

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELEDEN CUMHURBAŞKANLIĞINA KADAR CELAL BAYAR
(1919-1950)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı
Gültekin Kamil BİRLİK

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Ankara-2011

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELEDEN CUMHURBAŞKANLIĞINA KADAR CELAL BAYAR
(1919-1950)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. İzzet ÖZTOPRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi .....

Prof.Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Celal Bayar'ın siyasi hayatı İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Katib-i Mesulü olarak başlamıştır. Milli Mücadele döneminde “Galip Hoca” kimliği ile Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı mücadelede yer almış, ayrıca Akhisar Milli Alay Komutanlığı görevinde bulunmuştur. TBMM'nin kurulması sonrasında bir süre iktisat vekilliğini yürütmüştür.

Cumhuriyet döneminde mübadele, imar ve iskân vekilliğinden sonra, İş Bankasının kurulması görevini üstlenmiştir. 1932 yılında iktisat vekilliğine getirilmesi ile uygulanan iktisadi politikalarda değişikliğe gidilmiştir. Devletçilik uygulamalarında değişikliğe gidildiği bu dönemde, Sümerbank, Etibank gibi yeni kurumlar oluşturulmuştur. 1937 yılında İsmet İnönü'nün istifası sonrasında başbakanlığa getirilmiştir.

Başbakanlık döneminde, Atatürk'ün ölümü üzerine İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleşmiştir. Kısa süreli ikinci başbakanlığından 1939 yılında ayrıldıktan sonra, 1946 yılına kadar siyasette yer almakla birlikte, aktif görevde bulunmamıştır.

Celal Bayar 1947'de Demokrat Parti Başkanı olarak tekrar siyasetteki aktif yerini almıştır. Türkiye'de ilk kez gerçekleşen çok partili ortamda, 1947 ile 1950 yılları arasında muhalefet partisinin liderliğini yürütmüştür. 1950 yılındaki seçimlerde Demokrat Parti iktidara gelirken, Celal Bayar cumhurbaşkanı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Galip Hoca, Mahmut Celal Bey, Celal Bayar, iktisat vekili, başvekil, muhalefet lideri.

ABSTRACT

Celal Bayar's political life starts with his position as the İzmir General Secretary to the İttihat and Terakki Party. During the National Liberation period, he was involved in the counter-attack against the Greeks in the Western Anatolia, he also worked as the Commander of Akhisar National Land Forces. After the National Assembly's (TBMM) foundation, for some time, he worked as the minister of finance.

During the Republican period, after serving as the minister of exchange (of the Turks outside Turkey), and as the minister of development and accommodation, he undertook the job of establishing Is Bank. In 1932, upon his appointment as the minister of finance, there were some changes in applied financial policies. In this period when the implementations of Etatism were undergoing some changes, some other new institutions like Sümerbank and Etibank were created. After İsmet İnönü's resignation in 1937, he was elected as the prime minister.

During his office as the prime minister, upon Atatürk's death, İsmet İnönü was elected as the president. After he left his short-lived second period of office as the prime minister in 1939, he did not hold office until 1946 though he was involved in politics.

In 1947, he resumed his position in active politics as the Leader of the Democratic Party. In the multi-party context, which was the first in Turkey, he worked as the opposition leader between 1947 and 1950. In the 1950 elections, when the Democratic Party became the ruling party, Celal Bayar became the president.

Keywords: Galip Hoca, Mahmut Celal Bey, Celal Bayar, the minister of finance, the prime minister, the opposition leader.

ÖNSÖZ

Celal Bayar'ın Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde üstlendiği görevlerdeki politikalarının ve uygulamalarının neler olduğunun araştırılması amacıyla tez çalışmasına başlanılmıştır.

Bu geniş dönem içinde özellikle, Celal Bayar'ın Milli Mücadelede yaptıkları, iktisat vekilliğindeki uygulamaları, başvekilliğe getiriliş gerekçeleri, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçimindeki rolü ve çok partili hayatta üstlendiği muhalefet liderliği konuları üzerine yoğunlaşmıştır.

Celal Bayar üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bazı abartılı ifadelerin ve yargıların yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmalarda, Celal Bayar taraftarlarının, onu yüceltirken ve pek çok iyi olayı ona mal ederken, Celal Bayar karşıtlarının onu haksız yere eleştirdiği ve suçlamalar getirdiği tespit edilmiştir.

Akademik düzeyde yapılan çalışmalar incelendiğinde de, tamamına yakınının arşivler kullanılmadan hazırlandığı, yalnızca bir tanesinde T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden yararlanıldığı görülmüştür.

Akademik çalışmalarda ayrıca, Celal Bayar'ın başvekilliğe getiriliş gerekçelerinde ve Celal Bayar'ın Lozan Konferansında üstlendiği rol ile ilgili konularda olduğu gibi, bazı konularda hatalı anlatım ve sonuçlara varıldığı tespit edilmiştir.

Tez konum olan Celal Bayar'ı, Milli Mücadeleden cumhurbaşkanlığına kadar olan süreçte objektif olarak inceleyebilmek, onun hakkında yapılan yanlış değerlendirmelerden kaçınabilmek için öncelikle arşiv belgelerini kullandım. Bu kapsamda, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde yer alan Celal Bayar ile ilgili ulaşabildiğim tüm belgeleri inceleyerek çalışmama dâhil ettim. Ayrıca, TBMM Arşivi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde bulabildiğim sınırlı sayıdaki belgeyi de kullandım.

Arşivlerden sonra, Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi ile TBMM Zabıt Cerideleri ve Tutanak Dergilerinde yer alan Celal Bayar'ın tüm konuşmalarını inceleyerek çalışmama yansıtım. Döneme ait dokuz gazeteyi ve Ayın Tarihi

dergilerini inceleyerek, Celal Bayar'a ait kronolojik bilgileri ve Celal Bayar'ın çalışmalarının nasıl değerlendirildiğini araştırdım.

Celal Bayar üzerine yapılan çalışmalardan, birinci elden kaynakları kullananları inceleyip çalışmamaya yansıttım. Bunun dışında kalan, sübjektif ifadelerin yer aldığı eserleri, inceleme sonucunda doğrusunu bulabildiklerimi, sübjektif ifadelerden kaçınarak çalışmamda kullandım.

Tezimi, "Milli Mücadele Dönemi Öncesinde Celal Bayar" adlı giriş bölümü ile "Milli Mücadele Döneminde Celal Bayar (1919-1923)", "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Celal Bayar (1923-1937)", "Celal Bayar'ın Başbakanlık Dönemi (1937-1939)" ve "Demokrat Parti'nin Muhalefet Döneminde Celal Bayar (1946-1950)" isimli dört bölüm halinde hazırladım.

Arşiv belgelerinden yararlanılarak yapılan bu çalışmanın, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde üstlendiği önemli görevlerle orantılı olacak şekilde tanınmadığını düşündüğüm Celal Bayar'ın çalışmalarını ortaya koymak adına, bir boşluk dolduracağını değerlendirmekteyim.

"Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)" konulu doktora tez çalışmamda, akademik alandaki yardım ve desteklerinden dolayı, başta Prof.Dr. İzzet Öztoprak olmak üzere, Prof.Dr. Temuçin F. Ertan'a ve Prof.Dr. Oğuz Aytepe'ye, ayrıca yardımlarını esirgemeyen Sn. Fatma Kipge'ye teşekkürlerini sunarım.

Zorlu süreçte bana destek olduklarından ve anlayış gösterdiklerinden dolayı, eşim Nurten Birlik'e ve oğullarım Ege Levent ve Efe Mert Birlik'e ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISATMALAR	vii
GİRİŞ: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİNDE CELAL BAYAR	1
BİRİNCİ BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE CELAL BAYAR (1919-1923)	23
1.1. “Galip Hoca” Kimliği ile Yürüttüğü Faaliyetler	23
1.2. Akhisar Milli Alay Komutanı ve Saruhan Mebusu Olarak Yürüttüğü Faaliyetler	35
1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Faaliyetleri	51
1.3.1. Bursa Bölgesindeki Faaliyetleri	51
1.3.2. Bilecik Görüşmelerinde Celal Bayar	61
1.3.3. Çerkez Ethem Olayında Celal Bayar	63
1.3.4. İktisat Vekili Celal Bayar	78
1.3.5. Hariciye Vekâleti Vekili Celal Bayar	86
1.3.6. Lozan Konferansı’nda Celal Bayar	91
İKİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA CELAL BAYAR (1923-1937)	98
2.1. Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği Dönemi	98
2.2. Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü Dönemi	105
2.3. İktisat Vekilliği Dönemi	118
2.3.1. Celal Bayar’ın İktisat Vekili Oluşu	120
2.3.2. Liderler Tarafından Devletçiliğin Algılanışı	123
2.3.3. Celal Bayar’ın İktisat Vekili Olarak Uygulamaları	128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CELAL BAYAR’IN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ (1937-1939)	157
3.1. Celal Bayar’ın Birinci Başbakanlık Dönemi	157
3.1.1. Celal Bayar’ı Başbakanlığa Hazırlayan Koşullar	157
3.1.1.1. Hatay Meselesi	157

3.1.1.2.	Nyon Konferansı	162
3.1.1.3.	Çiftlik Meselesi	166
3.1.2.	Celal Bayar'ın Başvekilliğe Atanması ve Hükümetin Oluşumu	173
3.1.3.	İktisadi Gelişmeler	192
3.1.4.	Dış Gelişmeler	199
3.1.5.	İç Gelişmeler	219
3.2.	Celal Bayar'ın İkinci Başbakanlık Dönemi	243
3.2.1.	İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi	243
3.2.2.	Celal Bayar'ın İkinci Başbakanlık Dönemindeki Gelişmeler	264
3.2.3.	Celal Bayar'ın İstifası	274
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHALEFET		
DÖNEMİNDE CELAL BAYAR (1946-1950)		290
4.1.	Demokrat Parti'nin Kurulması Sürecinde Celal Bayar	290
4.1.1.	Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişin Nedenleri	290
4.1.2.	Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Celal Bayar'ın Muhalefeti	294
4.1.3.	Demokrat Parti'nin Kuruluşunda Celal Bayar'ın Rolü	300
4.2.	Demokrat Parti'nin İlk Muhalefet Yıllarında Celal Bayar	312
4.2.1.	1946 Yılı Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu	312
4.2.2.	Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi	321
4.2.3.	Partiler Arası ilişkiler	328
4.2.4.	12 Temmuz 1947 Beyannamesi	333
4.3.	Demokrat Parti'nin İktidar Sürecinde Celal Bayar	350
4.3.1.	1948 Ara Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu	350
4.3.2.	Demokrat Parti'nin İkinci Kongresi	353
4.3.3.	1950 Seçimlerinde Celal Bayar	362
4.3.4.	Demokrat Parti'nin İktidarı Devralması ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi	370
SONUÇ		376
KAYNAKÇA		382
EKLER		395
ÖZGEÇMİŞ		409

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen belge
a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
a.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Düz.	: Düzeyleyen
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Top.	: Toplayan

GİRİŞ: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİNDE CELAL BAYAR

Plevne’li bir ailenin çocuğu olan Mahmut Celal’in babası Abdullah Fethi Efendi, annesi Emine Hatun’dur. Abdullah Fethi Efendi Tuna Vilayetinin Berkofça Rüstiyesi’nde başöğretmen olarak çalışmıştır.¹ 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında Mahmut Celal’in ailesi İstanbul’a göç etmiştir. Burada, Medrese mezunu bir din adamı olan Abdullah Fethi Efendi çalışmak için başvurmuş, Gemlik kasabasının Umurbey köyünde boş bulunan hocalığa 1877 yılında görevlendirilmiştir. Abdullah Fethi Efendi bu dönemde Umurbey’deki medrese öğretmenliğinin yanı sıra, Gemlik’te müftülük görevini de yürütmüştür.²

Mahmut Celal Bursa’da doğmuştur.³ Mahmut Celal’in çocukluğu, köyde yaşayan her çocuk gibi sıkıntılı geçmiştir. Ailesi, diğer köylüler gibi tarla ve bahçe sahibi olmadığından, babasının maaşı olan beş lirayla geçimlerini sağlamışlardı. İlk ve orta öğrenimini Umurbey’de tamamladıktan sonra, anne ve babası Mahmut Celal’i eğitim için Bursa dışına göndermemiştir. Buna, Mahmut Celal’in ağabeylerinin verem hastalığından ölmeleri neden olmuştur.⁴ Edirne Askeri İdadisi’nde (lisesinde) okuyan büyük ağabeyi Behsat ile Bahriye Okulu’nda okuyan küçük ağabeyi Asım’ın veremden hayatlarını kaybetmeleri, ailesinin Mahmut Celal’i okumak için dışarı göndermemelerinde etkili olmuş, Mahmut Celal bu nedenle eğitimini mahalli okulda tamamlamak zorunda kalmıştır.⁵

Mahmut Celal, ilkokulu babasının öğretmenliğini yaptığı okulda tamamlamış, ayrıca babasından küçük yaşta dini bilgiler alarak, İslam terbiyesi ile büyümüştür. Ortaokulun son sınıfında babasından Arapça ve Farsça dersleri alırken, babasının hemşerisi, yardımcı öğretmen olan açık fikirli Lofçalı Abdullah Efendi’den Fransızca

---

¹ Nilüfer Gürsoy, **Atatürk’ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 157, 158.

² Tahir Kutsi Makal, “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, **Maya**, Yıl:4, Sayı: 43, 1983, s. 16; Necmettin Önder, “*Bayar’la Bir Sohbet*”, **Maya**, Yıl:4, Sayı: 43, 1983, s. 27.

³ “*Mahmut Celal’in doğum tarihi hakkında çelişik bilgiler bulunmaktadır. TBMM Arşivinde doğumu ile ilgili olarak 1884 ve Gemlik 1888 bilgisi bulunmaktadır.*” TBMM Arşivi, T.B.M.M. Azasına Mahsus Zat ve Sicil Dosyası, X. Dönem. “*Bazı kaynaklarda ise 16 Mayıs 1883 tarihinde Umurbey’de doğduğu belirtilmiştir.*” Makal, “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, s. 17.

⁴ Makal, “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, s. 17.

⁵ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 5; Önder, **a.g.m.**, s. 27.

dersleri de almıştır.⁶ Aldığı Fransızca eğitiminden sonra Mahmut Celal için, İstanbul'dan gelen dergi ve gazeteleri okuma imkânına kavuşması, zevkli bir alışkanlık halini almıştır.⁷

Hastalık endişesiyle eğitimi ailesi tarafından engellenince, Mahmut Celal kendi kendini yetiştirmek için çaba göstermiştir. Bu anlamda, İstanbul'daki eğitiminden sonra Umurbey'e dönen Nuri Bey ile tanışması Mahmut Celal'in yaşamında değişiklikler yaratmıştır. Nuri Bey'in etkisiyle Namık Kemal'i tanıma imkânı bulmuş ve fikirlerinden etkilenmiştir. Okuduklarını Nuri Bey ile tartışmış, ondan Namık Kemal'in kitaplarının yanı sıra, tarih kitapları da edinme olanağını bulmuştur.⁸ Mahmut Celal, vatan ve milliyetçilik üzerindeki düşüncelerini bu dönemde okuduğu kitaplarla şekillendirdiğini yıllar sonra şu sözlerle ifade etmiştir: "Ben bu fikirleri çocukluğumda Namık Kemal'in şiirlerinden ve yazılarından aldım. Çocukluğumda aldığım bu duygular, benim hayatımda ve çalışmalarımnda rehberim olmuştur."⁹

Mahmut Celal'in düşünce dünyasındaki asıl şekillenme, o dönemde Umurbey'e dönen dayısı Mustafa Şevket'in etkisi ile gerçekleşmiştir. Ali Suavi'nin arkadaşı olan dayısı Mustafa Şevket, Mithat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme girişimleri içinde yer alan, özgürlükçü düşüncelere sahip bir kişidir. Mahmut Celal bu dönemde dayısının abone olduğu Servet-i Fünun dergilerini büyük bir ilgi ile takip etmiş ve bu okumalar sayesinde düşünceleri büyük oranda şekillenmiştir.¹⁰ Dayısının etkisiyle, Abdülhamit'e ve jurnalciliğe karşı olan Mahmut Celal'in, "O yıllardaki bu çevre, beni ister istemez politik olaylara doğru sürükledi. Kafa formasyonum, Ali Suavi'nin fikirleriyle oluşuyordu" şeklindeki sözleri, o dönem içinde yaşadığı ortamın, düşünce yapısındaki etkilerini açıklamaktadır.¹¹

Köy çevresinden sıkılan Mahmut Celal Gemlik'e veya Bursa'ya gitmek istemiş, bu isteği babası tarafından kabul edilmiştir.¹² Mudanya'daki Ziraat

---

⁶ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 109, 110; Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, a.g.e., s. 6; Önder, a.g.m., s. 27.

⁷ Makal, "Celal Bayar Yüz Yaşında", s. 18.

⁸ Tahir Kutsi Makal, "Edebiyat ve Sanatın Dostu", **Maya**, Yıl:4, Sayı: 43, 1983, s. 30; Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 111; Makal, "Celal Bayar Yüz Yaşında", s. 17-18.

⁹ Bilge Gürsoy, "Büyük Babam Celal Bayar", **Maya**, Yıl:4, Sayı:43, 1983, s. 22.

¹⁰ Nilüfer Gürsoy ile yapılan söyleşi; Makal, "Celal Bayar Yüz Yaşında", s. 18; Önder, a.g.m., s. 27.

¹¹ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 111.

¹² Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 10; Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 5, 6.

Bankası'nın memurluğunu kazanmış, ancak yaşı memurluk için yeterli olmadığından, sınavdaki başarısı da dikkate alınarak, Bursa'da veznedar olarak görevlendirilmiştir. Bu dönemde Bursa'da tuttuğu bekâr odasında, merak duyduğu tarih ve edebiyat kitaplarını okuma imkânını bulmuştur.¹³ Mahmut Celal Bursa'da daha sonra, bir Alman bankası olan Deutsche Orientbank'da işe başlamış, zaman içinde bankada imza yetkisine sahip olmuştur. İmza yetkisine sahip olmak, o dönemde bir Türk için bankacılık alanında önemli bir başarı olarak kabul edilmekteydi. Kapitülasyonlar sayesinde her türlü yayın çalıştığı banka aracılığı ile Türkiye'ye gelebildiğinden, dış basını okuma imkânı bulmuş, özellikle Paris'te yayınlanan "Maten" gazetesinden, Avrupa'daki Jön Türkler ve İttihatçılar hakkındaki bilgileri takip edebilmişti. Politikaya olan merakı da bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁴

Mahmut Celal Bey Bursa'da, bir taraftan Kolej'deki papazlardan Fransızca dersleri alırken, diğer taraftan, bankadaki işine gitmeden önce, sabah erken saatteki ipekböceği tohumunun ilmi yöntemlerle üretimi için açılan bir okula devam etmiştir. Mahmut Celal'in hayatında bu dönemde önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve İnegöllü Reşide Hanım ile evlenmiştir.¹⁵ Reşide Hanım'ın amcasının, Mahmut Celal'in banka müdürü olması, tanışmalarında etkili olmuş, 1903 yılındaki evliliğinden bir yıl sonra ilk oğlu Refi, daha sonra Turgut dünyaya gelmiştir.¹⁶

Mahmut Celal Bey, bankaya gelen gazetelerden Makedonya'daki isyanı üzümlere takip ettiği ve ne yapacağını bilemediği bir dönemde, İttihat ve Terakki Fırkasının Bursa rehberinin teklifi ile İttihat ve Terakki Fırkasına¹⁷ girmiştir. Kukuletalı üç kişinin önünde, masaya serilmiş Türk bayrağı üzerinde duran Kur'an ve tabanca üzerine yemin ederek, İttihat ve Terakki Fırkası Bursa Mes'ul Murahhası

¹³ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 8, 9.

¹⁴ Cemal Kutay, **Celal Bayar: Bir Türk'ün Biyografisi**, Kemal Onan Basımevi, Künyesiz, Tarihsiz, s. 10, 12; Gürsoy, **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s. 158; Bozdağ, **Celal Bayar, Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 10; Önder, **a.g.m.**, s. 28.

¹⁵ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 9.

¹⁶ Gürsoy, **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s. 158.

¹⁷ "İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında İstanbul'da kurulan 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' ile 1906 yılında Selanik'te kurulan 'Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren birleşmesiyle kurulmuştur. Cemiyetin girişimi ile 24 Temmuz 1908 tarihinde 2. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ayrıca, 1909 yılında yapılan Kanun-ı Esası değişiklikleriyle, 1876'daki 1. Meşrutiyet'e göre esaslı değişikliklere gidilerek, Padişah-Halife'nin yetkileri büyük oranda azaltılmıştır." Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1944, s. 20-25, 49.

(delegesi) olduğunda henüz 25 yaşındaydı. O dönemde gizli cemiyete girenler sürgüne gönderildiğinden veya ölüme mahkûm edildiğinden, eşine durumu anlatarak, işin sonunda ölüm de olabileceğini, onu ateşe atmak istemediğinden ayrılmak istediğini söylemiştir. Ancak eşinin, siyasete girebileceğini, ailesinin engel değil destek olacağını söylemesi sonrasında Fırkadaki çalışmalarına devam etmiştir.¹⁸

Mahmut Celal Bey İttihat ve Terakki Fırkasının delegesi iken, İttihat ve Terakki Fırkasının taşra teşkilatlarının ani baskınlarla kapatıldığı dönemde, polisler kendisini tutuklamak için Deutsche Orientbank'a gelmiş, ancak Alman müdür kapitülasyonlar gereğince Alman koruması altında olduğunu hatırlatarak tutuklanmayı engellemeye çalışmıştı. Kapitülasyonlara karşı olan Mahmut Celal Bey, bu teklifi kabul etmeyerek polislerle birlikte gitmeyi tercih etmiştir. Evini, polisler tarafından ihtilal planları bulmak için aranmış ve darmadağın bırakılmış bir halde bulduktan sonra, kafasında şekillendirdiği mücadele biçiminde değişiklikler olduğunu şu sözlerle açıklamıştır; "O ana kadar bir ihtilal hatta bir baskın yapmak aklıma gelmemiştir. Hükümetin bu hareketi, yapılması gerekli bir işi bana hatırlatmış oldu. Bu zorlama ve baskı hareketi, Babıali baskını fikrini uyandıran sebeplerden biri olmuştur."¹⁹ Talat Bey ihtilal öncesinde Bursa'ya geldiğinde, durum hakkında bilgi almak için görüşmelerde bulunmuş, bu kapsamda Mahmut Celal Bey ile de görüşmüştür. Mahmut Celal Bey bu görüşmede, ihtilal için haber bekleyeceğini Talat Bey'e söylediğini belirtmiştir.²⁰

31 Mart olaylarından sonra Hareket Ordusu Rumeli'den İstanbul'a yürürken, Bursa'da kurulan gönüllü birlik içinde Mahmut Celal Bey de yer almıştır.²¹ İstanbul'daki 31 Mart ayaklanmasından bir gün sonra Bursa'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulmuş ve İstanbul'daki isyanı destekleyen gösterilerde bulunulmuştu. Mahmut Celal Bey'in de içinde bulunduğu Bursa'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdare Kurulu, gelişmeler üzerine, gönüllü bir bölüğün kurulmasına karar vermiştir. Mahmut Celal Bey'in er olarak görev aldığı bölük, Harekât

---

¹⁸ Mehmet Barlas, **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 75; İhsan Sabri Çağlayangil (Haz. Tanju Cılızoğlu), **Kader Bizi Una Değil, Üne İtti Çağlayangil'in Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 167, 168; Bozdağ, **Celal Bayar, Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 10,13.

¹⁹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-3**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 151-152; Barlas, **a.g.e.**, s. 48, 49.

²⁰ Barlas, **a.g.e.**, s. 50, 51.

²¹ Bozdağ, **Celal Bayar, Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 14; Makal, "*Celal Bayar Yüz Yaşında*", s. 18.

Ordusu'na katılmak için başvurmuş, gelen cevapta İstanbul'da düzen kurulduğu için, kaçanların Anadolu'ya yayılmasını önlemek üzere Mudanya'da bu bölüğe görev verildiği bildirilmiştir.²²

Baskının yıkılması sonrasında gazetelerin serbest olarak her konuyu yazmasıyla birlikte, ekonominin durumu ortaya çıkmış, Mahmut Celal Bey ekonominin düzeltilmesi için üretim yapılması, iş alanlarının yaratılması gerekliliğini görmüştü.²³ Mahmut Celal Bey, bankacı olmasının yanı sıra politikacı olması nedeniyle de, doğal olarak ekonomi ile ilgilenmiştir. Bu dönemde, (Kara) Kemal Bey'in İstanbul'da kurduğu şirket ile halka ucuz gıda ve malzeme satmasından²⁴ etkilenerak, Bursa'da benzer bir girişimlerde bulunmuştur. Meyve ve sebzesi bol olan Bursa o dönemde, ulaşım sorunlarından dolayı malını İstanbul'a ulaştırılamıyor, var olan hurda bir vapur ile sınırlı bir satış imkânı bulabiliyordu. Mahmut Celal Bey, bu konuda girişimde bulunmak için topladığı para ile "Hüdavendigâr" isimli bir şirket kurarak "Başlangıç" isimli bir vapur satın aldı. Hüdavendigâr yabancılarla rekabet etmiş, fiyatların düşürülmesine karşın kar elde etmeyi başarmıştı. "İlk ekonomik girişimim bu vapurculuk şirketi olmuştur" dediği bu şirket, Mahmut Celal Bey'in İzmir'e İttihat ve Terakki Fırkasının Katib-i Mesulü (Sorumlu Sekreteri) olarak gitmesi sonrasında iyi işletilemeyerek kapanmıştır.²⁵

Birinci Dünya Savaşına girmenin coğrafi sebeplerle kaçınılmazlığı anlaşıldıktan sonra, memleket içindeki sorunların çözümlenmesi kapsamında dikkat İzmir'e çevrilmişti. Bu kapsamda, askeri, siyasi, idari ve iktisadi tedbirler alınması kararlaştırılmıştı. İdari makamlara, iktidarın amacını kavramış cesur çalışabilecek yöneticiler bulmak imkânı görülmediğinden, İttihat ve Terakki Fırkasının Katib-i Mesullerine bu dönemde daha önemli görevler düşmüştü.²⁶

---

²² Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-2**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 16-20.

²³ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 15.

²⁴ "Kemal Bey, İstanbul'un iâşe sorununa el atarak, kurduğu 'Anadolu Milli Mahsulat Şirketi' aracılığıyla taşradan gıda maddeleri getirtmiş, belediye ile yaptığı işbirliğiyle ekmeğin dağıtımını sağlamıştır." Sina Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 398.

²⁵ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 63; Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 15.

²⁶ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 33, 34.

Ege Bölgesini inceleyerek rapor vermesi istenilen Teşkilât-ı Mahsusa'da²⁷ görevli Eşref Bey²⁸, inceleme sonucunda dikkat çekici tespitlerde bulunmuştu. İstanbul'dan Milas'a kadar Rumlar ustalıkla sahil bölgelerine yerleştirilmiş ve askerlik çağına gelenler Midilli, Sakız ve Sisam'da bulunan üç Yunan kolordusu tarafından eğitilmekteydiler. İzmir ve Aydın demiryolları Rum kadrolarının elindeydi. İstasyonlardaki Rum bakkallar, İzmir ve Aydın'daki Rum ticarethanelerinin şubeleri gibi çalışıyor, fiyatları istedikleri gibi tespit ediyor, Türk çiftçisine borç vererek çiftliklerini satın alıp Rumlara dağıtıyordu. Raporda bu hususlar belirtildikten sonra, İzmir'in millileştirilmesi hareketinin, çok sayıda yabancı konsolosluğun bulunması nedeniyle çok güç olacağı, uygulanmasının İstanbul'dan daha zor olacağına dikkat çekilmişti. Eşref Bey bu tespitleri sonrasında, Enver ve Talat Paşa'ya, İzmir'deki millileştirme hareketinin ciddi, azimli ve iradeli vatanseverlerin eliyle uygulanması gerektiği değerlendirilmesinde bulunmuştu.²⁹

Eşref Bey'in anlatımına göre, İttihat ve Terakki Fırkasının etkili isimlerinden İzmir Valisi Rahmi Bey, Fırkanın İzmir Katib-i Mesulü Küçük Talat Bey ile anlaşmazlığa düşmüş ve isteği doğrultusunda Küçük Talat Bey görevden alınmıştı.³⁰ Bu göreve getirilmek istenen adaylar incelendikten sonra Mahmut Celal Bey üzerinde karar kılınmıştır. Bu kararın alınmasında Talat Paşa'nın, İzmir'e hizipler üstü, şahsi karar ve görüş sahibi, özellikle şahsi çıkarlarını üstün tutmayan bir kişinin getirilmesi isteğinin egemen olduğu belirtilmiştir.³¹

---

²⁷ "1913 yılında kurulmuş olan 'Teşkilât-ı Mahsusa' farklı niteliğe sahip, gizli çalışan bir haber alma ve yayma kurumu olmuştur." Tunaya, a.g.e., s. 34, 35.

²⁸ "Mahmut Celal Bey, Enver Paşa'nın Balkan Savaşından sonra Harbiye Nazırı olduğu dönemde Teşkilât-ı Mahsusa'da, bir subay olan Eşref Bey'e önemli bir mevki verdiğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, Eşref Bey'in hatıralarında kendisinden uzunca bahsettiğini, kendi lehine olanlarından alıntı yapmayı, yanlış değerlendirilir endişesi ile uzunca düşündükten sonra, yazılanları olduğu gibi almaya karar verdiğini açıklamıştır. Eşref Bey ile sadece bir defa, İstanbul'un işgali sonrası Ankara'ya giderken Adapazarı'nda karşılaştığını da ilave etmiştir." Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 103-104. "Eşref Bey üzerine yazılan bir eserde, Eşref Bey'in Harbiye'den mezun olduğu söylediği halde, yapılan araştırmada bu bilginin yanlış olduğu belirtilmiştir." Ahmet Efe, **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 3.

²⁹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 104-107; Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 29, 32.

³⁰ Turgut Çarıklı, (Haz. Y. Hakan Erdem), **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliye'nin Yaşam Öyküsü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 24, 72; Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 34.

³¹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 108-109; Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 34, 35.

Balkan savaşları sonrasında İzmir ile ilgilenmeye başladığını ifade eden Mahmut Celal Bey'e, Alman bankasında çalışırken, İttihat ve Terakki Fırkasının kendisine önemli bir görev vermek istediği, bunu kabul edip bankadan ayrılıp ayrılamayacağı sorulmuştu. Mahmut Celal Bey İstanbul'a gittiğinde, kendisine İzmir'de görev verilmek istendiğini öğrenmiş, bankacılığı bir geçim vasıtası olarak gördüğünden dolayı, görevi memnuniyetle kabul etmişti.³² Talat Paşa Mahmut Celal Bey ile yaptığı görüşmede, Etniki Etery'a'nın hazırlıklarından bahsetmiş ve tedbir alınmazsa Ege'nin de Girit gibi olacağı ikazında bulunmuştu. Talat Bey'in bu açıklamaları Mahmut Celal Bey'in verdiği kararda etkili olmuştur.³³ Dönemin özelliğinden dolayı, böyle bir teklifin kabul edilmesinin cesaretli bir karar olduğu yönünde değerlendirmelerin de yapıldığı görülmektedir.³⁴

Talat Paşa, İzmir ve civarındaki İttihat ve Terakki teşkilatını zayıf gören ve bütün Ege'deki teşkilatı yönetebilecek bir kişi isteyen Vali Rahmi Bey'e, Mahmut Celal Bey'i şu sözlerle tanıtmıştır: "Kendisi her veçhile (yönden) fırkamızın büyük ölçüde itimadına mazhar (sahip), teşkilatçı, müdebbir (tedbir alan), durenmiş (ileriye gören) ve Ege'deki bütün organları başarı ile idare edebilecek kudrettedir." Rahmi Bey üç ay sonra Talat Paşa'ya yaptığı ziyarette, Mahmut Celal Bey hakkında görüşünün sorulması üzerine, yalnız kendisinin değil vilayet çevresindekilerin de çok memnun olduğunu ifade etmiş.³⁵

Mahmut Celal Bey çocukluğundan itibaren, Umurbey'in bağlı olduğu Gemlik'te Rumların durumlarını görme imkânını bulmuştu. Mahmut Celal Bey, Gemlik'teki Osmanlı mahallesinde yalnızca polis ve jandarma gibi hükümet adamları otururken, nüfusun % 95'ini oluşturan Rumların, suni ipek böceği yetiştiriciliği ve zeytincilik faaliyetleriyle refah içinde yaşadıklarını, Kafkaslardan, Romanya ve Mısır'a kadar ticaret yaptıklarını gözlemlemişti.³⁶

Mahmut Celal Bey, Katib-i Mesul olarak İzmir'e gidiş yolunda da benzer izlenimler edinmişti. Bandırma'dan tren ile İzmir'e giderken istasyonlarda güzel manzaralar ve mutlu insanlar ile karşılaşmış, özellikle ilk kez gördüğü İzmir'in

³² Celal Bayar, "Milli Mücadele Yılları", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s. 8.

³³ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 40.

³⁴ **a.g.e.**, s. 35.

³⁵ Fahreddin Kerim Gökay, "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar", **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 84.

³⁶ Bayar, "Milli Mücadele Yılları", s. 9.

halinden çok etkilenmişti. İstanbul'da bile elektrik anca birkaç mahallede bulunurken İzmir'i ışıklar içinde bulması, insanların refahı onu düşünmeye yöneltmiş, bu manzara sonrasında kabul ettiği vazifenin güçlüğünü anlayarak, işin altından nasıl kalkılacağını araştırmaya başlamıştır. İncelemeleri sonucunda, ancak iktisadi hayatın Rumların elinden alınması durumunda görevini yapabileceği sonucuna varmıştır.³⁷ Gerçekte ise o dönemde, iktisadi konularda Türkler ancak Rumların simsarlığını yapabiliyor, ilçelerle İzmir arasında simsarlık dışında Türklerin Avrupa'ya uzanan bir ilişkisi bulunmuyordu.³⁸

Mahmut Celal Bey İzmir'e geldikten sonra yaptığı incelemelerde, Rumların kilise, okul ve basın aracılığı ile gerekli hazırlıkları yaptığını, kıyılarda ve denize yakın yerlerde Türk mallarının Rumların eline geçmesi için Ayvalık ve Bergama'daki gibi Yunan bankalarının ipotek karşılığında avans verdiğini,³⁹ ancak aynı bankaların bu uygulamayı sahilten uzak yerlerde yapmadıklarını tespit etmişti.⁴⁰

1920 yılında Yunanlılarca yazılan İzmir hakkındaki bir eserde, yakın zamana kadar bölgede Yunan bankasının bulunmamasının Rum tüccarlar arasında hoşnutsuzluk yarattığı belirtilmiştir. Eserde, son zamanda kurulan üç Yunan Bankası aracılığıyla çalışmaların iç kesimlere yayıldığı, Yunan etkisinin taşıyıcı rolünü bu bankaların üstlendiği açıklanmış, bankaların Rumlara olduğu gibi Türklere de hizmet verdiği vurgulanmıştır.⁴¹ Mahmut Celal Bey, Yunan bankalarının sahilten uzak yerlerde Türklere kredi vermediğini belirtmişti. 1920 yılına gelindiğinde, Yunan bankalarının etki sahasını genişleterek iç kesimlerde de bu uygulamayı yaptıkları anlaşılmaktadır.

---

³⁷ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 42; Bayar, *"Milli Mücadele Yılları"*, s. 9.

³⁸ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997, s. 3.

³⁹ *"Aydın vilayetinde satılan gayri menkullerin % 90'ının Yunan vatandaşları tarafından satın alındığı tespit edildikten sonra konu Vükela Meclisi'ne getirilmiş, ihtiyaçtan dolayı elinden arazisini çıkarmak zorunda kalanların bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere Ziraat Bankası aracılığı ile kredi verilmesi uygulamasına geçilmişti. Yunanlıların gayretlerine rağmen gayri menkul dağılımı Türklerin lehine kalmıştır. 1919 yılı ortasında İzmir ve ilçelerindeki arazi parça dağılımda; 28.804'ünün Türklerin, 20.355'inin Ermeni, Yahudi ve yabancıların, 15.946'sının ise Rumların elinde olduğu belirlenmiştir. İzmir ve çevresindeki Türklerin 533.694 dönüm işlenen arazisine karşılık, Rumların 176.877 dönüm arazisi bulunmaktaydı."* Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 50-51.

⁴⁰ Bayar; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 129.

⁴¹ Engin Berber (Çev. ve Haz.), **İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü**, Akademi Kitapevi, İzmir, 1998, s. 3.

Mahmut Celal Bey İzmir’de, şehrin durumu ile ilgili detaylı gözlemlerde de bulunmuştur. Yeni biten Balkan savaşı sonrasında, Rumeli’yi terk eden Türkler aç ve çıplak olarak İzmir’e gelmişti. Etnik-i Eteryâ, Rumeli’de amacına ulaştıktan sonra, aynı rolü oynayarak Bandırma’dan Fethiye’ye kadar bütün sahili Yunanlılaştırmak için İzmir’de hazırlık yapmaktaydı. Bu amaçla, en iyi elemanlarını bölgeye yerleştirmiş, Kilise ve öğretmenleri ile çalışmaya başlamıştı.⁴² Makedonya’da Yunan kiliseleri ile birlikte çalışan güçler, bir yandan Türkleri iktisadi olarak çökertmeye çalışırken, diğer yandan da cinayet ve suikastlar da dâhil olmak üzere, her türlü yasadışı hareketler ile huzursuzluğu artırmaya, kendi hâkimiyetlerini kurmaya çalışıyorlardı. Yunan Kilisesi İzmir’e, Makedonya’da denenmiş, kanun dışılığı teşvik ve tahrik eden papazlarını göndermişti.⁴³

Mahmut Celal Bey’in görev için aldığı direktif, Balkan Savaşı’ndan sonra siyasi teşekküllerini ve komitelerini Makedonya’dan İzmir’e göndererek benzer faaliyetlere başlayan Yunanlıları engellemek ve Türk halkını korumaktı.⁴⁴

İzmir şehir nüfusunun % 50’si Türk iken, Ege sahil şeridindeki Türk nüfusunun % 10’a bile ulaşamamış olması, İzmir’e “Gavur İzmir” isminin verilmesine neden olmuştu. Bölgedeki Rumlar, okullarıyla, kültürleriyle, sanayi ve ticaretleriyle ve her şeyi elde etmenin rahatlığı ile sonu gelmez siyasi ihtiraslara sahiptiler. Mahmut Celal Bey bu manzara karşısında kendisine vazife olarak, yaşantıları tersine çevirmeyi, Türkleri zengin ve refaha kavuşturmayı, Ege’nin ebedi olarak Türk hâkimiyetine girmesini sağlanmayı seçtiğini belirtmiştir.⁴⁵

Mahmut Celal Bey’in girişimiyle, İzmir ve civarında başlatılan sistemli Rum istilasına karşı, İttihat ve Terakki Fırkası programlı bir karşı hareket başlattı.⁴⁶ Mahmut Celal Bey bu dönemde, ekonomi ile ilgilendiği gibi kültür konularıyla da ilgilenmiş, yeni okulların açılması, Milli Kütüphane’nin yapılandırılması, İzmirli aydınların bir araya getirilmesi gibi girişimlerde yer almıştır.⁴⁷ Bu girişimler kapsamında, İttihat ve Terakki Fırkasının kurmuş olduğu idadının (lisenin) yeni bir anlayışla eğitime başlatılması, Vali Rahmi Bey ile birlikte yeni bir idadının açılması

⁴² Makal, “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, s. 19.

⁴³ Baha Akşit, “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 15.

⁴⁴ Aysan, **a.g.e.**, s. 3.

⁴⁵ Makal, “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, s. 19.

⁴⁶ Behçet Uz, “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Muhterem Mahmut Celal Bey'i Nerede ve Nasıl Tanıdım?*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 190, 191.

⁴⁷ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 20.

için girişimde bulunulması ve Milli Kütüphane⁴⁸ için yeni bir binanın yapılması sağlanmıştır.⁴⁹

Eşref Bey'e göre, Mahmut Celal Bey İzmir'deki çalışmalarında, Vali Rahmi Bey'den yardım görmediği gibi engellemelerle de karşılaşmıştır. Eşref Bey'e göre, Rahmi Bey yürütülen siyasi-iktisadi hareketin içeriğini anlayamamıştı. Rahmi Bey, Mahmut Celal Bey'in müdahale ettiği vagon tahsisi, sivil ve askeriye için yapılan satın almalar gibi konularda detaylı araştırma yapacak yerde dedikodulara itibar etmişti. Oysa Mahmut Celal Bey, İzmir'in iktisadi hayatını milli olmayan unsurlardan kurtarmak için mücadeleye girişmişti. Yüzyılların birikimi olan bu sorunun çözülmesi ile hem Türk milletinin emeğinin Türklerce değerlendirilmesi sağlanacak, hem de Türk milletinin çıkar ve nüfuz tüccarlarının elinden kurtarılması sağlanacaktı. Tedbirlerin sadece askeri ve idari konularla sınırlı kalması, iktisadi konuları kapsamaması durumunda, başka yerlerde olduğu gibi girişimin sonuçsuz kalmasına neden olabilecekti. "Gavur İzmir" in Türkleştirilmesinde Mahmut Celal Bey'in uyguladığı siyaset bu yüzden başarılı olmuştur.⁵⁰

Mahmut Celal Bey, Ege'de yaşanan ekonomik durumu; "Kendi vatanımızda adeta esir ve kimsesizdik. Bilhassa ekonomik bakımdan." sözleriyle açıklamış⁵¹ ve yabancıların elinde olan ticaret, sanat ve ziraatta Türklere yer açmak istemiştir.⁵²

Yunan kaynaklarında Mahmut Celal Bey'in gözlemini doğrulayan bilgiler bulunmaktadır. O döneme ilişkin bir kaynakta, İzmir'in ticari hayatının büyük çoğunluğunun Rumların elinde olduğu belirtilmiştir. Esnaflık olarak tanımlanan küçük ticarete Rumlar hakimdir. Küçük Asya'nın tarımında esas yeri oluşturan bağcılık, ipek böcekçiliği, tütüncülük ve hayvancılık da Rumların elindedir. Bununla birlikte, Küçük Asya ve İzmir'in uluslararası ticaretinde Rumların, ecnebi unsurlardan sonra ikinci sırada geldiği vurgulanmıştır.⁵³

---

⁴⁸ "Albay M. Şefik (Aker) Bey, büyük emek harcayarak zengin eserlerle Milli Kütüphaneyi zenginleştiren Mahmut Celal Bey'i, temiz ve yüksek karakteri ile çevrenin saygı ve sevgisini kazanmış, yurduna ve milletine sevdalı bir aydın olarak tanımlamıştır." M. Şefik Aker (Haz. Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1919)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 274.

⁴⁹ Uz, **a.g.m.**, s. 192.

⁵⁰ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 110-111; Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 35-37.

⁵¹ **a.g.e.**, s. 209.

⁵² Bozdağ, **Celal Bayar; Zafetlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 18.

⁵³ Berber, **a.g.e.**, s. 3.

Mahmut Celal Bey, bazı semtlere ülkenin asıl sahibi olan Türklerin giremediği, demiryollarında bir tek Türkün memur veya teknisyen olarak çalışmadığı, sanayi, ticaret ve tarımın yabancıların elinde olduğu bir ortamda, “Gavur İzmir”⁵⁴ tabirinin pek de yanlış olmadığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey bu durumu değiştirmek için, kooperatifçiliğe başladığını, ilk şimendifer okulunu kurduğunu ve Rum nüfusunun arkalarında kan ve kin bırakmadan Yunanistan’a göçünü sağladığını ifade etmiştir.⁵⁵

Mahmut Celal Bey’in iktisadi anlamda İzmir’de yaptıklarını anlayabilmek için İttihat ve Terakki Fırkasının benimsediği ve o dönemde uyguladığı iktisadi politikaların incelenmesi gerekli görülmektedir.

İttihat ve Terakkinin İkinci Meşrutiyet döneminde liberal fikirleri benimsediği görülmektedir. Meşrutiyet sonrasında karşılaşılan siyasal ve iktisadi sorunların yarattığı düş kırıklığı, Fırkada, liberalizmin Osmanlı gerçeği ile bağdaşmadığı sonucunu doğurmuştur. Meşrutiyet sonrasında yaratılan liberal iktisadi ortam, eşit koşullarda rekabet gücünden yoksun olan Müslüman-Türk esnafın çöküşünü hızlandırmıştır. 1913 yılından sonraki siyasi gelişmelerin de etkisiyle, İttihat ve Terakki ulusçuluğu benimsemiş, bunun sonucu olarak geleneksel esnaf örgütüne yakınlık duymaya başlamıştır.⁵⁶

İttihat ve Terakki toplumsal, kültürel ve ekonomik alandaki çalışmalarında milliyetçilik-batıcılık ilkelerini uygulamaya çalışmıştır. Milli Kütüphane, Milli Arşiv, Milli Musiki, Milli Filmcilik gibi kurumlar ve hareketler bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Fırka, temel doktrini olan milliyetçilik gereğince, “milli iktisat” siyaseti de uygulamaya çalışmıştır.⁵⁷

İttihat ve Terakki 1914 yılı öncesinde, kapitülasyonlardan kurtulmak için ilgili devletlerle görüşmeler yapmış, ayrıca idari düzenlemelerle kapitülasyonları etkisiz bırakmak için çalışmalarda bulunmuştur. Eylül 1914’te savaş ortamından yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını açıklamıştır.⁵⁸ İttihat ve

---

⁵⁴ “Yunan kaynaklarında, İzmir nüfusunun azınlığını oluşturan Türklerin, İzmir’i daima Avrupa’nın ticari anlamda bir şehri olarak gördükleri ve bu sebeple, ‘dinsiz İzmir’ anlamına gelen ‘gavur İzmir’ lakabını kullandıkları belirtilmiştir.” Berber, a.g.e., s. 6.

⁵⁵ Kutay, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 209.

⁵⁶ Zafer Toprak, *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 200, 201.

⁵⁷ Tunaya, a.g.e., s. 34, 35.

⁵⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 257, 258.

Terakki kapitülasyonları kaldırmaya paralel olarak, aynı tarihte gümrük oranlarını da yükseltmiştir.⁵⁹

Birinci Dünya Savaşı döneminde, devleti iktisat dışı gören görüş terk edilmiş ve “milli iktisat” görüşü benimsenmiştir. Bu görüş gereğince, devlete iktisadi görevler yüklenmiştir.⁶⁰ “Milli iktisat” müdahaleci, devletçi bir çözüm yolu getirmiş, buna uygun olarak, 1918 yılının yaz aylarında, savaş nedeniyle yaşanan gıda sorununa da çözüm getirmek amacıyla İaşe Nezareti kurulmuştur.⁶¹

“Kara Kemal” lakaplı Kemal Bey, İttihat ve Terakki bünyesinde “milli iktisat”ın en güçlü taraftarı olmuştur. Kurduğu şirketle, “milli iktisat”ı fiili olarak uygulamaya sokmuş, piyasayı denetlemiş, ittihatçı tüccarlara sahip çıkmıştır. Bu sayede Osmanlı Müslüman orta sınıfı gelişme gösterebilmiştir.⁶² Nazırlığa kadar yükselen Kemal Bey, savaş yıllarında Müslüman–Türk esnafının birikim sağlamasına ortam hazırlamış, bu şekilde esnaftan “burjuva” yaratmak istemiştir.⁶³ Türk kapitalist sınıfını geliştirmek, Türkleri iktisadi hayata sokmak, şirketleri, bankaları ve kooperatifleri örgütlemek savaş döneminde uygulamaya konulmuştur.⁶⁴

Savaş yıllarında, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taşra tüccarı ve İttihat ve Terakki’ye yakın olan örgütlü esnaf kısa sürede servet birikimine sahip olmuştur. Bu dönemde, özellikle Batı Anadolu içe dönük piyasadan büyük pay almıştır.⁶⁵

Savaş döneminde Osmanlı toprakları iktisaden bütünleşmiş, ulusal pazarın oluşumu gerçekleşmiştir. Dış ticaret olanaklarının kısıtlanması Anadolu ürününe olan talebi artırmış, Anadolu’da kalan para bir taraftan çiftinin gelir düzeyini yükseltirken, diğer taraftan taşrada esnaf-tüccar kesiminin doğmasına neden olmuştur. Anadolu ile kurulan ticari ilişkilerde, Müslüman-Türk tüccar gözetilerek, o döneme kadar gayri müslim ve yabancıların elinde bulunan iç ticaret Müslüman-Türk tüccar erbabının denetimine verilmiştir. Bu şekilde, “milli iktisat”ın gündeme getirdiği “milli tüccar” doğmuş, “milli ticaret” gerçekleşmiştir.⁶⁶

---

⁵⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 394.

⁶⁰ Toprak, **a.g.e.**, s. 179.

⁶¹ **a.g.e.**, s. 185.

⁶² **a.g.e.**, s. 188.

⁶³ **a.g.e.**, s. 201.

⁶⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 395.

⁶⁵ Toprak, **a.g.e.**, s. 197.

⁶⁶ **a.g.e.**, s. 200.

Büyük sermaye ve yabancı sermayeye karşı, esnafın örgütlenmesi, kooperatifçilik ve devletçilik uygulamaları İttihat ve Terakki içinde taraftar bulmuştur. Bu kapsamda kooperatifçilik ilk kez Kemal Bey tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

Genel hatları açıklanmış olan İttihat ve Terakki Fırkasının iktisat politikalarının Celal Bayar tarafından benimsendiği ve İzmir’de uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası adına ihracat şirketi kurmak için girişimde bulunarak, İzmir’de ticaret hayatında başarılı olan Muammer Bey (Latife Hanımın babası) ile birlikte ihracat ve ithalat yapan bir şirket kurmuştur. Mahmut Celal Bey’in bu dönemde ilgilendiği diğer bir konu da kooperatifçilik olmuştur. Kapitülasyonlar nedeniyle ekonomik girişimlerde yabancıların konumunun Türklere göre daha uygun olduğu bir ortamda, kapitülasyonlara karşı kooperatifçiliğin bir mukavemet noktası olduğunu değerlendirmiş, satış ve kredi kooperatifçiliği ile ilgilenmiştir. Hem propaganda yapmak, hem de örnek bir teşkilat oluşturmak gayreti içine girmiş, halkın verecek parası olmadığından, tüccarlardan topladığı para ile kooperatifçiliğe başlamıştır.⁶⁸ İzmir’deki palamut üreticileri için bir kooperatif kurularak Rum aracıları ortadan kaldırılmış ve fiyatlar yukarıya çekilmiştir.⁶⁹ Benzer şekilde, “Zirai istihsal (üretim) ve istihlak (tüketim)” kooperatifi Balçova’da kurulmuştur.⁷⁰ Bölgeye özgü olan kuru incir, kuru üzüm, pamuk gibi ürünlerin fiyatlarının üreticilerce belirlenmesini sağlamıştır.⁷¹

Mahmut Celal Bey, Türkleri destekleyip ihracat ve ithalat işleri için yönlendirmesi sonucunda, çıkarları bozulanlar tarafından iftiralara uğramış, ancak çok mütevazı bir yaşantı sürdürmesi nedeniyle bunlar etkili olmamıştır.⁷² Bu dönemde, iki odalı ahşap bir evde oturduğu, yetkisi büyük olmasına karşın maaşı az olduğu için yamalı pabuç ile gezdiği, ikinci bir pardüsesi olmadığı için önemli görüşmeler öncesinde ütü için terziye gittiği İzmirli tarafından konuşulmaktaydı.⁷³

---

⁶⁷ Akşin, **a.g.e.**, s. 397.

⁶⁸ Aysan, **a.g.e.**, s. 1,2.

⁶⁹ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 19.

⁷⁰ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 49.

⁷¹ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 19.

⁷² Aynı Yer.

⁷³ İsmet Bozdağ, “*Cumhuriyetten Önce Celal Bayar*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s. 22.

İzmir'in Rum asıllı milletvekili Karalidi Efendi, Meclis-i Mebusanda Mahmut Celal Bey'den şikâyetçi olarak, onu unsurlar arasında kabullenilen yaşam biçimini değiştirmekle, Rumların uğraştığı alanlara el almakla suçlamıştır. Karalidi Efendi Meclis-i Mebusandaki bu şikâyetini; "İzmir'de İttihat ve Terakki Mes'ul Katibi devleti teşkil eden unsurların elinden ekmeğini alıyor, mesleklerine mani oluyor."⁷⁴, "Bu işler, Osmanlı Devletini teşkil eden ırklar ve unsurlar içinde Türk'ten gayrilerinin ihtisas ve meslek hakkıdır. Onlara dokunamazsınız. Aksi halde bu devlet yıkılır." sözleriyle dile getirmiştir.⁷⁵

Enver Paşa İzmir'e geldiğinde Vali Rahmi Bey ve Metropolit Hristos Tomos ile görüşmüş, her ikisi de bu görüşmede Mahmut Celal Bey'den şikâyetçi olmuştu. Rahmi Bey, Mahmut Celal Bey'in her işe karıştığını, tüccara baskı uyguladığını, askeri ve sivil satın almaya müdahale ettiğini söylemişti. Metropolit Hristos Tomos da, yapılan meslek taksimiyle asırlardan beri ticaretin kendilerine bırakıldığını, oysa Mahmut Celal Bey'in şimendifer nakliyesini ve ticareti ellerinden almak istediğini, bunun da düzeni bozan tehlikeli bir iş olduğunu ifade etmişti. Eşref Bey ise, yapılan bu şikâyetler hakkında İzmir'de görüştüğü Enver Paşa'ya, o ana kadar devlet tedbiri olarak sadece idari uygulamalar gören Rumların, Mahmut Celal Bey'in uyguladığı mücadele tarzı nedeniyle korktuklarını, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak Mahmut Celal Bey'e saldırdıklarını ifade etmiştir. Enver Paşa'nın isteğiyle Eşref Bey tarafından, yapılan bu şikâyetler hakkında bir rapor hazırlanmış ve Mahmut Celal Bey'in haklı olduğu ortaya konulmuştu.⁷⁶

Ege bölgesinde İngiliz ve Fransızların sahip olduğu demiryollarının çalışanları Rumlar ve Ermenilerden oluşmakta, aralarında Türk çalışan bulunmamaktaydı.⁷⁷ Yunan kaynaklarında da, bölgedeki demiryolu personelinin büyük bir kısmını Rumların oluşturduğu belirtilmiştir.⁷⁸

Demiryolları personelinin Türk olmayan kozmopolit unsurlardan oluşmasına gerekçe olarak, "Türkler şimendiferciliği beceremezler, bu kabiliyet meselesidir." şeklindeki yerleşen genel kanı ileri sürülüyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında

---

⁷⁴ Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 215.

⁷⁵ *a.g.e.*, s. 288.

⁷⁶ Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5*, s. 116-126; Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 37-53.

⁷⁷ Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 216, 217.

⁷⁸ Berber, *a.g.e.*, s. 3.

duyulan ihtiyaç üzerine, Nafia Nezareti demiryollarına el koyarak işletmeye başlamıştı. Buna rağmen, Balkan Savaşında yaşanan gecikmeler, Aydın'da yapılan sabotaj sonucu bir tabur askerin savaş dışı kalması gibi nedenlerle, demiryollarının memlekete bağlı olması ve Türkler tarafından işletilmesi konusunu zihinlerde yer etmişti. Mahmut Celal Bey'in yardımcılarıyla, 28 Haziran 1915 tarihinde İzmir'de Şimendifer Okulunun açılmasına karar verilmiş ve Şimendifer Bölük Komutanı İskender Bey'in yönetiminde, yaklaşık 800 Türk bu okuldan diploma almıştı.⁷⁹ Ancak, demiryolları için yeni personel yetiştirilmesini, Vali Rahmi Bey imtiyazlı şirketlerin mukavelelerine aykırı olarak görmüş, ayrıca yeni yetişen personelin staj görmesini de demiryolları yöneticileri uygun bulmamıştı. Bu anlaşmazlıkta Nafia Nezareti de demiryolları yöneticilerinin itirazlarını haklı bulmuştu. Mondros Mütarekesi sonrasında demiryollarından uzaklaştırılan Türk görevliler, Milli Mücadelenin başladığı yerlerdeki yabancı görevlilerin istasyonlardan ayrılması sonrasında onların yerini almış, hizmetin devamı bu şekilde sağlanmıştı.⁸⁰

Levazım İşleri Umum Reisi İsmail Hakkı Paşa, demiryollarını ve levazım işlerini yakından izlemek üzere İzmir'e gelmiş, bunun sonucunda demiryolu ve levazım işlerinde bazı değişiklikler yapılmıştı. Savaş koşullarında, askeri ihtiyaç fazlası olan vagonların sivil taşımacılığa tahsisinde sorunlar yaşanmış, İzmir'de mallar çürürken, diğer şehirlerde de sıkıntılar baş göstermişti. Ticaretle uğraşan kişiler bu sorunları iletmek için İsmail Hakkı Paşa ile görüşme yapmış, ancak çözüm bulamadıkları gibi hakaret ile karşılaşmışlardı. Bu kişilerin Mahmut Celal Bey ile görüşmesi sonrasında, Mahmut Celal Bey yapılanlara tepkisini, Anadolu gazetesinde M. S. ismi ile yazdığı yazısında, "Memleket paşaların çiftliği değildir." sözleriyle eleştirmişti. Bu yazı sonrasında, yazıyı yazanın bulunarak cezalandırılması istenmişti. Vali Rahmi Bey Mahmut Celal Bey'in yazdığını öğrendikten sonra, yazısından dolayı onu eleştirenler arasında yer almıştır.⁸¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında, gıda sıkıntısının yaşandığı, ulaşım araçlarına devletçe el konulduğu dönemde, sivil halkın ihtiyaçları büyük oranda demiryolu ile

---

⁷⁹ "Başka bir kaynakta, Mahmut Celal Bey'in İzmir Şimendifer Bölük Komutanı Yüzbaşı İskender Bey'i desteklemesi ile, 'Şimendifer Personel Okulu'nun 1914 yılında kurulduğunu belirtmektedir." Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 20, 21. "Verilen bilgilerin kontrolü için, demiryolu üzerine yapılan az sayıda çalışma incelenmiş, ancak İzmir'de kurulan Şimendifer Okulu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır."

⁸⁰ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 92-93.

⁸¹ **a.g.e.**, s. 98-99.

karşılanmak zorunda kalınmıştı. Demiryolunda da askeri ihtiyaçların karşılanmasına öncelik verildiği için, geri kalan sınırlı kapasitenin tahsisi konusunda sorun yaşanmış, “Vagon Karaborsası” oluşmuştu. Karaborsanın engellenmesi için memurların Türklerden seçilmesi ihtiyacını duyan Mahmut Celal Bey, kurulan Şimendifer Okulundan yetişen Türk personel ile meseleye müdahale etmeye başlamıştı. Mahmut Celal Bey’in girişimi ile Konyalı bir iş adamı polise yardım etmiş ve karaborsacılar yakalanıp tutuklanmıştır. Osmanlı Devleti adına şimendiferleri denetleyen Nafia Müsteşarı, dökme su ile değirmenin çalışmayacağını söyleyerek yapılan girişimleri desteklememiştir. Mahmut Celal Bey tutumunu beğenmediği, yapılanları desteklemeyen Nafia Müsteşarını, İzmir Basmane Garında bir adamı vasıtası ile kırbaçlatarak cezalandırmıştır. Bu olay İzmir’de büyük yankı yaratarak vagon karaborsasının son bulmasına neden olmuştur. Vali Rahmi Bey, benzer olaylarda olduğu gibi bu olayda da Mahmut Celal Bey’i haksız görmüş, devletin bir müsteşarının herkesin önünde cezalandırılmasını eleştirmiştir.⁸²

Savaş döneminde Anadolu’da “vagon ticareti”nin önemli bir sorun haline geldiği görülmektedir. Savaş nedeniyle ordu ihtiyacı dışındaki az sayıdaki vagon tüccarlara dağıtılmış, ancak ticaretle ilgisi olmayan bazı nüfuzlu kimseler sağladıkları “vagon vesikası” ile büyük karlar elde etmişlerdi. Bu kişiler, malı çürümeye yüz tutmuş kişilere yüksek fiyatlarla vagonları devretmekteydiler.⁸³ Konuyla ilgili olarak, İttihat ve Terakkinin savaş döneminde zengin yaratmak için vagon tahsisi yaptığını savunan görüşler de bulunmaktadır.⁸⁴

Yunanistan, Patrikhane ile işbirliği yaparak, Megalo İdea içinde gördükleri Türk bölgelerindeki Rum nüfusu artırmak için gayret sarf etmiştir. Ayrıca bölgelerdeki Rumlar Adalara götürülerek askeri eğitim verilmiş, Batı Anadolu’nun Yunanistan’a ilhakı için gerekli altyapı hazırlanmaya çalışılmıştır.⁸⁵

Yunanistan’ın Rum nüfusu artırma gayretlerini istatistiklerle de uygulanmak istediği görülmektedir. Yunan kaynaklarında, 1890 yılında 160.000 olan İzmir nüfusunun 75.000-80.000 kişisi Rum, 60.000 kişisi Türk nüfusu olarak gösterilmiştir. Benzer şekilde, 1910 yılında 225.000 olan İzmir nüfusunun 100.000 kişiden

---

⁸² Bozdağ, “Cumhuriyetten Önce Celal Bayar”, s. 22, 23; Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 94-97.

⁸³ Toprak, **a.g.e.**, s. 192.

⁸⁴ Akşin, **a.g.e.**, s. 399.

⁸⁵ Tosun, **a.g.e.**, s. 54.

fazlasının Rum, 50.000 kişinin de Türk olduğu gösterilmiştir. Yunan işgalinin hemen öncesinde ise, yakın çevresi ile birlikte 365.000 olan İzmir nüfusunun yaklaşık olarak, 160.000 kişinin Rumlardan, 80.000 kişinin de Türklerden oluşturduğu belirtilmiştir.⁸⁶

1912 yılında Dâhiliye Nezaretinin gizli ve hayati talebiyle İzmir’de yaptırdığı nüfus sayımına göre ise, 226.492 olan İzmir nüfusunun 101.091 kişisi Türk, 77.027 kişisi Rum, 24.101 kişisi Musevi, 12.344 kişisi Ermeni ve 7.926 kişisi de yabancı olarak tespit edilmiştir.⁸⁷ 1917 nüfus istatistiklerine göre İzmir, Manisa, Aydın, Nazilli, Balıkesir ve Muğla’da 1.802.698 Türk’e karşılık 329.653 Rum’un yaşadığı belirlenmiştir.⁸⁸

Mahmut Celal Bey, Yunanlıların Balkan Savaşı sonucunda, Yanya, Selanik, Batı Trakya ve Adaları ele geçirdikten sonra, dikkatlerini Rumların büyük kitleler halinde yaşadığı Doğu Trakya, Adalar Denizi kıyıları ve Küçük Asya üzerinde topladıkların farkında olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

Girit’in, Ege Adalarının ve Makedonya’nın kaybından sonra o bölgelerden göç eden Müslümanlar, eskiden olduğu gibi kabul edilmiş, ancak Ege Bölgesinde artan Rum nüfusunun gelecekte tehlike oluşturacağı görüşü İttihat ve Terakki Fırkasında hakim görüş haline gelmiştir. Bu görüşün sonucu olarak, Ege Bölgesindeki Rumlarda tedirginlik yaratılmış, Rum tüccarlara karşı ekonomik boykot başlatılmıştır.⁹⁰

İzmir’deki yabancı kurumlarda Rum personelin yerine Müslüman personelin çalıştırılması isteğini eleştiren ABD Büyük Elçisi, Talat Paşa ile yaptığı görüşme sonrasında, Talat Paşa’nın İzmir ve çevresini Türkleştirmeye çalıştığı iddiasında bulunmuştu. ABD Büyük Elçisi bu iddiasına gerekçe olarak, görüşme sırasında Talat Paşa’nın söylediği sözleri göstermiştir. Büyük Elçi’ye göre, Talat Paşa, İmparatorluk içindeki ayrı unsurların düşmanlığı yüzünden Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Mısır ve Trablusgarp’ın kaybedildiğini, Türk

---

⁸⁶ Berber, **a.g.e.**, s. 3, 6.

⁸⁷ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 47.

⁸⁸ Ramazan Tosun, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Türk-Rum Nüfus Mübadelesi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2002, s. 55.

⁸⁹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 100.

⁹⁰ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelelerin Zorunlu Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 41, 42.

İmparatorluğunun yok olma noktasına geldiğini, “Eğer elinde kalanla Türkiye yaşayacaksa, bu yabancı halklardan Türkiye kurtulmalıdır.” dediğini belirtmiştir.⁹¹

İttihat ve Terakki Fırkası iktidarında dışişleri bakanlığı yapan Halil (Menteşe) Bey, İttihat ve Terakki Fırkasının, valilerin ve diğer memurların resmen müdahale eder görülmeden, İttihat ve Terakki Fırkası örgütünün göç hareketini örgütlemesi yönünde direktif verdiğini belirtmiştir.⁹²

Mahmut Celal Bey ise, Ege Bölgesindeki göç hareketinin kendi girişimi ile gerçekleştiğini; “Ege’nin bağrındaki ufunetli (iltihaplı) yara Rum çoğunluğu iddiasını tasfiye etme hareketin hem fikriyatçısı, hem teşkilatçısı bendim.” sözleriyle ifade etmiştir. Göç yaptırılırken de insani ve adil olduklarını vurgulamıştır.⁹³

Yapılan bu açıklamalardan Ege Bölgesi’ndeki Rum nüfusun, İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerinde rahatsızlık yarattığı, Rumeli ve Makedonya’dan gelen Türklerin Ege Bölgesi’ne yerleştirilirken, Rumların da bölgeden ayrılmasının istendiği, bu yönde politika oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası’nın İzmir Katib-i Mesulü olarak, Rumların göç hareketinde kritik görev alması doğaldır. Mahmut Celal Bey’in; “... Rum çoğunluğu iddiasını tasfiye etme hareketin hem fikriyatçısı, hem teşkilatçısı bendim.” sözünün bu kapsamda değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Yunanistan’ın ele geçirdiği topraklarda kendi ulusunu hâkim kılmak istemesi ve Türkleri baskı ve şiddet ile göç ettirmesi, Türk kamuoyunda tepki doğurmuş, bunun sonucunda Rumların Yunanistan’a göçü gerçekleşmiştir.⁹⁴ 1913 ile 1919 yılları arasında Rumların boşalttığı yerlere, göç eden Türkler yerleştirilmiştir.⁹⁵

Mahmut Celal Bey, İzmir’e geldiğinde memleketi için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır bir grup bulduğunu, İzmir’in içi öncelikli olmak üzere çalışmaya başladığını belirtmiştir. Rumların yaşadıkları çöküntü nedeniyle, üç ay içinde kasabalardan göç başlamış ve hiç kimsenin burnu kanamadan göç tamamlanmıştır. Mahmut Celal Bey, göçü planlarken tarihi incelediğini, Mora ihtilali başladığında

---

⁹¹ Doğan Avcıoğlu; **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 3. Kitap**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s. 1112, 1114. “*Toynbee farklı bir yorum getirerek, 1916 yılında Rumların önce kısmi olarak, sonra da toptan sürgüne gönderildiklerini, bunun nedeninin İtilaf devletlerince Anadolu’ya komşu olan Sakız, Sisam ve Midilli adalarının işgal edilmesi olduğunu belirtmiştir.*” Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 1120.

⁹² **a.g.e.**, s. 1116.

⁹³ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 238.

⁹⁴ Tosun, **a.g.e.**, s. 43,44.

⁹⁵ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 64.

Ayvalık'ta Yunan istiklali için başlayan ayaklanmanın, Yeniçeriler kaldırıldığı için gönüllü halk tarafından bastırıldığını, bu yüzden Rumların her yıl "Matem ve intikam günü" kutladığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey bundan istifade etmiş, geceleri davul çalınarak ve silah atılarak, Rumlara eski yaşadıkları hatırlatılmıştır. Bunun sonucunda papazların öncülüğü ile 130.000 kişinin katıldığı Rum göçü sorunsuz bir şekilde başlamış, böylece Rumeli'den gelen Türkler ile Anadolu'daki Rumların mübadelesi⁹⁶ fiili olarak gerçekleştirilmiştir.⁹⁷

Rumeli'den anavatana sığınan Türklerin yaşadıklarının da etkisi ile başlayan milli hareket sonucu, Bergama, Dikili, Menemen, Foça, Karaburun, Çeşme gibi İzmir'in çevresinden 130.000 Rum'un Yunanistan'a göç etmesi uluslararası bir sorun halini almış, bu sorunu çözmek üzere Dâhiliye Nazırı Talat Paşa İzmir'e gelmiştir.⁹⁸

Ege'deki Rum göçünü engellemesi için, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın⁹⁹ isteği ile İzmir'e gönderilen Talat Bey, dünyada ve İstanbul'da oluşan büyük tepkinin etkisiyle, göçü engelleyemezse istifa edeceğini söylemişti. Bandırma'da Talat Paşa ile görüşen Mahmut Celal Bey, gidecek kimse kalmadığı için göçün artık bittiğini, Rumların mallarını Türklere satarak veya alacakları için ipotek yaptırarak ayrıldıklarını bildirmişti.¹⁰⁰

Osmanlı Meclis-i Mebusanda, Trabzon Mebusu Rum Yorgo Efendi ve Tekirdağ Mebusu Efelidis, bölgelerinde Rumlara karşı katliamlar yapıldığı iddiasında bulunmuşlardı. Aynı dönemde Avrupa basınında da İzmir ve civarında Rumların kiliselerine girilerek katledildikleri yönünde haberler yayınlanmıştır.¹⁰¹

---

⁹⁶ "Özellikle Urla yarımadası ve Ayvalık'taki Rumların Yunanistan'a göçü sonrasında, 1 Temmuz 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan anlaşmayla, Doğu Trakya'daki ve Aydın vilayetindeki Rumlar ile Makedonya'daki Türklerin, malları dahil olmak üzere isteğe bağlı olarak değişimi kabul edilmiştir. Ancak bu dönemde Birinci Dünya Savaşı başladığından değişimin mülkiyete ilişkin konuları yarım kalmıştır." Aghatabay, **a.g.e.**, s. 41, 42. "Yunanistan'ın başlattığı zorla göç ettirme politikası, Osmanlı Devleti içindeki Rumlar servet ve sayı bakımından Yunanistan'daki Türklerden daha fazla olduğundan, Rumların aleyhine gelişme göstermiş ve bu yüzden Yunanistan anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Mevcut durum, Osmanlı devletine bir üstünlük sağlamazken, geleceğe yönelik olarak Anadolu üzerinde politika yapma imkânı tanınması nedeniyle, Yunanistan anlaşma yapmaya razı olmuştur." Tosun, **a.g.e.**, s. 43-45.

⁹⁷ Sevinç Çöküm, "Umurbey'de Bir Gün", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s. 25; Bayar, "Milli Mücadele Yılları", s. 9.

⁹⁸ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 100-101.

⁹⁹ "İttihat ve Terakki başlangıçta, tecrübesizlik nedeniyle kabineleri kurmak yerine, kontrol etmeyi tercih etmiştir. 1913 ile 1918 yılları arasındaki, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabineleri ise, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'nin kabineleri olmuştur." Tunaya, **a.g.e.**, s. 25-27.

¹⁰⁰ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 6.

¹⁰¹ İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 34-35.

Rum yanlısı ABD Büyük Elçisine göre, göç sırasında kıyımlar yapılmıştı. Fransa Büyük Elçisi ise, Yunanlıların bu tür girişimleri daha ustalıklarla yaparken, Türklerin göç girişimini daha gürültü çıkaracak şekilde yaptığını, Selanik'ten Türklerin kötü koşullar altında gönderilirken Yunanlıların zulümlerini kurnazca örttüklerini, bundan dolayı oluşacak tepkileri de ustalıklarla başkalarının üzerine attıklarını ifade etmiştir.¹⁰²

Mahmut Celal Bey, Balkan Savaşından sonra İzmir bölgesindeki Rum göçü nedeniyle sorguya çekilmiş, ifade vermiştir.¹⁰³ Mahmut Celal Bey'in benzer bir nedenle de sorguya çekildiği görülmektedir. 28 Ocak 1919 tarihinde, İzmir'den yapılan göç ve ihtilal maksadıyla düşmanlık ve tecavüz suçlarının yargılanması için Divân-ı Harb-i Örfi (sıkıyönetim) kurulmuştu. Mahmut Celal Bey mahkemedeki yargılanmasında, Ermeni asıllı sorgu yargıci tarafından, İttihat ve Terakki Cemiyetinin verdiği Ermenileri tehcir kararı nedeniyle, İzmir'deki bazı Ermenilerin tehcirinden sorumlu tutulmuştu. Mahmut Celal Bey savunmasında, Ermeni ihtilal komitelerinin ilk faaliyete başladığı yerlerden birisi olan İzmir'de, Ermeni Taşnaksutyan Cemiyetinde yapılan aramalarda çok sayıda bomba ve patlayıcı bulunmasına rağmen, yaklaşık 20.000 kişilik nüfusları ve savaş bölgesinden uzak olmaları nedeniyle bir tehdit oluşturmayan Ermenilere tehcir uygulanmadığını ifade etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkezinden, Ermenilerin tehciri veya öldürülmesi yönünde bir emir almadıklarını, eğer alınmış olsaydı bunu uygulayacaklarını açıklamıştır. Mahmut Celal Bey sorgusu sonrasında serbest bırakılmıştır.¹⁰⁴

İttihat ve Terakki Fırkasının son kurultayında¹⁰⁵ Talat Paşa Mahmut Celal Bey ile görüşmüştü. Talat Paşa hükümetinin iktidardan ayrıldığı, İttihat ve Terakki Fırkasının tasfiyesine başlanıldığı o dönemde, Talat Paşa Mahmut Celal Bey'e durumu nasıl gördüğünü sormuş, Mahmut Celal Bey de, koşulların zorluğunu ve yapılması gerekli işlerin büyüklüğünü anlatmak için şu cevabı vermişti: “Hal

---

¹⁰² Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 1117.

¹⁰³ **a.g.e.**, s. 100.

¹⁰⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 35-36.

¹⁰⁵ “*Cemiyet-Fırka yapılarını iç içe yaşatmanın bunalımlarını yaşayan İttihat ve Terakki, on yıla yakın iktidar yaşamını Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ile noktalamıştır. Mondros Mütarekesi ile açılacak dönemin başında, 14 Kasım 1918 tarihinde yapılan son Kongrede İttihat ve Terakki kendisini fesh etmiş, Teceddüt (yenilik) Fırkasına dönüşme kararı almıştır.*” Tunaya, **a.g.e.**, s. 37.

meydanda, istikbal için büyük iyilikler bekliyorum.”¹⁰⁶ Mahmut Celal Bey’in, ifade ettiği bu görüş doğrultusunda çalıştığını belirten görüşler bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkasının feshi ve Teceddüt Fırkasının kurulması sonrasında, bazı Katib-i Mesuller aktif siyasette yer almadığı halde, Mahmut Celal Bey’in Ege Bölgesinde çalışmaya devam ettiği görülmektedir.¹⁰⁷

Teceddüt Fırkası, Kâtib-i Mesullerden bazılarını tasfiye ederken, Mahmut Celal Bey’e Fırka adına İzmir’de çalışma görevi vermiştir. Mahmut Celal Bey, Teceddüt Fırkası’nın başında bulunanların vatanseverliklerine ve ahlaklarına güvenmekle birlikte, bu kişilerin bir taraftan aldığı güçle iş yapmaya alışkın olmaları nedeniyle, Fırkanın uzun ömürlü olmayacağı öngörüsünde bulunmuştur. Mahmut Celal Bey bu görüşüne rağmen, emri vakiyi kabul ederek, yeni Fırkanın kanuni formalitelerini yerine getirdiğini ve Kâtib-i Mes’ullüğünü üstlendiğini belirtmiştir.¹⁰⁸

İttihat ve Terakki Fırkasının iktidardan ayrılması sonrasında, bazı eski yöneticiler görev aldıkları bölgelerde olayların gelişimini beklemeye başlamıştı. Bu dönemde Mahmut Celal Bey, İzmir’de “Halka Doğru Cemiyeti”nin¹⁰⁹ kurulmasında görev almıştır.¹¹⁰

1918 yazında Mahmut Celal Bey, Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey “Halka Doğru Cemiyeti”nin kurulmasına karar vermişlerdi. Mahmut Celal Bey bu Cemiyette fahri olarak çalışmakla birlikte, umumi katipliğini (genel sekreterliğini) ve çıkarılacak mecmuanın müdürlüğünü üzerine almıştı.¹¹¹ Halka Doğru Cemiyeti ile orta tabakadaki halkın geliştirilmesine çalışılmış, uzmanlara verdirilen konferanslar ile bu amaca ulaşmak yönünde gayret gösterilmişti. Cemiyet faaliyetleri kapsamında, 15 Şubat 1919 tarihinden itibaren 15 günde bir “Halka Doğru Mecmuası” yayımlanmıştır. İlk sayısının önsözünde mecmuanın amacı açık olarak şu sözlerle belirtilmişti: “... Mecmuamız ancak Türk Milletinin orta sınıf tabakasına milli benlik ve toplumsal varlığını duyurmayı amaç edinmiş bir kültür mecmuasıdır; siyasi amaç

---

¹⁰⁶ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-1**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 23-24; Barlas, **a.g.e.**, s. 53, 54.

¹⁰⁷ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 13, 61.

¹⁰⁸ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 83.

¹⁰⁹ “Kurucu ve yöneticileri arasında Mahmut Celal Bey’i de gösteren Tarık Zafer Tunaya, *Halka Doğru Cemiyetinin, İttihat ve Terakki’nin gölgesinde kurulduğunu belirtmiş, İzmir merkezli kurulan Cemiyetin, milliyetçiliği kültürel yoldan halk arasında yaymayı amaçladığını, Türkçülük ideolojisine halkçı bir unsur eklediğini vurgulamıştır.*” Tunaya, **a.g.e.**, s. 417, 418.

¹¹⁰ Nilüfer Gürsoy, “*Milli Mücadele ve Bayar*”, **Parlamento**, Sayı: 80, Ankara, 1991, s. 8.

¹¹¹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 88.

ve neşriyatlardan bütünüyle uzaktır.” Mecmua aracılığı ile karşı propaganda önlenmeye çalışılarak, yurt sevgisinin ayakta tutulması için mücadele verilmiştir. Mahmut Celal Bey bu mecmuada Turgut Alp takma adı ile milli ekonomiye ilişkin makaleler yazarak, kurulacak milli iktisat sistemine Türk iş adamlarını hazırlamak istemiştir.¹¹² Mahmut Celal Bey bu mecmuadaki yazılarında, ayrıca halkçılık konusu üzerinde de durmuştur.¹¹³ İzmir’deki okul ve öğretmenlere bedava dağıtılan mecmuanın ancak sekiz sayısı çıkarılabilmiş, Mahmut Celal Bey’in İzmir’den ayrılması sonrasında derginin çıkarılmasına izin verilmemiştir.¹¹⁴

Mahmut Celal Bey İzmir’de bulunduğu dönemde, ağır bir kapatma olayı ile karşı karşıya kalmış, ancak yapılanlara karşı tepkisini ortaya koymuştur. Polis 4 Şubat 1919 tarihinde, İttihat ve Terakki Fırkasının bütün mal varlığına el koyma kararını tebliğ ederek, İttihat ve Terakki Cemiyetinin İlim ve İrfan Encümeninin kararıyla Ocak 1911 tarihinde kurulup, 23 Haziran 1912 tarihinde halkın kullanımına açılan Milli Kütüphaneye el koymuştur. Benzer şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin malı olduğu gerekçesiyle, İzmir’deki yatasız orta dereceli ticaret mektebi de kapatılmıştır. Mahmut Celal Bey, Anadolu gazetesine yazdığı yazı ile yapılan uygulamaları şu sözlerle eleştirmiştir: “İttihat ve Terakki düşmanlığını irfan ocakları, ilmi ve milli müesseseleri tarumar etmek derecelerine vardiıranlar, tarihin takbihinden (ayıplamasından) kendilerini kurtaramayacaklardır.”¹¹⁵

---

¹¹² Gökay, **a.g.m.**, s. 193; Bozdağ; **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 22; Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 88.

¹¹³ Utkan Kocatürk, “Ölümünün 3. Yılında Çeşitli Yönleriyle Celal Bayar”, **Parlamento**, Sayı: 58, Ankara, 1989, s. 26.

¹¹⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 89.

¹¹⁵ **a.g.e.**, s. 84-85.

BİRİNCİ BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE CELAL BAYAR

1.1. “Galip Hoca” Kimliği ile Yürüttüğü Faaliyetler

Mahmut Celal Bey, Yunan tehlikesinin daha da belirginleşmesi sonrasında benzer girişimler içerisinde de yer almıştır. Mahmut Celal Bey, Ferit Eczacıbaşı ve Dr. Ethem Bey, Rumların Yunanlılarla birlikte hareketine karşı, memleket için çalışılması konusunda fikir birliği yapmış, bu amaçla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması kararlaştırılmıştı. Başlangıçta bu cemiyetin kayıtsız şartsız vatan savunması için çalışılması tasarlanmasına karşın, Wilson Prensipleri esasında ilmi açıdan çalışmak üzere İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kuruldu.¹ Mahmut Celal Bey bu durumu yadırgamasına karşın, “O günlerin havasına göre başka çare yoktu, bu kadarını da bir hizmet saymak lâzımdı.” sözleriyle Cemiyeti benimsediğini açıklamıştır. Nurettin Paşa’nın ikinci valiliği döneminde Cemiyet faal hale gelmiş, partiler, cemiyetler, tüccar kulübü gibi kurul delegelerinin katılımı ile bir heyet oluşturulmuş, etkin bir çalışma dönemine girmişti.²

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin kurucularından Nail Morali,³ Cemiyetin çalışmalarında İttihat ve Terakki Teşkilatından son derece yararlandıklarını, o dönemde Teceddüt Fırkasını yürüten eski İttihat ve Terakki Katib-i Mesulü Mahmut Celal Bey’in Cemiyete destek verdiğini, ancak bunu gizli olarak yürüttüğünü belirtmiştir.⁴ İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti içerisinde Mahmut Celal Bey’in aktif görev yürüttüğü yönünde çeşitli anlatımlar da bulunmaktadır.⁵

---

¹ “30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra ortaya çıkmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk düşüncesi ile mücadelenin barışçı yollardan yapılması öngörmüştür. Bu kapsamda kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Batı Anadolu’da kurulan ilk cemiyet olmuştur. Ancak bir süre sonra bunun istenilen amacı sağlamayacağı anlaşılmıştır.” Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 41.

² Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 139, 140.

³ Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 21, Ankara, Temmuz 1991, s. 555.

⁴ Nail Morali, **Mütarekede İzmir Olayları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 45.

⁵ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 23; Nilüfer Gürsoy, **Atatürk’ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 158.

Mahmut Celal Bey'in ve Türk Ocağı'nın girişimi ile Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti namına 13 Mart 1919 tarihinde bir miting yapılmış, kabul edilen üç maddelik bildiri İzmir'deki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilerine verilmişti. Bu bildiriye, İzmir'de Türklerin çoğunlukta olduğu ve bu yüzden Wilson prensiplerinin 12'nci maddesine göre yabancı hâkimiyetine verilemeyeceği, bölgedeki Türk hâkimiyetinin kaldırılmasının Akvam Cemiyeti'ni oluşturan necip (temiz soylu) ve adil devletlerden beklenmediği vurgulanmıştı.⁶

Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti içerisinde halkın her sınıfından insanların yer aldığını, iyi idare edilemediği için içlerinde İtilaf Devletlerinin İzmir temsilcilerinden talimat alanların bulunduğu gibi, daha sonra yüzellilikler arasında yer alanların da cemiyette mevki sahibi olduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin bu haliyle esaslı bir program ve hareket yürütecek yerde dedikodu kaynağı haline geldiğini belirten Mahmut Celal Bey, Cemiyette verilecek kararların hemen Osmanlı yöneticilerine ulaştırılacağını bildiğini, ciddi bir iş yapmanın, silahtan ve direnişten bahsetmenin tehlikeli olacağını gördüğünü, samimiyetine inandığı arkadaşlarına bu konuda uyarılar yaptığını, direnişin ancak Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin dışında yapılabileceğini düşündüğünü ifade etmiştir.⁷

İleriki bölümlerde açıklanacağı gibi, Mahmut Celal Bey'in iktisat vekilliği ve başbakanlık dönemlerindeki bazı girişimlerini ağır ifadelerle eleştiren Şevket Süreyya Aydemir, bu dönemdeki faaliyetlerine de eleştiri getirmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, Mahmut Celal Bey'in Red-i İlhak Cemiyetine seçildiği ve kongreye katıldığı halde, mukavemet fikrini verimli bulmadığı için aktif olarak çalışmayı reddettiğini iddia etmiştir.⁸

Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin Büyük Kongresinde; "Gerçek kurtuluşun nutuklarda değil, namlu ucunda olduğunu" söyleyerek mücadele yönündeki kararlılığını göstermişti.⁹

⁶ Moralı, a.g.e., s. 11, 12; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 144, 145.

⁷ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 349.

⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın-1**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 295, 296.

⁹ Utkan Kocatürk, "Ölümünün 3. Yılında Çeşitli Yönleriyle Celal Bayar", **Parlamento**, Sayı: 58, Ankara, 1989, s. 26.

Mahmut Celal Bey, Şevket Süreyya Aydemir'in bu iddialarını reddederek, mukavemet aleyhinde söylenmiş bir sözü olmadığını, 1919 yılının Mart ayının son günlerinde Gökçen Efe ile sözleşerek silahlı mukavemet teşkilatına başladığını ve harekete geçmek için hazırlandığını söylemiştir.¹⁰

Ocak 1919 tarihinde İstanbul'dan İzmir'e gelen heyetin isteği üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nde bir toplantı yapılmıştı. Mahmut Celal Bey bu toplantıda, Heyetin İstanbul'dan getirdiği siyasi formülün kabul edilerek Ege Bölgesi adına İtilaf Devletleri temsilcilerine bir telgrafın çekilmesinin konuşulduğunu, Wilson prensiplerinin dile getirildiğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey bu toplantıda yaptığı konuşmada, yalnız istatistikler ve tarihi iddialarla davanın kazanılamayacağını, Yunanistan'ın büyük devletlerle anlaşma yolunda oldukça ilerlemesi nedeniyle, kurtuluş ümidinin ancak milletin silaha sarılmasıyla olacağını söylediğini belirtmiştir.¹¹

İzmir'e gelen Albay Kazım (Özalp) Bey'in onayı ile düşmana karşı hareketin İzmir dışında olabileceği, bunun için de eli silah tutanların İzmir'i terk ederek Ödemiş'e çekilmesi telkininde bulunulmuştu. Teceddüt Fırkasının İzmir Katib-i Mesul Vekili olan ve Mahmut Celal Bey'in ayrılmasından sonra onun görevini üstlenen Haydar Rüştü (Erdem) Bey, Mahmut Celal Bey'in o günlerdeki faaliyetlerine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: “(Celal) Bey orada idiler. Merhum (Gökçen Efe) ile birleşmiş, muhtemel düşman işgaline karşı mukavemet için tedbir (tedbirler) ittihazile meşgul olmağa (düşünmeyle) koyulmuş idiler. (Bir ay evvel (Lunapark'ta) beş zabıt beyle yaptığımız içtimada bu tedbirlerden malumat almıştık.)”¹².

Mahmut Celal Bey, İzmir'deki mevcut yapı içinde mukavemet etmenin dile getirilemeyeceğini belirtmekle birlikte, mukavemet fikrine inanmıştır. İzmir'den ayrılmadan Gökçen Efe ile temasa geçmesi, daha sonra detaylı olarak bahsedilecek olan, Galip Hoca kimliği altında yaptığı mücadele ve Milli Mücadele sırasında üstlendiği Akhisar Milli Alay Komutanlığı gibi görevler dikkate alındığında, mukavemet fikrine karşı olmadığı, aksine silahlı mukavemetin içinde yer aldığı

---

¹⁰ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 157.

¹¹ **a.g.e.**, s. 155-157.

¹² Haydar Rüştü Öktem (Haz. Zeki Arıkan), **Mütareke ve İşgal Anıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991. s. 63, 66.

görülmektedir. Bunlar, Şevket Süreyya Aydemir'in iddiasında haklılık payının bulunmadığını gösterecek niteliktedir.

Eski İttihat ve Terakki Fırkası mensupları Mahmut Celal Bey'den, İzmir'in Yunanistan'a verileceği yönünde çıkan haberleri hatırlatarak yardım istemişler, o da bu talebe karşı yardım sözü vermişti. Ancak, istatistikler yaparak, broşür dağıtarak mücadelenin başarılamayacağını değerlendiren Mahmut Celal Bey, Yunanlılara karşı bir hareket yapmaması için hükümetçe takip edildiği dönemde, affedilmesine yardım ettiği Gökçen Efe¹³ ile temasa geçmiş, durumu anlattıktan sonra Gökçen Efe'nin mücadele için desteğini almıştır.¹⁴

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti içinde bazı İttihatçıların yer alması, yönetim üzerinde etkili olan Hürriyet ve İtilafçıların tepkisini çekmiş, Cemiyetin İttihat ve Terakki Fırkasının bir yan kuruluşu olduğu öne sürülmüştü. Kapatılan İttihat ve Terakki Fırkasının yerine kurulan Teceddüt Fırkası da düşmanlığa maruz kalmış, bu anlamda Mahmut Celal Bey de bu düşmanlıktan payını almıştı.¹⁵ Hükümetin İttihat ve Terakki Fırkası kulüplerine karşı faaliyet başlattığı bu dönemde, bazı İttihatçılar tutuklanırken, Mahmut Celal Bey de tutuklanacağını haber almıştı.¹⁶

Tutuklanarak Divan-ı Harp'e verilmek üzere girişimlerin başladığı haberini alan Mahmut Celal Bey, adil bir mahkeme önüne çıkmaktan endişe duymadığını, daha önce Divan-ı Harp'te sorgulandığı halde aleyhine bir konunun bulunmadığını vurgulamış, ancak siyasi hareketler ve aleyhte cereyanların etkisiyle kendilerine karşı hareketlerin arttığı o dönemde İzmir'den ayrılmaya karar vermiştir.¹⁷

Mahmut Celal Bey, 15-18 Şubat 1919 tarihlerinde yapılan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin Kongresinde¹⁸, esas konular üzerinde konuşulurken

---

¹³ "16 yıl boyunca ele geçirilemeyen Gökçen Efe, bir aracı ile Mahmut Celal Bey'e ulaşarak, arkadaşlarıyla birlikte affedilmek için yardımcı olmasını talep etmiştir. Mahmut Celal Bey de, Vali Rahmi Bey ile görüşerek Gökçen Efe'nin affedilmelerine aracı olmuştur." Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-6**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997. s. 12-15.

¹⁴ Celal Bayar, "Milli Mücadele Yılları", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s.10; Tahir Kutsi Makal, "Celal Bayar Yüz Yaşında", **Maya**, Sayı: 43, 1983, s. 20.

¹⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 41-43.

¹⁶ Öktem, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁷ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s.146-159.

¹⁸ "Mahmut Celal Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin Kongre tarihini 15-18 Şubat 1919 tarihleri arasında göstermiştir. Ancak Kongre 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında yapıldığından, Mahmut Celal Bey'in bildirdiği tarihte yapılanların bir görüşme olduğu anlaşılmaktadır." Çapa, **a.g.m.**, s. 557, 558.

bile şahsi ihtirasların ön plana çıkmasını, yönetim kurulunun kimlerden oluşacağı gibi konuların ağırlıklı olarak görüşülmesini eleştirmiştir. Kongrenin o safhasında, Balkan Savaşı sonrasında İzmir Rumlarının göçünden dolayı Metropolit ve bazı İtilafçıların etkisiyle Divan-ı Harbe verilmek üzere olduğunu öğrendiğinden, ayrılmak gereğini hissetmiştir. Mahmut Celal Bey, İzmir’de düzenli ve ciddi bir hareket yapma imkânı kalmadığını değerlendirerek, 18 Şubat 1919 tarihinde, dışarıda teşkilat kurmak amacıyla İzmir’den ayrılmıştır.¹⁹ Kazım (Özalp) Paşa da, Mahmut Celal Bey’in İttihatçı olması nedeniyle İstanbul Hükümetince tutuklanması için girişimde bulunulması üzerine İzmir’den Aydın civarına giderek Galip Hoca adıyla çalışmaya başladığını belirtmiştir.²⁰

Mahmut Celal Bey, İzmir’de artık kalamayacağını anladığı bu Kongreden sonra, evine giderek kararını eşine açıklamış, eşi de yoluna devam ederek hizmetlerini tamamlamaya mecbur olduğunu söyleyip onun kararını desteklemişti. Eşi, çocuklarının sorumluluğunu üzerine almaya hazır olduğunu, ancak annesine durumu kendisinin anlatmasını istemişti. Mahmut Celal Bey annesine de durumu anlattıktan sonra, cebindeki 20 liranın 12 lirasını eşine bırakarak gece evden ayrıldı.²¹ Ayrıldıktan kısa bir süre sonra zabıta kuvvetlerinden bir ekip onu aramak için eve gelmiş, ancak eşi arama iznini isteyerek, bu arada Mahmut Celal Bey’in kalpağını giyip dışarıdan görülecek şekilde perde arkasında gezinerek, eşinin evde olduğu izlenimini vermiş ve Mahmut Celal Bey’e zaman kazandırmıştır.²²

Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Fırkası temsilcisi olarak uzun zamandan beri görev yaptığı için seveninin de, sevmeyenin de çok olduğunu belirtmiş, ayrıca savaşı kaybetmiş bir Fırka temsilcisi ve bir İttihatçı olarak, kimlik değiştirmeye karar vermiştir. Mahmut Celal Bey, “Galip Hoca” ismini almasının nedenini, hem Umurbey’deki hocasının ismi olması, hem de mücadelede galip gelineceğine inanması olarak açıklamıştır.²³

---

¹⁹ Bülent Çukurova, “*Celal Bayar’ın Batı Anadolu’daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 20, 1991, s. 351.

²⁰ Kazım Özalp, **Milli Mücadele-1 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998. s. 31.

²¹ Nilüfer Gürsoy, “*Milli Mücadele ve Bayar*”, **Parlamento**, Sayı:80, Ankara, 1991, s. 9; Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, s. 156-159.

²² Nilüfer Gürsoy ile yapılan söyleşi

²³ Gürsoy, **Atatürk’ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s. 158; Bayar, “*Milli Mücadele Yılları*”, s. 10; Makal, **a.g.m.**, s. 20.

Galip Hoca, İzmir'den ayrıldıktan sonra Gökçen Efe ile görüşüp memleketin halini bütün açıklığıyla anlatmış, Gökçen Efe de, Galip Hoca'nın yanından ayrılmaması koşuluyla, mücadele için destek vereceği sözü vermişti. Galip Hoca, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkarak Türk kıyımına başladıklarını haber veren Gökçen Efe'ye, ilk görüşmelerindeki vaadini hatırlatarak, açıktan mücadeleye başlama zamanının geldiğini söylemişti. 80-100 kişi ile mücadeleye hazır olduğunu söyleyen Gökçen Efe ile birlikte, Yunanlıların istilayı genişletmesi durumunda, Torbalı'da çarpışmaya başlanılacağı kararlaştırılmıştı.²⁴

Kahrat'ta, kaymakam, Jandarma komutanı ve diğer efeler ile yapılan toplantıdan mücadele yönünde bir sonuç alınamaması, devlet görevlilerinin kendi aralarında anlaşmaya varamamaları Gökçen Efe'nin moralini bozmuştu. Gökçen Efe toplantı sonrasında Galip Hoca'ya, ölüme hazır olduğunu, ancak daha fazla adam bulamayacağını söylemiş, Galip Hoca da, Gökçen Efe'nin ilk heyecanını kaybettiğini ve daha fazla zorlanmasının uygun olmayacağını görmüştü. Yunanlılar 20 Mayıs 1919'da Torbalı'yı işgal ederken, Kahrat'taki toplantılarda anlaşma sağlanamadığı için, birlikte hareket edememişti.²⁵

Mahmut Celal Bey, İzmir'den tanıdığı 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey ile yaptığı görüşmede, "Galip Hoca" takma adıyla göreve devam etmesi ve işbirliği yapılması kararı verilmişti.²⁶ Albay Şefik (Aker) Bey, Efeler ile görüşerek, İstanbul'dan milleti ayaklandırmak için gizli emir aldığını söylemiş ve desteklerini almıştı. Galip Hoca, görüşmede bulunan Yörük Ali Efe, Kılıcı Hüseyin ve Aksekili Deli Mehmet'in destek sözü üzerine, milli davanın bu kişilerle nasıl yapılacağı sorusunun akıllara geldiğini, ancak o şartlar altında, sınırları kuvvetli olan kavgacı kişiliğe sahip bu insanlarla mücadeleye başlamaktan başka bir çarenin olmadığını belirtmiştir. Bu durum karşısında, Galip Hoca'ya göre yapılacak şey, bu cesur ve pervazsız memleket çocuklarını, genç subay ve aydın gençlerle desteklemek, bu şekilde milli mücadeleye başlamaktır.²⁷

Galip Hoca, Aydın ve Denizli civarında çok heyecanlı yansımaların olduğu dönemde, o bölgeye geçmenin yararlı olacağını değerlendirerek, Haziran 1919

---

²⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-6**, s. 29.

²⁵ **a.g.e.**, s. 74-76.

²⁶ **a.g.e.**, s.141.

²⁷ **a.g.e.**, s.141-147.

tarihinde Germencik'e hareket etti. Yunan taburunun işgali altında bulunan Germencik'te, Galip Hoca'nın tabiriyle, o günlerde bir kolordu kadar anlamlı olan, otuz kişilik bir teşkilat yapıp, Yunan taburunun karargâhı ve malzemeliklerine baskın düzenlendi.²⁸ Galip Hoca, Aydın'ın Yunanlılardan geri alınması mücadelesine de katılmış, çok sayıda efe ve askeri birliğin beraberce yaptığı taarruzla Aydın geri alınmıştı.²⁹

Aydın'dan Kuvâ-yi Milliyecilerin şehir dışına çıkması istendikten sonra, Galip Hoca Umurlu'ya yerleşti. Bu arada, Aydın'ın Yunanlılardan tekrar geri alınması için girişilen ikinci harekâttan sonuç alınamamıştı. Galip Hoca, Aydın harekâtı sırasında düşmanın, kuvvetlerini dağıtmasının ve başarısızlığa uğratmasının içlerinde yılgınlık yaratmadığını, aksine heyecanlarını artırarak, daha çok kuvvetle, daha düzenli teşkilatlanmak fikrini doğurduğunu, Efelerin de, aralarında askerce disiplin olmadıkça başarı sağlayamayacaklarını anladıklarını belirtmiştir.³⁰

Galip Hoca, Gökçen Efe'nin yanından ayrıldıktan sonra, İttihat ve Terakki Fırkasının üyeleri olan ve kendisini iyi tanıyan Denizli ve Nazilli müftülerinin iyi referansları ile Demirci Mehmet Efe'nin³¹ güvenini sağlamış ve müşaviri olmuştur. Demirci Mehmet Efe önemli meselelerde, güven duyduğu Galip Hoca'ya danışmadan bir şey yapmamaya başlamıştır.³² Gökçen Efe'nin³³ bir görüşme sırasında, Galip Hoca'yı beraberinde götürmek isteğine Demirci Mehmet Efe karşı çıkarak, Galip Hoca'nın kendilerine lazım olduğunu söylemiştir.³⁴

Demirci Mehmet Efe, hükümet kuvvetlerinin mücadele eden halkın yanında değil de Yunan kuvvetlerine taraftar olmasına anlam veremeyerek, Padişah'ın neden mücadeleye ilgisiz kaldığını Galip Hoca'dan öğrenmek istemişti. Galip Hoca da bu durumdan yararlanarak, İzmir Valisi (Kambur) İzzet Bey'in Yunan taraftarı

---

²⁸ Çukurova, a.g.m., s. 353.

²⁹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-6**, s. 167-169.

³⁰ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 1, 7, 13.

³¹ "Demirci Mehmet Efe eşkıyalığı bırakarak Aydın Nazilli cephesinde bölgenin genel komutanlığını üstlenmiştir." Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 93.

³² Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 13, 14.

³³ "Gökçen Efe'nin hasta olduğunu duyan ve onu ele geçirmek isteyen Yunanlılar ile 16 Kasım 1919 günü çatışmada yaşanmış, Gökçen Efe çatışma sırasında şehit olmuştur." Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 67. "İleriki yıllarda Gökçen Efe'nin çocukları Celal Bayar'ın evinde büyümüşler, evin birer üyesi olarak yetişmişlerdir." Nilüfer Gürsoy ile yapılan söyleşi.

³⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 49, 50.

tutumunu Efelere anlatmış, bu şekilde mücadele yönünde Efelerin kararlılıklarını devam ettirmeyi amaçlamıştır.³⁵

Demirci Mehmet Efe Galip Hoca'dan Padişaha bir telgraf yazarak, asker toplaması için kendisine izin vermesini istemişti. Bu girişimin sakıncalı olduğunu değerlendiren Galip Hoca, ağır bir dil kullanarak yazdığı telgrafla asker toplama konusuna değinmeden genel ifadeler kullanmıştı. Telgrafi okuyan Demirci Mehmet Efe gönderilmesi için onay vermiş, ancak asker toplama işinin neden yazılmadığını sormuştu. Galip Hoca da, Padişahın yanındakilerden, bu girişime iyi diyeceklerin olabileceği gibi kötü diyeceklerin de bulunabileceğini, kötü olarak nitelenmesi durumunda, bunun davalarına zarar verebileceğini açıklamış ve onu ikna etmiştir.³⁶

Demirci Mehmet Efe, Padişahın onay almaksızın, 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafiyle, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını sürdürmek amacıyla olduğunu ifade ederek, 1894 ile 1898 arasında doğanların silah, teçhizat ve elbiseleri ile askerlik şubelerine müracaat etmelerini, bu isteğe uymayanları mahkeme etmeksizin idam edeceğini duyurmuştur. Aydın Havalisi Kuvâ-yi Milliye Kumandanı (Binbaşı) Hacı Şükrü Bey de aynı tarihli telgrafiyle, Osmanlı Devletinin bağımsızlığı için, ihtiyat subayları ile Osmanlı ordusundaki subayları Kuvâ-yi Milliyesinde göreve çağırmıştır.³⁷

Asker toplanması girişimine bölge halkının büyük bir destek vermesi sonucunda, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey gönderdiği genelge ile asker toplayanlar hakkında işlem yapılmasını istemiş ve bu faaliyetin işgal sahasını genişleterek daha çok Müslüman'ın mahvedilmesine neden olacağını savunmuştur.³⁸

Dâhiliye Nazırı, Demirci Mehmet Efe ve Hacı Şükrü Bey'in telgrafları sonrasında Harbiye Nezaretine 23 Temmuz 1919 tarihinde gönderdiği yazıda, vatan menfaatleri ile asla uyuşmadığını belirttiği bu hareketin önüne geçilmesi ve cesaret edenlerin bastırılması için vilayetlere gerekli tebligatı yaptığını, askeri açıdan da benzer tedbirlerin Harbiye Nezaretince alınmasını istemiştir.³⁹

---

³⁵ Çukurova, **a.g.m.**, s. 361.

³⁶ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 14, 15.

³⁷ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:51, Sayı:113, Ankara, 2002, s. 24-27.

³⁸ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 15, 16.

³⁹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı:113, **a.g.d.**, s. 21, 23.

Dâhiliye Nazırı benzer bir şekilde, 11 Ağustos 1919 tarihli yazısında, Demirci Mehmet Efe'nin yakalanmasının mevcut jandarma kuvvetleriyle mümkün olamayacağını belirtilmiş, Kuvâ-yi Milliye'nin dağıtılmasının gerekli olduğunu ifade ederek, bir tümen çapındaki kuvvetle bunun sağlanması için girişimde bulunulmasını Harbiye Nezaretinden istenmiştir.⁴⁰

Harbiye Nezaretinin Dâhiliye Nezaretine 17 Ağustos 1919 tarihinde gönderdiği cevap yazısında, askeri harekâtın sonucunun ve memleket içindeki etkisinin düşünülmesinin gerekli olduğu, Demirci Mehmet Efe gibi kişilerin nüfuzlarının kırılması ve Kuvâ-yi Milliye'nin dağıtılmasının kuvvet kullanarak değil, siyasi ve idari tedbirlerle sağlanmasının uygun olacağı bildirilmiştir.⁴¹

Birinci Nazilli Kongresinde⁴² para toplanması, cephenin iâşe ve lojistik işlerinin yürütülmesi, gönüllülerin sevki gibi konular üzerinde durulmuş, milli bir "Heyet-i Merkeziye" oluşturulmuştu. Kongre toplantı halinde iken, İngiliz Muhipler Cemiyetinin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının propagandaları, İstanbul Hükümetinin yaptığı tecavüz ve taarruz tedbirleri nedeniyle Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye telkinde bulunma gereği hissettiğini belirtmiştir. Galip Hoca, Kongre üyelerinin cepheyi ziyaret etmeleri ve kendileri ile temas kurmalarını, kendilerinin de, onların düşünce ve tedbirlerini öğrenmesi gerektiğini söylemiş, bu teklif Demirci Mehmet Efe tarafından kabul görmüştür. Köşk'te Kongre üyelerine verilen yemekte Galip Hoca yaptığı konuşmasında, Papaz Frew'un propagandalarına ve bu propagandaları esas alan hükümetin politikalarına üstü kapalı olarak cevap niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Amaçlarının tam ve milli bir istiklal olduğunu, manda ve himaye gibi düşüncelere kapılıp düşman boyunduruğuna girmemek gerektiğini, kurtuluşun maddi ve manevi yönden kuvvetli olmalarına bağlı olduğunu anlatmıştır.⁴³

Bu dönemde Galip Hocanın yürüttüğü faaliyetlerin, Efeler arasında olduğu gibi, bölgedeki Kuvâ-yi Milliye komutanları ve Heyet-i Milliyeler üzerinde de güven yarattığı, Galip Hoca'nın, mücadelede önemli bir aktör haline geldiği anlaşılmaktadır. Aşağıda sunulan iki belge bu görüşü destekler niteliktedir.

---

⁴⁰ a.g.d., Sayı:113, s. 46-48.

⁴¹ a.g.d., Sayı:113, s. 55-57.

⁴² "6-9 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Kongre, bölgedeki ayrı güçleri bir çatı altında toplayarak daha etkili bir direnişi amaçlamıştır. Kongre kararlarının ikinci maddesinde, diğer kongrelerden farklı olarak, amaçlarının İstanbul Hükümetine yardım edilmesi olduğu belirtilmiştir." Albayrak, a.g.e., s. 103-109.

⁴³ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 104.

Birinci belge, Galip Hoca'nın yardımcılığına verilen bir subay ile ilgilidir. Denizli Heyet'i Milliyesinden Köşk'te bulunan Hacı Şükrü Bey'e Ağustos 1919 tarihinde gönderilen yazıda, bir topçu subayının yanlarında çalışmak üzere görevlendirildiği bildirilmiştir.⁴⁴ Hacı Şükrü Bey olduğunu değerlendirdiğimiz, Kuvâ-yi Milliye imzasıyla 12 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen diğer yazıda, gelen topçu subayının Galip Hoca ile beraber bulunacağı ve ona yardımcılık edeceği, ayrıca Kuvâ-yi Milliye'nin muhabere subayı olarak görev yapacağı belirtilmiştir.⁴⁵

İkinci belge, Galip Hoca'nın aracılık edeceği bir mesaj ile ilgilidir. Nazilli Heyetinden Kuvâ-yi Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey'e 13 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen yazıda, İzmir'e gelen çeşitli devlet delegelerinden oluşan heyetin gönderdiği İngiliz subayı ile görüşüldüğü belirtilmiştir. Görüşmede edinilen izlenimlerin, İngiliz subayının cepheye gidişinden önce Hacı Şükrü Bey'e iletilmesi önemli görülmüş, izlenimlerin telefon veya telgraf ile bildirilmesi uygun görülmediğinden, Galip Hoca'nın Nazilliye ertesi sabah gönderilmesi ve yapılacak bilgilendirmelerin bu şekilde Hacı Şükrü Bey'e bildirilmesi istenmiştir.⁴⁶

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa, 22 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği yazıyla, barış görüşmelerinin başladığı ve olumlu bir havanın yaratıldığı bir dönemde, harekâtın ve milli teşkilatın devamının memleket ve millet için iyi sonuç vermeyeceğini belirtmiş, ordu ile ilişkisi olmayan bu gibi teşkilatın tavsiyelerle önüne geçilmesini istemiştir.⁴⁷

Osmanlı asker ve sivil yöneticileri bazen baskı altında kaldıklarından, bazen de işgalcilere hoş görünmek için, Milli Mücadeleye karşı olumsuz bir tavır içerisinde yer almışlardı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat (Çobanlı) Paşa'nın, İttihatçı olduğu gerekçesi ile Mahmut Celal Bey'in tutuklanması için emir vermesi bu duruma verilebilecek bir örnektir.⁴⁸

Cevat (Çobanlı) Paşa, 34'üncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği yazıda, İttihat ve Terakki Fırkası İzmir Katib-i Mesulü Mahmut Celal Bey'in, bir taraftan İttihat ve Terakki Fırkası teşkilatını devam ettirmesi, diğer taraftan da halkı mütarekenin 7'nci maddesinin uygulanmasına karşı koymak için teşkilatlandırması

⁴⁴ ATASE Arşivi, Kutu No.: 462, Gömlek No.:166, Belge No.:166-1.

⁴⁵ ATASE Arşivi, Kutu No.: 462, Gömlek No.:166, Belge No.:166-2.

⁴⁶ ATASE Arşivi, Kutu No.: 462, Gömlek No.:97, Belge No.:97-1.

⁴⁷ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı:113, **a.g.d.**, s. 3-5.

⁴⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s. 85.

nedenleriyle tutuklanmasını istemiştir. Yusuf İzzet Paşa Harbiye Nezaretine gönderdiği cevap yazısında bu isteğe karşı çıkararak, Mahmut Celal Bey'in, İzmir'in işgali sonrasında karşı koymayı düzenlemekten başka bir şey yapmadığını, tutuklanması durumunda bütün vatanseverlerin ayaklanacağını ve hükümete yönelik taşkınlıklara sebep olacağını bildirmiştir.⁴⁹

Galip Hoca, önce Gökçen Efe daha sonra Demirci Mehmet Efe ile birlikte çalışarak, efeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesini sağlamış, Yunanlılara karşı silahlı direnişin kurulmasında önemli rol oynamıştır.⁵⁰ 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey, Mahmut Celal Bey'in "Galip Hoca" ismiyle, Ödemiş, Tire, Aydın köylerinde dolaşarak, vatanın karşı karşıya olduğu tehlike hakkında halkı aydınlatmaya ve Milli Mücadeleyi teşvike çalıştığını, Gökçen Efe ve diğer milli kahramanların Aydın Kuvâ-yi Milliyesine katılmasını sağladığını belirtmiştir.⁵¹ Cephenin emniyetini bozan, Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasındaki anlaşmazlık ve rekabet, Galip Hoca'nın verdiği öğütler ile giderilmiş ve Kuvâ-yi Milliye içindeki düşmanca ikilik ortadan kaldırılmıştır.⁵²

Galip Hoca, milli mücadeleye ilk başlayanlardan olan ve Aydın'ın geri alınmasında gösterdiği başarılar ile büyük bir üne kavuşan Yörük Ali Efe ile mücadeleye sonradan katılan ve kazanılan başarılarda henüz payı olmayan Demirci Mehmet Efe arasında⁵³ çıkan anlaşmazlığı, Demirci Mehmet Efe'ye yaptığı tavsiyelerle önlemiştir. Bu tavsiyeye neden olan olay, yiyeceklere el koyma isteği üzerine gerçekleşmişti. Efeler arasında rekabetin bulunduğu bir dönemde, yiyeceğe ihtiyacı olmadığı halde, Yörük Ali Efe'ye yiyecek getiren kervana el konulmasını Demirci Mehmet Efe emretmişti. Böyle bir davranışın çatışmaya varacağını değerlendiren Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye, toy denebilecek kadar genç ve iyi kalpli olarak nitelediği Yörük Ali Efe'ye karşı, evlat ve arkadaş muamelesi yapması durumunda, gönlü hoş olan Yörük Ali Efe'nin aralarındaki ilişkiyi ayarlayacağı ve bu durumda Demirci Mehmet Efe'nin üstün görüleceği uyarısında

⁴⁹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 80, 81.

⁵⁰ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 26.

⁵¹ M. Şefik Aker, (Haz. Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1919)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 229, 230.

⁵² **a.g.e.**, s. 237.

⁵³ "Yörük Ali, henüz Milli Mücadeleye katılmamış olan Demirci Mehmet Efe'yi, yazdığı mektuptaki şu sözlerle milli mücadeleye davet etmiştir: "Efelik, zeybeklik yapacak zaman geçti. Efeliği düşmana karşı gösterelim de memleket kurtulsun." Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 8.

bulundu. Demirci Mehmet Efe bu ikaz doğrultusunda yiyeceklere el koymaktan vazgeçmiş, daha sonraki davranışlarını da tavsiye doğrultusunda düzenleyerek çatışma önlenmiştir.⁵⁴

Cevat Sökmensüer'in şahit olduğu, Galip Hoca'nın benzer bir girişimi, bu duruma verilebilecek başka bir örneği oluşturmaktadır. Cevat Sökmensüer'in naklettiğine göre, Galip Hoca beraberinde (Bnb.) Hacı Şükrü Bey ve Demirci Mehmet Efe ile birlikte Dalama'ya gelerek, aralarında sorun yaşayan Yörük Ali Efe ile Kılloğlu Hüseyin Efe'yi barıştırmış, böylece efeler arasındaki düşmanlık tehlikesi ortadan kaldırılmıştır.⁵⁵

Atatürk Nutuk'ta Mahmut Celal Bey'in bölgedeki faaliyetlerine değinerek, İzmir'in işgalinden sonra Aydın civarında asker ve halktan bazı vatanseverlerin, Yunanlılara karşı savunma, silahlı milli teşkilat kurma gayreti içinde olduğunu belirtmiş, Mahmut Celal Bey'in yararlılığını şu sözlerle ifade edilmiştir: "... İzmir'den ad ve kıyafet değiştirerek o bölgeye gitmiş olan Celal Bey (İzmir Milletvekili Celal Bey'dir)'in gayret ve fedakarlığı anılmaya değer."⁵⁶

Büyük Millet Meclisi üyesi oldukları halde, cephede ve İzmir bölgesi kuzeyinde cesaret ve fedakârlık gösteren 28 asker ve sivil mebusa kırmızı yeşil şeritli İstiklal Madalyası verilmesine ilişkin İstiklal Madalyası Kanunu, 24 Ekim 1923 ve 21 Kasım 1923 tarihlerinde görüşülerek kabul edilmiştir. Bu kanunla, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kazım (Karabekir) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Cafer (Tayyar) Paşa ve Fahrettin (Altay) Paşa ile birlikte, aralarında Mahmut Celal Bey'in de yer aldığı bazı mebuslara kırmızı yeşil şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir.⁵⁷

---

⁵⁴ a.g.e., s. 42, 43.

⁵⁵ Cevat Sökmensüer, **Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım**, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şti, İzmir, Tarihsiz, s. 17. "*Galip Hoca aralarındaki ihtilafa değinmeden, Yörük Ali Efe ile başkızanı Kılloğlu Hüseyin Efe'nin Muğla yöresinden güç alarak nüfuzunu artırmak için Dalama köyüne yerleştiklerini belirtmiştir.*" Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 8.

⁵⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 309.

⁵⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923 1. Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 649.

1.2. Akhisar Milli Alay Komutanı ve Saruhan Mebusu Olarak Yürüttüğü Faaliyetler

1919 yılı Ağustos ayının yirmisine doğru, Jandarma Umum (Genel) Komutanı Ali Kemal Paşa, Aydın Kuvâ-yi Milliyesini ortadan kaldırmak, bunu başaramadığı takdirde Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın yürüttüğü milli hareket ile Aydın Kuvâ-yi Milliyesinin birleşmesini engellemek için Denizli ve Nazilli'ye gitmiştir.⁵⁸ Tavas Heyet-i Milliyesinden Ali Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta, Denizli'ye gelişinden duyulan mutluluk dile getirildikten sonra, hürmet ve bağlılıklarının Padişaha iletilmesi istenmişti. Bu girişim, Kuvâ-yi Milliye'yi ve milli hareketi engellemek isteyen Padişaha kulluk ve bağlılık olarak değerlendirmişti. Ali Kemal Paşa'nın girişimleri üzerine nasıl bir tavır takınılması gerektiği konuşulmuş, Binbaşı Hacı Şükrü Bey öldürülmesini istemişti. Galip Hoca, Ali Kemal Paşa'nın Ödemiş'e kendisini yakalamak için geldiğini hatırlatmış,⁵⁹ ancak öldürülmesinin uygun olmayacağı gibi, serbest bırakılmasının da sakıncalı olduğunu söylemişti. Demirci Mehmet Efe bu değerlendirmelerden sonra, Nazilli'ye giderek Ali Kemal Paşa'yı tutuklamış, 5000 tüfek ve çok sayıda mühimmat verilmemesi durumunda serbest bırakılmayacağını açıklamıştı.⁶⁰

Ali Kemal Paşa'nın tutuklanması sonrasında, Demirci Mehmet Efe Galip Hoca'ya, Nazilli'den çağrıldığını, ancak beraberinde Galip Hoca'yı getirmeyerek yalnız gelmesinin istendiğini söylemiştir. Demirci Mehmet Efe Nazilli'den Köşk'e döndükten sonra Galip Hoca'yı ziyarete gitmiş, kendileri ile beraber çalışmak üzere bir kişinin geleceğini, ona göre davranışlarını ayarlamasını istemiştir. Bu sırada Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakıldığı ve İttihatçı olan Kazım Bey'in tutuklandığı haberi duyulmuştur.⁶¹

---

⁵⁸ “Mahmut Celal Beyin bu tespitin doğruluğu, Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönüşünde gazetelere verdiği beyandan anlaşılmaktadır. Ali Kemal Paşa, Kuvâ-yi Milliye efradı ve kumandanları ile uzun uzadıya görüşerek, hükümetin durumunu ve Padişahın onları düşündüğünü söylediğini belirttikten sonra, Kuvâ-yi Milliye ile Mustafa Kemal Paşa arasında ilişkinin olmadığını vurgulamıştır.” Haluk Selvi, “İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yi Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XV, Sayı: 44, Ankara, Temmuz 1999, s. 565.

⁵⁹ “Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa, Galip Hoca'nın bulunduğu Ödemiş'e kadar gelerek, yabancı güçleri davet için çalışan bir Bolşevik olduğunu söylemiş, tutuklanması için girişimde bulunmuştu”. Çukurova, **a.g.m.**, s. 351, 352.

⁶⁰ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 129-131.

⁶¹ **a.g.e.**, s. 136-138.

Dâhiliye Nazırının, Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılması için emrindeki idare amirlerinden istekte bulunması sonrasında, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey girişimde bulunmuştur. Faik Bey, Demirci Mehmet Efe üzerinde nüfuzu bulunan Tavaslı Hüseyin Ağa ile temasa geçtikten sonra, Ali Kemal Paşa'nın kısa bir süre içinde serbest bırakılacağına inandığını Dâhiliye Vekaletine bildirmiştir.⁶²

Galip Hoca, Ali Kemal Paşa'nın serbest bırakılmasında etkili olan, Demirci Mehmet Efe'nin sözüne değer verdiği Tavaslı Halil Ağa ile olan görüşmesinde, Demirci Mehmet Efe'nin kendisine karşı düşüncesine ilişkin bilgiler edinmek istemiştir. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'nin Ali Kemal Paşa'ya, kendisini kurşuna dizebileceğini veya Padişaha götürmek üzere teslim edebileceğini söylediğini duyduğunu belirterek, bunun gerçeklik payını sormuş, Halil Ağa da, gerçek olabileceğini söylemiştir.⁶³

Albay Şefik (Aker) Bey, Galip Hoca'yı yanından hiç ayırmayan Demirci Mehmet Efe'nin, Nazilli'ye gittikten sonra Galip Hoca'dan uzak kaldığını belirtmiştir. Albay Şefik (Aker) Bey, bu olay ile birlikte, Demirci Mehmet Efe'nin cephe karargâhı olan Köşk'ten Nazilliye geçmesini ve gözaltında bulunan Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın tahliye edilmesini, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İstanbul Hükümetinin onayıyla, Aydın Kuvâ-yi Milliyesine içeriden vurduğu bir darbe olarak değerlendirmiştir. Nazilli'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, Demirci Mehmet Efe'ye, Köşk'te İttihatçıların kendisini kontrol altına aldıklarını, Galip Hoca'nın gerçek adının Mahmut Celal Bey olduğunu ve İttihatçılığını gizlemek için adını değiştirdiğini söylemişler, ayrıca diğer İttihatçılar hakkında da olumsuz değerlendirmelerini anlatmışlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, anlatılanların etkisinde kalan Demirci Mehmet Efe'yi Nazilli'ye getirip Ona Aydın ve Çevresi Kuvâ-yi Milliye Genel Komutanı unvanını da vermişlerdi. Albay Şefik (Aker) Bey'in değerlendirmesine göre, bütün bu gelişmelerin sonucunda, Demirci Mehmet Efe Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın nüfusuna girmiş, Aydın Kuvâ-yi Milliyesinden Galip Hoca mahrum bırakılmıştır.⁶⁴

---

⁶² Selvi, **a.g.m.**, s. 561.

⁶³ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s.141, 142.

⁶⁴ Aker, **a.g.e.**, s. 271-273.

Albay Şefik (Aker) Bey, Demirci Mehmet Efe ile dostça anlaşarak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın nüfuzundan ve telkinlerinden uzaklaştırmak ve kendilerine bağlamak kararını vermiş, bu amaçla Efe ile görüşmüştür.⁶⁵

Demirci Mehmet Efe'nin tutuklanması veya İstanbul Hükümetine bağlanması için o dönemde girişimlerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Dâhiliye Nezaretinin Harbiye Nezaretine 11 Ağustos 1919 tarihinde, Demirci Mehmet Efe'nin tutuklanması için yazdığı yazıda, Nazilli'den Denizli'ye gelen Demirci Mehmet Efe ile görüşme yapıldığı ifade edilmiştir. Yazıda, daha önce af edilmesi için izin verildiği, bunun için arkadaşlarının isimleri istendiği halde henüz cevap alınmadığı hatırlatıldığında Demirci Mehmet Efe'nin, Yunan işgalinin bulunduğu sürece affa layık olmadığını, Yunanlılardan kurtulduktan sonra af için başvuracağını söylediği vurgulanmıştır. Demirci Mehmet Efe'nin bu görüşmede, cephe gerisinde Hükümeti zora sokacak ve asayiş bozacak faaliyetlere meydan vermeyeceği, amaçlarının hükümeti takviyeden ibaret olduğunu söylediği de ilave edilmiştir.⁶⁶

Ali Kemal Paşa'nın seyahatinin bölgedeki Kuvâ-yı Milliyeyi olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Bölgedeki Hürriyet ve İtilafçıların etkisiyle, Efelerin hükümete bağlanması sonucunda Yunanlılar karşısındaki cephe parçalanmış, bu sayede işgaller kolaylaştırılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Demirci Mehmet Efe'yi yanlarına çekerek, Kuvâ-yı Milliyeyi içeriden parçalamıştır. Bunun sonucunda, Mahmut Celal Bey Akhisar Milli Alay Komutanlığı görevini almak zorunda kalırken, Hacı Şükrü Bey'in Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı görevine son verilmiş, 57'nci Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey de istifa etmiştir.⁶⁷

Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın serbest kalmasında, Alaşehir Kongresi kararlarına atfen yazılan bir yazının etkisinin büyük olduğunu belirtmiştir. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, İttihatçılığa karşı görüşlerin dile getirilmesi ve Ali Kemal Paşa'nın etkisi ile Demirci Mehmet Efe'nin, Saraçoğlu Şükrü Bey ve Kazım Bey gibi ittihatçıları tutuklamasına karşın Galip Hoca'ya izin verdiğini de açıklamıştır.⁶⁸

---

⁶⁵ a.g.e., s. 276-277.

⁶⁶ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı:113, a.g.d., s. 46, 48.

⁶⁷ Selvi, a.g.m., s. 566.

⁶⁸ Hacim Muhittin Çarıklı, **Bahkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1967, s. 50-52.

Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe ile beraber çalıştığı süre içerisinde, İttihatçılığı ileri sürülerek kötü sonuçlara neden olabilecek olayları önlemek için hükümete karşı söz söylememeye dikkat ettiğini ifade etmiştir. Galip Hoca bunun tek bir istisnası olduğunu belirtmiştir. Demirci Mehmet Efe'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta Kongre toplaması ve Denizli'den delege istemesi konusunu kendisine sorduğunda, onun da kendileri gibi memleketin kurtuluşu için çalıştığını ve desteklenmesi gerektiğini söylediğini, Demirci Mehmet Efe'yi bu şekilde ikna ettiğini açıklamıştır.⁶⁹

Albay Şefik (Aker) Bey benzer şekilde değerlendirmelerde bulunmuştur. Albay Şefik (Aker) Bey, Mahmut Celal Bey'in Galip Hoca adını almasının nedeninin, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının darbelerine uğramaksızın tehlikedeki yurduna yardımcı olmak amacını taşıdığını, hoca sıfatı ile halk üzerinde etkili olduğunu, Köşk cephesinde eli silahlı olarak çalışırken, sözlerinde veya hareketlerinde ima yoluyla bile olsa fırka konularından bahsetmediğini vurgulamıştır.⁷⁰

Galip Hoca, Ali Kemal Paşa serbest bırakıldıktan sonra, Denizli'den kendisine haber gönderilerek Sarayköy'de (Denizli'de) Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ile mutlaka görüşmesinin istendiğini belirtmiştir. 5 Eylül 1919 tarihinde Sarayköy'de, Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi'nin de hazır bulunduğu Hacim Muhittin Bey (Çarıklı) ile olan görüşmesinde, ölümden kurtulduğu kendisine söylenmiş ve oradan uzaklaşması gerektiği anlatılmıştır. Galip Hoca, dost olarak nitelediği bu kişilerin düşüncelerinden tertipçilerin yararlanmak istediğini, araya Padişah ve Osmanlı Hükümetinin nüfuzunun da girdiğini belirtmiştir.⁷¹

Bu görüşme isteğinin Galip Hoca'dan geldiğini söyleyen Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Galip Hoca ile 5 Eylül 1919 tarihinde Denizli'de görüştüğünü ve Galip Hoca'nın Demirci Mehmet Efe'ye gönderilmek üzere kendisine bir telgraf verdiğini belirtmiştir. Galip Hoca telgrafta, gelişen olayları anlattıktan sonra, gördüğü iyiliklere rağmen artık birlikte bulunmalarının vatan için yararlı olmayacağı gibi zararlı da olacağı sonucuna vardığını, mücadeleleri süresince firkacılığı vatana hıyanet saydığından, firkacılıktan hiç bahsetmediğini, devlet ve millete olan

---

⁶⁹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 122, 123.

⁷⁰ Aker, **a.g.e.**, s. 275.

⁷¹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 139.

hizmetini Bursalı ve İzmirliilerden sorması durumunda kendisi hakkındaki düşüncelerinin daha iyi olacağını yazmıştır.⁷²

Galip Hoca ise, 5 Eylül 1919 tarihli Sarayköy görüşmesinde, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in Demirci Mehmet Efe'ye karşı güvensizlik duygusuna kapılarak, tehlikeli durumdan kendisini kurtarmak için girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Galip Hoca, bahsedilen tehlikeyi başından beri bilerek Efelerle işbirliği yaptığını, bazı tehlikeler atlattıkla birlikte mücadelede başarılı olduğunu söylemiştir. Galip Hoca ayrıca, gerçekleri anlamakta özel bir yeteneği olan Demirci Mehmet Efe'nin kendisine kötülük etmeyeceğinden emin olduğunu da ifade etmiştir. Galip Hoca, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in, kendisinin tehlikede olduğu yönündeki düşüncesini münakaşa derecesine varacak şekilde tartıştıktan sonra, savunduğu tezi değiştirerek, Galip Hoca'nın Akhisar cephesi için gerekli olduğunu, eğer görevi kabul etmezse Akhisar'daki Kuvâ-yi Milliye'nin dağılmasının söz konusu olacağını, Balıkesir Kongresince Akhisar'daki Alay Komutanlığına seçilmesinin⁷³ öngörüldüğünü söylediğini açıklamıştır.⁷⁴

Galip Hoca, önemli bir sebeple Kuvâ-yi Milliye görevine ısrarla davet edildiğini, Demirci Mehmet Efe'ye bir veda telgrafi gönderdikten sonra, Akhisar Cephesi Milli Alay Komutanlığını almak üzere Aydın'dan ayrıldığını, Akhisar'a varmadan da kararın kendisine tebliğ edildiğini belirtmiştir. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafında, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ile görüşerek gelişen olayları öğrendiğini, vatana hizmet etmek için Aydın'dan ayrılmaktan başka çare düşünemediğini, millet muharebesinde hiçbir fırka hakkında olumlu veya olumsuz konuşmadığını belirtmiştir. Kendisini olduğu gibi tanımadığını, din, devlet ve milletine sadakatle yaptığı hizmetleri Bursalı ve İzmirliilere sorduğunda, kendisine karşı duygularının artacağını ilave ettikten sonra, Demirci Mehmet Efe'ye, hak yolunda çalışmaya devam ederek vatani selamete çıkarması ve tarihe şanlı bir insan sıfatı ile geçmesini temenni etmiştir.⁷⁵

---

⁷² Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s. 53-55.

⁷³ “Oluşturulan milli alay, tabur ve bölüklerinin komutanlıklarına eşraftan ve ileri gelenlerden birisinin seçimi 2'nci Balıkesir Kongresi'nce kabul edilen Teşkilat Kadrosu gereğince zorunlu tutulmuştu. Alay komutanı muavinin de tercihen binbaşı rütbesinde bir subay olması gerekliydi.” a.g.e., s. 222, 223.

⁷⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 144, 145.

⁷⁵ a.g.e., s. 145.

Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına seçilmesini, farklı şekilde açıklayan anlatımlar da bulunmaktadır. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in oğlu Turgut Çarıklı, Mahmut Celal Bey'in eski bir İttihatçı olmasının Demirci Mehmet Efe'de güvensizlik yarattığını ve aralarındaki ilişkilerin gerginleştiğini, babasının bu gerginliğin kötü sonuçlara varabileceğini değerlendirerek, Mahmut Celal Bey'i Demirci Mehmet Efe'nin elinden alıp Akhisar Milli Alay Komutanlığına atadığını açıklamıştır. Turgut Çarıklı, ileriki dönemde Mahmut Celal Bey'in bu atamaya farklı baktığını, atamanın Kongre tarafından yapıldığını söylediğini, oysa Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin kararlarında böyle bir atamanın olmadığını ifade etmiştir.⁷⁶

Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin açıklanan kararlarında, Mahmut Celal Bey'in atamasından bahsedilmediği doğrudur. Ancak Kongre kararlarında, aşağıda belirtilecek olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in seçim sonuçlarını açıkladığı, Ayvalık, Soma ve Akhisar Alay Komutanlıklarına yapılmış olan bir atamadan da bahsedilmemektedir. Bu konuya ilişkin olarak sadece, 26 Temmuz 1919 tarihinde teşkil edilen 2'nci Balıkesir Kongresinde (Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey bu Kongrenin ilk olduğunu belirtmiştir.) alınan 13 numaralı kararda, cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için birer Menzil Müfettişliği bulundurulmasının uygun görüldüğü ifade edilmiş, 15 numaralı kararda da, Menzil Teşkilatının Ayvalık, Soma ve Akhisar cephesinde olacağı, Akhisar'ın üç numaralı menzil komutanlığı olarak adlandırılacağı belirtilmiştir.⁷⁷

Olayların tanığı olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 2'nci Balıkesir Kongresi'nin 16 Eylül 1919 tarihinde toplanarak kendisinin başkan seçildiğini belirtmiştir. 19 Eylül 1919 tarihli görüşmede, Menzil Teşkilatı ile Vazife Talimatı Kongre tarafından kabul edilmiştir.⁷⁸ Kabul edilen Teşkilat Kadrosu incelendiğinde, her cephede bir Menzil Müfettişliğinin olacağı ve "Alay kumandanları Kongrece İntihap olunur (seçilir)" ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 2'nci Balıkesir Kongresinin 19 Eylül 1919 tarihli bu görüşmesinde, Ayvalık, Soma ve Akhisar Milli Alay Komutanlıkları ile Burhaniye, Soma ve

---

⁷⁶ Turgut Çarıklı (Haz. Y. Hakan Erdem), **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvay-ı Milliye'nin Yaşam Öyküsü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 72, 73.

⁷⁷ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:51, Sayı:114, Ankara, 2002, s. 107-109; Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s. 114.

⁷⁸ a.g.e., s. 58-61.

Akhisar Menzil Müfettişliği seçiminin yapıldığını, diğer seçim sonuçlarını da açıkladıktan sonra, Akhisar Cephesi Alay Komutanlığına 37 oy ile Mahmut Celal Bey'in seçildiğini belirtmiştir.⁷⁹

Yukarıda yapılan açıklamalar sonucunda, 2'nci Balıkesir Kongresinin 26 Temmuz 1919 tarihindeki kararlarıyla, cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için birer Menzil Müfettişliği bulundurulacağı, Menzil Teşkilatının Ayvalık, Soma ve Akhisar cephesinde olacağı anlaşılmaktadır. Kongre tarafından kabul edilen teşkilat kadrosu gereğince alay komutanlıklarının seçimi Kongre tarafından yapılacağından, 19 Eylül 1919 tarihindeki 3'ncü Balıkesir Kongresi'nin çalışması sırasında, seçimler yapılarak 37 oy ile Mahmut Celal Bey Akhisar Milli Alay Komutanlığına atanmıştır.

Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına atanmasının, Balıkesir Kongresince yapıldığı ortaya konulduktan sonra, açıklığa kavuşturulması gerekli olan diğer bir konu da bu atamanın kaçınıcı Kongre tarafından yapıldığıdır. Mahmut Celal Bey, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey gibi, "Atatürk'ten Hatıralar" isimli kitabında, 2'nci Balıkesir Kongresince Akhisar Milli Alay Komutanlığına atandığını belirtmiştir.⁸⁰

Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey kendisinin de katıldığı, 26 Temmuz 1919 tarihinde başlayan ve 30 Temmuz 1919 tarihinde tamamlanan Balıkesir Kongresine herhangi bir numara vermemiştir.⁸¹ Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 16 Eylül 1919 tarihinde toplanan ve 19 Eylül 1919 tarihli görüşmesinde Mahmut Celal Bey'in Akhisar Milli Alay Komutanlığına seçildiği Kongreye ise, 2'nci Balıkesir Kongresi adını vermiştir.⁸² Oysa daha sonra yapılan numaralandırmanın farklı olduğu görülmektedir. 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanıp, Eylül 1919'da toplanmak üzere faaliyetlerine ara verilen Balıkesir Kongresi 2'nci olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, 16-22 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Balıkesir Kongresi de 3'ncü olmaktadır.⁸³ Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, Mahmut Celal Bey ile Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in 2'nci olarak açıkladığı, ancak daha sonra 3'ncü olarak nitelenen Kongre aslında aynı Kongredir.

---

⁷⁹ a.g.e., s. 222, 223.

⁸⁰ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 74.

⁸¹ Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s. 26.

⁸² a.g.e., s. 58.

⁸³ Mücteba İlgüral, **Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 101, 109, 123; Albayrak, a.g.e., s. 126, 157.

Son olarak Akhisar Milli Alay Komutanlığının ne zaman tebliğ edildiği üzerinde durmak gereklidir. Mahmut Celal Bey, 5 Eylül 1919 tarihinde Sarayköy’de Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ile yaptığı görüşme sonrasında yola çıkmış, 10 Eylül 1919 tarihinde Akhisar’a varmıştır.⁸⁴ Mahmut Celal Bey, bu yolculuğu sırasında kendisine Alay Komutanlığının tebliğ edildiğini açıkladığına göre⁸⁵ Balıkesir Kongresi kararının 5-10 Eylül 1919 tarihleri arasında alınmış olması gereklidir. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, bu karar 19 Eylül 1919 tarihinde alınmıştır. Dolayısıyla, yaklaşık 10 gün önce Mahmut Celal Bey’e iletiildiği ifade edilen konunun ancak, atamanın yapılacağına yönelik bir iradenin bildirimini olabileceği değerlendirilmektedir.

Anlatımlarda dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken diğer bir konu da, Galip Hoca’nın Demirci Mehmet Efe’nin yanından ayrılması sırasında aralarındaki ilişkinin nasıl olduğu ile ilgilidir. Albay Şefik (Aker) Bey ve Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, bu ilişkinin kötü olduğunu belirtmiş, özellikle Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey Galip Hoca’nın zarar görebileceğini iddia etmiştir. Oysa Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe’den kendisine bir zarar gelmeyeceği görüşündedir.

Albay Şefik (Aker) Bey, Demirci Mehmet Efe’nin Nazilli’den döndükten sonra, kendilerine söylemeden İngiliz generali Humphrey ile görüşmek üzere Dalama’ya gittiğini belirtmiştir. Albay Şefik (Aker) Bey, general ile görüşmek üzere görevlendirdikleri Galip Hoca’nın da Dalama’ya gitmesini istediğinde, Galip Hoca’nın haklı olarak gösterdiğini belirttiği tavrını şu şekilde açıklamıştır; “Kâzım Nuri Bey’in Demirci Mehmet Efe tarafından gece, buradaki kuvvetin başındaki vekiline verdiği telgrafla göz altına alındığını ve bundan dolayı meseleye bir fesat karışmış olduğunu; kendisinin de bu durum karşısında Dalama’ya gidemeyeceğini söyledi.”⁸⁶

Albay Şefik (Aker) Bey, Galip Hoca’yı yanından hiç ayırmayan Demirci Mehmet Efe’nin, Nazilli’ye gittikten sonra Galip Hoca’dan uzak kaldığını söylemiştir. Albay Şefik (Aker) Bey, Demirci Mehmet Efe’nin kendisine, eğer aralarında İttihatçıların bulduklarını İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar öğrenirse

---

⁸⁴ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 20-24.

⁸⁵ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 145.

⁸⁶ Aker, **a.g.e.**, s. 270-273.

cephelerini dağıtacaklarını söylediğini⁸⁷, “Onun için Galip Hoca asıl ismini saklıyormuş” ifadesini kullandığını belirtmiştir. Ancak, Galip Hoca için, “Ben ona git demedim.” sözünü söylediğini de nakletmiştir.⁸⁸

Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa'nın, kendisine kötülük yapan Galip Hoca gibi kimselerin Demirci Mehmet Efe tarafından idam edilmek istendiğini, ancak kendisinin buna razı olmadığını, bu kişilerin İstanbul'a teslim edileceğini söylediğini belirtmiştir. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, İttihatçı karşıtlarının ve Ali Kemal Paşa'nın etkisiyle, Demirci Mehmet Efe'nin, bazı ittihatçıları tutuklarken Galip Hoca'ya izin verdiğini de belirtmiştir.⁸⁹ Ali Kemal Paşa serbest kaldıktan sonra, 5 Eylül 1919 tarihinde Sarayköy'deki görüşmelerinde Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey Galip Hoca'ya, ölümden kurtulduğu söylenmiş ve oradan uzaklaşması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁹⁰

Galip Hoca ise, Sarayköy görüşmesinde Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in Demirci Mehmet Efe'ye karşı duyduğu güvensizlik sonucu, kendisini tehlikeli durumdan kurtarmak endişesi içinde olduğunu, ancak kendisinin mücadelenin başından beri tehlikenin farkında olduğunu söylemiştir. Galip Hoca ayrıca, gerçekleri anlamakta özel bir yeteneğinin olduğuna inandığı Demirci Mehmet Efe'den bir kötülük gelmeyeceğine de emindir. Veda telgrafını okuyan Demirci Mehmet Efe'nin; “Sonunda böyle olmamalıydı, o benim kuvvetimdi.” dediğini ve kendisini cepheye çağırarak için telgraf çektiğini de ilave etmiştir.⁹¹

Bu farklı iki değerlendirmeden hangisinde haklılık payı olduğunu belirlemek için, daha sonraki dönemdeki Galip Hoca ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ilişkiye bakmakta fayda vardır. Aydın'dan ayrıldıktan sonraki olaylar incelendiğinde, Galip

---

⁸⁷ “Batı kamuoyunda, Anadolu direnişi İttihat ve Terakkinin bir devamı olarak nitelendirilmiş, gelişmesi ve yayılmasına İstanbul Hükümetinin hatalı tutumunun neden olduğu vurgulanmıştır. Anadolu direnişinin yaygınlaşması sonrasında, Batılı devletler müdahaleden kaçınılması konusu üzerinde dururken, izlenmesi gerekli yol üzerine ‘Le Temps’ şu görüşlere yer vermiştir: ‘Türk köylüsü yeni bir seferberlik arzu etmiyor. Türk Harekatı'nın başında bulunan kişiler gerçeği olduğu gibi göyerek, Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınması için anlaşmak gereğini duyacaklardır. Hem İstanbul Hükümeti'yle, hem de Türk Harekatı'nın başında bulunanlar kimselerle görüşülmelidir. Onlara ‘sizin vatanınız yaşayacak, yalnız bu vatanı ihya için birlikte çalışalım’ denmelidir.” İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 51.

⁸⁸ Aker, a.g.e., s. 277.

⁸⁹ Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s. 52.

⁹⁰ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 138.

⁹¹ a.g.e., s. 144, 145.

Hoca ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ilişkinin ve işbirliğinin devam ettiği görülmektedir.

5 Mart 1920 tarihinde, Demirci Mehmet Efe imzasıyla Meclis-i Mebusana gönderilen bir telgrafta, Hükümetin, İtilaf Devletlerine karşı tecavüzde bulunulmamasını istediğini, ancak Yunanlıların taarruz ederek kadınları öldürüldüğü yönünde şikâyet edilmiştir. Demirci Mehmet Efe bu telgrafında, elleri kolları bağlı düşmana teslim olmak demek olan Hükümet tebligatının, neden veya kimlerden kaynaklandığının açıklanmasını istemiştir.⁹²

Bu telgrafın aslında Mahmut Celal Bey tarafından, Ege'den ayrılmadan önce Demirci Mehmet Efe'ye yazdırılan ve memleketin durumunu anlatan bir telgraf olduğu Kızı Nilüfer Gürsoy⁹³ ve Cemal Kutay⁹⁴ tarafından ifade edilmiştir. Mahmut Celal Bey de bu telgrafi: "Sözleri (Demirci Mehmet Efe'nin telgrafi) o andaki duygularımın ifadesi idi" şeklinde açıklamıştır.⁹⁵ Mahmut Celal Bey'in, telgraf üzerine söz alarak, Yunan işgalinden sonra yaşananları anlattığı konuşması Meclis'te destek görmüştür.⁹⁶ Detayına birazdan değinilecek olan telgraf incelendiğinde, etkili ifadelerle amacını açıkça ortaya koyan bu yazının, Demirci Mehmet Efe tarafından yazılamayacağı⁹⁷ anlaşılmaktadır.

Mahmut Celal Bey, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Ankara'ya giderken Eskişehir'de bir arkadaşı tarafından, Ankara'da asayişin bozuk olduğu yönünde uyarılmıştı. Mahmut Celal Bey Eskişehir valisi ile görüşüp Ankara'daki durumun iyi olduğunu öğrendikten sonra, Demirci Mehmet Efe'nin Eskişehir'e gönderdiği, kendisini Aydın'a çağıran telgrafi nedeniyle, Aydın'a dönmek veya Ankara'daki Meclise katılmak konusunda karar vermek durumunda kalmıştır.⁹⁸ Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe ile birlikte çalışmaya karar vermesi durumunda da olsa, doğal şefi olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almak gereğine inanarak, Demirci Mehmet Efe'nin müracaatından bahsedip, onun yanına mı yoksa Ankara'ya

⁹² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 13 Mart 1920, 23. İnikad (Toplantı), 1. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1992, s. 462.

⁹³ Gürsoy, "Milli Mücadele ve Bayar", s. 9.

⁹⁴ Cemal Kutay, "Ölümünün 3. Yılında Tarihi Kişiliğiyle Celal Bayar", **Parlamento**, Sayı: 58, Ankara, 1989, s. 29.

⁹⁵ Necmettin Önder, "Bayar'la Bir Sohbet", **Maya**, Sayı: 43, 1983, s. 28.

⁹⁶ Gürsoy, "Milli Mücadele ve Bayar", s. 9.

⁹⁷ "Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe'nin cahil olduğunu belirtmiştir." Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 15.

⁹⁸ Nazmi Kal, **Atatürk ile Yaşayanlar**, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Künyesiz, Tarihsiz. s. 12; Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s. 76, 77.

mı gitmesi gerektiğini gönderdiği telgraf ile sormuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın çağırması sonrasında da Ankara'ya gitmiştir.⁹⁹

Mahmut Celal Bey ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ilişkisinin iyi olduğunun diğer bir kanıtı da, Mahmut Celal Bey'in İktisat Vekili olduğu dönem içinde gönderdiği bir yazısıdır. Mahmut Celal Bey'in 1 Mart 1921 tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği yazıda, birlikte yaptıkları savaşın iyi sonuçlarının ortaya çıktığını belirterek, Londra konferansında Yunanistan'ın bölgeden çekilmesine ve Osmanlı hâkimiyetinin tanınmasına karar verildiğini bildirmiştir.¹⁰⁰

Yapılan açıklamaların ışığında şu sonuca varmak mümkündür. Galip Hoca, Demirci Mehmet Efe'nin kendisine kötülük yapmayacağından emin olmakla birlikte, Ali Kemal Paşa'nın ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının etkisinden dolayı birlikte çalışamayacaklarını değerlendirmiş, kendisine bildirilen Akhisar Milli Alay Komutanlığı teklifini dikkate alarak, Demirci Mehmet Efe'nin yanından ayrılmıştır. Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği telgrafta, Aydın'dan ayrılması gerektiğini dile getirmesi, kendisini tam olarak tanıyamadığını, Bursalı ve İzmirli'lere sorduğunda düşüncelerinin değişeceğini söylemesi, yaşananlardan üzgün olduğunu ortaya koymakla birlikte, Albay M. Şefik (Aker) Bey ve Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in endişe ettiği gibi tehlikeli bir durum hissetmediğini de göstermektedir. Demirci Mehmet Efe imzasıyla Meclis-i Mebusana gönderilen telgraftaki etkisi, Eskişehir'de iken aldığı telgraf üzerine Galip Hoca'nın Aydın'a ya da Ankara'ya gitmek yönünde kararsız kalması ve İktisat Vekilliği sırasında gönderdiği yazı dikkate alındığında, Galip Hoca ile Demirci Mehmet Efe arasındaki ilişkinin iyi yönde sürdüğü anlaşılmaktadır.

Sarayköy görüşmesinde, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi, yeni başlayan şartlar içinde Galip Hoca'yı korumak için Seyit Ahmet Efendi ismini kullanmasını istemişlerdi.¹⁰¹ Mahmut Celal Bey ise, Akhisar'da Milli Alay Komutanlığına başladığında ilk iş olarak, geçici Galip Hoca adını almayı gerekli kılan koşullar ortadan kalktığı için, gerçek hüviyeti ile ortaya çıktığını, bu

---

⁹⁹ Kal, a.g.e., s. 12

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, Kutu No.: 865, Gömlek No.:150, Belge No.:150-1.

¹⁰¹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**-7, s. 145.

durumun kendisini, adeta kaybolan hürriyetini bulmuş bir insan gibi huzuruna kavuşturduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Mahmut Celal Bey göreve başladığında¹⁰³, Hacim Muhittin (Çarıkcı) Bey'in anlattığı gibi, idareciler arasında çıkan ihtilaflar yüzünden cephenin durumunu kötü olarak bulduğunu açıklamış, cephedekiler ile milli heyet arasında da anlaşmazlıkların yaşandığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, Balıkesir Kongresince Menzil Müfettişliğine seçilen, ancak anlaşmazlıklar yüzünden İstanbul'a giden Reşat Bey'i bir aracı ile çağırarak geri gelmesini sağlamıştır.¹⁰⁴

Mahmut Celal Bey, Akhisar Milli Alayının askeri usul ve nizam esasına göre kurulduğunu ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, sorumluluğun fiilen alay komutanında olduğunu, yanında ayrıca yardımcı bir subayın bulundurulmak istendiğini, ancak görevlendirilen süvari yarbayının Milli Alayda hiç göreve başlamadığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey'in komutası altındaki Akhisar Milli Alayında şu birlikler yer almıştır: Koyunlu Ali'de yirmi kişilik süvari birliği, bir piyade bölüğü ve Milli Alay Karargâhı, Tatar Köyü'nde ve Burunören Köyü'nde birer Milli Tabur, Marmara ve Yayaköy bucaklarında birer tane Milli Bölük. Taburlar bölük ve takımlardan oluşmuş, alay karargâhı da seçme 20 kişilik süvariden meydana gelmişti. Mahmut Celal Bey ayrıca şu bilgileri de vermiştir: Silahlı kuvvetlerin sayısı bütün cephede 1200 kişiye ulaşmıştır. Taburların gönüllü erleri sırayla silah altına alınmış, nöbetleşe yürütülen askerlik hizmetinde, yeni gelenlerin öncekilerin yerlerini ve silahlarını almasında bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Askerlerin ihtiyaçları ve iaşeleri, merkezi ilçede bulunan milli heyet tarafından yürütülmüş, daimi gönüllü erlere on beş lira aylık ücret verilmiştir.¹⁰⁵

Her tabur karşısındaki düşman ile meşgul olurken, Tatarlı'daki Milli Tabura, baskınlar yaparak düşmanı devamlı olarak zorlamak görevi verilmişti. Bu sayede Yunan keşif kolları pusuya düşürülerek zayıflar verdirilmişti.¹⁰⁶

---

¹⁰² Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8**, s. 23.

¹⁰³ "Akhisar Cephesi Milli Alayı oluşturulduktan sonra, Mondros Mütarekesi gereğince demiryollarının kontrolü Fransızlarda bulunduğundan, Akhisar'da bulunan Fransız taburunun şehri terk etmesi için altı saat süre verilmiştir. Fransız taburunun bu isteğe uyması, milli kuvvetlerin itibarını arttırmıştır. Akhisar'da ilan edilen seferberlik sonrasında 1200 kişilik silahlı kuvvet oluşturulmuş, bu dönemde komutanlığa Mahmut Celal Bey getirilmiştir." İlgüral, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁰⁴ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8**, s. 23, 24.

¹⁰⁵ **a.g.e.**, s. 26, 27.

¹⁰⁶ **a.g.e.**, s. 26.

Mahmut Celal Bey cephede günlük işleri ile ilgilenirken, İstanbul'dan yola çıkan üç kişinin Sivas'a doğru giderken Marmara bucak merkezine uğradıklarını haber almış, hem gelen kişilerin yolculuk amacını öğrenmek, hem de sansür dolayısıyla iyi haber alamadığı genel durum hakkında bilgi edinmek için bu kişileri ziyaret etmişti. Sivil kıyafetli olan bu üç subay, yüzbaşı Kılıç Ali Bey, Enver Paşa'nın yaveri ile Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın yaveriydi. Kafkaslarda bulunan Enver Paşa'nın yanına gitmek isteyen bu kişiler, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da görüp, izin alabilirlerse emrine girmeyi düşünmüşlerdi. Mahmut Celal Bey, bu kişilerden İstanbul'daki durum ile ilgili bilgi almış, memleket için akla gelen kurtuluş çareleri konuşulmuştur.¹⁰⁷ Kılıç Ali Bey de, Bandırma'dan gelirken Akhisar'da Mahmut Celal Bey'in kendilerini konuk ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'ya gittiklerini öğrenince, Ege Cephesi ile ilgili bilgiler vererek bunların Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmasını istediğini belirtmiştir.¹⁰⁸

Anzavur, Balıkesir bölgesi başta olmak üzere isyan etmiş, üzerine gönderilen kuvvetlerce yenilmesine karşın, dindarlık ve İslamiyet perdesi altında yaydığı asılsız haberlerle Kuvâ-yi Milliyeyi yıpratmaya çalışmıştı.¹⁰⁹ Halife kuvvetleri olan Anzavur'un, Kuvâ-yi Milliyeye karşı hareketine Yunan kuvvetleri de yardımcı olmuş, ancak cephedeki milli kuvvetler sayıca az olmalarına karşın gerilemeyerek direnmişlerdi. Albay Kazım (Özalp) Bey, Balıkesir'deki başarılarından sonra Akhisar'a gelerek cepheyi teftiş etmiş, bu başarının, ileride orduyu oluşturacak olan milli kuvvetlerin Padişah'ın kuvvetlerine karşı kazandığı ilk galibiyet olduğunu açıklamıştı. Akhisar Milli Alay Komutanı Mahmut Celal Bey de burada yaptığı konuşmasında başarının önemini belirtmiştir.¹¹⁰

Akhisar cephesinde yaşanan muharebelerden en önemlisi, Tatar'ın Yunanlılarca işgali sırasında yaşanan çatışma ile gerçekleşmiştir. Mahmut Celal Bey Mebusan Meclisi'ne Saruhan Mebusu olarak seçilmiş, ancak henüz Akhisar'dan ayrılmamıştı. 4 Aralık 1919 günü sıtma nedeniyle hasta olduğu bir sırada, Yunan

---

¹⁰⁷ a.g.e., s. 74, 75.

¹⁰⁸ Hulusi Turgut (Der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 52.

¹⁰⁹ İlgüral, a.g.e., s. 145, 146.

¹¹⁰ Özalp, a.g.e., s. 67.

taburu Tatar istikametinde ilerlemiş, beş saat süren çatışma sonrasında cephaneleri biten askerler geri çekilirken, Tatar Yunanlılarca işgal edilmiştir.¹¹¹

Yapılacak mebus seçimlerde, İttihat ve Terakki Fırkasına girmiş olanların seçilmemesi yönünde propaganda yapılmıştı. Ancak bu propagandalar dikkate alınmayarak yeterli görülen kişiler mebus olarak seçilmiş, bu kapsamda Akhisar Milli Alay Komutanı Mahmut Celal Bey de mebus seçilmiştir. Seçimlerden sonra, tarafsız olarak yapılmadığı yönünde İstanbul'daki muhaliflerce propaganda yürütülmüştür. İngilizler de, Mahmut Celal Bey'in Alaya kumanda ederken mebus seçilmesini bahane ederek, milli hareketin İttihat ve Terakki Fırkasının işi olduğu yönünde halka propaganda yapmışlardı.¹¹²

Aydın Valiliğinin 22 Kasım 1919 tarihli telgrafı, seçimlerin tarafsız yapılmadığına ilişkin bu şikayeti dile getirmiştir. Söz konusu telgrafta, Saruhan Livası mebusluğuna seçilen İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mesulü Mahmut Celal Bey'in Kuvâ-yi Milliye perdesi altında çalıştığı, yapılan bütün tebligatlara rağmen mebus seçildiği, dolayısıyla bu durumun seçimlere tesir yapıldığının ispatı olduğu ileri sürülmüştü. Bu iddialar karşısında, Dâhiliye Nezareti Saruhan'a durumu incelemek için bir mülkiye müfettişi göndermiştir. Mülkiye müfettişinin inceleme sonucunda 11 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği raporda, Mahmut Celal Bey'in Kuvâ-yi Milliye ile ilişkisi olmakla birlikte, mebusluk için adaylığını koymadığı, halkın isteği doğrultusunda seçildiği açıklanmıştır.¹¹³

5 Mart 1920 tarihinde, Aydın ve Menteşe Havalisi Kuvâ-yi Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe imzasıyla Meclis-i Mebusana gönderilen yukarıda bahsedilen telgrafta, Hükümet tebligatlarında, Yunanlılar dâhil olmak üzere İtilaf Devletlerine karşı tecavüzde bulunulmamasının bildirildiği, ancak Yunanlıların Bozdağ cephesinde taarruz ederek kadınları öldürüldüğü yönünde şikâyet yapılmıştır. Demirci Mehmet Efe ayrıca, Hükümet tarafından medeni olduğu söylenen bu kuvvetlerin neden hücum ettiklerinin, elleri kolları bağlı olarak kendilerini düşmana teslim etmek demek olan Hükümet tebligatının neden kaynaklandığının ya da kimlerin istek ve baskıları ile yapıldığının açıklanmasını istemiştir.¹¹⁴

¹¹¹ Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8**, s. 76, 77.

¹¹² Özalp, **a.g.e.**, s. 71.

¹¹³ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 315, 316.

¹¹⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:1, İçtima Senesi:1, **a.g.e.**, s. 462.

Mahmut Celal Bey, telgrafın okunmasından sonra söz alarak, telgrafta bahsedilen mezalimin aslında 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren yapıldığını söylemiştir.¹¹⁵ Ayrıca, Yunan işgal komutanının İzmir'e ayak bastığında işgalin yalnızca İzmir ve civarını kapsadığını söylemesine rağmen, eğer karşılarına kuvvet çıkmasaydı işgalin Eğridir'e ve Bandırma'ya kadar genişleyeceğini de vurgulamıştır. Mahmut Celal Bey, Yunanlıların mahsulü yakarak memleketin maddi servetini yok ettiklerini, incir mahsulünü gasp ettiklerini, zirai aletleri ve hayvanları da adalara götürerek sattıklarını söylemiştir. Ayrıca, 60.000'i Aydın'dan, 40.000'i Bergama, Menemen ve Manisa'dan olmak üzere toplam 100.000 kişinin firar etmek zorunda kaldığını, 1200 kişisi Menemen'de olmak üzere çok sayıda Müslüman'ın da öldürüldüğünü sözlerine eklemiştir. Konuşmasında, İtalyanların bölgede yapılan mezalimi ve ölümlerin fotoğrafını çekerek dünyaya gösterdiğini anlattıktan sonra, bunun benzerinin Hükümetçe yapılmasını istediği, işgallere karşı Meclisten tepki göstermesini beklediği konuşması şu şekildedir: "Avrupa caniyi kulağından tuttu ve kâinata gösterdi"¹¹⁶. Fakat netice ne oldu? Bundan sonra ne olacaktır? Ben bunun için Millet Meclisinden bir sadâ çıkmasını isterdim ve bu gün buna, bu şerefe mazhariyyete nail oldum. Acaba hükümet ne yapıyor? Bidayet-i işgalden (işgalin başlangıcından) beri ne şekilde zulüm vaki olmuşsa, ne şekilde Müslümanların ırzı, namusu pâyimâl edilmiş (ayaklar altına alınmış) ise bunlar, bu vukuat sırasıyla tespit edilmiş; gün, zaman, şikâyet ve şahit iraesiyile (göstermeyle) muntazam defterler yapılmıştır. O cihetteki arkadaşlarımız bilirlerki bunlar ve defterler Hükümetin dosyası içinde uyuyor. Henüz daha bunlar, kızıl, kara ve ne nam olursa, muhtelif lisanlarda ve şekilde tab ve tercüme neşredilerek Avrupa'nın pek emin bulunduğu

¹¹⁵ "Mahmut Celal Bey, Büyük Millet Meclisi çalışmaları sırasında da benzer bir tepkiyi göstermiştir. Gürcülerin Batum'u işgali sonrasında yapılan mezalimi dile getiren bir telgrafın okunması sonrasında söz alan Mahmut Celal Bey şunları dile getirmiştir. '... Orada milyonlarca ırktaşımız, milyonlarca dindaşımız vardır. Kendilerine imdat etmeliğimiz talebinde bulduklarını şimdi burada okunan bir telgraf size ihbar ediyor... Hülasa (sonuç olarak) efendiler, şark bizim için gayet ehemmiyetli bir mevkidir. Onu kurtaracağız. Türkler hürriyet ve istiklallerine malik (sahip) olacaktır.' Mahmut Celal Bey konuşmasında ayrıca, Vekiller Heyetinin açık veya kapalı bir celsede konu hakkında kendilerini aydınlatmasını da istemiştir." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1 Cilt:3 İçtima Senesi:1, 15 Ağustos 1920, 44. içtima, 2. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1981, s. 117, 119.

¹¹⁶ "Yunanlıların İzmir sonrasında Manisa ve Aydın gibi önemli merkezleri ele geçirmesi, özellikle Aydın ilinin ele geçirilmesi sırasında halka insanlık dışı davranışlarda bulunması Batı basınında bile eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Örneğin 27 Haziran 1919 tarihli Times gazetesinde, Yunanlıların işgali sırasında Türk halka yapılan insanlık dışı davranışlara değinilerek, Yunanistan'ın istediği topraklarda yaşayan halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu belirtilmiş, İzmir'in Yunanlılara bırakılması durumunda, Anadolu'nun tek dış satım merkezi olması nedeniyle, ticaretin her an sarsıntıya uğratılabileceği ifade edilmiştir." Öztoprak, a.g.e., s. 47.

milli vicdanına arz edilmedi. Hâlâ bunun çaresi düşünülüyor. Sonra bu mezalim yetişmiyormuş gibi ikinci mezalim ihsarı için Yunanlının kolundan tuttular ve yürütüyorlar. O da efendiler, ‘General Milen’ koludur, ‘General Milen’ hattıdır... Orada çalışan bir zümreyi kırmak için yüz binlerce Müslümanın yine sefil olmasına sebebiyet veriyorlar. Ben bu mesele hakkında Hükümetten ve Milletten şedid (sert) bir tedbir ittihazını (tasarlamasını) rica ediyorum ve ancak bu suretledir ki efendiler orada o zavallı Müslümanlar bedbaht Türkler için ümid-i teselli temin oluruz. Aksi takdirde bizim de efendiler hiç olduğumuz anlaşılacaktır.”¹¹⁷

Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe’nin Yunanlıların işgal sırasında yaptığı zulümleri anlattığı telgrafi üzerine, o andaki duygularını ifade eden, heyecan içinde yaptığı konuşmasından sonra, dinleyiciler arasında bulunan Ayan Meclisi üyelerinin üzüldüğünü gördüğünü, Rauf (Orbay) Bey ve diğer mebusların kendisini tebrik ettiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Meclis-i Mebusan çalışmaya başladığı tarihten itibaren devamlı olarak, Mondros Mütarekesinin zalimane ve haksız olarak uygulanması ve işgallerin mütareke hükümlerine aykırılığı üzerinde durmuştur. Rauf (Orbay) Bey, işgallerin reddedilmesi konusunda liderlik yapmıştır. Bu dönemde, işgallere karşı Niğde Mebusu Ata Bey Maraş, Urfa ve Antep mezalimi nedeniyle, Celal Nuri ve Şakir (Kesebir) Beyler de Gelibolu olayları ve Malatya’ya sevkler nedenleriyle önerge vermişlerdi.¹¹⁹ Mahmut Celal Bey’in de bu konuşmasıyla, Mecliste işgallere karşı gösterilen tepkilerin içinde yer aldığı görülmektedir.

Mahmut Celal Bey’in, Ege Bölgesinde yapılan haksızlıklara ses çıkarmayan Saray ve Hükümeti eleştiren bu konuşmasının sansürlendiği ve bu olaydan sonra da Meclis-i Mebusanın konuşma zabıtlarının gazetelerde yayımlanmasının işgal kuvvetlerince yasaklandığı belirtilmiştir¹²⁰. Mahmut Celal Bey bu konuyu Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada dile getirmiş, Meclis-i Mebusanda İzmir’de yapılan faciaları anlattığı konuşmasının İngiliz sansürünce engellendiğini

¹¹⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:1, İctima Senesi:1, a.g.e., s. 462-464.

¹¹⁸ Gürsoy, **Atatürk’ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s.160-167; Önder, **a.g.m.**, s. 28.

¹¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Arba Yayınları, İstanbul, 1994, s. 188.

¹²⁰ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 26, 27.

açıklamıştır.¹²¹ Fiilen uygulanan İstanbul işgalinin resmen uygulanmaya başlamasında ve Büyük Millet Meclisinin Ankara’da toplanmasında bu konuşmanın da etkisi olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.¹²²

Meclis-i Mebusanda Mahmut Celal Bey’in konuşması üzerine çıkan tartışmalar basında farklı tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Tasvir-i Efkar gazetesi, Osmanlı Meclisinin şerefini kurtardığını yazarken, Alemdar gazetesinde Sait Molla, “Onun (Mahmut Celal Bey’in) yeri Meb’usan Meclisi değil darağacı sehпасıdır.” sözleriyle ağır bir eleştiri getirmiştir.¹²³

Mahmut Celal Bey Meclis-i Mebusanda yaptığı konuşmadan iki gün sonra, bir tanıdığı aracılığı ile uyarılmış ve bir evde üç gün süreyle gizlenmek zorunda kalmıştı. Bu süre içinde Meclis’e gittiğinde, Hükümet tarafından işgal konusu hakkında açıklama yapılacağı ikazında bulunan mebusları dinlemeyerek Meclis’ten ayrılmış, kısa bir süre sonra Meclis basılarak bütün mebuslar tutuklanırken, o şans eseri kurtulmuştur.¹²⁴

1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Faaliyetleri

1.3.1. Bursa Bölgesindeki Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey Meclis-i Mebusanın İtilaf devletlerince kapatılması sonrasında, yeni kurulmakta olan Ankara’daki Büyük Millet Meclisinde çalışmalarını sürdürmeye karar vermiştir. Ankara’ya giderken Bursa’daki ailesini görmek istemiş, ancak tutuklanmak için arandığından, sıkı kontrol altında tutulan deniz yolu ile gidememişti. İzmit İngiliz işgali altında olduğundan,¹²⁵ kendisi gibilerle beraber, Anadolu’ya geçecekler için oluşturulmuş teşkilatın koruyuculuğu ve rehberliğinde, Üsküdar’dan Anadolu’ya doğru yola çıkmıştır.¹²⁶ Anadolu’ya geçişi yürütmekle görevli olduğu anlaşılan kişilerin 27 Mart 1920 tarihinde gönderdiği raporda,

¹²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, 23 Nisan 1921, 24. içtima, 1. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1958, s. 71.

¹²² Kutay, “Ölümünün 3. Yılında Tarihi Kişiliğiyle Celal Bayar”, s. 29.

¹²³ Cemal Kutay, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 72, 73.

¹²⁴ Önder, *a.g.m.*, s. 29.

¹²⁵ Celal Bayar, “*Celal Bayar’dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal*”, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 256, 2008, s. 30.

¹²⁶ Bayar, *Atatürk’ten Hatıralar*, s. 75.

Saruhan Mebusu Celal Bey'in İstanbul'dan hareket ettiği bildirilmiştir. Raporla ayrıca, diğer mebusların da tebligat üzerine peyderpey hareket edecekleri belirtilmiştir.¹²⁷

Mahmut Celal Bey, Bilecik'te kafilenden ayrılarak ailesini görmek üzere Bursa'ya gitmiştir.¹²⁸ Bursa'daki evine geldikten on dakika sonra kapısı çalınmış, gelen kişi Ankara'dan kendisine yazıldığını söyleyerek bir kâğıt bırakmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile ilk temasları olan bu kâğıtta, "Anzavur, Bursa üzerine yürümektedir. Oradaki Kuvâ-yi Milliye ile teşriki mesai ederek (çalışarak) savletin (saldırının) karşılanmasını ve def-ü tenkilini (ortadan kaldırılması ve cezalandırılmasını) rica ederim" şeklinde askerce bir emir yazılıydı. Mahmut Celal Bey, işgal kuvvetleri Malta'ya sürgün etmek, Saray ise tutuklamak için kendisini ararken, Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'ya yeni geldiğinde kendisini bulup emir vermesine çok şaşırıldığını ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile ilk tanışması olan bu emrin gereğini, ertesi gün Kuvâ-yi Milliye ile gerekli tedbirleri alarak yerine getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa sonraki yıllarda, tanımadığı Mahmut Celal Bey'e neden emir verdiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Ben Celal Beyin harekâtını ilk zamandan beri takip ediyor, yaptığı ve yapacağı işler hakkında teşhis koymuş bulunuyordum. Bir işin başında bulunan insanların muvaffakiyeti de ancak bu suretle temin edilir. Şahsen tanımadığı kimseler hakkında malumat almak suretile."¹²⁹

Mahmut Celal Bey Mustafa Kemal Paşa'ya 10-11 Nisan 1920 tarihinde yazdığı cevap yazısında, emirleri doğrultusunda Bursa'daki arkadaşları ile birlikte çalıştığını bildirmiş, yaşanan gelişmeler hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir. Anzavur'un adamları olduğunu söyleyen çapulcu bir kuvvet Karacabey'i işgal ve yağma etmiştir. Kirmasti'de bulunan askerin dağılması nedeniyle, oranın da yağmacılar tarafından işgal edildiği tahmin edilmektedir. Her iki kazaya Bursa'dan gönderilen Kuvâ-yi Milliye kuvvetlerinin, aynı gün veya ertesi gün Kirmasti'yi, daha sonra da Karacabey'i geri alacağı büyük bir ihtimal ile beklenmektedir. Mahmut Celal Bey, Anzavur harekâtının bölgedeki tesirinin çok önemli olduğunu, halkın

¹²⁷ ATASE Arşivi, Kutu No.:29, Gömlek No.:55, Belge No.: 55-1.

¹²⁸ Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s. 75.

¹²⁹ Bayar, "*Celal Bayar'dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal*", s. 30; Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, s.75, 76; Kal, **a.g.e.**, s. 11, 12; Gürsoy, **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s. 160-167.

büyük çoğunluğunun heyecan içinde bulunduğunu, bir kısım halkın da hangi tarafın galip geleceğini beklemekte olduğunu bildirmiştir. Anzavur meselesinin bitirilmesinin, Anadolu'da asayişin sağlanması ve sürdürülmesi için önemli olduğunu, Anzavur'un başarılı olması durumunda İslam arasında güvenin sürdürülmesinin şüpheli hale geleceğini belirterek, mesele üzerine gereğinden fazla önem verilmesini istemiştir. Sorunun çözümünde askerler yerine yabancı milis birliklerinin daha iyi görev yapabileceği yönündeki değerlendirmesini de ilave etmiştir. Ayrıca Kuvâ-yi Milliye ile işbirliği yapmak üzere Refet (Bele) Bey'in geçici bir süre için Bursa'ya gönderilmesini de talep etmiştir.¹³⁰

Mahmut Celal Bey bu yazıda, yapılacak işler için en büyük ihtiyaçlarının para olduğunu, eşrafın onayı ile para toplamak için teşebbüste bulduklarını, buna rağmen çözümlenemeyen para ihtiyaçlarının acil ve önemli bir mesele olarak önlerinde durduğunu söylemiştir. Mahmut Celal Bey para bulunması için bir çözüm yolu da önermiştir. Adapazarı ve Düzce'de, lağvedilmiş demiryolu idaresinden maliyeye geri gönderilmiş, en az 350.000-400.000 lira değerinde tütün bulunduğunu, bunun satılmasına müsaade edilmesi halinde, para konusunda rahatlık sağlanabileceğini yazısında belirtmiştir.¹³¹

Mahmut Celal Bey'in yazısında, isyanın bastırılması için askerler yerine yabancı milis birliklerinin kullanılmasını istemesi dikkat çekicidir. Kirmasti'de bulunan askerin isyan karşısında dağılması onda, isyanın bastırılmasında askerlerin kullanılmaması sonucunu doğurduğu görülmektedir. Çözüm olarak önerdiği yabancı milis birliklerinin ne olduğu konusuna açıklık getirmemiştir. Bununla birlikte, bu kuvvetlerin bölge dışından getirilecek Kuvâ-yi Milliye birlikleri olabileceği değerlendirilmektedir.

Mahmut Celal Bey Bursa'da iken, her zaman görüştüğü arkadaşlarının kendisinden uzak kalmak istediğini fark etmiş, bunun nedeninin, camide duyduğu, Kuvâ-yi Milliyecilerin öldürülmesinin caiz olduğu yönündeki Padişah fetvası olduğunu anlamıştır.¹³²

Mahmut Celal Bey Mustafa Kemal Paşa'ya 10-11 Nisan 1920 tarihinde gönderdiği yazıda bu konunun da üzerinde durarak, bir sureti Ankara'ya da

¹³⁰ ATASE Arşivi, Kutu No.:11, Gömlek No.:87, Belge No.: 87-1,2.

¹³¹ ATASE Arşivi, Kutu No.:11, Gömlek No.:87, Belge No.: 87-1.

¹³² Kal, **a.g.e.**, s. 11.

gönderilmiş olan İstanbul'un iftiralarını içeren fetva ve beyannamelerinin etkisini gidermek için karşı tedbir aldıklarını söylemiştir. Bunun halktan çok askeriye üzerinde etkisi görüleceğini de ilave etmiştir.¹³³

Mahmut Celal Bey, Bursa'da tanınmış bir ulemaya başvurarak karşı fetva çıkartmıştır. Bu uygulama daha sonra Anadolu'da başka yerlerde de yapılacak olan benzer uygulamalara bir örnek teşkil etmiştir.¹³⁴ Milli mücadelenin ilk günlerinde en çetin mücadelenin fetva kavgası üzerine yaşandığını belirten Mahmut Celal Bey, bu mücadelede Anadolu'daki ulemanın dayanak noktasının, Padişah'ın düşman elinde esir olması üzerine oluşturulduğunu vurgulamıştır.¹³⁵

Mahmut Celal Bey, 10-15 gün içinde Bursa'da işini bitirerek tekrar Ankara'ya hareket etmiştir. Eskişehir'de rastladığı bir arkadaşının, asilerin hareketlerinden dolayı Ankara'da asayişin bozuk olduğu, Ankara'daki durumu yokladıktan sonra gitmesi tavsiyesi üzerine Eskişehir valisi ile görüşmüş, validen, Ankara'daki durumun, Eskişehir'deki gibi iyi olduğu yönündeki cevabını almıştı. Mahmut Celal Bey, cebindeki Demirci Mehmet Efe'nin kendisini Aydın'a çağıran telgrafı nedeniyle, Aydın'a dönmek veya Ankara'daki Meclise katılmak konusunda, doğal şefi olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almak istediğini belirtmiştir. Vereceği kararda Mustafa Kemal Paşa'yı hakem yapmak istemiş, "Buraya teşrif ediniz, görüşelim" cevabı üzerine Ankara'ya gitmiştir.¹³⁶

Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin başkanlık odasında, Bolu civarında asilere karşı kumandanlık ettiğini söyleyen bir genci sorgularken bulmuştu. Kendisini Saruhan Mebusu olarak tanıtmış, Mustafa Kemal Paşa hoş geldiniz diyerek yanında yer göstermişti. Mustafa Kemal Paşa bu genç ile konuşması sonrasında, gencin sözlerini inandırıcı bulmayarak, düşmanla bile karşı karşıya gelmediği yönündeki değerlendirmesini açıklamıştı. Mahmut Celal Bey bu ilk görüşmelerinde, sakin yüzü ile insanlara güç ve güven duygusu yayan Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini realist olarak nitelemiş, onun, gördüğünü bütün çıplaklığı ile ilgililere söyleyen, işi büyük bir dürüstlük ile ele alan,

---

¹³³ ATASE Arşivi, Kutu No.:11, Gömlek No.:87, Belge No.: 87-1.

¹³⁴ Gürsoy, *Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler*, s. 160; Bozdağ, *Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat*, s. 30; Gürsoy, , "*Milli Mücadele ve Bayar*", s. 10.

¹³⁵ Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 82.

¹³⁶ Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 76, 77; Kal, *a.g.e.*, s. 12.

gerçeği gizlemeye lüzum görmeyecek kadar kendine güvenen bir insan olduğu izlenimini edinmiştir. Mahmut Celal Bey bu izlenimlerinin sonucunda Mustafa Kemal Paşa'ya bağlandığını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Burada mecliste beraber çalışırız." sözü ile başlayan birlikteliklerinin ne kadar sürdüğünü, "O bana teklif ettiği beraberlik Dolmabahçe Sarayı'nda ruhunu Allah'ına teslim ettiği ana kadar hiç ara vermeden devam etti." sözleriyle açıklamıştır.¹³⁷

Mahmut Celal Bey, geçmişte bazı teşkilatların hissi davranarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta harekete geçişini yadırgadıklarını, Aydın'da ve Balıkesir'de benzer faaliyet gösterenlerin itirazlar yaptıklarını söylemiştir. Ancak, onun hiç bir teşekküle kendisini mal etmeden, merkezde herkesi emri altına aldığı belirten Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmasını şu sözlerle izah etmiştir: "Bir defa da yüzyüze görüşüldükten sonra O'ndan ayrılamazdı. Bunu kendi nefsimde tecrübe etmişimdir."¹³⁸

Mahmut Celal Bey, Bursa'nın işgali öncesinde orada bulunarak, yapılan çalışmalara katılmıştır. Bursa'daki askeri birliklerin ve Kuvâ-yi Milliye'nin şehri boşaltması ve işgalci güçlerle olan ilişkiler, üzerinde durulmayı gerektirecek boyutta görülmüştür.

Mahmut Celal Bey, Bursa'nın Yunanistan tarafından işgali öncesinde, 7 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı bir telgrafla, Bursa'daki asker ve Kuvâ-yi Milliye'nin tahliye edilmesinin istendiği kendisine bildirilmiştir.¹³⁹ Telgrafta, İngilizlerin veya Yunanlıların Bursa'ya asker göndermesi durumunda, mahalli idarece bunun protesto edilmesi istenmiş, mahalli idare tarafından İngilizlere heyet göndermek veya Fransızlarla temasa geçmek gibi hareketlerin uygun olmadığı,

¹³⁷ Bayar, "Celal Bayar'dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal", s. 31; Kal, a.g.e., s. 12, 13.

¹³⁸ Bayar, "Milli Mücadele Yılları", s. 12.

¹³⁹ "Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz 1920 tarihinde Mecliste, Erkanı Harbiye Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) İsmet (İnönü) Paşa'nın genel durum hakkındaki bilgi vermesinden sonra söz alarak Bursa ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bir mebusun 'Bursa sukut (düşman eline düşmesi) etse de ehemniyeti yoktur' sözü üzerine, bir yerin kale gibi korunması durumunda oranın düşman eline geçmesinin söz konusu olabileceğini, Bursa için böyle bir durumun olmadığını söylemiştir. Milli kuvvetlerin, Bursa'yı müstahkem mevki gibi savunması yerine Bursa'dan uzak açık bir yerde sahra muharebesi yapmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir. Milli kuvvetlerin Bursa şehrine ait olmadığını, karşılarındaki düşman ile mücadele etmekle görevli olduklarını açıklamıştır. Askerlikte müsamaha (göz yumma) olduğunu ve her kesin askermiş gibi bu acı noktalarda karar vermek zorunda olduklarını belirtmiştir. Tarihte birçok örneği görüldüğü gibi Bursa'nın da müsamaha edileceğini, ancak hem tarihi açıdan ve hem de Türk halkı için mukaddes olan Bursa'yı müsamaha etmenin ağır olduğunu da söylemiştir." Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-1 T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. kurultayında (1919-1938)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1945. s.79.

bu yönde yapılacak girişimlerin Hıyanet-i Harbiye Kanunu gereğince cezalandırılacağı bildirilmiştir.¹⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği bu telgraf üzerine yorum yapılarak, Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey adına Mahmut Celal Bey'in, geçici bir idare için seçilen kurul vasıtasıyla İngiliz askerini şehre çağırmayı istediği, bu şekilde Yunan işgalini önlemeyi düşündüğü, bu düşüncesini Ankara'ya bildirdiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya gerekçe olarak da Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in eseri gösterilmiştir.¹⁴¹ Söz konusu eser incelendiğinde böyle bir talebi çağrıştıracak herhangi bir bilginin olmadığı, eserde sadece Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda konu edilen telgrafının bulunduğu görülmüştür.¹⁴² İddiadaki doğruluk payının anlaşılabilmesi için, karşılıklı yazışmaların incelenmesi yerinde olacaktır.

Mahmut Celal Bey, 1 Temmuz 1920 tarihinde Bursa'dan Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, 1 Temmuz 1920 tarihinde Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey ile beraber gelen Fransız Binbaşı Brisso'nun kendisine açıklamalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Binbaşı Brisso bu görüşmede Anadolu'daki harekâta Fransızların katılmayacağını¹⁴³ açıklamıştır.¹⁴⁴ Binbaşı Brisso görüşme sırasında, 2 veya 3 Temmuz tarihinde, İngiliz

¹⁴⁰ ATASE Arşivi, Kutu No.:578, Gömlek No.:222, Belge No.:222-1.

¹⁴¹ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III, a.g.e.**, s. 114.

¹⁴² Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, s. 274.

¹⁴³ “Fransa ile 23 Mayıs 1920 tarihinde imzalanan ve 29 Mayıs 1920 tarihinden itibaren geçerli olması öngörülen mütareke ile Antep, Sis ve Pozantı'nın boşaltılması, bölgede Fransız iş adamlarına ve yönetimine ayrıcalık tanınması, buna karşılık olarak Fransızların Türk milli hareketini desteklemesi kabul edilmişti.” Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 89. “Mütareke süresi daha dolmadan Fransızlar 8 Haziran 1920'de Karadeniz Ereğlisi'ne, 18 Haziran 1920'de ise Zonguldak'a asker çıkararak yeni bir cephe oluşturmuşlar, silah bırakışmasının sadece Kilikya'ya ilgilendirdiğini ileri sürmüşlerdi.” Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 128; Yavuz **a.g.e.**, s. 94. “Anadolu'daki harekâta Fransızların katılmayacağı açıklanmakla birlikte, *Le Temps* gazetesi 22 Haziran 1920 tarihinde, Yunanlıların Bursa ve İzmit'e doğru taarruza geçmesi üzerine, Fransız hükümetini, hem Türklerle anlaşmak hem de Yunan taarruzuna izin veren İngiliz hükümetinin kararına katılmak gibi, başarısızlığa mahkûm iki politikayı aynı anda yürütmekle suçlamıştır.” Akyüz, **a.g.e.**, s. 128. “22 Haziran 1920 tarihinde Hakimiyet-i Milliye'de çıkan bir başyazıda da, Fransa'nın tutum ve davranışları sert bir şekilde eleştirilerek, emperyalist bir politika izlediği belirtilmiştir. Yazıda, Fransa'nın iki politika arasında sıkışıp kaldığı, bir yandan Türkiye'yi yok etmeye çalışan İngiltere ile beraber hareket ettiği için pişmanlık duyduğunu söylediği, öte yandan Anadolu'ya asker göndererek sıcak savaşa katıldığı anlatılmıştır. Paris gazeteleri Türk milliyetperverleri ile anlaşmayı önerirken, Fransız askerlerinin Ermenilerle birlikte Türk köylülerine işkence yaptığı anlatılmıştır. Fransa bu dönemde, bir yandan Türkiye'nin parçalanması için çalışırken, öte yandan İngiliz etkinliğinin yayılmasını önlemek için milliyetperverleri savunmak istemiştir.” Öztoprak, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁴⁴ ATASE Arşivi, Kutu No.: 577, Gömlek No.: 109, Belge No.: 109-2.

Komisyununun himayesinde Yunan kuvvetlerinin Mudanya ve Bandırma'ya çıkma ihtimalinin¹⁴⁵ bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

Mahmut Celal Bey Bursa'dan 7 Temmuz 1920 tarihinde gönderdiği telgrafında, aşağıda detayı açıklanacak olan, mahalli idarenin aldığı kararlar hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü sormuştur. Mahmut Celal Bey bu telgrafta, Mudanya, Gemlik, Kirmasti bölgelerinde düşman faaliyetinin görülmediğini, Bursa ve civarında sükûnet ve asayişin tam olduğunun Bekir Sami (Günsav) Bey tarafından söylendiğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, Bursa'nın düşman işgaline düşmesi ihtimaline karşı mahalli idareyi eline almak üzere bir heyet seçimi yapıldığını, heyettekilerin maksatlarının samimi olduğunu yazmıştır. Seçilen heyetin, kendisi ile birlikte Vali (Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey) ve Kolordu Komutanı (Bekir Sami (Günsav) Bey) ile müzakere yapmak istedikleri konuları detaylı olarak telgrafta maddeler halinde nakletmiştir.

Heyet, telgraftaki birinci maddeyle, asker ve Kuvâ-yi Milliye'nin Bursa'dan tahliye edilmesini, bu durumda asayiş taahhüt etmeyi; ikinci maddeyle, İngilizlerin Bursa'ya asker, özellikle Yunan askeri ithal etmemesini sağlamaya çalışmayı, ithal edilmesi durumunda ortaya çıkacak tepkinin sorumluluğunu heyete bırakmayı; üçüncü maddeyle, mahalli idare tarafından İngilizlerle konuşmak, anlaşmak için bir heyet göndermeyi, heyete Bursa'da bulunan Fransız temsilcisini aracı etmeyi teklif etmiştir. Ayrıca dördüncü maddeyle, bütün Bursa cephesinde savaşı durdurmak için bir kişinin Fransız temsilci ile görüştüğü, Fransız temsilcinin lehimize aracılık edeceğini ve asayiş sağlanırsa İngilizlerin, özellikle Yunanlıların onaylarının mümkün olduğunu söylediği belirtilmiştir.

Mahmut Celal Bey, Vali ve özellikle Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey'in, mevcut duruma göre acele olarak, Mustafa Kemal Paşa ile muhabere yaparak emirlerini almaya kendisini görevlendirdiklerini açıklamış, gerekli görülecek izahatı almak üzere makine başında beklediğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Mahmut Celal Bey, bildirilen hususların cevabını hemen almak istediklerini, silahendaz (gerektiğinde karaya çıkarılacak olan tüfekli deniz eri) olan kişilerin ona göre hareket edeceklerini ikinci

---

¹⁴⁵ "2 Temmuz 1920 tarihinde Bandırma ve Mudanya'ya çıkartma yapılmıştır." Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Sıra No.: 2331, Kutu No.:329, Belge No.: 37.

¹⁴⁶ ATASE Arşivi, Kutu No.: 577, Gömlek No.: 109, Belge No.: 109-2a.

¹⁴⁷ ATASE Arşivi, Kutu No.: 578, Gömlek No.:221, Belge No.:221-1.

telgrafta belirtmiştir.¹⁴⁸ Üçüncü telgrafta da, ilgili kişilerin acele etmesi ve vakit darlığı nedeniyle, hemen cevap verilmesini makine başında beklediklerini tekrar yinelemiştir.¹⁴⁹

Mahmut Celal Bey aynı gün Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı cevapta, Bursa'da mahalli idarenin yürütülmesi için seçilmiş bir heyetin göreve başlaması gerektiği bildirilmiştir. Bu telgrafta, kolordu komutanının taarruz edecek düşmana karşı bütün kuvvet ve araçlarla askeri gerekleri yerine getirmekle sorumlu olduğu da belirtmiştir.¹⁵⁰ Bursa'daki asker ve Kuvâ-yi Milliye'nin tahliye edileceğini bildiren bu telgrafta ayrıca, asayişin mahalli idare tarafından mahalli polis vasıtasıyla yerine getirileceği bildirilmiştir. İngilizlerin veya Yunanlıların Bursa'ya asker göndermesi durumunda, mahalli hükümetçe bunun protesto edilmesi istenmiştir. Mahalli idare tarafından İngilizlerle anlaşmak için bir heyet gönderilmesinin veya Fransızların aracılık etmesinin istenmesinin kesinlikle uygun olmadığı, böyle bir hareketin Fransızlar vasıtasıyla İngiliz himayesini talep etmek olduğu, bu yönde yapılacak girişimlerin Hıyanet-i Harbiye Kanunu gereğince cezalandırılacağı bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Bursa cephesinde, muharebenin ertelenmesi için Fransız aracılığı ile İngilizlerin yardımını istemenin de uygun olmadığını belirtmiş, aracılık ve himaye talebinde bulunanların da Hıyanet-i Harbiye kanunu gereğince cezalandırılacağını bildirmiştir.¹⁵¹ Bu telgraftan bir gün sonra, yani 8 Temmuz 1920 tarihinde Yunanlılar Bursa'yı işgal etmiştir.¹⁵²

Mahmut Celal Bey'in gönderdiği telgraf incelendiğinde olayın gelişiminin ana hatlarıyla şu şekilde olduğu görülmektedir. Bursa'nın işgal edilmesi ihtimaline karşı mahalli idareyi yürütmek üzere bir heyet seçimi yapılmıştır. Heyetin isteklerini, kendisi, Vali ve Kolordu Komutanı ile müzakere yapmak istediğini açıkladıktan

---

¹⁴⁸ ATASE Arşivi, Kutu No.: 578, Gömlek No.:221, Belge No.: 221-2.

¹⁴⁹ ATASE Arşivi, Kutu No.: 578, Gömlek No.:221, Belge No.: 221-3.

¹⁵⁰ "Mustafa Kemal Paşa Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey'e 7 Temmuz 1920'de gönderdiği telgrafta, düşman karşısındaki irili ufaklı birliklerin çekilişinin mutlaka zorunlu askeri prensiplere göre olması gerektiğini bildirmiştir. Bekir Sami (Günsav) Bey'in düşman kuvvetleri hakkındaki düşünce ve kararını bildiğini söyleyerek, Bursa'nın düşman kuvvetlerine açık bırakılması anının çok dikkatle ve önemle tespitinin yapılması gerektiğini belirtmiş, Bursa'nın hemen düzenli birliklerce ve Kuvâ-yi Milliye tarafından boşaltılmasını istenmiştir." Muhittin Ünal (Haz.), **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 433.

¹⁵¹ ATASE Arşivi, Kutu No.: 578, Gömlek No.:222, Belge No.:222-1, 2.

¹⁵² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 111.

sonra, heyetin isteklerinin neler olduğu telgrafta sıralamıştır. Heyetin isteklerine göz atıldığında, işgale engel olmak için İngilizlere bir heyet göndermek, bunun için de Fransızlardan yardım istemek amaçlandığı görülmektedir. Telgraftan anlaşıldığına göre, bu istekler, Mahmut Celal Bey, vali ve kolordu komutanı ile müzakere yapılmak istenmiş, ancak müzakere sonucunda Mahmut Celal Bey, vali ve kolordu komutanı tarafından istekler hakkında herhangi bir görüş belirtmemiştir. İsteklerin Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi ve emrinin alınması, vali ve özellikle kolordu komutanınca uygun görülmüş, Mahmut Celal Bey bu iş için görevlendirilmiştir.

İncelemeye konu olan iddiaya açıklamalar ışığında tekrar bakmak gereklidir. İddiada, Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey adına Mahmut Celal Bey'in, geçici bir idare için seçilen kurul vasıtasıyla, İngiliz askerini şehre çağırmayı istediği, bu şekilde Yunan işgalini önlemeyi düşündüğü, bunu da Ankara'ya bildirdiği belirtilmişti. İnceleme sonucunda, iddiada ifade edilen girişimin Mahmut Celal Bey'e ait değil seçilen heyete ait olduğu görülmektedir.

Ancak Mahmut Celal Bey'in, Heyetin girişime karşı çıkmayarak, dolaylı yoldan girişimi benimsediği şeklinde yorumlar da yapılabileceği görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, Heyetin isteklerini yalnızca Mahmut Celal Bey'e değil, Vali, Kolordu Komutanı ve Mahmut Celal Bey'e iletmış olmasıdır. Telgrafta açıkça belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya teklifin iletilmesi ve emrinin alınması fikri Vali ve Kolordu Komutanına aittir.

Mahmut Celal Bey'in Milli Mücadele süresince benzer olaylarla karşılaştığı görülmektedir. Bu olaylara karşı sergilediği tavırların incelenmesinin, iddiaya konu olan davranışını açıklamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Mahmut Celal Bey Nazilli'de bulunduğu sırada, bir İngiliz subayının elinde Kuvâ-yi Milliye'nin izin kağıtları ile gelerek, halkta hakim olan düşüncüyü öğrenmek istediğini şu sözlerle anlatmıştır: “Yunanlıların işgali bertaraf olsun da ne olursa olsun, gibi mutedil bir siyaset takip edildiğini anlattıktan sonra bizim İngiliz veya Amerikan mandasından hangisine taraftar olabileceğimizi anlamak istediğini ifade etti”. Mahmut Celal Bey, bir İngiliz subayının Nazilli'de görülmesinin herkeste hayretle karışık bir sevinç uyandırdığını, zavallı halkın, İngiliz subayına söylenecek gerçeklerle davanın kazanılacağını sandığını belirtmiştir. İngiliz subayı ile görüşme için görevlendirilen Mahmut Celal Bey söylediklerini şu şekilde anlatmıştır:

“Maksadımızın istiklal-i tam olduğu, şu veya bu devletin manda namı altında esiri olarak yaşamaktan uzak kaldığımızı anlattıktan sonra İngilizlerin Yunanlıların elinden tutarak memlekette bilvasita (dolaylı olarak) katil olduklarını ve her İngiliz üniformasını taşıyan zabitanın nazarımızda birer muin katil (katile yardım eden) olduğunu ve bu suretle telakki (kabul) edildiklerini anlattım.”¹⁵³

Bu olay sonrasında, Ağustos 1919 tarihinde İngiliz general Hebri görüşme ve izlenimde bulunmak için cepheye gelmişti. Mahmut Celal Bey, general ile görüşmek üzere hazırlanan heyetin başındaki Süleyman Efendi'nin tavrını şu şekilde anlatmıştır; “Hicaz’a giderken, Mısır’da şahidi olduğu İngiliz adalet ve insaniyetinden bahsederek generalin ayaklarına atılıp her ne suretle olursa olsun Yunanlılardan kurtarılmasını istirham ediyor ve yalvarıyor.”. Ertesi gün cepheyi gezmek isteyen generale, Demirci Mehmet Efe'nin adamları tarafından karşı konulmuş ve izin verilmemişti. “Bir İngiliz generalinin emrine itaat edilir, mecbursunuz” sözüne karşılık olarak, “Biz İngiliz generali öldürmesini de biliriz.” cevabı verilmişti. Mahmut Celal Bey, bu iki davranış şekli üzerine, cahil olanın cepheyi göstermekten kaçınırken, okumuş olanın adaletten bahsederek düşmanın ayaklarına kapanmasını eleştirmiş, kendilerinin bu iki fikir arasında hedefi bulmaya çalıştıklarını söylemiştir.¹⁵⁴

İtalyanların işgal ettiği yerdeki halka iyi davranmaları sonucu, Yunanlıların şiddeti altında ezilen halk, İtalyan bölgesine göç etmiş, Yunanlıların işgaline düşme tehlikesi altında kalan bölgenin eşraf ve hocaları, Yunanlıların eline düşmektense, İtalyan işgalini talep etmişti. Mahmut Celal Bey, bu tutumu beğenmeyerek, “Hakikatte ise her ikisi de düşman idi. Bu halet-i ruhiyeyi kırmak ve ezmek için tedbir alıyorduk.” sözleriyle tavrını ortaya koymuştur.¹⁵⁵

Bu anlatımlar bizzat kendisi tarafından yapılmış olmakla birlikte, Mahmut Celal Bey'in herhangi bir devletin işgaline karşı olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda geniş olarak irdelenen telgrafta, Heyet tarafından yapılan tekliflerin, bizzat Mahmut Celal Bey tarafından benimsememekle birlikte, Vali ve Kolordu Komutan ile birlikte içinde yer aldığı grup tarafından reddedilmemiş olduğu da görülmektedir.

¹⁵³ Çukurova, **a.g.m.**, s. 356-358; Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 93-95.

¹⁵⁴ Çukurova, **a.g.m.**, s. 358-359; Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, s. 117, 118.

¹⁵⁵ Çukurova, **a.g.m.**, s. 361.

1.3.2. Bilecik Görüşmelerinde Celal Bayar

Damat Ferit Paşa'nın istifası sonrasında kurulan Tevfik Paşa Hükümeti ile Büyük Millet Meclisi Heyeti arasında Bilecik'te yapılan görüşmelere, Büyük Millet Meclisi Heyeti içinde yer alan Mahmut Celal Bey de katılmıştır.¹⁵⁶

Mahmut Celal Bey Meclis'te yaptığı konuşmasında, Tevfik Paşa iktidara geldiğinde, İzzet Paşa'nın Sevr anlaşmasından bahsederek Anadolu ile temas kurmak istediğini, ancak kendisine, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmekten başka bir kurtuluşun olamayacağını Ankara Hükümetince izah edildiğini söylemiştir. Bu açıklamadan sonra İstanbul Hükümeti yakından görüşme isteğinde bulunmuş, istek kabul edilerek Bilecik'te görüşmeler başlatılmıştır. Mahmut Celal Bey, görüşmelerin Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütülmesi planlanmışken, Mustafa Kemal Paşa'nın, yanında bulunan mebuslara hürmet göstererek, heyete İsmet (İnönü) Paşa'yı, Kılıç Ali Bey'i, Muhittin Baha Bey'i, Hakkı Behiç Bey'i ve kendisini de dâhil ettiğini açıklamıştır.¹⁵⁷

Mahmut Celal Bey, Çerkez Ethem'den dolayı Bilecik görüşmelerinin ikinci planda kaldığını, bunun nedeninin Bilecik'ten önce Eskişehir'de yapılan görüşmede Çerkez Ethem ile yaşanan sorunların çözümlenememesi olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa Bilecik görüşmesinde kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi olarak tanıtmış ve karşısındakilerin kimler olduğunu sormuş, bu yolla İstanbul Hükümetini tanımadığını ifade etmişti.¹⁵⁹

Mahmut Celal Bey Hariciye Vekâleti Vekili olduğu dönemdeki Büyük Millet Meclisinin gizli görüşmesinde, İstanbul Hükümeti ile temasları ve karşılıklı görüşmelerde ileri sürülen görüşleri açıklamıştır. Mahmut Celal Bey'in verdiği bilgiye göre, Hükümeti kurduktan sonra memleketin kurtuluşu için Sevr'i kabul etmekten başka çare kalmadığını kabul eden İzzet Paşa, bu düşüncesinin kabul

¹⁵⁶ Mahmut Soydan (Haz. Nejdet Bilgi), **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 78, 79.

¹⁵⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, 6 Mart 1922, 3. İnikat, 3. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1980, s. 16.

¹⁵⁸ Soydan, **a.g.e.**, s. 83, 86.

¹⁵⁹ "Mustafa Kemal Paşa da, 5 Aralık 1920 tarihinde gerçekleştirilen görüşmede kendisini 'Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı' olarak tanıttığını ve 'kimlerle müşerref oluyorum' sorusunu yönelttiğini belirtmiştir. Salih ve İzzet Paşaların kendilerini Bahriye ve Dâhiliye Nazırı olarak tanıtmaları üzerine, İstanbul'da bir hükümet ve onun nazırlarını tanımadığını, eğer nazır olarak görüşmek isteniyorsa bunun mümkün olmadığını bildirmiştir. Sonuçta kimlik ve yetki söz konusu edilmeden görüşülmesi uygun bulunmuştur." Atatürk, **Nutuk**, s. 357.

edilmesini, 26 Ekim 1920 tarihinde gönderdiği bir kişi vasıtasıyla Anadolu'ya telkin etmiş, Sevr Anlaşmasına göre çizilen hudutlar içerisinde bağımsız bir hükümet teşkil edilebileceğini ifade etmişti. 9 Kasım 1920 tarihinde aynı kişi ile gönderilen cevapta, harici düşmanlara karşı istiklal savunması şeklinde başlayan mücadelenin, hakiki inkılâp ile devam ederek, milletin vicdanında yerleşmiş yeni ilkeler ile yeni bir Türkiye'nin oluşturulduğu vurgulanmış, bütün memleketin, din ve memleketine kasteden düşmana karşı birlikte mücadele etmesi halinde başarının çabuk ve kesin olacağı belirtilmişti. İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin siyasetlerini açıklayan bu haberleşme sonrasında, İzzet Paşa'nın Anadolu'ya bir heyet gönderme isteği kabul edilmişti. Gelen Heyet, İzzet Paşa'nın daha önceki mesajı doğrultusunda siyaset izleyerek, Sevr'in tadili ile ilgili bile söz almadıklarını ve bunun söz konusu olmadığını, Sevr'in kabul edilmesi gerektiğini tekrarlamıştır. İstanbul Heyeti ile yapılan görüşmelerde, Anadolu'nun Doğuya ve Batıya ilişkin siyaseti izah edilmiş Sevr'in kabul edilmesinin mümkün olmadığı açıklanmıştır. Yapılan tartışma sonrasında fikirlerin doğruluğu İstanbul Heyeti'nce kabul edilmiş, bu fikirlerin İstanbul'da uygulanması mümkün görülmediğinden, Ankara'da kalmaları gerektiği bildirilerek Heyet alıkonulmuştur.¹⁶⁰

Mahmut Soydan'ın Bilecik görüşmeleri ile ilgili verdiği bilgi, Mahmut Celal Bey'in açıklamalarına paralel olmuş, ayrıca ilave bilgiler de içermiştir. Görüşmelerde Mahmut Celal Bey de söz alarak, kendilerinin Doğu ile İstanbul'un ise Batı ile irtibatla bulunması nedeniyle, her iki tarafın da durumu anlatılmasını, daha sonra hangi siyasetin doğru olduğunun belirlenmesini istemiştir. Mahmut Celal Bey bu kapsamda, Doğu siyasetini anlatarak, Doğunun emniyet içinde olduğunu, Ruslar ile anlaşıldığını açıklamış, İstanbul'dan gelen heyete, Sevr'in yeniden düzenlenmesi için söz alınıp bu kapsamda mı gelindiğini sormuştur. İzzet Paşa da, böyle bir durumun söz konusu olmadığını, Padişah ve Hilafet makamına bağlı bulduklarını söylemiştir. Mahmut Celal Bey, Padişah'ın son zamanlarda yaptıklarını hatırlattıktan sonra; "Böyle bir adama nasıl hürmet hissi taşırız." sözleriyle İstanbul heyetinin değerlendirmesini eleştirmiştir.¹⁶¹

Yapılan görüşmelerde İstanbul Hükümetinin temsilcileri, Sevr hükümlerinin değiştirilemeyeceğini, Trakya'nın kurtarılamayacağını, siyasi kapitülasyonların

¹⁶⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 29, 30.

¹⁶¹ Soydan, a.g.e., s. 83, 86.

kaldırılabilirliğini ancak adli kapitülasyonların kaldırılabilirliğini ve İzmir'e muhtariyet verilebilirliğini belirtmişti. Mahmut Celal Bey yapılan bu değerlendirmelere katılmayarak, tüm kapitülasyonların kaldırılmasını istemiş, İzmir, İstanbul ve Trakya'nın matemini çekmek istemediklerini söylemiştir.¹⁶²

Mustafa Kemal Paşa, birkaç saat süren konuşma sonrasında, gelen heyetin esaslı bilgi ve kanaate sahip olmadığını anladığını, heyetin İstanbul'a dönmelerine izin vermeyerek Ankara'ya getirdiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzzet ve Salih Paşalardan milli hükümet işlerinde yararlanarak haysiyetlerini korumak isteğinde bulunduğundan, basına verilen bildiriye, Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle görüşme yapmak bahanesiyle İstanbul'dan ayrıldıkları ve memleketin iyilik ve selameti için çalışmak üzere Ankara'ya katıldıkları ilan edilmiştir.¹⁶³

1.3.3. Çerkez Ethem Olayında Celal Bayar

Kazım (Özalp) Paşa, İnönü Muharebelerinden önce komünizm propagandasının Meclise girdiğini belirtmiştir. Bu propagandanın memlekete zararlı teşekküllere neden olabileceği düşünülerek bazı tedbirler alınması gereği hissedilmiştir. Ruslar ile iyi geçinmek istendiğinden, Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla bazı mebuslar durumu idare etmek için Bolşevikliği benimsemiş ve Ankara'da bir merkez kurulmuştur.¹⁶⁴

Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin dostluk göstermesi, silah yardımıyla bulunması sonucu oluşan siyasi etki ile Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması yönünde girişimler başlatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, ülkenin komünizm etkisine girmesine engel olmak için, yakın arkadaşlarına 18 Ekim 1920 tarihinde resmi Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurmuştur.¹⁶⁵ Bu girişim ile Sovyetler Birliği'nden maddi destek sağlamak

---

¹⁶² a.g.e., s. 83,86.

¹⁶³ Atatürk, *Nutuk*, s. 357, 358.

¹⁶⁴ Özalp, a.g.e., s. 173.

¹⁶⁵ Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004, s. 186,187; Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 194.

amaçlandığı gibi, Sovyetler Birliğinin gizli olarak başka girişimlerde bulunması da engellenmek istenmiştir.¹⁶⁶

Mahmut Celal Bey, Türkiye Komünist Partisinin kurulmasında etkili olan diğer bir nedenin de, Sovyetler Birliği'nden dönenlerin zihinlerinde getirdiği düşünceler olduğunu ifade etmiştir. Esir düşen subaylar Sovyetler Birliği'nden geri dönüp milli mücadele yapan orduya katılırken, bir kısmı Azeri olan siviller de memlekete geri dönmüştü. Komünizmin etkisinde kalan bu grupların kontrolünü sağlamak için, Mustafa Kemal Paşa çok güvendiği, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Kazım (Karabekir) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa gibi yakın arkadaşlarına Türkiye Komünist Partisini kurdurmuştur.¹⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa Vekiller Heyeti toplantısında konuyu gündeme getirerek, Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasının önemli olduğunu, partiyi kontrol edebilmek için yakın arkadaşlarının önemli noktalarda bulunması gerektiğini söylemişti. Hakkı (Behiç) Bey ve arkadaşları Türkiye Komünist Partisi'ni kurarken Mahmut Celal Bey'e de teklif götürmüşlerdi. Mahmut Celal Bey, girmeyi sakıncalı bulduğundan veya görüşlerine aykırı olduğundan değil, Vekiller Heyetinde aldığı görevin yoğunluğundan dolayı teklifi geçiştirdiğini açıklamıştır. Mahmut Celal Bey, Parti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye Komünist Partisi'nin hükümeti devirmek için Sovyetler Birliği'nden yardım istediğini açıkladığını, bu yüzden Hakkı (Behiç) Bey'den Partinin kapatılmasını istediğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Mahmut Celal Bey, Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması ve kapatılmasına ilişkin bu türde bilgiler verdikten sonra, ileriki yıllarda yaptığı açıklamasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Komünist Partisini kurdurduğunun söylendiğini, bunları detay ile bilmediğini belirtmiştir. Sovyetler Birliği ile ilişki kurulurken, birlikte dış tehditlere karşı mücadele edilirken, içte ve dışta birbirlerinin idarelerini kötüleyen bir tutum içine girmediklerini de ifade etmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca o dönemde Türkiye'nin

---

¹⁶⁶ Kili, a.g.e., s. 181, 182.

¹⁶⁷ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 20.

¹⁶⁸ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

¹⁶⁹ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 28, 29.

komünist hareketlere karşı gösterdiği hassasiyeti “daimi ve süresiz” olarak tanımlamıştır.¹⁷⁰

Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce yapısı hakkında da bilgi vererek; Mustafa Kemal Paşa'nın başlangıçtan beri demokrasi taraftarı olduğunu, bu yüzden komünizmi benimsemesinin mümkün olmadığını açıklamıştır. Ayrıca, hem yapımıza uymadığından, hem de iktisadi olarak refah getireceğine inanmadığından Mustafa Kemal Paşa'nın komünizmi kabul etmediğini belirtmiştir.¹⁷¹

Çerkez Ethem, Milli Mücadele'de gösterdiği yararlılıkların yanı sıra isyanların bastırılmasında gösterdiği başarılarından dolayı büyük bir itibar kazanmış, Meclise ilk gelişinde mebuslar tarafından ayakta alkışlanmıştı. Mebus olan kardeşi Reşit bu ortamdan yararlanarak, Çerkez Ethem lehine bir hava yaratmak istemiş ve düzenli kuvvetlerin aleyhinde tavır almıştı.¹⁷² O dönemde telkin edilen düşünce düzenli ordunun işe yaramayacağı, Rusya'da olduğu gibi milli ordunun teşkil edilmesi fikriydi. Milli ordu için Çerkez Ethem'in birliklerinin çekirdek teşkil edilerek, büyütülmesi amaçlanmıştı. Rusya'daki Kızıl Ordu'ya benzer şekilde, Türkiye'de Yeşil Ordu'nun kurulması fikri Meclis'te ve siyasi çevrelerde sürekli olarak işlenmişti. Yeşil Ordu'nun kurulmasından¹⁷³ sonra, milli hareketin sosyal ihtilal hareketine dönüştürülerek, komünist bir hareket haline getirilmesi amaçlanmıştı.¹⁷⁴

Çerkez Ethem, Sovyetlerin Milli Mücadeleye yardım ettiklerini, o dönem için dostluğun her iki tarafın da yararına olduğunu belirtmiştir. Sovyet yöneticilerinin kendisine olan güvenini ve Sovyetlere yönelik kendi tavrını şu şekilde açıklamıştır: “Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilan ettiği,

---

¹⁷⁰ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 195.

¹⁷¹ Saray, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁷² Kazım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998, s. 13.

¹⁷³ “1920 yılının Mayıs ayında gizli bir örgüt olarak faaliyete başlayan Yeşil Ordu'nun, genel sekreterliğini eski bir ittihatçı olan Maliye Bakanı Hakkı (Behiç) Bey yapmıştır. 32 maddelik tüzüğü bulunan Yeşil Ordu'nun gücünü Ethem Beyin *Kuvayi Seyyare'si* oluşturmuştur. Yayın organı ise Eskişehir'de Arif Oruç'un başyazarlığında çıkarılan “*Seyyarei Yeni Dünya*” gazetesiydi.” Kili, **a.g.e.**, s. 179,180. “Bu gazete daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Ankara'ya taşınarak “*Yeni Gün*” adını almıştır.” Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 11.

¹⁷⁴ İsmet İnönü (Haz. Sabahattin Selek), **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 13.

yüksek ve çekici prensipler yine onlar tarafından çürütülünceye kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetili ve samimi taraftarlarından bulunuyordum.”¹⁷⁵

Ethem Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yazdığı tarihsiz bir mektupta, Üçüncü Enternasyonale bağlı bir genel merkezin Ankara'da kurulduğunu, Cemiyetin merkezinin Ethem Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Refet (Bele) Bey'den oluştuğunu, Hakkı (Behiç) Bey'in de genel sekreter olduğunu kendisine bildirdiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu mektupta ayrıca, cemiyetin fikirlerini yayacak olan “Yeni Dünya” gazetesi matbaasının Ankara'ya gönderilmesini de rica etmişti.¹⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya, 10 Ekim 1920 tarihinde gönderdiği telgrafta, Üçüncü Enternasyonale bağlı Türkiye Komünist Fırkasının kurulduğunu bildirmiş, ancak bu telgrafta, Ethem Bey'in bildirdiği diğer hususlar yer almamıştır.¹⁷⁷

Meclis'te Yeşil Ordu olarak isimlendirilmeye çalışılan Kuva-yi Seyyareye güvenen çok sayıda mebus bulunmaktaydı. Ethem Bey, oluşturulan bu müsait ortamda, Kütahya civarında vergi toplamaya başlamıştı. Ayrıca, kendi kendine yaptığı mahkemelerle idam kararı da veriyordu.¹⁷⁸ Ethem Bey'in Yeşil Ordu'da etkinliğini sağlaması sonrasında, Batı cephesinde kendisi ile Kuvâ-yi Milliye birlikleri arasında çıkan anlaşmazlık karşısında, Yeşil Ordu'ya uygun bir idarenin kurulması düşüncesi daha açık olarak dile getirilmiş ve faaliyete başlanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi olan Salih Paşa'nın başkanlığındaki heyet Bilecik'e geldiği zaman Yeşil Ordu taraftarları bu yönde çalışmaktaydı.¹⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi ve Hükümetin kuruluşundan sonra, Ankara'da bilinen kişiler ve yakın arkadaşlarınca Yeşil Ordu adı altında bir teşkilatın kurulduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa o dönemde bir yandan orduyu güçlendirecek çalışmalar içinde bulunurken, bir yandan da sakıncalarına rağmen, her yerde ister istemez kurulmuş olan müfrezelerden yararlanmaya çalışmıştı. Yeşil Ordu'nun ilk kurucuları olan yakın arkadaşları, sırf Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olmak için çalışmayı uygun görmüşler, yararlı bir iş göreceklarini söyleyerek, girişimlerinden kısaca bahsetmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi

---

¹⁷⁵ İsmet Arslan (Haz.), **Çerkez Ethem Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93.

¹⁷⁶ **a.g.e.**, s. 92, 93.

¹⁷⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 552.

¹⁷⁸ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁷⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 217.

dâhilinde ve oluru ile yapıldığını yayarak, teşkilatlarını genişletmiş, yalnızca milli müfreze oluşturmak olan sınırlı amacından çıkarak, çok daha genel bir amaca yönelmişlerdi. Yapılan çalışmalarla Ethem Bey ve adamları Yeşil Ordu'nun adeta temelini oluşturmuştu.¹⁸⁰

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ile yapıldığı söylenerek Yeşil Ordu teşkilatının kısa bir sürede yaygınlaştığını, iç isyanlara karşı teşkilat yapmak ile sınırlı olan hedefinin aşıldığını belirtmiştir. Ethem Bey ve kardeşlerinin girmesi ile kuvvetli bir dayanak bulan teşkilat, düzenli orduya karşı bulunuyordu.¹⁸¹ Düşmana karşı kurulacak kuvvetler konusunda iki zıt görüş oluşmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın benimsediği düzenli ordu kurma fikrine karşılık, Ethem Bey ile kardeşleri Reşit ve Tevfik Bey'ler "milis" denebilecek bir çeşit teşkilat kurma görüşünü yaymak istemişlerdi. Ethem Bey ile kardeşleri, Kütahya yakınlarında Kuva-yı Seyyare adı altındaki kuvvetlerine dayanarak bu görüşün başını çekmişlerdi.¹⁸²

İsmet (İnönü) Paşa, Yeşil Ordunun kuruluşundan kendisinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın haber aldıktan sonra kaldırılması için büyük uğraş gösterdiğini açıklamıştır. İsmet (İnönü) Paşa, Mahmut Celal Bey'in Yeşil Ordu içinde yer aldığını,¹⁸³ ancak daha sonra Mustafa Kemal Paşa'ya güven verdiğini şu şekilde ifade etmiştir: "Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun teşekkül ettiğini haber aldığı zaman, bunu behemehal (nasıl olursa olsun) kaldırmak için çok uğraşmıştır. Bu hareketlerin içinde sergüzeşt (macera) sahibi insanlar bulunduğu gibi, çok iyi niyetli insanlar da vardı. Celal Bey de bu harekete dahildi. Celal Bey'in böyle teşebbüslerden, Halk İştirakiyun Fırkası'ndan kurtulup, Atatürk'e itimat veren yeni bir hüviyetle ve gayretle sokulup çalışması ayrı bir merhaledir. Ben cepheyim Atatürk'den bir mesaj aldım. Bana diyordu ki, 'Celal Bey vekil olacaktır, fakat kendisi bildiğin Celal Bey değildir. Büsbütün değişmiştir. Şimdi yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır.' Benim adeta muvafakattimi (onayımı) almak istiyordu. Verdiğim cevapta, 'Siz idare ediyorsunuz, bu sizin siyasetinizin bir kısmıdır. Ben cephe ile meşgulüm, benim için önemi yok. Sizin

---

¹⁸⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 319, 320.

¹⁸¹ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 495.

¹⁸² Atatürk, *a.g.e.*, s. 337, 338.

¹⁸³ "Kılıç Ali, Mahmut Celal Bey'in Yeşil Ordu'ya eğiliminin bulunduğunu ifade etmiştir." Turgut, *a.g.e.*, s. 169.

münasip görüp kabul ettiğiniz bir insan, benim için muhteremdir' dedim. Celal Bey vekil seçildi. Bu olay Celal Bey'in, Atatürk nazarında ve Meclis nazarında, Çerkez Ethem isyanından evvelki vakalarda, Çerkez Ethem isyanında ve ondan sonraki günlerde yeni bir itibar görmesinin işareti ve başlangıcı oluyordu.”¹⁸⁴

Mahmut Celal Bey, Yeşil Ordu ve Türkiye Komünist Partisi'nin birbirine karıştırılmaması gerektiğini ifade ederek, emperyalizm karşıtı olan her iki partiye de girmediğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey katılmama düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: “1920'lerde vatanın kurtuluşunu istemekle, Yeşil Orduyu desteklemek arasında bir fark yoktu... Ben Yeşil Ordudan yana olanlarla beraber değildim ama düşüncelerini paylaşıyordum. Tutumum vatanseverlikten yanaydı.”¹⁸⁵

Mahmut Celal Bey'in İktisat Vekili olduğu dönemde, 16 Şubat 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesine verdiği beyanda devlet sosyalizmini övdüğü görülmektedir. Devlet sosyalizmine karşı olanların güçlü ve bol sermayesi olan memleketlerin vatandaşları olduğunu belirterek, devlet sosyalizminin veya bu esasa bağlı herhangi bir iktisadi düşüncenin memlekette uygulanmasından doğan faydaları görmek için Anadolu'yu baştan başa inceleyeceğini söylemiştir. Almanya'da devlet sosyalizminin uygulamasının çok güzel sonuçlar verdiğini de vurgulamıştır.¹⁸⁶ Bu övgüyü, yukarıda belirtilen, Yeşil Ordudan yana olanlarla beraber olmamak, ancak düşüncelerini paylaşmak çerçevesinde değerlendirmek uygun olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal Bey'den Yeşil Ordu hareketini takip etmesini istemişti. Ancak Mahmut Celal Bey İktisat Vekilliğini yeni kabul ettiğini, kendisini bu alanda göstermek istediğini belirterek, sorumlu olduğu sahadan başka bir alanda çalışmak istemediğini ve Yeşil Orduda görev almadığını söylemiştir. Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu ile ilgilenme amacının, Türkiye Komünist Partisinde olduğu gibi, bu partide de mümkün olduğunca fazla adam bulundurarak kontrol altında tutmak ve Kuvâ-yi Milliyeyi desteklemek olduğunu belirtmiştir. Ancak bu gerçekleşmeyince ve bazı komünistlerin partiye sızdığını görünce Yeşil Ordu kapatılmıştır.¹⁸⁷

---

¹⁸⁴ İnönü, **a.g.e.**, s. 216.

¹⁸⁵ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 11.

¹⁸⁶ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

¹⁸⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 21. “Kazım (Özalp) Paşa, Yeşil Ordu adı ile milli bir kuvvet kurmaya yönelik girişimlerde bulunulduğunu, ancak bu girişimin milli birliğe zararlı olduğu görülerek dağıtıldığını belirtmiştir. Kazım (Özalp) Paşa, İstiklal Savaşı süresince, Büyük Millet Meclisinde, komünistlik

Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'nin gizli celsesinde yaptığı açıklamada başarısız olunan Gediz Muharebeleri ile ilgili bilgi vermiştir. Bu bilgiye göre, Gediz taarruzuna cephe komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa karar vermiştir. Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) buna muhalif olmuş, Mustafa Kemal Paşa da bu görüşe katılmıştır. Yapılan taarruz başarısızlıkla sonuçlanmış, Yunan kuvvetlerinin karşı taarruzu ile Bursa ve Uşak cephesindeki birlikler mağlup olmuştur. Bu malubiyet nedeniyle Ordu Komutanı ile Kuva-yı Seyyare Kumandanı birbirini suçlamıştır. Ordu Komutanı ayrıca, hatasını kapatmak için Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti'ne de suçlamalar yöneltmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gelişmeler sonucunda, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova'ya sefir olarak atandığını belirtmiştir.¹⁸⁸

Gediz Muharebesinden sonra Ethem Bey düzenli ordu birliklerinin görevlerini yapmadığını iddia edip gözden düşürmeye çalışmıştır. Buna karşın düzenli ordu birliklerinin komutanları da, Kuva-yı Seyyarenin ciddi muharebeye girişmeden harp meydanından kaçtıklarını iddia etmişlerdi. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın her iki tarafın da görevlerini tam olarak yaptıklarını açıklaması tartışmaları sona erdirememiştir.¹⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa, Gediz Muharebesinin kötü sonuçları sonrasında Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık etki ve otoritesini sarsılmış olarak gördüğünden, komutanlıktan çekmeyi uygun bulmuş, o günlerde Moskova'ya bir elçi gönderilmesi gerektiğinden, bu göreve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı seçmiştir.¹⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, cepheyi ikiye ayırarak, Batı Cephesine İsmet (İnönü) Paşa'nın, Güney Cephesine Refet (Bele) Paşa'nın görevlendirilmesini, Milli Savunma Bakanı olan Fevzi (Çakmak) Paşa'nın da Genelkurmay Başkanlığına vekâlet etmesini kararlaştırmıştır. Bu karar 8 Kasım 1920 tarihinde Ankara'ya gelen

---

akımı ile Yeşil Ordu teşkilatının aslında ciddi girişimlere başlayamadan dağıtıldığını vurgulamıştır.” Özalp, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁸⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, 29 Aralık 1920, 125. İnikat, 3. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1980, s. 275, 276.

¹⁸⁹ Özalp, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁹⁰ “*Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova elçiliğine milli mücadelenin en tanınmış şahsiyetlerden birisinin gönderilmesi gerektiğini söyleyerek, Vekiller Heyetinin vermek istediği bu görevi kendisinin kabul etmesini istediğini belirtmiştir. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, bu atamanın gerçek nedeninin farklı olduğunu belirtmiştir. Anadolu ile anlaşarak iktidara gelen Ali Rıza Paşa Hükümetinin, iyi anlaşılmakta olduğunu göstermek ve düşmanların yaratmaya çalıştığı ikilik durumunu ortadan kaldırmak amacıyla, kendisinin ayrılmasının istendiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yüzden atamayı yaptığını ifade etmiştir.*” Cebesoy, **a.g.e.**, s. 561, 567.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya bildirilmişti. Aynı gün İsmet (İnönü) Paşa ve Refet (Bele) Paşa ile yapılan toplantıda, yeni durum kendilerine bildirilerek, “sür’atle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirme” direktifi verilmiş, böylece düzensiz teşkilat fikir ve siyasetini yıkma kararı uygulama alanına konulmuştur.¹⁹¹

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Elçiliğine tayin edilmesi sonrasında cephenin ikiye bölünerek İsmet (İnönü) Paşa'nın Batı Cephesi, Dâhiliye Vekili Refet (Bele) Paşa'nın Güney Cephesi Komutanlığına getirilmesi de sorunları giderememişti. Ethem Bey'in itirazları bu kez Refet (Bele) Paşa üzerinde yoğunlaştı.¹⁹²

Mustafa Kemal Paşa Bilecik görüşmesine giderken, Kuva-yı Seyyare meselesinin çözümü için, Ethem Bey ve Reşit Beyi de yanına alarak Eskişehir'e götürmüştü. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyetle bulunularak, Garp Cephesi Komutanı ile Kuva-yı Seyyare arasındaki sorunların çözümlenmesinin istenmesi bu görüşmeyi gerekli hale getirmişti. Bu görüşmeye Mahmut Celal Bey'de katılmıştır.¹⁹³

Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey ve kardeşi ile onlar gibi düşünen bazılarının, milli hükümete karşı isyan kararı verdiklerini, bunun için de batı cephesindeki komutanları itibardan düşürmeyi ve orduya hâkim olmayı, arkasından da hükümeti ele geçirmeyi amaçladıklarını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey ve arkadaşlarına karşı gerek cephede, gerekse Ankara'da gerekli tedbiri aldıktan sonra, İsmet (İnönü) Paşa ile Eskişehir'de görüşerek anlaşmak üzere, 3 Aralık 1920 tarihinde, Ethem Bey ve kardeşi Reşit Bey ile Kazım (Özalp) Paşa, Mahmut Celal Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey ve Hacı Şükrü Bey'i alarak hareket etmiştir. 3 Aralık 1920 tarihinde İsmet (İnönü) Paşa'nın katılımı ile görüşme yapılması planlanmışken, Ethem Bey heyetten ayrılmış, kardeşi Reşit Bey'in ifadesine göre, kuvvetlerinin başına geçmiştir.¹⁹⁴

Ethem Bey, heyet ile birlikte Eskişehir'e geldiğinde, tren en az 2-3 saat bekleyeceğinden, şehirdeki makamına gitmişti. Burada aldığı istihbarattan, Ankara'ya gittikten sonra ordu birliklerinde olağan dışı hareketlilik olduğunu

---

¹⁹¹ Atatürk, **Nutuk**, s. 343, 344.

¹⁹² Özalp, **a.g.e.**, s. 166, 167.

¹⁹³ İnönü, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁹⁴ Atatürk, **Nutuk**, s. 354-356.

öğrenmiş ve Bilecik'e olan tren yolculuğunda öldürüleceği veya esir alınacağı sonucuna varmıştır. İstasyona giderek Mustafa Kemal Paşa ile gerektiği şekilde konuşmaya karar vermiş, ancak istasyona gittiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın hiç kimseyi almadan trenle hareket ettiğini görmüştür. Ethem Bey, Kılıç Ali Bey'e soğuk davrandığını, onun da durumu Mustafa Kemal Paşa'ya anlatması sonucunda, trenin ayrıldığı sonucuna varmıştır. Ethem Bey, Eskişehir'i emniyetli görmediği için ayrılmaya karar vermiştir.¹⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa Ethem Bey olmaksızın Bilecik'e gitmeyi yararsız görerek İsmet (İnönü) Paşa'yı Eskişehir'e çağırarak, ancak özel olarak görüşmesi gerektiğinden bir iki istasyon ileri giderek İsmet (İnönü) Paşa ile buluşmuştur.¹⁹⁶ Ethem Bey'in bahsettiği, trenin kimseyi almadan hareket etmesinin nedeni bu olmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada Ethem ve Reşit Beylerin girişimleri hakkında bilgi vermiştir. Reşit Bey Mahmut Celal Bey'e, Ethem Bey ile yaptığı telgraf görüşmelerini vererek Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesini ve sorunu çözmesini istemiştir. Bu telgraflarda Ethem Bey, ihtirası uğruna dünyayı feda edecek diye tanımladığı Refet (Bele) Bey'in Meclis tarafından iş başından uzaklaştırılmasını, bu olmuyorsa idari olarak işten el çektirilmesini istemişti. Ayrıca Düzce'deki Sarı Efe'ye kuvvetlerini toplaması için telgraf çekilmesini ve diğerleriyle de irtibata geçilmesini istemişti. Reşit Bey cevap olarak, kendisinin haber gönderemeyeceğini, Ethem Bey'in emir vermesini, eğer görüştürülmezse tekrar isyan etmesini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, tüm bu görüşmelerdeki Reşit Bey'in görüşünü şu sözlerle eleştirmiştir; "Düşmana müdafaa etmeyiniz, kuvvetlerinizi çekiniz. Düşman taarruzunu müdafaaı kahraman firkalara bırakınız."¹⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, 22 Aralık 1920 tarihinde, Reşit Bey ile birlikte, vekil ve mebuslardan oluşan 15 kadar kişiyi odasına davet ederek meseleyi görüşmüştür. Mahmut Celal Bey'in de yer aldığı toplantıda Reşit Bey, düşman kuvvetlerine karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu, düzenli ordunun düşman karşısında

---

¹⁹⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 122-127.

¹⁹⁶ Atatürk, **Nutuk**, s. 356.

¹⁹⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:1, İctima Senesi:1, **a.g.e.**, s. 285; Atatürk, **Nutuk**, s. 359.

dağılacığını iddia ederek, Ethem Bey'in kuvvetlerinin takviye edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'in ancak 2.000 kişilik bir kuvveti kontrolü altında tutabileceğini, miktarın artması ile birlikte disiplinsizlik nedeniyle kuvvetlerin dağılacığını, ayrıca memleketin geleceğini şahsa bağlı kuvvetlere değil, Büyük Millet Meclisi'ne bağlı düzenli birliklere emanet edilmesi gerektiğini söylemiştir. Reşit Bey'in bu açıklamaları kabul ettiği izlenimini vermesi üzerine, son bir girişim olarak, Reşit Bey'in bir heyetle birlikte Ethem Bey'e giderek, Kuva-yı Seyyarenin uyması gereken, Hükümetin son ve kesin istekleri hakkında nasihatlerde bulunmasını, Mustafa Kemal Paşa kabul etmiştir. Bu istekler; Kuva-yı Seyyarenin diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyması, kanun dışı taşkınlıklardan kaçınması, asker toplamayarak, asker ihtiyacını Cephe Komutanlığından istemesiydi.¹⁹⁸

İsmet (İnönü) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Ethem Bey meselesi ile ciddi olarak ilgilendiğini, sorunu silahlı çatışmaya varmadan çözebilmek için her türlü girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Kütahya'da Ethem Bey ile birlikte görüşükten sonra, Ethem Bey'in Meclis'in otoritesini tanımayarak küçümsemesi, cephe komutanlarını yetersiz bularak, yakın zamanda harekâta başlayacağını ve tek silahlı güç haline geleceğini gizlememesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa mesele ile daha ciddi olarak ilgilenmiş, son bir deneme ile mebuslardan oluşan bir heyeti Ethem Bey ile görüşmek için Kütahya'ya göndermiştir. İsmet (İnönü) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği gizli şifreyle, Heyettekilerin hepsinin Ethem Bey taraftarı olduğunu, kendisini de götürmek isteyeceklerini, ancak gitmemesi gerektiği ikazında bulunduğunu ifade etmiştir. İsmet (İnönü) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın

---

¹⁹⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.365, 366. "Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik Sefaretinden bir heyetin bu konuyu kendisiyle görüşmesi üzerine, Mahmut Celal Bey'in de yer aldığı bir grupta birlikte Reşit Bey ile görüşmüş, Reşit Bey herhangi bir kanıt gösterilmeden yaptıklarını kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu itiraf üzerine, Hükümet ve ordunun güçlü olduğunu, Hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin emirlerine itaat etmek gerektiğini, şunu kaldırın, bunu getirin gibi taleplerin anarşi olduğunu ve kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa bir heyet ile birlikte bu konuların Ethem Bey'e de anlatılmasını Reşit Bey'e bildirmiştir. Aşağıda detaylı olarak anlatılacak olan konularla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa da açıklamalarda bulunmuştur. Heyetin Ethem Bey ile görüşmeleri sürerken, Ethem Bey kuvvetlerini toplama ve düzenleme gayretine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa Heyete, cephedeki birliklerin yer değişikliğinin neden kaynaklandığını sormuş, Celal Bey ve arkadaşlarının cevabında önemli bir şeyin olmadığı bildirilmiş, rahat olunması istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Heyetin görüşmesi sonrasında da, Ethem Bey'in taleplerinde bir değişiklik olmadığını açıklamıştır." T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, a.g.e., s. 287.

Mahmut Celal Bey'e durum ile ilgili çektiği telgrafa, gayet basit ve sıradan cevap aldığını, bu yazışmaları anında kendisine de bildirdiğini belirtmiştir.¹⁹⁹

Ethem Bey'in gelen Heyet ile ilgili değerlendirmesi şu şekilde olmuştur; "Bu Heyet Mustafa Kemal Paşa tarafından beni avutmak için gönderilen son heyet olmuştu... Kütahyaya bana gönderilen son milletvekilleri ise kısmen samimi idi: Güya Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine verdiği sözlerin artık bir fenalığa meydan vermemek arzusuna dayandığını kuvvetle zannediyorlardı. Hatta görünüşte iki taraf arasındaki bu gerginliği kendileri ortadan kaldırmayı başarabilirlermiş gibi avunuyorlardı. Bunlardan bazıları yine görünüşte öyle görünmekle beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kalben taraftarı idiler. Araştırma görevi ile gelmişlerdi."²⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın giden Heyet ile ilgili değerlendirmesi farklı olmuştur. Kuva-yı Seyyarenin diğer birlikler gibi emirlere uyması, kanun dışı taşkınlıklar yapmaması gibi hususları uyguladığı takdirde, görevine devam edeceğini iletmek üzere, 23 Aralık 1920 tarihinde gönderilen heyette Mahmut Celal Bey'de yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ethem Bey'in, Cephe Komutanının bilgisi olmadan ordu birliklerini dağıttığı, Kuva-yı Seyyare birliklerini Gediz ve Kütahya'da toplandığı haberlerini alması üzerine, 25/26 Aralık 1920 tarihinde Kütahya'da bulunan Mahmut Celal Bey ve arkadaşlarına telgraf çekerek bilgi istemiş, gelen cevapta "Müsterih olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu etraflı olarak arz edeceğiz." bilgisini almıştır. Mustafa Kemal Paşa gelen cevap üzerine, heyetin ya aydınlatılmadan aldatıldığı, ya da tutuklanıp istenildiği gibi yazı yazdırıldığı kanısına kapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa gerçek durumu anlamamış ve verilen teminata inanmış görünmek isteyerek, yazdığı cevapta, haberleri dedikodu olarak saydığını, Hükümetçe bir tedbir alınmamasını Hükümet üyelerine anlatmayı başaracağını, ancak aradaki samimiyeti zedeleyen durumun bir an önce ortadan kalkması için haber bekleyeceğini bildirmiştir.²⁰¹

Heyetin 26/27 Aralık 1920 tarihinde ortak imza ile gönderdikleri telgrafta, dikkat çeken şu ifadeler yer almıştır: "Güvenlik tedbiri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan

¹⁹⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 224, 225.

²⁰⁰ Arslan, **a.g.e.**, s. 131.

²⁰¹ Atatürk, **Nutuk**, s. 365, 366.

kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildikleri takdirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir. Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selameti için ve Zâtıdevletlerinin şahsına karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fiili hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir... Karşılıklı güven ve itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Bey'lerin cepheden uzaklaştırılmaları.” Mustafa Kemal Paşa giden heyetteki herkesin bu telgraftan çıkan anlamı anlayabileceklerini belirterek, bu durumda heyetin tutuklandığını ve istenilen şeylerin dikte edildiği sonucuna varmıştır. Mustafa Kemal Paşa, önceki görüşmeler sırasında bu olasılığın varlığından şüphelendiğinden Kazım (Özalp) Paşa'nın da Heyet ile gitmesine engel olduğunu ifade etmiştir²⁰². Telgraf üzerine toplanan Bakanlar Kurulunda; Birinci Kuvve-i Seyyare'nin diğer ordu birlikleri gibi, kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisinin kanunlarına ve Hükümetin düzenleme ve emirlerine uymakla yükümlü ve askeri disipline bağlı olduğu, askeri konularla ilgili görüş ve tekliflerini ancak emrinde çalıştığı komutanlık vasıtasıyla bildirebileceği kararı alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Heyetin gönderdiği telgrafa 27 Aralık 1920 tarihinde verdiği cevapta, Bakanlar Kurulunun kararlarını bildirerek, özel görevin sona erdiğinden dolayı geri dönmelerini istemiştir. Heyetten 28 Aralık 1920 tarihinde alınan cevapta şu konular yer almaktaydı: “Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve doğrulukla inceledik ve araştırdık. Görüşmelerin nasıl geçtiğini ve safhalarını olduğu gibi bilgilerinize sunduk ve samimi inançlarımıza dayanarak meselenin çözüm şeklini anladığımız gibi yazdık. Sunduğumuz hususlara karşılık, Bakanlar Kurulunun bize bildirilen kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Aksine, vatanın selamet ve mutluluğunu göz önünde bulunduran maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Bu konuların daha fazla sürüncemede bırakılmaya tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.” Mustafa Kemal Paşa, aynı gün bildirdiği cevapta heyetin sunduğu görüşlerin kötüye yorumlanmadığını belirterek, çözüm olarak sunulan konuların zaten daha önceden de dile getirildiğini, Bakanlar Kurulu kararlarının uyulması gereken konuları bir defa daha ifade ettiğini bildirmiştir.²⁰³

²⁰² “Kazım (Özalp) Paşa da benzer açıklamalar da bulunarak, Mustafa Kemal Paşa'nın, işler gerginleşince kendisini tutuklayabileceklerini, zorla imzasından ve şahsi gücünden yararlanabileceklerini değerlendirdiğini, bu yüzden Reşit Bey'in isteğine rağmen, kendisinin de heyette yer almasını kabul etmediğini belirtmiştir.” Kazım Özalp, Teoman Özalp, a.g.e., s. 14.

²⁰³ Atatürk, **Nutuk**, s. 367-369.

Ethem Bey, 29 Kasım 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'ne yazdığı telgrafi bazı merkezlere de göndermiş, bu hareketiyle amacının, millete uyanmalarını, şahsi ihtirasların başladığını göstermek istediğini açıklamıştır. Bu telgrafta Meclise seslenerek, bir yıllık çalışmalarında yaptıkları en önemli yeniliğin maaşlarını artırmak olduğunu ifade ettikten sonra, İstanbul'dan gelen heyetin Ankara'ya getirilmesini eleştirmiş ve serbest bırakılmasını şu ifadelerle istemiştir: “Vatanın yüksek menfaatlerini siyasetle halle yetkili, devletin selametini tartışmak için Ankara'ya kadar gelen İstanbul heyetinin tevkif edilmesi tarihte görülmemiş bir olaydır... Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli celse ile bunları gidermeye ve engellemeye cesaret kabiliyeti gösteremediniz. Her biriniz başka başka endişeler peşinde, hedefi unutmuş, davayı ihmal etmiş bulunuyorsunuz... Bu yüzden sizlere Mondros mütarekesi devrelerinin acı ve elim günlerini, Sevr anlaşmasının zincire bağlayan hükümlerini hatırlatarak istirham ederim ki, İstanbul Hükümeti ileri gelenlerinden olup, vatansever duygularından en ufak bir şüphe bile caiz olmayan Ankara'daki heyetle bugünkü vaziyet hakkında görüşülerek, serbest olarak İstanbul'a dönmelerine izin verilmesini ve herhangi bir kötü muameleye maruz bırakılmamalarını istirham ederim”.²⁰⁴ Ethem Bey bu telgrafi 29 Kasım 1920 tarihinde gönderdiğini belirtmekle beraber, Bilecik görüşmelerinin 5 Aralık 1920 tarihinde yapıldığı dikkate alındığında, telgrafın 5 Aralıktan sonraki bir tarihte çekilmiş olduğu sonucuna varılmaktadır.

Ethem Bey, Meclis'in o dönemde iki gruba ayrıldığını ve bir grubunun kendisini tuttuğunu belirtmiştir. İsmet (İnönü) Paşa'nın kendisine karşı harekâta başladığı günlerde gönderdiği telgrafi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclise okuyarak, Meclisin meşruiyetine karşı isyan ettiğini söylediğini, yapılan oylamada da iki oy farkla taraftar kazandığını belirtmiştir. Ethem Bey bu telgraf ile hata yaptığının farkına sonradan vardığını da itiraf etmiştir.²⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa, gizli bir oturumda okunan bu telgrafla, İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a dönmesi için serbest bırakılmasının istendiğini belirtmiş, mebusların şahıslarına hakaret edilerek Meclisin meşruluğuna saldırıldığını açıklamıştır.²⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık 1920 tarihinde Büyük Millet

---

²⁰⁴ Arslan, **a.g.e.**, s. 132, 133.

²⁰⁵ **a.g.e.**, s. 146.

²⁰⁶ Atatürk, **Nutuk**, s. 371.

Meclisi'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada da, bu konuya dikkat çekerek Reşit Bey'in, İstanbul Heyetinin barış yapmak için, İzmir'i ve İstanbul'u kurtaracaklarını vaat etmek için geldiklerini, ancak tutuklanmalarını eleştirdiğini açıklamıştır.²⁰⁷

Mahmut Celal Bey Kütahya'dan döndükten sonra, görevlendirilen Heyetin yaptığı işlere yönelik olarak 30 Aralık 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinde uzun bir açıklamada bulunmuştur. Mahmut Celal Bey, Kuva-yı Seyyare kumandanları ile Garp Cephesi Kumandanları arasında ortaya çıkan sorunları gidermek için Mustafa Kemal Paşa tarafından, içinde yer aldığı heyete bir talimatın verildiğini belirtmiştir. Verilen talimatta, Büyük Millet Meclisinin emirlerine itaat edilmesi gerektiği belirtilmiş, cephede kumanda heyetine tabi olduğu hatırlatılarak, kumanda heyetine itaat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Mahmut Celal Bey, Kütahya'ya vardıkları akşam, Kuva-yı Seyyarenin bazı birliklerinin cepheden ayrılarak Kütahya ve Gediz'e geldiği haberi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgi isteyen telgrafının alındığını belirtmiştir. Yeni geldiği ifade edilerek; "Mesele, biz orada gördüğümüz birkaç saatlik vaziyetten mülhem (içe doğan) olarak sui tefekkürü (yanlış anlama) mucip (sebe) bir maksat yoktur. Aynı zamanda cephede kumanda etmekte bulunan Ethem Beyin biraderi Tevfik Bey Kütahya'ya gelecek ve kendisi ile görüşeceğiz. Görüşükten sonra neticeyi bertafsil arz ederim." cevabı verilmiştir. Mahmut Celal Bey'in Mecliste verdiği bilgiye göre Heyetin, Ethem Bey, Tevfik Bey, Reşit Bey ve arkadaşları ile yaptığı toplantıda, bildirilen talimat sessizce dinledikten sonra tamamen kabul edildiği ifade edilmiştir. Ancak Heyete, Kuva-yı Seyyarenin ortadan kaldırılmasının kararlaştırıldığı ileri sürülerek, asıl bu meselenin çözülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için de fiili teminat istenerek, bazı komutanların değiştirilmesi, bazılarının da tayinlerinin yapılması istenmiştir. Bu kapsamda, Fahrettin (Altay) Bey'in yerine Kazım (Özalp) Bey'in tayini istenmiş, Refet (Bele) Bey'in de değiştirilmesi talep edilmiştir.

Heyet iki kez Ankara'ya dönüş isteğini bildirmiş, ancak olumlu bir cevap alınamamış, ancak 29 Aralık 1920 sabahı dönebilecekleri söylenmiştir. Heyet ayrılırken Ethem Bey üzgün bir tavır ile Büyük Millet Meclisine, Heyeti Vekileye, Garp Cephesi Komutanlığına telgraf çektiğini söylemiştir. Heyet, bu hareketin doğru olmadığını söyleyerek, bu fikirde samimi olunmadığını ümit ettiklerini belirtmiştir.

---

²⁰⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:1, İçtima Senesi:1, a.g.e., 1980, s. 287.

Mahmut Celal Bey ayrılırken Ethem ve Reşit Bey'e, telgrafi gayet sakat bulunduğunu, tekrar anlaşmak için böyle bir tehdit şeklinde vesile ortaya attıkları düşüncesinde olduğunu söylemiştir. Ayrılırken, Reşit Bey'e de bu sözleri tekrarladığında, "Evet, mesele böyledir ve biz ilk fişenk atılıncaya kadar itilaf etmek isteriz." cevabını almıştır. Mahmut Celal Bey konuşmasında bu telgrafi zihniyet, fikir ve mütalaa açısından ağır ve sakat olarak nitelemiştir.

Mahmut Celal Bey konuşmasında, meseleyi kendi açısından değerlendirdiğinde; bir tarafta güven duyduğu komutanların, diğer tarafta başlangıçtan beri ortaya atılmış çalışan arkadaşların bulunduğunu, memleketin istiklali için ellerine aldıkları silahları, memleketin evlatlarına çevirmenin, herkes için büyük bir mesele olduğunu söylemiştir.

Mahmut Celal Bey Meclis'te yaptığı bu açıklamasında kendi değerlendirmesini de yaparak, işin içine hırsın girdiğini, fena yazılmış bu telgrafın varlığına rağmen, sorunun kan dökülmeden çözümlenmesini dilediğini ifade etmiştir. Nasıl bir çözüm düşündüğünü soran bir mebusa, çözüm tarzının ne olacağını kesin olarak söyleyemeyeceğini, ancak tarafların şeref ve haysiyetini kurtaracak ve tehlikeli bir durum yaratmayacak şekilde çözümün bulunması gerektiğini açıklamıştır. Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, telgrafın yeni bir düşünce doğrultusunda mı, yoksa eski düşünceler doğrultusunda mı yazıldığı yönündeki sorusuna Mahmut Celal Bey, telgrafın çekilmesinden haberlerinin olmadığını belirterek olsaydı hangi gerekçeyle engellemek isteyeceğini şu sözlerle açıklamıştır: "Olsaydı bu, vaziyeti yüzde yüz tehlikeye düşüreceği için, memlekette sırf silah patlamaması için, buna mani olmaya bütün kuvvetimizle çalışırdık."²⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeler sonucunda, bir buçuk aydır samimiyetle yaptığı çalışmaların takdir edilmediğini görerek, konunun çözüm ve takibini sorumlu ve ilgili makamlara bıraktığını açıklamıştır. Kütahya'da bulunan heyet, Meclis'te bulunmaları halinde daha yararlı olacağına Ethem Bey ve kardeşlerini ikna ederek ayrılabilmiş, daha sonra da Ethem Bey'e karşı harekât başlatılmıştır.²⁰⁹ İsmet (İnönü) Paşa'da, Ethem Bey'in İstanbul Hükümetine bağlılığını ve Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyetinin serbest bırakılması için Büyük Millet Meclisini protesto ettiğini

²⁰⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:1, İçtima:1, 30 Aralık 1920, 126. İnkat, 2. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1980, s. 290-294.

²⁰⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 369, 370.

bildiren telgrafları sonrasında, kendisi ve Refet (Bele) Paşa tarafından harekâta başlanıldığını açıklamıştır.²¹⁰

1.3.4. İktisat Vekili Celal Bayar

Moskova'ya gönderilen heyette yer alan İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'e vekâlet etmek için Büyük Millet Meclisinde 10 Ağustos 1920 tarihinde seçim yapılmıştır. Mebusların isim yazarak tercihlerini belirttiği oylama sonrasında Mahmut Celal Bey 125 oy ile İktisat Vekâleti Vekilliğine seçilmiştir.²¹¹

Mahmut Celal Bey mebus olduğu 31 Temmuz 1920 tarihinde verdiği, icra vekillikleri, valilik, kumandanlık, sefaret gibi konular hariç olmak üzere, mebusluk ve memuriyetin aynı şahıs üzerinde toplanmaması, birisinin tercih edilmesi yönündeki kanun teklifi, İktisat Vekâleti Vekilli olduğu 15 Ağustos 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinde görüşülmüş ve kabul edilmiştir.²¹²

İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey, içinde yaşanan iktisadi zorlukların nedenleri ile iktisadi anlamda uygulamayı istediği düşünceleri hakkında Mecliste açıklamalarda bulunmuştur. Mahmut Celal Bey, iktisadi olarak geri kalmışlığın nedenini, Tanzimat'tan beri uygulanan kapitülasyonlar ile Müslüman ve Türk ticaret adamlarının engellenerek memleketin her kaynağına el atılması olarak göstermiştir. Kendisinin sermayeye düşman olmadığını, sadece memlekete imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanı olduğunu da şu sözlerle açıklamıştır: “ ... Bendeniz memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından nüfuzu siyasi girer ve memleketin hürriyetine ve memleketin istiklâline suikast eder ve bizi esir yapmak ister ve bunun için zihayat (canlı) denilebilecek meşum (uğursuz) şahidi Sevr Muahedesidir.”²¹³

Mahmut Celal Bey, aynı dönemde Hakimiyet-i Milliye Gazetesine verdiği beyanda da benzer açıklamalarda bulunmuştur. Bu beyanında, Tanzimat'tan beri eşit

²¹⁰ İnönü, **a.g.e.**, s. 225.

²¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima:1, 10 Ağustos 1920, 46. içtima, 3. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1981, s. 185.

²¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima:1, 15 Ağustos 1920, 49. içtima, 2. Celse, **a.g.e.**, s. 249.

²¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, 24 Şubat 1921, 156. içtima, 2. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1945, s. 401.

olmayan şartlar altında Avrupa sermayesinin memlekete ayrıcalıklı olarak girmesiyle, iktisadi kaynaklarımıza hâkim olmalarının üzücü sonuçlarının görülmekte olduğunu söylemiştir.²¹⁴ Mahmut Celal Bey'in açıkladığı bu düşüncelerinin, benimsediği “milli iktisat” politikası çerçevesinde olduğu görülmektedir.

İktisat Vekâleti Vekilliği Döneminde, memleketin ekonomik gücünü savaş potansiyeline dönüştürmek, İktisat Vekilliğini teşkilatlandırarak toprağın verimini artırmak, yerli ürünleri değerlendirmek, madenleri daha verimli işletmek için çalışmıştır. Zonguldak kömür madenlerinde incelemelerde bulunarak “Amele Teavün (yardımlaşma) Sandığı”nı kurmuştur.²¹⁵

İktisat Vekâlet Vekilliği Döneminde üzerinde en çok durduğu konulardan birisi kömür madenleri ve buna bağlı olarak kömür amelesinin yaşam koşullarının iyileştirmesi olmuştur. 15 Ağustos 1920 tarihinde, Ereğli ve Zonguldak Havzalarından ihraç edilecek maden kömürlerinden alınacak İhracat Resmî Kanununun Büyük Millet Meclisindeki görüşmelerinde, İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey söz alarak işçi hakları ve maden sahipleri hakkında detaylı bir konuşma yapmıştır. Amele hayatının memleket için dikkate alınması gerekli bir hale geldiğini belirten Mahmut Celal Bey, Ereğli ve Zonguldak havzalarında çalışmakta olan yabancı şirketlerde Osmanlı sermayesinin yok denecek kadar az olduğunu, çalışan yaklaşık beş bin amelenin ise tamamına yakının Müslüman olduğunu vurgulamıştır. Ereğli isimli şirketin bir amele hastanesi bulunduğunu, başka bir şirketin de amele tabibinin olduğunu, ancak bunları yeterli görmediklerini açıklamıştır.²¹⁶

İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey, Hakimiyet-i Milliye Gazetesine verdiği beyanda, Zonguldak'taki kömür madenleri hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir. Zonguldak madenleri denince ilk önce amelenin perişanlığından bahsetmek gerektiğini, amelelerle ilgilenmeye başladığında, onların çoğunluğunu aç ve çıplak, sıhhi durumlarını kötü bulduğunu açıklamıştır. Sağlık koşullarını düzenlemek, yardımlaşma teşkilatını kurmak ve kooperatif sandıkları oluşturmak için bir amele müfettişi tayin ederek, konuya büyük önem verdiğini söylemiştir. Kömür

²¹⁴ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

²¹⁵ Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 32.

²¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:3, İçtima:1, a.g.e., s. 246.

tozlarının amele yararına kullanılması için bir kanun düzenleyerek Büyük Millet Meclisine sunduğunu belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, kömürden elde edilen gelir ile ilgili olarak, Ağustos ayından itibaren yaptığı bazı girişimler sonucunda gelirden artış olduğunu da vurgulamıştır. Verdiği rakamlara göre, Mart-Temmuz (yıl belirtmemekle birlikte görev süresi dikkate alındığında 1920 yılı verileri olduğu anlaşılmaktadır.) döneminde aylık 10.000 lira civarında olan gelir, Ağustos ayında 40.000 lira seviyesine çıkmış, Eylül-Kasım döneminde de bu seviyede kalmıştır. Mahmut Celal Bey, kömür havzasının değerinin bir milyon lira civarında olduğunu söyleyerek, bu servetten hükümet adına yararlanmak için girişimleri olduğunu, terk edilmiş madenlerin devlet adına işletilmesinin yapılacağını belirtmiştir. Sevr anlaşması etrafında toplanan bazı devletlerin madenleri nüfuz bölgelerine ayırarak, Türkleri mahrum bırakmak istediklerini bildiklerini, ancak Anadolu'nun milli azmi sayesinde bu emellerin kırılacağını ve bu muhteşem milli servetin millete ait kılınacağını söylemiştir.²¹⁷

Mahmut Celal Bey, ormanlar ile ilgili olarak da açıklamalarda bulunmuştur. Ormanların durumunu gösteren bir harita ya da krokiden yoksun bulduklarını, bu yüzden yapılacak ilk şeyin orman kadastrolarının çıkartılarak işletme planlarının hazırlanması olduğunu, ellerindeki malzeme ve ilgili fen memurlarıyla bunun yapılabileceğini söylemiştir. Uzman fen memurlarının yetiştirilmesi amacıyla Kastamonu'da bir orman okulunun kurulması için karar aldıklarını ve gerekli ödeneğin Meclis'ten sağlandığını belirtmiştir. Uzun yıllardır mahrum bırakılan köylülerin haklarının verilmesi için kabul edilen Baltalık Kanununun uygulama şekli ile ilgilendiklerini, aldıkları raporlardan bunun köylü üzerinde iyi etki bıraktığının anlaşıldığını anlatmıştır. Köylülere ait ormanın köylülerce değerlendirilmesinin sağlanmasından sonra, devlet hazinesine ait ormanın belirlenerek hükümetin kontrolünde kalması için çalışma yapıldığını söylemiştir. Mahmut Celal Bey, ormanları, sahildeki iskele ve şimendiferlere yakın olup işletilmesi kolay olanlar ile uzak olup işletilmesi için büyük tesisler yapılmasına ihtiyaç duyulanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Birinci kısım ormanların küçük sermaye sahiplerince işletilmesi için tedbirler getirilmiştir. Dört beş ilde elde edilen gelirin 4.000 lira kadar artmasından, yapılan uygulamanın iyi sonuçlanacağı görülmüştür. İkinci kısım ormanların uzaklığı

---

²¹⁷ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

ve işletilmelerinin daha güç olmaları nedenleriyle, işletmek için girişimci bulunamamıştır. Özelliğini kaybetmeye başlayan bu kısım ormanların daha ucuz bedeller ile ihaleye çıkarılmasını düşündüklerini söylemiş, bu amaçla girişimde bulunacak sermayeye gerekli kolaylığın gösterileceğini ifade etmiştir.²¹⁸

Mahmut Celal Bey ayrıca, Baltalık Kanununun uygulanmasıyla, sınırları yeniden belirlenecek olan hükümete ait ormanların koruma altına alınacağını açıklamıştır. Ormanların muhafazası için alınan tedbirlerin yeterli görülmemesi üzerine, orman okullarının yeniden düzenlendiğini, resmi elbisesi olan maaşlı muhafaza memurları uygulamasına geçildiğini belirtmiştir. İstihdamı gerekli görülen diğer orman memurları için bazı değişikliklerin yapılacağını, bu amaçla teklif edilen teşkilat esasının Büyük Millet Meclisince kabul edilmesi sonrasında uygulamaya konulacağını da açıklamıştır.²¹⁹

24 Şubat 1921 tarihinde yapılan İktisat Vekâletinin bütçe görüşmeleri sırasında, Çorum Mebusu Ferid Bey, Karadeniz sahilindeki iktisadi açıdan en önemli varlığın kömür olduğunu belirterek, 21-22 Eylül 1920 tarihinde, Zonguldak veya Ereğli'ye geldiğini söylediği İtalyan heyetinin kömür çıkarmak için girişimde bulunduğunu açıklamıştır. Zonguldak'taki kömür madenlerine Fransızlar hâkim olduktan sonra, şimdi de Ereğli'deki kömürün İtalyanlara peşkeş çekildiğini belirterek bu durumu eleştirmiştir. İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey verdiği cevapta, İtalyanların kömür için bölgeye geldiklerini doğrulamıştır. Zonguldak Mutasarrıfının, İtalyanların imtiyazlarını beyan ederek çalışmaya başlamak istediklerini bildirdiğini, bu durum karşısında ne yapılması gerektiğini sorduğunu söylemiştir. Mahmut Celal Bey, İtalyanlara İstanbul Hükümeti tarafından ruhsat verildiğini, oysa Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun gereğince İstanbul Hükümetinin verdiği maden imtiyazlarının geçerli olmadığını belirtmiştir. Yaptığı inceleme sonucunda, bu imtiyaza izin verildiği takdirde iki havzadan da çekilmek gerektiği sonucuna varıldığından, zaten hukuki olarak da geçersiz olan başvuruya izin verilmeyeceğini açıklamıştır.²²⁰

24 Şubat 1921 tarihindeki İktisat Vekâletinin bütçe görüşmeleri sırasında, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bir vekilin bulunmadığı dönem için, seçim ile

---

²¹⁸ a.g.g.

²¹⁹ a.g.g.

²²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, a.g.e., s. 398, 401, 402.

vekalet edecek mebusun belirlendiğini, asıl vekil geldiğinde de vekâlet edenin görevini tamamladığını hatırlatmıştır. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in görev dönüşünde istifa edip, Meclis tarafından Adliye Vekâletine seçildiğini hatırlatan Hüseyin Avni Bey, Mahmut Celal Bey'i "zayıf bir vekil" olarak gördüğünü söylemiştir.

Mahmut Celal Bey verdiği cevapta, kendisini Meclisin seçtiğini, verdiği itimadını geri almadığı için görevini sürdürdüğünü, bir kusuru varsa o da, yerine başka biri tayin edilmediğinden gece gündüz çalışmak olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa söz alarak, bu hususta bir kusur varsa doğrudan doğruya kendisine ait olduğunu, yoğunluğundan dolayı yeni bir aday gösteremediğini, ancak yeni göstereceği adaylar arasında Mahmut Celal Bey'in de bulunacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Beyefendi (Mahmut Celal Bey) hakkında Heyeti Umumiyetin itimadını (güvenini) tasavvur ettiğimden (düşündüğümden) istical (acele) etmedim. Mamafih beş dakika sonra bu mesele hallonulur. Bütçe ile alakası yoktur."²²¹

27 Şubat 1921 tarihinde, İktisat Vekâleti bütçesinin kabul edildiği gün, yapılan seçim sonuçlarına göre, 136 mebustan 88'nin güvenini alan Mahmut Celal Bey İktisat Vekili seçilmiştir. Diğer adaylardan İsmet Bey 42, Ferid Bey ise 1 oy almıştır.²²²

18 Nisan 1921 tarihinde Vekiller Heyetinin Meclise sunduğu kanun tasarısında, Zonguldak ve Ereğli havzasından elde edilen kömür tozlarının amele yararına olmak üzere kullanılması teklif edilmiştir. Tasarıya göre, iktisat vekâletinin nezaretinde olmak üzere, kömür tozları amele heyeti idaresi tarafından satılacak ve amele heyeti adına Ziraat Bankası'nda saklanacaktı.

Yapılan görüşmelerde, Konya Mebusu Vehbi Efendi, amele için hastane yapılmasının veya askerlikten muaf tutulmasının düşünülebileceğini, ancak ücret karşılığında çalışan amelenin ayrıca kömür tozlarından yararlandırılmak istenmesini anlayamadığını söylemiştir. Malatya Mebusu Feyzi Efendi de, bu kanundan anladığı konunun, amelenin kömürleri çıkarırken toz yapıp satması olduğunu belirtmiş ve tasarımı eleştirmiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey ise, kömür tozlarının kalıp

²²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, a.g.e., s. 415.

²²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İçtima:1, a.g.e., s. 494.

haline getirilip satılmasını ve bu şekilde, fakir olan bütçeye katkı yapılmasını teklif etmiştir.

Eleştiriler üzerine söz alan İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, madenlerin memleketin en önemli varlığı olduğunu vurgulayarak, memleketin iktisadi gücünden yararlanırken sermayeden yararlanılacağı gibi, amelenin hayatını düzenlemek suretiyle, sermaye kadar ondan da yararlanmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Diğer memleketlerde olduğu gibi amelenin hayat koşulları düzenlenemediğinden kömür rezervlerinin istenildiği oranda kullanılmadığını belirterek, yalnız amelelerin değil, herkesin hakkının verilmesi gerektiğini izah etmiştir. Mahmut Celal Bey, kömür amelesinin aç ve çıplak olduğunu, buna karşın hükümet malı olan kömür tozlarının yığınlar halinde kullanılmadan beklediğini, bunların amele teşkilatına tahsis edilmesi ile amelenin hayat şartlarının yükseleceğini ifade etmiştir.

Mahmut Celal Bey bu konuşmasında, amelenin hayat koşullarının iyileştirilmesinin toplumun sosyal yapısında olabilecek sorunları da engelleyeceğini anlatmıştır. İngiltere ve Amerika gibi ülkelerde, amelenin hayatının düzenli olduğunu ve amelenin sermaye sahibi ile birlikte memlekette buhran çıkarmamak için çalıştıklarını, bu sayede de Rusya'da olduğu gibi anarşinin ortaya çıkmadığını vurgulayarak, yalnızca bir tarafın çıkarları korunur, diğer tarafa baskı uygulanırsa, memleketin bundan etkileneceğini söylemiştir.²²³

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, maden amelesinin yaşam şartlarını düzenleyen, işverene karşı haklarını koruyan, kendisinin ve ailesinin hastalık, maluliyet ve ölüm halinde sahip olacağı hakları belirleyen kanun tasarısı görüşmelerinin oturumunda, bu kanunun, sahip olduğu özelliklerden dolayı sadece Zonguldak'ta uygulanacağını açıklamıştır. Havzada üretim yapan sermayenin dörtte üçünün milli unsurlara ait olmadığını ve bu unsurların İstanbul'daki İtilaf Komisyonunun yaptığı manevralar sonucu para kazandığını söylemiştir. Komisyonca, gayri milli unsurlar korunurken, Müslümanların ocaklarındaki Müslüman amelenin ürettiği kömürün ithali engellendiğinden, bu amelenin işlerini bırakmak zorunda kaldığını, bu zorluğun giderilmesi için yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

---

²²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, a.g.e., s. 26-31.

Mahmut Celal Bey'in üzerinde önemle durduğu diğer bir konu da, amele teşkilatı olmuştur. Teklif edilen kanun ile teşkilat yapmanın mümkün olduğunu belirtmiş, amelenin kendi hakkını savunması için teşkilata sahip olması gerektiğini şu ifade ile açıklamıştır; “Bu işe nezaret ediyorum. Amelenin teşkilâta merbut (bağlı) olmasını arzu ediyorum ve ameleyi memleketin istikbaliyle alâkadar telâkki ediyorum. Bu suretle bunların orada muntazam bir amele hayatı tesis edebilmesine gayret ediyorum... Ve ameleyi teşvik ediyorum, bir teşkilat halinde mevcudiyet gösterebilirler ve amele bununla yani müfettişleri dolayısıyla ve bu teşekkül ile kendi hukukunu binniyabe müdafaa edebileceklerdir.”²²⁴

Osmanlı Devleti vatandaşlarınca ithal edilecek yük otomobili ve kamyonlarının ithal resminden muaf tutulmalarına dair kanun teklifinin 18 Haziran 1921 tarihindeki görüşmeleri sırasında, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey söz alarak, ulaşım araçlarının yetersizliğinden dolayı Afyon'da üretilen buğdayın Antalya'ya taşınmasının maliyeti çok artırdığını, bu yüzden Amerikalılar, Avrupalılar veya Romanyalılar ile rekabet etme imkânının bulunmadığını vurgulamıştır. Teklifin üretim üzerinde olumlu rol oynayacağını, bu yüzden nakliye araçlarının gümrük vergisinden muaf tutulmalarının lazım geldiğini, hatta bu araçları getirenlere para vererek teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²²⁵

Mahmut Celal Bey bu tarihten önce de aynı konuya değinerek düşüncelerini açıklamıştı. Elde edilen ürünlerin iskelelere kadar nakledilmesinin en önemli düşünceleri olduğunu söyleyerek, bir başlangıç olmak üzere, Afyonkarahisar ile Antalya arasında nakliyat yapmak üzere yerli bir şirketin kurulması için girişimde bulduklarını açıklamıştı.²²⁶

Büyük Millet Meclisi üyelerinin, hükümet memurlarının, polis, jandarma, belediye görevlilerinin ve öğretmenlerin yerli elbise giymelerinin zorunlu kılındığı kanun tasarisının görüşmelerinde, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, iktisadi siyasetinin ne olduğu sorusuna verdiği cevapta, sanayi alanında memleketin himaye usulü ile ilerleyebileceğini, bundan başka çarenin olmadığını belirtmiştir. Hükümetin o döneme kadar gümrüklerine hâkim olmadığını, ithalatı düzenleyemediğini ve sanayi kurmak isteyenlere Teşviki Sanayi Kanunu dışında bir kolaylık

²²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, a.g.e., s. 202-214.

²²⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, a.g.e., s. 389.

²²⁶ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1921.

sağlayamadığını vurgulamış, hükümetin sanayiciyi himaye etmek için milli bir bankası olsaydı yerli elbise giyilmesi konusunu böylesine güçlü bir şekilde desteklemeyeceğini de ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, Kanun ile halkın yerli elbise giymesini zorunlu tutmadıkları gibi, dışarıdan kumaş gelmesinin de engellenmeyeceğini, memlekette üretilen ve yeterli miktarda bulunan kumaşın, yabancı kumaşı ikame etmek üzere kullanılmasını istediklerini vurgulamıştır.²²⁷

Mahmut Celal Bey yoğun denebilecek bu çalışma temposundan sonra, 14 Ocak 1922 tarihinde herhangi bir gerekçe göstermeden İktisat Vekilliğinden istifa etmiştir.²²⁸

Mahmut Celal Bey'in İktisat Vekili olduğu o dönemde, Ankara'daki çalışma ortamı, hem fiziki altyapı koşullarının yetersizliği, hem de uğraşılan sorunların büyüklüğü nedenleriyle, zorluklarla dolu olmuştu. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ile Adliye Vekili Refik (Şevket) Bey eski bir evin küçük bir odasında, karşı karşıya konmuş iki masa ve sandalyeyi paylaşmışlardı. Aynı evin bir bölümü tahta ile bölünmüş ve İzmir mebusu Enver Bey (Tekand)'in kalması için tahsis edilmişti.²²⁹

Mahmut Celal Bey, milli mücadele sırasında Vekâlette sabah dokuzdan akşam sekize kadar çalışıldığını, geceleri de Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Vekiller Heyeti toplantılarına katıldığını, genelde sabaha kadar devam eden toplantılardan saat iki veya üçte çıkılması halinde, bunu erken olarak değerlendirdiklerini anlatmıştır. Mahmut Celal Bey, bu yoğun çalışma temposu içinde endişeye kapıldıkları pek çok olayın meydana geldiğini, örneğin, İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi parçalama yönündeki inatlarının kırılmadığı, isyanların Ankara çevresine kadar sokulduğu, Yunan ileri harekâtının devam ettiği ya da maliyenin yetersiz olduğu dönemlerde ümitsizliğe kapıldıklarını ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, bu ruh haliyle Çankaya'ya gidilerek, Mustafa Kemal Paşa ile sabaha kadar yapılan konuşmalardan sonra, alınan manevi güç ile sorunların üstesinden geldiklerini belirtmiştir.²³⁰ Çankaya'da ki görüşmeden sonra sıkıntılı ruh halinden uzaklaşmış bir insan olarak, bütün işleri yapabileceği özgüvenine sahip

---

²²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, a.g.e., s. 428, 440, 441.

²²⁸ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 232.

²²⁹ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Künyesiz, Ankara, 1959, s. 144, 145.

²³⁰ Gürsoy, **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, s. 160-167.

olundugunu anlatmiştir.²³¹ Mahmut Celal Bey o dönemde, imkânsızlıklar karşısında Mustafa Kemal Paşa'ya koşulduğunu, "O çaresini bulur" kanısının insanlarda yer ettiğini de vurgulamıştır.²³²

1.3.5. Hariciye Vekâleti Vekili Celal Bayar

Büyük Millet Meclisi'nin 6 Şubat 1922 tarihinde yapılan toplantısında, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yurt dışından dönüşüne kadar olan dönem için yapılan vekâlet seçiminde, 124 oy ile Mahmut Celal Bey Hariciye Vekâleti Vekili olarak seçilmiştir.²³³ Mahmut Celal Bey'in vekalet ettiği dönemde yaşanan olaylar hakkında genel bir bilgi aşağıda açıklanmıştır.

Mahmut Celal Bey, 10 Şubat 1920 tarihinde Sovyetler Birliği Hariciye Vekili Çiçerin'e gönderdiği mesajla, 10 Şubat günü itibariyle geçici olarak Hariciye Vekilliği görevine başladığını bildirerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve kendisi adına, Cenova Konferansına Türkiye'nin çağrılması konusunda, Berlin, Londra ve Roma Rus temsilciliklerine göndermiş olduğu talimattan dolayı teşekkür etmiştir.²³⁴

Niğde Mebusu Vehbi Bey'in, Türk-Sovyet ticaret ve iktisat ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla verdiği yemeğe, Rus Sovyet Elçisi Aralof, Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey ve diğer ilgililer katılmıştı. Üç saat süren bu yemekte emperyalistlerin iktisat siyaseti üzerinde durulmuş, Türk-Rus ilişkilerinin genişlemesi konularında konuşmalar yapılmıştır.²³⁵

Mahmut Celal Bey, Hariciye Vekâleti Vekilliğine başladığında verdiği bir demeçte, kendilerinin, Misak-ı Milli'yi kabul ederek insanca yaşama hakkını, istiklali istediklerini, milletin de Türkiye Büyük Millet Meclisinin siyasetini anlayıp öğrendiğini belirtmiştir. Bu hakkı kabul edenlere daima ellerini uzatacaklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, haklarını tanıyan devletlerle ve

---

²³¹ Afet İnan (Haz. Arı İnan), **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 149; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-1**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. XIII.

²³² Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 15.

²³³ ATASE Arşivi, Kutu No.:1542, Gömlek No.:79, Belge No.:79-1.

²³⁴ Stefanos Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 459.

²³⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV**, s. 306.

milletlerle anlaşmalar imzaladığını ve bunlara uyacağını açıklamıştır.²³⁶ Mahmut Celal Bey, bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada, Saray'ın ve Babıali'nin düşmanın aleti olduğunu beyan etmişti.²³⁷

Büyük Millet Meclisinin 6 Mart 1922 tarihindeki gizli görüşmesinde yapılan konuşmalarda, Veliâhdın tebrik mektubuna nezaketen bile cevap verilmediği hatırlatılarak, İstanbul'da Hükümet ve Halife ile yapılan görüşmelerin Vekiller Heyetinin bilgisi dâhilinde olup olmadığına ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa seyahatine giderken İstanbul'da yaptığı temasları ile ilgili yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Mahmut Celal Bey, Vekiller Heyetinin Padişah ile görüşmeye onay verdiğini açıklamış, ayrıca Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya yaptığı seyahatin amacının, Avrupa'daki durumu anlamak ve milli maksadımızı anlatmak, İngilizler ile Fransızların ilişkilerinin bozulmasından yararlanılıp yararlanılmayacağını araştırmak olarak açıklamıştır.

Mahmut Celal Bey yaptığı bu açıklamada, eleştirilen görüşmeye ilişkin aşağıdaki bilgileri vermiştir. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa tarafından ziyaret edilerek, Padişah'ın kendisi ile görüşme isteği iletilmiştir. Görüşme gece saatlerinde yapılarak gizli tutulmak istenmiş, görüşme sırasında Padişah, Yusuf Kemal Bey'in isteği ile görüşmenin yapıldığını, kendisini milletin bir ferdi olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak İzzet Paşa söz alarak, yararlı olur düşüncesiyle görüşme isteğinin kendilerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey Padişah'a, Büyük Millet Meclisi'nin Hilafeti tanıdığını hatırlatmış, Padişah'ın da Büyük Millet Meclisini tanımamasını talep etmiştir. Padişah, kendisi ile millet arasında Yunanlıların girdiğini, Yunanlıların memleketten ayrılmasından sonra bu talebin görüşüleceğini bildirmiştir.²³⁸ Meclis gizli görüşmesinde yapılan bu açıklamalarda, gerek Mahmut Celal Bey'in kullandığı dil, gerekse mebusların soru sorarken ve dinlerken gösterdikleri tepkiler, Padişaha karşı olan hoşnutsuzluğu açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

Büyük Millet Meclisinin 13 Mart 1922 tarihinde yapılan gizli görüşmesinde Mersin Mebusu Selâhattin Bey, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki görüşmeleri

---

²³⁶ a.g.e., s. 239.

²³⁷ a.g.e., s. 319.

²³⁸ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 15-17.

hakkında yaptığı açıklamaları nedeniyle, Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey hakkında itimat tavrı vermiştir. Yapılan oylamada 49 kabul oyuna karşı, 131 red ve 7 çekimsiz oy ile itimat tavrı reddedilmiştir.²³⁹

Bu dönemde Rusya'dan gönderilen para yardımı Türkiye'ye ulaşmıştır. 14 Mart 1922 tarihinde Rus elçisi Mahmut Celal Bey'i ziyaret ederek, Türk Hükümetine verilmek üzere yola çıkartılan üç buçuk milyon rublenin, Tiflis'e gelmek üzere olduğunu belirtmiş, ne şekilde teslim alınmak istendiğini sormuştur. Ayrıca, paraya ihtiyaç duyulması durumunda, elçilikte bulunan 150.000 altın rublenin hemen verilebileceğini de ilave etmiştir. Mahmut Celal Bey Rus elçisine, Maliye Vekâleti ile görüşerek gereken işlemin yapılacağını, durum hakkında Başkomutana bilgi verileceğini bildirerek teşekkür etmiştir. 26 Nisan 1922 tarihli Doğu Cephesi Komutanının şifresi ile üç buçuk milyon rublenin Samsun'a geldiği bildirilmiştir.²⁴⁰

Türkiye-Ukrayna Muahedene (Barışma) ve Uhuvvet (Kardeşlik) Ahitnamesinin onaylanması görüşmelerinde, Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey, bunun daha önce imzalanan Rus Sovyet Muahedenamesi ile aynı esasları içerdiğini açıklamıştır. Mahmut Celal Bey yaptığı konuşmada, şark siyasetinin zaten Büyük Millet Meclisinde görüşülerek onaylandığı için uzun bir açıklama yapmayacağını belirtmiştir. Şark siyasetinin Türkiye için esas ilke olduğunu ve her fırsattan yararlanarak ilişkilerin iyi niyetle ilerletilmesi kararında bulduklarını açıklamıştır.²⁴¹

Antlaşmanın üç ay içinde teatisi gerektiğinden, aynı gün yapılan gizli oturumda Rıza Nur Bey'in başkanlığında Ukrayna'ya gidecek beş kişilik heyetin görevlendirilmesi ve harcırahı konularında tartışmalar yaşanmıştır. Aydın mebusu Tahsin Bey, görüşmelere bir kişi gönderilirken, teatiye dört kişi gönderilmesinin neden kaynaklandığı sorusunu yöneltmiştir. Mahmut Celal Bey, verilecek harcırah miktarının henüz belirlenmediği için bu yüzden tartışmaya gerek olmadığını

²³⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 49, 53.

²⁴⁰ Türk İstiklal Harbi VII nci Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975. s.171.

²⁴¹ "Mahmut Celal Bey'in beyanı tam olarak şu şekildedir: "Şark siyasetinin bizim için bir umde-i esasiye (esas ilke) olduğunu ve Şark'ta, her fırsattan bilistifade (istifade ile) münasebatı muhadenetkâranemizi (barışma) kemali samimiyetiyle (son derece samimi olarak) takviye etmek emel ve azminde bulunduğumuzu mükerreren (birkaç kez) Meclisi Âlinize arz etmiş ve maruzatımız da mükerreren Meclisinizin mazharı tasvibi (onayı) olmuştu." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:1, Cilt:18, İçtima Senesi:3, 16 Mart 1922, 9. içtima, 1. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1959, s. 245.

açıklamış, ayrıca herkesin, gönderilen heyetin sefalete düşmeden, şerefli bir yaşam sürmesini isteyeceğini de ilave etmiştir.²⁴²

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'dan dönüşü sonrasında, Ukrayna'ya gidecek heyetin masrafları için encümenin belirlediği 7.500 liranın 15.000 liraya yükseltilmesi için verilen kanun teklifi nedeniyle konu tekrar tartışılmıştır. Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey söz alarak, Maliye ve Hariciye encümenleri, Maliye Vekili ve kendisinin konuyu görüştüğünü, belirlenen 15.000 liranın Heyeti Vekileye sunularak kabul edildiğini bildirmiştir. Ayrıca, tasarruf etmenin herkesçe arzulan bir konu olmakla birlikte, heyetin, başta Rıza Nur Bey olmak üzere, harcırah ve masraflarla ilgilenmemesi üzerine, kendisinin bizzat ilgilenmek zorunda kaldığını da açıklamıştır.²⁴³

Yusuf Kemal Bey'in yurtdışından gönderdiği mektup Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey tarafından 19 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı ile iletilmiştir. Yusuf Kemal Bey'in mektubu, Ahmet Cemal Paşa'nın, Paris seyahati ile ilgili olan mektubunu içermekteydi. Ahmet Cemal Paşa mektubunda, yapılan icraatları benimsediğini ve Ankara'ya bağlı olarak çalışacağını bildirmiştir. Ahmet Cemal Paşa, özellikle gençler üzerinde çok büyük etkisi olan İsviçre'nin en saygın askerlerinden Funjela Alarli'nin, Mustafa Kemal Paşa tarafından resmi bir davetle Ankara'ya çağırılması durumunda, Türk ordusunun harekâtını takip ederek İsviçre halkını bilgilendirmeyi vaat ettiğini bildirmiştir. Ahmet Cemal Paşa, bu girişimin, Yunanlıların elindeki yarbay Fabler'e karşı kullanılacak önemli bir vasıta olduğunu düşündüğünü, uygun görülmesi durumunda Ankara Hükümeti adına resmi davet yapılması hususunun kendisine bildirilmesini istemiştir. İsviçre kamuoyunun Türkiye lehine çevrilmesi için bundan daha uygun bir ortamın ele geçmeyeceğini de ilave etmiştir. Yunanlıların yarbay Fabler'e 100.000 İsviçre Frangı verdiğini hatırlatarak, Funjela Alarli'ye verilecek harcırahın da 50.000 İsviçre Frangından az olmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁴

Büyük Millet Meclisi'nin 24 Mart 1922 tarihinde yapılan gizli görüşmesinde, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanan üçler konferansı sonucunda, Türkiye ile Yunanistan arasında bir mütareke

²⁴² T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 73, 75.

²⁴³ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 302.

²⁴⁴ ATASE Arşivi, Kutu No.:38, Gömlek No.:24, Belge No.:24-1,2.

yapılmasına karar verildiğini ve bunun doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine nota ile tebliğ edildiğini bildirmiştir. Fevzi (Çakmak) Paşa bu önerinin Hükümetçe görüşüldüğünü, kararın Büyük Millet Meclisi tarafından verilecek olmakla birlikte, orduyu ilgilendiren konular bulunduğundan, ordunun görüşünün de alınmasına gerek duyulduğunu anlatmıştır. Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey yöneltilen sorular üzerine, notadan haberleri olduğunu, ayrıca bu konuda Avrupa ajanslarında çıkan haberlerin de takip edildiğini açıklamıştır. Mahmut Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'den, yürüttüğü çalışmalar ile ilgili olarak iki telgraf aldıklarını, birincisinin hariciyeye ilişkin olduğunu ve işleminin devam ettiğini, diğerinin ise Fransa Dışişleri Bakanı M. Puankare ile yaptığı görüşmeye ait olduğunu, 3 Mart 1923 tarihinde gönderilen bu telgrafın ellerine 21 Mart 1923 tarihinde geçtiğini bildirmiştir. Mahmut Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in telgrafından, M. Puankare'nin kendisiyle adil bir barış üzerine konuştuğunu ve İzmir'deki Rum çoğunluktan bahsettiğini, tarihi bile olmayan diğer telgraftan ise İngiliz siyasetinin yavaş yavaş lehimize döndüğünün anlaşılakta olduğunu bildirmiştir. Mahmut Celal Bey, o ana kadar alınan hiç bir telgrafın, büyük gayret gösterilmesine rağmen çözülemediğini, iki telgrafın da metinlerinin istendiğini, geldiğinde konunun çözüme kavuşturulacağını açıklamıştır.

Mahmut Celal Bey'in verdiği bilgilerden dönemin haberleşme zorluklarını anlamak da mümkündür. Mahmut Celal Bey, telgrafların bazen Paris'ten telsiz telgraf ile İstanbul'a, oradan da telsizle Zonguldak'a geldiğini, ancak bu arada kelimelerin yer değiştirmiş olmasından dolayı içinden çıkamaz bir hale geldiğini, telgrafların bazen de İstanbul'a posta ile oradan da Ankara'ya telsiz ile iletildiğini açıklamıştır.²⁴⁵

Mahmut Celal Bey'in Hariciye Vekâleti Vekili olduğu dönemde, Afgan Sefaretine atanan Fahri Paşa'nın gazetelerde çıkan beyanı eleştiri konusu olmuş, Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde konu dile getirilmiştir. Mecliste, Mahmut Celal Bey tarafından beyanın nasıl değerlendirildiği, eğer onaylamıyorsa nasıl bir tedbir aldığı yönünde soru yöneltilmiştir. Mahmut Celal Bey, sefirlere genel siyaset hakkında bilgi verildiği gibi Afgan sefirine de bilgi verildiğini, ayrıca Doğu'ya ve Batı'ya yönelik genel siyasetin belirlendiği Heyeti Vekilenin toplantısına Sefirin

---

²⁴⁵ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Devre:1, Cilt:3, İctima Senesi:3, a.g.e., s. 117-122.

katılımının kendisi tarafından sağlandığını belirtmiş, gazetede çıkan beyanın siyasi bir hata olduğunu açıklamıştır. Afganistan'a hareket eden sefirten açıklama istediğini ve alacağı cevaba göre karar vereceğini de ilave etmiştir.²⁴⁶

Mahmut Celal Bey, 30 Mart 1922 tarihindeki Meclis görüşmelerinde, Paris Sulh Konferansı adına İstanbul'da 28 Mart tarihinde verilen teklif hakkında bilgi vermiştir. Teklif hakkında yapılan görüşmelerde mebuslar arasında, Sevr'den daha iyi olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, beğenmeyip eleştirenlerde bulunmuştur. Acele cevap verilmemesi isteği dile getirilmiş ve dönmekte olan Yusuf Kemal Bey'in açıklamalarının dinlenmesine karar verilmiştir.²⁴⁷

1.3.6. Lozan Konferansı'nda Celal Bayar

İcra Vekilleri Heyetinin Büyük Millet Meclisine 31 Ekim 1922 tarihinde gönderdiği teskerede, barış görüşmelerine gönderilmek istenen heyet içerisinde Mahmut Celal Bey'e de yer verilmiştir. Lozan'a gönderilecek heyetin görüşüldüğü Büyük Millet Meclisinin 3 Kasım 1922 tarihli toplantısında Mehmet Şükrü Bey söz alarak, Mahmut Celal Bey'in üç ay izin aldıktan sonra Almanya'ya görevli olarak gönderildiğini, yaptığı araştırmaya göre, incelediği hesaplar hakkında henüz bir bilgi göndermediğini söylemiştir. Mehmet Şükrü Bey, Mahmut Celal Bey'in görevini bitirmemiş olması nedeniyle tekrar başka bir göreve gönderilmesinin yanlış olduğunu da vurgulamıştır. Maarif Vekili ve Maliye Vekâleti Vekili Vehbi Bey, Mehmet Şükrü Bey'e verdiği cevapta, Mahmut Celal Bey'in Müdafaa-i Milliye'nin Almanya'ya sipariş ettiği malların hesabını kontrol etmek için gönderildiğini, Maliye Vekâletine henüz bilgi gelmemekle birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâletine gelmiş olabileceğini söylemiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi de söz alarak, Almanya'da yapılan çalışmalara ilişkin bir haber geldiğine dair bilgisinin olmadığını, konunun araştırılarak bilgi verileceğini söylemiş, Mahmut Celal Bey'in, eleştirilen harcırah gibi konularda, her zaman vazifesinden dolayı sorumlu tutulabileceğini belirtmiştir.²⁴⁸

²⁴⁶ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 142,143.

²⁴⁷ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları Devre:1, Cilt:3, İçtima Senesi:3, a.g.e., s. 164-170.

²⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:24, İçtima Senesi:3, 3 Kasım 1922, 132. içtima, 2. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1960, s. 334-335.

Mahmut Celal Bey, Büyük Millet Meclisinin 3 Kasım 1922 tarihli toplantısında yapılan seçimde, 163 mebusun katıldığı oylamada, 87 kabul, 61 red ve 15 çekimser oy alarak Lozan Konferansına katılacak heyete dahil olmuştur.²⁴⁹

Almanya ile yapılan yazışmalar incelendiğinde, Paris mümessili imzasıyla 3 Ekim 1922 tarihinde Berlin’de bulunan Mahmut Celal Bey’e gönderilen yazıda, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin telgraf suretinin iletildiği görülmektedir. Bu yazıda, Mahmut Celal Bey’in yolladığı şifrelerin, 26 Ağustos ve 10 Eylül 1922 tarihlerinde ilgililere gönderildiği bilgisi de yer almıştır.²⁵⁰

Mahmut Celal Bey 7 Kasım 1922 tarihinde gönderdiği yazıda, ekinde yer alan mektubunun, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne ilk vasıta ile iletilmesini istemiştir.²⁵¹

Kasım 1922 tarihinde Mahmut Celal Bey’e gönderilen cevap yazısında, ilk defa olarak 9 Kasım 1922’de bir yazısının alındığı, Heyet hakkında henüz fazlaca bir bilgiye sahip olunmadığı bildirilmiştir. Mahmut Celal Bey’in Lozan Konferansı’na görevlendirilmesi ile ilgili olarak, hariciye vekâletinin yazısının telgraf ile gönderildiği hatırlatılmış, Lozan’a gidecek Heyetin henüz İstanbul’dan ayrılmaması nedeniyle, Berlin’den hareketini birkaç gün erteleyebileceği bildirilmiştir.²⁵²

Bu yazışmalardan, Mahmut Celal Bey’in Ağustos 1922 tarihinden itibaren Ankara’ya içinde şifreler yer alan bazı yazılar göndermekle birlikte, yapılan çalışmalar hakkında ilk bilgilendirme yazısını, Meclis’te konunun görüşüldüğü 3 Kasım 1922 tarihinden sonra, 7 Kasım 1922’de gönderdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu yazıdan da detaylı bilgi öğrenilemediği, Ankara’dan gelen cevap yazısında görülmektedir.

Mahmut Celal Bey Lozan Konferansına katılan heyet içerisinde iktisat müşaviri olarak görev almıştır. Ancak Almanya’daki görevi nedeniyle konferansa on gün geç katılabiliyordu. Mahmut Celal Bey dış borçların altın ile ödenmesinin karara bağlandığını öğrendikten sonra, bu ödeme koşullarının çok ağır olacağını komisyon başkanı Hasan (Saka) Bey ve İsmet (İnönü) Paşa’ya iletmişdir. İsmet (İnönü) Paşa bu hatırlatma sonrasında yapılan bir toplantıda, Mahmut Celal Bey’in

²⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:1, Cilt:24, İctima Senesi:3, a.g.e., s. 339.

²⁵⁰ ATASE Arşivi, Kutu No.: 1535, Gömlek No.: 67, Belge No.: 67-11.

²⁵¹ ATASE Arşivi, Kutu No.: 1535, Gömlek No.: 67, Belge No.: 67-26.

²⁵² ATASE Arşivi, Kutu No.: 1535, Gömlek No.: 67, Belge No.: 67-12.

borç ödemesi konusundaki fikrinin ne olduğunu sormuş, Mahmut Celal Bey de ödeme koşulunun ağırlığını şu sözlerle izah etmişti: “Eğer bunu kabul edersek Anadolu’da hükümet kuramayız. O kadar ağırdır bu.”. Bu açıklama sonrasında sorunun nasıl çözümleneceği üzerine görüşmeler yapılmış, sonuçta hukukçular meselenin kendi komisyonlarına gönderilmesini, orada çözüm bulabileceklerini söylemişlerdi.²⁵³ İsmet (İnönü) Paşa’nın, “İşin bu tarafını bilmiyordum, ikazının çok iyi oldu” sözleriyle Celal Bey’e hak verdiği dile getirilmiştir.²⁵⁴

Dile getirilen bu ifadelerin araştırılması için Lozan Konferansı tutanakları incelenmiştir. Borçların altın ile ödenmesi konusunun ne zaman gündeme geldiği, konu üzerinde Mahmut Celal Bey’in ve İsmet (İnönü) Paşa’nın tutumlarının ne olduğu araştırılmış, bir sonuca varılmak istenmiştir.

Mahmut Celal Bey Lozan Konferansında, 30 Kasım 1922 tarihinde başlayan ve 1 Aralık 1922, 2 Aralık 1922, 4 Aralık 1922, 9 Aralık 1922, 11 Aralık 1922, 13 Aralık 1922, 14 Aralık 1922, 15 Aralık 1922, 16 Aralık 1922, 18 Aralık 1922, 20 Aralık 1922, 22 Aralık 1922, 28 Aralık 1922, 29 Aralık 1922, 30 Aralık 1922, 2 Ocak 1923, 10 Ocak 1923, 12 Ocak 1923 tarihlerinde toplanan İktisat Sorunları Alt-Komisyonunu çalışmalarının hepsine katılmıştır. Alt-komisyon çalışmalarında Türk heyeti adına Mahmut Celal Bey’den başka, Zekai Bey, Tahir Bey, Muhtar Bey ve Zühtü Bey de yer almıştır. Komisyon adına konuşmaları Zekai Bey ve Tahir Bey yapmış, Muhtar Bey de çok seyrek olarak söz almıştır. Mahmut Celal Bey ise alt komisyon çalışmalarında söz almamıştır.²⁵⁵

İktisadi Sorunlar Alt-Komisyonundaki görüşmelerde, Osmanlı borçlarının altın veya kağıt para ile ödenmesi konusu gündeme gelmemiştir. Alt-Komisyon çalışmaları sırasında, Müttefik Temsilci Heyetince, 1 Aralık 1922 ve 11 Aralık 1922 tarihinde teklif edilen metinlerde, Osmanlı Devleti borçları dışında kalan, Müttefik Devletlerin Hükümetlerine veya vatandaşlarına olan borçlarının, müttefik devlet parasınca ödenmesi, uygulanacak olan kambiyo değerinin ise, savaştan önceki kambiyo değeri olması istenmiştir.²⁵⁶ Bu husus 17 Aralık 1922 tarihli Türk Temsilci

---

²⁵³ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğretim Vakfı, Manisa, 1997, s. 20-22.

²⁵⁴ Kutay, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 163.

²⁵⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 1. Takım, Cilt:3**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 324-430.

²⁵⁶ **a.g.e.**, s. 327, 341.

Heyetinin karşı teklifinde de aynı şekilde yer almıştır.²⁵⁷ 23 Aralık 1922 tarihinde bildirilen komisyon kararında da aynı hususların bulunduğu görülmüştür.²⁵⁸

Lozan Konferansında 31 Ocak 1923 tarihinde sunulan Barış Antlaşması Tasarısının Mali Hükümler bölümü incelendiğinde, 52'nci maddenin 1 Sayılı Ekinde, Osmanlı Devleti borçları ile ödenmesi gereken yıllık taksitler altın para Türk lirası olarak gösterilmiştir. Buna gerekçe olarak da, Türkiye'nin savaştan önce altın para kullanırken, hâlihazırda kâğıt para kullanması, kambiyo değerine göre, kâğıt para Türk lirasının, borçlanma sözleşmesi gereğince ödenmesi gereken savaştan önceki altın para Türk lirasının değerinden uzak olması gösterilmiştir.²⁵⁹

2 Mayıs 1923 tarihli oturumda İsmet (İnönü) Paşa, 1 Sayılı Ek'in incelenmesine bir an önce başlanılmasını istemiş, ödemenin hangi parayla yapılacağı sorununun Türkiye için elverişli bir biçimde çözülmesi halinde, borç senetlerini ellerinde bulunduranlara, isteyebilecekleri güvencelerin verilmesinin zor olmayacağını belirtmiştir. General Pelle, hesaplama kolaylığı bakımından 1 Sayılı Ekteki rakamların altın para Türk lirası olarak gösterildiğini, kararlaştırılacak başka bir para biriminin de kabul edilebileceğini bildirmiştir.²⁶⁰

2 Mayıs 1923 tarihli oturumda İsmet (İnönü) Paşa'nın tavrını Ali Naci Karacan şu ifadelerle açıklamıştır; "Faizleri altın olarak vermeye kalkışırsak altından çıkamayacağımız bir işe gireceğimiz ve memleketin mali bağımsızlığını mahvedeceğimiz Türk başdelegesinde iman halindeydi". Oysa Fransızlar özel görüşmelerde; "Faizleri altın olarak verin, hususi bir itilaf ile İstanbul'u hemen tahliye edelim, yok eğer halletmezseniz o zaman biz muahedeyi imza etsek bile, Fransız parlamentosu böyle birçok Fransıza zarar verecek bir vesikayı tasdik etmez. Muahede tasdik edilmeyince de, İstanbul'dan çıkılmaz" demişlerdi.²⁶¹

İsmet (İnönü) Paşa 7 Mayıs 1923 tarihli oturumda, Türk Hükümetini ilgilendiren konunun, üzerine alacağı borcun, yeteneklerini aşıp aşmayacağını kestirebilmek için, ne kadar para ödeyeceğini bilmek olduğunu belirtmiştir. İsmet

---

²⁵⁷ a.g.e., s. 370.

²⁵⁸ a.g.e., s. 387.

²⁵⁹ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 1. Takım Cilt:1, Kitap:2**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66-69.

²⁶⁰ Seha L. Meray,, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 2. Takım, Cilt:1, Kitap:1**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 230, 231.

²⁶¹ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 259, 263, 265.

(İnönü) Paşa aynı oturumda konuyu tekrar gündeme getirerek, Türkiye'nin barış antlaşmasını imzalarken, ödemeyi üstlendiği para miktarını bilmek istediğini, bunun, Türk Temsilci Heyetince en çok önem verilen konu olduğunu ifade etmiştir.²⁶²

İsmet (İnönü) Paşa 11 Haziran 1923 tarihli oturumda, Türkiye'nin Osmanlı Devleti borçlarını ve sözleşmelerini tanıdığını söylemiş, ancak İngiliz lirası ile ödemeye gücü yetmediği için, Fransız Frangı ile ödemeyi teklif etmiştir. Aksi halde, yılda toplam ne kadar ödeme yapabileceklerini bildiremeyeceklerini açıklamıştır.²⁶³

17 Temmuz 1923 tarihli oturumda da, İsmet (İnönü) Paşa borç ödemesinde altın esasını kabul etmediğini okuduğu şu bildiri ile duyurmuştur: “Görüşlerimizi her zaman açıkça ortaya koyduk ve borçlarımızı altınla ya da İngiliz Lirasıyla ödememizin mümkün olmadığını genellikle belirttik. Türk Temsilci Heyeti, Müttefik Temsilci Heyetlerinin bildirisinin, kendisini hiçbir bakımdan yüküm altına sokmadığını bildirmeyi gerekli saymaktadır.”²⁶⁴

İnceleme sonuçları üzerine şu konuları dile getirmek mümkündür. Mahmut Celal Bey, 30 Kasım 1922 tarihinden 12 Ocak 1923 tarihine kadar Lozan Konferansının ilgili Alt Komisyonuna katılmıştır. Dış borçların altın ile ödenmesi konusu bu dönemin tutanaklarında yer almamıştır. Altın ile ödeme ancak 31 Ocak 1923 tarihinden sonra gündeme gelmiştir. Bu yüzden, Mahmut Celal Bey'in, Konferansa katıldığında, dış borçların altın ile ödenmesinin karara bağlandığını öğrendiğini söylemesi tutanaklar ile uyuşmamaktadır. Mahmut Celal Bey'in ifade etmek istediği konu, yani altın ile borçların ödenmesi, gayri resmi toplantılarda gündeme gelmiş olabilir. Bu durum karşısında iktisatçı kimliğiyle, doğabilecek sakıncaların Mahmut Celal Bey tarafından dile getirilmesi ve Hasan (Saka) Bey ile İsmet (İnönü) Paşa'nın uyarılması mümkün görülmektedir.

Dikkat çeken diğer bir konu da, Mahmut Celal Bey'in Al Komisyon çalışmalarında söz almamasıdır. Bunun nedeninin yabancı dil ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. İsmet (İnönü) Paşa'nın 2 Mayıs 1923 tarihinden itibaren borçların altın ile ödenmesi konusuna karşı çıkmasının tutanaklarda yer aldığı görülmektedir.

---

²⁶² Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 2. Takım, Cilt:1, Kitap:2**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 36.

²⁶³ Karacan, **a.g.e.**, s. 362, 363.

²⁶⁴ Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 2. Takım, Cilt:1, Kitap:1**, s. 316.

Lozan Konferansı sonrasındaki Meclis görüşmelerinde, Lozan görüşmeleri üzerine lehte ve aleyhte görüş bildirecek kişiler belirlenirken, Mahmut Celal Bey'in aleyhte konuşmak istediğini belirtmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, heyette yer alması nedeniyle aleyhte konuşmasının uygun olmayacağını söylemişti.²⁶⁵

Mahmut Celal Bey, Lozan Konferansı'nın ikinci safhasına, İsmet (İnönü) Paşa ile Ege Adalarının Yunanistan'a bırakılması konusunda ve mali meselelerde yaşadığı görüş ayrılığı nedeniyle katılmak istemediğini Mustafa Kemal Paşa'ya söylediğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Katibi Mesulü olarak Rum yığınağını tasfiye etmiş bir kişi olduğundan, Yunanistan'ın elinde bulunacak adaların her zaman sorun çıkarmaya aday olacağını değerlendirmişti. Lozan'da İsmet (İnönü) Paşa heyet ile harita üzerinde çalışırken, Mahmut Celal Bey adalar konusunu dile getirmiş, Balkan Savaşı sonrasında İngiltere Dışişleri Bakanının, adaların Türkiye'ye bırakılması gerektiği sözünü hatırlatmış. Ancak İsmet Paşa'nın buna tepki göstererek, "Denizlerin ötesinde bir karış toprak istemem" sözleriyle öneriye karşı çıkmış olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁶

Birinci Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 tarihindeki oturum ile başlamıştır. 25 Kasım 1922 tarihinde yapılan Ege Denizi Adaları sorunu görüşmeleri sırasında, İsmet (İnönü) Paşa, coğrafya bakımından Küçük Asya'ya bağlı parçalar olan Akdeniz ve Ege Denizi Adalarının, Anadolu'nun huzuru ve güvenliği açısından büyük önemi olduğunu dile getirmiştir. Bu adaların; kıyıda az uzakta ve karasuları içerisinde bulunan ufak adalar ile büyük adalardan oluştuğunu belirtmiştir. Karasuları içindeki ufak adaların, Küçük Asya'nın barışını çok yakından tehdit edebileceğinden ve bölgenin tamamlayıcı bir unsuru olduğundan, bu adaların Türkiye'nin egemenliği altına konulmasının kesin zorunluluk olduğunu söylemiştir.

Büyük adalar konusunda ise, 17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması gereğince ve büyük devletlerin 14 Şubat 1914 tarihinde verdiği notaya göre, Bozcaada ve İmroz Türk egemenliğine bırakıldığından, bu iki adanın halen Türk egemenliğinde bulunduğunu belirtmiştir. Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikerya adalarının ise Yunanistan'a bırakıldığını, ancak Türkiye'nin güvenliği için büyük önem taşıyan bu adaların, ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için Küçük Asya

²⁶⁵ Kutay, a.g.e., s. 163; Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 45.

²⁶⁶ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 160, 161, 162, 163.

ile birleşmelerinin zorunlu olduğunu, bu yüzden büyük devletlerin aldığı kararları Türkiye'nin kabul etmediğini bildirmiştir. Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emperyalist emelleri ve Anadolu'da Yunan İmparatorluğu kurmak için yakın zamanda giriştiği savaş, bu adaların Yunanistan elinde bulunmasının Türkiye'ye yarattığı tehlikeyi gösterdiğini ifade etmiştir. Bu gerekçelerle bu adaların askerden arındırılmasının gerekliliğini izah eden İsmet (İnönü) Paşa görüşünü şu şekilde özetlemiştir: "Bu adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlığı olmalıdır."²⁶⁷

Lozan Konferansında 31 Ocak 1923 tarihinde sunulan Barış Antlaşması Tasarısının Siyasal Hükümler bölümü incelendiğinde, 12'nci maddede İmroz ve Bozcaada dışındaki Doğu Akdeniz Adaları ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam, ve Nikarya adalarının, 17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması ve 1-15 Kasım 1913 tarihli Atina Anlaşması gereğince, İtalya'nın egemenliğine bırakılan adalar hariç olmak üzere, Yunanistan'a bırakılması öngörülmüştür. Antlaşmada aykırı bir hüküm bulunmadıkça, Asya kıtasına 3 milden az uzaklıkta bulunan adaların ise Türk egemenliğinde kalması kararlaştırılmıştır.²⁶⁸

25 Nisan 1923 tarihinde Meis Adası sorunu görüşülürken, İsmet (İnönü) Paşa, Meis Adası'nın Türk karasuları içinde bulunduğunu ve Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası sayıldığını belirtmiştir. Bir kara parçasına ait karasuları içinde bulunan adaların, bu kara parçası üzerinde egemen olan devlete ait olmasının genel bir kural olduğunu da vurgulamıştır. Ayrıca, 18 Ekim 1912 Lausanne (Onchy) Antlaşmasında Meis Adasının Türkiye'ye verildiğine, Londra Büyükelçiler Konferansının 14 Şubat 1914 tarihinde yayınladığı notada da bu adanın Türkiye'ye ait olması gerektiğinin vurgulandığına özellikle dikkat çekmiştir.²⁶⁹

Lozan konferansı görüşme tutanakları incelendiğinde, Mahmut Celal Bey'in üzerinde durduğu konu olan, Yunanistan'ın elinde bulunacak adaların Türkiye'ye sorun çıkartması sorununun, Konferansın hemen başında İsmet (İnönü) Paşa tarafından dile getirdiği görülmektedir. İsmet (İnönü) Paşa'nın konuşmalarından, gerek Meis adasının, gerekse Ege Denizi'nin doğusunda yer alan adaların Türkiye'ye ait olmasını savunduğu anlaşılmaktadır.

---

²⁶⁷ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 1. Takım, Cilt:1, Kitap:1**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 100, 101.

²⁶⁸ Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 1. Takım, Cilt:1, Kitap:2**, s. 56.

²⁶⁹ Meray **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler 2. Takım, Cilt:1, Kitap:1**, s. 14; Karacan, **a.g.e.**, s. 235.

İKİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA CELAL BAYAR (1923-1937)

Ekim 1923 tarihinde Vekiller Heyeti Reisi ve Dâhiliye Vekili olan Fethi (Okyar) Bey, şahsına ve icraatlarına karşı yapılan eleştiriler sonucu istifa etmiştir.¹ Yeni Vekiller Heyeti listesinde Halk Fırkası'nca iktisat vekili olarak aday gösterilen Mahmut Celal Bey diğer adayları da inceledikten sonra, kurulacak yeni vekiller heyetinin Fethi Bey'in eski Heyeti ile aynı durum ile karşı karşıya kalacağını değerlendirmiştir. Fırkada söz alarak teklifi kabul edemeyeceğini şu sözlerle açıklamıştır; “Memleket bizden salah (barış) ve refah istiyor, bunu temin için de çok kuvvetli bir hükümet kurmamız lâzımdır. Okunan Namzet listesinde isimleri görülen zevat çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Yenilerin eskilerden daha kuvvetli olması ise şarttır. İntihabatta (seçimde) acele etmiyelim, bilhassa Heyeti Vekile reisini intihapta düşünmeliyiz”. Yapılan diğer konuşmacılardan sonra bir sonuca varılamaması üzerine, Mustafa Kemal Paşa davet edilerek sorunun çözümü için fikri alınmak istemiş, Mustafa Kemal Paşa da sorunun çözümü için Cumhuriyetin ilanından başka çare olmadığını açıklamıştır.²

Atatürk Nutuk'ta bu olaya değinmiştir. 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Halk Fırkası Grubunun Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında toplanarak, Vekiller Heyetinin seçimi konusunu görüşüldüğünü, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın başkanlığında kurulması düşünülen yeni Vekiller Heyetinde, iktisat vekilliğine aday gösterilen Mahmut Celal Bey'in bir konuşma yaparak, yeni aday gösterilenlerin eskilerden daha kuvvetli olmadığını, seçimde, özellikle hükümet başkanı seçiminde acele edilmemesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir.³

2.1. Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği Dönemi

Mübadele edilecek bölgelerdeki yanan ve yıkılan yerlerin onarımı için yerli ve yabancı şirketlerin kullanılması düşünülmüş ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin yabancı şirketlerin alacaklarına kefil olması ilkesi benimsenmiştir.

¹ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 59.

² **a.g.e.**, s. 59, 60.

³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 544.

Ancak şirketlerin teminatları yeterli görmemesi üzerine bu girişim gerçekleşmemiştir. Bu dönemde İzmir mebusu Celal Bey, ev yaptırmak isteyen halkı şirketlerle işbirliğine sokmak için hükümetin teminat vermesini gerekli gördüğünü ifade etmiş, ancak bu öneri bazı mebuslar tarafından kaygıyla karşılanmıştır.⁴

Mahmut Celal Bey, 6 Mart 1924 tarihinde kurulan İsmet (İnönü) Paşa kabinesinde görev almıştır.⁵ Mahmut Celal Bey iktisat vekilliğinden ayrıldıktan sonra, Lozan Anlaşması hükümlerince Türkiye'deki Rumlar ile Rumeli ve Makedonyada'ki Türklerin değişimi için kurulmuş olan Mübadele İmar ve İskân Vekili olmuştur.⁶

Mübadele İmar ve İskân Vekili olan Mustafa Necati Bey'in 6 Mart 1924 tarihinde Adliye Vekâletine atanmasıyla aynı gün Mübadele ve İskân Vekili olan Mahmut Celal Bey, bu görevini 17 Temmuz 1924 tarihine kadar sürdürmüştür.⁷ Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının, Mecliste göçmenlerin iskân sorunları ile ilgili olarak Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'i eleştirdiği bir dönemde, Vekillik teklifini kabul eden Mahmut Celal Bey hangi gerekçe ile bu görevi kabul ettiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Hayatımda daima benimsediğim bir vazifeye talip olmamak, fakat teklif edilenden de kaçınmayarak elimden geldiğince hizmet etmek prensibi ile ısrarlı arzuya karşı çıkmadım."⁸ Mahmut Celal Bey, Lozan Anlaşması hükümlerince, Türkiye'deki Rumların Yunanistan'a verilerek, Rumeli'deki ve Makedonya'daki Türklerin alınacağı dönemde kurulan Mübadele İmar ve İskân

---

⁴ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60.

⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:2, Cilt:7, İçtima Senesi:1, 5. içtima, 6 Mart 1924, 2. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1968, s. 147, 148. "*Mahmut Celal Bey, İzmir'de İttihat ve Terakki Fırkası Katib-i Mesulü olarak ilgilendiği Rum göçü ile ilgili olarak, 'Tehcir' adı verilen olayın Lozan Antlaşması gereğince tamamlanması işinin garip bir tesadüf olarak, Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği Döneminde yine kendisine düştüğünü söylemiştir.*" Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 101.

⁶ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997, s. 1.

⁷ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadele Zorunlu Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 99; İsmet Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 34.

⁸ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 93.

Vekili olması teklifinin yapılışını şu şekilde açıklamıştır: “Bana dediler, bu işi sen yapacaksın. Ve çalışıyordum. Yani Mübadele ve İskân Vekili olarak.”⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 16 Nisan 1924 tarihli oturumunda “Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayrimenkule (Taşınmaz Mallar) Hakkında Kanun” görüşmeleri yapılmıştır. 10 maddelik kanunda, en çok 1’inci ve 2’nci maddeler üzerinde durulmuş, diğer maddeler tartışılmadan kabul edilmiştir. 1’inci maddede, mübadele kapsamında, daha önce gelenler de dahil olmak üzere, Yunanistan’da taşınmaz mallarını terk ederek göç edenlere, kanun maddelerinde belirtilen şartlar ve oranlar dahilinde taşınmaz malların verilmesi öngörülmüştür.

Görüşmelerde söz alan Karasi Mebusu Ali Suuri Bey, ilgili vekillerin konuşmalarında, göçmenlerin daimi olarak iskân edileceğini, bunun için de memleketin iktisadi yapısı ile iklimini göz önünde tutacaklarını ifade ettiklerini, oysa geçici bir tedbir olarak sahillere yerleştirilen göçmenlerin daimi olarak yerleşime tabi tutulması durumunda, memleket ihtiyaçlarının yerine getirilmeyeceğini düşündüğünü söylemiş ve açıklama yapılmasını istemiştir. Antalya Mebusu Ahmet Sâki Bey verdiği cevapta, göçmenlere, bıraktıkları taşınmaz mallar dikkate alınarak aynı oranda taşınmaz mal verileceğini, kabul edilen “onları müstahsil (üretici) bir hale koymak” ilkesi gereğince de, geçici olarak değil kalıcı olarak taşınmaz mal verilmesinin öngörüldüğünü belirtmiştir.

Ali Suuri Bey bu açıklama sonrasında, ikinci maddede yer alan, göçmenlere % 20 oranında taşınmaz mal verilmesinin öngörüldüğünü hatırlatmış, o ana kadar kaç göçmene taşınmaz mal verildiği, daha sonra verilmek üzere ayrılan % 80 oranında taşınmaz mal için Hükümetin bir araştırma yapıp yapmadığı, bunun esasının ne olduğunu sormuştur.

Konu üzerinde açıklama yapmak için söz alan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celal Bey, iskân sırasında takip edilen ilkenin, Rumeli’den mübadeleye tabi olan kişilerin memlekete geldiklerinde, sanatlarına ve iklimlerine göre kendilerine uygun bölgeler tespit etmek olduğunu, örneğin tütüncü olanların tütün bölgelerine, zeytinci olanların zeytin bölgelerine yerleştirildiğini söylemiştir. Bu konunun dikkatli bir şekilde araştırıldığını ve aynı şekilde uygulanması konusunda da gerekli özenin gösterildiğini belirtmiştir. Göçmenler geldikleri yerdeki

---

⁹ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 1.

koşullar ve meslekleri dikkate alınarak benzer özellikteki yerlere yerleştirildiğinden, belirlenmiş bu bölgelerden başka bir yere yerleştirilmesine gerek olmadığını, bu konuya özellikle dikkat edildiğini vurgulamıştır. Önceden belirlenmeyen yerlere yerleştirilen ve geçici olduğu kanısına kapılan göçmenlerin toprağı sahiplenmediğı ve arayış içinde bulunduğu daha önceki deneyimlerden görüldüğünü söylemiştir.

Mahmut Celal Bey, % 20 oranında toprak verildikten sonra yeni gelenlere verilecek yer kalıp kalmadığı konusunda Ali Suuri Bey'in yönelttiğı soruya ilişkin olarak da açıklamalarda bulunmuştur. Yeni gelenlere verilecek yer konusunda ellerinde istatistiki bir bilgi olmadığını, her iki tarafta da mübadeleye tabi olanların mallarına ilişkin çalışmanın mübadele heyetince yapılacağını belirtmiştir. Hükümet adına, Rumların Türkiye'de bıraktığı mallar ile Rumeli'ndeki Müslümanların bıraktığı malların değerinin ne olduğuna ilişkin bir bilginin resmi olarak verilemeyeceğini, ancak kesin olmamakla birlikte, Rumeli'nden gelenlerin terk ettiği malların kıymetinin Türkiye'deki Rumların terk ettiği mallardan daha kıymetli ve daha çok olduğunu söyleyebileceğini belirtmiştir. Bu gerekçeyle % 20 oranının kabul edildiğini vurgulamıştır.

O ana kadar 161.000 kişinin Türkiye'ye geldiğini ve bunlardan 102.000 kişinin iskânının sağlandığını, iskân edilmeyen geri kalan miktarın Mart ayı içinde gelen ve kendilerine arazi verilmekte olan kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu iskân işlemleri sonrasında pek çok arazi ve emlakın ellerinde kaldığını belirten Mahmut Celal Bey, bunların ihtiyatlı bir şekilde dağıtılmaması durumunda, memleketin iktisadi hayatı olumsuz etkileneceğı gibi, mübadele kapsamında geleceklerin de olumsuz etkileneceğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, mübadele ile gelecekler hakkındaki bilinmezlik dolayısıyla, ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek % 20 oranının benimsendiğini, ancak kanunun 5'inci maddesinde belirtildiğı şekilde, memleketin genel iktisadi durumu ve gelenlerin kişisel çıkarları dikkate alınarak, kiralama yoluyla da kullanımlarına sunulacağını da vurgulamıştır.

Görüşmeler sırasında Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Mahmut Celal Bey'in açıklamalarında yer alan, Türkiye'de ve Yunanistan'da bırakılan malların değerinin tespit edilmemiş olmasını eleştirmiştir. Ayrıca, Ayvalık'ta Rumlardan yıkık şekilde kalan arazi ve emlakın değerinin o ana kadar tespit edilmiş olması gerektiğini söyleyerek, Ayvalık'a yerleştirilenlere herhangi bir taşınmaz

malın verilmediğini belirtmiştir. Mübadele ile gelen kişilerin, ziraat mevsiminin gelmesi nedeniyle, kendilerine yer gösterilmesini talep etmelerine rağmen, geldikleri yerdeki mallarının değerinin ne kadar olduğunu mübadele komisyonuna ispat etmesi gerektiğinin hükümet tarafından söylendiğini açıklamıştır. Çorum Mebusu Doktor Mustafa Bey de konu üzerine söz alarak, mübadele ile gelenlerin ellerinde resmi belge ve tasarruf senedinin bulunmadığını belirtmiştir.

Eleştiriler üzerine söz alan Mahmut Celal Bey, Hasan Fehmi Efendinin sorusuna cevap olarak, kıymet takdiri konusunda Vekâletinin yetkili olmadığını belirtmiştir. Karma Mübadele Heyetinin göreve henüz başlamadığını, Yunanistan’da yapılan çalışmaları incelediğinde, tapu kayıtlarının bile yanmış olduğunu gördüğünü açıklamıştır. Ayvalık ile ilgili eleştiriler konusunda ise, 20 gün önce Ayvalık’tan geldiğini belirterek, oradaki iskân konularını incelediğini, eleştirildiği gibi kötü evlere değil çok güzel evlere uygun şekilde yerleştirme yapıldığını belirtmiştir. Tamire ihtiyaç duyulan evlerin de tamirine başlandığını, buralara yerleşenlerin, beyanname bile vermeden Midilli’den gelen zavallılardan oluştuğunu açıklamıştır. Bu kişilerin haklarını istemekte haklı olduğunu, kendilerine verilecek % 20 oranındaki malların, eski sahip olduklarından az olması durumunda, 5’inci madde gereğince tatmin edileceklerini de belirtmiştir. Son söz olarak da, ihtiyatkâr davranmayı uygun gördüklerinden dolayı, bu şekilde hareket etmekten başka çare bulamadıklarını açıklamıştır.¹⁰

22 Nisan 1924 tarihinde, Mübadele, İmar ve İskân Kanununun birinci maddesinin yorumu için, Mübadele, İmar ve İskân encümeni mazbatasını Meclise sunulmuştur. Kanunun birinci maddesinde, muhacirlerin iskândan itibaren azami iki ay iâşe edilecekleri belirtilmesine karşın, sanatkârların ve tarım ile uğraşanların iki ay içinde geçimlerini sağlayamadıkları görüldüğünden, söz konusu birinci maddeye yorum getirilerek, muhacirlerin ürünlerini elde edinceye kadar iâşe edilmeleri istenmiştir. Antalya Mebusu Ahmet Saki Bey, birinci maddenin iâşeyi iki ay ile sınırlı tuttuğunu belirterek, yorumlanmaya ihtiyaç duyulan belirsiz bir konunun bulunmadığını belirtmiş ve teklif edilen hususun aynen kabul edilmesini istemiştir. Denizli Mebusu Mahzar Müfit Bey ile Ardahan Mebusu Talat Bey, teklifin kabul edilmesi halinde mevcut tahsisatın yetip yetmeyeceğini, ilave tahsisat ihtiyacının

¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:8/1, İctima Senesi:2, 16 Nisan 1924 Çarşamba, 39. inikad (Toplantı), 3. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1975, s. 791-794.

olup olmadığını sormuştur. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celal Bey yaptığı konuşmada, gelen muhacirler içinde muhtaç olanların iki ay süresince beslenmesinin öngörüldüğünü, ancak iki ay içinde bu kişilerin üretici hale getirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Üretici hale gelmek için mahsulü elde etmek gerektiğinden, bazı yerlerde zavallı bir vaziyette kalan muhacirlere, mahsul zamanına kadar yardım yapabilmesi için Meclisin öneriyi kabul etmesini istemiştir. Mahmut Celal Bey, Vekâletine tahsis edilen paranın ilave iâşe için yeterli olacağını belirtmiştir. Yapılan görüşmeler sonucu Meclis teklifi kabul etmiştir.¹¹

Terk edilmiş evlerin mübadele ile gelenlere verilmesi sonrasında, bu evlere sığınmış olan felakatzadeler sokakta kalmış, Türkiye'nin her yanında büyük bir konut sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Sorunun çözümü için pek çok kentte sivillerin ve kamu görevlilerinin öncülüğünde girişim başlatılmıştı. Bu kapsamda, Samsun'da Haber gazetesinin öncülüğünde 26 Mart 1924 tarihinde bazı girişimciler toplanmış ve Rum evlerinin mübadele ile gelenlere verilmesi ile açıkta kalanlar için Rumlara ait arazi üzerinde bina yapımı konusunda karar alınmış ve bu karar doğrultusunda Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine istekte bulunulmuştu. Ancak bu istek arazinin mübadele ile geleceklere verileceği gerekçesi ile geri çevrilmişti. Vekâletinin sorumluluk alanına giren işleri yerinde görmek üzere Samsun'a giden Mahmut Celal Bey'e konu iletilmiş, tekrar değerlendirilen talebin uygun görülmesi ile çalışmalar başlatılmıştır. "yerli yurtsuz" olarak adlandırılan bu kişiler, sorunlarının çözümlenmesi sonrasında Mahmut Celal Bey'e gönderdikleri içten telgraf ile duygularını şu şekilde ifade etmiştir: "Yerli yurtsuzların son dileklerini kutlayan telgrafınız, yedi yüz kalbin minnet hisleriyle işleyen şükran çelengleriyle halelendi (dolduruldu). Kurulacak mahallenin tablosu altında, sevimli imzanız ebediyen parlayacaktır." Mahmut Celal Bey de gönderdiği cevapta, girişimlerinin başarılı olmasını dilemiştir.¹²

Evlerle ilgili yaşanan sıkıntının ana nedeni, hem mübadele ile gelenlerin yerleştirilmesi, hem de savaşta zarar görenlerin işgal ettikleri evlerin boşaltılması sorunuydu. Hiçbir ihtiyacı olmadığı halde, Rumlardan kalan evlerden ve

---

¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:8/1, İçtima Senesi:2, a.g.e., s. 1099-1102

¹² Arı, a.g.e., s. 120, 121.

taşınmazlardan pay kapma isteği, buna bağlı olarak rüşvet ve kayırma gibi kötü davranışlar sorunları daha da artırmaktaydı.¹³

Yeni Vekil olarak, göçmenlerin yerleşme sürecinin nasıl işlediğini, barınma sorunlarının nasıl çözüldüğünü, mesken bunalımının hangi boyutlara ulaştığını yerinde görmek için Mahmut Celal Bey 16 Haziran 1924 tarihinde Samsun'a gitmiştir. Rum çetelerinin yıkımına uğrayan bölgede özellikle kırsal alanda ev bulma olanağı kalmamıştı. Mahmut Celal Bey karşılaştığı kötü durumla ilgili olarak kaygılarını şu cümlelerle dile getirmiştir: “Ben, gelecek muhacirin bile bu kış layıkıyla barındırılmayacağı ve açıkta kalacağı endişesindeyim. Bu vaziyet karşısında, yerlilerden ziyade, vekâletime mevduu vezaif (verilmiş vazife) dolayısıyla muhacirini düşünürüm. Samsun'da cereyan eden vakadan müessir olmaktan başka elimden bir şey gelmez.”¹⁴

Türkiye'ye gelen göçmenlere terk edilmiş Rum evleri dağıtılırken tercih edilen yöntem olabildiğince kısa sürede mümkün olduğunca fazla sayıda insanı bir çatı altına yerleştirmek olmuştur. Bu çaba sonucu büyük bir Rum evine iki aileyi yerleştirmek gibi çözümler de üretilmişti.¹⁵

Göçmenleri üretici duruma getirme sürecinin ülke ekonomisinin canlanmasında olumlu bir rol oynayacağı, hatta Rumların Türkiye'den ayrılmaları ile ekonominin pek çok alanında görülen gerilemenin önüne geçileceği kanısı neredeyse tüm kamuoyunda ve resmi çevrelerde egemen olmuştur.¹⁶

Kanun gereğince terk edilmiş taşınmaz mallardan pay alma hakkına sahip göçmelere, bu malların hangi yöntemle ve nasıl dağıtılacağını belirlemek amacıyla 6 Temmuz 1924 tarihinde bir talimatname yayımlanmıştır. Bu talimatnamede genel ilke, terk edilmiş tarlaların, bahçelerin, bağların ve ağaçların göçmenlere “adiyen” dağıtılmasıydı. Adiyen terimi ile mal dağıtımında her türlü olasılığa karşı önlem almak ve temkinli davranmak esas alınmıştı. Bu düşüncenin talimatnameye yansıtılmasındaki ana düşünce, Türkiye'deki Rum topraklarının Yunanistan'da göçmenlerin bıraktığı topraklardan daha az oluşuydu.¹⁷

---

¹³ a.g.e., s. 123.

¹⁴ a.g.e., s. 120,121.

¹⁵ a.g.e., s. 123.

¹⁶ a.g.e., s. 126.

¹⁷ a.g.e., s. 133,134.

Mübadele uygulamasının etkin isimlerinden vekâlet müfettişi Ömer Lütfü Bey de aynı kaniya sahipti. Bir gazeteye yaptığı açıklamada, % 20 oranını benimsemelerinin nedeninin, göçmenlerin Yunanistan'da bıraktıkları malların miktarının ve değerinin kesin olarak bilinmemesi olarak göstermiştir.¹⁸

Mahmut Celal Bey, Mübadele ve İskân Vekilliğini bıraktıktan sonra da göçmenlerin yaşam koşullarını yansıtan yazılar basında yer almıştır. Samsun'da yayınlanan Haber gazetesinin 17 Eylül 1924 tarihli sayısında, Mahmut Celal Bey'den sonra, Mübadele ve İskân Vekili olan Refik Bey (Canitez)'in ziyareti sonrasında, göçmenler arasında sefalet ve hastalık sonucunda yüksek oranda ölümlerin görüldüğünü, bu durumu düzeltme imkânı görmüyorsa istifa edip sorumluluktan kurtulması istenmiştir. 14 Eylül 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Muhacirler ölüyor" başlığı altında, Samsun'un Canik köyüne yerleştirilen 180 kişilik göçmen grubundan 103 kişinin sıtma yüzünden öldüğü yazılmıştır. Yunus Nadi de, iskân işleri yüzünden hemen her taraftan az veya çok şikayetlerin yükseldiğini, Samsun'daki iskân işlerinden ise başlangıcından beri şikayetlerin bulunduğunu ve kötü bir şekilde yürütüldüğünü belirtmiştir.¹⁹

2.2. Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü Dönemi

Mahmut Celal Bey Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak görev yaptığı dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederi Muammer Bey kendisine gelerek, ithalat ve ihracat işlerinin Rum, Ermeni ve Yahudi'lerin elinde olduğunu ve zaferden sonra ihracat ve ithalat işlerinde zorlukların çıktığını anlatmıştır. Muammer Bey'in, Mustafa Kemal Paşanın 250.000 lirası²⁰ ile ihracat şirketi kurmak istediğini, ancak

---

¹⁸ a.g.e., s. 140.

¹⁹ a.g.e., s. 150-151.

²⁰ "Hasan Rıza Soyak bu paranın kaynağı ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Hindistan'dan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına 500.000-600.000 lira kadar bir paranın gönderildiğini, bu paranın Büyük Taarruzdan önce maliyenin karşılayamadığı bazı masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildiğini belirtmiştir. Yunanlıların geri çekilirken yıkımları sonucunda aç ve açıkta kalanlara yapılan yardım da bu paradan karşılanmıştır. Zaferden sonra 500.000 liranın 380.000 lira civarındaki miktarı İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile Mustafa Kemal Paşa'ya iade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu parayı memleket adına uygun bir şekilde nasıl kullanabileceğini araştırmış, milli bir banka kurma fikrinin kendisine iletilmesi üzerine, zaten yabancı mali kuruluşların, özellikle Osmanlı Bankası'nın Cumhuriyet Hükümetine karşı takındığı olumsuz tavır nedeniyle, milli bir müesseseye ihtiyaç olduğuna karar vermiştir. Bu paranın 250.000 lirası kurulması kararlaştırılan Türkiye İş Bankasına sermaye olarak vermiştir." Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve

Mustafa Kemal Paşa'nın, Mahmut Celal Bey'in fikrini de alması için kendisini gönderdiğini bildirmiştir. Mahmut Celal Bey, ihracat şirketinin de memleket için yararlı olduğunu, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isminin doğrudan doğruya ticari işlerde geçmemesi gerektiğini, kamu işine yaracak bir şekilde girişimde bulunulması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir.

Muammer Bey'in, nasıl bir girişimi tavsiye ettiğini sorması üzerine, Mahmut Celal Bey geçmişte Alman bankasında çalıştığını, halkın bankaya ihtiyacı olduğu halde, yabancı bir muhit hissi verdiği için banka kredisine başvurmadığını gördüğünü, bu işler için Osmanlı Bankası'na gittiklerini gözlemlediğini belirtmiştir. Osmanlı Bankası ise, en iyi müşterileri seçip, diğerlerini ihmal eden bir yöntem izlemekteydi. Mahmut Celal Bey daha bankada çalışırken, Türklerin de girebileceği emin bir milli bankaya ihtiyaç duyduğunu belirterek, hem Türk bankacılığının memlekette çoğalması gerektiğini düşündüğünden, hem de bir kamu hizmeti göreceğine inandığından, bir banka kurulması gerektiğini tavsiye etmiştir. Mahmut Celal Bey'e göre Sakarya'dan İzmir'e kadar memleket yakılmış ve yıkılmıştı. İnşaatların yapılabilmesi için kredilere ihtiyaç vardı. Mahmut Celal Bey ertesi gün başka bir iş için ziyarete gittiğinde, Mustafa Kemal Paşa kendisine bankacılık işinden heyecan duyup duymayacağını sormuş, Mahmut Celal Bey, esas mesleğinin bankacılık olduğunu ve heyecan duyacağını belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal Bey'i politikacı olarak değerlendirerek, ikisinin birlikte yürümeyeceğini, vekilliği hatta mebusluğu da bırakması gerektiğini söylemiş, Mahmut Celal Bey de bunu kabul etmiştir.²¹

Mustafa Kemal Paşa Ali Fethi (Okyar) Bey'e gönderdiği yazıda, bankanın amacını belirttiği gibi, banka kurma fikrinin Mahmut Celal Bey'e ait olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: "Halkımızın bugünkü mütevazı imkanlarına tasarruf mefhumunu getirecek ve faaliyetlerini muayyen kişiler için değil, halk için genişletecek bu milli banka yapısı içinde inkişaf ettirecek, devletin de bütçesiyle bu

---

Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 648, 649. "Mustafa Kemal Paşa verdiği 250.000 liranın temettülerini daha sonra almamış, onun yerine hisse senedi almıştır." Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 11.

²¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın-1**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 373; Kemal Keyder, **75 Yılda Paranın Serüveni, "İş Bankası Nasıl Kuruldu"**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 118-120; Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 4, 5; Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 93-97.

günlerde düşünemediği sanayileşmenin örneklerini verecek müesseseye Cumhuriyet'le beraber ihtiyacımız vardı. Celal Bey, Muammer Bey'in arzusunu vesile yaparak bu vazifeyi hatırlamış oldu. Kendisinin de gaye-i halayı idi. Muvaffak olacağına kanaatim tamdır.”²²

Mahmut Celal Bey, milli bir bankaya ihtiyaç olduğu düşüncesini Mecliste 1921 yılında yaptığı konuşmada da dile getirmiştir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin, memurların, polis, jandarma belediye görevlileri ve öğretmenlerin yerli üretim elbise giymelerinin zorunlu kılındığı kanun tasarısının görüşmelerinde, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, sanayinin himaye edilmesi için milli bir banka bulunsaydı, yerli elbise giyilmesi konusunu güçlü bir şekilde desteklemeyeceğini ifade etmiştir. Konuşmasında, memlekette sanayi bankasının bulunmadığını, oysa gerek sanayicilerin gerekse ziraatçıların girişimlerini geliştirmek için kredi verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³

Kazım (Özalp) Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Mahmut Celal Bey'i köşke davet ettiğini ve kurulacak milli bankanın başına geçmesini istediğini belirtmiştir. Kazım (Özalp) Paşa, Milli Banka hakkındaki görüşleri daha önceden bilen Mahmut Celal Bey'in cevabının şu şekilde olduğunu belirtmiştir: “Emir kabul ederim, vekillikten ayrılacağım, fakat mebusluk görevini muhafaza etmek istiyorum.”. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi uygun görmüştür.²⁴

Mahmut Celal Bey, o dönemde mebusluk ve vekillik için büyük bir rekabetin olduğunu, adeta birbirlerinin gözlerini çıkarttıklarını anlatmıştır. Mahmut Celal Bey vekillikten bankacılığa geçtiği için üzüntü duymadığını, herkesin mebus veya vekil olabileceğini, ancak çok önemli olarak gördüğü bankacılığı, Mustafa Kemal Paşa'nın himaye etmemesi durumunda başarılı olunamayacağına inandığını belirtmiştir.²⁵ Mahmut Celal Bey, öyle kimselerin girişimin karşısında yer aldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın kudreti ve himayesi olmadan, değil engelleri aşmak yaklaşmanın bile mümkün olamayacağını söylemiştir. O dönemde, Türklerin bankacı olamayacağı anlayışının yanı sıra, Avrupa'nın gözünün Türkiye'de olması, Lozan'da er geç

---

²² Keyder, **a.g.e.**, s. 121.

²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:10, İçtima:2, 20 Haziran 1921, 40. içtima, 2. Celse, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1958, s. 440, 441

²⁴ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998, s. 30.

²⁵ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 6.

kendilerine muhtaç olunacağını söylenmesi, girişimde Mustafa Kemal Paşa'nın isminin olması gibi konular, başarı ihtimalini azalttığını düşündürmekteydi.²⁶

Mustafa Kemal Paşa, banka kurulması yönündeki girişimi, Temmuz 1924 tarihinde yapılan Vekiller Heyeti toplantısında dile getirmiş ve sözü Mahmut Celal Bey'e vermiştir. Mahmut Celal Bey bu toplantıda, milli bir bankanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Mahmut Celal Bey Mustafa Kemal Paşa ile ertesi günkü görüşmelerinde bankaya konulacak isim üzerinde durduklarını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, banka ile bakir sahalarda iş yapılacağından ve her şeyi ile Türk olacağından, bankanın adının "Türkiye İş Bankası" olması gerektiğini söylemiştir. Mahmut Celal Bey, kafasında başka bir isim olmakla birlikte, bu ismi çok beğendiğini ifade etmiştir.²⁷

Osmanlı Bankası, milli mücadele süresince çok yardım yapmakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa onu tam bir milli banka olarak kabul etmemiş, yeni bir milli bankanın kurulmasını yararlı görmüştür. Ancak o dönemde, yeni bir milli banka görüşüne karşı ileri sürülen çekince, bir bankayı idare edecek kadar yetişmiş bir kadroya sahip olunmamasıydı. Ayrıca tecrübe azdı ve kurulacak bankaya yatırılacak paraların batabileceği endişesi vardı.²⁸

Mahmut Celal Bey, "Türklerden bankacı olmaz" kompleksinin yerleştiği bir dönemde, kendilerinin bankacı olduğunu ve banka kuracaklarını söylediklerinde, gerek yabancıların, gerekse Türklerin arasında, bu işin yürümeyeceği inancının yerleştiğini ve altı ay ömür biçildiğini belirtmiştir.²⁹ Falih Rıfkı Atay da, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 200.000 lirasını bir yabancı bankaya yatırarak hissedar olmayı teklif ettiklerinde, Türklerin bankacılık yapamayacağı, paralarını bırakmaları ve faiz almalarının kendilerine söylendiğini anlatmıştır.³⁰

Osmanlı Bankası'nın genel müdürlüğünü yürüten Hanri Stegg, Türkiye İş Bankası'nın kurulacağını Paris'te duyunca, Büyük Elçi Ali Fethi (Okyar) Bey'e giderek, milli bir banka kurmanın, başına bir İttihatçı getirmenin hata olduğunu, karşılıklarına Osmanlı Bankası gibi dünya finans kuruluşlarını alacaklarını, yetişmiş kadrosu ve mali kaynakları olmadığı için başarısız olacağı anlaşılan bu kuruluştan

²⁶ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 97.

²⁷ Keyder, **a.g.e.**, s. 119.

²⁸ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **a.g.e.**, s. 30.

²⁹ Mustafa Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 6.

³⁰ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 491.

vazgeçilmesini, bir dost olarak tavsiye etmişti. Ali Fethi (Okyar) Bey'in bu endişeyi iletmesi sonrasında, Mustafa Kemal Paşa yazdığı cevapta, bankaya duyulan ihtiyacı ve beklentileri anlatmış, başarısına olan inancını şu şekilde vurgulamıştır: “Mr. Stegg’in ikazının doğruluğunu biliyorum... Emniyet ve şevk içinde çalışıyor. Osmanlı Bankası müdürü gibi düşünenler burada, Millet Meclisi’nde, hatta hükümet azası içinde olanlar var. Fırka grubunda da mevzu, ruznamede (gündemde) yer alacak kadar mihim sayıldı. Celal Bey’in izahatı ve şu kısa zaman içinde alınan ümidi neticeler tereddütlerimizi izale etti (giderdi). Öyle olmasaydı da devam edecekti. Hatta diyebilirim ki, bu menfi tavırlar, muvaffakiyete mesned oluyor. Çok şeyde olduğu gibi... Sen de tasarruf edebiliyorsan İş Bankası’na emanet et.”³¹

Osmanlı Bankası’nın genel müdürü Hanri Stegg, büyük elçi Ali Fethi (Okyar) Bey’i 1930’da ziyaret ederek, tavsiyelerinde yanıldığını, işin başında olanları ve liderleri tebrik ettiğini söylemiştir.³²

Türkiye İş Bankası, 26 Ağustos 1924 tarihinde, Ankara’daki Vakıflar idaresinin beş odalı küçük bir binasında, bir genel müdür, beş memur ve bir odacı ile kurulmuştur.³³

Meclis Azası Müdür-i Umumi (Genel Müdürü) Mahmut Celal Bey ve Meclis İdare Reisi Mahmud (Soydan) Bey imzası ile Mustafa Kemal Paşaya gönderilen yazıda, bir milyon lira sermaye ile Türkiye İş Bankası’nın kurulduğu bildirilmiş ve Genel Müdürün, Muhasebe Müdürünün ve Muamelat (İşlem) Müdürünün imza örnekleri yazıda sunulmuştur. Yazıda genel merkezi Ankara’da bulunacak olan bankanın yapacağı faaliyetler de ayrıntılı olarak şu şekilde belirtilmiştir; genel bankacılık işlemleri, ziraat, sanayi ve bayındırlık işlemleri ile ilgili bütün girişimler, her türlü eşya ve levazımı imal etmek, üretmek veya tedarik etmek, genel olarak inşaat işlerini yüklenmek ve bu işin sürekliliği için şirketler kurmak, her türlü ticaret işlerini yürütmek için gerek kendi adına gerekse yerli ve yabancı kuruluşlar ile birlikte girişimde bulunmak.³⁴

Bankanın kurulması ile İstanbul’da iş yapan yabancı mali kuruluşlar, ellerinden işlerinin alınacağı kaygısıyla, bir yandan böyle bir müessesenin Türkler

---

³¹ Keyder, a.g.e., s. 121.

³² a.g.e., s. 123.

³³ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 126.

³⁴ ATASE Arşivi, Kutu No.:37, Gömlek No.:90, Belge No.:90-1.

tarafından kurulamayacağını ileri sürerken, diğer yandan da asılsız haberler ile bankanın itibarını içte ve dışta sarsmaya çalışmıştı.³⁵

Türkiye İş Bankası 29 Haziran 1927 tarihinde, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde kurulan İtibar-ı Milli Bankası ile eşit koşullarda birleşmiştir. Türkiye İş Bankası böylece İtibar-ı Milli Bankası'nın özel kanun ile yararlandığı ayrıcalıkları da elde etmiştir.³⁶

Türkiye İş Bankası, devletin geniş desteğini sağlayarak, ülkede milli bankacılığı yaratmak ve geliştirmek, milli kuruluşların ihtiyacını karşılamak, tasarruf ve mevduatın gelişmesine yardımcı olmak görevlerini üstlenmiştir. Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla, İzmir iktisat kongresince önerilen ana kredi kurumunun oluşturulması da gerçekleştirilmiştir.³⁷

Mahmut Celal Bey İş Bankası'nın gelişim nedenleri üzerine açıklamalar yaparken iki konu üzerinde özellikle durmuştur. Bunların birincisini bankaya duyulan güven, ikincisi de kendilerinin müşteriye gösterdikleri esneklik olarak göstermiştir. Mahmut Celal Bey, kendilerine olan itibarının, herkesin takdirine göre az yada çok olduğunu, ancak İş Bankasına itimat edildiğini belirtmiştir. Bu sırada, kendilerinin vurguncu olduğunu söyleyebilecek düşmanların az olmadığını, politikanın içinde bulunan, inkılâp içinde yer alan kişiler olarak, inkılâptan zarar gören kişilerin kendileri için hayırlı düşünmediklerini, buna rağmen bankanın geliştiğini belirtmiştir. Mahmut Celal Bey ayrıca, bankanın gelişimi için reklama çok önem verdiğini, bu amaçla Ankara sokaklarına panolar ve saatler koydurduğunu, kumbaralara da benzer bir önem verdiğini vurgulamıştır.³⁸ Türkiye İş Bankası, bankacılık alanında çeşitli yenilikler getirerek, tasarrufu teşvik amacıyla ikramiye ve kumbara sistemini ilk kez uygulamıştı.³⁹

Mahmut Celal Bey, muharebeden çıktıktan sonra hiç bir şeyin bulunmadığı ülkede, mevduat ve faiz için kimsenin bankaya para yatırmadığını, zaten küçük olan Türk bankalarına insanların güveni olmadığı için, Osmanlı Bankasına bedava olarak para yatırıldıklarını belirtmiştir. Türkiye İş Bankası'na güven kazandırmak için

---

³⁵ İğdemir, a.g.e., 126.

³⁶ Zafer Toprak, "Cumhuriyet ve Bankacılık", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 80, İstanbul, 2000, s. 27.

³⁷ Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 88.

³⁸ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 9, 10.

³⁹ Nilüfer Gürsoy, **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 164.

birlikte çalışılan iş adamlarına esnek davranılmıştır. Malı olup da satamayanlara veya borcunun vadesi gelenlere yardımcı olunarak güven sağlanmıştır. Bu şekilde sağlanan güven ile mevduat da hızlı bir şekilde artmıştır.⁴⁰

Mahmut Celal Bey, Türkiye İş Bankası'nın sigortacılığa öncelik ettiğini ve bunun çok da bilinen bir safha olmadığını söylemiştir. Mahmut Celal Bey, eskiden çalıştığı bankada Fransız sigortacılığını izleme imkânını bulduğunu belirterek, banka için sigorta müessesesinin kurulması gerektiğini kafasına koyduğunu vurgulamıştır. Sigortacılığın itibara dayandığını ve paraya çok ihtiyaç duyulmadığını, paranın kasalarda bekletildiğini ifade eden Mahmut Celal Bey, bu sayede bankaya bedava para temin etmek imkânının da doğduğunu anlatmıştır.⁴¹

İsmet (İnönü) Paşa, önceleri ayrı bir banka kurmadan mevcut bankalardan birisini Merkez Bankası olarak kullanmak eğiliminin bulunduğunu, Türkiye İş Bankası'nın aynı zamanda Merkez Bankası olabileceği fikrinin savunulduğunu, ancak kendisinin bu fikir ile mücadele ettiğini belirtmiştir. İsmet (İnönü) Paşa, Merkez Bankası'nı tecrübe etmeye lüzum olmadığı, bunun Türkiye İş Bankası etrafında yapılması fikrinin uyandığı dönemde, Merkez Bankası'nın kendi özel vazifeleri için bağımsız ve sağlam bir müessese olması, devletin altın varlığının orada saklanması fikrinin öncülüğünü Abdülhalik (Renda) Bey'in yaptığını, bu fikirlerini kabul ettirerek Merkez Bankası'nın başlı başına itibar gören bir müessese olarak kurulmasının mümkün olduğunu vurgulamıştır.⁴²

Mahmut Celal Bey, Maliye Vekaleti'nin Müller adında bir Alman'ı danışman olarak getirerek, Merkez Bankasının nasıl kurulacağı ile ilgili bilgi aldığını belirtmiştir. Mahmut Celal Bey, kıymetli bir adam olmadığını söylediği bu kişinin verdiği raporla, merkez bankasına lüzum yok diyemediğinden, en az beş yıl kurulmaması gerektiğini tavsiye ettiğini söylemiştir. Mahmut Celal Bey kendisinin, uluslar arası bir otorite olan Hollandalı bankacı Vissering'i, hem merkez bankası hakkında danışmanlık yapması, hem de İş Bankası hakkında tavsiyelerde bulunması için çağırdığını, ondan çok kıymetli bilgiler aldıklarını belirtmiştir. Serbest

⁴⁰ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 129.

⁴¹ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 9. “*Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Türkiye İş Bankası'nın sigortacılık alanında öncülük yaptığını belirttikten sonra, babasını sigorta yapmak isteyen sigortacıların babasını muayene yaptırmak istediğini, ancak günde iki paket sigara içtiğini öğrendikten sonra bundan vazgeçtiklerini anlatmıştır.*” Gürsoy, **a.g.e.**, s. 165.

⁴² İsmet İnönü (Haz. Sabahattin Selek), **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 538.

Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulmuş ve Fethi (Okyar) Bey, paranın stabilizasyonunu sağlamadığı için Maliye Vekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey'i suçlamıştı. Mahmut Celal Bey, Fethi (Okyar) Bey'in ve Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in paranın stabilizasyonu konusunu bilmediklerini, Mecliste söz alarak açıklamalar yaptığını ve onları barıştırdığını ifade etmiştir. Mahmut Celal Bey, Maliye Vekili olan Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in çalışması, konuyu anlamak için gayret göstermesi gerekirken bunları yapmadığını da söylemiştir. Oysa, bankanın nasıl kurulacağı ve nasıl stabilizasyon yapılacağı bilinmeden ve uygun zemin hazırlanmadan yapılan girişimlerin, yeni kurulan devletlere milyonlarca dolar zarar ettirdiğini vurgulamıştır. Mahmut Celal Bey, Türkiye İş Bankası'nın Merkez Bankası olmak gibi bir girişimi olmadığını, ancak istenseydi bunu yapabileceklerini şu sözlerle açıklamıştır; "Ticari ve mali meselelerde zorla iş yürümez. Siz esaslı bırakıyorsunuz; bir hastanız var; hastanızı doktor 'şu derecedeki hararete bir odada yatıracağız' diyor, fakat odanın havası o derecede değil. Yalnız termometreye ya buz yahut ateş tatbik ederek, havayı yapacağız diyorsunuz. Ama termometrede kalıyor... Bu yürümeyince ecneblerle, İş bankası da Merkez Bankası olmak istiyormuş diye bir hava çıkardılar. Eee, bıraksalardı yapardım. Nitekim eser meydanda. İş bankasındaki gibi onu da yapardım. Ama böyle bir niyetim yoktu. Her şeye karışıyor diye. Nihayet encümen teşkil ediliyor, yerli içlerinde ben varım..."⁴³

Türkiye İş Bankası'nın Mustafa Kemal Paşa dışındaki kurucuları, Cumhuriyetin mutlu azınlığı olarak gösterilmiştir. İttihatçıların İtibar-ı Milli Bankası gibi, devlet eliyle zengin yaratma görevinin Türkiye İş Bankası'na verildiği iddia edilerek, kurucuların ve yöneticilerin İstiklal Savaşı'ndan gelme nüfuzlu politikacılar, tüccar ve esnaf olduğu, hemen hiç para ödemedi bankaya ortak olan bu kişilerin hızla gelişen bankadan büyük kazanç sağladıkları ifade edilmiştir.⁴⁴

Bu eleştirilerin fazla sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Kurtuluş savaşının nüfuzlu politikacıları ile sivrilmiş eşraf ve tüccarını bir araya getiren İş Bankası'nın devlet gücüyle kısa sürede gelişerek bir çok kapitalist yarattığı, Mahmut Celal Bey'in liderliğindeki, Muammer (Eriş) Bey, Mahmut (Soydan) Bey, Kılıç Ali Bey, Recep (Zühtü) Bey, Salih (Bozok) Bey, Nuri (Conker) Bey ve Cevat Abbas

⁴³ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 20.

⁴⁴ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 251.

(Gürer) Bey'in "İş Bankası Grubu" olarak tanındığı ve "aferizm" tartışmalarının içinde yer aldığı söylenmiştir.⁴⁵

Falih Rıfki Atay, ilk aferizmin Ankara'ya iş takibi için gelenlerin haraca kesilmesi ile başladığını belirtmiştir. İş takibine gelenlerin, ya zayıf vekillere sözünü geçirebilecek nüfuzlu ortak almak, ya da kazancından mahrum olmak zorunda kaldıklarını, Türk olmayanların, Ankara'lı bir çevre bulmak zorunda kaldıklarını anlatmıştır.⁴⁶

Falih Rıfki Atay, Türkiye İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmasının, Cumhuriyet tarihi için pek açık bir aferizm salgınının başlangıcı olduğunu belirtmiştir. İş Bankasını kuranların, özellikle Genel Müdürü Mahmut Celal Bey'in dürüst kimseler olduğunu vurgulayan Falih Rıfki Atay, bankayı yürütebilmek ve işletebilmek için uzun süre devlet otoritesinin kullanılmak zorunda kaldığını söylemiştir. Falih Rıfki Atay'a göre, kazanç elde etmeye çalışan yerli ve yabancılar, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulup, onlar aracılığı ile bankayı kendi girişimleri içine çekmişlerdi.⁴⁷

Şevket Süreyya Aydemir, İş Bankası'nın kurulması sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın takdir ve teşviklerinde yer alan iyi niyetlerin yanında, devlet nüfuz ve imkânlarından yararlanmak isteyen bir takım aferizm eğilimlerinin, yani çeşitli yollardan iş takipçiliğinin, zayıf karakterli insanların çıkarlarına göre işletilen tesis cereyanlarının belirlediğini ifade etmiştir. Çoğunluğu iş aleminden gelmeyen, hemen hepsi eski Milli Mücadele günlerinin askeri, idarecisi yada siyasetçisi arasından gelen bu insanların, yeni devrin iktisadi imkanlarını, devletin nüfuzuna dayanarak kendi çıkarına göre kullanma çabasında olduklarını, bu eğilime daha ilk günden İsmet (İnönü) Paşa'nın cephe aldığı belirtmiştir.⁴⁸

İsmet (İnönü) Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine, inkılâp hareketleri içinde nüfuz sahibi olmuş kişilerin tutumlarından şikâyetçi olduğunu, etraflarında ve yakınlarında olan insanların taşkınlıklarından ıstırap çektiğini söylediğini belirtmiştir. Siyasi nüfuz kullanan insanların sebep olduğu ıstırapları önlemek için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği

---

⁴⁵ Avcıoğlu, a.g.e., s. 375.

⁴⁶ Atay, a.g.e., s. 495.

⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam-1**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 454.

konusulurken, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine ne düşündüğünü sorması üzerine, mebusların Meclisten suiistimalleri dile getirebileceği bir ortamın kurulması gerektiğini söylediğini belirtmiştir.⁴⁹

İsmet (İnönü) Paşa, Türkiye İş Bankası'nın gelişimi için ilk zamanlarda Maliye Vekillerinin çok yardımcı olduğunu ve dikkatli davrandıklarını belirtmiştir. Bütün iş alemi için çalışacak bir bankanın her açıdan itibarlı olarak kurulmasını, ilk kuruluş yıllarının güçlüklerini başarı ile atlatabilmesini hükümet ve devlet için önemli bir mesele olarak gördüklerini söyleyen İsmet (İnönü) Paşa, daima dikkatli davrandıklarını, Türkiye İş Bankası'nın bu şekilde kurulup başarılı olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰

Aferizm akımının İş Bankası'nda yer ve sığınak bulduğunu söyleyen Şevket Süreyya Aydemir, muhtemelen bunları önlemek için, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden bazı kimselerin bankanın ve teşekküllerin yüksek idare mevkilerinde yer almasına rağmen usulsüzlüklerin önlenemediğini, bunların önlenmesi için yapılan şikâyetlerin Mustafa Kemal Paşa için üzüntü kaynağı olduğunu bilindiğini belirtmiştir.⁵¹

Falih Rıfki Atay, devletin yapacağını, bankanın yapmasının istendiği bir sistemin kurulmak istendiğini belirtmiştir. Bu sistemde, İş Bankası'nın yerli nüfuz komisyoncuları ile yabancı iş çevreleri asıl hisseyi paylaşacaklardı.⁵²

Falih Rıfki Atay, aferizme karşı mücadele ettiğini söylediği Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın, bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade ettiğini belirtmiştir: "Bir iş ki kimse yapamaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, Hususi bir teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam.". Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, Milli Savunma'ya bir teskere yazan ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın bir arkadaşının adını zikreden bir kişinin karıştığı ihalenin bozulmasını emretmişti. Falih Rıfki Atay, bu tür girişimlerin yapıldığı bir dönemde, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın Mecliste, "Hazineyi

⁴⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 487.

⁵⁰ **a.g.e.**, s. 538.

⁵¹ Aydemir **a.g.e.**, s. 455.

⁵² Atay **a.g.e.**, s. 496. "Falih Rıfki Atay, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde bulunan Recep (Zühtü) Bey'in imtiyaz sahibi olduğu, adının Gazi Mustafa Kemal Paşa olan Cigara kağıdı imtiyazını öğrenip, durumu bildirdikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimi önlediğini belirtmiştir. "**a.g.e.**, s. 494.

soydurmayacağım, hazineyi soydurmuyacağım” diye, sınırlarının bozulduğu izlenimini uyandıracak şekilde bağırdığını da ifade etmiştir.⁵³

Falih Rıfki Atay, işinde titiz görünen Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın yakın çevresinin nüfuz ticaretinden zengin olduklarını da belirtmiştir. Ayazpaşa mezarlığının birinin mülkü haline sokulup buradan İsmet (İnönü) Paşa'ya arsa hissesi sağlandığını iddiasında bulunmuştur.⁵⁴

İsmet (İnönü) Paşa'nın İş Bankası çevresine aferistler diyerek cephe aldığı⁵⁵, İş Bankası'ndan tedirgin olarak, yönetim kuruluna kendi adamlarını yerleştirerek hükümetin hakimiyetini kurmak istediği, bunu denediği halde Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile başarılı olamadığı iddia edilmiştir. Aferizm iddiaları ile devlet içinde devlet olduğu suçlamaları da yapılmıştır. İsmet (İnönü) Paşa'nın, İş Bankası'nın başarılarından memnun olmakla birlikte, bankayı kendi yanına çekemediğinden dolayı tedirgin olduğu, İsmet (İnönü) Paşa taraftarlarının aferizmi yaymaya devam ederken, Mustafa Kemal Paşa'nın dengeyi sağladığını belirtenler de bulunmaktadır.⁵⁶

Mahmut Celal Bey yöneltilen iddialara karşı kendi düşüncelerini ileri sürerek, haksız yere suçlandıklarını söylemiştir. Örneğin, Falih Rıfki Atay'ın İş Bankası'nın alacağını tahsil edebilmek için bazı kimselere milyonluk komisyonlar aldığını yazdığını, ancak bunun yanlış olduğunu söylemiştir. Bu olayın aslında, kredi açılan, fakat fabrikanın zarar etmesi sonucu borçlu olan şahsın, Belçika'daki bir işten aldığı bir milyon lirayı, İş Bankası olarak borçludan almaları olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Çekoslovakya'daki bir silah fabrikasının müdürü, Mahmut Celal Bey'i ziyarete gelerek, Ordunun almak istediği silahlar için Türkiye İş Bankası'nın Maliye Vekâletine kefil olmasını istemiştir. Mahmut Celal Bey, Maliye'nin herkes tarafından itibar görmesini istediği için bu öneriye karşı çıkarak, Türkiye Maliyesine kefil olmayı kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Banka müdürünün, bu koşullar altında işin gerçekleşmeyeceğini söylemesi üzerine, Mahmut Celal Bey Maliye

---

⁵³ a.g.e., s. 397.

⁵⁴ a.g.e., s. 498.

⁵⁵ Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, Der Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 10, 11.

⁵⁶ İsmet Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 32, 33.

⁵⁷ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65, 66.

Vekili Abdülhalik (Renda) Bey'i ziyaret ederek, bankasının sorumluluğunu askeri silah alımına sokmak istemediğini, ancak kendisinden de bu yönde yapılan bir istek olduğunu söylemiştir. Abdülhalik (Renda) Bey'in, ordunun bu silahlara ihtiyacı olduğunu söylemesi ve yapılan teklifi kabul etmesini istemesi sonrasında, taksitlerin gününde ödenmesinin üstlenildiği fabrika müdürüne bildirmiştir.⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın, İş Bankası'nın başarılarını gördükten sonra, hükümete yönelik eleştiriler getirdiği ifade edilmiştir. 1931 yılında başkanlık ettiği bir Vekiller Heyeti toplantısında Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin kurulduğunu, inkılâpların başarıldığını, yurttta asayişin sağlandığını ve denk bütçenin yapıldığını, artık sıranın kalkınmaya geldiğini söylemiş, bunun için yapılması gerekenleri sıralamıştı. Vekillerin konu hakkındaki fikirleri dinlendikten sonra toplam 500 milyon liraya ihtiyaç olduğu anlaşıldı. Maliye Vekili'nin beş milyon lira bile veremeyeceğini söylemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa Vekillerin görüşlerini sormuş, cevap alamayınca, para yok, çare yok, o halde oturup bekleyeceğiz diyerek toplantıdan ayrılmıştır. Aynı akşam Mustafa Kemal Paşa'nın, 250.000 liralık sermaye ile İş Bankası'nın memleketin ekonomik meselelerine el atarken, memleketin bütün varlığını elinde bulunduran Hükümetin tek çivi çakmayarak beceriksizlik gösterdiğini söylediği, bu durumu eleştirdiği ifade edilmiştir.⁵⁹

Mahmut Celal Bey eldeki imkânlarla mümkün olabildiğince iş yapılması taraftarı olmuştur. Bir Fransız bankası İş Bankası Genel Müdürü Mahmut Celal Bey'i arayarak, İstanbul ile Ankara arasındaki yolu yapmak isteyen firma hakkında bilgi vermişti. Mahmut Celal Bey konuyu Bayındırlık Vekili Recep (Peker) Bey'e iletmiş, ancak bütün yatırımlar İstanbul'a yapılıyor diye kabul edilmemiştir. Mahmut Celal Bey ise bu dönemde, "mümkün olanı, mümkün olan en kısa zamanda yapmak" politikasını savunmuş ve önerinin kabul edilmemesini eleştirmiştir.⁶⁰

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın ne zaman İş Bankası'ndan bahsetse, bankanın bütün başarılarını Mahmut Celal Bey'in dirayetli sevk ve idaresine bağladığını belirtmiştir. İş Bankası'nın kuruluşunun onuncu yılı nedeniyle yapılan törende, Mustafa Kemal Paşa'nın Mahmut Celal Bey'i şu sözlerle övdüğünü anlatmıştır: "Bilesiniz ki, Mahmut Celal Beyefendi Türkiye'nin en büyük

---

⁵⁸ İnönü, **a.g.e.**, s. 128.

⁵⁹ Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, s. 41.

⁶⁰ **a.g.e.**, s. 38-41.

iktisatçısıdır.”. Törende daha sonra Mustafa Kemal Paşa, herkesin Mahmut Celal Bey’ ayrı ayrı tebrik etmesini de istemiştir.⁶¹

Mahmut Celal Bey Türkiye İş Bankası yönetiminin nasıl oluştuğuna ilişkin bilgiler vermiştir. Mahmut Celal Bey, banka yönetim kurulu için profesörlerden, ticaret odasının önde gelen kişilerinden bir grup oluşturmayı düşünmüş ve bu konuda bir araştırma da yapmıştır. Düşüncesini açıkladığında, Mustafa Kemal Paşa, bu kişilerin kendi sahalarında yetişmiş olmakla birlikte, Mahmut Celal Bey’in alışılmışın dışında cesur hamleler yapacağını bildiğinden, bu kişilerin ihtiyatlı tutumlarının, alışılmışın dışına çıkmak istememelerinin buna engel oluşturacağını, bu yüzden bu kişilerden danışman oluşturmasını, ancak yönetim kurulunu, işi tam olarak bilmeseler de, Mahmut Celal Bey’e güvenen kişilerden oluşturmasını tavsiye etmiştir. Böylece, Mustafa Kemal Paşa’nın çevresinde bulunan insanlardan yönetim kurulu oluşturulmuştur. Mustafa Kemal Paşa da bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “İdare Meclisi olarak her karar ve hareketine tam müzahir olacak senin de tanıdığın yakınlarını vazifelendirdim.”⁶² Mahmut Celal Bey Mustafa Kemal Paşa’nın, Türkiye İş Bankası kurulduktan sonra idaresine karışmadığını, ancak devamlı olarak bilgi aldığını da belirtmiştir.⁶³

Kazım (Özalp) Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın Mahmut Celal Bey ile bankaya sermayenin nasıl sağlanacağı konusunu görüştüğünü, Mustafa Kemal Paşa’nın, elindeki parayı ortaya koyacağını söylediğini belirtmiştir. Bu görüşmede, mebuslara, tüccarlara ve bazı zenginlere duyuru yapılarak sermayeye katılmalarının istenmesi, hatta bazı zorlamaların da yapılabileceği kabul edilmiştir.⁶⁴

Mahmut Celal Bey, sözünün geçeceği kimselere giderek, bin lira karşılığında bir hisse verdiklerini, alan kişilerin işin arkasında Mustafa Kemal Paşa’nın olduğunu bildiğinden, Kızılay’a hediye eder gibi hisse senedi satın aldıklarını anlatmıştır. Akrabalarından zengin olanlara da bu şekilde hisse sattıktan sonra, Türkiye İş Bankası’nın başarılı olup temettü dağıtmaya başlamasıyla, “bunlar hısımlarını zengin etmek için bankayı kurmuşlardır.” propagandasının yapıldığını söylemiştir.⁶⁵

⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 131, 132.

⁶² Keyder, **a.g.e.**, s. 120, 121.

⁶³ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 11.

⁶⁴ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁵ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, s. 8.

Mahmut Celal Bey, dürüstlüklerinden dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde bulunan insanların, iddia edildiği gibi davranmadıklarını da şu sözlerle açıklamıştır; “Bankayı (İş Bankası) yönetenlerin Gazi'nin etrafından seçilmiş olmaları birtakım iş kombinezyonlarına karışmış olmaları aferizm olarak çok yerilmiştir. Ben hiçbir zaman bu kanıda olmadım. Hiçbirinin millet ve devlet aleyhine bir kombinezyona bilerek katılmaları mümkün değildi ve hepsinin dürüstlükleri ve Gazi'ye bağlılıkları denenmiş oldukları için haklarında böyle bir kaygı da beklenemezdi.”⁶⁶

Mahmut Celal Bey, kimlerin aferist olarak isimlendirildiğini ve suçlamalardaki haklılık payını şu ifadelerle açıklamıştır; “... Böyle başlamıştır. İnhisar (tekel) şeklinde. Bunun etrafında afelde bulunuyor. Mesela barut şirketi kurulacak, gidiyor sermayedar bulup getiriyorlar. Hükümete takdim ediyorlar. Dünyanın her yerinde sermayedar, bu şekilde delâlet (yol gösteren) eden insanlar var. Bu milletin aynı zamanda kanunlarını bilmedikleri için, hukuk müşavirleri de alıyorlar. Onlara yol gösteriyorlar. Bunlar da aferist olarak meydana çıkıyorlar. İnönü aferistlerin aleyhindedir. Haklıdır. Ama onlarda olmazsa kendisinin sistemine hizmet edecek kimse yok... Ben İş Bankası'nı işlere ancak kredi vermek suretiyle soktum. Zaten bankanın kurulmaktaki maksadı da bu değil midir? Emin gördüğü yere para yatırmak.”⁶⁷

2.3. İktisat Vekilliği Dönemi

Celal Bayar'ın politikada önünü açan ekonomik gelişmelerin genel hatlarıyla incelenmesinde fayda görülmektedir. 1923-1929 yılları arasında, Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan ticaret sözleşmesi ile 1916 gümrük tarifesinin beş yıl süreyle değiştirilmemesi kabul edilmiş, bu nedenle yerli sanayiye dış rekabetten koruyacak tedbirler alınamamıştır.

1923-1929 yıllarında uygulanan iktisat politikalarında; Lozan Antlaşması'yla gümrük tarifesine konulan bu sınırlamalar nedeniyle, korumacı ve sanayileşmeyi

---

⁶⁶ Ahmet Hamdi Başar (Yay. Haz. Murat Koraltürk), **Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 “Gazi Bana Çok Kızmış”**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 512, 513.

⁶⁷ İpekçi, **a.g.e.**, s. 127, 128.

öngören yöntemler bu dönemde uygulanamamış, devlet desteği ile yerli milli girişimci sınıf yaratma görüşü egemen olmuştur.

1930-1939 dönemi iktisat politikalarının belirleyici özelliği korumacılık ve devletçilik olmuştur. Ekonomi dışa kapatılarak devlet eliyle milli sanayinin kurulması politikası uygulanmıştır. 1930-1931 döneminde uygulanan korumacı dış ticaret ve kambiyo politikalarının ardından, 1935 yılında devletçi sanayileşme stratejisi ve politikaları benimsenmiştir.

Devletçilik uygulamasına geçişin nedenlerini şu ana başlıklarda toplamak mümkündür; özel sektörün yeterli sermaye birikimine sahip olmaması, bu yüzden sanayileşmede gerekli adımların atılamaması. Lozan Antlaşması'nın gümrük politikalarına koyduğu sınırlamaların 1929 yılında kalkacak olması nedeniyle ucuz fiyattan ithal mal stoklanması, bu durumun paranın değerinin düşmesine ve dış açığın büyümesine neden olması. Osmanlı dış borçlarının 1929 yılından itibaren ödenmeye başlanacak olması. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve ekonomide liberal politikayı savunması. 1929 dünya ekonomi bunalımının Türkiye'ye getirdiği ekonomik sıkıntılar.⁶⁸

10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP kurultayında cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerine devrimcilik ve devletçilik ilkeleri de ilave edilerek partinin altı oku oluşturulmuştur.⁶⁹ CHP programında yer alan devletçilik şu şekilde ifade edilmiştir: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar, az zaman içinde milleti refah ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."⁷⁰

İsmet (İnönü) Paşa, bu dönemde hükümette değişiklik yaparak iktisat vekilliğine Mustafa Şeref (Özkan) Bey'i getirmiştir. Mustafa Şeref (Özkan) Bey devletçilikten; düzenleyicilik, denetleme ve himayeciliğin anlaşılması gerektiğini, Sanayi ve Maadin Bankasının elinde bulunan fabrikaların birkaç sene içinde özel sektöre satılacağını beyan etmiştir. Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in bu düşüncelerinin bir yıl sonra değiştiği ve farklı bir devletçilik modelini benimsediği görülmüştür.

---

⁶⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 17-27.

⁶⁹ Yükselen, **a.g.e.**, s. 104.

⁷⁰ Uygur Kocabaşoğlu (Der.), **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 346.

1932 yılında Sanayi ve Maadin bankasının yerine devletçi sanayileşme politikalarını uygulayacak olan, Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Devlet Sanayi Ofisi'ne sanayi işletmelerini kurup işletme, Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na özel sanayiye makine, malzeme ve işletme kredisi verme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca bu dönemde, 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 15 yıl süreyle özel girişimcilere tanıdığı makine ve malzeme ithalatındaki gümrük muafiyeti de kaldırılmıştır.⁷¹

Bunun büyük ve radikal bir karar olduğu yorumları yapılmıştır. 1930'lu yılların kaynak darlığı ortamında, büyük bir kaynak desteğinin yeni sanayi projelerine yöneltilmesi amaçlanmış, bu kaynağın da, Teşviki sanayi Kanunu ile verilen özel kesimin muafiyetlerinden ve ayrıcalıklarından kesilmesi öngörülmüştür.⁷²

Yine bu dönemde, Türk limanları arasında yapılan posta seferi devlet tekeline alınmış, armatörlere sağlanan kolaylıklar ve muafiyetler kaldırılmıştır. Bu uygulama sırasında posta seferi yapan özel sektöre ait gemilerin de belirli koşullar altında devlet tarafından satın alınması öngörülmüştür.⁷³

2.3.1. Celal Bayar'ın İktisat Vekili Oluşu

İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey, tedavi için Avrupa'ya giderken veda etmek üzere Yalova'ya gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa tarafından davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, sohbet sırasında sözü izin verilmeyen kâğıt fabrikasına getirerek böylesine önemli bir teşebbüsün baltalanmak istenmesini ağır bir dille eleştirmiş, Mustafa Şeref (Özkan) Bey'i başarısızlık ve becerisizlikle suçlamıştır.⁷⁴ Bu sözleriyle Mustafa Şeref (Özkan) Bey'e "istifa et" demek istemiş, o da istifasını Avrupa'da iken vermiştir.⁷⁵

⁷¹ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 349.

⁷² Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993, s. LVIII.

⁷³ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 350.

⁷⁴ İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Fikir Sofrası**, Tekin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98-99; Hulusi Turgut (Der.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 281; Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 118-121; Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 238-239.

⁷⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 281; Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Künyesiz, Ankara, 1959, s. 268-269.

İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in vekillik dönemi uygulamalarına genel hatlarıyla bakıldığında, 1931 yılı başında Vekilliğinin, Sanayi ve Mesai Umum Müdürlüğüne Şerif (Onay) Bey'i atadığı görülür. Şerif (Onay) Bey, İktisat Vekilinin ve İsmet (İnönü) Paşa'nın güvenini kazanarak, Temmuz 1932'de siyasi olarak uygulanabilirliği düşünülmeden "Radikalizm rüzgârı" estirmiş ve 1932 yılında Devlet Sanayi Ofis Kanunu çıkarılmıştır. Söz konusu kanun, Devlet Sanayi Ofisi'ne devlet adına fabrikalar kurmak ve işletmenin yanında, kurulmak istenilen özel fabrikalara izin vermek ya da vermemek, izin verilenlere nezaret ederek kuruluş gerekçelerine göre çalışıp çalışmadıklarını kontrol etmek gibi yetkiler vermiştir. Özel fabrikaların kuruluş maliyetleri amorti edildikten sonra bu fabrikaların "devlet teşebbüsü" olmasına dair hükümler de içeren Devlet Sanayi Ofis Kanunu bu haliyle büyük tartışmalara neden olmuştur. Devlet Sanayi Ofis Kanunu, Türk sanayi hayatını esas olarak özel girişime dayanan bir piyasa ekonomisi olmaktan büyük ölçüde çıkaran bir teşebbüs olarak değerlendirilmiş ve bazı iktisatçılar tarafından "Tekno-bürokrat fantezi" olarak tanımlanmıştır. Şerif (Onay) Bey'in İş Bankasının kâğıt fabrikası kurma teşebbüsünü engellemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'i, Umum Müdürü'nün "kötü niyetli" olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in yerine Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İktisat Vekili olarak atanması ile Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası kaldırılarak yerine Sümerbank kurulmuştur. Mahmut Celal (Bayar) Bey, devletçi politikanın özel sanayinin gelişmesine karşı olmadığını vurgulayarak yürütülen yanlış politikanın terk edildiğini ifade etmiştir.⁷⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olmasına neden olan kâğıt fabrikasının kurulması girişimi üzerinde durmakta yarar görülmektedir. İnhisarlar (Tekel) Dairesi, kendi ihtiyacı için Mehmet Ali (Kağıtçı) Bey'e kağıt fabrikası projesi yaptırarak ihaleye çıkmış, ancak basında ve Meclis'te bu girişimin karlı olmayacağı yönünde görüşler oluşmuştur. İsmet (İnönü) Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile konuyu görüşerek, yaptığı incelemede fabrikanın zarar edeceğini tespit ettiğini,

---

⁷⁶ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 291-292.

girişilecek ilk teşebbüsün zararlarla karşılaşmasının cesaret kırıcı olacağını söylemiş ve yatırım kararından vazgeçilmiştir.⁷⁷

Mahmut Celal (Bayar) Bey konuyu araştırdığını, çıkarları bozulacak olan iş çevrelerinin, girişimin zarar edeceği yönünde İsmet (İnönü) Paşa'yı yanlış olarak yönlendirdiğini, oysa fabrikanın karlı olacağını tespit ettiğini belirtmiştir.⁷⁸

Mahmut Celal (Bayar) Bey, banka kasalarının para ile dolu olduğu ve sanayi yatırımlarına girmek istedikleri bir dönemde, Almanya'da kâğıt sanayi üzerine ihtisas yapan Mehmet Ali (Kağıtçı) Bey'in projesini inceleyip uygun olduğunu tespit ettikten sonra, İş Bankası'na yatırım kararı alınmış ve Kocaeli'nde fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. İş Bankası, hem fabrika için izin almak, hem de yürürlükteki Teşviki Sanayi Kanunu gereğince, yakın çevrede ikinci bir fabrikanın kurulmaması için başvuruda bulunmuştur. Ancak iktisat vekâletince, kâğıt fabrikasının Ofis tarafından yapılacağı bildirilerek izin verilmemiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, Banka İdare Meclisinde konu hakkında değerlendirmelerde bulunarak, devletin ihtiyacının çok olduğu, maaş ödemesi için bile parasının olmadığı düşünüldüğünde, özel teşebbüsün giriştiği bu fabrikaya izin verilmesinin gerektiğine inandığını söylemiştir. İş Bankası İdare Meclisi üyelerinden durumu haber alan Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal (Bayar) Bey'i çağırarak fabrika konusunu görüşmüştür. Görüşmede Mahmut Celal (Bayar) Bey'in, devletin yaptığını devlete yaptırmak, yapamadıklarını da özel teşebbüse bırakmak şeklinde özetlediği görüş Mustafa Kemal Paşa tarafından benimsenmiştir.⁷⁹

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in, kâğıt fabrikasını devlet yapabiliyorsa yapmasını, bu işi yapacak müesseselerin ortaya çıkması durumunda ise, devletin bu işleri onlara devrederek, imkânlarını başka alanlarda kullanması gerektiği yönündeki görüşünü Mustafa Kemal Paşa beğenmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu fikirleri alarak geliştirdiğini, böylece karma ekonomi esaslarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, bu gelişme sonrasında, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet (İnönü) Paşa arasında İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey üzerine bir ihtilafın çıktığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini iktisat vekilliğine

---

⁷⁷ İpekçi, a.g.e., s. 131; Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, s. 50, 52.

⁷⁸ İpekçi, a.g.e., s. 131.

⁷⁹ Celal Bayar, "Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal", *Meydan*, 4 Mayıs 1965, Sayı: 16, İstanbul, 1965, s. 13.

getirdiğini, bunun İsmet (İnönü) Paşa'ya rağmen değil, aralarında anlaşarak yapıldığını belirtmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, ortaya çıkan meselenin esasının, karma ekonomiyi kurmak görüşünde beliren farklı yaklaşımlardan kaynaklandığını da ifade etmiştir.⁸⁰

2.3.2. Liderler Tarafından Devletçiliğin Algılanışı

Mustafa Kemal Paşa ülke ekonomisi ile daima yakından ilgilenmiş, ülkenin refahı için her istenilen işin hükümet tarafından yapılamadığını görmekten üzüntü duymuştur.⁸¹ Mustafa Kemal Paşa Eylül 1931 tarihinde yurt gezisinden döndükten sonra Vekiller Heyetinde izlenimlerini anlatmış, Vekillerin yapmak istediği işleri dinlemişti. Yapılmak istenen işler için gerekli olan 500 milyon liranın bulunamayacağı anlaşıldıktan sonra, bu durumu eleştirmiş ve toplantıdan ayrılmıştır.⁸²

Benzer bir şekilde, Ağustos 1932 tarihinde de Vekiller Heyeti toplantısına katılmış, iktisadi işleri bütünüyle ele alacak girişimlere ne zaman başlanacağını sormuş, toplantıda bulunmayan İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in tedavi için Avrupa'ya gideceğini öğrenmişti. Toplantı sırasında Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey'in, Ali İktisat Meclisinin iki yıl önce tavsiye ettiği projeler için 56 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, ancak bu paranın karşılanamadığını söylemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa bu durumu eleştirerek; "Hayret... Milli mücadelede de bana hazinenin imkânsızlığından bahsetmişlerdi." diyerek toplantıyı terk etmiştir.⁸³

İsmet İnönü Atatürk'ün ekonomik görüşünü şu sözlerle açıklamıştır: "Atatürk ölünceye kadar özel teşebbüsü esas tutmuştur. Devletçi değil liberal ekonomiden yanaydı."⁸⁴

Celal Bayar ise, Atatürk'ün hayatı boyunca sistemlerden hoşlanmadığını ve yaptıklarından bir sistem çıkarmaya çalışmadığını belirtmiş, İsmet İnönü'den farklı

---

⁸⁰ İpekçi, a.g.e., s. 130-132.

⁸¹ A. Afetinan, **Ellinci Yılında Tarihten Geleceğe**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973, s. 408.

⁸² Celal Bayar (Der. İsmet Bozdağ), **Atatürk Gibi Düşünmek**, Truva Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23, 24.

⁸³ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 107.

⁸⁴ Cemil Koçak, **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 40.

olarak Atatürk'ün ekonomik görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Atatürk özel mülkiyetin yanında yer almakla, tarihi komünizm, marksizm, sosyalizmden ayrılmış ve Batı ekonomi görüşünün yanında yer almıştır. Ancak Atatürk'ün benimsediği Batı ekonomisi, 18nci yüzyıl liberalizmi değildir. Ekonomik ilişkilerde devletin müdahale hakkının olduğunu benimseyerek, çağdaş ekonomiye öncülük etmiştir. Nasıl ki Atatürk, devletçiliği de, devlet kapitalizmi olarak benimsememiştir.”⁸⁵

Celal Bayar, Atatürk'ün karma ekonomi ile kastettiği anlamın şu şekilde olduğunu açıklamıştır: “Devletin rehberliği, yol göstericiliği ve sosyal adaletin temin edici tedbirleri ile yaratıcılığına inandığı Türk milletinin ağır sanayiden güzel sanatların en ince dalına kadar, kişinin kendi tercihinde yerini bulacağı inancıydı.”⁸⁶

Atatürk devletçiliği şu şekilde tanımlamıştır: “Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyetleri esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.”⁸⁷

Celal Bayar Atatürk'ün kendisine, 1935 yılında İzmir Fuarını açmak için yapacağı konuşmada devletçiliği açıklamasını istediğini, hazırladığı konuşma metnini Atatürk'ün beğendiğini ve sadece birkaç kelimesini değiştirdiği belirtmiştir.⁸⁸ Celal Bayar bu konuşmada uyguladıkları devletçiliği şu şekilde açıklamıştır: “Bizim takip ettiğimiz yol liberalizmden başka bir sistemdir... Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası şudur; Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline alması.”⁸⁹

İsmet (İnönü) Paşa, 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarette, ekonomide plan meselesini, seyahatinin başlıca hedeflerinden biri olarak gördüğünü

---

⁸⁵ Bayar, *Atatürk Gibi Düşünmek*, s. 92, 93.

⁸⁶ Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 149

⁸⁷ A. Afetinan, *Ellinci Yılında Tarihten Geleceğe*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973, s. 39.

⁸⁸ Bayar, “*Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal*”, s. 12.

⁸⁹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 341.

belirtmiştir. İktisadi buhran devirlerinin, plan konusundaki görüşlerini ve ihtiyaçlarını ortaya çıkaran önemli seneler olduğunu söyleyen İsmet (İnönü) Paşa, seyahatindeki başlıca hedefinin, Rusların mali kaynaklarını nasıl bulduğunu, plandan aldıkları sonuçların neler olduğunu, Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve durumuna göre çıkarılabilecek sonuçların ve tedbirlerin neler olabileceğini keşfetmeye çalışmak olarak açıklamıştır. “Nitekim Sovyet Rusya'dan, planı, ihtiyacımıza göre ciddi bir tedbir olarak düşünmek gerektiği kanaat ve kararı ile döndüm.” sözleriyle seyahatinin sonucunu özetlemiştir.⁹⁰

Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, uygulamak istediği iktisadi politikalarında devletçiliği esas aldığını şu şekilde ifade etmiştir: “Biz, iktisatta devletçiliği, gelişmek için ve yeni düzeni kurmak için de verimli ve olumlu, en etkili araç sayıyoruz.”⁹¹

İsmet (İnönü) Paşa Kadro dergisinin 22'nci sayısına yazdığı, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” isimli yazısında, devletçiliğin bir zorunluluk ve savunma aracı olduğunu, bu savunmanın muhafazakâr bir anlamda değil, ilerlemek ve gelişmek için bir araç olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, özel sektörün hep kar, devlet girişimlerinin ise hep zarar ile çalıştığı yönündeki eleştirilere karşı çıkmış ve devletin mutlaka fedakârlık yapması gerektiğini savunmuştur.⁹²

Mahmut Celal (Bayar) Bey, İsmet (İnönü) Paşa'nın 1932 yılındaki Rusya seyahati sonrasında, sıkı bir devletçilik politikasının uygulandığını, özel teşebbüsün men edilmek istendiğini, ancak bunun için bir kanun çıkarılmadığından, fabrika kuracaklara hükümetin izin vermesi esasının getirildiğini, müracaat edenlere izin verilmeyerek veya ağır koşullar ileri sürerek, Sovyetler Birliği örneğindeki gibi ağır bir devletçiliğin uygulamaya konulduğunu belirtmiştir.⁹³

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Teşviki Sanayi Kanununun kaldırılmasını ve Sanayi Ofisinin kurulmasını, her şeyin bu Ofis tarafından yapılmasının öngörülmesini ve müsaadesi olmadan hiçbir girişimin yapılamayacağını

---

⁹⁰ İnönü, **a.g.e.**, s. 535.

⁹¹ Ülken, **a.g.e.**, 34.

⁹² Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 165. “İsmet (İnönü) Paşa'nın Kadro dergisinde yazdığı yazıya, üstü kapalı da olsa cevap niteliğinde bir yazıyı Siirt Mebusu Mahmut Bey kaleme almıştır.” Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 153.

⁹³ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 39.

kararlaştırılmasını, o tarihte dünyada uygulanan en ileri devletçilik olarak nitelemiştir.⁹⁴

Mahmut Celal (Bayar) Bey İsmet (İnönü) Paşa'nın ekonomi grşnn şu sözlerle açıklamıştır: "İsmet Paşa, kuvvetli bir devlet fikrinden yanadır. Marksizme meyil gösterdiğini sanmıyorum. Fakat Rusya'da ekonomik glerin devlet elinde toplanmasını kendi açısından beğendiğini düşünüyorum. Çünkü ekonomik gler ne kadar hükümet elinde olursa, milleti idare etmek o kadar kolaylaşır."⁹⁵

Mahmut Celal (Bayar) Bey, prensip olarak memleketin ve inkılâbın iki önemli şahsiyeti olan Mustafa Kemal Paşa ile İsmet (İnönü) Paşa arasına girmek istemediğini belirtmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, hükümet içinde İsmet (İnönü) Paşa ile ilişkisini ve liderlerin devletçilik anlayışlarında yaşanan değişiklikleri şu Şekilde izah etmiştir: "Ben İnönü'ye saygı gösterirdim. Őefimdi... Kendisine her fırsatta izahat verirdim. Ve o da bana yardım ederdi. Yani anlaşırdık. Atatürk tedricen dar devletçilikten beriye geldi. İsmet Paşa olduğu yerde kaldı. Mesele budur."⁹⁶

Celal Bayar, Atatürk ile İsmet İnönü'nün, birbirlerinin ekonomik görüşlerini nasıl değerlendirdiğini şu Şekilde açıklamıştır: "Atatürk, İnönü'nün memur devletçiliği anlayışını hiçbir zaman doğru ve yerinde bulmamıştır. Devletçilik deyince bundan başka bir Şekil düşünmemiş olan İnönü de, Atatürk'ün zelciliğe yönelmiş ve devletçiliğin vatandaşın ekonomik hürriyete ve bu yolla refaha kavuşması için vasita olarak kabul etmiş görüşünü hiçbir zaman kabul etmemiş ve kavramamıştır."⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olması dolayısıyla 14 Eylül 1932 tarihinde gönderdiği telgrafta, yıllardan beri büyük ve ciddi iktisat işlerinde bizzat uğraşarak görgü ve tecrübesini çoğalttığını, bu kez de iktisat vekilliği görevini, yüksek ve ameli (uygulamalı) yetenekleriyle, üzerine almasından çok memnun olduğunu belirtmiştir. Atama nedeniyle Mahmut Celal (Bayar) Bey'e ve kendisini büyük bir isabetle seçen İsmet (İnönü) Paşa'ya teşekkür etmiş ve şunları yazmıştır: "Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta

---

⁹⁴ Bayar, "Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal", s. 13; İpekçi, a.g.e., s. 130.

⁹⁵ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 34.

⁹⁶ İpekçi, a.g.e., s. 132.

⁹⁷ Başar, a.g.e., s. 630.

bulunan mühim işimiz iktisad işidir. Bu işte en yüksek muvaffakiyeti (başarıyı) temine çalışmak hayatidir, zaruridir. Bunun için bu işte bütün devlet teşkilatının, bütün yurttaşların ve hepimizin ciddi duygularla alakalı olmamız lüzumu tabiidir. Milli iktisad yolunda, emin olarak ve emniyet vererek kat'i ve radikal adımlar atarken, esas programımızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İçtimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini, aynı faydalı alaka ile bu yolda elele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolcular yapmak, devletin iktisad işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çare vardır. Muvaffakiyetiniz benimle beraber bütün arkadaşlarımızın ve yurttaşlarımızın maddi ve manevi her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek müsterihane (gönül rahatlığıyla) ve muvaffakiyetten emin olarak radikal suretle çalışınız, efendim.”⁹⁸

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Mustafa Kemal Paşanın gönderdiği bu telgrafta bahsettiği ekonomi hususlarının ileri devletçilikten yana olduğunu, “radikal çalışmız” ve “ameli tedbirleri tercih ediniz” ibareleri üzerinde de ayrıca durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa Mahmut Celal (Bayar) Bey’e, Türkiye’nin iktisat tarihini yazması için emir vermişti. Kaynak bulmakta güçlük çeken Mahmut Celal (Bayar) Bey, bunu Mustafa Kemal Paşa’ya söylediğinde; “Kitabı bırak! Senin tek vazifen bu, milletin karnını doyuracaksın” talimatını almıştır.¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın bu ikazı aslında, telgrafında belirttiği gibi ameli (uygulamalı) tedbirler ile çalışmasını istemesinden kaynaklanmış, yapılacak işlerin çokluğundan dolayı enerjisini başka alanlara vermesini istememiştir.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, iktisat vekili olarak işe başladığı zaman elinde oldukça katı kanunların bulunduğunu, kendisinin bu kanunları elden geldiğince yumuşatarak uyguladığını, halk ile devleti ortak bir ekonomiye doğru götürmek için gayret gösterdiğini, Mustafa Kemal Paşa’nın da bu uygulamaları beğenerek kendisine destek verdiğini belirtmiştir.¹⁰¹

---

⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-3 (1918-1937)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954, s. 553, 554; İsmet Bozdağ, “Cumhuriyetle Birlikte Celal Bayar”, **Türk Edebiyatı**, Sayı: 157, 1986, s. 17.

⁹⁹ Bayar, “*Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal*”, s. 12, 13.

¹⁰⁰ Melzig Herbert, “*Atatürk*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:44-45-46, İstanbul, 1988, s. 144.

¹⁰¹ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk**, s. 34.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Türkiye İş Bankasının kurulması sırasında, para bulunsa bile bankacılığın Türklerce yapılamayacağını ve dünyaya rezil olunacağından bahsedildiğini, sanayileşmenin her aşamasında da benzer engeller ile karşılaşıldığını, eğer Mustafa Kemal Paşa olmasa ve kendisini kayıtsız şartsız desteklemese hiçbir şeyin yapılamayacağını vurgulamıştır.¹⁰²

Atatürk'ün 1934 yılında Celal Bayar hakkındaki sözlerinin yer aldığı plakta, onun yaptığı başarılı çalışmaları öven şu ifadelerin yer aldığı görülmektedir: Biz bu milleti bugünkü şeklinden daha yüksek mertebelere çıkarmakla mükellef adamlarız. Bu yükseliş yalnız ve yalnız meydan muharebelerinde kazandığımız şereflerle olamaz... Asıl yükseliş, iktisat sahasında yükseliş olacaktır. Büyük memnuniyetle görüyorum ki iktisadın başında bulunan arkadaşım Celal Bey mühim suretle bu istikameti yayıyor, görüyor ve muvaffak da oluyor. Bu istikametteki muvaffakiyetini Türk milleti anladığı zamandır ki en büyük zafer tecelli edecektir. Ben o zaferin muhakkak olduğuna kani bir adam olarak mes'ut ve mesrurum (sevinçliyim).¹⁰³

Celal Bayar da, kendisinin hizmetlerinin Atatürk için başka bir değeri olduğunu söylemiştir. Kendisinin, Atatürk ile İsmet İnönü arasına girmek istemediğini, İsmet İnönü ile aralarındaki farklılığın teferruatta değil esasta olduğunu, bu esas konunun da ekonomik hayatta devletin rolünün ne olduğu sorusundan kaynaklandığını söylemiştir.¹⁰⁴

2.3.3. Celal Bayar'ın İktisat Vekili Olarak Uygulamaları

1932 yılında sanayileşmenin gerekliliği konusunda hükümet ile özel kesim arasında bir uzlaşma olmakla birlikte, ekonomide üstlenilecek rol konusunda fikir ayrılığı oluşmuştur. Bu fikir ayrılığı 9 Eylül 1932 tarihinde Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olması ile sanayileşme modelinde değişiklik yapılarak giderilmiştir.

Mahmut Celal (Bayar) Bey iktisat vekilliğine başladıktan hemen sonra görünüşte çalışma arkadaşlarına, gerçekte ise bütün Türkiye'ye yayımladığı tamimle özellikle iki çevreye güvence vermiştir. Güvencenin bir kesimi parti yöneticilerine

¹⁰² Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 50.

¹⁰³ Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 112.

¹⁰⁴ Koçak, *Milli Şef Dönemi*, s. 45, 46.

olmuş, Cumhuriyet Halk Partisinin programındaki bazı maddeler tekrar edilerek parti çevreleri, özellikle katı devletçilik yanlıları yatıştırılmıştır. Güvence verilen diğer kesim ise iş çevreleri olmuştur.¹⁰⁵ İş çevrelerine verdiği güvenceyi tamimde şu şekilde izah etmiştir: “... Kanaatimizce memleketin iktisat ve faaliyet sahasında fertlerin ve devletlerin müşterek mesaisiyle yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır... Türk içtimai ve milli heyetinde namuskârane liyakatle sa’y ile (çalışarak) temin edilecek kazançlar içtimai bir şaibe değildir... Milli servete bir zerre daha ilave edebilmek muvaffakiyeti bilakis hepimiz için sevinç vesilesi olmalıdır.”¹⁰⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey’in önerisi ile 5 Ocak 1933 tarihinde toplanan Ali İktisat Meclisi’nde Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası ile öngörülen devletçilik modeli ele alınmıştır. Ali İktisat Meclisi’nde eleştirilen bu modele karşı, eski uygulamaları çağrıştıracak şekilde yeni bir model teklif edilmiştir.¹⁰⁷

Ali İktisat Meclisi, 1932 yılı yasaları olan Türkiye Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi yasalarını yürürlükten kaldırarak, 1925 Sanayi ve Maadin Bankası’nın sanayi anlayışı politikalarına geri dönmeyi teklif etmiştir.¹⁰⁸

Ali İktisat Meclisi’nin görüşüne paralel olarak 3 Haziran 1933 tarihinde Sümerbank Kanunu kabul edilmiş, bu kanun ile bankacılık ve sanayi faaliyetleri tekrar birleştirilmiştir. Sümerbank modelinde özel sektöre kaynak sağlanmış, ortaklığa gidilmesi öngörülmüştür. Sümerbank modeli ile sanayileşme sürecinde özel sektörle uzlaşan bir devletçi politika uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁹

Sümerbank’ın gelişmesinde ve sanayi programlarının hazırlanıp kısa sürede uygulanmasında, Sümerbank’ın Ali İktisat Meclisi’nin öngördüğü biçimde özel kesimi kredilendirecek bir banka gibi değil de, devletin sanayi yatırımlarının karargâhı gibi örgütlenişi etkili olmuştur.¹¹⁰

---

¹⁰⁵ İlhan Tekeli, Suat İlkin, **Cumhuriyetin Harcı-2 Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 229.

¹⁰⁶ Nazmi Sevgen (Top. ve Haz.), **Celal Bayar Diyor ki 1920-1950 Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbıhal**, Künyesiz, İstanbul, 1951, s. 47.

¹⁰⁷ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁰⁸ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)**, s. LIX.

¹⁰⁹ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 249.

¹¹⁰ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)**, s. LXIV.

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olmasıyla birlikte devletçilik anlayış ve politikasında bir model değişikliğine gidilmiştir.¹¹¹ Mahmut Celal (Bayar) Bey, model icat ettiğinin farkında olmadığını, ülkenin şartlarına göre hızlı kalkınmanın tek yolunun bu olduğunu düşündüğünü ve başka ülkelerin ne yaptığını da bakmadığını belirtmiştir. Halk ile temas kurarak ekonomik eğilimlerini yoklamış, buna göre kararlar almıştır.¹¹²

Mahmut Celal (Bayar) Bey iktisat vekili olduktan sonra; Sümerbank, Etibank, Denizbank gibi her biri kendi alanında, devlet gücü ile özel girişimi uyumlu bir şekilde birleştiren, karma ekonomiyi uygulayacak olan müesseseleri oluşturmaya, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Türk Ofis, Elektrik İşleri Etüd İdaresi gibi yol gösterici temel müesseseleri teşkilatlandırmaya, kredi kaynakları için Ziraat Bankasını güçlendirmeye, Halk ve Emlak Bankasını kurmaya, sanayileşme için dış kredi sağlamaya, tütün, fındık, üzüm, incir, pamuk gibi temel maddelerin kaderini tayin edecek kongreleri oluşturmaya başladığını ifade etmiştir.¹¹³

1936 yılında yayınlanan İkinci Sanayi Programının önsözünde, yapılmamış işlerin kısa sürede yapılmasından övgüyle şu şekilde bahsedilmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvafık oldu.”¹¹⁴

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in ekonomi alanındaki çalışmalarının yanı sıra, iktisat vekilliğinin başlarında, ağırlıklı olarak dış politikanın yer aldığı Yunanistan seyahatini gerçekleştirmiştir. Bu Seyahate Mahmut Celal (Bayar) Bey'in görevlendirilmesi, onun Milli Mücadele dönemi öncesinde İzmir'de görev yapması ile ilgili olmuştur.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Mustafa Kemal Paşaya Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını açıklarken, Mustafa Kemal Paşa, işinin çok olduğunu bildiğini, ancak Yunanlıları en iyi o tanıdığı için, onu Atina'ya göndereceğini söylemiştir.¹¹⁵

---

¹¹¹ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 246.

¹¹² Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 47.

¹¹³ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 227, 228.

¹¹⁴ Mustafa Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

¹¹⁵ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 228.

Mustafa Kemal Paşa, Venizelos'un Yunanistan'a dönmesinden sonra iki defa iktidar değişikliği olduğunu, halkı kendi yanına çekmek için 1918'de olduğu gibi bir maceraya girip girmeyeceğini merak ettiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu gezinin amacını, Yunanlılarla dost olmak, bu dostluğun anlaşılması durumunda Balkan Paktını kurmak olarak göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Balkan Paktı ile ilgili olarak, komşularından toprak talebinde bulunan ve Almanya ile Rusya'ya yakın politika izlemek isteyen Bulgaristan'ın Pakta girmeyeceği, ancak Romanya ve Yugoslavya'nın gireceği yönünde değerlendirmede bulunmuştur.¹¹⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey Atina'da 11 Mayıs 1933 tarihinde, Türk-Yunan ticaret itilafnamesini imzalarken yaptığı açıklamada, dünya iktisadi siyasetinin sonuçları karşısında, herhangi bir ülkeye karşı yalnızca satıcı konumda olmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin mallarını alan ülkenin mallarını almayı milli bir vazife olarak gördüklerini belirtmiştir. Yunanistan'da Türkler için derin ve sarsılmaz bir dostluğa şahit olduğunu, her iki ülkenin iktisadi ilişkilerini kuvvetlendirmeye yardımcı olacak şekilde, dostlukla çıkarların birlikte yürümesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁷

Mahmut Celal (Bayar) Bey Başbakan Çaldaris ile görüşmesinde pakt konusunda mutabık kalmış, daha sonra şahsiyeti ile siyasete yön verdiğini tespit ettiği Venizelos ile görüşmüştür. Mahmut Celal (Bayar) Bey'in Balkanlara barışı getirecek ve harici tehlikelerden koruyacak pakt teklifine karşı Venizelos; "Gaziniz büyük adam... Bu netice aklın yoludur" değerlendirmesini yapmış ve öneriyi kabul etmiştir.

Yunanistan seyahati dönüşünde Mustafa Kemal Paşa, Venizelos'un aklın yolu değerlendirmesi üzerine; "Sadece aklın yolu diyor, Tarih ve Coğrafyanın demiyor, diyemiyor... Halbuki asıl hakikati söylemesi şart olan O... Çünkü ırkına ve yurduna aklı erdiği halde tasdik etmediği hakikati inkardan dolayı çok şey çektirdi... Devlet adamının böyle ihtirası ne kötü şey." sözleriyle eleştirini dile getirmiştir.¹¹⁸

---

¹¹⁶ a.g.e., s. 113, 114.

¹¹⁷ Sevgen, a.g.e., s. 51.

¹¹⁸ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 210, 216.

Mahmut Celal (Bayar) Bey Atina'da iktisat vekilliğinin sınırlarını aşan beyanlarda bulunduğunu, dönüşte Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine, iktisat vekili değil hariciye vekili gibi konuşmasını beğendiğini söylediğini belirtmiştir.¹¹⁹

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olması sonrasında, katı devletçilik uygulamaları arasında gösterilen, Türk limanları arasındaki posta seferlerinin devlet tekeline alınması konusunda değişikliğe gidilmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey Atina'ya yaptığı seyahat sırasında, asıl olarak Yunan deniz ticaret filosunun başarı sebepleri üzerine incelemelerde bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁰

Mustafa Şeref (Özkan) Bey'in iktisat vekilliği sırasında, 9 Temmuz 1932 tarihinde çıkartılan ve devletçilik uygulamaları arasında gösterilen kanunla, Türk limanları arasındaki posta seferleri devlet tekeline alınmıştı.¹²¹

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekilliği sırasında, 29 Mayıs 1933 tarihinde çıkartılan kanunla, Türkiye sahillerinde düzenli posta seferi yapma tekeli devlet elinde olmakla birlikte, bu tekelin Denizyolları İşletme Müdürlüğü tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanunla, kanunun kabulünden en geç altı ay sonra kurulacak bir anonim şirketin de Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte çalışmasına yetki verilmiştir.¹²² Kanun gereğince, iktisat vekâleti her yıl düzenli posta seferlerinin hangi limanlar arasında yapılacağını ve zorunlu yapılması gereken asgari sefer sayısını belirleyecekti. Posta seferi yapmaya yetkili kurumlar bu hatları aralarında bölüşecekler, aralarında anlaşma sağlanamazsa iktisat vekâletince sorun çözümlenecekti. Kanun bu haliyle özel armatörlere posta seferi yapma imkânı tanıdığı için eskisine göre daha liberal olduğu kabul edilmiştir. 1932 tarihli kanun öncesinde görülen yıkıcı rekabeti önlemek için, kabul edilen kanunla piyasaların bölünmesi ve fiyat tespitine ilişkin hükümler konulmuş, seferlerin devletçe denetlenmesi imkânı tanınmıştır.¹²³

Mahmut Celal (Bayar) Bey iktisat vekili olduktan sonra üzerinde önemle durduğu konuların başında, vekâletini yeniden teşkilatlandırmak, gerekli uzman

---

¹¹⁹ a.g.e., s. 115.

¹²⁰ a.g.e., s. 215.

¹²¹ İlhan Tekeli, Suat İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1982, s. 251, 252.

¹²² a.g.e., s. 252; Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 271.

¹²³ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 272, 273.

personeli içinde barındıracak ve yapmayı tasarladığı ticaret, sanayi ve maden alanlarındaki girişimleri yürütebilecek bir yapıya kavuşturmak olmuştur.

Mahmut Celal (Bayar) Bey 18 Mayıs 1933 tarihinde, iktisat vekilliğine atandığı andan itibaren ani ve fevkalade işlerle karşı karşıya kaldığını, ancak iktisat vekâleti teşkilatının, üzerine yüklenen görevleri yerine getirecek yapıda olmadığını söylemiştir. Yeni teşkilat yapısının, yalnızca kendisinin görüş ve tecrübelerine göre değil, diğer ülkelerin iktisat vekâletleri de dikkate alarak oluşturulduğunu ve tasarının yakında Meclise sunulacağını duyurmuştur.¹²⁴

Meclise sunulan İktisat Vekaletinin Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki kanun layihası görüşmeleri sırasında Mahmut Celal (Bayar) Bey, vekaletinin yalnızca memleket dahilinde çalışan bir teşekkül olmadığını, mesailerinin dünya ile birlikte olduğunu ve bu yüzden yabancı dile hakim olan memurlara ihtiyaçlarının bulunduğunu belirtmiştir. Maaş konusu ile ilgili olarak¹²⁵, tapu dairesinde çalışan bir kişi ile aynı işi yapan kendi vekâlet memurunun da aynı maaşı alacağını, ancak yabancı dile, uzmanlığa ve bilgiye ihtiyaç duyulan yerde çalıştırılacaklara, bu özelliklere sahip olmayanlarla aynı maaşın verilmesi durumunda, vekâletinin işlerinin yürütülemeyeceğini söylemiştir.

Mahmut Celal (Bayar) Bey ihtiyaç duyduğu uzmanlara madencilik alanından örnek vermiştir. Mevcut madenlerin değerleri konusunda ellerinde birbiriyle çelişik raporlar bulunduğunu, bir raporda madenin dünyada en zengin maden olduğunun söylemesine rağmen, diğer bir raporda madenin işletilmesinin ekonomik olmadığını söylediğini belirtmiştir. Bu durum karşısında, uzmanlara yaptırılacak incelemelere ihtiyaç duyduklarını, bu uzmanların da rastgele bulunacak ve bedavaya çalıştırılacak insanlar olmadığını söylemiştir. 1933 yılında Meclisten, ihtisas sahibi uzmanları çalıştırmak için izin alındığını, bunların maaşlarının diğer çalışanlara göre daha yüksek olduğunu, ancak istenilen uzmanları bulamadığı için yüksek maaşı kimseye vermediğini de sözlerine eklemiştir.

---

¹²⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, 18 Mayıs 1933, 53. İnikad, 2. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1933, s. 171.

¹²⁵ "Dönemim iktisatçılarından Ahmet Hamdi Başer, Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisadi devlet işletmelerinin ticari usullere göre yönetimi için mücadele verdiğini, ancak önüne daima bürokrasi engelini çıktığını söylemiştir. En büyük engel maaş konusunda çıkmış, Mahmut Celal (Bayar) Bey'in hazırladığı kanuna göre Vekiller Heyetinin kararı ile 5000 liraya kadar maaş verilmesi öngörülmüş iken, Meclis Komisyonunda, devlet memuruna verilen en yüksek maaşı geçmemesi kabul edilmişti. Bu ise mevcut maaşların da gerisindeydi." Başar, **a.g.e.**, s. 516, 517.

Kabul edilen İktisat Vekâletinin Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunun birinci maddesiyle, iktisat vekâletinin yapacağı işler ve vazifeler olarak, kara ve deniz ticareti ile sanayi ve maden işleri gösterilmiştir. Sanayi ve maden işleri kapsamında; Sümerbank ve devlet sermayesi ile kurulacak fabrikalar, elektrifikasyon işleri ve madenlerle ilgili işler belirtilmiştir. Kanunun ikinci maddesiyle, sıralanan bu iş ve vazifeleri yapmak için gerekli olan teşkilat da belirlenmiştir. Buna göre iktisat vekâleti, vekâlet müsteşarının idaresi altında; deniz ticaret müsteşarlığından, iç ticaret, sanayi ve maadin, limanlar ve deniz nakliyatı işleri genel müdürlüklerinden, dış ticaret (Türkofis) reisliğinden, ihracatı teşkilatlandırma müdürlüğünden ve diğer idari birimlerden oluşmuştur.

Kanunun üçüncü maddesiyle; fen ve ihtisas memurlarının maaşlarının, emsallerine göre bir kat kadar fazla olması, liman reislerine emsali maaş tutarı kadar ücret verilmesi ve ücretli memur kullanma yetkisinin iktisat vekâletine bırakılması kabul edilmiştir.¹²⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in iktisat vekili olduktan sonra, iktisat vekâletinin teşkilatlandırılmasına paralel olarak, üzerinde durduğu diğer bir konu da yabancı uzmanlardan yararlanmak olmuştur. Bu uzmanları, teknik danışman olarak kullandığı gibi, vekâlet teşkilatında çalıştırarak da yararlanmıştır.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, sanayileşme planını uygulayacak kadroları iktisat vekilliğinin yeni kurulan kadrolarına almak için uğraş verdiğini, fakat devletin bürokratik yapısından kaynaklanan sorunların ancak Mustafa Kemal Paşa'nın desteği ile aşılabildiğini belirtmiştir.¹²⁷

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in, yabancı uzmanları çağırarak rapor hazırlattığı, ancak iktisat vekâletinde yönetici düzeyde yabancı uzman getirme fikrini İsmet (İnönü) Paşa'nın karşı çıkması sonucu uygulayamadığı iddia edilmiştir.¹²⁸

Oysa konu incelendiğinde, iddia edildiğinin aksine iktisat vekâletinde yabancı uzman çalıştırıldığı görülmüştür. Örneğin, Mahmut Celal (Bayar) Bey'in Mecliste, İzmir Mebusu Kitapçı Hüsnü Bey'in sorusu üzerine yaptığı açıklamada, Petrol Taharri (arama) ve İşletmesi Hakkındaki Kanuna göre gerekli teşkilatın yapıldığını,

---

¹²⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, 27 Mayıs 1934, 58. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s. 302-304.

¹²⁷ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 116.

¹²⁸ İlhan Tekeli, Suat İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s. 175.

teşkilatın yabancı uzmanlarla da takviye edildiğini ve bu uzmanların çalışmaya başladığını belirtmiştir.¹²⁹

İktisat Vekâletinin 19 Mart 1937 tarihli tezkeresiyle, 2007 sayılı kanunun 2'nci maddesi gereğince, Sümerbank Merkez Teşkilatı ile Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikasında çalışmak üzere yabancı uzmanlara izin verilmesinin istendiği görülmektedir. Bu istek uygun görülerek, Vekiller Heyeti 1 Nisan 1937 tarihinde yabancı uzmanların getirilmelerine onay vermiştir.¹³⁰ İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde de yabancı uzmanların çalıştırılması uygulamasına devam edildiği görülmektedir. 18 Eylül 1939 tarihinde, İktisat Vekâleti, Milli Müdafaa ve Dâhiliye vekâletlerinde 13 yabancı uzmanın istihdam edilmesi için hazırlanan kararnameye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü onay vermiştir.¹³¹

Mahmut Celal (Bayar) Bey, iktisat vekâletinde yabancı uzman çalıştırılmasının dışında, yabancı uzmanlara rapor da hazırlattığını değişik zamanlarda açıklamıştır. Örneğin, Mecliste yaptığı açıklamada, Cumhuriyet Halk Fırkasında iktisat vekâletinin takip edeceği hareket tarzını açıklarken uzmanlardan yararlanacağını söylediğini hatırlatmış, bu uzmanların işe başlamak üzere olduğunu, yapacakları değerlendirmelerden yararlanmayı kendisine bir vazife olarak gördüğünü belirtmiştir.¹³²

Mahmut Celal (Bayar) Bey'in bahsettiği Amerikalı uzmanların iktisadi vaziyet hakkında hazırlamış oldukları raporun ana hatları, 18 Aralık 1933 tarihinde iktisat vekâletine teslim edilmiştir.¹³³

Mahmut Celal (Bayar) Bey, 12 Mayıs 1934 tarihinde Mecliste aynı konu üzerine yaptığı konuşmasında, iktisat vekâletinin getirdiği uzmanların incelemesini henüz tamamlamadığını, yapılan incelemenin bütün vatani kapsayacak şekilde olduğunu, memleketin bütün iktisadi hayatını içerecek olan bir raporun kısa bir süre sonra bitirilerek Meclise arz edileceğini bildirmiştir.¹³⁴

Celal Bayar başka bir açıklamasında da, önem verdikleri konunun teknik kontrol olduğunu, iktisat vekâletinin yönlendirmesi ile zaman zaman yabancı

---

¹²⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:21, İçtima:3, 12 Mayıs 1934, 38. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s. 145-151, 153.

¹³⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 73.26.6.

¹³¹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1, Yer No: 56.343.7.

¹³² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, a.g.e., s. 171.

¹³³ Cumhuriyet, 18 Aralık 1933, s. 1.

¹³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:21, İçtima:3, a.g.e., s. 145-151, 153.

uzmanların Sümerbank fabrikalarında teknik kontrol ve maliyet fiyat incelemelerinde bulduklarını, alınan rapora göre değişiklikler yapıldığını belirtmiştir. Celal Bayar, devletin kurduğu ve işlettiği fabrikaların, iktisat vekâletinde oluşturulacak bir uzmanlar grubunca kontrol edilmesini istediklerini de ilave etmiştir.¹³⁵

Celal Bayar, devlet sermayesi ile oluşturulan mali kuruluşların devletin denetimine tabi olup olmayacağı, olaksa şeklinin nasıl olacağını bütün dünyada üzerinde durulan bir konu olduğunu söylemiştir. Yakın zamana kadar devletlerin bünyesinde iktisadi ve sanayi teşekküllerin yer almayacağı görüşünün hâkim olduğunu, oysa bu görüşün tamamen değiştiğini, Türkiye’de devletçilik prensibi bir rejim prensibi olduğu için, bu tür teşekküllerin kanun ve nazariye bakımından olduğu kadar, milli ekonomi gereğince de birinci derecede önem kazandığını belirtmiştir. Celal Bayar kendisinin, devletin denetimine taraftar olduğunu, ancak bu denetimin, resmi dairelerin bünyesinde yer alan dar ve sıkı formalitelere göre değil, ticari veya endüstriyel bir teşekkülün özelliklerine göre olması gerektiğini savunmuştur. Devletin rolü ve vazifeleri bakımından, bütün dünyanın benimsediği politikanın da bu olduğunu vurgulamıştır.

Dünyada devletçiliğe doğru bir yöneliş olduğunu, Türkiye’de uygulanan devletçiliğin Fransa’da yeni uygulanmaya başlandığını, liberalizmin beşiği olan İngiltere’de de benzer şekilde uygulandığını söylemiştir.¹³⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey’in iktisat vekili olması sonrasında, uygulanan katı devletçiliğin terk edildiği, buna paralel olarak Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankasının yerine, özel sektör ile birlikte çalışmayı öngören Sümerbank’ın kurulduğu yukarıda açıklanmıştı. Aşağıda, Sümerbank’ın kuruluş gerekçeleri, çalışma alanları ve özel sektörle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Mahmut Celal (Bayar) Bey’in girişimi ile oluşturulan Sümerbank yasası, bir sanayileşme modelini ortaya koymakla beraber, devletçilikte yeni bir dönemin başladığını da simgelemiştir.¹³⁷ Sümerbank modeli bir uzlaşma çizgisi oluşturmuş, sanayinin, devlet ve özel sermayenin işbirliği ile kurulacağı anlayışını simgelemiştir.¹³⁸

¹³⁵ Aydın Tarihi, Basın Genel Müdürlüğü, Ankara, Sayı:43, 1-31 Haziran 1937, s. 23.

¹³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:18, İçtima:2, 26 Mayıs 1937, 65. İnikad, 2. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 278.

¹³⁷ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 130.

¹³⁸ a.g.e., s. 108.

Sümerbank kanunu görüşmelerine başlanmadan önce İzmir Mebusu Halil Bey söz alarak, Mahmut Celal (Bayar) Bey'e, devletçilik politikasındaki uygulamalarından dolayı teşekkür etmiştir. İktisat vekili olduktan sonra, devletin iktisadi gidişi hakkında iş âlemindeki şüpheleri giderecek yönde girişimlerde bulunduğunu, izleyeceği politikanın da fırkanın politikası olduğunu açıkladığını, kendisinin o güne kadar bilmediği fırka programını bu şekilde öğrendiğini söylemiştir.

Sümerbank kanun tasarısı, 11'inci madde hariç olmak üzere, mebuslar tarafından söz alınmadan, üzerinde herhangi bir görüşme yapılmadan olduğu şekliyle kabul edilmiştir. Kabul edilen Kanunun ikinci maddesi ile Sümerbank'a, Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı tesisler ile özel sanayi müesseselerindeki devlet iştiraklerinin idaresi görevi verilmiştir. Ayrıca aynı maddeyle, kurulmaları memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerinde, sermayesi oranında yer alması kabul edilmiştir. Kanunda Sümerbank'ın yer alacağı sanayi alanları şu şekilde sınıflandırılmıştır; ham maddeleri yurt içinde yetişen ve üretim miktarı tüketimi karşılamayan sanayi, ham olarak ihraç edilen maddeleri mamul veya yarı mamul hale getirecek sanayi, büyük miktarda tüketilen ve ham maddeleri yurt içinde henüz üretilmemekle birlikte, kurulması halinde hammadde üretiminin yurt içinde mümkün olacağı sanayi, ham maddeleri yurt içinde üretilmemekle birlikte imal aşamasının memlekette olmasının ülke çıkarları için önemli olacağı değerlendirilen sanayi.

Kanunun 11'inci maddesiyle Sümerbank, devralacağı ve sermayesi tamamen devlete ait olan fabrikaları bir sene içinde kendine bağlı şirketler şekline getirmekle görevlendirilmiştir. Hükümetin teklifi ve umumi heyetçe verilecek karar ile bu şirketlerin hisse senetlerinin tamamının veya bir kısmının Türk girişimcilere satılabileceği öngörülmüş, ancak, Sümerbank'ın yeniden kuracağı veya iştirak edeceği tesisler için bu hükümlerin uygulanamayacağı belirtilmiştir. Kanunda Sümerbank'ın sonradan kuracağı tesislerin özel girişime satılmayacağı belirtilmesine rağmen bazı iktisatçı yazarlar tarafından bu konu yanlış değerlendirilmiş ve Sümerbank'ın kuracağı tesislerin de satılacağı ifade edilmiştir. Dile getirilen bu iddialara örnek vermeden önce, kanunda yazılı olan hususu olduğu gibi aktarmakta yarar görülmektedir: "Sümerbank devralacağı ve sermayesi tamamen Devlete ait fabrikaları devir tarihinden itibaren bir sene zarfında mütehassıs heyetler marifetile

takdir ettirilecek son haldeki hakiki kıymetlerle mahdut ve mesuliyetli ve kendine bağlı şirketler haline koymaya mecburdur... Bu şirketlerin hisse senetlerinin yüzde yüzü banka adına yazılı olacaktır. Hükümetin teklifi üzerine umumi heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eşhas (kişiler) ve müesseselerine satılması caizdir. Bankanın devralacağı iştiraklerde mevzu hisselerini meclisi idare kararı ve iktisat vekilinin müsaadesi üzerine satabilir. Bankanın yeniden tesis veya iştirak edeceği teşebbüsler bu hükümlere tabi tutulmaz.”

Meclis Reisi görüşmeler sırasında kanun teklifindeki “mahdut ve mesuliyetli” ifadesinin yerine “mahdut mesuliyetli” ibaresinin konulduğunu belirtmiştir. 11’inci madde üzerindeki tek görüşme de bu değişiklik üzerine olmuş, İzmir mebusu Halil Bey, bu değişiklik ile büyük bir fark oluştuğunu ve açıklama yapılması gerektiğini söylemiş, ancak Meclis Reisi tarafından değişiklik olmadığı açıklanmıştır.¹³⁹

Sümerbank iştiraklerinin özel sektöre satılması konusunda Yahya Sezai Tezel, Sümerbank kanununun gerekçesinde, Sümerbank’ın sanayi yatırım programlarının uygulanmasında yerli iş adamlarıyla iş birliği yapacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin bir süre sonunda özel girişimcilere aktarılacağını yazılı olduğunu ifade etmiştir. Yahya Sezai Tezel görüşünü desteklemek için Mahmut Celal (Bayar) Bey’in şu sözlerini örnek olarak vermiştir: “Almanya’da... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere maletmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi... Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir... Bizim devletçiliğimiz... ferdin teşebbüsünü... destekleyen bir devletçiliktir.”¹⁴⁰

Dönemin iktisatçılarından Ahmet Hamdi Başer de, Mahmut Celal (Bayar) Bey’in istediği devletçilik uygulamasının, devletin usulleri ve zihniyeti dışına çıkmak olduğunu, kurulacak devlet işletmelerinin anonim şirket halinde olmasını ve hisse senetlerinin zamanla iş adamlarına devredilmesini istediğini söylemiştir.¹⁴¹

Prof.Dr. Yüksel Ülken, devletin girişimi ile kurulan teşekküllerin satılarak tasfiye edilmeleri ve böylece özel sektörün giremediği alanlara yatırım yapması düşüncesinin sadece Sümerbank kanununun 11’inci maddesinde yer aldığını belirterek

---

¹³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, 3 Haziran 1933, 65. İnikad, 2. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1933, s. 18-21.

¹⁴⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁴¹ Başar, **a.g.e.**, s. 519, 520.

şunları ifade etmiştir: “Kanunun 11. maddesinde, banka adına yazılı hisse senetlerinin hükümetin önerisi üzerine genel kurulca verilecek karara göre “kısmen veya tamamen Türk eşhas ve müesseselerine satılması caizdir”.¹⁴² Prof.Dr. Yüksel Ülken, satışı yapılacak müesseselerin sadece Sümerbank’ın devraldıkları ile sınırlı olduğunu vurgulamadığından hatalı bir anlatım yapmıştır.

Prof.Dr. Korkut Boratav ise kanundaki bu ayrıma dikkat çekmiş ve Sümerbank’ın eski tesis ve iştiraklerinin Türk özel ve tüzel kişilere satılabileceğini, ancak yeniden kuracağı veya iştirak edeceği kurumları satmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁴³

10 Mayıs 1934 tarihli meclis görüşmelerinde, Sümerbank’ın meclis kontrolünden uzaklaştığı yönünde eleştiri yapılması üzerine Mahmut Celal (Bayar) Bey söz alarak, Sümerbank’ın kendisinden önceki kanunlardan, yani Sanayi ve Maadin Bankasının ve daha sonra kurulan Sanayi Kredi Bankasının tabi olduğu kanunlardan eksik veya fazla olarak bir kanuna tabi tutulmadığını belirtmiştir. Ayrıca denetim ihtiyacına inandığı yönündeki düşüncesini şu ifadelerle açıklamıştır: “Devletin yalnız resmi daireleri değil, hususi sermaye ile teşekkül eden müesseseler dahi normal bir şekilde ve normal bir kontrole tabi olmadıkları takdirde muhakkak onların neticesi anarşi olur.”¹⁴⁴

Sanayi yatırımlarını gerçekleştirecek olan Sümerbank kanunu üzerinde durduktan sonra, dönemin yöneticilerinin sanayileşme konusundaki düşüncelerinin nasıl olduğu, sanayileşme ile neyi anlatmak istedikleri konusuna eğilmekte fayda görülmektedir.

İsmet (İnönü) Paşa, 1933 yılı Aralık ayında Eskişehir Şeker Fabrikasının açılışında yaptığı konuşma ile sanayileşmenin önemini şu şekilde izah etmiştir: “Sanayii geri kalmış memleketler, sanayi tesisine teşebbüs ettikleri zaman, sanayii ileri memleketler onlara gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi heves edildiği kadar kolay değildir. Bunun için teşkilat ister, sermaye ister. En hevesliler iki senelik müşkülât (zorluk) karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler... Yüksek hayat yaşamak isteyen milletler, bu davadan vazgeçmezler ve geçemeyeceklerdir. Milletler ailesi

---

¹⁴² Ülken, **a.g.e.**, s. 239.

¹⁴³ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s. 266.

¹⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, 10 Mayıs 1934, 49. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s. 87.

içinde layık olduğu yüksek mevki tutmak için sanayii behemehal (ne olursa olsun) kurmak lazımdır.”¹⁴⁵

İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, sanayileşme konusunda devletlerin birbirlerine müdahale ettiklerini belirtmiştir. Bir başka ülkeyi sanayileştirmemenin önemli bir iş haline geldiğini, bir başka ülkeyi sanayileştirmeyerek, orada, hammaddesinden üretim aşamasına, üretimden pazarına kadar el koyabilme şansının yaratılmak istendiğini açıklamıştır.¹⁴⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey, kendisine ziraat mı? yoksa sanayi mi? diye soru yöneltildiğini, ziraatın memlekette büyük bir çoğunlukla yer edindiğini, bu yüzden ziraatı ihmal etmenin memleket için tehlikeli olduğunu söylemiştir. Ancak, sanayiye öncelik verilmesi gerektiğini, bunun ziraat için de önemli olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Ziraat memleketimizde esasen mevcuttur, bunu tekamül ettirmek lâzımdır... Sanayie ehemmiyet, gene ziraatın terakkisi (ilerlemesi) ile müterafık (beraber) ve milli ihtiyaçlarımıza katıyen cevap verecek bir milli sanayi vücuda getirmek hususundaki isticamızdır (acelemizdir). Çünkü bu hususta çok geç kalmışızdır. Mevaddı iptidaiyesi (hammaddesi) memleket dâhilinde yetişen sanayie ehemmiyet verilmesi ve ancak himayenin memleket dâhilinde mevaddı iptidaiyesi yetişipte kullanılan sanayie ehemmiyet verilmesi hakkındaki mütalaaya (değerlendirmeye) bütün kuvvetimle iştirak ederim.”¹⁴⁷

Mahmut Celal (Bayar) Bey aynı konuşmasında, pamuklu sanayiye kurmak istediklerini, öteden beri dostça siyasetin yürütüldüğü Ruslarla beraber bu sanayinin kurulması için çalıştıklarını belirtmiştir.¹⁴⁸

Mahmut Celal (Bayar) Bey bir yıl sonra aynı konu üzerinde açıklama yaparken, yapılacak her işin faydalı ve karlı olmasını esas prensip olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Sovyetler Birliğinden alınacak 8 milyon dolarlık mal kredisi ile tekstil fabrikalarının beraberce gerçekleştirileceğini, yapılan mukavele gereğince krediyi kullanmanın iş ve hesaplar elverdiği takdirde olacağını, mukavelenin esas niteliğinin bir dostluk nişanı olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁵ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, s. 111.

¹⁴⁶ **a.g.e.**, s. 110, 111.

¹⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:4, Cilt:15, İçtima:2, **a.g.e.**, s. 171.

¹⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:22, İçtima:3, 12 Mayıs 1934, 50. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s. 109, 110.

Sanayileşme isteği beraberinde plan düşüncesini de getirmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, 8 Ocak 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı hakkında açıklamalarda bulunurken, hammaddesi ülkede bulunan sanayiye bir an önce kurmayı hedeflediklerini belirtmiş, böylece ithal ikameci sanayileşmenin ana gövdesini ortaya koymuştur. Mahmut Celal (Bayar) Bey bu konu hakkında şunları söylemiştir: “Memleketimizin, sadece ham maddeler yetiştiren bir memleket halinden çıkarak sanayileşmesindeki lüzum ve zaruretin hazer (barış) ve seferde muhtaç olacağımız maddeleri ihtiyacımızla mütenasip olarak yapabilme imkânını elde edebilmek gibi bir maksadı olduğu kadar hariçte müşteri bulmayan bazı ham maddelerimizi dâhilde mamul hale getirerek kıymetlendirmek gibi bir gayeyi de gözetliyoruz. Bu milli bir ihtiyaç olduğu kadar iktisadi bir zarurettir. Bu sanayileşme programında memleketimizin ihtiyaçları esas tutulmuştur.”¹⁵⁰

Hazırlık çalışmaları 1931-1932 yıllarına kadar uzanan ve 1934 yılı Mayıs ayında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı ile hem ülke ihtiyaçlarının giderilmesi, hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayinin kurulması hedeflenmiştir.¹⁵¹ Birinci Beş Yıllık Sanayi Programıyla yapılacaklar, mensucat sanayii (pamuk, kendir, yün), maadin sanayii (demir, semikok kömürü, kömür müştekağı, bakır, kükürt), selüloz sanayi (selüloz, kağıt, karton ve suni ipek), seramik sanayi (şişe, cam, porselen) ve kimya sanayi olmak üzere beş ana grupta toplanmıştır.¹⁵²

Bu sektörlerdeki yeni yatırımlar için önce yerli özel sermayeden daha sonra da Amerikan, Fransız ve İtalyan girişimcilerinden beklenti içine girilmiş, bunların gerçekleşmemesi üzerine devletin öncülüğüyle uygulanmak zorunda kalınmıştır.¹⁵³ Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı, öngörülen sürenin sonunda, yani 1938 yılının sonunda büyük ölçüde uygulanmış, ancak tahmin edilenin çok üstünde bir maliyet ile gerçekleştirilebilmiştir.¹⁵⁴ Toplam yatırım tutarı 44 milyon TL. öngörülmesine karşın uygulamada 100 milyon TL. yi bulmuştur.¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁵¹ Ülken, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵² Mehmet Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 139.

¹⁵³ Tezel, **a.g.e.**, 293.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, 303-304.

¹⁵⁵ Ülken, **a.g.e.**, s. 106.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programının çoğunu Sümerbank'ın yerine getirmesi öngörülmekle birlikte¹⁵⁶, İş Bankasına da sanayi yatırımlarında bulunma hakkı tanınmıştır.¹⁵⁷ Mahmut Celal (Bayar) Bey 13 Aralık 1934 tarihindeki Ekonomi ve Artırma Haftası dolayısıyla radyoda yaptığı konuşmasında, sanayi programını büyük ölçüde üzerine alan bankaları sayarken, Sümerbank ve Ziraat Bankasının yanı sıra İş Bankasını da saymıştır.¹⁵⁸ Birinci Beş Yıllık Sanayi Programıyla yaklaşık 44 milyon liralık yatırım yapılacağı dikkate alındığında, İş Bankasına verilen yaklaşık 2,5 milyon liralık yatırım payının küçük olduğu görülmektedir.¹⁵⁹

İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, kâğıt fabrikasını kurma görevini, fabrikanın çok karlı olacağı yönündeki söylentilerden sonra, İş Bankasına değil Sümerbank'a verdiğini¹⁶⁰ söylemiştir. İş Bankasına ise, önceden düşünülmemiş olan şişe ve cam fabrikası kurma izni verdiğini belirtmiştir.¹⁶¹

İstanbul'da kurulacak olan şişe ve cam fabrikasından başka, Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı ile İş Bankasına kurma görevi verilen fabrikalar; Zonguldak'ta semikok fabrikası ve Keçiözümlü'de kükürt fabrikası olmuştur.¹⁶²

Mahmut Celal (Bayar) Bey, 8 Ocak 1934 tarihinde sanayi programı hakkında açıklamalarda bulunurken, ağır sanayiye başlanılacak olduğunun da haberini vermiştir. Bu anlamda sanayide yaşamsal bir öneme sahip ara mal olan demir-çelik üretiminin gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. Programın en önemli noktalarından birisini oluşturan demir çelik sanayisi hakkında epeyce zamandan beri araştırma yapıldığını, bu sanayiye esas teşkil eden demir sanayisinin kurulması için, Türkiye'de gerekli olan vasıflar hakkında uzmanlara sorulan bütün sorulara karşı evet cevabının alındığını belirtmiş, bütün bunların anlamını; "Demir sanayiinin

---

¹⁵⁶ "Sümerbank, devletin yapıcı ve işletici eli olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Programının büyük kısmını kurmak, onları işletecek uzman ve işçileri yetiştirmek görevinin yanında, devletin eski fabrikalarını da işleterek Türk sanayisinin verimini artırmıştır." Tural, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁵⁷ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 261; Tezel, **a.g.e.**, 304.

¹⁵⁸ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 260. "Dönemin belgelerinde İş Bankası, Ziraat Bankası ile birlikte 'milli müesseseler' olarak gösterilmiştir." Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)**, s. LXVI.

¹⁵⁹ Tural, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁶⁰ "Celal Bayar, kâğıt fabrikasını Sümerbank'a kurdurmakla beraber, başlangıçtaki tasarısına uygun olarak, birlikte inceleme yaptıkları Mehmet Ali Kağıtçı'yı İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası Müdürlüğü görevinde bulundurmıştır." T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 80.100.17.

¹⁶¹ Aysan, **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, **a.g.e.**, s. 16, 17.

¹⁶² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1462.63.2. "Yahya S. Tezel, İş Bankasının ayrıca, gülyâğı ve süngercilik işlerine de katıldığını belirtmiştir." Tezel, **a.g.e.**, 304.

kurulduğu gün, memleketimiz için mühim bir mesele halledilmiş olacaktır” sözleriyle açıklamıştır.¹⁶³

Sanayi hareketinin ilk simgesini Kayseri dokuma fabrikası oluştururken, ana sanayi demek olan demir çeliğe geçişin simgesini de 1937 yılında temeli atılan Karabük tesisleri oluşturmuştur.¹⁶⁴

Geçmiş dönemde sanayi yatırımları için finansman büyük ölçüde Sovyetler Birliği’nden sağlanırken, Karabük Demir Çelik Fabrikası için 10 Kasım 1936 tarihinde İngiltere ile 2.5 milyon sterlin tutarında kredi anlaşması yapılmıştır. H. A. Brassert firmasına ihale edilen tesislerin temeli 3 Nisan 1937 tarihinde Başvekil İsmet İnönü tarafından atılmış, 9 Eylül 1939 tarihinde ilk pik demir elde edilmiştir.¹⁶⁵

İsmet (İnönü) Paşa Karabük Demir Çelik Fabrikasının temelini atarken yaptığı konuşmada, Türkiye’de kurulan endüstrinin, uyguladıkları devletçilik politikası sayesinde olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: “Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk Partisinin devletçi politikası takib edilmese idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiçbir zaman tahakkuk edemezdi (gerçekleşmezdi).”¹⁶⁶

İsmet İnönü ayrıca, demir ve çelik fabrikasının değerine işaret ederek, fabrikanın endüstri ve ekonomi bakımından önemli olduğu kadar, ülke savunması açısından da önemli olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶⁷

Falih Rıfki Atay da demir-çelik sanayisini ülke savunması ile ilişkilendirmiştir. Falih Rıfki Atay, gıdanın özünün buğday olduğu gibi, milli savunmanın özünün de demir ve çelik olduğunu, bir memleketin milli endüstrisi bulunduğu gibi aynı zamanda istiklal endüstrisinin de bulunduğunu, bunun temelinin de demir ve çelik olduğunu yazmıştır.¹⁶⁸

Mahmut Celal (Bayar) Bey’in üzerinde önemle durduğu diğer bir sanayi girişimi de şeker sanayisi olmuştur. Ancak, şeker sanayisini oluştururken, Vekiller Heyetinde itirazlarla karşılaştığını sıkça dile getirmiştir. Şeker sanayisinin kurulması sonrasında, Mahmut Celal (Bayar) Bey’e yönelik ağır eleştiriler dile getirilmiş, şeker

---

¹⁶³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 247.

¹⁶⁴ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, s. 120.

¹⁶⁵ Fatih Toptan, “*Karabük Demir Çelik*”, **Popüler Tarih**, Sayı: 61, İstanbul, 2005, s. 87.

¹⁶⁶ Ulus, 4 Nisan 1937, s. 5.

¹⁶⁷ Ayın Tarihi, Basın Genel Müdürlüğü, Sayı:19, Ankara, 1-30 Haziran 1935, s. 22.

¹⁶⁸ Ulus, 4 Nisan 1937, s. 1.

fiyatlarının yüksek tutularak, özel sektöre haksız kazanç sağladığı yönünde suçlamalar yöneltilmiştir. Bu nedenle şeker sanayisinin incelenmesi, yöneltilen iddiaları araştırmak açısından da önemli olarak görülmüştür. Bu inceleme sırasında, Mahmut Celal (Bayar) Bey'in özel sektöre bakış açısının ne olduğu, devlet girişimine mi, yoksa özel girişime mi öncelik tanıdığı konusu da ortaya konulacaktır.

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Eskişehir Şeker Fabrikasının kurulması öncesinde İsmet (İnönü) Paşa'nın kararsızlık gösterdiğini, hemen razı olmayıp kendisini uğraştırdığını söylemiştir. Ancak, fabrikayı gezerken, bir taraftan pancarların girişini, diğer taraftan da şekerlerin çıkışını gördükten sonra, İsmet (İnönü) Paşa'nın hayretini gizlemediğini de belirtmiştir.¹⁶⁹

Mahmut Celal (Bayar) Bey benzer bir şekilde, Turhal Şeker Fabrikası için Atatürk'ün destek verdiğini, en büyük muhalefetin ise vekiller heyetinden ve İsmet (İnönü) Paşa'dan geldiğini söylemiştir. Öneriye, Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey ve Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey, yapılacak fabrika ile ithal edilen şekerden daha pahalıya üretim yapılacağı, dışarıya döviz ödeneceği ve gümrük gelirlerinin azalacağını söyleyerek karşı çıkmışlardı. İsmet (İnönü) Paşa, Mahmut Celal (Bayar) Bey'den fabrikadan vazgeçmesini istemiş, ancak Mahmut Celal (Bayar) Bey'in istifa edebileceğini söylemesi üzerine, İsmet (İnönü) Paşa sadece düşüncelerini öğrenmek istediğini belirterek ısrar etmemiştir.¹⁷⁰

Mahmut Celal (Bayar) Bey, Turhal şeker fabrikasının finansmanını İş Bankasının karşıladığını, makineleri verecek olan Çek firmasının sembolik olarak bir milyon liralık Merkez Bankası kredisi istediğini Vekiller Heyetinde dile getirmişti. Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'in, şeker fabrikası kurulmasının gümrük gelirlerini azaltacağını söylemesi üzerine, Mahmut Celal (Bayar) Bey, hayatında ilk kez hiyerarşi dışı hareket ettiğini söyleyerek, itirazını şu şekilde dile getirmiş; "O halde milli mücadeleyi neden yaptık, kapitülasyonları neden kaldırdık hatta Cumhuriyeti neden ilan ettik."¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Sevinç Çokum, "Umurbey'de Bir Gün", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s. 25. "İsmet (İnönü) Paşa Eskişehir fabrikasını hizmete açarken, yöredeki pancar üretimi ile de ilgilenmiş, Çekoslovakya'da dönüm başına üç ton pancar ürünü alınırken, porsuk çayından yapılan sulama ile dönüm başından dört ile yedi ton arasında ürün alınmasından büyük mutluluk duyduğunu söylemiştir." Cumhuriyet, 7 Aralık 1933, s. 6.

¹⁷⁰ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 67-68.

¹⁷¹ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 125.

Mahmut Celal (Bayar) Bey kendisini üzen konunun, Türkiye'nin sanayi, ziraat, ticaret alanlarındaki yetersizliğini kısa sürede giderecek devlet-millet işbirliğinin kurulmaya başlandığı bir dönemde, gümrük gelirin azalmasının zafer değil tehlike sayan zihniyetten kaynaklandığını belirtmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, ilk günden şeker sanayisinin kurulmasını korumasına alan Mustafa Kemal Paşa'ya konu ile ilgili bir şey söylemediğini ve hakemliğini de istemediğini belirtmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa olayı öğrenmiş ve Mahmut Celal (Bayar) Bey'i çağırıp bilgi almıştır. Bu görüşme sırasında Mahmut Celal (Bayar) Bey, bir milyon liranın İş Bankası tarafından naklen ödendiğini söylemiştir.¹⁷²

Sonuçta, her iki fabrikanın da planlandığı gibi kuruluş çalışmaları devam etmiştir. 1 Şubat 1933'de temeli atılan Eskişehir şeker fabrikası 5 Aralık 1933 tarihinde, 7 Ekim 1933'de temeli atılan Turhal şeker fabrikası da 19 Ekim 1934 tarihinde hizmete açılmıştır.¹⁷³

Şeker sanayisi kurulduktan sonra Mahmut Celal (Bayar) Bey'e yöneltilen eleştirilere gelince, "İş Bankası Grubu" olarak adlandırılan işbilir yöneticilerin karıştığı söylenen tatlı karlar için çeşitli örnekler verilmiştir. Mebuslar ve iş adamlarınca 1925 yılında kurulan şeker şirketinin, İş Bankasını ve Ziraat Bankasını kendi bünyesine aldıktan sonra, şeker ithalatını ele geçirdiği söylenmiştir. İş Bankası'nın nüfuzundan ve grubundan faydalanarak şeker fabrikalarının üretimini düşük tutulduğu, ithal malı şekerin tekelden satılarak yüksek kazançlar elde edildiği iddia edilmiştir. Devletin 1939 yılında şeker fabrikalarını kontrol altına almasıyla, üretimin ilk yılda 42.000 tandan 90.000 tona, daha sonra 120.000 tona çıktığı belirtilmiştir. Mutlu azınlığın, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı oluncaya kadar fonksiyonunu yerine getirdiği, 1939 yılında İş Bankası Grubu'nun skandalları ile ilgili hazırlanan dosyaların "devr-i sabık yaratmamak" görüşündeki "namuslu kanat" tarafından gün ışığına çıkartılmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁴

Bu konuda dile getirilen benzer bir eleştiride de, bazı dış ticaret çevrelerinin 1930'larda bile, sanayi üretimini yavaşlatmak pahasına kendi çıkarlarını koruma yolunu seçtiği, kurulu şeker üretim kapasitesinin eksik kullanılması ile şeker ithalinden büyük karlar elde edilmesinin 1939 yılına kadar devam ettiği yönündedir.

---

¹⁷² a.g.e., s 126.

¹⁷³ Mustafa Şahin, "Şeker Tarihimizden Bir Parça", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 14, İstanbul, 2000, s. 50

¹⁷⁴ Cem, a.g.e., s. 253.

İddiaya göre, iç satış fiyatları, düşük kapasite ile çalışan yerli fabrikaların yüksek maliyetine göre hesaplandığından, bu maliyetin çok altında ithal edilen şeker, hem iç üretim hem de ithalat tekeline sahip olan özel şirket tarafından yüksek fiyatlarla satılmıştır.¹⁷⁵

İleriki bölümde inceleneceği gibi, Celal Bayar'ın başbakanlıktan ayrılması öncesinde, kurduğu Denizbank gibi kurumlar hakkında çok çeşitli yolsuzluk iddiaları basında geniş olarak gündeme getirilmiş, bunlarla ilgili mahkemeler açılmıştır. Ancak bu iddiaların arasında İş Bankası'na ve şeker sanayisine yönelik bir suçlama yer almamıştır. Daha sonra detaylı olarak irdelenecek olan bu konu hakkında şunları şimdiden söylemek mümkündür: Mahmut Celal Bey'in başbakanlıktan ayrılması öncesinde gündeme getirilen iddialar arasında şekere ilişkin bir konunun bulunmaması, yukarıda bahsedildiği gibi skandal olabilecek konuların olmadığını çağrıştırmaktadır.

Konuyla ilgili olarak İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey'in açıklamaları incelendiğinde, 1934 yılında yaptığı bir açıklamayla, diğer sanayide olduğu gibi şeker sanayisinde de siyasetlerinin, normal karı ilgililere bıraktıktan sonra, tüketicinin hakkını ve Hazinesinin hakkını almak olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

12 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen, Şeker İstihlak (Tüketim) ve Gümrük Resimleri Hakkındaki Kanun ile şeker fabrikalarının üretim miktarı ve uygulanacak vergiler belirlenmiştir. Kabul edilen kanunun birinci maddesiyle, şeker fabrikalarının senelik üretim miktarının hükümetçe belirleneceği ve senelik üretim miktarı 55.000 ton oluncaya kadar şekerin kilosundan 4.1 kuruş üretim resmi alınacağı; ikinci maddesiyle, dışarıdan ithal edilecek şeker miktarının da hükümetçe belirleneceği ve kilosundan 15 kuruş gümrük resmi alınacağı; üçüncü maddeyle, birinci maddede öngörülen üretimin artması halinde üretim resminin ne kadar artırılacağı konusunun kanun ile belirlenmesi kabul edilmiştir. Meclis görüşmelerinde kanunun bu ilk üç maddesi görüşülürken, mebuslar tarafından herhangi bir görüş beyan edilmemiş, tasarı olduğu gibi kabul edilmiştir.

Celal Bayar, şeker istihlak (tüketim) ve gümrük resimleri hakkında kanun layihasının görüşmeleri sırasında, şeker fabrikalarının kapasitesi ve şeker sanayisinde

---

¹⁷⁵ Tezel, a.g.e., 252.

¹⁷⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt:21, İçtima:3, 21 Mayıs 1934, 42. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s. 105.

özel sektöre bakışını içeren açıklamalarda bulunmuştur. Şeker fabrikaları kurmak ve şeker sanayisini oluşturmak üzere çıkarılan kanunlarla, bu sanayiye büyük himayeler sağlandığını söylemiştir. Fabrikaların mevcut sermayesi işi yürütmeye yeterli olmadığı için, sağlanan ucuz kredi ile maliyetler düşürülmüştür. Şeker fabrikalarının kanunda öngörülen kapasitenin 55 bin ton olduğunu ve şeker maliyetinin buna göre hesaplandığını belirtmiştir. Mevcut kapasitesinin ise 75 bin ton olduğunu, buna göre maliyet hesabı yapılması durumunda şekerin daha da ucuz olacağını belirtmiş, aradaki maliyet farkının Hazineye bırakılacağını, fabrikaların bu farktan hisse almayacağını söylemiştir. Celal Bayar, yeni kurulan şirketin üçte ikisinin devlete ait olduğunu, anonim şirket denmesine karşın bunun bir devlet müessesesi olduğunu ve böylece şeker sanayisinin üçte ikisinin de doğrudan doğruya devlet elinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷ Celal Bayar'a karşı yukarıda açıklanan iddiada, 1939 yılında şeker fabrikalarının devletin kontrolüne alındığını söylenmesine karşın, kanun gereğince şeker fabrikalarının zaten devlet kontrolünde oldukları anlaşılmaktadır.

Celal Bayar Kanununun kabulü sonrasında gazetecilere verdiği beyanatta, halka ucuz ve daha çok şeker sağlamak amacıyla kabul edilen Kanunun 18 Haziran 1935 tarihinde resmi gazetede yayınlanması ile birlikte, İstanbul'da kesme şekerin 40 kuruş yerine 28 kuruştan satılacağını söylemiş, şekerin normal fiyatın üstünde satılmasının vurgunculuk olarak sayılacağını bildirmiştir.¹⁷⁸

Celal Bayar, 27 Mayıs 1936 tarihinde, iktisat vekâleti bütçesinin Meclisteki görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, şeker fabrikalarının başlangıçtan itibaren anonim şirket olarak kurulduğunu, son zamanlarda ise hükümetin mutlak kontrolü altına alındığını, bunun nedeninin, hükümetin şeker sanayisini ve şeker meselesini dâhili bir konu olarak görmesi olduğunu söylemiştir. Şekeri ucuzlatmayı çok önemli bir konu olarak ele aldıklarını, bu konuda hükümetin ve fabrikaların fedakârlık yaptığını, yalnızca pancar üreticilerinden fedakârlık beklemediklerini söylemiştir.

Celal Bayar bu konuşmada ayrıca, çıkarılan kanun ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "... Sekerde fiyat şu şekilde tenzil edilecektir, vergilerin nisbetleri budur, şu şekilde indirilecektir aynı zamanda Hükümet iki sene müddetle hariçten şeker

---

¹⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:4, İçtima:F. (Fevkalade), 12 Haziran 1935, 37. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1935, s. 145-151.

¹⁷⁸ Ulus, 16 Haziran 1935, s. 1.

ithal edecektir. Hariçten şeker ithaline sebep olan keyfiyet te Devlet Hazinesinin birdenbire gümrük varidatını kaybetmesi gibi basit bir işten ibarettir... Görülüyor ki mesele ne kadar basittir ve bazı arkadaşların bu mesele hakkındaki ifadeleri bu maruzatıma ne kadar aykırıdır... Fabrikalarımızım bu günkü kapasitesi 75.000 ton raddesindedir. Arzettiğim kararnamenin bu gün için kendilerine verdiği İstihsal (üretim) miktarı 55.000 tondur, üst tarafını hariçten getiriyoruz.”¹⁷⁹

Celal Bayar, 15 Ocak 1937 tarihinde Mecliste, Şeker İstihlak (Tüketim) ve Gümrük Resimleri hakkındaki 2785 sayılı ve 13 Haziran 1935 tarihli kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı hükümler ilavesine dair kanun layihası görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, şeker sanayisinin özel sermayenin de katılımı ile çeşitli yerlerde kurulduğunu, sanayinin bir elde toplanılması, hesaplarının kontrol edilmesi, satışlarının ucuzlatılması meselesi hakkında 1936 yılında bir kanun kabul edildiğini ve o kanunda bir barem yapıldığını belirtmiştir.

Celal Bayar bu görüşmeler sırasında, yukarıda dile getirilen ve şeker üretiminin düşük tutularak dışarıdan getirilen ithal şekerden haksız kazanç yapıldığı yönündeki eleştirilere cevap olacak şekilde bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamaya göre şeker üretimini sınırlı tutan ve dışarıdan ithal edilen şekerden gelir elde etme amacı güden Maliye Vekaletidir. Bu açıklama şu şekildedir: “Maliye vekaleti şirkete demiştir ki; 65.000 tondan fazla istihalat (üretim) yapmayacaksınız. Bundan fazlası hariçten getirilecektir. Bunun sebebi tamamen malidir. Gizlemeye lüzum yoktur. Maliye vekaleti bu işi hariçten şeker getirmek ve gümrük resmi almak şartile bir muvazene ayırıyor.”¹⁸⁰

Celal Bayar’a yöneltilen iddialar başbakanlık dönemi sonrasında olmuştur. Celal Bayar’ın Mecliste yaptığı bu açıklamalar ise, kendisine yöneltilen iddiaların olmadığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Celal Bayar’ın Meclisteki bu açıklamalarından, iddia edildiği gibi üretimin sınırlı tutulmasındaki amacın, şeker fabrikaların haksız kazanç sağlaması için değil, Maliye Vekâletinin isteği doğrultusunda, gümrük gelirlerinden Hazinenin yaralanması amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹⁷⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:11, İçtima:1, 27 Mayıs 1936, 69. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1936, s. 266.

¹⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:15, İçtima:2, 15 Ocak 1937, 24. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 52, 53.

Celal Bayar'ın özel sektöre yaklaşımının nasıl olduğu, sanayileşmede önceliği devlet sektörüne mi, yoksa özel sektöre mi verdiği konusu, gene kendi ifadeleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Celal Bayar 15 Temmuz 1934 tarihinde Bursa'da, ilk süt tozu fabrikasının açılışında yaptığı konuşmada, sanayi oluşturulurken özel sermayeye de sanayi yatırımlarında bulunmak hakkı tanındığını ve pay verildiğini şu şekilde belirtmiştir: “Hükümet memlekette ana sanayii vücuda getiriyor. Bu ana sanayide milli sermayeye ve hususi teşebbüse ayrıca bir kıymet ve pay bırakmıştır. Ana hatların haricinde de müteşebbislerin sanayi vücuda getirmelerini büyük bir memnuniyetle karşılanmaktadır.”¹⁸¹

1936 yılı başlarında düzenlenen ve yalnızca devlet iktisadi kuruluşlarının katıldığı Endüstri Kongresinde, Celal Bayar yaptığı konuşmayla, devletin öngördüğü ve uyguladığı himaye tedbirlerini kendi kişisel ve gündelik çıkarları için kullanmalarını gerekçe göstererek özel girişimcileri eleştirmiştir.¹⁸²

Bu kongrede özel teşebbüsün yetersizliğini, ihtiyaç duyulan ilerlemenin özel teşebbüsten beklenemeyeceğini şu sözlerle açıklamıştır: “Ülkenin sanayileşmesini ve ulusun muhtaç olduğu refahı bazı özel kuruluşların dayandığı sermayeye bırakmak gerekirse, en az iki yüz yıl daha bekleme devresi geçirmeliğimiz gerekir.”¹⁸³

Celal Bayar 1936 yılında, fabrikaların yer seçiminin milli değil şahsi isteklere bırakılması durumunda sahillerde yapılacağını, bu durumda da, bir seferberlik anında İç Anadolu'nun ihtiyaçlarının karşılanamayacağını belirtmiştir. İktisat Vekâletine pamuklu fabrika kurmak için onu aşkın başvuru olduğunu, ancak hepsinin istediği yerlerin deniz kenarında bulunduğunu söylemiştir. Celal Bayar, tekstildeki özel sektörün yaklaşımını eleştirecek şekilde bu başvuruların üçe ayrılacağını şu şekilde açıklamıştır: “Birincisi, ecnebi (yabancı) sermayeye paravanlık; ikincisi, şimdi müsaade (izin) koparırsam ileride spekülasyon yaparım, diye düşünenler; üçüncüsü de, bu fabrikaları kurmak için zaten kapasiteleri olmayan kimseler. Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Hâlbuki biz Kayseri'de, Ereğli'de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktık. Fakat Nazilli'ye

---

¹⁸¹ Sevgen, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁸² Ülken, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁸³ Ülken, **a.g.e.**, 34; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 396, 397.

gitmek zorundayız. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat, Ereğli'yi tercihe mecburum.”¹⁸⁴

Celal Bayar, kendisine eleştiri yöneltilen ve özel sektöre haksız kazanç sağlandığı söylenen şeker sanayisinde de, özel sektöre karşı eleştirilerde bulunmuştur. Celal Bayar, iyi niyetle yapılan düzenlemelerin suiistimal edilmesinden ve şekerin fiyatının yükseltilmesinden şikâyetçi olmuştur. Mecliste yaptığı konuşmada eleştirilerini şu sözlerle dile getirmiştir: “... Fakat adaleti temsil edeceğiz, şeklinde koyduğumuz bazı kayıtlar vardır. Bilhassa gümrük meselesinde, bilhassa kontenjan tatbikatı meselesinde sırf adaleti temin etmek için ve iyilik maksadile konulan bazı maddelerden çok fena neticeler çıkmıştır. Ve çok suiistimal olmuştur. Onun için korkuyorum bugün dahi mutlak bir adalet temin edeceğiz arzu ve endişesile koyacağımız kayıtlar daha fena neticeler verecektir ve doğrudan doğruya halkın ucuz şeker yemesine sui (kötü) tesir yapacaktır.”¹⁸⁵

Celal Bayar, yeni kurulan Şeker Fabrikalarının üçte ikisinin devlete ait olduğunu, anonim şirket denmesine karşın bunun bir devlet müessesesi olduğunu, böylece şeker sanayisinin üçte ikisinin doğrudan doğruya devlet elinde bulunduğunu belirtmiştir. Celal Bayar konuşmasında, iktisat vekili sıfatıyla, şeker sanayi gibi bir sanayinin özel sektörün elinde bulunmasına asla izin vermeyeceğini de belirtmiştir.¹⁸⁶

Mahmut Celal (Bayar) Bey madencilik alanında da devletçiliği gerekli görmüştür. Maden ruhsatı alanların birçoğunun, madenleri işletmektense imtiyazı birkaç yüz bin liralık komisyonla devretmek için müşteri bekleyen, bu arada madenleri boş bırakan kişilerden oluştuğunu açıklamıştır. Bu durum madencilikte devletçiliği zorunlu kılmıştır. Mahmut Celal (Bayar) Bey, maden ruhsatı almış kişilerin ya madeni işleteceklerini ya da asıl sahibi olan devlete iade edeceklerini belirtmiştir.¹⁸⁷

Madencilikte devletçiliği zorunlu görmekle birlikte, bunun özel sermayeye izin verilmeyeceği anlamına gelmeyeceğini de şu sözlerle açıklamıştır: “Demek oluyor ki hususi sermayenin maden işletme bakımından kapasitesi çok zayıftır. Ve

---

¹⁸⁴ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, s. 124.

¹⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:4, İçtima:F. (Fevkalade), **a.g.e.**, s. 153.

¹⁸⁶ **a.g.e.**, s. 145-151.

¹⁸⁷ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s. 197, 198.

Türkiye maden serveti her bakımından, devletçiliğin en tabii ve en zaruri olduğu kadar en büyük ve en mühim de olan bir faaliyet mevzuudur. Bu benim hususi prensip ve kanaatimdir. Bila istisna (istisnasız) madenleri Devlet eline alalım ve bütün mevzuatımızı ona göre düzeltelim demek olmadığını da ilaveye hacet yoktur.”¹⁸⁸

Mahmut Celal (Bayar) Bey’in üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de madencilik olmuştur. Hatırlanacağı gibi, onun girişimi ile kabul edilen iktisat vekâletinin teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanunda, iktisat vekilliğinin görev alanı kapsamında, sanayi girişimlerinin yanı sıra, madencilik de yer almıştı.

Mahmut Celal (Bayar) Bey Mecliste, Petrol Arama ve İşletme İdaresine yapılması öngörülen ilave tahsisatın verilmesi görüşmeleri sırasında, Petrol Taharri (Arama) ve İşletmesi Hakkındaki Kanun gereğince gerekli teşkilatın yapıldığını belirtmiştir. Mahmut Celal (Bayar) Bey, Mardin bölgesinde petrol bulunması ihtimali görülen yerlerde sondaja başlanıldığını, istenen ilave ödeneğin ihtiyaç duyulan malzeme için olduğunu belirtmiş ve teşkilatının verilen görevi yerine getirecek güçte olduğunu şu sözlerle duyurmuştur: “... Eğer tabiat, bizim memleketimize petrol bahşetmişse, petrolü mutlaka meydana çıkaracağız. Bu teşkilatımız, bunu yapmaya kâfidir.”¹⁸⁹

Celal Bayar, Mecliste açıklamış olduğu Mardin bölgesindeki petrol aramalarına kendisi de katılmıştır. Celal Bayar’ın 13 Ekim 1934 tarihinde İsmet İnönü’ye göndermiş olduğu telgrafta, kendisinin de hazır bulunduğu, Midyat kazasının Kınalı köyünün beş kilometre uzağında, o gün itibarıyla petrol sondajına başlanıldığını, petrolün zenginliğinin sondajlardan alınacak numunenin tahlili ile anlaşılacağını belirtmiştir. Bu telgrafta ayrıca yörede yaptığı incelemeler ile ilgili bilgi de vermiştir. Keban bölgesinde bulunan altın ve gümüşün, incelemeye değer olduğu anlaşıldığından, bir mühendisin başkanlığında tetkike başlanıldığını belirtilmiştir. Telgrafta, Ergani bakır madeni hakkındaki incelemelerinin sonucunu sözlü olarak arz edeceğini belirtmiş ve aynı akşam trenle döneceğini yazmıştır. İsmet (İnönü) Paşa aynı gün gönderdiği telgrafla, madenler hakkındaki tetkik telgrafının

¹⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:18, İçtima:2, a.g.e., s. 279.

¹⁸⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:4, Cilt:21, İçtima:3, a.g.e., s. 145-151, 153.

Vekiller Heyetinde okunduğunu, kıymetli çalışmalarını ilgi ile takip ettiklerini bildirmiştir.¹⁹⁰

Celal Bayar, madenlerin önceden Türklerden başka herkese ait olduğunu, Türk madenleri üzerine herkesin spekülasyon yapmak ve dilediği şekilde olumlu veya olumsuz rapor vermek hakkına sahip olduğuna inandıklarını söyleyerek¹⁹¹, eski durum hakkında çarpıcı tespitte bulunmuştur.

Celal Bayar, Türkiye’de madenlerden özel sermayeye pay vermek fikrinin uzun zaman, memleket çıkarlarına, milli ekonominin gereklerine aykırı bir spekülasyon konusu haline geldiğini, Türkiye’de maden faaliyeti başlayalı asırlar olduğu halde, teknik ve sermaye yetersizliği nedeniyle ancak bir iki müessesenin uygun olarak çalıştığının söylenebileceğini ifade etmiştir.

Türkiye’deki mevcut maden servetleri, devlet tarafından özel bir incelemeye ve jeolojik araştırmalara konu edilmemiş, o zamana kadar herkes, gördüğü bir maden için hükümete müracaat edip imtiyaz almış ve genellikle satacak bir adam beklemişti. Devlet bu işlerde ancak noterlik görevini yapmıştı. Bazı madenler aleyhinde rapor verilmesine rağmen, lehinde de pek çok rapor verildiği olmuş, yani madenler ancak özel çıkarlar açısından incelemeye tutulmuşlardı. Celal Bayar anlattığı bu olumsuz tablo sonrasında getirdikleri tedbirleri de açıklamıştır. Memleketin maden servetlerini anlamak için Maden Tetkik Arama Enstitüsü oluşturulmuş¹⁹², yaptığı tetkik ve aramalar neticesinde işletmeye uygun olduğuna ilişkin rapor verilenler, rasyonel ve teknik şekilde işletilmek üzere Etibank’a devredilmiştir. Etibank da gerekli teşkilatı yaparak madenleri işletmeye almıştır.¹⁹³

1932 ile 1936 yılları arasında madencilik alanında görülen değişimler incelendiğinde, bazı yabancı şirketlerin maden arama imtiyazları ve tesisleri ile bazı yerli şirketlerdeki hisselerin millileştirilerek devlete intikal ettiği görülmektedir.

---

¹⁹⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 175.210.4.

¹⁹¹ Bayar Celal; “*Milli Ekonominin Kuruluşu VIII inci Artırım ve Yerli Mallar Haftası (1937)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 22, İstanbul, Aralık 1986. s. 9.

¹⁹² “22 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı kanunla, Türkiye’nin yer altı servetlerini araştırmak, ilmi metotlarla değerlendirerek verimliliğinin artırmak için “Maden Tetkik Arama Enstitüsü” kurulmuş, altın ile petrol arama ve işletme hakkı da Maden Tetkik Arama Enstitüsü’ne verilmiştir. Aynı gün kabul edilen 2805 sayılı kanunla Etibank kurulmuş, bankacılık faaliyetlerinin yanı sıra madencilik alanında da geniş yetkilerle donatılmıştır.” Tural, **a.g.e.**, s. 178, 179.

¹⁹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:5, Cilt:18, İçtima:2, **a.g.e.**, s. 279.

11 Haziran 1936 yılındaki 3034 sayılı kanunla, Ergani Bakır T.A.Ş.deki Alman şirketinin hisse senedi satın alınmıştır.¹⁹⁴ Etibank'ın satın aldığı Ergani madenlerindeki yabancı maden imtiyazı böylece Türk sermayesine geçmiştir.¹⁹⁵ Ergani bakır madeninin işletilmesi için fenni ve mali tedbirler alınmış, yakınına demiryolunun ulaşması için planlama yapılmıştır.¹⁹⁶ Ergani'ye kadar ulaşacak demiryolunun ihalesi Haziran 1933 yılında ihaleye verilmişti.¹⁹⁷

Celal Bayar Mecliste, Ergani madenleri hakkında bilgi vererek, Ergani madenlerinin yarı hissesinin Türk grubuna, yarı hissesinin ise Alman grubuna ait olduğunu, Türk grubuna ait olan hissenin bir kısmının İtibari Milli Bankasına ait iken, İş Bankasına intikal ettiğini söylemiştir. Alman grubuna ait olan hisse senetlerinin değeri 1,5 milyon lira kıymetinde iken, hükümetin bu hisseyi 850 bin liraya satın aldığını açıklamıştır.¹⁹⁸

31 Mart 1937 tarihli 3146 sayılı kanunla Fransızlara ait Ereğli şirketi de millileştirilmiştir. Sözleşme gereğince, şirkete ait olan Ereğli limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu ve kömür madeni işletmesi için 3.5 milyon lira devlet tarafından ödenmiştir.

Havzadaki en zengin rezervlere sahip olduğu bildirilen Ereğli şirketinin satın alınması basında olumlu yankı bulmuştur. Basında, cumhuriyet hükümetinin havzaya el atması ile birlikte 500 bin ton olan üretimin 2 milyona ulaştığı duyurularak kömür politikasının başarısında emeği geçen devlet adamlarına teşekkür edilmiştir.¹⁹⁹

Celal Bayar Ereğli şirketi hakkında Mecliste yaptığı açıklamada, havzanın 3/4 ne sahip olarak, birinci derecede önem taşıyan bir müessese olduğunu, en zengin damarların kendisinin imtiyazı ve ruhsatnamesi içinde yer aldığını söylemiştir. Senelik üretim miktarı 600-800 bin ton arasında gerçekleşen müessesenin, tesisatı, kuyuları, fabrikaları, limanı, demiryolu ve bütün aktifleriyle 3, 5 milyon liraya satın alındığını söylemiş, bunun iyi bir iş olduğu hakkında encümenlerin ve Mecliste söz alan hatiplerin övücü sözlerine özellikle teşekkür etmiştir. Celal Bayar satın alma ile

¹⁹⁴ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 280.

¹⁹⁵ Bayar, "*Milli Ekonominin Kuruluşu VIII inci Artırım ve Yerli Mallar Haftası (1937)*", s. 12.

¹⁹⁶ Bayar, "*Cumhuriyetimizin Karşılaştığı İlk Meseleler: Türk Milli Ekonomisine Giriş*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 20, İstanbul, Ekim 1986, s. 17.

¹⁹⁷ Hakimiyeti Milliye, 9 Haziran 1933, s. 5.

¹⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:11, İçtima:1, 27 Mayıs 1936, 69. İnkad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1936, s. 269.

¹⁹⁹ Ulus, 1 Nisan 1937, s. 1, 6.

ilgili bilgi vermiş, kendilerine ilk yapılan teklifin 14 milyon lira olduğunu, bunun % 7,5 faizle 35 senede ödenmesinin istendiğini söylemiştir. Ancak 3,5 milyon liraya şirketin satın alındığını, bunun 10 senede ve 10 eşit taksitte faizsiz ödeneceğini ve karşılığında kömür verileceğini açıklamıştır. Verilecek kömür de, Suriye Türkiye'nin kömür piyasası olduğundan, Suriye hariç olmak üzere Fransa ve Fransa sömürgelerine satılmak üzere verilecektir. Bu şekilde üretilen kömürler için gerekli piyasa da temin edilmiştir.

Celal Bayar, otorite denilebilecek ve uluslararası üne sahip bilginlere havzanın teknik bakımdan incelendiğini, verilen raporlarda maliyeti düşürmek için mevcut işletme sisteminin bırakılarak, havzanın üç üniteye ayrılmasının, ancak bu ünitelerin bir elden idare edilmesinin tavsiye edildiğini bildirmiştir. Havzayı cumhuriyet hükümeti eline aldığı zaman üretim 500 bin ton civarında iken, gelinen aşamada 2 milyona çıktığını, bunun yarısına yakınının da ihraç edilmeye başladığını söylemiştir. Amele konusunda, 1937 yılında sıkıntı çekildiğini belirtmiş, bunun nedenini amelenin gelip zaman zaman çalışması ve ayrılması, kalifiye amelenin bulunamaması olarak göstermiştir. Amelenin, gerekli konforu de içerecek şekilde havzada iskân edilmesinin ve mesleki terbiye altında bulundurmanın zorunluluk olduğunu, bu konunun kendi programlarında yer aldığını belirtmiştir.²⁰⁰

İsmet İnönü, uluslararası kömür sergisinin açılışında, kömür üretimini artırmanın ve kömür kullanan cihazların kullanımını yaygınlaştırmanın hükümetin takip ettiği başlıca politikalarından olduğunu belirtmiş ve bu politikayı gerçekleştirme yolunda ciddi bir gayretle çalışan, aynı zamanda serginin açılmasını sağlayan Celal Bayar'a takdir ve tebriklerini arz etmeyi bir vazife saydığını söylemiştir.²⁰¹

Celal Bayar, memlekette kömür kullanımını artırmak için çalışma yaptıklarını, ilk uluslararası sergi konusunu kömür ve kömür kullanan cihazlar olarak seçmesinin bir nedeninin de bu olduğunu belirtmiş, kömürün çeşitli nedenlerle milli bir dava olduğunu vurgulamıştır. Celal Bayar, Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde 400 bin ton olan üretimin 1936 yılı dikkate alındığında 2.2 milyon tona çıktığını,

---

²⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:16, İçtima:2, 31 Mart 1937, 42. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 263, 264.

²⁰¹ Ayın Tarihi, Sayı:43, a.g.d., s. 38.

ancak İngiltere'nin 228.5 milyon ton, Almanya'nın 117.5 ton üretimi olduğu düşünüldüğünde, bu miktarın yetersiz olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.²⁰²

Celal Bayar'ın iktisat vekilliği döneminde, sanayi üretiminin artmasına paralel olarak üzerinde durduğu diğer bir konu da dış ticaret olmuştur. Celal Bayar dış ticaret politikasını; “malımızı alanın malını almak” sözleriyle açıklamıştır. Celal Bayar diğer iktisat politikalarını ve ticaret anlaşması politikalarını da; yeni sanayii himaye etmek ve sanayileşmeyi kolaylaştırmak, tediyat muvazenesini ve paranın istikrarını korumak, gümrük tarifesi haricinde, en ziyade müsaadeye mazhar millet kaidesini mutlak şekilde kabul etmemek olarak açıklamıştır.²⁰³

Dış ticarete, “malımızı alanın malını almak” düşüncesi ve ilk uygulaması, eski iktisat vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey döneminde ortaya çıkmış, Celal Bayar'ın iktisat vekilliği döneminde gelişmiş ve adı konulmuştur.²⁰⁴ Bu uygulama zaman içinde dış ticaretin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Celal Bayar, 14 Temmuz 1937 tarihinde yaptığı açıklamada, dış ticaretin % 90'ının bu tür ticareten oluştuğunu söylemiştir.²⁰⁵

Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketine başlaması ile Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi aynı döneme denk gelmiştir. Hitler sonrası Almanya'nın dış ticaret politikası değişmiş ve Güneydoğu Avrupa, Balkanlar ve Yakınoğu ülkeleriyle ticareti geliştirmeyi hedef almıştır. Bu amaçla Almanya Türkiye'den satın aldığı hammadde ve tarım ürünlerine dünya piyasasının üzerinde fiyat vermiş, ancak sattığı malların fiyatları da dünya piyasalarının üzerinde olmuştur.²⁰⁶

Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki dış ticareti, önceki ve sonraki zaman aralığında görülmemiş bir şekilde tek bir ülkeye yönelmiştir. Türkiye'nin ihracatında Almanya'nın payı 1932 yılında % 15 iken, 1934'te % 39'a çıkmış, 1935-1938 yılları ortalaması % 44 olmuştur. Türkiye'nin ithalatında Almanya'nın payı, 1932 yılında % 25 iken, 1934'te % 36'ya yükselmiş, 1935-1938 yılları ortalaması % 46 olmuştur. Almanya'nın, Türkiye'nin ihraç mallarını dünya piyasalarından daha yüksek fiyattan satın alması, yapılan anlaşma gereğince Türkiye'nin Almanya'dan daha çok ithalat

---

²⁰² a.g.e., s. 84, 85.

²⁰³ Bayar, “Cumhuriyetimizin Karşılaştığı İlk Meseleler: Türk Milli Ekonomisine Giriş”, s. 18, 19.

²⁰⁴ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, s. 89.

²⁰⁵ Cumhuriyet, 14 Temmuz 1937, s. 7.

²⁰⁶ Cemil Koçak, **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 200, 201.

yapmasını zorunlu kılmıştır. Hükümetin, Almanya karşısındaki ticari bağımlılıktan rahatsız olmaya başladığı, bu rahatsızlığın 1937 yılında panik boyutuna ulaştığı söylenmiştir. İngiltere’de bu bağımlılıktan rahatsız olmuş, bunu Ortadoğu’daki çıkarları için tehlikeli görmüş, beraberinde Türkiye İngiltere yaklaşması görülmüştür. 1936 ve 1938 anlaşmaları ile İngiltere’den yapılacak makine, araç-gereç ve silah ithalinde kullanılmak üzere 19 milyon sterlin değerinde kredi açılmıştır.²⁰⁷

Almanya’nın ekonomik, kültürel ve askeri bağlantılar kullanarak, ayrıca propaganda faaliyetleri yürüterek nüfuz oluşturma çalışmalarından rahatsızlık duyan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ticaretini geliştirmek için görüşmelere başlamıştır.²⁰⁸ İngiltere ve Fransa da Almanya’nın Türkiye üzerindeki ekonomik ağırlığından rahatsızlık duymuştur. Bu yüzden, Almanya ile yapılmış olan kliring anlaşmasının benzerleri, İngiltere ile Eylül 1936’da, Fransa ile Haziran 1937’de yapılmıştır.

Celal Bayar, Mecliste yaptığı konuşmada Almanya’ya bağımlılığın arttığı yönündeki eleştirilere katılmadığını, Almanya ile ticaretin eski zamanlardaki seviyesine tekrar yükseldiğini, bu arada ihracatın diğer ülkelere de arttığını söylemiştir. Celal Bayar, Almanya ile gelişen ticaret dolayısıyla, bütün ihracatın tek bir ülkeye yöneltilmiş olmasının düşünülebileceğini, Almanya’nın diğer ülkelere göre Türkiye’den daha fazla mal aldığı doğru olmakla birlikte, ihracatın arttığı ülkenin sadece Almanya olmadığı, İngiltere, Amerika, Hollanda ve İsviçre gibi ülkelere yapılan ihracatın da arttığını belirtmiştir. Birinci dünya savaşı öncesi ile kıyaslandığında, Almanya’nın Türkiye’den yapmakta olduğu ithalat rakamına, yani normal zamanlardaki rakamına ulaşıldığını söylemiştir. Celal Bayar, Türkiye’nin politikasının, diğer bütün memleketlere de normal ihracat hadleri ve imkanları elde etmek olduğunu, bunu Almanya’ya yapılan ihracat imkanlarının kısılarak yapmanın mümkün olmadığını belirtmiştir.²⁰⁹

Celal Bayar bu konuşmasında belirtmemekle birlikte, Almanya ile yapılan kliring anlaşmasının benzerlerinin İngiltere ve Fransa ile imzalanması, Almanya’nın ekonomide belirleyici olmasından endişe duyulduğunu ve tedbir alındığını göstermektedir.

---

²⁰⁷ Tezel, **a.g.e.**, 178, 178.

²⁰⁸ **a.g.e.**, s. 305, 306.

²⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:18, İçtima:2, **a.g.e.**, s. 285.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ (1937-1939)

3.1. Celal Bayar'ın Birinci Başbakanlık Dönemi

3.1.1. Celal Bayar'ı Başbakanlığa Hazırlayan Koşullar

İsmet İnönü Başvekilliğinin son döneminde, dış politika konusu başta olmak üzere Atatürk ile sorunlar yaşamış ve bunun sonucunda istifa etmiştir. Atatürk Fransa'nın Suriye'den çekilmesi nedeniyle Hatay konusunu gündeme getirerek Hatay'ın bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Dış ilişkilerde, yaklaşan savaş tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile ilişkileri geliştirmek istemiş, Nyon Konferansını da bu kapsamda değerlendirmiştir. Atatürk'ün Hatay meselesinde ve dış politikada inisiyatif olarak girişimde bulunması karşısında İsmet İnönü ile aralarında anlayış farklarından kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Yaşanılan diğer bir sorun da Orman Çiftliğinin Hükümete bırakılması ile ilgili olmuştur. Yaşanılan bu sorunlar genel hatlarıyla aşağıda incelenmiştir.

3.1.1.1. Hatay Meselesi

Atatürk, Fransa ile Suriye arasında bağımsızlık görüşmeleri başladığında, Türkiye'nin İskenderun Sancağı ile olan ilgisi nedeniyle, böyle bir görüşmenin dışında kalamayacağını Hükümete bildirmiştir. Atatürk, Hükümetin Hatay konusundaki tutumunu pasif olarak nitelemiş, Hatay meselesini sulandırmaya yönelik olarak Irak ve Suriye'nin girişimlerini Hükümetin ciddiye almasını da eleştirmiştir.

Ankara'ya gelen Irak Başvekili Nuri Paşa, Türkiye'nin görüşmelere katılmamasını, Fransa ile Suriye'nin aralarındaki meseleleri hallettikten sonra, kendisinin Suriyelilerle anlaşmayı sağlaması yönünde bir teklifte bulunmuştu. İsmet İnönü'nün bu öneriyi uygun bulması üzerine Atatürk tepkisini şu şekilde açıklamıştı: "Kesinlikle görüşmelerin dışında kalamayız. Görüşmelerde mutlaka biz de

bulunacağız.”¹ Suriye aynı dönemde, Irak Hükümeti vasıtasıyla Hatay’ın taksimini öngören bir öneri sunmuştu. Hükümet tarafından benimsenen bu teklifi Atatürk kabul etmemiş, böyle bir teklifin dinlenmiş ve ele alınmış olmasını da eleştirmiştir.²

Atatürk kamuoyunda Hatay konusunu canlı tutabilmek için girişimde bulunmuştur. Atatürk, Fransız Büyükelçisinin bulunduğu Karpıç Lokantası’na giderek, Hatay konusunda bir tartışma başlatmıştır. Tartışmaya katılanlar, Hükümetin gevşek tutumunu protesto ederek kısa zamanda daha etkili tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdi. Bu konuşmalar sonrasında Atatürk’ün kız kardeşi Makbule Hanım ve Sabiha Gökçen tabanca ile havaya ateş etmiş, böylece Hükümetin Hatay konusundaki gevşek tutumuna karşı bir protesto havası yaratılmıştı. Atatürk ile birlikte bulunan Kazım Özalp, Atatürk’ün, bir hukuk devleti içerisinde kabul edilemez olan bu olaya emniyet kuvvetlerinin el koymasını, tahkikat açılarak basına aksetmesini, böylece Hatay konusunda halkın gerekirse galeyana gelebileceğinin ima edilmesini propaganda yönünden yararlı gördüğünü ifade etmiştir.³

Atatürk, Hatay konusunda gazetelerde çıkan yazıları yetersiz görerek gazetelerin başyazarlarını Dolmabahçe Sarayına çağırarak ve kendisinin dikte ettiği yazıları gazetelerde yayınlattır. Kurun gazetesinin yazı işleri müdürü olan Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk’ün kendisini çağırarak, birinci sayfada yayınlanmak üzere Hatay konusunda yazdığı makaleyi verdiğini anlatmıştır.⁴ Atatürk, 22 Ocak 1937 ile 27 Ocak 1937 tarihleri arasında Kurun gazetesinde bizzat kendisinin yazdığı yazıları Asım Us imzası ile başyazı olarak yayınlattır. Atatürk’ün bu yazılarında, Hükümeti ve İsmet İnönü’yü eleştiren şu şekilde ifadeler de yer almıştır: “Başbakan İsmet İnönü 15 gün evvel Hatay sorunu üzerine konuşurken 15 gün bekleyiniz

---

¹ Hulusi Turgut (Der.), **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 337.

² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 604, 605.

³ Kazım Özalp, T. Özalp, **Atatürk’ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998, s. 64-65; Sabiha Gökçen (Der. Oktay Verel), **Atatürk’le Bir Ömür**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 254-260; Andrew Mango (Çev. Füsün Doruker), **Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 489-490.

⁴ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Yayımlanmamış Belgelerle Atatürk**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1981, s. 283-284.

demişti. Türkiye Cumhuriyeti devletine ve onun hükümetine hitap ediyoruz: 16'ncı gündeyiz. Vaziyet nedir? Bizi Türk milletini yeniden aydınlatınız.”⁵

Atatürk'ün isteğiyle, Hatay konusunu görüşmek üzere, Başvekil İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın katılımıyla Eskişehir'de bir toplantı yapılmıştır. İsmet İnönü Eskişehir'e giderken Hasan Rıza Soyak ile yaptığı görüşmede, Atatürk'ün girişimleri nedeniyle endişelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Yarın büyük kavga olacak!.. Anlamıyor musun, memleket Fransızlarla harbe sürükleniyor?”. Hasan Rıza Soyak'ın, Atatürk'ün ihtiyatlı ve hesaplı olduğunu hatırlatması sonrasında İsmet İnönü: “Bakalım, yarın belli olur; tekrar ediyorum, aramızda büyük kavga olacaktır!..” demiştir.⁶

Atatürk 6 Ocak 1937 tarihinde Eskişehir'de, İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya ile görüşme yapmıştır.⁷ Eskişehir'deki görüşmede Tevfik Rüştü Aras, Hatay sorunu üzerinde ısrarla durulması durumunda ihtilafın barış yolu ile çözülebileceğinden ümitli olduğunu söylemiş ve Avrupa'daki karışıklıklar nedeniyle dünyanın savaşa doğru gitmekte olduğu yönündeki değerlendirmesini açıklamıştır. İsmet İnönü görüşünü, “Hariciye Vekili, Hükümetin görüşünü izah etti.” sözüyle belirtmiştir. Atatürk yapılan bu değerlendirmeler sonrasında; “Siz hepiniz mutabık olursunuz da, ben mi ayrılıyorum... Yalnız millete hakikatin olduğu gibi ifade edilmesini, yani hükümetin kendisini ikna ederek teşebbüsünden alıkoyduğunu bir tebliğ ile umumi efkâra bildirilmesini istemiş...”, görüşme sona erdiğinde ise Tevfik Rüştü Aras'ı kenara çekerek “Sen bu vaziyeti kullanmasını bilirsin.” demiştir.⁸

Hatay meselesinde İsmet İnönü'nün değerlendirmeleri incelendiğinde, sorunu barışçı yollardan çözmek istediği, Atatürk'ün bu yolu denemeden askeri harekât yapmak istemesi fikrine karşı çıktığı görülmektedir. İsmet İnönü, Atatürk ile Hatay konusunda, İstiklal Savaşında değil, 1936 ve 1937 yıllarında çok münakaşa ettiklerini ve bu münakaşanın uzun sürdüğünü belirtmiş, Hatay konusunda

⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1933-1937) II**, Büyük İstanbul Derneği, İstanbul, 1974, s. 270-271; Can Dünder, **Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü**, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 27; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 543-544.

⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 573.

⁷ Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1955, s. 571.

⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 576.

Fransızlarla savaşa girmekten endişe ederek Atatürk'ü girişimde bulunmaktan nasıl alıkoyduğunu şu ifadelerle izah etmiştir: “Bir aralık Atatürk'ün halinden bir askeri müdahale ile emrivaki yapmak fikri geçtiğini fark ettim. Kendisi ile bu meseleyi görüştüğüm gibi, Erkanıharbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa ile görüştim. Hatay'daki meselede haklarımızı tatbik sahasına koymak için bir netice alabilirdik, almak için çalışabilirdik, fakat her siyasi teşebbüsü bir tarafa bırakarak bir askeri hareketle emrivaki yapmak şeklini mahsurlu buluyordum. Kesin olarak vaziyet aldım... Fransızlar Suriye'deki mevcutları itibari ile hiçbir şey yapacak halde değiller, fakat sadece harp ilan edilmesi bile, bizim memleketi büsbütün yeni bir siyasi ortam içine atardı... Nihayet, Atatürk... ile Eskişehir'de görüştim. Uzun boylu tekrar anlattım. Bir askeri harekât şıkkına girmenin mahsurlu olacağına onu ikna etmeye çalıştım ve muvafık oldum. Dinledi uzun boylu. Böyle bir hareket yapmayacağını, yaptırmayacağını söyledi...”⁹

Atatürk Eskişehir görüşmesi sonrasında Hükümetin Hatay konusundaki değerlendirmesine katılmamış ve Hükümeti dünyadaki olayları yanlış okumakla itham etmiştir. Atatürk meseleyi nasıl gördüğünü şu şekilde açıklamıştır: “Fransızlarla bir harbe sürükleniriz diye korktular... Biz istesek bile, Fransızlar sancak için bizimle bir harbe girerler mi hiç?.. Görmüyorlar mı ki bugün Fransa'nın bizzat anavatanı, büyük tehlikelerle sarılı bir haldedir?.. Bu vaziyette hangi Hükümet sancaktaki mevhum (değersiz) ve daha ziyade şahsi, menfaat kırıntıları için deniz aşırı, hem de bizimle bir harbi göze alabilir; evham ve vesvesenin bu derecesine şaşıtm doğrusu...”¹⁰

Atatürk, Fransızların meseleyi uzatıp dejenere etmeye çalıştıklarını, Hükümetin de işi, lüzumu kadar sıkı tutmadığını gördüğünü, teşebbüslerdeki amacının İsmet İnönü'nün endişeye kapıldığı gibi Fransızlarla savaşmaya gidecek hareketlerde bulunmak olmadığını, tam aksine meseleye ilgisiz kalınması durumunda doğabilecek silahlı çatışmanın önüne geçmek olduğunu belirtmiştir.¹¹

Atatürk Hatay meselesinin barışçı yollardan çözümlenememesi ve silahlı çatışmanın baş göstermesi durumunda bile Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesini istemediğini, kendisinin bizzat konuyu ele alarak sorunu çözeceğini açıklamıştır.

---

⁹ İnönü a.g.e., s. 540-542.

¹⁰ Soyak, a.g.e., s. 577.

¹¹ a.g.e., s. 577, 578.

Fahrettin Altay, Atatürk'ün kendisine "Paşa biliyormusun ben Cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım." dediğini ifade etmiştir.¹² Hasan Rıza Soyak da benzer olarak, Atatürk'ün düşüncesini kendisine şu şekilde açıkladığını nakletmiştir: "Defalarca, hatta Fransız sefiri Mösyö Ponsot'ya da açıkça söylediğim gibi, dava benim şahsi davamdır¹³ ve icap ederse yine şahsen halletmem gerekir... Böyle bir durumda derhal Devlet Reisliğinden, hatta mebusluktan istifa edeceğim, serbest bir Türk vatandaşı olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına geçeceğim... Oradaki mücahitlerle ve Anavatandan kaçıp bize katılacağından şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içten halletmeye çalışacağım; isterse Türkiye Hükümeti, beni ve arkadaşlarımı asi ilan eder ve hakkımızda takibat da yapar."¹⁴

Kılıç Ali, Hatay konusunda yapılan Eskişehir görüşmesi sonrasında Atatürk'ün, Hatay meselesi nedeniyle Fransızlarla bir savaş durumuna girecek diye İsmet İnönü'nün gereksiz bir evhama kapılmış olduğunu ve telaş içinde bulunduğunu, Hükümet Başkanı olarak telaşında belki de haklı olduğunu, ancak kendisinin Hükümeti hiçbir zaman güç duruma sokmak niyetinde olmadığını söylediğini aktarmıştır. Kılıç Ali, Atatürk'ün Hatay konusunda yapacaklarını aynı Hasan Rıza Soyak gibi anlatmıştır. Kılıç Ali, Hükümetin kendisini asi ilan etmesi durumunda ne yapacağını sorması üzerine Atatürk'ün verdiği cevabı şu şekilde açıklamıştır: " ... İşte o zaman Hatay meselesini hallettikten sonra döner, bu kez de bizi asi ilan edenleri kolundan tutup atar, yine duruma biz hâkim olurduk."¹⁵

¹² Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 493, 494.

¹³ "Atatürk Hatay meselesi üzerinde çalıştığı dönemde, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserine 'Hatay işi benim şahsi davamdır' demiştir." Falih Rıfkı Atay, **Babanız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s. 120; Turgut, **a.g.e.**, s. 335. "Atatürk Fransız Büyükelçisi'ne de benzer sözlerle, Hatay meselesinin şahsi davası olduğunu söylemiştir." Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları Hatıralar VII**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 5-6; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 11; Soyak, **a.g.e.**, s. 579. "İngiliz Büyükelçisi, Atatürk'ün Hatay konusunu kişisel sorunu haline getirdiğini yazdığı raporunda belirtmiştir." Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. Ek B-2.

¹⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 578; Sökmen, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 344.

3.1.1.2. Nyon Konferansı

Nyon konferansı¹⁶ nedeniyle, İsmet İnönü'nün Atatürk ile görüş ayrılığı yaşadığı çeşitli defalar ifade edilmiştir. 13 Eylül 1937 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, Nyon Konferansı nedeniyle Atatürk ile arasında çıkan anlaşmazlığı İsmet İnönü şu sözleriyle ifade etmiştir: “Devlet reisi ile aramızda itilaf çıktı.”¹⁷

İsmet İnönü Başvekillikten ayrıldıktan sonra, Meclisteki Grup toplantısında, Nyon Konferansı ile ilgili olarak Atatürk ile tartışmalarını şu şekilde açıklamıştır: “... Geçende Nyon Konferansı ile neticelenen Akdeniz'deki korsanlık işi için kendisiyle münakaşa etmiştik...”¹⁸ Salih Bozok da İsmet İnönü'nün bu sözlerini aynı şekilde nakletmiştir.¹⁹

Nyon Konferansı ile ilgili olarak yaşanan sorunu ifade eden bu anlatımlardan sonra, İsmet İnönü ile Atatürk'ün Nyon Konferansına bakış açıları ve değerlendirmeleri aşağıda incelenmiştir.

İsmet İnönü'nün Atatürk'e, 9 Eylül 1937 tarihinde gönderdiği yazıda, Vekiller Heyetinin toplanarak Hariciye Vekâletinin verdiği bilgileri gözden geçirdiklerini, ellerinde bulunan bilginin yeterli olmadığını, bu yüzden durum hakkında ihtiyatlı olarak ve beklemede bulunarak, Nyon Konferansın ilk günlerinde oluşacak bilgiye göre gereğinin yapılmasının ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın, verilen talimatı tam olarak anladığı ve ona göre hareket edeceği bildirilmiştir.²⁰

Ancak İsmet İnönü, Nyon Konferansı sırasında Tevfik Rüştü Aras'ın verilen talimata uygun olmayacak şekilde teşebbüsler yaptığını, Atatürk'ün ona haber

---

¹⁶ “Akdeniz'de meydana gelen ve İtalya'nın rolü olduğu iddia edilen korsanlık olaylarının önlenmesi amacıyla, 10-11 Eylül 1937'de Avrupa devletlerinin katılımı ile Nyon'da Konferans gerçekleştirilmiştir. Konferansa Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmamıştır.” E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınları, Ankara, 2000, s. 233.

¹⁷ Soyak, **a.g.e.**, s. 639, 640.

¹⁸ İnönü, **a.g.e.**, s. 550.

¹⁹ Salih Bozok, C. S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s. 244-253.

²⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 627.

gönderdiğini, Tevfik Rüştü Aras'ın Atatürk'ü ve kendisini ayrı ayrı idare ettiğini söylemiştir.²¹

İsmet İnönü bu eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: "... Tevfik Rüştü hükümetle de reisicumhurla da temas ederek, her iki talimatı idare etmek için gayret ve maharet göstermeye çalışıyor. Nihayet bir gün talimatlar çelişiyor. Biz, İstanbul'dan verilen emre göre Tevfik Rüştü'nün bir karar verdiğini veya vereceğini öğrendik. Böyle bir hadise oldu. Tahkik ettim (araştırdım), İstanbul'dan talimat vermişler. Geleyim, görüşelim, dedim. Gelip görüşmek için izin istedim ben, görüştüm, mutabakata vardık."²²

Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Tevfik Rüştü Aras'ın, Hükümetin talimatına uymayan bir görüş bildirmesi üzerine bunu düzeltmesinin Hükümet tarafından kendisine bildirildiğini ifade etmiştir. İsmet İnönü, Hariciye Vekilinin Hükümetle temas etmeden Atatürk'ü araya sokmak istemesini uygunsuz karşılamış, İcra Vekilleri Heyetini toplayarak, Atatürk'ün müdahalesi ile ilgili olarak; "Hükümetin fikirlerine uymayan bu müdahale karşısında, rahat çalışmaya devam olunamayacağını." söylemiştir. Ancak Kazım Özalp, ertesi gün müzakerelerin istenilen yönde gelişme göstermesi üzerine bir olay çıkmadan, karşılıklı anlayış içinde Atatürk ile İsmet İnönü'nün görüşmesinin devam ettiğini belirtmiştir.²³

Atatürk'ün İsmet İnönü'ye gönderdiği yazı, içeriğinde belirtildiği gibi aynen Tevfik Rüştü Aras'a, gönderilmiştir. Atatürk'ün bu yazısı şu şekildedir: "Dr. Aras'tan aldığımız izahatı bilmemekle beraber benim size yazdırdığım cümlelerin hakiki anlamına göre tezat mevcuttur. Eğer bunu Dr. Aras anlamamış ise onun bililtizam (bile bile) gaflet gösterdiğine vermek muvafık olur; çünkü yarın aynı mesele üzerinde Dr. Aras'ın bin bir teklifi karşısında kalacağımız muhakkaktır. (Yardım ile ilgili Fransızca cümle burada aktarılmış.) Dr. Aras, bu cümlenin manasını aksiyona geçecek olan filoların Türkiye'den gıda gibi birtakım nesnelere alacağına mı hamletmiş (yorumlamış) bulunuyor? Gerçi Aras'a verdiğiniz talimatı değiştirmek için müstacel (acele) bir sebep yoktur; fakat onun bu meselenin genişlemesi ve bu vaziyetlerde Cumhuriyet Hükümetine haklı olarak bir teklifte bulunulması halinde elzem ve mecburi olan noktaların ne olabileceğini anlaması

²¹ Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 13.

²² İnönü, **a.g.e.**, s. 542, 543.

²³ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 59.

lazımdır. Eğer iltifat buyurursanız, benim size olan yazılarımın hepsini kendisine bildirerek ondan bu benim sualimi sormanız yerinde olur.”²⁴

Atatürk bu yazıyla Tevfik Rüştü Aras’ı ağır bir şekilde eleştirmiş, fiili yardım konusundaki yaklaşımını gaflet olarak nitelemiş, meselenin büyümesi ihtimaline karşı, sonuçlarının ne olacağını görebilmesi gerektiğini söylemiştir. Atatürk’ün, İsmet İnönü ile aralarında geçen yazışmaların Tevfik Rüştü Aras’a da gönderilmesini istemesi, Tevfik Rüştü Aras ile görüşmediğini göstermektedir.

İsmet İnönü, Nyon Anlaşmasının İtalya ile ilişkileri gerginleştireceğini düşünmüş ve İtalya’nın Türkiye’ye yönelik girişimlerine müdahale etmeyerek doğal seyrine bırakmak şeklinde özetlenebilen politikasını şu şekilde izah etmiştir: “... Ben, bu münasebetle İtalyanlarla evvela temasa gelmek ve İtalyanlarla temasa gelip eğer İtalyanlar bizim tarafta, Doğu Akdeniz’de bir hadise çıkarmak istiyorsa, bizimle tutuşmalarının lüzumsuz ve sakıncalı olacağı kanaatindeydim. Bunu onlara söyleyelim. Onun için İtalyanlarla bu şüphe devirlerini idare ederken, tedbirde dikkatli olduğumuz kadar çatışmak için vesile vermemeye ve İtalya arzuları nerede kendisini gösterecek ve patlayacaksa, onu sükûnetle kendi seyrinde bırakarak takip etmeye dikkat ediyordum. Bir bahane vererek bir macerayı kendi üzerimize çekmekte fayda görmüyordum. Bu Nyon meselesi böyle bir davadır... İngiliz ve Fransız donanmaları gelip Türk limanlarından ikmal yapabilir. Bu suretle İtalya aleyhinde fiili bir hareket gibi geldi bu bana. İtalya aleyhine fiili bir düşmanlık... Bunun için ısrar ediyorum. Fazla uğraşmayalım diyorum.”²⁵ İsmet İnönü’nün bu açıklamalarından, İtalya ile ilişkilerde ihtiyatlı davranmak istediği anlaşılmaktadır.

Atatürk’ün de İtalya ile ilişkilerde ihtiyatlı davranmak istediği görülmektedir. Atatürk’ün 11 Eylül 1937 tarihinde İsmet İnönü’ye gönderdiği yazıda, basında Akdeniz’in, İngiliz ve Fransızlarının kullandığı yollarının onlar tarafından, Balkanlar yolunun ise Türkiye, Yunanistan ve Rusya tarafından emniyete alınacağıının yazıldığı²⁶ bildirmişti. Atatürk, Rus donanmasının Türkiye ile birlikte bulunmasının, İtalya’nın Türkiye siyasetinde olumsuzluklara yol açabileceğine şu sözlerle vurgu yapmıştır: “Hakikaten Rus-İtalyan siyasi münasebeti ve son

---

²⁴ Soyak, **a.g.e.**, s. 638.

²⁵ İnönü, **a.g.e.**, s. 542, 543.

²⁶ “11 Eylül 1937 tarihinde çıkan Akşam gazetesinde, Nyon Konferansında Akdeniz’in iki bölgeye ayrıldığı, doğusunun İngiltere ve Fransa filolarınca, batısının ise Türkiye, Yunanistan ve Rusya filolarınca nezaret altında tutulacağı yazılmıştır.” Akşam, 11 Eylül 1937, s. 1.

gerginliği; Rus Donanmasının bizim yanımızda Akdeniz’de bulunması yüzünden bir takım mahsurlar doğurabilir. Bu mahzurların Türkiye’ye sirayet edememesi için politik çare ve tedbir düşünülemez mi?”. Atatürk, Rusya’nın Akdeniz’de faaliyet göstermesinin ancak Türkiye’nin yardımı ve himayesi ile mümkün olabileceğini belirtmiş, bu durumda ise Türkiye’nin karşılaştacağı gelişmeleri şu şekilde açıklamıştır: “İtalyan aleyhtarlığı gösterebilecek olan bu vaziyet, bizi hangi cephede, ne dereceye kadar angaje edebilir? Böyle fiili angajmanlara girmek için kim, bize ne teminat vermiştir veya verebilir?”²⁷

Atatürk’ün bu yazısından, Rus donanmasının Akdeniz’de Türkiye ile birlikte bulunmasını İtalya aleyhtarlığı olarak gördüğü, İtalya’yı endişeye düşürecek bir tutuma yanaşmak istemediği anlaşılmaktadır.

İsmet İnönü, İtalya’yı Türkiye’nin karşısına almak istemediğini, Nyon Konferansı süresince bu politikayı savunduğunu, oysa Tevfik Rüştü Aras’ın Atatürk’ten aldığı talimat ile farklı bir politika uygulanmak istendiğini açıklamıştır. İsmet İnönü bu ifadelerle, Atatürk’ün İtalya’ya karşı olacak bir politika uygulamak istediğini ima etmiştir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, Atatürk de İsmet İnönü gibi düşünmüş ve İtalya’ya karşı olabilecek politikalardan uzak kalmıştır.

Atatürk Konferans sonrasında imzalanan Nyon Anlaşması ile ilgili olarak, Vekiller Heyeti kararının kendisine bildirilmesi sonrasında, İsmet İnönü’ye gönderdiği yazıda, kararda bir tezat bulunduğunu belirtmiştir. Atatürk, iki maddeden oluşan İcra Vekilleri Heyetinin kararında, ilk madde ile Nyon Anlaşmasının kabul edildiğini, ikinci maddeyle, kabul edilen Nyon Anlaşmasının bir maddesinin reddedildiğinin görüldüğünü, çünkü imza edilecek anlaşmaya göre, Türkiye’nin açık denizlerde zaten İngiliz ve Fransız donanmalarına yardım etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Atatürk, verilen iki maddelik kararda bir çelişki olup olmadığının tespiti için tekrar gözden geçirilmesini istemiştir.²⁸

İsmet İnönü, anlaşmanın Türkiye’ye böyle bir mecburiyeti, yani meseleye silahla müdahale mecburiyetini yüklediğini düşünmüştür.²⁹ Hasan Rıza Soyak’a göre, İsmet İnönü anlaşmanın metninden böyle bir anlam çıkarmadığını belirtmiş,

---

²⁷ Soyak, **a.g.e.**, s. 630, 631.

²⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 637.

²⁹ **a.g.e.**, s. 640- 642.

ancak böyle bir müdahaleyi gerektirecek durumun olması ihtimali ile endişelenerek, imzalanan anlaşmadan nasıl dönüleceğinin çarelerini araştırmıştır. İsmet İnönü anlaşma imzalanmasına rağmen, diğer Hariciye Vekilleri ile görüşüp Türkiye'yi açık denizlerde silahlı yardım etmek mecburiyetinde bırakan anlaşma hükmünden muaf tuttuklarına dair bir belge almasını Tevfik Rüştü Aras'tan istemiştir.³⁰

Atatürk, İsmet İnönü'nün bu tavrını beğenmemiştir.³¹ Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün şu ifadelerle İsmet İnönü'nün tutumunu eleştirdiğini nakletmiştir: "İhtiyat hududunu çok aşan bir ruh haleti içinde devlet idare edilir mi ?.. Bütün imkânlar, bu arada herhangi bir talep karşısında itizar etmek (özür dilemek) imkânı da elimizdedir. Aras bu hususta İngiliz ve Fransızların en salâhiyetli adamlarıyla açıkça görüşmüştür ve ifadeleri zapta geçmiştir; aslında lüzumsuz olan bütün bunlar, kâfi görülüyor da kendilerinden bir de mektup isteniyor, hayret doğrusu..."³²

Tevfik Rüştü Aras, Nyon anlaşmasının imzalanmasından sonra Hükümetten aldığı talimatta, İngiltere ve Fransa Hükümetlerine birer mektup yazmasının istendiğini belirtmiştir. Tevfik Rüştü Aras, hemen böyle bir mektup yazılmasına gerek olmadığını düşündüğünü, bu yüzden Vekiller Heyetince istenen mektup yazılması konusunun ertelenmesi için 14 Eylül 1937 tarihinde telgraf çektiğini, ancak bir cevap alamadığını açıklamıştır. Bu durum karşısında, Vekiller Heyeti kararı gereğince İngiltere ve Fransa Hariciye Vekillerine mektup yazmış, Fransa Hariciye Vekili ve Nyon Konferansı Reisi M. Delbos tarafından her iki Hükümet adına verilen bir cevap almıştır. Bu cevapta, İngiltere ve Fransa hükümetinin, filolarına açık denizde yardım istemeyecekleri belirtilmiştir.³³

3.1.1.3. Çiftlik Meselesi

Çiftlik konusunda iki ihtilafli konunun olduğu dile getirilmektedir. Bunlardan birincisi Orman Çiftliğinin devri konusudur. İsmet İnönü'nün ifadesine göre Çiftlik devlete satılmak istenmektedir. Bu şekilde zarar eden Çiftlikten kurtulmak

³⁰ Nejat Saner, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, Künyesiz, 1975, s. 217-218; Soyak, *a.g.e.*, s. 642-647; Turgut, *a.g.e.*, s. 309, 310.

³¹ Saner, *a.g.e.*, s. 217.

³² Soyak, *a.g.e.*, s. 643, 644.

³³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti Umumi Katiplik Kalemî, Açık Tel, 15 Eylül 1937.

amaçlanmıştır. İkincisi sorun ise Orman Çiftliğindeki Bira Fabrikasının genişletilmesi konusudur.

İsmet İnönü anılarında, Atatürk'ün, Ziraat Vekâletinin Orman Çiftliğini satın almak istediğini kendisine söylemesi üzerine, bu satışı uygun bulmadığını açıkladığını belirtmiştir. Atatürk'ün Orman Çiftliğini yetiştirmek için çok emek sarf ettiğini, ancak Hükümetin ve Devletin de, Atatürk'ün bir örnek göstermek amacıyla yaptığı gayreti kolaylaştırmak için çok emek sarf ettiğini öne sürerek, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Büyük ölçüde hükümet yardımı ile, Hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar Hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz.” İsmet İnönü, kendisinin bu değerlendirmesi sonucunda, Atatürk'ün Çiftliği Hazineye vermek kararını aldığını söylemiştir.³⁴

İsmet İnönü Atatürk ile bu konuya ilişkin konuşmasını şu ifadelerle açıklamıştır: “Atatürk ile konuştum. Vaziyet bu dedim. Bira fabrikası ile mukavele yapılacak ve bunu Orman Çiftliği yapamaz. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekâlet arasında, inhisar (tekel) mukavelesi yapılmak lazım. Güldü Atatürk. Nasıl olacak dedi, Bu olmayacak dedim. Karşı karşıya geleceğiz de devlet reisi ile hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim. Çiftlik hikayesinde vaziyet bu.”³⁵

Hasan Rıza Soyak ise, Atatürk'ün Çiftliklerin devri konusundaki düşüncesini Mayıs 1937 tarihinde şu şekilde açıkladığını ifade etmiştir: “Ben 1927 senesinde, büyük nutkumu verdiğim celselerin birinde B.M.M.'ne, bunların partiye ait olduğunu söylemiştim. Bu itibarla devir esnasında, Hükümetten, Parti için bir miktar para alırsak iyi olacaktır. Bakalım; İsmet Paşa'nın avdetinde (geri dönüşünde) (İsmet İnönü İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme töreni için İngiltere'ye gitmişti.) meseleyi onunla görüşeceğim, en münasip şekli o zaman kararlaştırırız...”³⁶

İsmet İnönü de, Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün Çiftlikleri Cumhuriyet Halk Partisinin malı olarak gördüğünü şu sözlerle açıklamıştı: “Bu çiftlikleri Atatürk C.H. Partisinin malı olarak saklıyordu.” İsmet İnönü bu konuşmasında ayrıca, Atatürk'ün Çiftlikleri hediye ettiğini, satarak kazanç sağlama amacının olmadığını da şu şekilde belirtmiştir: “Atatürk her türlü şahsi menfaatlerin,

³⁴ İnönü, a.g.e., s. 544.

³⁵ a.g.e., s. 544, 545.

³⁶ Soyak, a.g.e., s. 651.

kendi şahsına teveccüh edecek her türlü faydaların daima üstünde kalmış ve daima üstünde kalacak olan milli varlıktır... Atatürk'ün bu eserleri vücuda getirdikten sonra bunları Hazineye hiçbir bedelsiz ve karşılıksız terketmesinde esaslı ve büyük ve siyasi bir ideali vardır.”³⁷

İsmet İnönü anılarında, Çiftliğin bağışlanmasını elden çıkarma olarak nitelemiş ve bunun nedeninin zarar etmelerinden kaynaklandığını şu şekilde ifade etmiştir: “Aslında çiftliği elden çıkartmanın bir sebebi de zarar etmesi. Ondan kurtulmak için satış muamelesi düşünülüyor.”³⁸ İsmet İnönü bu şekilde düşünmesine rağmen, Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün amacını şu şekilde açıklamıştı: “Düşündüğü çiftlikler hükümetin yeni ziraati köylüye öğretmesi için çok kıymetli saha ve vasıta olacaktır, hakikat budur.”³⁹

Atatürk Orman Çiftliği üzerine yapılan bir çalışmada, İsmet İnönü'nün bu iddiası üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada, İsmet İnönü'nün belirttiği gibi, Orman Çiftliğinin zarar değil kâr etmekte olduğu ortaya konulmuştur. 1926 ile 1937 yılları arası incelendiğinde, Orman Çiftliğinin sadece 1927 yılında zarar ettiği, en yüksek kârlarını ise devlete devredilmeden önceki yıllarda elde ettiği görülmektedir.⁴⁰

Atatürk, 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan İsmet İnönü'ye gönderdiği yazısında, Çiftlikleri Hazineye bağışlama gerekçesinin, devletçe yapılacak ziraatı düzenleme ve köyleri kalkındırma çalışmalarını desteklemek için olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: “... Bu müesseselerin; ziraat usullerini düzeltme, istihali (üretimi) artırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak tedbirlerin hüsnü intihab (iyi seçim) ve inkişafına (gelişimine) çok müsait birer âmil (etken) ve mesnet (dayanak) bulunacaklarına kani bulunuyorum ve bu kanaatla tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşlarile beraber hazineye hediye ediyorum.”⁴¹

Atatürk'ün gönderdiği bu yazının Mecliste okunması sonrasında, İsmet İnönü söz alarak, Atatürk'ün Çiftlikleri bağışlama gerekçelerine benzer olan görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Bu çiftlikleri Atatürk C.H. Partisinin malı olarak saklıyordu.

³⁷ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:43, Ankara, 1-31 Haziran 1937, s. 37-39.

³⁸ İnönü, **a.g.e.**, s. 544, 545.

³⁹ Ayın Tarihi, Sayı:43, **a.g.d.**, s. 37-39.

⁴⁰ İzzet Öztoprak, **Atatürk Orman Çiftliği Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 100, 101.

⁴¹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 2.12.5.

Şimdi Hazineye terketmesi, bir defa çiftliklerin köylüler için bir mektep, teşvik edici bir vasıta halinde kullanılması devlet elinde ameli noktai nazardan (uygulama açısından) daha kolay ve daha mümkün olacağını ümit etmesindedir...”⁴²

Atatürk, Şükrü Kaya ve Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan ile beraberken, Hasan Rıza Soyak’a, İsmet İnönü’nün Çiftlikteki Bira Fabrikası hakkında, Fabrikanın istenen vasıfta olmadığı, biranın maliyetinin yüksek olduğu ve Hasan Rıza Soyak ile Tahsin Coşkan’ın kendisini aldattığını söylediğini anlatmıştır.⁴³

Hasan Rıza Soyak bu suçlama karşısında, İsmet İnönü’nün Çiftlikteki Fabrikada üretilen biraları çok beğendiğini, o dönemde bira üreten tek firma olan Bomanti Şirketinin Hükümeti aldattığını söylediğini ve 10 yıllık izin süresinin bitiminde (2, 3 yıl süre kalmıştı) tekrar ruhsat verilmeyeceğini, bundan dolayı kendisine ve Tahsin Coşkan’a her gördüğü zaman bütün yurdu içine alan geniş bir plan hazırlamalarını istediğini açıklamıştır.

Hasan Rıza Soyak, Bomanti Şirketinin önce kendileri ile görüşerek anlaşmak ve bu şekilde mukavelesini uzatmak istediğini, bu isteğin kabul edilmemesi üzerine, İsmet İnönü’nün çok yakınlarından biri olan şirketin İdare Meclisi Azası vasıtası ile Çiftlikteki Bira Fabrikası aleyhinde faaliyette bulduklarını belirtmektedir.⁴⁴ Falih Rıfkı Atay da benzer şekilde, İsmet İnönü’nün eniştesinin Bomanti Bira Fabrikasının İdari Meclisinde bulunduğunu ve Ankara’daki Bira Fabrikasının genişletilmesini engellemek, Bomanti imtiyazını uzatmak için, Ankara’daki Fabrikanın gelir getirmeyeceği fikrini İsmet İnönü’ye telkin ettiğini belirtmektedir.⁴⁵

İsmet İnönü ise, Bomanti Fabrikasının imtiyaz süresinin bitiminde devlete intikal edeceğini, ancak Bomanti Fabrikasının harp yıllarının süreden sayılmaması için mahkemeye başvurduğunu ifade etmektedir. İsmet İnönü Atatürk’ün bir defa, Bomanti Fabrikasından şikâyet ederek haksız olduğunu ve muamelenin bir an önce sonuçlandırılması gerektiğini kendisine söylediğini, kendisinin ise Atatürk’e mahkeme sonucunu beklemek gerektiğini söylediğini belirtmektedir. İsmet İnönü bu konudaki düşüncesini ve Atatürk ile konuşmasını şu şekilde aktarmaktadır:

---

⁴² Ayın Tarihi, Sayı:43, **a.g.d.**, s. 37-39.

⁴³ Soyak, **a.g.e.**, s. 661, 662.

⁴⁴ **a.g.e.**, s. 668; Turgut, **a.g.e.**, s. 312.

⁴⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 538.

“Bomantiye lüzum yok diye düşünüyorlar. Halbuki ona da ihtiyaç var diye söyledim ben. İkisine de ihtiyaç vardır...”⁴⁶

Hasan Rıza Soyak, İsmet İnönü'nün Bira Fabrikasının kalitesi ve kârlılığı konusundaki eleştirisinde hatalı olduğunu, sırf İsmet İnönü'nün ısrarlı emirleri üzerine başlatılan bu teşebbüsün karlı olduğunu geniş bir izah sonucu Atatürk'e açıkladığını, bunun üzerine Şükrü Kaya'nın söze karışarak; “Biz de öyle düşünüyorduk; şimdi görüyorum ki hata etmişiz.” demek zorunda kaldığını söylemiştir.⁴⁷ Kılıç Ali de, bu konuda benzer bir anlatımda bulunmuştur.⁴⁸

İsmet İnönü anılarında, Çiftliğin devredilirken Bira Fabrikasının devredilmeyeceğini sonradan öğrendiğini de yazmıştır.⁴⁹ İsmet İnönü'nün bu ifadesine rağmen, Atatürk'ün yukarıda bahsedilen Trabzon'dan gönderdiği yazısının ilişkiğinde, Hazineye bağışlanan fabrika ve imalathaneler sıralanırken Bira ve Malt Fabrikasının da adı yer aldığı görülmektedir.⁵⁰ Ancak, İsmet İnönü'nün belirttiği ve görüşmeler sırasında gündeme geldiği değerlendirilen bu konunun, başlangıçta nasıl düşünüldüğüne dair herhangi bir belge ve bilgiye bulunmamaktadır.

Atatürk'ün Çiftlikleri bağışlaması sonrasında, İsmet İnönü Mecliste yaptığı konuşmasında, Atatürk'ün Çiftliklere olan ilgisinin devam etmesinin kendi başarıları için gerekli olduğunu, Ziraat Vekâletinin hazırlayacağı programın Atatürk'ün onayına sunulacağını ve onayı ile uygulanacağını açıklamıştı.⁵¹

Atatürk, kurduğu Çiftlikleri Hükümete devrettikten sonra idaresinin ihmal edildiği gerekçesiyle çeşitli defalar şikâyette bulunmuştu.⁵² Atatürk, Orman Çiftliği yöneticileri ile görüşürken yanında bulunan Şükrü Kaya, Atatürk'ün Bira Fabrikasıyla ilgili olarak Hasan Rıza Soyak ile yukarıda açıklanmış olan konuşması sonrasında konunun önemini anlamış, daha sonra katıldığı Vekiller Heyeti toplantısında Çiftlik ile ilgili durumu, İsmet İnönü'nün bu işi bir an önce çözmesini sağlayarak Atatürk ile arasında sorun çıkmasını önlemek amacıyla anlatmıştır. Ancak

---

⁴⁶ İnönü, **a.g.e.**, s. 545.

⁴⁷ Soyak, **a.g.e.**, s. 668, 669; Turgut, **a.g.e.**, s. 312.

⁴⁸ Turgut, **a.g.e.**, s. 312.

⁴⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 545.

⁵⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 2.12.5.

⁵¹ Ayın Tarihi, Sayı:43, **a.g.d.**, s. 37-39.

⁵² Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60.

bu durumdan İsmet İnönü'nün canı sıkılmış ve “Atatürk benden öğreneceklerini, Hasan Rıza Beyden mi öğreniyor?” diyerek tepkisi göstermiştir.⁵³

Aynı akşam Vekiller Heyeti üyeleriyle birlikte katıldığı⁵⁴ Çankaya'daki toplantıda, Atatürk'ün “Çiftlikteki bira fabrikasının geliştirilmesi için ne düşünüyorsunuz?” sorusu üzerine, İsmet İnönü biraz sustuktan sonra; “İcabı neyse yapılacaktır.” cevabını vermiştir. Bu cevabı beklemeyen Atatürk sadece “Öyle mi!” demiş, İsmet İnönü de sinirli olduğunu belli eder bir şekilde, “Fabrika için önceden karara varılmış ve yalnız tebligat için Bakanlar Kurulu davet olunmuştur.” demiştir. Atatürk, Şükrü Kaya'ya baktıktan sonra, İnönü'ye dönerek “Neden böyle konuşuyorsunuz? Orman Çiftliği'ne iyi bakılmadığı görüşümdedir.” demiş, İsmet İnönü de “Bunun sorumluları yöneticiler, Hasan Rıza ve Tahsin Bey'lerdir.”⁵⁵ şeklinde cevap vermiştir. Atatürk konunun bu şekilde tartışılmasından üzüldükçe; “Bu durumda devam edemeyiz.” diyerek toplantıdan ayrılmıştır.⁵⁶

Atatürk ile İsmet İnönü, önceden planlandığı şekilde, tartışmadan bir gün sonra İstanbul'a birlikte gideceklerdi. Atatürk seyahat öncesinde istasyonda Kazım Özalp'ı yanına çağırarak: “İsmet Paşa yorgundur, asabı bozulmuştur. Bu haliyle çalışmasını doğru bulmuyorum, yolda kendisine iki ay izinli sayılmasını söyleyeceğim, iki ay sonra istifasını isteyeceğim. Şimdi Celal Bayar Başbakan vekili olacak, iki ay sonra Bayar'ı Başbakanlığa getireceğim. Beraber çalışmanızı memleket için faydalı görüyorum.” demiştir.⁵⁷

Atatürk İstanbul'a seyahat sırasında İsmet İnönü'ye; “Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek. Dinlenmelisiniz.” demiş, daha sonra Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı⁵⁸ çağırarak aralarında geçen konuşmayı

⁵³ Salih Bozok (Haz. Can Dünder), **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.135; Saner, **a.g.e.**, s. 218, 219; Salih Bozok, C. S. Bozok, **a.g.e.**, s. 242.

⁵⁴ “Atatürk 16 Eylül 1937 tarihindeki Vekiller Heyeti toplantısında, İsmet İnönü, Kazım Özalp, Şükrü Kaya, Şükrü Saraçoğlu, Ali Çetinkaya, A. Rana Tarhan, Fuat Bulca, Celal Bayar, Şakir Kesebir, Saffet Arıkan, Refik Saydam ve Numan ile görüşmüştür.” Şahingiray, **a.g.e.**, s. 652.

⁵⁵ “Çiftlik Hükümetine devredildikten sonra yönetiminde bir değişiklik yapılmamış, Hasan Rıza Soyak ve Tahsin Coşkan tarafından idare edilmeye devam edilmiştir.” Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁶ Teoman Özalp, **Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 118-119; Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60-61; Salih Bozok, C. S. Bozok, **a.g.e.**, s. 242-243; Bozok, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁵⁷ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁸ “Atatürk Hasan Rıza Soyak'a son derece itimat etmiş, onun ahlakını, karakterini, vazifesine bağlılığını takdir etmiş ve bu yüzden mahremiyetine ait olan her şeyi ona söylemekte bir sakınca görmemiştir.” Kılıç Ali, “Gazinin Latife Hanımla Evlenmesi ve Ayrılması”, **Milliyet**, 1 Aralık 1951, s. 7.

anlatmıştır. Atatürk'ün kendisine anlattıklarını Hasan Rıza Soyak şu şekilde nakletmektedir: "... Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahatı ihtiyacın var; bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz muvafık (uygun) olacaktır... Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin?.. diye sordum, bu sualime: 'Sen kime emreder ve zahir olursan (ortaya çıkarırsan) o muvaffak olur' cevabını verdi. 'Tekrar sordum: Celal Bey muvafık mıdır?'... bunu da aynı şekilde cevaplandırdı. Fakat arkasından: 'Anayasaya göre, yeni Hükümetin bir hafta zarfında B.M.M. de programını okuyup, itimat istemesi lazım geldiğini, halbuki Meclisin daha yeni dağıldığını, ikinci bir olağanüstü toplantının içeride ve dışarıda türlü tefsirlere yol açabileceği, binaenaleyh bu mühim noktanın da göz önüne alınması gerektiğini' ileri sürdü; bende öyle biliyordum... 'O halde sen meclis açılıncaya kadar resmi bir mezuniyet alırsın, Celal Bey şimdilik vekâlet eder, Meclis açıldıktan sonra icabı yapılır' dedim..."⁵⁹

Hasan Rıza Soyak'ın naklettiği bu konuşmayı, İsmet İnönü anılarında benzer olarak şu şekilde anlatmıştır: "...Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum dedim. Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalırım dedim."⁶⁰

Atatürk, "Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahatı ihtiyacın var." gerekçesi ile İsmet İnönü'nün Başvekillikten ayrılmasını istemişti. İsmet İnönü de bu görüşmede; "Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalırım." demişti. İsmet İnönü'nün Başvekillikten ayrılmasında, yukarıda açıklanan nedenlerin yanında, hastalığının da etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Atatürk'ün Fahrettin Altay'a, İsmet İnönü'nün Başvekillikten ayrılmasını açıklarken kullandığı cümlede de görmek mümkündür. Atatürk Fahrettin Altay'a, "İsmet ayrıldı." dedikten sonra durumunu "Hasta... Hasta..." sözleriyle açıklamıştır.⁶¹

⁵⁹ Soyak, a.g.e., s. 672.

⁶⁰ İnönü, a.g.e., s. 547. "İsmet İnönü, tartışmadan bir gün sonra Atatürk'ün kendisine: 'Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım' dediğini ifade etmiştir." İpekçi, a.g.e., s. 12.

⁶¹ Altay, a.g.e., s. 499.

3.1.2. Celal Bayar'ın Başvekilliğe Atanması ve Hükümetin Oluşumu

Atatürk'ün İsmet İnönü ile tartışma sonrasında Fevzi Çakmak'ı çağırarak 10 dakika görüştüğü, görüşmenin bitiminde Atatürk'ün, konuşulanların özel kalmasını istediği söylenmektedir. İsmet Bozdağ, Fevzi Çakmak'ın kendisine, Atatürk'ün İsmet İnönü'yü başvekillikten uzaklaştırmadan bir gün önce kendisini çağırıp fikrini sorduğunda “emrinizdeyim” dediğini söylediğini aktarmıştır.⁶²

Kılıç Ali, Atatürk'ün tartışma sonrasında yaptıkları hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiye göre Atatürk, İsmet İnönü'yü başvekillikten kalıcı olarak uzaklaştırmaya karar vermiştir. Sabah kararını gözden geçirmek için Keçiören'e giderek Baraj'ı gezmiş, ardından Meclise gitmiştir.⁶³ Fakat Meclis dağıldığından, Meclis Başkanı'nın yanına gidip, Meclisin tekrar ne zaman toplanmasının mümkün olacağını öğrenmek istemiştir. O sırada İsmet İnönü Atatürk'ün arkasından içeri girmiş ve Atatürk'e karşı çok saygılı davranmıştır. Atatürk Meclisi tekrar toplamaktaki amacının ne olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “Kürsüye çıkıp görüşlerimi bizzat anlatmak, kararı Meclise bırakmaktı. Şeyh Said olayı sırasında nasıl Fethi Bey'i partiden düşürdüysem, onu da Mecliste, kamuoyu önünde düşürmekti. Fakat hizmetlerini göz önüne alarak bundan vazgeçtim. Daha ileri gitmek istemedim... Daha çok önceden bu adamı işten çekmeliydim. Geç kaldık, geç! Herkes adeta yarının ne olacağından emin olamayacak hale geldi. Gezilerde, küçük memurlardan tutun da yüksek bürokratlara, köylüsünden tutun da şehirlisine kadar herkesten şikayet üstüne şikayet!.. Haklıydı. Çünkü artık rakibi kalmamıştı. Celal Bey'i niçin çekemiyordu? Niçin onun eserlerini hırpalamaya çalışıyordu?”⁶⁴

Atatürk ile İsmet İnönü, önceden planlandığı şekilde, tartışmadan bir gün sonra İstanbul'a birlikte gideceklerdi. Atatürk seyahat öncesinde istasyonda Kazım Özalp'ı yanına çağırarak: “İsmet Paşa yorgundur, asabı bozulmuştur. Bu haliyle çalışmasını doğru bulmuyorum, yolda kendisine iki ay izinli sayılmasını söyleyeceğim, iki ay sonra istifasını isteyeceğim. Şimdi Celal Bayar Başbakan vekili

⁶² İsmet Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 117, 118.

⁶³ “Atatürk'ün gün içinde yaptıklarının yaverleri tarafından yazıldığı nöbet defterine göre, Atatürk İsmet İnönü ile tartıştıktan bir gün sonra (17 Eylül 1937 tarihinde) Keçiören'e ve baraja bir gezinti yapmış, daha sonra Meclise uğramış ve Meclisten sonra Marmara'ya (Çiftliğe) gitmiştir.” Şahingiray, **a.g.e.**, s. 652.

⁶⁴ Turgut, **a.g.e.**, s. 319-324.

olacak, iki ay sonra Bayar'ı Başbakanlığa getireceğim. Beraber çalışmanızı memleket için faydalı görüyorum.” demiştir.⁶⁵

Atatürk İstanbul'a seyahat sırasında İsmet İnönü'ye; “Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek. Dinlenmelisiniz” demiş, daha sonra Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı⁶⁶ çağırarak aralarında geçen konuşmayı anlatmıştır. Atatürk'ün kendisine anlattıklarını Hasan Rıza Soyak şu şekilde nakletmektedir: “Sakin ol da meseleyi sükûnetle konuşup halledelim dedim ve şöyle devam ettim: ‘Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın⁶⁷, uzun zaman istirahat ihtiyacın var; bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz muvafık olacaktır... Şimdi karar verelim, yerine kimi tavsiye edersin?..' diye sordum, bu sualime: ‘Sen kime emreder ve zahir olursan (ortaya çıkarırsan) o muvaffak olur’ cevabını verdi. Tekrar sordum: ‘Celal Bey muvafık mıdır?..' bunu da aynı şekilde cevaplandırdı. Fakat arkasından: ‘Anayasaya göre, yeni Hükümetin bir hafta zarfında B.M.M. de programını okuyup, itimat istemesi lazım geldiğini, halbuki Meclisin daha yeni dağıldığını, ikinci bir olağanüstü toplantının içeride ve dışarıda türlü tefsirlere yol açabileceği, binaenaleyh bu mühim noktanın da göz önüne alınması gerektiğini’ ileri sürdü; bende öyle biliyordum... ‘O halde sen meclis açılıncaya kadar resmi bir mezuniyet alırsın, Celal Bey şimdilik vekâlet eder, Meclis açıldıktan sonra icabı yapılır’ dedim...”⁶⁸

Hasan Rıza Soyak'ın naklettiği bu konuşmayı, İsmet İnönü anılarında benzer olarak şu şekilde anlatmıştır: “...Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi.”⁶⁹

Celal Bayar 6 Eylül 1937 tarihinde Zonguldak'a gitmiş, Fransız şirketinden satın alınan Ereğli Kömür İşletmelerinde Etibank Genel Müdürü ile birlikte 8 Eylül'de incelemelerde bulunmuştu.⁷⁰ Yapılan programa göre, 11-12 Eylül 1937

⁶⁵ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁶ “Kılıç Ali, Atatürk'ün Hasan Rıza Soyak'a son derece itimat ettiğini, bu yüzden mahremiyetine ait olan şeyleri ona söylemekte bir sakınca görmediğini belirtmiştir.” Kılıç Ali, “Gazinin Latife Hanımla Evlenmesi ve Ayrılması”, **Milliyet**, 1 Aralık 1951, s. 7.

⁶⁷ “Atatürk Fahrettin Altay'a ‘İsmet ayrıldı’ dedikten sonra durumunu ‘Hasta... Hasta...’ şeklinde izah etmiştir.” Altay, **a.g.e.**, s. 499.

⁶⁸ Soyak, **a.g.e.**, s. 672.

⁶⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 547.

⁷⁰ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 46, Ankara, 1-31 Eylül 1937, s. 3, 4.

gecesi Ankara'dan İsmet İnönü ile birlikte hareket edecek, 18 Eylül tarihine kadar Çankırı ve Kastamonu'da bulunacaktı.⁷¹

Celal Bayar, başvekilliğini en son kendisinin öğrendiğini, Dolmabahçe'ye Tarih Kongresi için gittiğinde, Ali Çetinkaya'nın, Atatürk'ün kendisine bir teklifte bulunacağını, memleketin hayrına olan bu teklifi kabul etmesini söylediğini anlatmıştır.⁷²

Celal Bayar, 20 Ağustos 1937 tarihinden beri görmediği Atatürk'ün yanına gittiğinde, sakin ve tabii durumda olan Atatürk'ün, verdiği karardan bahsetmeden, kendisini dinlemek eğiliminde olduğundan, denizcilik alanındaki büyük hazırlıkları geniş olarak anlatmış, kömür havzasındaki seyahatinden bahsetmiştir. Atatürk, başvekil olarak bu faaliyetleri hızlandırmak ve serbest çalışmak imkânı bulacağını söylemiş ve Celal Bayar görüşünü almadan, "Başvekiliniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim" demiştir.⁷³

İsmet İnönü Atatürk'e 20 Eylül 1937 tarihinde gönderdiği yazıda; "Şiddetli sürmenaj" nedeniyle mutlak istirahat şeklinde olmak üzere izne ihtiyaç duyduğunu, Meclisin yeni faaliyet devresinin başlarına kadar tedavisini tamamlayabilmek için bir buçuk ay süreyle kendisine izin verilmesini ve başvekâlete bir vekil tayin edilmesini istemiştir.⁷⁴ Atatürk aynı gün, Türkiye Büyük Millet Meclisine, İsmet İnönü'ye ve Celal Bayar'a yazdığı yazılarla, İsmet İnönü'nün bir buçuk ay süreyle izin aldığını, yerine Celal Bayar'ın vekâlet edeceğini bildirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Celal Bayar'a gönderilen yazılarda, İsmet İnönü'nün şiddetli sürmenaj nedeniyle izin istediğinden bahsedildiği halde, Anadolu Ajansına aynı gün gönderilen bildirimde, sürmenajdan bahsedilmemiştir.⁷⁵

İsmet İnönü'nün talep ve ricası üzerine, Atatürk tarafından bir buçuk ay izin verildiği, Başvekâlet vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar'ın tayin edildiği 20 Eylül 1937 tarihinde resmi açıklama ile duyurulmuştur. İsmet İnönü 20 Eylül 1937 tarihinde İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmiş, kendisini Cumhurbaşkanı adına Katibi Umumi (Genel Sekreter) Hasan Rıza Soyak, Başvekil Vekili Celal Bayar ve

⁷¹ ATASE Arşivi, Kutu No.: 40, Gömlek No.:41, Belge No.:41-4.

⁷² Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 69; Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, s. 132.

⁷³ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 151; Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor, a.g.e.**, s. 69.

⁷⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 121.

⁷⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 121, 121-2, 121-4, 121-7, 121-9.

diğer ilgililer uğurlamıştır.⁷⁶ İsmet İnönü'nün talep ve ricası üzerine Atatürk tarafından bir buçuk ay izin verildiği ve yerine İktisat Vekili Celal Bayar'ın vekalet edeceği haberi, ertesi gün basında birinci sayfada, fakat detay bilgi vermeden ve küçük bir yer işgal edecek şekilde yer almıştır.⁷⁷

Ahmet Emin Yalman gazetesinde, resmi tebligat yapılmadan önce izin almadan, İsmet İnönü'nün değiştirilerek yerine iktisatçı Celal Bayar'ın başvekil yapılacağını yazmıştı. Ahmet Emin Yalman, Atatürk'ün önceden zemin hazırlamak için bu yazıyı uygun karşılayacağını düşündüğünü, yayınlandıktan sonra da ikaz almadığı gibi iltifat gördüğünü söylemiştir.⁷⁸

Falih Rıfki Atay, İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın gelmesinin kesin olduğunu, ancak Celal Bayar'ın başvekilliği istemediğini, bunu bir emir diye kabul edeceğini açıklamıştır.⁷⁹

Celal Bayar'ın başvekilliği kabul ederken, ordu üzerinde otorite kurma konusunda endişe duyduğunu, Atatürk'ün bunu kendisinin sağlayacağını söyleyerek, vaatte bulunduğu ve endişeye kapılmamasını istediği söylenmiştir.⁸⁰ Fahrettin Altay bu konuyla ilgili olarak, Atatürk'ün Celal Bayar'ın vekâlet yazısını imzaladıktan sonra; "Hiç Üzülme muvaffak olacaksın bak işte ordu komutanı da (Fahrettin Altay) burada. Ordu da seni sever." dediğini nakletmiştir.⁸¹

Celal Bayar ise başvekkâlet görevini kabul etmesiyle ilgili olarak; karakterini, kabiliyetini, görev aşkını ve kendisine karşı tükenmez sevgisini iyi bilen Atatürk'ün, o güne kadar verdiği bütün emirleri tereddüt etmeden kabul ettiğini, onun yardım ve önderliğinde, en çetin sorunların üstesinden geleceğine sarsılmaz bir inancı olduğunu söylemiştir.⁸² Celal Bayar, görevi kabul etme gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır: "Elbette tereddütsüz kabul edecektim... Çünkü karşımdaki adam; her vatandaşına, ülkesine ve milletine ne zaman ve nerede en iyi hizmeti yapabileceğini tespit edebilen Büyük Usta'ydı."⁸³

⁷⁶ Ayın Tarihi, Sayı: 46, **a.g.d.**, s. 10.

⁷⁷ Ulus, 21 Eylül 1937, s. 1.

⁷⁸ Ahmet Emin Yalman (Haz. Erol Şadi Erdinç), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 1997, s. 1076, 1077.

⁷⁹ Asım Us, **1930-1950 Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 206.

⁸⁰ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Künyesiz, Ankara, 1959, s. 304.

⁸¹ Altay, **a.g.e.**, s. 500.

⁸² Mükerrerem Sarol, "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Bayar Çizgisi", **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 172.

⁸³ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 147.

Celal Bayar'ın başvekilliğe vekâleten getirildiği bildirilmesine rağmen, değişikliğin kalıcı olduğu yönünde genel bir kanının oluştuğu görülmektedir. Bu durumu gazetecilerin yazılarından izlemek mümkündür.

Örneğin Falih Rıfki Atay, başvekil değişikliğini kalıcıymış gibi algılamış ve bunu yazılarına yansıtmıştır. Falih Rıfki Atay, 27 Eylül 1937 tarihinde Ulus gazetesinde, inkılâp iradesinin ilk günden beri sarsılmayan istikrarının devam ettiğini yazmış, inkılâbın prensiplerini; Meclisin çoğunluğu, hükümet aracılığı ile politika uygulayan Parti, Partinin banisi ve ebedi reisi Atatürk'ün temsil ettiğini belirtmiştir. Bu nizam ve iktidar devam ettikçe, vazife sahipleri arasındaki değişiklikten esrarlı anlamlar çıkarmaya uğraşanların, daima hüsrana uğrayacaklarına yazısında yer vermiştir.⁸⁴

28 Eylül 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, İsmet İnönü'nün aldığı bir buçuk aylık izinden sonra hükümet reisliğine dönmeyeceğinin, Celal Bayar'ın Meclisin açılışından sonra yeni bir kabine ile başvekil olacağını anlaşıldığını yazmıştır. Gerek İsmet İnönü'nün, gerekse Celal Bayar'ın Atatürk'ün en yakın ve en sevdiği arkadaşları olduğu için, gerçekleştirilen değişiklikte siyasi açıdan herhangi bir ihtilaf bulunduğunun düşünülmemeyeceğini, Cumhuriyet Halk Partisinin bir hükümetinin, aynı Partinin diğer bir hükümeti tarafından değiştirdiğini vurgulamıştır.⁸⁵

Başvekilin değişmesinin uygulanan politikada bir değişikliğe neden olmayacağı şeklindeki yorumlara herhangi bir tepki gösterilmezken, başvekil değişikliğinin beraberinde bir takım değişikliklere yol açacağı ve daha geniş etkilerinin olacağı yönünde yapılan yorumlara müdahale edildiği görülmektedir.

29 Eylül 1939 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan resmi tebligatta, Başvekil İsmet İnönü'nün izin alması nedeniyle bazı gazetelerde rivayetlerin başlamasının içeride ve dışarıda yanlış anlamalara neden olacak bir hal aldığı belirtilmiş ve şu açıklamada bulunulmuştur: “Başvekil İsmet İnönü mezuniyet (izin) almıştır. Ve Meclis toplandığı vakit Celal Bayar'ın başvekalet makamına getirilmesi takarrür etmiştir (kararlaştırılmıştır).” Resmi tebligatta; şayialar başlığı adı altında çıkan Tan gazetesinin 28 Eylül 1937 tarihli sayısında, teşkilatı esasiye kanununda değişiklik yapılacağı ve seçimlerin yenileneceği

⁸⁴ Ulus, 27 Eylül 1937, s. 1.

⁸⁵ Cumhuriyet, 28 Eylül 1939, s. 1.

haberlerinin gerçeklerle uyuşmadığı bildirilmiştir.⁸⁶ Bu yazı nedeniyle, Tan gazetesinin devlet vesikasını değiştirerek yayınlaması, memleketin genel siyasetine dokunacak nitelikte bulunduğu, Vekiller Heyetinin kararı ile gazete 10 gün kapatılmıştır.⁸⁷

Celal Bayar'ın başvekâlete atanacağını bildiren bu tebligattan sonra, basında yapılan yorumlarda, İsmet İnönü'nün hizmetlerinden ve Atatürk'ün gözündeki değerinden bahsedilmiş, Celal Bayar'ın da Atatürk tarafından yetiştirildiği, iktisat vekilliğindeki başarısı ifade edilmiştir.

29 Eylül 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi, "Tam yerinde ve zamanında bir resmi tebliğ" başlığı ile yazdığı makalesinde, Atatürk'ün İsmet İnönü için, şiddetli sürmenaj nedeniyle mutlak istirahata ihtiyacı olduğunu söylediğini hatırlatmıştır. İsmet İnönü'nün bir buçuk ay değil daha uzun süreli izin istemiş olabileceğini tahmin etmenin güç olmadığını, kendisini çok seven Atatürk'ün de bir buçuk aylık istirahat formülü ile fevkalade muhabbet göstermiş olduğunun düşünülebileceğini belirtmiştir. Yorulan kişinin dinlenmesi esas olacağına göre, Celal Bayar'ın vekillikten sonra, asaleten yeni hükümet kuracağını dikkate alarak, açık emirler vermesinin doğal olduğunu yazmıştır. Mevcut uygulama ile Atatürk'ün İsmet İnönü'ye büyük sevgisini gösterdiğini, aynı zamanda yeni hükümetin hazırlanması için de zaman tanımış olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸

Aynı tarihte Falih Rıfki Atay Ulus gazetesinde, Celal Bayar'ın başvekâlete getirileceğini bildiren resmi tebligata atıfta bulunarak, başvekilin değişmiş olmasının hükümetin iç ve dış siyasetinde bir değişikliğe neden olmayacağını yazmıştır. Falih Rıfki Atay İsmet İnönü hakkındaki değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmıştır: "... Harpte ve sulhta, Atatürk'ün emrinde ve Atatürk'ün evlat, arkadaş ve yoldaş İsmet! O pek az faniye nasip olan şanlı hayatının en şerefini, Atatürk'e hizmet etmekte bulmuştur." Celal Bayar hakkında ise, ihtilalin ilk günlerinden itibaren ön safhada yer aldığı, Atatürk'ün milli mücadelede ona önemli görevler verdiği, yalnızca İş Bankasını değil Türkiye'de milli bankacılık hayatını kurduğu belirtmiştir. Dünya buhranının yaşandığı dönemde iktisat vekili olduğunu, ekonominin düzenlenmesi ve ilerlemesinde tam anlamıyla başarılı olduğunu söyleyerek, verdiği desteği şu

⁸⁶ Cumhuriyet, 29 Eylül 1939, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı: 46, a.g.d., s. 122.

⁸⁷ Cumhuriyet, 29 Eylül 1939, s. 1.

⁸⁸ Aynı Yer.

ifadelerle açıklamıştır: “İsmet İnönü gibi onu da, hizmetinde yetiştiren ve devlet adamı vasıflarını keşfeden Atatürk’tür... Atatürk’ü seven herkes, Celal Bayar’ın yardımcısıdır.”⁸⁹

30 Eylül 1937 tarihinde Ulus gazetesinde, “B. Celal Bayar’ın Hayatına Dair Notlar” başlığıyla, Celal Bayar’ı tanıtıcı bir yazı birinci sayfada yayınlanmıştır. Yazıda Celal Bayar’ın hayatının Atatürk’ü tanımadan önce ve sonra olarak ikiye ayrıldığı belirtilmiş, onun katıksız halk çocuğu olduğu ifade edilmiştir. Milli mücadele sırasında yaptığı hizmetler anlatıldıktan sonra, özellikle iktisat vekilliği dönemindeki başarılı hizmetlerinden, Atatürk’ün bu hizmetleri takdir ettiğinden bahsedilmiştir.⁹⁰

İsmet İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde Atatürk’e gönderdiği yazıyla istifasını bildirmiştir. Bu yazıda, başvekilliği sırasında gördüğü yardımdan dolayı Atatürk’e teşekkür ederken, gelecekte de ilgisini esirgememesini istemiştir. Yazıdaki ifadeler şu şekildedir: “Başvekaletten istifamı yüce huzurlarınıza takdim ederim. Vazife esnasında daima mazhar olduğum yüce irşad (doğru yolu gösterme) ve müzaheretlerinize (yardım, destek) minnet ve şükranlarımı arzeder ve cihandeğer teveccühünüzü (ilginizi) benden esirgememenizi, derin tazimlerle ve sarsılmaz bağlılığım ile dilerim Büyük Şefim.”⁹¹

Atatürk aynı gün gönderdiği cevap yazısında, İsmet İnönü’nün hizmetlerinden ve görevdeki başarılarından dolayı övgü ile bahsetmiş, bundan sonra da hizmetlerini takdirle anacağını şu sözlerle açıklamıştır: “Başvekaletten istifanız kabul edilmiştir. İnkılâbın ilk günlerinden beri her vaziyet ve safhada muvaffakiyetle (başarıyla) ifaettiğiniz (yerine getirdiğiniz) tarihi vazifelerin kıymetli hatıralarını millet daima takdir ve şükranla anacaktır. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da en büyük ve en mühim hizmetlere olan yüksek liyakatınızın takdirkarı olduğumu burada da tekrar etmekten haz duyarım.”⁹²

İstifa sonrasında Atatürk Celal Bayar’a gönderdiği yazıda, Malatya Mebusu İsmet İnönü’nün başvekillikten istifa ettiğini bildirmiş ve “Başvekalete sizin

---

⁸⁹ Ayın Tarihi, Sayı: 46, a.g.d., s. 126, 127.

⁹⁰ Ulus, 30 Eylül 1937, s. 1.

⁹¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 125.

⁹² T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 125-1.

tayininiz tensip olunmuştur. Yeni İcra Vekilleri Heyetinin intihap (seçim) ve inha (atama) edilmesini rica ederim.” sözleriyle yeni hükümeti kurma görevini vermiştir.⁹³

İsmet İnönü 25 Ekim 1937 tarihinde, başvekillikten sonra Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkan Vekilliğinden de istifa etmiş, gerekçe olarak Hükümet ve Parti teşkilatının birleşmiş olmasını göstermiştir. İsmet İnönü başvekâletten istifasında belirttiği gibi bu istifasında da Atatürk’ün ilgisini kendisinden esirgememesini istemiştir. Yazısında kullandığı ifadeler şu şekildedir: “Hükümet ve parti teşkilatımız birleşmiş olduğu için Cumhuriyet Halk Partisinin umum reis vekilliğinden istifamı kabul buyurmanızı istirham ederim. Cihandeger teveccühünüzü üzerimden eksik etmemenizi niyaz eylerim.”⁹⁴

İstifa sonrasında Atatürk, Celal Bayar’a gönderdiği yazı ile bu görevi de ona verdiğini şu ifadelerle belirtmiştir: “Hükümet ve parti teşkilatımızın birleştirilmesi dolayısıyla Malatya Mebusu İsmet İnönü Parti umum Reis Vekilliğinden istifa etmiştir. Bu vazifeyi size tevdi ediyorum (veriyorum). Sizinle temas ve emek birliğinde bulunması için keyfiyet Parti Genel Sekreterliğine ve istifanın muvafık olduğu İsmet İnönüne bildirilmiştir.”⁹⁵ Bu atamaya ilişkin haberler aynı gün basında yer almıştır.⁹⁶

İsmet İnönü, vazifeden ayrılmasını tedrici (yavaş yavaş) olarak yaptıklarını söylemiştir.⁹⁷ Celal Bayar da Atatürk’ün, kendisinin başvekâlete getirilişinin nasıl karşılandığını merak ettiğini, beklenen olumlu tepkilerin alındığını görünce kendisini asaleten atadığını söylemiştir.⁹⁸ Olayların gelişimi incelendiğinde, İsmet İnönü ve Celal Bayar’ın söylediği gibi başvekillik değişiminin aşamalı olarak yapıldığı görülmektedir.

Celal Bayar’ın İsmet İnönü’nün yerine başvekilliğe atanmasının gerekçesinin nasıl algılandığı incelendiğinde, Atatürk’ün, başlangıçta memleketin şartları nedeniyle İsmet İnönü’yü başvekil yaptığı, ancak şartların değişmesiyle birlikte, yeni şartların üstesinden gelebilecek olan Celal Bayar’ı başvekil olarak tercih ettiği görüşünün, ortak bir kanı olarak kabul edildiği görülmektedir.

⁹³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-10.

⁹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-3.

⁹⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-1.

⁹⁶ Akşam, 26 Ekim 1937, s. 1, 13; Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 47, Ankara, 1-31 Ekim 1937, s. 39, 49.

⁹⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 548.

⁹⁸ Sarol, **a.g.m.**, s. 172.

Başlangıçtaki memleket şartları nedeniyle İsmet İnönü'nün başvekilliği tercih edilmiş, ancak değişen şartların üstesinden gelebilecek kişi olarak Celal Bayar düşünülmüştü.⁹⁹ Bu görüşe göre, yeni bir devlet kurulurken, sosyal devrimlerin başarılması için İsmet İnönü'nün titiz yönetiminin tercih edildiği, devrimler başarıldıktan sonra da iktisadi kalkınma için Celal Bayar'ın hamleci yapısının arzu edildiği belirtilmiştir.¹⁰⁰ Benzer bir görüşe göre de, askeri ve hukuksal bağımsızlık için İsmet İnönü tercih edilmişken, ekonomik bağımsızlık için Celal Bayar tercih edilmişti.¹⁰¹

Tan gazetesi 26 Eylül 1937'de, başvekil değişikliği ile ilgili olarak, büyük bir asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makamın, yeni devrede bir iktisatçıya lüzum gösterdiğini yazmıştır. Bu amaçla, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirerek, memleket davalarıyla, yeni bir tarzda ve usulde uğraşmaya imkân tanınması yolunun tercih edildiği yapılan yorumda yer almıştır.¹⁰²

Ahmet Hamdi Başar da bu konuda, Atatürk'ün yaptığı sosyal devrimlere bir ekonomik devrim ekleme imkânını bulamadığını, 1937 yılında ekonominin gelişme yerine daralmaya başlamasıyla birlikte Celal Bayar'ı tercih ettiğini söylenmiştir.¹⁰³

Yapılan bir başka değerlendirmede de, Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklarda en önemli konu ekonomi olduğundan, Celal Bayar'ın başvekil olduğunu, diğer konular olsaydı başkalarının seçilebileceği dile getirilmiştir.¹⁰⁴

İktisadi alanda yapılacak atılım için Celal Bayar'ın tercih edildiği şeklinde yapılan yorumları destekler nitelikte Atatürk'ün bir konuşması bulunmaktadır. Celal Bayar'ın iktisat vekilliği sırasında yapılmış olmasına rağmen, bu konuşmadan, Atatürk'ün asıl hedefinin iktisadi alanda yapılacak gelişmeler olduğu ve bunu gerçekleştirmek için Celal Bayar'ı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Atatürk'ün Celal Bayar için yaptığı bu konuşmada, yükselişin yalnızca meydan muharebelerinde kazanılan başarılarla olamayacağı, asıl yükselişin iktisadi sahada olacağı hakkındaki sözleri şu şekildedir: “Asıl yükseliş iktisad sahasında yükseliş olacaktır. Büyük

⁹⁹ Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, s. 13.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 38.

¹⁰¹ Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet-2 (1931-1938)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974. s. 272.

¹⁰² Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 334.

¹⁰³ Ahmet Hamdi Başar (Yay. Haz. Murat Koraltürk), *Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 “Gazi Bana Çok Kızmış”*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 632.

¹⁰⁴ Cemil Koçak, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 46, 47.

memnuniyetle görüyorum ki iktisadın başında bulunan arkadaşım Celal Bey, mühim surette bu istikameti yayıyor, görüyor ve muvafık oluyor...”¹⁰⁵ Atatürk’ün bu açıklamasından, düşüncelerinin Celal Bayar tarafından anlaşılmış ve başarılmakta olduğu sonucuna varılmaktadır.

Celal Bayar’ın İsmet İnönü’nün yerine başvekilliğe atanmasının nedeninin, ekonomi alanında yapılmak istenen atılım olduğu şeklindeki yorumlar üzerinde durulması gerekmektedir. Dünya iktisadi buhranının Türkiye’yi olumsuz olarak etkilediği 1930’lu yılların başında Atatürk, uygulanan ekonomi politikalarını beğenmemiş ve Eylül 1932 tarihinde Celal Bayar’ın iktisat vekilliğine getirilmesini sağlamıştır. 1932 ile 1937 yılları arasında ekonominin yönetimi Celal Bayar’da olmuş ve iyi sonuçlar elde edildiği iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir.

Atatürk’ün Celal Bayar’ı, zaten Celal Bayar’ın yönetiminde olan, ekonomiyi yönetmek için, başvekil yaptığı yorumları kanımızca uygun değildir. Celal Bayar’ın başvekil olmasının nedenleri, önceki bölümde açıklandığı şekilde, Atatürk ile İsmet İnönü arasında Hatay meselesinde, Nyon Anlaşmasında ve Çiftlik konusunda ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanmıştır.

Atatürk bu sorunların bir değerlendirme farklılığından kaynaklanan geçici sorunlardan değil, uygulanmak istenen politikaların farklılığından kaynaklandığını ve bu farklılığın da kalıcı olduğunu görmüştür. Atatürk bu yüzden, öncelik verdiği alan olan, iktisadi alanda başarılı bulduğu Celal Bayar’ın başvekilliğini tercih etmiştir.

Celal Bayar 25 Ekim 1937 tarihinde Atatürk’e gönderdiği yazıyla, İcra Vekilleri Heyeti ile Siyasi Müsteşarların listesini onay için sunmuş, ayrıca hakkında gösterilen yüksek itimattan dolayı minnet ve şükranlarını dile getirmiştir.¹⁰⁶

Atatürk sunulan adayları aynı gün onaylayarak, Büyük Millet Meclisine arz etmiştir. Kurulan Hükümet şu vekillerden oluşmuştur: İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Adliye Vekili, Balıkesir Mebusu General Kazım Özalp Milli Müdafaa Vekili, Muğla Mebusu Şükrü Kaya Dâhiliye Vekili, İzmir Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Aras Hariciye Vekili, Elaziz Mebusu Fuat Ağralı Maliye Vekili, Erzincan Mebusu Saffet Arıkan Maarif Vekili, Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya Nafia Vekili, Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir İktisat Vekili (Ziraat Vekâleti Vekilliği de uhdesinde (sorumluluğunda) olmak üzere), Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai

¹⁰⁵ Cemal Kutay, “*Celal Bayar Üzerine*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı: 156, 1986, s. 16.

¹⁰⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-5.

Muavenet Vekili, İstanbul Mebusu Rana Tarhan Gümrük ve İnhisarlar Vekili.¹⁰⁷ Hükümetin kurulmasından sonra, Ziraat Vekâleti Vekilliğine, 13 Nisan 1938 tarihinde atama yapılarak, Manisa mebusu Faik Kurtoğlu getirilmiştir.¹⁰⁸

Celal Bayar Atatürk'ün, hükümeti çalışmalarında kendisine yardımcı olacak kişilerden kurmasını, kimsenin tesiri altında kalmamasını ve 9 Eylül 1932'de iktisat vekili olduğunda söylediği gibi radikal çalışmasını söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar, kabineyi olduğu gibi muhafaza ederek hizmet temposunu hızlandıracağına inandığını, ancak eski kabineden sadece Refik Saydam'ın ayrılmak istediğini söylemiştir.¹⁰⁹ Celal Bayar ayrıca, Atatürk'ün Ali Çetinkaya'yı hükümete girmesi için ikna ettiğini de belirtmiştir.¹¹⁰ İsmet İnönü'nün istifası sonrasında, Ali Çetinkaya'nın kendisinin neden başvekil olmadığını düşünerek ihtirasa kapıldığı söylenmiştir.¹¹¹

Atatürk, Tarih Kongresinde bulunan vekillerle görüşülüp durumun bildirmelerini istemiş, Refik Saydam ile görüşmeye de Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirmiştir. Hasan Rıza Soyak, kendisini ilk andan itibaren sakin olarak dinleyen Refik Saydam'ın, Celal Bayar'ın başvekil olacağını işitmesi ile birlikte halinin değiştiğini, bunun memleketin hayrına olmayacağını, başlamış işlerin ortada kalacağını, dışarıda iyi etki bırakmayacağını söylediğini belirtmiştir.¹¹² Atatürk'ün bu durumu idraksizlik olarak değerlendirdiğini ve üzüldüğünü söyleyen Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün İş Bankasındaki hesabından İsmet İnönü'ye yapılan para yardımının 2000 liradan 3000 liraya çıkarılırken, Refik Saydam'a da aynı hesaptan aylık 500 lira verilmesini, ayrıca bir otomobilinin de tahsis edilmesini emrettiğini söylemiştir.¹¹³

Refik Saydam'ın sağlık durumunu ileri sürerek yeni hükümette görev almak istememesi üzerine, Celal Bayar Atatürk'ün onayı ile bu göreve İsmet İnönü'nün yakın bir arkadaşı olan Hulusi Alataş'ı getirmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-8, 126-9.

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 14 Nisan 1938, s. 1.

¹⁰⁹ Kutay, **a.g.e.**, s. 152.

¹¹⁰ Melzig Herbert, "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Celal Bayar'ı Hatırlarken", **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 79-81.

¹¹¹ Turgut, **a.g.e.**, s. 331, 332.

¹¹² Soyak, **a.g.e.**, s. 673.

¹¹³ **a.g.e.**, s. 675.

¹¹⁴ Turgut, **a.g.e.**, s. 329; Saner: **a.g.e.**, s. 223.

Hükümetin kurulduğu günlerde, Refik Saydam'ın sağlık durumunun uzun süreli tedavi ve istirahata ihtiyaç göstermesi nedeniyle yeni hükümette yer almadığı haberi basında yer almıştır.¹¹⁵

Basında başvekil değişiklinin nasıl ele alındığı incelendiğinde, İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın başvekil olmasının bir siyasi ayrılıktan kaynaklanmadığı ve uygulanan politikaları değiştirmeyeceği, Atatürk'ün belirlediği politikaların aynı şekilde uygulanmasına devam edileceği yorumlarının yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Necmettin Sadak 27 Ekim 1937 tarihinde Akşam gazetesinde, yeni hükümetin sıhhiye vekili dışında değişmediğini, sadece boş kalan iktisat vekilliğine atama yapıldığını belirterek, bazı yabancı kesimlerin kolayca görme eğiliminde olduğu gibi hükümet değişikliğinde siyasi bir sebep olmadığını, bunun yeni hükümetin kurulma tarzından anlaşıldığını yazmıştır. İsmet İnönü'nün çekilmesinin, Kemalist rejimde ve Atatürk Türkiye'sinde hiçbir değişiklik yapmayacağını, iktidara gelenlerin de gidenlerin de Atatürk'ün ortaya koyduğu politikaları uyguladıklarını belirtmiştir. Necmettin Sadak, Atatürk'ün İsmet İnönü'nün devlet adamlığını sezerek ona görevler verdiğini, onun da 12 yıl boyunca üstün görevler yaparak Atatürk'ün okulunda yetiştiğini, Celal Bayar'ın da Atatürk'ün okulunda yetişmiş olması ve Atatürk tarafından seçilmiş olmasının, başvekillikte başarılı olacağını ilk delili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Celal Bayar'ın Ekonomi alanında uyguladığı verimli çalışma ve işletme sistemini bütün devlet yapısına uygulayacağını belirtmiştir.¹¹⁶

Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı nedeniyle 1 Kasım 1937 tarihinde yaptığı açış konuşmasında, hükümet değişikliğine ilişkin herhangi bir şey söylememiştir.¹¹⁷

İsmet İnönü yeni Hükümet ile ilgili olarak kendi değerlendirmesinde, 1937 Ekim ayı ile sonraki dönemdeki nutukların baştan sona sansasyon ve demagoji olduğunu söylemiştir. Meclisin açılması sonrasında, yeni Hükümetin bir ay alıştıktan sonra soğuk karşılandığını belirtmiştir. Kendisinin, Celal Bayar'ın hükümet krizini

---

¹¹⁵ Akşam, 27 Ekim 1937, s. 8.

¹¹⁶ Akşam, 27 Ekim 1937, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Sayı: 47, a.g.d., s. 53, 54.

¹¹⁷ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 48, Ankara, 1-30 Kasım 1937, s. 13-23.

başarıyla geçirdiğini ima etmesine karşılık, Atatürk'ün kriz sözüne kızdığını, kriz olmadığını, devletin kendi elinde olduğunu söylediğini aktarmıştır.¹¹⁸

Hükümet programının hazırlanması sırasında Atatürk Meclise gelerek programı görmek istemişti. Celal Bayar Atatürk'ün maksadının, hem hata yapılmasını engellemek, hem de mebuslara hissettirerek, bir nevi baskı yaparak, "Destekliyorum" demek olduğunu belirtmiştir. Atatürk programı okuduktan sonra, "Çok iyi bir programdır. Başarı dilerim." şeklinde bir notu Celal Bayar'a göndermiştir. Celal Bayar hükümet programını hazırlarken, programı şahsilikten kurtarıp, bir devir programı haline getirdiğini söylemiştir.¹¹⁹

Hükümet programı incelendiğinde, Celal Bayar'ın yapacağı işleri açıklarken, ya bu konuya ilişkin Atatürk'ün sözlerini ya da Cumhuriyet Halk Partisinin ilkelerini dile getirerek, bunları esas aldığını söylediği görülmüştür.¹²⁰ Dikkati çeken diğer bir konu da, Celal Bayar'ın yapacaklarında esas aldığını söylediği Atatürk'ün sözlerinin, Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı nedeniyle 1 Kasım 1937 tarihinde yaptığı açış konuşmasından alınmış olmasıdır. Atatürk'ün bu konuşmasında, ekonomik konular konuşmasının yaklaşık olarak % 60'ını teşkil etmişti.¹²¹ Celal Bayar'ın hükümet programında bu oranın biraz daha artarak, yaklaşık olarak % 80'inin ekonomik konulara ayrıldığı görülmektedir.¹²² Hükümet programında böylesine yüksek bir oranda ekonomiden bahsedilmesi, Celal Bayar'ın ekonomi yönetiminden gelmesi ile açıklanabileceği gibi, gelecek dönemde ağırlık verilecek konunun ekonomi olması ile de açıklanabilir.

Celal Bayar, Mecliste hükümetinin programını açıklarken, kendileri gibi parti hükümetlerinin, kendilerine özgü programının bulunmadığını, Cumhuriyet Halk Partisinin realist ve dinamik programını takip edeceklerini söylemiştir. Celal Bayar'ın hükümet programını açıkladığı bu konuşması, verdiği örneklerle Atatürk'ün ve kısmen Cumhuriyet Halk Partisinin ilkelerinin, hükümet programında ne şekilde yer bulduğunu göstermesi bakımından önemli görülmüş, bu yüzden detaylı olarak ele

---

¹¹⁸ İsmet İnönü (Haz. Ahmet Demirel), **Defterler-1 (1919-1973)**, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 253; İnönü, **Hatıralar**, s. 619.

¹¹⁹ Mehmet Barlas, **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 14.

¹²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, 8 Kasım 1937, 3'ncü İçtima, 1'inci ve 2'nci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 19-34.

¹²¹ Ayın Tarihi, Sayı: 48, **a.g.d.**, s. 13-23.

¹²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, **a.g.e.**, s. 19-34.

alınmıştır. Gerek Atatürk'ün sözleri, gerekse hükümet programındaki ilkeler dönemin ekonomi görüşünü yansıtmaları bakımından da önemlidir.

Celal Bayar çalışmalarının ana vasıflarının; “İleri teknik, sürat, dikkat, takib fikri, önü görüş” olacağını belirtmiştir. Bu çapta bir vazifenin devamlılığını ve canlılığını sürdürerek, nesillere intikal edecek sonuçlar verebilmesi için birinci derecede dikkate alacakları konunun, memleketin emniyeti ve kültürü olacağını söylemiş, bunun gerekçelerini şu şekilde açıklamıştır: “Emniyetsiz hiç bir şey yapılamaz. Kültürsüz hiç bir şey yaşamaz. Emniyet ve kültür her iyi, her devamlı şeyin ana temelidir.”¹²³

Celal Bayar, hükümet programında ekonomi konularına ilişkin açıklama yaparken Atatürk'ün şu sözlerini hatırlatmıştır: “Derhal bildirmeliyim ki, ben, ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafia (bayındırlık) işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmıyan bir kül (bütün) sayarım. Bu vesile ile, sunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete müstakil hüviyet ve kıymet veren siyasi varlık makinasında, Devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirlerine tabidirler; o kadar ki, bu cihazlar birbirine uyararak aynı ahenkte çalıştırılmazsa Hükümet makinasının motris (motor) kuvveti israf edilmiş olur, ondan beklenen tam verim elde edilemez.”

Celal Bayar, Atatürk'ün büyük görüş ve ilhamlarının ifadesi olan Parti programının, tarım, endüstri, madenler, ormanlar ve bayındırlık işlerini, ekonomi başlığı altında toplandığını söylemiş, bu konulara ilişkin açıklamalarda bulunmuştur.

Celal Bayar, Atatürk'ün “Milli ekonominin temeli ziraattır” sözünü hatırlatarak, Atatürk'ün verdiği direktifleri şu başlıklarda toplamıştır: topraksız çiftçi bırakmamak, iş imkânlarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak, ziraat için bölgelere göre özel tedbirler almak, bol, kaliteli ve ucuz üretimi sağlamak. Topraksız çiftçi bırakmamak prensibinin, Partinin 34'üncü maddesine dayandığını söyleyen Celal Bayar, her Türk çiftçi ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa sahip olmasını vatan için sağlam bir temel ve imar esası kabul ettiğini söylemiştir.¹²⁴

Celal Bayar Atatürk'ün, tutulacak yolu her fırsatta gösterdiğini ve bizzat ziraatla uğraşarak övünülecek eserler meydana getirdiğini, millete hediye ettiği çiftliklerin, en zor iklim koşullarında bile teknikle, azimle çalışmanın ne büyük

¹²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, a.g.e., s. 19.

¹²⁴ a.g.e., s. 21.

sonuçlar verebileceğini, bütün memlekete fiilen gösteren fikir ve emek abideleri olduğunu söylemiştir. Hükümetin bu çiftlikleri bütün müesseseleriyle buldukları bölgenin zirai kalkınması için birer örnek haline getireceğini açıklamıştır.¹²⁵

Celal Bayar Atatürk'ün ormanlarla ilgili olan şu sözlerini hatırlatmıştır: “Orman servetimizin korunması lüzumuna, ayrıca işaret etmek isterim. Ancak, bunda mühim olan, koruma esaslarını; memleketin türlü ağaç ihtiyaçlarını devamlı olarak karşılaması icab eden ormanlarımızı muvazeneli (dengeli) ve teknik bir surette işleterek istifade etmek esasile makul bir surette telif etmek (uzlaştırmak) mecburiyeti vardır.” Celal Bayar, Parti programındaki devletçilik prensibinin başlıca uygulama sahası olarak işaret ettiği orman işletmelerinde, temel teşkil edecek bir mali müessese kurmayı, öncelik vereceği iş olarak göstermiştir.¹²⁶

Celal Bayar, iktisat vekâletinin, Parti programının kendisine verdiği bütün direktifler üzerinde faaliyette bulunduğunu söylemiş ve bunları şu gruplar altında toplamıştır; iç ve dış konjonktüre uygun bir ticaret politikası, planlı endüstrileşme, radikal bir maden politikası, toplu bir deniz programı ve rasyonel çalışma imkânlarını kuvvetlendirmek.

Parti programının 12'nci maddesindeki direktif doğrultusunda ve Atatürk'ün açıklamaları çerçevesinde uygulanan dış ticaret politikasını şu şekilde özetlemiştir: “Karşılıklı kolaylık esaslı, iki taraflı anlaşma yolu, ‘En ziyade müsaadeye mazhar millet’ klotunu, ithalat rejimi itibarıyla ancak kayıtlı olarak kabul etmek, muayyen vaziyetteki memleketlerden, lehimize ticaret muvazenesi (dengesi) farkı istemek.”. Bu prensiplerin, dünya ticaret şartları içinde Türkiye'yi kliring yoluna yönelttiğini, halen ithalat ve ihracatın yaklaşık olarak yüzde doksanının kliring anlaşması yapılan memleketlerle yapıldığını açıklamıştır. Bununla beraber, kliring sistemini devamlı korumak gibi bir arzularının bulunmadığını, şekil ve isim en az bağlı oldukları şeyler olduğundan, eğer o günkü dünya konjonktürü değişir veya her hangi memleket, ana maksadı gerçekleştirecek bir şekil teklif ederse veya milli ticaret için sağlanan çıkarlar imkân verirse, başka bir şekle gitmekte tereddüt etmeyeceklerini söylemiştir. Sonuç olarak, uygulanan politikanın zamana ve ihtiyaca devamlı olarak uyan, güdümlü bir ekonomi politikası olduğunu vurgulamıştır.

---

¹²⁵ a.g.e., s. 22.

¹²⁶ a.g.e., s. 23.

İç ticaret konularında ise, Atatürk'ün; "Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz ve bununla beraber hiç bir piyasa da başı boş değildir." ilkesi doğrultusunda çalışılacaklarını belirtmiştir.¹²⁷

Celal Bayar konuşmasında, Atatürk'ün tüccarlar ile ilgili sözlerini yinelemiştir; "Milli tüccar demek, menbai (kaynağı) olan milli istihsali (üretimi) daima feyizli (bol) tutmağı ve aynı zamanda onun, piyasa kalite ve miktar bakımlarından inkişafını (gelişimini) her şeyden önce düşünmeğı vazife edinmiş adam demektir. Milli tüccar demek, büyük kalkınma savaşında, rol almış adam demektir. Milli tüccar demek, bu milletin temiz, dürüst ahlakının, sözlerine ve imzalarına sadakatının, temiz çalışmasının modeli ve mümessili demektir. Hiç bir kimse, bir tüccar kadar memleketi için iyi veya fena propaganda iyi veya fena bir fikir vasıtası olmak imkân ve mevkiinde değildir."¹²⁸ Celal Bayar bu sözlerle, adeta tüccarların görev ve sorumluluklarını tekrarlayarak, onlardan beklentilerini sıralamıştır.

Celal Bayar, Atatürk'ün Türkiye'nin endüstrileşmesi için olan sözlerini de konuşmasında hatırlatmıştır: "Endüstrileşmek, en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşid sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta, vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zarurettir."

Celal Bayar, hatırlattığı bu sözlerle, Atatürk'ün ortaya koyduğu hedefe ulaşmak için, kullanacağı yol hakkında da açıklamada bulunmuştur. Fert tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceklerini, bunun için sanayiye teşvik siyasetlerine devam edileceğini, fakat ferdi çalışma veya sermayenin henüz yeterli olmadığı işlerde, milli korunmanın gerektirdiği hususlarda, milli emniyeti ve genel çıkarı sağlamak, ferdi çalışma ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devletin iş başına geçeceğini belirtmiştir.¹²⁹ Celal Bayar'ın bu sözleri uygulayacağı devletçilik ilkesini de göstermiş olması bakımından önemlidir.

---

¹²⁷ a.g.e., s. 24.

¹²⁸ a.g.e., s. 23.

¹²⁹ a.g.e., s. 25.

Celal Bayar'ın hükümet programını okuması sonrasında söz alan mebusların, hükümet programı üzerine fazla bir değerlendirme yapmadan, İsmet İnönü'nün başarılı bir başvekil olduğu ve bu şekilde tarihe geçeceği yönünde açıklamalarda buldukları görülmüştür. Celal Bayar hakkında da, iktisat başta olmak üzere başarılı bir geçmişe sahip olduğu, Atatürk'ün yanında yetişerek, onun seçimiyle başvekilâlete geldiği, dolayısıyla başarılı olacağına inanıldığı dile getirilmiştir. Başvekil değişikliğinde siyasi bir sorun bulunmadığı ve uygulanan politikaların değişmeyeceğine vurgu yapıldığı da görülmektedir.

İzmir Mebusu Halil Mentеше, kumandan olarak, siyasetçi olarak, kurucu ve yapıcı devlet adamı olarak başarılarla dolu bir tarihin sahibi olan İsmet İnönü'den sonra başvekil olmayı, hem büyük bir talih eseri, hem de tehlikeli bir iş olarak tanımlamıştır. Büyük bir talih eseri olmasını, bütün işlerin halledilmiş, sükûn ve emniyet içinde ilerleme yoluna girmiş bir memleketin başına gelmesi olarak açıklamıştır. Tehlikeli olmasını da, milletin İsmet İnönü'nün 12 yıllık başvekilâlet tarihinde büyük başarılarla alışmış olması ile göstermiştir. Yeni başvekilin milleti tatmin etmesi için, hiç olmazsa icraatının aynı başarıları göstermesi gerektiğini belirtmiştir.

Celal Bayar başarılı olabilecek mi? sorusuna Halil Mentеше evet cevabını vermiş ve gerekçesini de, onun şahsiyetinin, o zamana kadar bulunduğu iktidar mevkilerinin ve başarılarının gururu içinde boğulmamış olması ile açıklamıştır. Celal Bayar'ın derhal etrafına bir ihtisas şebekesi kurarak, işlerini ihtisas süzgecinden geçirip ona göre yürüteceğini söylemiştir. Ayrıca Celal Bayar'ın adım atmak için düşünüp, muhakeme ettiğini, inceleme yaptığını ve ondan sonra işe başladığını vurgulamıştır.¹³⁰

Muş mebusu Hakkı Kılıçoğlu, İsmet İnönü'nün seferde, barışta ve en büyük inkılâp hamlelerinde Atatürk'ün sağ kolu olduğunu, bu yüzden milletin kalbinde olduğu kadar, tarihte de Atatürk'ün yanında birinci mevkide yerini alacağını söylemiştir. İsmet İnönü'nün yüksek zekâsı, bilgisi, vazifedeki çelik iradesi, azmi, enerjisi, fikri, takibi ve bunlara karşılık gelen diğer özellikleri ile milletin muhabbetini kazandığı gibi Meclisin de her zaman itimadını kazandığını belirtmiştir. İnsanları yakından tanıyan ve kıymetlerini tartan Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün yerini

---

¹³⁰ a.g.e., s. 34, 35.

dolduracağını bildiği için Celal Bayar'ı uygun bulduğunu ve tercih ettiğini, dolayısıyla iç ve dış işlerde gelecek için bir kaygılarının olmadığını söylemiştir. Yeni başvekilin, bütün bu işleri aynı enerji ile yürüteceğini, onun şahsi meziyetleri ve canlı programının milleti tatmin ve temin etmeğe yeterli olacağı yönündeki düşüncelerini dile getirmiştir.¹³¹

Afyon Karahisar Mebusu Berç Türker, İsmet İnönü'yü alelade başvekiller sırasına koymadığını, İsmet İnönü'nün milli mücadelenin sembollerinden birisi, İnönü kahramanı şanlı bir asker olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü'nün daima Atatürk'ün direktiflerini takip ettiğini, direktiflerin uygulanmasında da büyük zeka ve beceri gösterdiğini belirtmiş, Lozan'da Lord Curzon'a karşı davayı kazanmasını buna bir örnek olarak vermiştir. Berç Türker İsmet İnönü için; "Sayın İsmet İnönü Başvekillikten çekilirken, vatan uğruna parlak surette vazifesini ifa etmiş olduğunu bilerek vicdani büyük bir sevinç duymuşlardır." ifadesini kullanmış, Türkiye'de nişan ve rütbe vermenin kaldırıldığını bilmekle birlikte, İsmet İnönü'ye nakdi mükâfat (para ödülü) verilmesini teklif etmiştir. Berç Türker Celal Bayar hakkında da, iş başında ne kadar çalışkan, ne kadar inisiyatif sahibi ve ne kadar iş yaratıcı bir vekil olduğunu gördüklerini belirtmiş, İsmet İnönü kabinesinde uzun yıllardır çalışan vekillerle birlikte çalışacak olmasını bir bahtiyarlık olarak gördüğünü söylemiştir.¹³²

Elaziz mebusu Fazıl Ahmed Aykaç da, Celal Bayar'ın, Atatürk'ün ışığı ile aydınlanan ve memleketin en kara günlerinde çalışarak, uğraşarak saçlarını şerefle ağartmış İsmet İnönü'nün, yalnız halefi değil, aynı zamanda uzun bir dönem faaliyet arkadaşı olarak bulunduğunu, şimdi ise ideal kardeşi olduğunu söylemiştir. Celal Bayar'ın Parti nizamnamesinde mevcut prensipleri unutmuyarak, kurulacak olan mimari eserin, görülecek olan büyük davanın bütün detayı için gereken malzemeyi biriktirdiğini söylemeyi kendisinde bir vazife gördüğünü açıklamıştır.¹³³

Mebusların konuşmaları sonrasında hükümet için yapılan güven oylamasında, oylamaya katılan 364 mebusun tamamının güvenoyu verdiği görülmüştür.¹³⁴

Celal Bayar'ın 10 Kasım 1937 tarihinde evinde verdiği küçük davete katılan Atatürk, hükümet programı ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Millete yep yeni bir

---

¹³¹ a.g.e. s. 35, 36.

¹³² a.g.e., s. 37.

¹³³ a.g.e. s. 38.

¹³⁴ Aynı yer.

program bildirdiniz. Bu program benim millete vaat ettiğim hususlardır. Celal Bayar ve arkadaşları benim millete vadettiklerimi yapacaklarını bana ve millete vaat ettiler. Ben milletle beraber Celal Bayar ve arkadaşlarının programının nokta nokta tatbik edildiğini takip edeceğim. Daha iyi izah edeyim: Ben Türkiye Reisicumhuru Atatürk ve Türk milleti başvekil Celal Bayarın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz ve fiili neticesini görmek istiyoruz.” Atatürk’ün bu konuşması, onun hükümet programını ne kadar benimsediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Celal Bayar bu konuşmaya karşılık olarak, “Atatürk, ben Türkiye Cumhuriyeti inkılâbında sizin ve kıymetli arkadaşlarınızın beni bildiği adamım. Atatürk şimdi teessüs etmiş (kurulmuş) olan Türkiye Cumhuriyetinin ilerlemesinde gayenizin çok iyi olduğunu anlamış bir adamım. Arkadaşlarım da böyle. Size, affedersiniz, beni maruz görünüz, yalnız size değil, bütün Türk milletine benimle çalışan arkadaşlarımla hemfikir olarak söz veriyorum ki Büyük Millet Meclisi huzurunda aldığımız taahhütleri muvaffakiyetle (başarıyla) yapacağımıza kanaatimiz vardır.”¹³⁵

Hükümetin programı üzerine değerlendirmede bulunan Necmettin Sadak, programın içeriğinden çok, Cumhuriyet Halk Partisinin programının hükümet programına olan etkisi üzerinde durmuştur. Necmettin Sadak, çok partili rejimlerde iş başına gelen hükümetin genel siyasi prensiplerinden bahsedip, ayrıntıya girmediğini, oysa tek parti rejiminin uygulandığı Türkiye’de, parti programının bulunmasından dolayı, hükümetlerin programlarının parti programından ayrılamayacaklarını yazmıştır. Celal Bayar’ın bu yüzden hükümet programında yeni bir takım siyasi esasların değil, belli olan prensiplerin yalnız tatbikatından bahsettiğini vurgulamıştır.¹³⁶

3.1.3. İktisadi Gelişmeler

Celal Bayar’ın başvekillik döneminde ekonomi alanında ilk ele aldığı konunun madencilik olduğu görülmektedir. Celal Bayar’ın benzer bir şekilde, her iki iktisat vekilliği döneminde de madencilik alanına büyük önem verdiği ve girişimlerde bulunduğu geçen bölümlerde açıklanmıştır.

¹³⁵ Ulus, 11 Kasım 1937, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı: 48, **a.g.d.**, s. 63.

¹³⁶ Akşam, 9 Kasım 1937, s. 1, 4.

Aralık 1937 tarihinde Üç Yıllık Maden Planının hazırlandığı kamuoyuna duyurulmuştur. Celal Bayar plan hakkında bilgi vererek, hükümetin kurduğu müesseselerle yer altı zenginliklerinin incelendiğini, bu inceleme sonucunda ekonomik olduğu değerlendirilen bakır, kurşun, demir, altın ve gümüş madenlerinin işletilmeye açıldığını, ayrıca kömür havzasının da yeni planlar ile işletilmeye açılacağını söylemiştir. Eskiden devralınan veya varlığı bilinmekte beraber cinsi bilinmeyen pek çok madenin incelenmesinin programın ikinci aşaması içinde yer aldığını, Maden Tetkik Aramanın gerekli jeolojik tetkikleri yaparak, bu madenleri işleteceğini duyurmuştur. Yapılan bu çalışmalarla üç yılın sonunda iş hacminde 14 milyon liralık artış olacağını da vurgulamıştır.¹³⁷

Celal Bayar'ın başvekillik döneminde ekonomi alanında ele aldığı ikinci konu denizcilik olmuştur. Celal Bayar iktisat vekilliği döneminde, madencilik alanıyla olduğu gibi denizcilik alanıyla da ilgilenmişti. 1932 yılında Yunanistan'a yaptığı seyahatinde, üzerinde en çok durduğu işlerden birisi de, Yunan deniz ticaret filosunun başarı sebeplerini incelemek olmuştu.¹³⁸

27 Aralık 1937 tarihinde kabul edilen 3295 sayılı Denizbank Kanununun gerekçesinde, mevcut örgütlenmenin bir birlik gösteremediği, denizcilik işlerinin bir elde toplanmasının yararlı olacağı belirtilmişti. Kredi ve finansman işlerini sağlayabilmek için yeni kuruluşun bir banka biçiminde olması öngörülmüştür. Kanunla, sadece eski Seyrisefain'den doğan kurumlar değil, liman işletmeleri de Denizbank'a intikal etmiştir.

Kanunda Denizbank'ın yapacağı başlıca işler olarak şunlar sıralanmıştır: Kuruluşuna geçen inhisar (tekel) ve imtiyazları işletmek. İnhisar gerektirmemek şartıyla deniz, göl, nehir ve limanlarda ve bunların kıyılarında deniz ticareti, denizcilikle ilgili sanayi ve inşaat işleri, vekiller heyeti kararı ile iskeleler veya şehirlerarasında karayolu nakliyesi yapmak. Denizcilik işleri için kredi açmak. Her türlü bankacılık işlerini yapmak.¹³⁹

---

¹³⁷ Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 49, Ankara, 1-31 Aralık 1937, s. 27, 28.

¹³⁸ Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, s. 215.

¹³⁹ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 275, 276.

Denizbank'ın yönetici kadrosu büyük ölçüde Türkiye İş Bankası'ndan oluşturulmuş, genel müdürlüğüne Türkiye İş Bankası İstanbul Şubesi Müdürü Yusuf Ziya Öniş getirilmiştir.¹⁴⁰

Denizbank kanununun kabul edilmesi üzerine 29 Aralık 1937 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde konu hakkında bir yazı yazan Abidin Daver, 1937 baharında yeni gemilerin Almanya'dan sipariş edilinceye ve Denizbank'ın kuruluncaya kadar geçen sürede denizciliğin ihmal edildiğini dile getirmiştir. Demiryollarına verilen önemin denizyollarına verilmediğini, demiryollarıyla deniz kenarına kadar taşınan malları taşıyacak gemilerin bulunmadığını ve gerekli limanların da yapılmadığını vurgulamış, Denizbank'ın kaybedilen zamanı telafi edebilmesi için, Sümerbank örneğinde olduğu gibi çok çalışmasının zorunlu olduğu konusu üzerinde durmuştur.¹⁴¹

Abidin Daver başka bir yazısında, denizcilik işlerinin yürütülmesi için gerekli olan her şeyin düşünülerek mükemmel bir kanunla Denizbank'ın kurulduğunu, artık sıranın nazariyattan fiiliyata geldiğini yazmıştır.¹⁴²

Abidin Daver, Ocak 1938 tarihindeki yazısında, Denizbank'a verilen görevlerin ağırlığına dikkat çekerek, Denizbank'a en az bir vekâlet kadar büyük müessese denilebileceğini, çünkü denizcilikle ilgili bir vekâlet kurulsaydı, ona da ancak Denizbank kadar görev ve yetki verilebileceğini yazmıştır.¹⁴³

Celal Bayar, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında iktisat vekilliği döneminde temelleri atılan fabrikaların açılışını başvekil olarak yapmıştır. Celal Bayar, Atatürk'ün de hazır bulunduğu Nazilli Basma Fabrikasının açılışında yaptığı konuşmasında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında yer alan fabrikanın Sümerbank tarafından, Sovyetler Birliği ile beraber çalışılması sonucunda kurulduğunu, makine ve teçhizatın büyük çoğunluğunun yakın komşumuz diye nitelediği Sovyetler Birliğinden alındığını söylemiştir. 2400 kişiye çalışma imkânı sunan ve Ege Bölgesinin pamuğunu değerlendirecek olan fabrikanın, ilk Türk basma fabrikası olduğunu da söylemiştir.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ Koçak, **a.g.e.**, s. 89-91.

¹⁴¹ Ayın Tarihi, Sayı:49, **a.g.d.**, s. 65, 66.

¹⁴² Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 50, Ankara, 1-30 Ocak 1938, s. 41.

¹⁴³ **a.g.d.**, s. 40, 41.

¹⁴⁴ Ulus, 10 Ekim 1937, s. 1, 4; Akşam, 10 Ekim 1937, s. 1, 4; Ayın Tarihi, Sayı: 47, **a.g.d.**, s. 31, 32.

Celal Bayar, 2 Şubat 1938 tarihinde Merinos Fabrikasının açılışında yaptığı konuşmada, dört milyon liraya mal olan fabrikada üç vardiya halinde 1650 kişinin çalışacağını söylemiştir. Endüstride iyi mal üretmek için iyi hammaddeye ihtiyaç duyulduğunu, geçmiş dönemde Türk tekstil sanayinde memnun olunmayan mal üretiminin iyi olmayan iplikten kaynaklandığını, Merinos Fabrikası ile bu sorunu çözüme kavuşturduklarını söylemiştir. Fabrikanın kurulma planları yapılırken, üretimin yeterli olmadığını bildiklerini, ancak politikalarının üreticiye azami yardımı esas aldığı için, başlangıçta düşünülmüş olan yurt dışından yarı mamul getirme düşüncesinden vazgeçildiğini söylemiştir. Bursa ile Çanakkale arasında merinos muntıkası olarak kabul ettiklerini, üreticilerin fabrikaya ve dolayısıyla milli ekonomiye karşı vazife ile yükümlü olduklarını, üreticilerin de kazançlı olacağı üretimin sonucunda, yurt dışına ödenen iki milyon liranın tasarruf edileceğini belirtmiştir.¹⁴⁵

Nadir Nadi yazısında Celal Bayar'ın yaptığı bu konuşma üzerinde durmuştur. Nadir Nadi, açılan fabrikayı aslında Türk milletini hakiki kurtuluş alemine yükselten bir ufuk olarak tanımlamıştır. Celal Bayar'ın konuşmasında, cumhuriyet rejiminin memlekete kazandırmaya çalıştığı medeni ve müreffeh hayat hakkında açıklamada bulunurken, Atatürk'ten "Başbuğ baş idareci" diye bahsetmesine de dikkat çekmiştir.¹⁴⁶

Celal Bayar'ın başvekilliği döneminde, yukarıda örnekleri görüldüğü gibi, sanayi alanında yatırımlar yapılırken, bunlara paralel olarak zirai alanda da Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulduğu görülmektedir.

Toprak Mahsulleri Ofisi, 24 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen kanunla kurulmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi kanunuyla, başta buğday olmak üzere hububat fiyatlarının düzenlenmesi, alım satımının yapılması, yurt dışı satılabilirliğinin artırılması, bazı uyuşturucu maddelerin üretilmesinin denetlenmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁷

Celal Bayar, sanayi hamlesine başlanırken, ziraatın ve ticaretin bundan etkileneceği yönünde kaygılar duyulduğunu, ancak sanayi planlarının uygulanması sonrasında, ziraatın daha gelişmiş, daha modern usullerle üretime ihtiyaç duyacağını

¹⁴⁵ Akşam, 3 Şubat 1938, s. 1, 9; Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Ankara, Sayı: 51, 1-28 Şubat 1938, s. 14, 15.

¹⁴⁶ a.g.d., s. 49, 50.

¹⁴⁷ Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, Der Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 105-106.

belirtmiştir. Sanayi ve ziraatın ayrı ayrı düşünülmemeyeceğini, bunların birlikte ele alınması gerektiği, sanayideki ilerlemenin ziraatı ve ticareti de ilerleteceğini vurgulamıştır.¹⁴⁸

Celal Bayar 29 Haziran 1938 tarihinde Meclis'te söz alarak, ekonomi alanında yapmayı vaat ettikleri işlerle ilgili bilgi vermiştir. 1938 bütçesinin o zamana kadar olan en büyük bütçe olduğunu ve en yüksek payın da milli müdafaaya verildiğini bildirmiştir. En önemli uğraşlarının mali işler olduğunu belirten Celal Bayar, mali sahada uygulanmak istenen politikayla, imar işlerinde yapılması öngörülenlerin sadece bütçe imkânları ile sınırlı bırakılmayarak, mevcut müesseseler aracılığıyla içerden ve dışarıdan bulunan kredilerle iş yapılmasının sağlandığını açıklamıştır. Bu konuda verdiği örnekle, Adana ovasının sulanması için gerekli olan 30 milyon liranın, bütçenin üzerinden alınarak, aynı iş ile görevli olan Ziraat Bankası'nın sorumluluğuna bırakıldığını bildirmiştir.¹⁴⁹

Celal Bayar İngiltere'den alınan 16 milyon İngiliz lirası hakkında bilgi vererek, 10 milyon İngiliz lirası ile sanayi ve ticari işlerinin yapılacağını, 6 milyon İngiliz lirası ile de askeri harcamaların karşılanacağını söylemiştir. Celal Bayar, alınan kredinin özelliğinin, Meşrutiyet dönemi borçlanmalarından farklı olarak, Türkün sözüne ve imzasına güvenilerek yapıldığını vurgulamıştır. Celal Bayar kredinin diğer bir özelliğinin de, İngiltere'de askeri malzeme için serbest kredi olmadığından, İngiliz Meclisinden çıkartılan bir kanunla bu imkanın sağlandığını söylemiştir. Yaklaşık 100 milyon liraya karşılık gelen İngiliz kredisinin, 1938 yılı bütçesinin 306 milyon lira olduğu gerçeğinden hareketle, bütçenin yaklaşık üçte birine karşılık gelen önemli bir miktar olduğu görülmektedir.¹⁵⁰

Celal Bayar 29 Haziran 1938 tarihli bu konuşmasında, yabancılara ait imtiyazlı müesseselerin satın alınarak millileştirilmesi üzerinde durmuştur. Yabancı sermaye hakkında açıklamalarda bulunarak, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, karşı oldukları sermaye şeklinin, serseri sermaye, politik sermaye ve spekülasyon sermaye olarak adlandırdığı, ciddi bir iş görmeyecek olan ve ufak bir farkla veya komisyonla tekrar gidecek olan sermaye olduğunu belirtmiştir. Özellikle, normal

---

¹⁴⁸ Akşam, 21 Ağustos 1938, s. 4.

¹⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:26, İçtima:3, 29 Haziran 1938, 83'ncü İçtima, 2'nci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1938, s. 504, 505.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 504, 505.

şartlar altında gelen sermayeye ve kurulmuş müesseselere karşı olmadıklarını vurgulamıştır. Bu açıklama sonrasında, satın alınan müesseselerin sözleşmelerine uymadıkları ve imtiyaz sürelerinin kısalmış olduğu, bunların sözleşme hükümleri gereğince çalışma imkanları olmadığı için, müesseselerin teklifi üzerine satın alındıklarını açıklamıştır.¹⁵¹

Celal Bayar'ın başvekillik döneminde Atatürk'ün yaptığı konuşmalar incelendiğinde, yakında çıkacak olan savaştan bahsettiği ve ekonomi alanında geri kalmış olduğunu söylediği Türkiye'nin, savaştan önce ekonomi planlarını gerçekleştirmesini istediği görülmektedir.

Atatürk istenilen ekonomik gelişmenin gerçekleştirilememesinden dolayı uygulanmasını gerekli gördüğü ekonomi prensiplerini şu şekilde izah etmiştir: “En büyük kusurumuz dünyadan geri kalmaktır. Gerçekten de bütün gelişme hamlelerinde maalesef biz geri bırakılmışızdır. Bunu telafi etmek, medeni dünyanın seviyesine erişmek için bütçe veya buna paralel birtakım formalitelere ve prensiplere iltifat edilemez. Fertler yapacak, şirketler yapacak, hükümet yapacak, velhasıl (kısaca) işler hiçbir engele uğramaksızın yapılacak. Ancak aynı seviyeye geldikten sonradır ki formalitelere, bütçe ahkamına tabi olmak zarureti hasıl olacaktır (ortaya çıkacaktır).”¹⁵²

Celal Bayar'ın yukarıda açıklanan, 29 Haziran 1938 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşması incelendiğinde, 1938 yılı bütçesinin Atatürk'ün düşünceleri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Yapılacak işler sadece bütçe ile sınırlı tutulmamış, diğer müesseseler, iç ve dış krediler de devreye sokulmuştur. Örneğin Adana ovasının sulama projesi Ziraat Bankasının sorumluluğuna bırakılmıştır.

Celal Bayar, Atatürk'ün çok hasta olduğu dönemde İkinci Planı kendisine açıklarken, Atatürk'ün dünyada ki savaş tehlikesini ve Türkiye'nin geri kalmışlığını şu sözlerle açıkladığını söylemiştir: “Bu işleri yapmak için ancak ve ancak iki üç sene vademiz var. Ne yaparsak, bu sırada yapabiliriz. Dünyamız tehlikeli bir istikamettedir ve medeni milletlerle aramızda çok mesafe vardır.”¹⁵³

---

¹⁵¹ a.g.e., s. 506, 507.

¹⁵² Kılıç Ali: “Atatürk Dünya Harbinin Çıkacağını Bize Söylemişti”, **Milliyet**, 1 Ağustos 1952, s. 7; Turgut, a.g.e., 653; Granda, a.g.e., 396.

¹⁵³ Celal Bayar, “Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal”, **Meydan**, Sayı: 16, İstanbul, 1965, s. 12.

Atatürk'ün Celal Bayar'a yaptığı bu ikazı başka tanıklar da benzer olarak anlatmıştır: Kılıç Ali Atatürk'ün ikazını şu şekilde nakletmiştir: “Çocuğum, ne yapılacaksa çabuk yapılmalı. İki yıllık bir zamanınız var. Behemehal (her durumda) dünya bir savaşa gidiyor. Bu durum karşısında bütçe görüşlerine ve formüllerine uyarak hareketsiz kalmak doğru değildir... Büyük bir kusurumuz cihandan geri kalmaktır.”¹⁵⁴

Afet İnan da benzer olarak, Atatürk'ün ekonomik meselelere çok önem verdiğini, hasta olduğu dönemde Celal Bayar ile konuşurken, Dünya'nın ikinci savaşa doğru gitmekte olduğu bir ortamda yapılması gerekeni şu sözlerle açıkladığını nakletmiştir: “... Asıl mesele ekonomik planlarımızı tam manası ile uygulamak ve bunları bir an evvel yetiştirmektir.”¹⁵⁵

Celal Bayar, 18 Eylül 1938 tarihinde, Vekiller ile birlikte çalışarak, Dört Yıllık Üç Numaralı Planı hazırladıklarını kamuoyuna duyurmuştur. Celal Bayar, Atatürk'ün 1937 yılındaki Meclis açış konuşmasında verdiği direktif doğrultusunda çalışarak planın hazırlandığını belirtmiştir. Celal Bayar plan hakkında bilgi vererek, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının kapsamındaki faaliyetlerin ve askeri ihtiyaçların yeni plan içine alınmadığını, 1937 yılında açıklanan Üç Yıllık Maden Planının ise kısmen dâhil edilerek genişletildiğini söylemiştir. Yapılacak işler kapsamında, Karadeniz'de modern bir kömür ve demir limanı ile Trabzon limanının yapımını da saymıştır.¹⁵⁶

Celal Bayar ikinci başvekilliği döneminde, ekonomik konular üzerine açıklamalarda bulunurken, Üç Numaralı Plan ile ilgili olarak bilgi vermiştir. Celal Bayar, Üç Numaralı Planda asıl zor olan tarafın mali konuların halledilmesi olduğunu, ancak mali konuların yapılan girişimlerle çözüme kavuşturulduğunu söylemiştir.¹⁵⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1938'deki açılışında, Celal Bayar tarafından okunan, Atatürk'ün konuşmasında daha çok ekonomik konular üzerinde durduğu, Dört Yıllık Üçüncü Plan kapsamında yapılacak yatırımlar hakkında

---

¹⁵⁴ Kılıç Ali, “Atatürk Dünya Harbinin Çıkacağına Bize Söylemişti”, **a.g.m.**, s. 7; Granda, **a.g.e.**, 396; Turgut, **a.g.e.**, 653.

¹⁵⁵ Nazmi Kal, **Atatürk İle Yaşayanlar-Celal Bayar (Anılar)**, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Tarihsiz, s. 23.

¹⁵⁶ Akşam, 19 Eylül 1938, s. 1, 7.

¹⁵⁷ Akşam, 13 Aralık 1938, s. 1, 11.

açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Atatürk bu plan kapsamında; Üç Yıllık Maden Planının genişletileceğini, şeker sanayine ilaveler yapılacağını söylemiş, ayrıca makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri, liman, nakliye ve deniz işlerini çalışma alanları olarak sıralamıştır. Atatürk konuşmasında Celal Bayar gibi programın mali kaynakları üzerinde durmuş, bütün bu yatırımların 85-90 milyon liraya mal olacağını ve gerekli kredinin sağlandığını vurgulamıştır.¹⁵⁸

Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, sonrasında Celal Bayar'ın istifası nedeniyle tam olarak uygulanamayan bu planın hazırlık ve uygulama aşamaları üzerinde durulacaktır. Bunun nedeni, ileriki bölümde açıklanacağı gibi, İsmet İnönü'nün Celal Bayar'ın istifa nedenini, kötü yürütülen ekonomi politikası olarak göstermiş olmasıdır.

İkinci Programı görüşmek üzere 1936 yılında Ankara'da Sanayi Kongresi yapılmış ve ulaşılan sonuçlar ışığında İktisat Vekili Celal Bayar tarafından "İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı"¹⁵⁹ Başvekâlete sunulmuştu. İkinci program birinciye oranla daha ayrıntılı mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmalarına dayandırılmıştı. 1938'de uygulamaya konulan program o günkü koşullar ve önceki sanayileşme deneyimlerine göre hayli geniş kapsamlı olarak ele alınmış, madencilik, imalat, enerji ve ulaştırma alanlarında önemli yatırımları öngörmüştü. Yatırımların 110 milyon liraya mal olacağı, bunun 45 milyon liralık bölümünün döviz harcaması gerektirdiği hesaplanmıştı. Yatırımlar gerçekleştiği takdirde yeni imalat ve madencilik sanayisi tesislerinin yıllık üretim değerlerinin 100 milyon lira olacağı, bunun üçte birinin ihraç edileceği ve 45 bin kişiye istihdam sağlayacağı hesaplanmıştı. Plan Türkiye'deki elektrik üretimini iki katına çıkarmayı, kömür, linyit ve diğer maden sektörleriyle demiryolu ve deniz taşımacılığında iç talebi büyük ölçüde artırmayı öngörmüştü.¹⁶⁰

Eylül 1938'deki kararnameyle yürürlüğe konulan sanayi planının gerçekçi maliyet hesaplarının olmadığı, 1936 ve daha önceki yıllara dayanan maliyet hesabının 200 milyon liraya yakın harcama gerektirdiği, Hükümetin gerekli harcamaları karşılayacak iç ve dış kaynakların bulunması konusunda aşırı iyimser bir

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

¹⁵⁹ "Celal Bayar bu programı kendi başvekilliği döneminde açıklarken, yukarıda bahsedildiği gibi, 'Dört Yıllık Üç Numaralı Plan' olarak adlandırmıştır."

¹⁶⁰ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 305.

havaya girdiği bazı iktisatçılarca söylenmektedir. Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile gerekli harcamalar için iç ve dış kaynakların bulunması yönündeki iyimser hava kaybolmuş, 1938 Planı'nın uygulanabilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu ortamda 1939 yılı Ocak ayında Celal Bayar istifa etmiş, 13 Mart 1939'daki gizli kararname ile Eylül 1938'de yürürlüğe konulan "İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı"nda öngörülen projelerin çoğu, uygulamaya konulma tarihinden altı ay sonra iptal edilmiştir. İptal edilmeyen projelerde ise İkinci Dünya Savaşının etkileri nedeniyle büyük güçlükler yaşanmıştır.¹⁶¹

3.1.4. Dış Gelişmeler

Celal Bayar, Atatürk'ün ölünceye kadar dış politikayı elinde tuttuğunu söylemiştir. Celal Bayar, dış politikanın bu şekilde yürütülmesine rağmen, Atatürk'ün başvekil olarak kendisine otorite sağlamak için dış politika konularını kendisi ile görüştüğünü belirtmiştir.¹⁶²

Celal Bayar, Atatürk'ün; genel kanı olarak Birinci Dünya Savaşının sonunda imzalanan anlaşmaların düzeltileceğine inanıldığını, oysa Hitler'in ordularını hazırladığı, Mussoloni'nin ise mütecaviz (saldırgan) olduğu bir ortamda, diğer devletlerin de kendi çıkarlarını düşünerek karşı askeri ve siyasi tedbir aldıklarını söylediğini aktarmıştır.¹⁶³

Avrupa'daki siyasi durumun çok bozulmuş olduğunu tespit eden Atatürk, bazı kaygıların ve tehlikelerin belirmesine rağmen, savaş için Almanların henüz, İtalyanların ise hiç hazırlanmamış olduğu görüşündeydi. Atatürk savaşın hemen çıkmayacağını, anlaşmazlıkların mutlaka pamuk ipliğine bağlı olarak, savaşın ancak 1939 veya sonraki yıllarda beklenmesi gerektiğini söylemiştir. Atatürk bu görüşünün hükümet üyelerine de söylenerek, telaş etmemelerini istemiştir.¹⁶⁴

Atatürk çıkacak savaşın sonuçlarının çok ağır olacağını, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşında olduğundan çok daha fazla tehlike ile karşı karşıya kalacağını hasta yatağında yatarken Ali Fuat Cebesoy'a şöyle ifade etmiştir: "Bir dünya harbi

¹⁶¹ a.g.e., 309-312.

¹⁶² Barlas, a.g.e., s. 20, 21.

¹⁶³ a.g.e., s. 23.

¹⁶⁴ Turgut, a.g.e., s. 639; Soyak, a.g.e., s. 711.

olacaktır. Bu harp neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi (dengesi) baştan başa değişecektir. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha çok felaketler gelmesi mümkündür. Bu ikinci umumi harp, beni yataktan kımıldayamayacak halde yakalayacak olursa memleketin hali ne olacaktır. Ben, devlet işlerine mutlaka müdahale edecek bir vaziyete gelmeliyim...”¹⁶⁵

Celal Bayar, Türkiye'nin o dönemde uygulamakta olduğu dış politikasını şu şekilde açıklamıştır: “Biz ortadaydık. Hadisatın inkişafına (gelişimine) göre hareket etmek prensibi üzerinde idik. Bu tutumumuz karşısında, her iki tarafta bizi kendilerine çekmek için kur yapıyorlardı. İngiltere, Fransa, Almanya... Sovyet hükümetine gelince... Onlar, kendilerine karşı cephe almayacağımızdan emindiler diye kesinlikle söyleyebilirim.”¹⁶⁶

Afet İnan, Atatürk'ün hasta olduğu dönemde Celal Bayar ile konuşurken, yaklaşan dünya savaşına karşı Türkiye'nin uygulayacağı dış siyaseti şu sözlerle açıkladığını nakletmiştir: “Dünya bir ikinci Cihan savaşına gidiyor, biz dış siyasetimizi tarafsız olarak ve ittifaklarımıza riayet ederek sürdürmeliyiz.”¹⁶⁷

Celal Bayar'ın Aralık 1937 tarihinde yaptığı açıklamasında, Atatürk'ün ortaya koyduğu bu prensibi görmek mümkündür. Celal Bayar, gerek genel anlamda gerekse özel anlamda Türkiye'yi hedef alan bir tehlikenin bulunmadığını, Hükümetin iki taraflı ve çok taraflı olarak yaptığı barış amaçlı anlaşmalarla emniyetini sağladığını söylemiştir. Celal Bayar bu açıklamasında, Türkiye'nin esas kuvvetinin, sahip olduğu potansiyel gücünden ve Atatürk'ün etrafında kenetlenmiş olmasından kaynaklandığını da vurgulamıştır.¹⁶⁸

Atatürk 1 Kasım 1938 Meclis Açış konuşmasında, dış siyaset üzerinde durarak, Türkiye'nin barışsever siyasetinin esaslarını; memleketi her gün kuvvetlendirmek, her sahada her olasılığa karşı koyabilecek halde bulundurmak ve dünya siyasetini takip etmek şeklinde açıklamıştır. Milletlerin emniyetinin, iki taraflı ya da çok taraflı anlaşmalarla sağlanacağı şeklinde ortaya atılan ve birbirinin zıttı olan görüşlerin, barışın sağlanmasında Türkiye için kesin ve isabetli olmadığını,

---

¹⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam-2**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 87.

¹⁶⁶ Barlas, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶⁷ Kal, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶⁸ Ulus, 13 Aralık 1937, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Sayı: 49, **a.g.d.**, s. 30, 31.

bunların her birinin coğrafi ve siyasi duruma göre kullanılarak, barış yolundaki özeni, realitelere uyarılmanın her millet için ayrı ayrı bir vazife olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin bu hakikati görüp uyguladığını, en yakın komşularla olduğu gibi en uzak devletlerle olan ilişkilerini, ittifak ve dostluğunu buna göre düzenleyerek dış siyasetini sağlam esaslara dayandırıldığını açıklamıştır.¹⁶⁹

Atatürk'ün, Cumhuriyetin 10'uncu yıl dönümünde geçliğe hitap ederken, 15'inci yıl dönümünde Orduya hitap ettiği görülmektedir. Orduya seslenmesinde, yakında çıkması beklenen savaşın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk hitabında, Ordunun memleketi en kötü günlerinde nasıl korumuş ve düşman istilasından nasıl kurtarmış ise, cumhuriyetin feyizli devresinde de askerlik tekniğinin bütün modern ve gelişmiş silahlarıyla donatılmış olarak vazifesini aynı bağlılıkla yerine getireceğinden hiçbir şüphesi olmadığını söylemiş, düşüncelerini şu cümleyle açıklamıştır: "Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dâhili ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve amade olduğuna benim ve büyük ulusun tam bir inan ve itimadımız vardır."¹⁷⁰

Atatürk, 1 Kasım 1938'deki Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında da Ordu üzerinde durarak, Ordunun vatanın ve milletin koruyucusu olmakla kalmayıp, bir eğitim ve öğretim kurumu olduğunu, son sistem cihaz ve araçlarla donatılmasına hız verildiğini söylemiştir.¹⁷¹

Celal Bayar'ın başvekilliği döneminde Balkan Antantının önemli faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bunlar arasında en göze çarpanı, Antantın Bulgaristan ile yaptığı anlaşma olmuştur. Dikkat çeken diğer konu ise, Atatürk'ün ortaya koyduğu gibi, üye ülkelerin birlik oluşturmak amacıyla, benzer kuruluşlarının beraber çalışması, ortak programlar uygulaması olmuştur. Ayrıca, dönem içinde Celal Bayar ile Tefik Rüştü Aras Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'a seyahat gerçekleştirmiştir.

Celal Bayar, Yunanistan Başvekili Metaksas'ın Ekim 1937 tarihinde Ankara'yı ziyareti sırasında yaptığı konuşmada, Balkan Antantı sayesinde bölgede birlik oluşturulduğunu söylemiştir. Celal Bayar, insanlık için büyük endişelerin belirdiği, daha iyi bir gelecek için girişimlerin sonuçsuz kaldığı bir dönemde, Balkan

¹⁶⁹ Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

¹⁷⁰ Cumhuriyet, 30 Ekim 1938, s. 1.

¹⁷¹ Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

Antantıyla, dost ve müttefiklerle sıkı bir işbirliği yapılarak, ihtiyatlı bir ilerleyiş ile sorunlu bir coğrafyada barış ve emniyetin sağlandığını, hemen hemen bütün Balkanlarda 60 milyon kişinin bir birlik oluşturduğunu açıklamıştır.¹⁷²

25-27 Şubat 1938 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Balkan Antantı Daimi Konseyi'ne Yunanistan Başvekili Meteksas başkanlık etmişti. Toplantı sonunda Daimi Konseyin aldığı kararlar arasında bulunan iki konu dikkat çekici olmuştur. Bunlar, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakının tanınması ve İtalya'nın Montreux Anlaşmasına katılmasının beklendiğinin açıklanmasıdır.

Atatürk, Daimi Konsey Toplantısı nedeniyle Balkanlı gazetecilere verdiği beyanda, Balkan Antantı ile bölgede kalıcı olarak birlik sağlamak hedefinde olduğunu şu sözlerle açıklamıştır; "Dünyada, şimdiye kadar, başka başka milletlerin ünyon (birlik) yaptıkları ve asırlarca beraber yaşadıkları tarihte görülmüştür. Bizim kurmak istediğimiz ünyonun tarihte geçmiş olan ünyonların çok fevkinde olmasını isteriz. Tarihi bu kadar yüksek bir idealin esas temel taşı yalnız geçici politika esaslarında kalmaz. Bunun esas temel taşları lazımdır ki kültür ve ekonomi temeli ile dolu olsun. Çünkü kültür ve ekonomi her türlü siyasete istikamet veren bazlardır."¹⁷³

Yunus Nadi, Atatürk'ün bu düşüncelerinden etkilenerek, yazdığı makalesinde, Avrupa'da Balkan Antantının, 60 milyonluk nüfusu ile daima büyük bir devlet gibi değerlendirilmesi lazım geldiğini, bu şekilde düşünmeyenlerin büyük bir hataya düşeceklerini yazmıştır.¹⁷⁴

6'ncı Balkan Ekonomik Kongresi ile 3'ncü Matbuat Kongresi, dört üye ülkenin katılımıyla, 7 Nisan 1938 tarihinde İstanbul'da başlamış¹⁷⁵ ve 14 Nisan 1937'de sona ermiştir. Kongrenin son toplantısında, Hatay meselesi üzerine Türkiye'ye destek veren konuşmaların yapıldığı göze çarpmaktadır.¹⁷⁶

Balkan Antantı Ekonomi Konseyinin kapanışında yapılan tebligatta, geçen konsey toplantısından sonra dört üye devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde artış olduğu bildirilmiş, üye devletlerin ithalat ile uğraşan veya benzer işleri yapan müesseseleri arasındaki işbirliğini artırmak için, kısa bir süre sonra Atina'da toplanma kararı alındığı duyurulmuştur. İki den fazla üye ülkenin ürettiği ürünlerin

¹⁷² Akşam, 20 Ekim 1937, s. 1, 4.

¹⁷³ Ulus, 28 Şubat 1938, s. 1, 5.

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 9 Nisan 1938, s. 1, 7.

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 8 Nisan 1938, s. 1, 7.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 15 Nisan 1938, s. 1.

Balkan devletleri dışına satışında, birlikte hareket edilmesi kararı gereğince Şubat ayında İstanbul'da yapılan, şark tütünleri hakkındaki toplantı hatırlatılmıştır. Demiryolu hatlarında müşterek tarihe uygulanması kabul edilmiş, Mayıs ayında Bükreş'te toplanılmasına karar verilmiştir. Benzer olarak üye devletlerin deniz yollarının birlikte çalışması kararı alınmış, Balkan deniz hattı anlaşması memnuniyetle karşılanmıştır. Konsey ayrıca, hava seyrüseferi tali komitesinin ve daimi turizm komitesinin faaliyetleriyle, posta ve telgraf alanında birlikte çalışmanın sonuçlarından memnuniyet duyulduğunu bildirmiştir.¹⁷⁷ Deniz yollarının birlikte çalışması kararı gereğince, Balkan devletlerinin limanları arasında açılan yeni deniz yolunun ilk seferi, 18 Mayıs 1938 tarihinde Yugoslavya'dan İstanbul'a gelen gemi ile başlamıştır.¹⁷⁸

Balkan Antantında yer alan dört Balkan devletinin uzun süre uluslararası gelişmelere birlikte tepki gösterdikleri görülmüştür. Ancak İkinci Dünya Savaşı öncesinde büyük devletlerin Balkanlara yönelik politikaları nedeniyle, gerekli güvenlik sağlanamayınca, ikili anlaşmalar yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte, savaş işaretlerinin görüldüğü dönemde Balkan Antantı devletleri ile Bulgaristan arasında güven ve anlayış ortamı yaratacak bir anlaşma imzalanması sağlanmıştır.¹⁷⁹

4 Ağustos 1936 tarihinde Yunanistan'da yaşanan rejim değişikliği Türk-Yunan ilişkilerini etkilememiştir. Yunanistan dış politikada statükocu tutumunu sürdürmekle birlikte, Avrupa'da yaşanacak bir savaştan etkileneceğini bilerek, Türkiye ile yaptığı işbirliğini askeri boyutta da geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Balkan Antantı devletleri arasındaki dayanışma azaldıkça, Türk-Yunan dayanışması artmıştır. 26 Mayıs 1937'deki İsmet İnönü'nün ziyaretini iade etmek için Meteksas Ankara'ya gelmiş, bu siyasal ziyaretlere paralel olarak askeri ziyaretler de sürdürülerek, Mareşal Fevzi Çakmak ile General Papagos aralarında görüş alışverişinde bulunmuşlardı. Bu sürecin sonucunda yeni bir askeri pakt imzalanmıştır.¹⁸⁰

Türkiye ile Yunanistan arasında paraf edilen Türk-Yunan Paktının, Celal Bayar'ın Tevfik Rüştü Aras ile birlikte Nisan 1938 tarihinde yapacağı Atina

¹⁷⁷ Cumhuriyet, 16 Nisan 1938, s. 1, 7.

¹⁷⁸ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1938, s. 1, 7.

¹⁷⁹ Baskın Oran (Editör), **Türk Dış Politikası Cilt:1 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 353.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 353-354.

ziyaretinde imzalanacağı haberleri basında yer almıştır. 10 yıl süreli olacak olan paktın birinci maddesiyle, taraflardan birisinin, sebebiyet vermediği bir taarruza uğraması durumunda, diğer taraf saldırganlara, gerekirse silahlı olarak kendi topraklarını kullandırmamayı ve tarafsızlığını korumayı taahhüt etmiştir.¹⁸¹

Bu anlaşma Yunanistan'ın kaygıları sonucu ortaya çıkmış olmakla birlikte, doğudan bir tehlike gelme olasılığı bulunmadığından, daha çok Türkiye'ye batıdan gelebilecek bir saldırı için güvence veriyordu. Yani, Türk topraklarından geçerek Yunanistan'a saldıracak bir ülke bulunmadığından Yunanistan'a bir fayda sağlamadığı söylenebilir.¹⁸²

Celal Bayar'ın Yunanistan ziyareti sırasında, imzalanan Pakt üzerine Celal Bayar Yunanlı gazetecilere verdiği beyanda, imza sırasında Meteksas'a söylediklerini tekrar edeceğini, çünkü gerçek duygularının bu olduğunu söylemiştir. Celal Bayar, her iki memlekete de büyük hizmet edildiğini, imzalanan bu anlaşmanın, Balkanlarda kurulmuş olan barışın, emniyetin, dostluğun ve ittifakın yeni bir safhası olmakla birlikte, sınırları aşarak barışa hizmet edeceğini söylemiştir.¹⁸³

Celal Bayar, 28 Nisan 1938 tarihinde Atina'dan Atatürk'e gönderdiği telgrafta, Yunan topraklarına girdikleri andan itibaren halkın ve resmi makamların büyük ve samimi tezahüratlarıyla karşılandığını, Atatürk'ün yarattığı yeni Türkiye'ye karşı gösterilen bu milli duygudan çok etkilendiğini, bu durumu bildirmeyi kendinde vazife olarak gördüğünü yazmıştır. Ayrıca, 28 Nisan 1938'de Türk-Yunan Anlaşmasının imzalandığını, ertesi gün Kral tarafından kabul edilmeleri ve öğle yemeğinde bulunmalarının muhtemel olduğunu bildirmiştir. Atatürk gönderdiği cevapta, Yunan hükümetinin ve milletinin gösterdiği, samimi bulunan tezahürattan memnuniyet duyduğunu ve imzalanan anlaşmanın iki devlet için hayırlı olmasını dilediğini yazmıştır.¹⁸⁴

Celal Bayar Yunanistan seyahati dönüşünde de, gördükleri yakın ilgiden bahsetmiş, ziyaret sırasında imzalanan anlaşmanın Meclise sunulacağını söylemiştir.¹⁸⁵ Yunus Nadi, yapılan anlaşma ile Türkiye ve Yunanistan arasında

---

¹⁸¹ Ulus, 1 Mart 1938, s. 1, 13.

¹⁸² Oran, **a.g.e.**, s. 355.

¹⁸³ Cumhuriyet, 28 Nisan 1938, s. 1, 7; Akşam, 28 Nisan 1938, s. 1.

¹⁸⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 27, 27-1.

¹⁸⁵ Akşam, 5 Mayıs 1938, s. 1, 4.

yaratılan üst seviyedeki ilişkilerinin benzerinin, yakın gelecekte Balkan Antantında da yapılacağını, böylece bölgede 60 milyonluk tek bir devlet gibi rol oynanacağını yazmıştır.¹⁸⁶

Celal Bayar 8 Mayıs 1938 tarihinde Yugoslavya'ya hareket etmiştir. Hareketi sırasında verdiği beyanda; Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras ile birlikte gittikleri Yugoslavya'da, dünyanın durumunu bir kere daha gözden geçireceklerini, bunun da ziyarete ayrıca kıymet vermekte olduğunu söylemiştir. Ziyaretin zamanlaması ile ilgili olarak, "Bu seferki seyahatimiz çok enteresan ve anlaşma yolunda bir çok memleketin sarfettikleri faaliyet ve teati ettikleri ziyaretler zamanına tesadüf ediyor." ifadesini kullanmıştır. Celal Bayar, Balkan Antantı ile müttefikimiz olan Yugoslavya'nın aynı zamanda Küçük Antant'a da üye olduğunu, kısa süre önce toplanan Küçük Antant ile Ankara'daki Balkan Antantı'nın geleceğinin birbirine çok benzediğini söylemiştir.¹⁸⁷

Celal Bayar'ın, Küçük Antant ile Balkan Antantının geleceğinin birbirine benzediği yorumuna karşılık olarak, Yugoslavya tarafından da benzer yorumlar yapıldığı görülmektedir. Ziyaret sırasında Yugoslavya Başvekili M. Stoyadinoviç yaptığı konuşmada, Küçük Antant ile Balkan Antantının geleceği ile ilgili şunları söylemiştir: "Bugün Celal Bayar ve Tefik Rüştü Aras ile konuştuklarımız şundan ibarettir. Onlar Yunan hükümet reisi ile konuştuklarını anlattılar. Ben de Sinaya'da Küçük Antant müzakerelerini anlattım. Bizim Sinaya'da yaptığımız şey, Küçük Antanla Balkan Antantının daha ahenktar bir şekilde çalışmasını temin edecek esasları tespitten ibaretti."¹⁸⁸

Celal Bayar, 12 Mayıs 1938 tarihinde Belgrad'tan Atatürk'e gönderdiği telgrafta, Türkiye ve Yugoslavya'nın takip ettiği Balkan politikasının isabetini, görüşmeler sırasında Yugoslavya'nın da belirttiğini ve seyahatten memnun olduklarını yazmıştır.¹⁸⁹

Nadir Nadi Yugoslavya seyahati ile ilgili yazısında, Yugoslavya'nın hem bir Balkan ülkesi, Hem de Orta Avrupa ülkesi olduğunu, yarımada ile ilgili olarak Balkan Antantı'na, Orta Avrupa işleri için de Küçük Antant'a bağlı olduğunu

¹⁸⁶ Cumhuriyet, 29 Nisan 1938, s. 1, 3.

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1938, s. 1, 3.

¹⁸⁸ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁸⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 35-1.

belirtmiştir. Nadir Nadi Yugoslavya Başvekili M. Stoyadinoviç'in yaptığı konuşmada, "Maksadımız orada ve burada sulhun idaresinden başka birşey değildir." ifadesini kullandığını, bu ifadeyle Küçük Antant ile Balkan Antantının barışı amaçladığını söylediğini yazmıştır.¹⁹⁰

Celal Bayar, 12 Mayıs 1938'de Yugoslavya seyahatini tamamlayarak Türkiye'ye hareket etmiştir.¹⁹¹ Celal Bayar'ın dönüşünden yaklaşık bir hafta sonra Yugoslav Genelkurmay Başkanının Türkiye'ye bir ziyarette bulunduğu görülmektedir.¹⁹²

Yunanistan ve Yugoslavya seyahatlerini değerlendiren Nadir Nadi, son birkaç yıl içinde Balkan uluslarında, milli istiklalin ve ortak çıkarların ancak birlikte çalışılarak kazanılabileceğinin anlaşıldığını yazmıştır. İlhamlarını halklarından alan Bayar, Meteksas ve Stoyadinoviç gibi devlet adamlarının yorulmak bilmez çalışmalarına bakarak, dört devlet arasındaki ilişkilerin daha da ileriye gideceğine olan inancın arttığını vurgulamıştır.¹⁹³

12 Mayıs 1938'de Yugoslavya'dan ayrılan Celal Bayar,¹⁹⁴ Bulgaristan'a da uğramış ve Bulgar Kralı tarafından kabul edilmiştir.¹⁹⁵ Celal Bayar, dönüşte Parti grubunda seyahatiyle ilgili açıklamalarda bulunurken, Bulgar Kralı ve Bulgar Başvekili ile yaptığı görüşmelerde, her ikisinin de Balkan Antantı üyeleri ile iyi komşuluk ve birlikte çalışma eğilimini ortaya koyduğunu açıklamıştır.¹⁹⁶

Tevfik Rüştü Aras, Celal Bayar'ın bahsettiği Bulgaristan ile ilişkiler konusunda detaylı bilgiler vermiştir. Tevfik Rüştü Aras, Avrupa'nın merkezinde baş gösteren fırtınanın Balkanlara sirayetini önlemek ve Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında karşılıklı emniyet havasını güçlendirmek için Türkiye'nin elinden geleni yaptığını söylemiştir. Türkiye bu amaçla, Bulgaristan ile Yugoslavya arasında bir dostluk anlaşmasının yapılmasına yardım ettiği gibi, silahların tahdidi ve askerden arındırma konusunda Balkan devletleri ile yapılan anlaşmalardaki hükümlerin iptalini sağlayabilmek için, Bulgaristan ile Balkan Birliği arasında

---

¹⁹⁰ Cumhuriyet, 13 Mayıs 1938, s. 1, 7.

¹⁹¹ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁹² Cumhuriyet, 18 Mayıs 1938, s. 1, 7.

¹⁹³ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1938, s. 1, 8.

¹⁹⁴ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁹⁶ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1938, s. 1, 7.

görüşmelerinin başlamasına da öncülük etmiştir. Bu sayede Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarındaki askersizleştirilen bölgeler kaldırılmıştır.¹⁹⁷

Tevfik Rüştü Aras, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının tekrar silahlandırılması hakkını elde ettikten ve Hatay meselesini barışçı yolla çözdükten sonra, Türkiye için öncelik sırasının Doğu Trakya'daki silahsızlandırılmış olan bölgenin silahlandırılması konusuna geldiğini söylemiştir. Almanya'nın ve Macaristan'ın, kendisine barış anlaşmaları ile getirilen silahsızlandırma hükümlerini kaldırması sonrasında, Bulgaristan'ın da benzer girişimlerde bulunabileceği düşünülerek, 1938 yılı başlarında toplanan Balkan Birliği Konseyinde, Bulgaristan'ın böyle bir girişimine karşı alınacak tavır görüşülmüş, Türkiye'nin teklifiyle, şiddetli tedbir almadan önce barışçı bir çözüm getirilmesi önerisi kabul edilmişti. Celal Bayar ile birlikte o dönemde Balkan ülkelerine düzenlenen ziyaretlere Tevfik Rüştü Aras'ta katılmış, Balkan Konseyinde Türkiye'nin girişimi ile alınan bu kararın gerçekleştirilmesinde yapılan seyahatler çok yararlı olmuştu.¹⁹⁸

Tevfik Rüştü Aras, son zamanlarda İngiltere ile Balkan işleri hakkında konuşmayı adet haline getirdiklerini, bu kapsamda Balkan seyahatine çıkmadan önce İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loren'i ziyaret ettiğini söylemiştir. Tevfik Rüştü Aras bu ziyarette, Avrupa'da yaklaşan tehlike nedeniyle, Bulgaristan'ı yola getirmenin faydalı olacağı konusunda uzlaşma sağlamış ve İngiltere'nin de Sofya'da girişimde bulunmasını rica etmişti.

Yunanistan ziyaretinde, Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'ın Meteksas ile görüşmelerinde, imkân olunca Bulgaristan ile müzakereye başlanması için zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Seyahatin Bulgaristan bölümünde, Celal Bayar ile birlikte Kral Boris ile görüşülürken, Bulgaristan'a uygulanan silahsızlandırılma hükümlerinin dostane bir çözümle kaldırılabilceği ve bunun için düşünülen çözüm yolu anlatılmış, Kral Boris teklifi sevinçle karşılanmış ve konunun Başvekil ve Hariciye Vekili Köseivanof ile görüşülmesini istemiştir. Bulgar Başvekili Köseivanof ile yapılan görüşmede, Türkiye'nin öncülüğünde Balkan Antantı ile Bulgaristan arasında bir görüşme başlatılmasına karar verilmiştir.

Türkiye dönüşünde konu Atatürk'e arz edildikten ve Vekiller Heyetinde karar alındıktan sonra, Balkan Antantının o seneki Daimi Konseyi Başkanı Yunanistan

---

¹⁹⁷ Aras, a.g.e., s. 167

¹⁹⁸ a.g.e., s. 112, 113.

Başvekili Meteksas ve Bulgar Başvekili Köseivanof'un görüşmelere başlaması için girişimlerde bulunulmuştur. Varılan anlaşma ile Balkan devletleri hakkındaki bütün silahsızlanma hükümleri kaldırılırken, Bulgaristan'da diğer Balkan Devletleri gibi, komşularıyla ihtilaflarını barışçı yollarla halletmeyi kabul etmişti. Bu kararların doğal sonucu olarak, Doğu Trakya'da silahsızlandırılmış olan hudut bölgesine Türk Ordusu yerleşmiştir.¹⁹⁹

Söz konusu anlaşma, 31 Temmuz 1938 tarihinde Balkan Antantı Daimi Konseyi Başkanı kimliğiyle Yunanistan Başvekili Meteksas ile Bulgaristan Başvekili ve Hariciye Vekili Köseivanof arasında Selanik'te imzalanmıştır. Balkan Antantı ile Bulgaristan arasında yapılan bu anlaşmayla, Bulgaristan Balkanlarda barışın korunması çalışmalarına bağlı olduğunu, Balkan devletleriyle iyi komşuluk ve güvene dayalı ilişkilerini sürdüreceğini kabul etmiştir. Anlaşmayla Balkan devletleri, anlaşmazlıklar karşısında birbirine karşı kuvvet kullanmaktan kaçınmayı ve kendilerine ilişkin olarak Neuilly Anlaşmasının askeri hususları ile Lozan Anlaşmasının Trakya sınırına ilişkin hususlarını uygulamaktan vazgeçmeyi kabul etmişlerdir.²⁰⁰ Bu anlaşmanın gereği olarak Türk Ordusu 20 Ağustos 1938 tarihinde Edirne'ye girmiştir.²⁰¹

Atatürk, 1 Kasım 1938 tarihinde Meclis açış konuşmasında Başkan Antantına ve Bulgaristan ile yapılan anlaşmaya değinmiştir. Atatürk, Balkan siyasetinin, Balkanların ortak ve Balkan devletlerinin münferit çıkarlarını birlikte sağladığını, Balkan milletlerini ayrı ayrı kalkındırdığı gibi barış yolunda dinamik olarak yürümenin güzel bir örneğini verdiğini söylemiştir. Selanik'te, Balkan Antantı devletleri adına Yunanistan Başvekili Meteksas ile Bulgaristan Başvekili M. Köseivanof arasında imzalanan anlaşmaya değinerek, bunun, barış yolundaki Türkiye'nin gayretlerinin ve Balkan devletlerinin takip ettiği sağlam politikanın güzel bir başarısı olduğunu söylemiştir.²⁰²

Celal Bayar'ın başvekilliği döneminde Avrupalı devletler ile ilişkilerde de yoğunluk yaşanmıştır. Bu dönemde, Almanya'nın Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için, başta ekonomik alan olmak üzere çeşitli girişimlerde bulunduğu, buna karşılık

¹⁹⁹ a.g.e., s. 113-115.

²⁰⁰ A. Aptülaha Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 249; Akşam, 1 Ağustos 1938, s. 1, 4.

²⁰¹ Ulus, 21 Ağustos 1938, s. 1; Akşam, 21 Ağustos 1938, s. 1.

²⁰² Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

İngiltere'nin de girişimde bularak, benzer şekilde ekonomik destek verdiği görülmektedir.

Almanya'nın iki savaş arasındaki Türkiye politikası genel hatlarıyla, Türkiye'yi denetim altına almak ya da en azından İngiltere ve Fransa'nın etkisinden uzak tutmak olmuştur. Almanya bu amaçla üç yöntem kullanmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'yi ekonomik olarak kendisine bağlamak, ikincisi kültürel ilişkiler ve propaganda faaliyetleri ile kamuoyunu etkilemek, üçüncüsü de askeri ilişkiler aracılığıyla orduyu hem Alman silahlarına bağımlı hale getirmek, hem de Alman yanlısı bir kadro oluşturmaktır.²⁰³

Türkiye'nin, oluşumunda önemli rol üstlendiği, 1934 yılında imzalanan Balkan Paktı, Balkanları kendi nüfuz alanında gören Almanya'yı rahatsız etmiştir. Türkiye'nin bölgede belirleyici rol üstlenmesi, iyi ilişkiler içinde olduğu İngiltere ve Fransa'nın da etkinliğini artıracığı için, Almanya tarafından endişe ile karşılanmıştır. Fransa zaten Küçük Antant ile Yugoslavya ve Romanya ile ittifak ilişkisi içine girmişti. Almanya'nın diğer bir rahatsızlığı da, müttefiki olan Bulgaristan'a karşı böyle bir paktın yapılmış olmasıydı.²⁰⁴

Almanya Türkiye'yi Batıdan ayırarak Berlin-Roma mihverine çekmek istemiştir. Bu gerçekleştiği takdirde Almanya, Sovyetler Birliğine karşı Boğazlarda ve Anadolu'da üstün bir duruma geçtiği gibi, Türkiye'yi bir sıçrama tahtası olarak kullanmak suretiyle, İngiliz ve Fransız sömürgeleri olan Orta Doğu'ya nüfuz etmeyi de başarabilecekti. O yıllarda Almanya ve İtalya, Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğini kışkırtmaktaydı.²⁰⁵

1936 yılı Türk-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam egemenliğini kurması, Türk-İngiliz ilişkilerini geliştirmiştir. Bu gelişme Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmediği gibi, Almanya'nın da hoşuna gitmemiştir.²⁰⁶

Türkiye Almanya ile yürütülen kliring yönteminin uygulanmasından zarara uğradığını fark ederek yapılan görüşmelerde bu konuyu gündeme getirmiştir. Kliring

---

²⁰³ Oran, a.g.e., s. 306.

²⁰⁴ a.g.e., s. 302.

²⁰⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 353.

²⁰⁶ a.g.e., s. 352.

hesaplarına göre Almanya'nın Türkiye'ye borcu bulunuyordu ve bunun ödenmesinde sorunlar yaşanıyordu.²⁰⁷

Almanya'nın ekonomik, kültürel ve askeri bağlantılar kullanarak, ayrıca propaganda faaliyetleri yürüterek nüfuz oluşturma çalışmalarından rahatsızlık duyan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ticaretini geliştirmek için görüşmelere başlamıştır.²⁰⁸

Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere ve Fransa da Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik ağırlığından rahatsızlık duymuştur. Bu yüzden İngiltere ile Eylül 1936'da, Fransa ile Haziran 1937'de kliring anlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca Karabük Demir Çelik Fabrikası için Alman Krupp firması daha iyi teklif vermesine rağmen İngiliz Brassert firması tercih edilmiştir. Çanakkale Boğazının tahkimi konusundaki anlaşma da İngilizler ile yapılmıştır.²⁰⁹

Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunun artması nedeniyle, İngiltere ile Türkiye arasındaki iktisadi ilişkiler de gelişmiş, 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile İngiltere arasında kredi anlaşması imzalanmıştır.²¹⁰ Bu anlaşma ile ilgili olarak Celal Bayar'ın açıklamasından yukarıda bahsedilmiştir.

1938 yılında Almanya'nın, iktisadi girişimler ile Türkiye'yi kendisine bağlama istekleri devam etmiştir. Berlin'de yapılan Türk-Alman ticaret görüşmeleri ile ilgili olarak, Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesinin memorandumunda bu konu görülmektedir. Memorandumdaki ifade şu şekildedir: "Ekonomik sonuçlarından başka, görüşmeler siyasi bir önemde taşımaktadır. Türkiye'nin bize eskisinden daha kuvvetli iktisadi bağlarla bağlanması gerekmektedir... Türkiye'ye verilen İngiliz iktisadi kredisi bu devletin kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğuna göre, Türkiye'yi iktisadi bakımdan Almanya'ya daha fazla bağlamak ve bu devlet üzerindeki nüfuzumuzu artırmak mümkündür."²¹¹

25 Temmuz 1938'de Berlin'de imzalanan ticaret anlaşması, ticari ilişkileri artıracak hükümler içermekteydi. Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesinin memorandumunda, İngiltere ile yapılan kredi anlaşmasına rağmen

---

²⁰⁷ Oran, **a.g.e.**, s. 305.

²⁰⁸ **a.g.e.**, s. 305, 306.

²⁰⁹ **a.g.e.**, s. 305.

²¹⁰ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1918-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 123.

²¹¹ **a.g.e.**, s. 120.

Almanya'nın Türkiye'deki artan iktisadi etkisi şu ifadelerle açıklanmıştır: “25 Temmuz 1938 tarihli Andlaşma ile Türk-Alman ticaretinde meydana gelmesi beklenen artış İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasi nüfuzunu önemli bir şekilde engelleyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında geçen Mayıs'ta yapılan ticaret anlaşmasına rağmen Almanya'nın Türkiye'deki iktisadi durumunu kuvvetlendirecektir.”²¹²

Avrupa'da siyasi durumun gerginleşmesi ve savaş olasılığının artmasıyla, Türkiye'nin tutumu daha çok önem kazanmıştır. Almanya bu yüzden Türkiye'yi kendine doğrudan bağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Bunların en önemlisi, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Temmuz 1938'de görüşerek, Türkiye'yi revizyonist devletler arasına davet etmesi olmuştur. Ribbentrop'a göre Türkiye Hatay sorununda ve Boğazlar konusunda revizyonist politikalar izlemekteydi. Numan Menemencioğlu ise, önerilen türdeki anlaşmaları Türkiye'nin sadece komşuları ile imzaladığını, İngiltere ile bile böyle bir anlaşmanın imzalanmadığı söylemiştir. Bununla birlikte, Türkiye çeşitli zamanlarda, Almanya'ya karşı taahhütlere girişmeyeceğine dair sözlü güvenceler vermiştir.²¹³

1938 yılı yaz aylarında Türkiye'yi ziyarete gelen Alman İktisat Bakanı Funk'un, Alman hükümeti adına yaptığı ittifak teklifine, Tevfik Rüştü Aras, diğer Avrupa ülkeleri ile bağlantıları izah ederek ve hükümetçe takip edilen siyasete dayanarak, olumsuz cevap vermiştir. Ancak bu görüşmede, iktidarda bulunan iki hükümet adına sözlü teminat verilerek tarafsızlık konusunda uzlaşmıştır. Tevfik Rüştü Aras görüşmede, silah dâhil olmak üzere siparişlerde bulunmak için kredi açılmasını ve Türkiye'nin Balkanlar'daki menfaatlerine saygı gösterilmesini istemiştir. Alman Bakan Funk, kendi hükümetinden aldığı geniş yetkiyle Türkiye'nin tekliflerini kabul etmiştir. Hemen başlayan kredi görüşmelerine, Celal Bayar'ın isteği ile Tevfik Rüştü Aras'ta katılmıştır. Sağlanan büyük bir kredinin yanında, o güne kadar alınamayan geniş çaplı topların siparişleri de verilmiştir.

Ekim 1938'de, 10 yıl süreli olacak şekilde 150 milyon marklık Alman kredi anlaşmasının imzalanması üzerinde görüş birliğine varılmıştır. 16 Ocak 1939'da

---

²¹² a.g.e., s. 121.

²¹³ a.g.e., s. 120; Oran, a.g.e., s. 302, 303.

Berlin’de imzalanan bu anlaşmayla, yıllık % 5 faizli olacak şekilde Türkiye Almanya’dan askeri ve sanayi ürünü alacaktı.²¹⁴

İtalya’nın izlediği yayılcı politikanın Celal Bayar’ın başvekillik döneminde de devam ettiği, Türkiye’nin askeri manevra düzenleyecek kadar gelişmeleri dikkate aldığı görülmektedir. Buna rağmen İtalya ile ilişkiler zaman zaman iyileşmiş, İtalya Montreux anlaşmasına katılmıştır.

İtalya’nın Ekim 1935’de Habeşistan’a saldırması, 1936 yılında Oniki adayı askeri olarak tahkim etmesi ve havaalanı yapması Türkiye’yi kaygılandırmıştır. 2 Ocak 1937’de İngiltere ile İtalya’nın, Akdeniz’deki statükonun korunması için anlaşma yapmasını Türkiye olumlu olarak karşılamıştır.²¹⁵ Bu anlaşma ile İtalya Türkiye’nin toprak bütünlüğünü ihlal etmeyeceğini kabul etmiş oluyordu. Türkiye bir taraftan İtalya’nın Montreux anlaşmasını imzalamasını isterken, diğer taraftan Hatay nedeniyle Fransa ile ilişkileri bozulduğundan, İtalya ile iyi ilişkiler geliştirmek istiyordu.²¹⁶

Tevfik Rüştü Aras’ın 2-3 Şubat 1937 tarihindeki İtalya ziyareti ile ilişkiler iyileşme göstermekle birlikte, Nyon Konferansında Türkiye’nin İngiltere’yi desteklemesi ilişkilerdeki iyileşmenin geçici olmasına neden olmuştur.²¹⁷

Dönem içinde Türkiye’nin ilgisini çeken bir gelişme de İtalya’nın Nyon Anlaşmasına katılım süreci olmuştur. Atatürk, Nyon Anlaşmasına İtalya’nın katılımı için Paris’te yapılan İtalya Fransa görüşmelerini takip etmiş, konu ile ilgili olarak hükümetten bilgi istemiştir.

Atatürk, 30 Eylül 1937 tarihinde Celal Bayar gönderdiği yazıda, Anadolu Ajansının, İtalya’nın Nyon Anlaşmasına katılması için yapılan müzakerelere ilişkin olarak yayınladığı telgraflarından haberi olup olmadığını sormuştur. Atatürk’ün konuya ilişkin diğer bir sorusu da, Nyon Anlaşmasını imzalayan devletlerden yalnız ikisinin, diğerlerinin onayını olmadan, aynı anlaşma ile ilgili olan meseleler hakkında karar verme yetkisine sahip olup olmadığı ile ilgilidir.²¹⁸

---

²¹⁴ a.g.e., s. 305, 306.

²¹⁵ a.g.e., s. 296, 297.

²¹⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **1919 – 1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası (Olaylarla Türk Dış Politikası)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1993, s. 113.

²¹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 342.

²¹⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 102-1.

Atatürk 30 Eylül 1937 tarihinde Celal Bayar gönderdiği diğer bir yazıda da, Paris'te yapılan toplantının sonuçlarından Hariciyenin haberi olup olmadığını, İtalya'nın teklifi üzerine Numan Menemencioğlu'nun ne yaptığını sormuştur.²¹⁹

Celal Bayar, sorulan konular üzerine Numan Menemencioğlu ile görüşüğünü, işi takip ettiği için Numan Menemencioğlu'nun, kendi adına bilgi vereceğini yazmıştır.²²⁰

Numan Menemencioğlu açıklamasında, telgrafları dikkatle okuduklarını ve Paris ile temas halinde bulduklarını bildirmiştir. Numan Menemencioğlu Atatürk'ün sorduğu soruya ilişkin olarak, kendilerine görüşmek için yetki verilmiş olsa bile, akitlerden iki devletin, diğerleri adına karar vermeye yetkilerinin olmadığı, dolayısıyla Paris'te imza edilen anlaşmanın kabulünün, Türkiye'nin vereceği karar ile mümkün olacağını belirtmiştir.

Numan Menemencioğlu ayrıca, yapılan anlaşmaya göre, İtalya'nın Türkiye çevresindeki denizlerde kontrol yapmayacağını da bildirmiştir.²²¹ Atatürk bu açıklamalar sonrasında Celal Bayar'a gönderdiği yazıda, sonuçtan duyduğu memnuniyeti bildirmiştir.²²²

Atatürk'ün 19 Ekim 1937 tarihinde Yunanistan Başvekili Metaksas ile yaptığı görüşmede, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yapabileceği faaliyetler görüşülmüştür. Atatürk bu görüşmede Metaksas'a, İtalya'nın Anadolu'ya yapabileceği bir harekât üzerinde durduklarını ve buna karşı hazırlıklı olmak için Ege'de manevralar düzenlediklerini söylemiştir. Atatürk bu manevrada ordunun, Anadolu topraklarına giren ve içeriye doğru ilerlemiş olan üstün kuvvetli düşmanı durdurulduğu ve geri dönemeyecek şekilde kıyılarına attığını açıklamıştır. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, İtalya'nın o dönemde takip ettiği politikalar Türkiye'de endişe yaratmış ve tedbir alma gereğini hissettirmişti.²²³ 9 Ekim 1937 tarihinde Ege'de başlayan ve basının geniş olarak üzerinde durduğu bu manevralara, Atatürk ile birlikte Başvekil Vekili Celal Bayar ve Vekiller Heyeti de katılmıştı.²²⁴

²¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 102.

²²⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 102-2.

²²¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 102-3, 102-4, 102-5.

²²² T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 102-6.

²²³ Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere "Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi"**, Künyesiz, Tarihsiz, s. 26-28.

²²⁴ Ulus, 10 Ekim 1937, s. 1, 4.

Habeşistan işgali nedeniyle alınan yaptırım kararlarına Türkiye'nin uymasını protesto için Montreux Anlaşmasını imzalamayan İtalya bu tutumunu zaman içinde değiştirmiş ve 2 Mayıs 1938'de Montreux Anlaşmasına katılmıştır.²²⁵

1936 yılından beri Türkiye'nin gündeminde olan ve Atatürk'ün özel olarak ilgilendiği Hatay meselesi, Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde çözümlenmiş ve bağımsız Hatay devleti kurulmuştur.

9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile Suriye arasında imzalanan ve Suriye'deki manda rejimini sona erdiren ön anlaşma, Fransa ve Suriye parlamentosunun onayından üç yıl sonra, Suriye Milletler Cemiyeti üyesi olurken yürürlüğe girecekti. Bu durumda Sancak Türklerinin statüsü tehlikeye gireceğinden, Türkiye'de büyük bir tepki uyanmıştı. Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti Konseyinde 26 Eylül 1936'da yaptığı konuşmada, Fransa'nın Suriye ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini Sancak ile de imzalamasını, Sancak halkının Suriyeliler gibi kendi işlerini kendilerinin görmesine olanak verilmesini istedi. Suriye'nin bölüneceği gerekçesiyle buna yanaşmayan Fransa ile yapılan ikili görüşmeler sonuçsuz kalınca, konu Milletler Cemiyeti Konseyine götürüldü. Konseyin atadığı raportörün önerisi 29 Mayıs 1937'de kabul edilerek, ayrı bir hukuksal varlık olarak Sancak kurulmuş oldu. Aynı gün Fransa ile Türkiye arasında iki anlaşma imzalandı.²²⁶

Milletler cemiyetinin kabul ettiği Sancak statüsünün 55'ncü maddesi gereğince, Sancağın statü ve anayasasının 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe gireceği duyurulmuştur.²²⁷

Celal Bayar Aralık 1937'de yaptığı açıklamasında, 29 Kasım 1937 tarihinin Hatay'ın bayramı olduğunu söylemiştir. Celal Bayar, bir yıl önce Hatay konusu görüşülürken içinde endişe taşıdığını, Hatay'ı kurtarma arzuları olmasına karşın, kesin sonuç alamadıklarını, oysa gelinen aşamada Hatay'ın artık kurtulduğunu ve bayram yaptıklarını söylemiştir.²²⁸

8 Mart 1937 günü Hatay'da, statüye aykırı olarak Suriye istiklalinin yıldönümünün kutlanması, resmi daireler ile okulların kapatılması sonrasında,

---

²²⁵ Oran, **a.g.e.**, s. 297.

²²⁶ **a.g.e.**, s. 283-285.

²²⁷ Ulus, 1 Aralık 1937, s. 1.

²²⁸ Ayın Tarihi, Sayı: 49, **a.g.d.**, s. 31.

delegeler tarafından 29 Kasım 1937 günü “Sancak Bağımsızlık Günü” olarak ilan edilmiş, böylece dengeleme siyaseti güdülmüştü.²²⁹

29 Kasım 1937 günü Hatay’da kutlama yapmak isteyen Türklere Fransız idaresi tarafından izin verilmemiş ve zor kullanarak gösteriler dağıtılmıştı. Atatürk bu olay üzerine yaptığı açıklamada, Hatay’daki Fransız temsilcisinin, Hatay Türklerinin bayram yapacağı bir günde eğer kutlamaları engellemişlerse buna yazık demek gerektiğini belirtmiş, bu durumun, devletler arasındaki dostluğun geleceği için olumlu yolda yürünmesi gerektiğinin henüz anlaşılmasından kaynaklandığını söylemiştir. Her şeye rağmen Cenevre’de Türkiye ile Fransa arasında imza edilen rejimin birinci safhasının Hatay Türkünün yüksek azim ve enerjisi ile başladığını, başka türlü de olamayacağını, buna Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk milletinin ve Fransa Hükümeti ile Fransız milletinin şeref ve haysiyetinin müsait olmadığını söylemiştir.²³⁰

Necmettin Sadak’ta konu ile ilgili yazısında, kutlama yapmak için hazırlık yapan Türklerin yaralanmasını ve kutlama alanlarının Fransızlar tarafından tahrip edilmesini eleştirmiştir. Necmettin Sadak, bunun nedenini bilmemekle birlikte, Fransa dışındaki Fransız idaresinin müstemlekeci ruhunun en gaddar örneği olduğunu söylemiştir.²³¹

Sancak’ta çalışan seçim komitesinin, Ankara’ya danışmadan bir seçim yönetmeliği hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyine göndermesine Türkiye sert tepki göstermiş ve 29 Aralık 1937 tarihinde, 1930 tarihli Türk-Fransız dostluk anlaşmasını feshetmiştir.²³²

Bu dönemde Mecliste yapılan görüşmelerde, pek alışık olmadık şekilde, Türkiye’nin Hatay politikasının eleştirildiği ve değiştirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde 27 Mayıs 1938 tarihinde, Hariciye Vekâletinin bütçe görüşmeleri yapılırken, Sinop mebusu Yusuf Kemal Tengirşek söz alarak, basından öğrendikleri ve Hükümete yönelttikleri sorulara aldıkları cevaba göre Hatay’da Türklere feci şeylerin yapıldığını, Türküm diyene eza çektirildiğini, halkevleri gibi Türk kültürüne ait yerlere baskın yapıldığını söylemiştir. Yusuf

²²⁹ Ergünez Akçora, “Hatay’ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri (Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler)”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara, 2002, s. 344.

²³⁰ Ulus, 1 Aralık 1937, s. 1.

²³¹ Akşam, 1 Aralık 1937, s. 1.

²³² Oran, **a.g.e.**, s. 288.

Kemal Tengirşek, o zamana kadar alınan tedbirlerin yeterli olmadığını ve yeni tedbirlerin alınmasını gerekli olduğunu, Hükümetin hareket tarzını değiştirmesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra söz alan Urfa Mebusu Fuad Gökbudak'ta, Arap ve Fransız cepheli bir Türk davasının içinde olduklarını söyleyerek, Araplar hakkında olumsuz görüşler bildirmiştir. Söz alan Celal Bayar yaptığı çok kısa konuşmasında, mebusların özgürce söz alarak kanaatlerini söyleme haklarının bulunduğunu ve söylenen sözlerin de kendi kişisel görüşleri olduğunu belirttikten sonra, Fuad Gökbudak'ın bir sözü üzerinde durmasının gerekli olduğunu söylemiş, "Dava ancak kendi davamızdır. Bizim davamızda Arab cephesi yoktur." açıklamasını yapmıştır.²³³

Celal Bayar bu açıklamasından iki gün sonra, 29 Mayıs 1938 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada, günün en önemli meselesi olarak tanımladığı Hatay hakkında şunları söylemiştir: "Hatay, her şeyden evvel, tekrar ederim ki, Türktür ve Hatay ekseriyeti ile, kültürü ile Türk olarak kalacaktır." Hatay'ın milli mücadele sırasında, diğer şehirler gibi istiklali uğruna fedakârlık yaptığını, böyle bir halkın bırakılamayacağını, Türkiye Cumhuriyetinin bunu yapamayacağını söylemiştir. Celal Bayar, haklı olunan Hatay konusundaki kararlılığı şu şekilde açıklamıştır: "Biz hiç kimsenin topraklarına gözümüzü dikmiş değiliz, hiç kimseden bir şey istemiyoruz. Ancak, milli hakkımızı istiyoruz. Bu milli hakkımızı istediğimiz zaman bunda tolerans hissesi olmadığını da ilâve etmekten, çekinmiyoruz. Hak gözetilir ve istenir. Biz başkalarının hakkına riayet ediyoruz ve isteriz ki başkaları da bizim hakkımıza riayetkar olsun."

Celal Bayar bu konuşmasında Hatay'da yaşanan gelişmeler hakkında da bilgi vermiştir. Celal Bayar, Milletler Cemiyetinin seçimlere nezaret etmesi için gönderdiği heyetin çekildiğini, seçimlerin de daha emniyetli ve esenlik içinde yapılması için ertelendiğini söylemiştir. Hatay için mevcut garanti anlaşmasında göz önünde bulundurulacak askeri hususlara ilişkin görüşmelerin devam ettiğini de açıklamıştır. Celal Bayar, Fransızlar ile iyi ilişkileri sürdürmek istediklerini, Hatay meselesinin çözümünün ancak, Türk çoğunluğun oluşturacağı hükümet ve Türk kültürü altında yaşamakla mümkün olacağını açıkladığı konuşması şu şekildedir: "Biz meseleyi, dostane bir şekilde halletmek prensibinden ilham alarak, Antakya'daki

²³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:25, İçtima:3, 27 Mayıs 1938, 68'nci İçtima, 1'nci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1938, s. 246-249.

heyetimize son talimatı vermiş bulunuyoruz. Diğer tarafta aynı ilham ve aynı prensiple hareket ettikleri takdirde bu davanın, yani askerî müzakerenin, iyi bir surette biteceğini ümid etmek caizdir. Hatay davamızın mesud bir tarzda halledilmesi ve Fransızlarla çok çetin bir imtihan geçirmekte olan dostluğumuzun mahfuz kalması (korunması) için, ki bunu her taraf da istemektedir, askerî müzakerenin evvel emirde itilâf (uzlaşma) ile neticelenmesini zarurî addetmekteyiz... Eğer davamızı dostane bir şekilde halletmek imkânı bulursak herkesten evvel biz sevineceğiz. Şurası muhakkaktır ki, bu milli dava ancak, Hatayı Türk ekseriyeti içerisinde bir Hükümet kurmuş ve Türk kültürü ile idare olunur bir halde görmekle hallolunabilir. Bu gün dava, henüz size bu dediğim hal tarzıma fiiliyatta isal edilmiş (ulaşmış) olarak ifade olunabilecek bir vaziyette değildir. Fakat bundan evvelki vehameti muhafaza ettiğini söylersem haksızlık yapmış olurum. Daha mülayim, daha samimî diyeceğim, hava esmeğe başlamıştır ve bu hava öyle esmekte devam ederse orada, beklediğimiz dostluk esasları dâhilinde, bir neticeye varmak mümkün görünmektedir.”

Celal Bayar, Meclisin tatile girecek olması nedeniyle, Hatay meselesinin çözümü için Meclisten yetki istemiştir. Bu konuda hazırlanan taktir, oylamaya katılan 275 mebus tarafından kabul edilmiş ve istenen yetki verilmiştir.²³⁴

Atatürk, bu açıklamanın yapıldığı 29 Mayıs 1938 tarihinde Mersin ve Adana'ya giderek Orduyu denetlemiştir. Türkiye'nin kararlılığı ve revizyonist devletlere karşı Akdeniz'de Türkiye'nin öneminin artması nedenleriyle, İngiltere'nin uyarıları sonucu Fransa'nın geri adım attığı görülmüştür. İlk olarak Milletler Cemiyeti Konseyi Seçim Yönetmeliğinde Türkiye'nin istekleri kabul edilmiştir. Ancak Türkiye çalışmalarından hoşnut olmayınca, Fransa ile birlikte Milletler Cemiyetine başvurarak, Milletler Cemiyeti Seçim Komitesinin çalışmasının durdurulmasını istemiştir. Seçim Komitesinin 29 Haziran'da Sancak'tan ayrılmasıyla seçim uluslararası denetimden çıkarılmıştır. 30 Haziran tarihinde de Fransa ile ikili görüşmeler başlatılmıştır.²³⁵

Atatürk hasta olmasına rağmen Hatay meselesi ile yakından ilgilenmiştir. Savarona'da başkanlık yaptığı ve Hatay meselesinin görüşüldüğü kabine toplantısı altı saatten fazla sürmüştür.²³⁶ Savarona'daki kabine toplantısından sonra Atatürk,

²³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5 Cilt:26, İçtima:3, a.g.e., s. 508.

²³⁵ Oran, a.g.e., s. 288.

²³⁶ Atay, Çankaya, s. 533.

Kazım Özalp ile Hatay meselesini konuşmuş ve Milli Müdafaa Vekili olması nedeniyle Hatay işinde ona önemli görevlerin düşebileceğini söylemiştir. Atatürk, Hatay konusunda gerekirse Makedonya'daki ihtilal çeteleri gibi bir teşkilat kurulmasını istemiş, Kazım Özalp'ın önceden Makedonya'da Selanik vilayeti takip kumandanlığında bulunması nedeniyle böyle bir teşkilatın nasıl kurulacağı hakkında tecrübeli olduğunu, bu iş için yeterli tahsisatın sağlanabilmesi için Celal Bayar ile görüşeceğini belirtmiş, "Hatay mutlaka bizim olmalıdır." diyerek sözlerini tamamlamıştır.²³⁷

Yapılan Türk-Fransız görüşmelerinde uzlaşa sağlanması üzerine askeri anlaşma imzalanmıştır. Atatürk'ün ısrarı ile bir pazar günü olan 3 Temmuz 1938'de, Fransa Dışişleri Bakanlığı açtırılarak verdirilen talimat sonucu Antakya'da imzalanan anlaşmayla, Sancak'a bir saldırı durumunda alınacak önlemler düzenlenmiştir. Anlaşmada, bir albay komutasında Sancak'a girecek 2500 kişilik Türk birliğinin giriş gününün birlikte kararlaştırılması öngörülmüştü. Ancak Türkiye'nin ısrarı üzerine ertesi gün, yani 4 Temmuz 1938'de Türk birliği Sancak'a girmiştir.²³⁸ Bu gelişmeye paralel olarak Türk-Fransız dostluk anlaşması, 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Tefvîk Rüştü Aras ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Henri Ponsot arasında imzalanmıştır.²³⁹

Celal Bayar, Hatay'a Türk ordusunun girişi nedeniyle Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a gönderdiği kutlama telgrafında, bu gelişmeyi Türkiye'nin siyasi hayatında önemli bir aşama olarak gördüğünü söylemiştir.²⁴⁰

24 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde, 40 üyeli Mecliste Türkler 22 milletvekillik kazanarak çoğunluğu sağlamışlardı. 2 Eylül 1938'de açılan Mecliste, Tayfur Sökmen devlet başkanı olmuş, aynı gün uluslar arası ortamda kabul edilen Sancak adı Hatay olarak değiştirilmiştir.²⁴¹

Atatürk 1 Kasım 1938 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında, geçen sene, Türkiye ile Fransa ilişkilerinin gelişmesinin Hatay meselesinin iyi bir yönde gelişmesiyle mümkün olacağını söylediğini hatırlatmıştır.

---

²³⁷ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 65.

²³⁸ A. Akşin, **a.g.e.**, s. 306; Oran, **a.g.e.** s. 288-289.

²³⁹ Akşam, 4 Temmuz 1938, s. 1.

²⁴⁰ Yusuf Sarımay, "*Atatürk'ün Hatay Politikası (Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler)*", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara, 2002, s. 424.

²⁴¹ Oran, **a.g.e.**, s. 288-289.

Gelinen aşamada Hatay'ın millet meclisine ve istiklaline kavuştuğunu, böylece iki devlet arasındaki ilişkilerin Türk-Fransız anlaşmasıyla dostane bir hale geldiğini vurgulamıştır.²⁴²

3.1.5. İç Gelişmeler

Celal Bayar Meclisten güvenoyu aldıktan dört gün sonra Atatürk ile beraber doğu seyahatine çıkmıştır. 12 Kasım 1937 tarihinde başlayan doğu seyahatine Atatürk ve Celal Bayar ile birlikte, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve Nafia Vekili Ali Çetinkaya da katılmıştır.²⁴³ Atatürk doğu seyahati dönüşünde, izlenimleri hakkında Ulus gazetesine verdiği beyanatta; seyahati sırasında incelemede bulunduğu 11 vilayette, madenlerde çalışanlardan, tarlada çalışan kadınlara kadar herkesin, Türkiye Cumhuriyetinin zengin ve kuvvetli olması için, kendi rızkından fazlasını seve seve devlet hazinesine verdiklerini gördüğünü söylemiştir.²⁴⁴

Celal Bayar'da, 9 gün süren ve 21 Kasım 1937'de sona eren seyahat hakkındaki izlenimlerini açıklamıştır. Sivas'ta demiryoluna ait büyük inşaatı görmekten zevk duyduklarını, şehir ortasında yapılacak inşaatla Sivas'ın güzel bir görünüme sahip olacağını söylemiştir. Malatya yeni eserleriyle, kurulmakta olan dokuma fabrikasıyla ve bu sayede oluşan modern mahallesiyle dikkatlerini çekmiştir. Diyarbakır'a giderken Hazar gölüne gidilmiş, bakır ve maden ocaklarında çalışanlar ile Diyarbakırlılar için burada tesis yapılmasına karar verilmiştir. Atatürk Ergani bakır madenlerinde, yapılan ve yapılacak olan tesisler hakkında bilgi almıştır. Maden için yapılacak işlerin planlandığı gibi düzgün gittiği görülmüş, bir sene sonra bakır madeninin tesislerde elde edileceği yetkililerce söylenmiştir. Elektrik ışıkları içinde görülen Diyarbakır'daki halk, yüksek medeniyete sahip bir cemiyet olarak görülmüştür.

Celal Bayar, Dersim'de yerleşim sorunlarıyla ilgilenmiştir. Dersim'de yerleşmeye uygun alanların incelenerek modern yerleşim yerlerinin oluşturulacağını, uygun yaşam koşuluna sahip olmayanlar için de verimli toprakların bulunacağını söylemiştir. Adana'yı dolaşırken gördüklerinden etkilenmişler, şehrin imarının özel

²⁴² Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

²⁴³ Ulus, 13 Kasım 1937, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı: 48, a.g.d., s. 6.

²⁴⁴ Ulus, 22 Kasım 1937, s. 1.

bir dava olarak görüldüğü, burada Mısır gibi, hatta daha güçlü bir ülke yaratılabileceği ifade edilmiştir. Mersin’de ilgililerle birlikte incelemelerde bulunulmuştu. Ereğli’deki devlet kumaş fabrikasında incelemeler yapılmış, Afyon’da görülen gelişme memnurluk verici olmuştur. Eskişehir’de de hükümet temsilcileri ve havacılarla görüşmeler yapılmıştır.²⁴⁵

Celal Bayar başvekil olduktan hemen sonra, iç politika alanındaki en önemli icraatını yapmış ve İsmet İnönü’nün başvekilliğinin son döneminde devlet teşkilatında oluşturulan siyasi müsteşarlıklar kaldırılmıştır. Celal Bayar’ın İsmet İnönü’den sonraki başvekillik döneminde, gerek yöneticilerde, gerekse iç politikada bir değişikliğe gidilmediği halde, yeni oluşturulmuş olan siyasi müsteşarlıkların hemen kaldırılması dikkat çekici bir gelişme olarak görülmektedir. Bu yüzden, siyasi müsteşarlıkların hangi amaçlarla kurulduğu, ne gibi bir işlevi yerine getirdiği ve İsmet İnönü’den sonra neden hemen kaldırıldığı konuları detaylı olarak araştırılmıştır. Bununla, iki başvekil arasında siyasi alanda bir farklılık olup olmadığı ve Atatürk’ün bu gelişmeye etkisinin ne olduğu sorularına cevap aramak amaçlanmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunun 2 Şubat 1937 tarihli toplantısında, Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılması öngörülen değişiklikler görüşülmüştür. Daha önce verilmiş olan grup kararı gereğince, CHP Meclis Grup Başkan Vekili Trabzon Mebusu Hasan Saka tarafından hazırlanan siyasi müsteşarlıkların oluşturulması hakkındaki kanun tasarısı üzerinde görüşmeler yapılmış, teklifin esas prensipleri kabul edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilmesi kabul edilmiştir.²⁴⁶

İsmet İnönü ve 153 milletvekilinin verdiği kanun teklifi ile Teşkilatı Esasiye Kanununda bazı değişiklikler öngörülmüştü. Bu değişikliklerin bir tanesi de Siyasi Müsteşarlıkların kurulması ile ilgili olmuştur. Kanun teklifi hakkında görüş açıklamak için Meclis kürsüsüne gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, yaptığı uzun açıklamasının son bölümünde, oluşturulmak istenen siyasi müsteşarlıklar hakkında bir kaç cümle söylemiştir. Şükrü Kaya, İsmet İnönü’nün daha önce belirttiği şekilde, hükümet teşkilatında görülen lüzum üzerine siyasi müsteşarlıkların oluşturulmasının gerekli görüldüğünü belirtmiş, bunun oluşturulabilmesi için Teşkilatı Esasiye

---

²⁴⁵ Ulus, 25 Kasım 1937, s. 1, 8.

²⁴⁶ Ulus, 3 Şubat 1937, s. 1.

Kanununda formaliteye ilişkin bazı maddelerin değiştirilmesinin istendiğini açıklamıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılması öngörülen üç değişiklik teklifi de, 5 Şubat 1937 tarihinde Mecliste ele alınmıştır. Yapılan görüşmelerde, Teşkilatı Esasiye Kanununun 2'nci maddesinde öngörülen, Türkiye devletinin, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı olduğu, resmi dilinin Türkçe ve başkentinin Ankara olduğuna ilişkin değişiklikle; 77'nci maddesinde öngörülen, çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanların devlet tarafından idare edilmesi değişikliği üzerinde detaylı görüşmeler yapılırken, siyasi müsteşarlıkların oluşturulması hakkındaki teklif üzerine herhangi bir görüş belirtilmemiş, kanun teklifi olduğu şekliyle kabul edilmiştir.

Siyasi müsteşarlıkların oluşturulması hakkında Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılmasını öngören kanun tasarısı, görüşmeye katılan 333 mebusun kabul oyu ile kanunlaşmıştır. Bu kanunla; Teşkilatı Esasiye Kanunun 44'üncü maddesinde yapılan değişiklikle, siyasi müsteşarların Meclis üyeleri arasından başvekil tarafından seçilerek, cumhurbaşkanının onayına sunulacağı; 47'nci maddede yapılan değişiklikle, vekillerin ve siyasi müsteşarların vazife ve mesuliyetlerinin özel kanun ile düzenleneceği; 49'uncu maddede yapılan değişiklikle, izin veya başka bir sebeple ayrılan bir vekile, icra vekilleri heyetinden bir başka vekilin veya siyasi müsteşarın geçici olarak vekâlet edebileceği, ancak vekâlet sayının birden çok olamayacağı, siyasi müsteşarın yapacağı vekâlet için hazırlanacak kararnamenin Meclise arz edileceği öngörülmüştür. Ayrıca, 50'nci ve 61'inci maddelerdeki değişikliklerle, vekillerin ve siyasi müsteşarların Divanı Aliye sevki konusunun düzenlendiği görülmektedir.²⁴⁷

Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan bu değişiklik sonrasında, 8 Şubat 1937 tarihinde kabul edilen Siyasi Müsteşarlıklar Kanunuyla gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre siyasi müsteşarlar, vekâlet işlerinde vekile yardımcı olmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından başvekil tarafından seçilecek, müsteşarların sayısı ve hangi vekâlet işlerinde görevlendirileceği başvekil tarafından belirlenecektir. Gerekli görülmesi durumunda, bir vekâlet için birden fazla siyasi müsteşar seçilebilecektir. Siyasi müsteşarların icra vekilleri heyetine katılmaları

²⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:16, İctima:2, 5 Şubat 1937, 1'inci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 58-75.

ancak başvekilin daveti ile olabilecek, kullandıkları oylar da yalnızca danışma niteliğini taşıyacaktı.²⁴⁸

Kanunun kabulünden yaklaşık iki hafta sonra, 23 Şubat 1937 tarihli kararname ile İsmet İnönü'nün başvekilliği döneminde atanan ilk siyasi müsteşarlar şu kişilerden oluşmuştur; Malatya Mebusu Abdülmuttalip Öker Dâhiliye Vekilliği Siyasi Müsteşarı, Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu Maarif Vekilliği Siyasi Müsteşarı, Trabzon Mebusu Sırrı Day Nafia Vekilliği Siyasi Müsteşarı, Mardin Mebusu Rıza Erten Ziraat Vekilliği Siyasi Müsteşarı, Konya Mebusu Ali Rıza Türel İktisat Vekilliği Siyasi Müsteşarı, Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği Siyasi Müsteşarı.

Boş kalan bazı siyasi müsteşarlıklara daha sonra atama yapılmıştır. Gaziantep Mebusu Numan Menemencioğlu Hariciye Vekilliği Siyasi Müsteşarlığına, Kayseri Mebusu Faik Baysal Maliye Vekilliği Siyasi Müsteşarlığına atanmıştır. Boşalan Ziraat Vekilliği Siyasi Müsteşarlığına da Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan'ın atandığı görülmektedir.²⁴⁹

Başvekil İsmet İnönü'nün değişmesinin basında nasıl karşılandığı hakkında yukarıda yapılan incelemede, uygulanan politikada bir değişikliğe neden olmayacağı şeklindeki yorumlara herhangi bir tepki gösterilmezken, değişikliğinin daha geniş etkilerinin olacağı, Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılacağı ve seçimlerin yenileneceği yönünde yapılan yorumlara müdahale edildiği, Tan gazetesinin geçici olarak kapatıldığı anlatılmıştı.

Celal Bayar hükümetinin uygulamalarına bakıldığında, uygulanan politikalara devam edildiği, yönetimde bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir. Yeni hükümet kurulurken, görev almak istemeyen Refik Saydam dışındaki İsmet İnönü hükümetinin aynen korunmasına gösterilen özenin, siyasi müsteşarların atanmasında da benzer şekilde gösterildiği görülmektedir.

Yeni hükümette siyasi müsteşarlıklarda bir değişiklik yapılmamış, Celal Bayar'ın önerdiği, İsmet İnönü Hükümetinde yer alan siyasi müsteşarlar Atatürk tarafından onaylanmıştır. Yeni Hükümette; Kocaeli Mebusu Salâhaddin Yargı Adliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Denizli Mebusu Necibali Küçüka Milli Müdafaa Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Malatya Mebusu Abdülmuttalip Öker Dâhiliye Vekâleti Siyasi

²⁴⁸ Aydın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 39, Ankara, 1-28 Şubat 1937, s. 29.

²⁴⁹ Goloğlu, a.g.e., s. 219, 220.

Müsteşarı, Gaziantep Mebusu Numan Menemencioğlu Hariciye Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Kayseri Mebusu Faik Baysal Maliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Erzurum Mebusu Nafi Atuf Kansu Maarif Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Trabzon Mebusu Sırrı Day Nafia Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Konya Mebusu Ali Rıza Türel İktisat Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Mardin Mebusu Rıza Erten Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarı, Kastamonu Mebusu Tahsin Coşkan Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarı olarak görev almıştır.²⁵⁰

Yapılan atamalar incelendiğinde; İsmet İnönü hükümetindeki siyasi müsteşarların yerlerini koruduğu, Refik Saydam'ın yerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine atanan Siyasi Müsteşar Hulusi Alataş'ın yerine atama yapılmadığı, ziraat vekâleti siyasi müsteşarlığına iki kişi atanırken, gümrük ve inhisarlar vekâletine siyasi müsteşar atanmadığı görülmektedir.

Celal Bayar'ın, yöneticilerin değiştirilmemesi konusunda gösterdiği bu hassasiyetin, başvekilliği süresince devam ettiği görülmektedir. 28 Ekim 1937 tarihinde Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda seçimler yapılmış, Meclis Grubu Başkan Vekilliklerine tekrar Hasan Saka ve Doktor Cemal Tunca seçilmiştir.²⁵¹ Meclisteki 17 ihtisas encümenliğine de seçimler yapılmış, eskisine oranla bir değişiklik yapılmamıştır.²⁵² 1 Kasım 1938 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Abdülhaluk Renda tekrar seçilmiştir.²⁵³

Celal Bayar 1938 yılının yaz aylarında, üzerinde tartışmalar yapılan seçimler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Atatürk'ün seçimler için ne düşündüğünü sorması üzerine, Celal Bayar; “Daha biraz vaktim var fakat siz ne emrederseniz, o olur.” dediğini, “Yapabilir misin?” sorusunu da, “Muktedirim” şeklinde cevap verdiğini, Atatürk'ün ise “Dursun, ilerde düşünürüz...” dediğini belirtmektedir.²⁵⁴

Atatürk, 1938 yılında Meclisin açılışı yapılırken, Mecliste ve Parti Grubunda yenilenmesi gerekli olan seçimler için ne düşündüğünü sorduğunda, Celal Bayar,

²⁵⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F:126-7.

²⁵¹ Ayın Tarihi, Sayı: 47, a.g.d., s. 17.

²⁵² Ulus, 6 Kasım 1937, s. 1.

²⁵³ Cumhuriyet, 2 Kasım 1938, s. 1, 7; Akşam 2 Kasım 1938, s. 1, 6.

²⁵⁴ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 85.

teamül çerçevesinde hareket edileceği ve şahıslarda bir değişiklik yapılmayacağı cevabını vermişti. Atatürk de bu şekilde olmasının uygun olacağını söylemiştir.²⁵⁵

Dönem içindeki basın incelendiğinde, siyasi müsteşarlar ile ilgili haberlerin basında pek yer almadığı görülmektedir. Seyrek olarak basında yer bulan küçük bir haberde, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına B. Hüsamettin'in atanacağına dair bilgi yer almıştır.²⁵⁶ Vekillerin yaptığı faaliyetlerin basında yer alırken, siyasi müsteşarlara ait haberlerin basında yer almamasından, siyasi müsteşarların yürüttükleri faaliyetlerin neler olduğu hakkında zihinlerde soru işareti oluşması mümkündür.

Hariciye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu'nun çalışmaları ise basında geniş olarak yer almıştır. Numan Menemencioğlu'nun, Celal Bayar'ın hükümet programının Mecliste okunduğu günlerde Suriye'ye yapmış olduğu seyahat ve gördüğü üst düzeydeki ilgi, Suriye Başvekili ile görüşmesi birinci sayfa haberleri arasında yer almıştır.²⁵⁷ Numan Menemencioğlu, seyahatinin Beyrut bölümünde, Suriye'nin Fransız olağanüstü Komiseri tarafından onuruna bir yemek verilmiş, yemeğe Suriye ve Lübnan devlet adamlarıyla, Hatay'da yapılacak seçimleri kontrol edecek Milletler Cemiyeti yetkilileri de katılmıştır. Bu haber de diğer haber gibi birinci sayfada yer almıştır.²⁵⁸ Numan Menemencioğlu'nun faaliyetlerinin basında geniş şekilde yer alması, siyasi müsteşarlığı görevinden çok, gündemde bulunan Hatay meselesi ile ilgili aldığı görev gereğince olduğu değerlendirilmektedir.

Siyasi müsteşarlıkların neden oluşturulduğu ve amacının ne olduğu hakkında değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği seyahatinde üzerinde durduğu konulardan birisinin de bakanlık komiserliği olduğu söylenmiştir. Sovyetler Birliğindeki tek parti, vekilleri seçtiği gibi, aynı zamanda seçtiği güvenilir partililer tarafından, komiser olarak vekâletler denetlenmiştir.²⁵⁹

Celal Bayar, siyasi müsteşarlığın ortaya çıkış nedeni olarak İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliğine yaptığı geziyi göstermiştir. Celal Bayar, İsmet İnönü'nün bu gezisinden getirdiği fikirlerinden bir tanesinin de siyasi müsteşarlık olduğunu,

---

²⁵⁵ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 103.

²⁵⁶ Akşam, 11 Kasım 1937, s. 2.

²⁵⁷ Ulus, 11 Kasım 1937, s. 1.

²⁵⁸ Ulus, 13 Kasım 1937, s. 1.

²⁵⁹ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986, s. 52, 53.

bununla yeni bir kontrol mekanizması oluşturmak istediğini belirtmiştir. Sovyetler Birliğinde bu türdeki müsteşarlığın, Kızıl Ordu adına hükümeti kontrol için kurulduğuna dikkat çeken Celal Bayar, Türkiye’de vekilleri Meclis seçtiği için, kontrolün de Meclis tarafından yapılması gerektiğine inandığını belirtmiştir.²⁶⁰

İsmet İnönü hatıralarında, Sovyetler Birliğine yaptığı seyahat üzerinde geniş olarak durmasına rağmen, Celal Bayar’ın bahsettiği şekilde, siyasi müsteşarlığı çağrıştıracak yönde bir gözleminden bahsetmemiştir.²⁶¹

Dönemin tanıkları Atatürk’ün siyasi müsteşarlığa yaklaşımı hakkında bilgi vermişlerdir. Genel kanı, Atatürk’ün siyasi müsteşarlık uygulamasını beğenmediği ve kaldırmak istediği yönündedir.

Celal Bayar, Atatürk’ün siyasi müsteşarlığa karşı olan tavrı ile ilgili olarak, Atatürk’ün yapılan girişimlere hemen engel olmadığını, sonuçlarını görmek istediğini söylemiştir. Celal Bayar siyasi müsteşarlıkla ilgili olarak, kendisinin başvekilliği döneminde, evinde yapılan bir vekiller heyeti toplantısında, konunun görüşüldüğünü ve kaldırılmasına karar verildiğini açıklamıştır.²⁶²

Hilmi Uran, Atatürk’ün siyasi müsteşarlığa karşı olan tavrını Celal Bayar’dan farklı olarak nitelemiştir. Hilmi Uran, siyasi müsteşarlığın idare hayatına yenilik getireceğini ve verimli olacağını savunanların başında İsmet İnönü’nün bulunduğunu, Atatürk’ün ise bu teşkilatı lüzumsuz ve faydasız bulduğunu ve beğenmediğini söylemiştir. Hilmi Uran, Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarı Rıza Erten’in kendisine anlattığına göre, 30 Eylül 1937 tarihinde²⁶³, siyasi müsteşarların çağrılarak istifa ettirildiğini nakletmiştir. Hilmi Uran, Celal Bayar’ın evinde yapılan ve siyasi müsteşarların da katıldığı toplantıda, siyasi müsteşarlıkların gerekli olup olmadığı yönünde görüşmeler yapıldığını ve sonunda kaldırılmasına karar verildiğini söylemiştir.²⁶⁴

Atatürk kendi el yazısıyla yazdığı yazıda, siyasi müsteşarlıklar hakkındaki düşüncelerini açıklamış ve bu doğrultuda teklifte bulunmuştur. Atatürk, kendisine göre, siyasi müsteşarlıkların oluşturulma gerekçesini şu şekilde yazmıştır:

---

²⁶⁰ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 40, 41.

²⁶¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 505-516.

²⁶² Saray, **a.g.e.**, s. 40, 41.

²⁶³ “Aşağıda yapılan açıklamalardan, Hilmi Uran’ın 30 Eylül 1937 olarak açıkladığı tarihin 22 Kasım 1937 olduğu anlaşılmaktadır.”

²⁶⁴ Uran, **a.g.e.**, s. 305, 306.

“Vekâletlerin ve vekillerin yüksek mesuliyetlerinde, kendilerine yardımcı olmak, yani onların yükünü ve mesuliyetini tahfif etmek (hafifletmek): Bir de Cümhuriyet Hükümetinin birbirini velyedecek (birbiri ardına gelecek) Devlet adamlarını yetiştirmek.”

Atatürk yazısında, yetkili olan vekillerin kuvvet ve kudretlerinin kendi şahıslarına ait olması gerektiğini, diğer bir kişinin bunlara katılımının, vekâletlerin ve vekillerin kuvvet ve kudretini azaltacağını belirtmiştir. O dönemdeki siyasi müsteşarların temiz ve iyi huylu oldukları şüphesiz olmakla birlikte, her zaman bu kadar güzel ahlaklı kişilerin bir araya gelmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir. Atatürk, ileride vekilin yanında geçinemeyeceği bir siyasi müsteşar olması durumunda vekâletin işlerinde kargaşalık olacağını, siyasi müsteşarların, vekilden emir almak istemeyebileceğini, kendi değerlendirme ve fikirlerinin uygulanmasını isteyebileceğini söylemiştir. İki tarafın da ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bazen bakış açılarında farklılıklar olabileceğini, bunun anlaşmazlıklar doğuracağı ve bundan hükümetin zaafa uğrayacağını vurgulamıştır. Atatürk, müsteşarların memur olduğunu belirtmiş ve vekilleri kontrol etmesinin uygun olmadığını şu şekilde ifade etmiştir; “Biz, intihap edilen (seçilen) ve mazharı itimat olan (güven duyulan) vekilleri kontrol ettirmeği ise hiçbir zaman düşünmedik ve düşünmeyiz.”

Atatürk, bu durumda Siyasi Müsteşarlıkların oluşturulmasının en önemli ve tek amacının, gerçekten vekil olma yeteneği görülenlerin fiilen yetiştirilmesi olabileceğini, oysa uygulamanın buna uymadığını, vekil olmaya layık kişilerin emir altında çalışmak alışkanlığı edinmeksizin daha mükemmel vekil olabileceklerini belirtmiştir. Fransa da uygulanan bu yöntemin Hükümet içinde zafiyet doğurduğunu söyleyen Atatürk, kendi değerlendirmesine göre, siyasi müsteşarların vekillerin otoritelerini sınırlandıracağı ve düşünülen faydaları vermeyeceği yönünde olduğunu, uygulamalarda ve son seyahatinde edindiği izlenimlerinin de bu görüşünü desteklediğini ifade etmiştir. Celal Bayar’a gönderdiği anlaşılan bu yazıda Atatürk, yaptığı değerlendirme sonunda, eğer kendisiyle aynı fikirde ise, “rejimin istiklali” için Siyasi Müsteşarlığı kaldırmayı teklif etmiştir.²⁶⁵

---

²⁶⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128-1, 128-2, 128-3, 128-4, 128-5, 128-6, 128-7, 128-8.

Atatürk bu yazısında, Siyasi Müsteşarlık hakkındaki görüşlerinin, son seyahati sırasında edindiği izlenimlerle desteklendiğini söylemişti. Atatürk'ün son seyahati Doğu seyahati olmuştur. Atatürk Doğu seyahatinden Ankara'ya dönerken, Dâhiliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Abdülmuttalip Öker'in Şükrü Kaya'ya göndermiş olduğu şifreyi okuduktan sonra tepki gösterdiği anlatılmaktadır. Gelen şifre, asayişin normal olduğu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyonlarının normal çalıştığı yönündeydi. Atatürk Şükrü Kaya'ya, Dâhiliye Vekâletinin ne zamandan beri Türkiye Büyük Millet Meclisini denetlediğini sormuş, böyle bir yetkilerinin olmadığı, sadece kendisine bilgi verildiği cevabını almıştı. Ancak Atatürk, Dâhiliye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Abdülmuttalip Öker'in, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ilgili gönderdiği şifreyi eleştirmiş ve Siyasi Müsteşarlığın kaldırılması gerektiğini söylemiştir.²⁶⁶

Celal Bayar, iktisat vekilliği döneminde, kendi vekâletine de bir siyasi müsteşarın atandığını, ancak kendisinin siyasi müsteşarı işlerine karıştırmayıp uzak tuttuğunu söylemiştir.²⁶⁷ Celal Bayar, kendi vekilliğinde, siyasi müsteşarın²⁶⁸ hükümet işlerini aksatmadığını, çünkü ona önemsiz işlerin araştırılması görevini verdiğini, sonuçta kendisinin karar verdiği şekilde uygulandığını belirtmiştir. Ancak bazı vekâletlerde siyasi müsteşarların işlere ağırlığını koyduğunu, bu yüzden sıkıntı yaşandığını söyleyen Celal Bayar, kendi evinde yapılan Vekiller Heyeti toplantısında Atatürk'ün bu konuya dikkat çektiğini anlatmıştır. Atatürk, konu ile ilgili olarak, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'a, kendisinin eski bir general olarak ordu komutanları ile her konuyu görüşüp anlaşabileceğini, ancak asker olmayan Milli Müdafaa Vekâleti Siyasi Müsteşarının ise konuları herkes kadar bilebileceğini, ileri sürülen, Partinin hükümeti denetlemesi iddiasına katılmadığını, bunun Meclis'te yapılması gerektiğini söylemiştir. Celal Bayar Partinin hükümeti denetlemesi hakkında bilgi vererek, parti müfettişi olarak da adlandırdığı siyasi müsteşarların, hazırladıkları raporları Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiklerini söylemiştir.²⁶⁹

Asım Us, Atatürk'ün siyasi müsteşarlığa karşı olduğunu, ancak İsmet İnönü'ye karşı gelmek istemediğini, bunu kaldırmak için uygun zamanı beklediğini söylemiştir. Yukarıdaki anlatıma benzer olarak, Celal Bayar'ın evinde yapılan

---

²⁶⁶ İhsan Sabri Çağlayangil (Haz. Tanju Cılızoğlu), **Kader Bizi Una Değil, Üne İtti Çağlayangil'in Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 75, 76.

²⁶⁷ Saray, **a.g.e.**, s. 40.

²⁶⁸ “*Celal Bayar siyasi müsteşar yerine parti müsteşarı ifadesini kullanmıştır.*”

²⁶⁹ Kutay, **Celal Bayar; Zafirlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, s. 55.

toplantıda, Atatürk'ün Kazım Özalp'ı siyasi müsteşarı nedeniyle eleştirdiğini, konu ile ilgili olarak; “Bu bir tasfiyedir. Hata olmuş. Tashih ediyoruz (düzeltiyoruz).” dediğini aktarmıştır. Asım Us bu toplantıda Atatürk'ün ayrıca, siyasi müsteşarların birer memur olduğu yönünde değerlendirmede bulunduğunu, istifalarını verdikten sonra da, “Haydi artık mebusluğa avdet ettiniz (geri döndünüz). Bakanlara sual sorabilirsiniz.” şeklinde espri yaptığını belirtmiştir.²⁷⁰

22 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar'ın evinde siyasi müsteşarların da katılımıyla, Atatürk'ün başkanlığında yapılan vekiller heyeti toplantısında, siyasi müsteşarlıkların gereksizliği üzerinde beraberce karar alındığı haberinin gazetelerde benzer ifadelerle yer aldığı görülmektedir. Habere göre, ilgili kanunun değiştirilmesi için Başvekâlet tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine konunun arz edilmesi kararlaştırılmıştı. Toplantıda, bütün siyasi müsteşarların istifasını verdiği, bu istifaların Başvekil tarafından Meclise ve Atatürk'e sunulacağı bilgisi de haberde yer almıştır.²⁷¹

Asım Us, 23 Kasım 1937 tarihinde Kurun gazetesinde yazdığı makalesinde, Atatürk'ün başkanlığındaki Vekiller Heyeti toplantısında alınan bu kararları hatırlattıktan sonra, siyasi müsteşarlıkların oluşturulması sırasındaki gerekçelerinin sebepsiz olmadığını, bunların başında tecrübeli devlet adamı yetiştirmek amacı bulunduğunu, diğer nedenin de vekiller ile Meclis arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi konusunun geldiğini belirtmiştir. Asım Us, nazari bakımdan güzel olan bu idari ve siyasi düşüncelerin uygulama aşamasında yararlı olmadığını ortaya çıktığını yazmıştır. Siyasi müsteşar olarak seçilen kişilerin iyi özelliklere sahip olmasına rağmen, uygulamada kendilerinden yararlanmayı engelleyen en önemli konunun, vekillere ait yetkilerin devredilmesinden veya devredilmemesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Vekillerin, yetkilerini siyasi müsteşara devretmesi durumunda iktidar gücünü kullananların çoğaldığı, bunun sonucunda da işlerin olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Vekilin yetkilerini devretmemesi durumunda da, bütün arzulara rağmen, siyasi müsteşarın bir memur konumuna dönüştüğüne dikkat çekmiştir.

Asım Us, Atatürk'ün Meclis açılışında yaptığı konuşmada işaret ettiği direktifler arasında önemli bir düsturun bulunduğunu, millet ve memleket için tedbir alırken takip edilen ya da edilecek yolun kitap ve teorilere göre değil, doğrudan

²⁷⁰ Us, **a.g.e.**, s. 235-237.

²⁷¹ Ulus, 22 Kasım 1937, s. 1; Akşam, 22 Kasım 1937, s. 1.

doğruya hayata ve uygulamalı tecrübelerle dayanması gerektiğini söylediğini hatırlatmıştır. Asım Us, Atatürk'ün bu ifadesinden, hükümetin milli çıkarlar için aldığı herhangi bir kararının, nazari açıdan ne kadar parlak olursa olsun, uygulamada istenilen amaca ulaşamayacağı anlaşıldığında, derhal geri dönülmesinin anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Memleketin ve milletin yüksek çıkarının hatalarda ısrar etmekle değil, hataları en kısa yoldan düzeltmekte olduğunu vurgulamıştır.²⁷²

Celal Bayar'ın 22 Kasım 1937 tarihinde Atatürk'e gönderdiği yazıda, 3117 numaralı kanun ile Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklik gereğince, Başvekâletçe seçilen siyasi müsteşarların istifa ettiklerini bildirmiş, istifa nedeni olarak da beraberce şu gerekçeyi verdiklerini ifade etmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatında ihdas olunmuş (kurulmuş) bulunan siyasi müsteşarlığın ihdasında derpiş edilen (göz önünde tutulan) faidelerin olmadığına bilfiil (yaparak) ihtisas etmiş ve böyle bir teşkilata lüzum olmadığı kanaatinde bulunmuş olmak.”²⁷³

Benzer bir şekilde, Başvekil imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilen yazıda, Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince Başvekil tarafından seçilen Siyasi Müsteşarların hepsinin istifa ettiği bildirmiştir. Siyasi müsteşarların beraberce gösterdikleri istifa gerekçesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti devlet teşkilatında oluşturulan siyasi müsteşarlığın kurulurken göz önünde bulundurulmuş faydaların sağlanamadığının bizzat tespit edilmesi ve böyle bir teşkilata gerek olmadığı yönünde kanaatin bildirilmesi olarak gösterilmiştir.²⁷⁴

Celal Bayar, Cumhuriyet Halk Partisinin 23 Kasım 1937 tarihinde yapılan Parti Grubu toplantısında söz alarak, siyasi müsteşarlığın kaldırılması yönündeki hükümet görüşü hakkında bilgi vermiş, bu görüş Parti Grubu tarafından ittifakla kabul edilmiştir.²⁷⁵

Celal Bayar ve 14 mebus tarafından, devlet dairelerinin vekâletlere ayrılması hakkındaki, 8 Şubat 1937 tarihli ve 3117 sayılı kanunda değişiklik öngören, “Devlet Dairelerinin Vekâletlere Tefriki ve Siyasi Müsteşarlıkların Vazifeleri Hakkındaki Kanunun Tadiline Dair” kanun teklifi, 23 Kasım 1937 tarihinde Meclise gönderilmiştir. Bu teklifin birinci maddesinde, devlet dairelerinin, biri başvekâlet

²⁷² Ayın Tarihi, Sayı: 48, a.g.d., s. 108.

²⁷³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128.

²⁷⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 21.121.7.

²⁷⁵ Ulus, 24 Kasım 1937, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı:48, a.g.d., s. 10.

olmak üzere, devlet işlerinin gelişimine göre, devlet işlerini gereksiz yere parçalamayacak şekilde, başvekilin teklifi ve cumhurbaşkanının tasdiki ile vekâletlere ayrılması öngörülmüştür.²⁷⁶ Teklifte ayrıca, icra vekilleri heyetinin kaç vekâletten oluşacağı, başvekilin teklifi ve cumhurbaşkanının tasdikine göre belirleneceği konusu da yer almıştır. Teklifin ikinci maddesiyle, siyasi müsteşarlıklar ile ilgili olarak, 3117 sayılı kanunun ikinci maddesinden dokuzuncu maddesine kadar olan maddelerin kaldırılması istenmiştir.²⁷⁷

Celal Bayar ve 18 mebusun²⁷⁸ verdiği kanun teklifi olan, devlet dairelerinin vekâletlere ayrılması ve siyasi müsteşarlıkların vazifeleri hakkındaki kanunun tadiline ilişkin kanun teklifi 29 Kasım 1937 tarihinde Mecliste görüşülmüştür. Devlet dairelerinin vekâletlere ayrılması hakkında görüş bildiren mebuslardan birisi olan Giresun mebusu Tarık Hakkı Us, vekâlet sayıları ile ilgili değerlendirmelerde bulunarak, yapılacak değişiklik ile vekâlet sayısının artırılabilmesi gibi azaltılabileceğine de dikkat çekmiştir. Tarık Hakkı Us gibi, söz alan diğer mebuslar da siyasi müsteşarlıklarla ilgili yapılacak değişiklik hakkında bir değerlendirmede bulunmamışlardır. 8 Şubat 1937 tarihli, 3117 sayılı kanunda siyasi müsteşarlıklara ilişkin konuların yer aldığı, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9'uncu maddeler, üzerinde her hangi bir görüşme yapılmadan olduğu şekliyle, yapılan oylama sonucu kaldırılmıştır.²⁷⁹

Celal Bayar ve 152 mebusun verdiği diğer bir kanun teklifi olan, Teşkilatı Esasiye Kanununun 44, 47, 48, 49, 50 ve 61'inci maddelerine ilişkin değişiklik teklifi 29 Kasım 1937 tarihinde Meclise sunulmuştur. Bu teklifle, yukarıda açıklanan 5 Şubat 1937 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanununda yapılan değişiklikler aynen korunurken, siyasi müsteşarlıklara ilişkin hükümlerin çıkarılması istenmiştir. Aynı günkü Meclis toplantısında, üzerinde görüşme yapılmadan teklif olduğu şekliyle kabul edilmiştir.²⁸⁰

---

²⁷⁶ “1936 yılında kabul edilmiş olan hükümet dairelerinin vekaletlere taksimi hakkındaki kanunla, vekalet sayısı 12'den az, 16'dan çok olmayacaktı. Ayrıca vekaletsiz vekillikler olabilecekti.” Ulus, 24 Kasım 1937, s. 1, 8.

²⁷⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 21.121.7.

²⁷⁸ “Yukarıda adı geçen T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgede, Celal Bayar dışında 14 mebusun imzası bulunmasına rağmen, Zabıt Ceridesinde 18 mebusun teklifi olduğu yazılmaktadır.” T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, 11'inci inikad (toplantı), 29 Kasım 1937, 1'inci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s. 83.

²⁷⁹ a.g.e., s. 83-86.

²⁸⁰ a.g.e., s. 82-83.

Celal Bayar'ın başvekilliğe başlamasından 8 gün önce yakalanan Dersim isyanının elebaşları, Celal Bayar'ın başvekilliğinin ilk ayında yargılanmıştır. Celal Bayar'ın başvekillik döneminde Dersim ile ilgili çeşitli açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Dersim isyanı elebaşlarından Seyit Rıza, yanında bulunanların teslim olması sonrasında, 12 Eylül 1937 tarihinde Erzincan'a giderek teslim olmuştur. Seyit Rıza'nın teslim olması ile birlikte bölgede şakilik (haydutluk) yapan başka kimsenin kalmadığı haberleri o dönem gazetelerinde yer almıştır.²⁸¹ 13 Ekim 1937 tarihinde Tunceli'de başlayan mahkemede, Seyit Rıza ve 20 arkadaşının, yöneltilen suçları kabul etmedikleri görülmektedir.²⁸² 1 Kasım 1937 tarihinde, iddianamenin okunması sonrasında Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamı istenmiş,²⁸³ 15 Kasım 1937 tarihinde sona eren mahkemede, 11 kişi hakkında idam kararı verilmiştir. Ancak idam kararı verilen dört kişi, yaşlarının ilerlemiş olması nedeniyle cezaları 30 yıl hapse çevrilmiştir. Seyit Rıza ve oğlu Hüseyin ise aynı gün idam edilmiştir.²⁸⁴

Celal Bayar, Atatürk ile birlikte çıktığı Doğu seyahati dönüşünde izlenimlerini açıklarken, Dersim izlenimleri hakkında da açıklamada bulunmuştur. Celal Bayar, Singeç ve Murat üzerinde kurulmakta olan köprülerde incelemede bulunulduğunu söylemiştir. Sineğin insan yüzünde yaptığı tahribi görmekten üzüntü duyduğunu söyleyen Celal Bayar, Dersim'de yaşayanların hayatlarını kolaylaştırmak için yapılacaklar hakkındaki düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: “Dersimde yaşanabilecek mahdud (sınırlı) vahalar birer sosyal merkez teşkil edilecek kadar verimli iseler – ki bunun böyle olup olmadığının tahkikini emrettim- onları ihya için her şeyi yapacağız. Fakat Türkiyede çıplak kayalar içinde bedbaht (tahilsiz) bir hayat sürmekten başka bir nasib (kısmet) bulamayacak olanları da orada bırakmayacağız. Geniş Türkiyemizde onlara mesud topraklar bulacağız. Binlerce işçi geçindirecek olan endüstri merkezlerimiz, mumbit ve müsait topraklarımız, bir çok yurddaşımızı iptidai bir hayata mahkum olmaktan kurtarmamızı kolaylıkla mümkün kılar. Bu hususta tedbir almalarını icab edenlere söyledim.”²⁸⁵

²⁸¹ Akşam, 12 Eylül 1937, s. 1.

²⁸² Cumhuriyet, 13 Ekim 1937, s. 1.

²⁸³ Cumhuriyet, 5 Kasım 1937, s. 1, 5.

²⁸⁴ Akşam, 15 Kasım 1937, s. 1.

²⁸⁵ Ulus, 25 Kasım 1937, s. 1, 8.

Celal Bayar Mecliste yaptığı konuşmasında, iç işler konusunda öncelikle bahsedilmeye değer konu olarak Dersim meselesini gördüğünü, Dersim’de bir ıslahat projesinin yürütülmekte olduğunu, bu kapsamda yol, köprü, karakol ve okul yapıldığını belirtmiştir. Dersimde 1937 yılında harekât yapıldığını hatırlatan Celal Bayar, 1938 yılında bölgede daha fazla kuvvet toplandığını söylemiştir. Dersimde uygulanan programın gereği olarak, sorunu kesin olarak çözmek için bir tedbir daha alındığını, bu kapsamda ordunun yakında Dersim’de yapacağı manevra ve harekât ile sorunun çözüleceğini açıklamıştır. Dersim’de yaşanan sorunların, Dersimlilerin kanunlara uyması ile çözümleneceğini söylediği konuşması şu şekildedir: “Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyor? Dersimli kurunu vustai (ortaçağlı) bir zihniyetli orada oturup şekavet (eşkiyalık) yapmak istiyor, mal çalacağım, ilişmiyeceksiniz, diyor, adam öldüreceğim, kanuni takibat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde (karşısında) dolaşacağım diyor. Bilinmesi lazımgelen bir hakikat vardırki, Cümhuriyet böyle bir vatandaşı tanımıyor. Cümhuriyet, külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi seyyan (eşit) muameleye tabi insanlardan mürekkebdır (oluşmuştur). Bu hakikat anlaşılınca kadar kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahları teslim ederler ve Cümhuriyetin emirlerine inkiyat ederlerse (boyun eğerse) kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açarak derağuş etmektir (kucaklamaktır) ... Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret de vardır. Bu ikisinden birisini intihap etmek (seçmek) kendilerine aiddir, bilmelidirler ki, şefkatimiz de kahrımız da boldur.”²⁸⁶

Celal Bayar’ın başvekilliği döneminde yapılan önemli bir uygulama da af kanununun çıkartılması olmuştur. 15 yıllık Cumhuriyet tarihinin ilk ve en geniş kapsamlı affi ile, milli mücadele döneminde yaptıklarından dolayı cezalandırılan kişilerin belli koşullar altında affedilmeleri sağlanmıştır.

Celal Bayar, cumhuriyetin 10’uncu yıl dönümü olan 1933 tarihinde affın söz konusu edildiğini, ancak Başvekil İsmet İnönü’nün henüz vakit gelmediğini düşünmesi nedeniyle affın gerçekleşmediğini söylemiştir. Celal Bayar, iktisat vekilliği döneminde Paris’te Osmanlı hanedanının üyelerini iyi durumda görmediğini

---

²⁸⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:5 Cilt:26 İçtima:3, a.g.e., s. 507.

ve bundan etkilendiğini, başvekil olduktan sonra, 150'liklerin ve hanedan üyelerinin affedilmelerinin zamanı geldiğini değerlendirerek, Atatürk'e bu durumdan bahsettiğini söylemiştir. Celal Bayar, cumhuriyeti zayıf gösteren, bu kişilerden çekinildiği izlenimi veren bu duruma son vererek af konusunu dile getirdiğinde Atatürk'ün; "Yap bunu çocuk. Senin başvekillik zamanının bir hususiyetini teşkil eder." diyerek onay verdiğini söylemiştir.²⁸⁷ Celal Bayar, başvekillik döneminin şerefini ya da ününü düşünmediğini, sadece yurdun bir davasını çözmek amacıyla olduğunu söylemiştir.²⁸⁸

Celal Bayar'dan farklı olarak, af konusunun Atatürk tarafından düşünüldüğü ve Celal Bayar'a söylendiği de ifade edilmektedir. Bu görüşe göre, Atatürk ilk kez cumhuriyetin 10'uncu yıl dönümünde af konusunu düşünmüş, ancak İsmet İnönü ve Şükrü Kaya bu fikirde olmamışlardı. İkinci girişim Hatay meselesinin çözülmesi sonrasında olmuş, ancak hükümetten bir girişim gelmemiştir. Celal Bayar'a söylenmesi de Atatürk'ün üçüncü girişimidir.²⁸⁹

Lozan Anlaşması ile genel af ilan edilmiş, ancak Anlaşmanın bir protokolüyle 150 kişi bu aftan istisna tutulmuştu. Aftan hariç tutulan bu 150 kişinin isimleri 7 Kasım 1924 tarihinde İcra vekilleri heyetinin kararı ile yayınlanmıştır. Celal Bayar'da İcra Vekili heyetinde yer aldığından, Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak kararı imzalayanlar arasında yer almıştı.²⁹⁰

Celal Bayar, af konusunun gündeme gelmesiyle birlikte büyük bir karşı çıkış olduğunu, Meclisteki bazı grupların ve Yunus Nadi, Aka Gündüz gibi başyazar olan milletvekillerinin kendisini, aleyhinde yazılar yazmakla tehdit ettiklerini söylemiştir. Celal Bayar, af konusunu sıkı tuttuğunu, ancak gelen tepkiler nedeniyle taviz vererek sadece hanedanın kadın üyelerinin yurda gelmesine izin verilecek şekilde kanunun çıkartıldığını söylemiştir.²⁹¹

Eski İstiklal Mahkemesi üyelerinden Nafia Vekili Ali Çetinkaya affa karşı olduğunu söylemişti. Yunus Nadi'de Cumhuriyet gazetesindeki yazısında; "Af için bizim reyimiz koskocaman bir pasodur" demiştir. Mecliste, Recep Peker, Cevdet

²⁸⁷ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 30, 31; Barlas, **a.g.e.**, s. 32.

²⁸⁸ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 30, 31.

²⁸⁹ İlhami Soysal, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 142, 143.

²⁹⁰ Uran, **a.g.e.**, s. 314-319; Soysal, **a.g.e.**, s. 65.

²⁹¹ Barlas, **a.g.e.**, 32; Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 30, 31.

Kerim İncedayı gibi bazı milletvekilleri affa karşı kulis çalışması başlatmış, ancak Celal Bayar'ın öncülüğünde geniş bir af kanunu teklifi hazırlanmıştır.²⁹²

“Af kanunu lâyihasile Heyeti mahsusalarca aleyhlerine verilip kendilerine tebliğ edilmeyen kararlara karşı alakalıların itiraz edebilmeleri hakkında kanun lâyihası ve Adliye encümeni mazbatası” ismi ile Meclise sunulan af kanunu üzerine pek çok kişinin söz alarak, af kanununu düşünen Hükümet ve Atatürk'ü övücü konuşmalar yaptığı görülmektedir. Farklı yönde düşüncelerini açıklayan mebuslar da olmuştur. Eskişehir Mebusu Emin Sazak yaptığı konuşmasında, kendisinin 150'likleri affetmediğini, ancak şefleri böyle istedikleri için bunda hayır gördüklerini ve kabul ettiğini söylemiştir. Gümüşhane Mebusu Durak Sakarya ve Yozgat Mebusu Sırrı İçöz'ün de aralarında bulunduğu bazı milletvekillerinin, Emin Sazak'a benzer görüşler dile getirdikleri görülmüştür.

Görüşmelerde son olarak söz alan Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu kanun tasarısının üç hedefi olduğunu söylemiş ve bunları şu şekilde açıklamıştır: “Bunlardan birincisi 150'likler, ikincisi heyeti mahsusa kararları, üçüncü hedef de istiklâl mahkemesi mahkûmlarıdır. Bunlardan birinci kısım, sıkı kayıtlar ve şartlar altında affediliyor. İkinci kısım, ufak tefek kayıtlardan sonra normal vatandaşların haiz olduğu hakları iktisab ediyorlar (kazanyorlar). Üçüncü kısmı da, yıllardanberi hapisanelerde yatan ve adedi 25 olan mahkûmlardır ki bunların, cezası kâfi görülerek kayıdsız ve şartsız affediliyorlar.” Şükrü Saraçoğlu Kanundaki bu üç hedeften başka dikkatle takip ettikleri bir prensipleri olduğunu söylemiş ve bu prensibi şu şekilde açıklamıştır: “Bu kanunun şumulünün (kapsamının) içinde, normal ceza mahkemelerimizin, normal adliye teşkilâtımızın kararlarından herhangi birisini koymamak.”

Teklif edilen kanunun birinci maddesiyle, İstiklal Mahkemesi mahkûmları için öngörülen husus şu şekilde belirtilmiştir: “İstiklâl mahkemeleri kararile mahkûm edilmiş olanlar affedilmişlerdir. Bu af infaz edilmemiş cezalarla mahkûmiyetleri infaz olunanlar hakkında bütün hukukî ve ferî netayiç (ikincil sonuçları) ve tesiratına (tesirlerini) şamildir (kapsar).”

Teklif edilen kanunun ikinci maddesi 150'likler hakkında şu ifadeleri içermekteydi: “Lozanda akdolunan 24. VII. 1923 tarihli umumî af beyanname ve

---

²⁹² Soysal, a.g.e., s. 144, 145.

protokolünde mevzubahs yüz elli kişilik listede isimleri yazılı şahıslar affolunmuşlardır. Şu kadar ki, bu şahıslara mesbuk (geçmiş) memuriyetlerinden dolayı tekaüd (emeklilik) maaşı tahsis edilmez. ve bu şahıslar kanunun meriyete (yürürlüğe) girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk ceza kanununun 20 nci maddesile diğer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılmazlar ve bulunamazlar. Bu kanunun meriyetinden evvel 1064 sayılı kanunun hükümlerinden doğan bütün hukukî netice ve muameleler mahfuzdur.”

Bu maddenin görüşmeleri sırasında, Konya Mebusu Şevki Uludağ söz alarak, affedilen bu kişilere, öğretmenlik yapma, yazı yazma ve gazete çıkarma haklarının verilip verilmediği yönünde bir soru sormuştur. Adliye Encümeni M. Salah Yargı verdiği cevapta, sekiz yıl süreyle öğretmenlik yapamayacaklarını ve gazete çıkaramayacaklarını, ancak yazı yazabileceklerini açıklamıştır.

Teklif edilen kanunun üçüncü maddesiyle, haklarında Heyeti Mahsusa, Âli Karar Heyeti ve Devlet Şûrası Mülkiye Dairesi tarafından karar verilenlerin affedilmesi şu şekilde öngörülmüştür: “25 eylül 1339 (1923) tarih ve 347 ve 26 mayıs 1926 tarih ve 854 sayılı kanunlara göre teşekkül etmiş olan Heyeti mahsusalarca haklarında bir daha Devlet hizmetlerinde istihdam edilmemelerine karar verilen eşhasın (kişilerin) ve 24 mayıs 1928 tarih ve 1289 sayılı kanunla Âli karar heyeti ve 26 teşrinievvel (Ekim) 1933 tarih ve 2330 sayılı kanunun 12 nci maddesi mucibince Devlet şûrası Mülkiye dairesi taraflarından tedkik ve tasdik edilenler de dahil olmak üzere verilmiş olan kararlar refedilmiştir (kaldırılmıştır). Ancak bu suretle haklarındaki kararlar refedilmiş olanlar bu kanunun meriyetinden itibaren iki sene müddetle maaşlı memur olarak istihdam edilemezler.”

Teklif edilen kanunun beşinci maddesiyle, İstiklal Mahkemesi mahkûmları ve 150’liklerin affının, İcra Vekilleri Heyetince iptal edilebileceği şu şekilde ifade edilmişti: “Birinci ve ikinci maddelerde yazılı af ve refi hükümlerinden müstefid olan (yararlanan) şahıslar lüzum görülürse İcra Vekilleri Heyeti kararıyla vatandaşlıktan iskat edilebilirler (düşürülebilirler).”²⁹³

Celal Bayar Af Kanununun Mecliste kabul edildiği 29 Haziran 1938 tarihinde yaptığı konuşmada, Cumhuriyetin herkesin kalbinde ve fikrinde granitleştiğini, hiçbir şeyden korkusunun olmadığını söylemiştir. Vatan hizmetinden kaçanların, ülkeye

²⁹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:26, İçtima:3, a.g.e., s. 471-483.

dönerek, yadırgadıkları ya da ihanet ettikleri rejimin neler yaptıklarını görmelerini istemiştir. Onları affetmelerinin büyük bir fazilet olduğunu, bu fazileti de ancak nadir Meclislerin yapabildiğini belirtmiştir. Celal Bayar, Af Kanununun ifade ettiği diğer bir anlamın, Türkiye’de Türk birlik ve beraberliğinin, rejiminin çelikleşmiş olduğunun bütün dünyaya gösterilmesi olduğunu söylemiştir.²⁹⁴

Oylamada karşı oy kullanılmamakla birlikte, 69 mebusun oylamaya katılmadığı görülmektedir. Bunlar arasında dikkat çekenler, İsmet İnönü, Refik Saydam, Ali Çetinkaya, Kazım Özalp, Saffet Arıkan ve Refik Şevket İncedayı’dır.²⁹⁵

150’likler bağışlanmadan önce Dahiliye Vekaleti Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 18 Ocak 1938 tarihinde, 150’liklerden halen hayatta olanlar hakkında bir araştırılma yapılmış ve 95 kişinin yaşadığı tespit edilmişti.²⁹⁶ Kanunun çıkması sonrasında, 150’likler kapsamında olanlardan 79 kişinin aftan yararlanarak Türkiye’ye döndüğü görülmüştür.²⁹⁷

Celal Bayar’ın başvekilliği döneminde, Atatürk’ün yönetime olan müdahalesinin ne oranda olduğunu, gerek Celal Bayar’ın, gerekse diğer tanıkların anlatımından anlamak mümkündür.

Celal Bayar, hayatında en büyük zorluğu iki durumda yaşadığını, bunlardan birincisinin İş Bankasının kuruluşu sırasında, diğerinin ise 1929 Dünya ekonomi buhranından sonra iktisat vekilliği sırasında olduğunu söylemiştir. Başvekilliğin vekillikten daha kolay olduğunu, bilgilerin hazır olarak geldiğini ve kendisinin de emrettiğini, oysa vekillikte bizzat çalışıldığını, bir de başvekile anlatmak gerektiğini anlatmıştır.²⁹⁸

Celal Bayar başvekilliği döneminde, hükümet işlerinde Atatürk ile olan ilişkisi hakkında bilgi vermiştir. Celal Bayar, başvekil olduktan sonra Atatürk’ten talimat aldığını, ancak nazik bir kişi olan Atatürk’ün, bunu yaparken emir verir gibi yapmadığını söylemiştir. Tayinler konusunda Atatürk’ün kendisine, ordu komutanlarının ve valilerin tayininde kendisi ile görüşmesini, diğerlerini ise bildiği gibi yapmasını söylediğini belirtmiştir. Ayrıca, elçilerin tayininde de Atatürk ile görüştüğünü söylemiştir. Celal Bayar, Atatürk’ün muharebelerde komutanları tanıyıp

---

²⁹⁴ a.g.e., s. 507.

²⁹⁵ Soysal, a.g.e., s. 145.

²⁹⁶ a.g.e., s. 140.

²⁹⁷ MAZICI, a.g.e., s. 68-72.

²⁹⁸ Barlas, a.g.e., s. 17.

değerini bildiğini, ordu komutanlarının tayinini yaparken, “Daima sizin mukadderatınızla (yazgınızla) ilgiliyim” demek istediğini belirtmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak’a tam bir itimadı olduğunu, saygı gösterdiğini, Mareşal Fevzi Çakmak’ın da Atatürk ile görüşerek emirlerini aldığını, ancak Atatürk’ün yapılacak işlerde teferruata girmediğini belirtmiştir.²⁹⁹

Yukarıda açıklandığı gibi, Celal Bayar Atatürk’ün dış politikayı yönettiğini, ancak başvekil olarak kendisine otorite sağlamak için Atatürk’ün dış politika konularını kendisi ile görüştüğünü belirtmiştir.³⁰⁰ Celal Bayar, Atatürk’ün Hatay meselesini başından sonuna kadar yürüttüğünü, kendilerine direktifler verdiğini söylemiştir.³⁰¹

İsmet İnönü’nün, Celal Bayar’ın hükümet krizini başarıyla geçirdiğini ima etmesi üzerine Atatürk’ün kriz sözüne kızdığını ve kriz olmadığını, devletin kendi elinde olduğunu söylediği daha önce belirtilmişti.³⁰² Bu anlatıma paralel olarak, İngiliz Büyükelçisinin, İsmet İnönü ayrıldıktan sonra, Atatürk’ün daha fazla kişisel yönetime dönebileceği konusunda İngiliz hükümetine uyarıda bulunduğu görülmektedir.³⁰³

Celal Bayar, yukarıda açıklandığı gibi Atatürk’ten talimat aldığını ve bazı tayinler konusunda Atatürk’ün belirleyici olduğunu, diğer konulara ise Atatürk’ün karışmadığını söylemiştir. Celal Bayar önemli bir karar söz konusu olduğunda, konuyu önce Atatürk’e anlattığını, sonra bakanlar kuruluna getirdiğini, böylece hükümet ile devletin uyumunu sağladığını söylemiştir.³⁰⁴

Atatürk’ün, bazı uygulamalarından dolayı Celal Bayar’ı uyardığı durumların yaşandığı da görülmektedir. Celal Bayar’ın Süvari Binicilik Okuluna yaptığı inceleme sırasında, eşyalarını beğenmeyerek, saraydan eşya göndereceğini söylemesi üzerine Atatürk Kılıç Ali aracılığı ile onu uyarmıştır. Atatürk bu uyarısında, bir şey vaat ederken onu yapıp yapamayacağını hesaplamasını istemiştir. Atatürk’ün uyarısı şu şekildedir: “Lider, kim olursa olsun, önce halkın güvenini kazanmak zorundadır. Milletin güvenini kazanmak, onun kalbine girmek ise verdiği sözü tutmakla,

²⁹⁹ a.g.e., s. 15, 17.

³⁰⁰ a.g.e., s. 20, 21.

³⁰¹ Kal, a.g.e., s. 13, 14; Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, s. 142; Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 70-72.

³⁰² İnönü, **Defterler-1**, s. 253; İnönü, **Hatıralar**, s. 619.

³⁰³ Karakuş, a.g.e., s. 223.

³⁰⁴ Barlas, a.g.e., s. 18.

söylediklerini yerine getirmekle mümkün olur. Bu önemli nokta bir an olsun hatırdan çıkarılmamalı. İnsanlar az konuşmalı, çok iş yapmalı. Yapılamayacak şeyleri söylememeli ve söyleneni de ne pahasına olursa olsun yerine getirmeli.”³⁰⁵

Celal Bayar’ın başvekillik dönemi Atatürk’ün hasta olduğu döneme denk gelmiştir. Celal Bayar, başvekil olduktan sonra Atatürk’te bir yorgunluk görüldüğünü, ara sıra burnundan kan geldiğini, bu yüzden kendisi ile görüşerek, bir Alman ve bir Fransız doktora muayene yaptırmak isteğini iletti. Atatürk ise, Hatay meselesinin en önemli ve karar öncesi aşamada bulunduğunu, hasta olduğu anlaşılırsa başvekilin işinin zorlaşacağını söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. Ancak, Atatürk bu görüşmede Türk doktorların muayenesini kabul etmiş, yapılan muayene sonrasında kendisine siroz teşhisi konulmuştu.³⁰⁶

Celal Bayar’ın tekrar, yabancı doktor getirilmesini istemesi üzerine Atatürk bu kez; “Çocuk!.. Ne yapacaksan, çabuk yap!.. Anlıyorum, ben hastayım!..” demiştir. Çağrılan Fransız Dr. Fisher muayene sonrasında, konulan siroz teşhisinin doğru olduğunu, ancak teşhisin geç konulduğunu söylemiştir.³⁰⁷ Dr. Fisher’in tavsiyelerine uyan Atatürk kısa sürede iyileşme belirtileri göstermiş, Hatay meselesinden dolayı, doktorlardan onay alarak Mersin’e gitmiştir.³⁰⁸

Doktor Fisher ilk gelişinde tavsiyelerde bulunarak Fransa’ya dönmüştü. İkinci gelişinde yaptığı muayene sonrası, Atatürk’ü daha iyi bulacağını umarak çok neşeli geldiğini söylemiş, böylece Atatürk’ü iyi bulmadığını ima etmiştir.³⁰⁹ Atatürk’ün hastalığının ilerlediği dönemde, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından valilere, genel müfettişlere ve Cumhuriyet Halk Partisine gönderilen yazılarla, Atatürk sonrasında da rejimin devam ettirileceğinin bildirildiği görülmektedir. Bu yazılarda, Atatürk inkılâplarının, her durumda devam ettirileceğine olan inanç ve kararlılık açık olarak görülmektedir. Yazılarda, Atatürk’ün sağlığı ile ilgili bilgiler verilmesinin yanında, Cumhuriyetin devam ettirilmesi için alınacak tedbirler de sıralanmıştır. Bu tedbirlerden bir tanesi de Meclisin derhal toplanması konusu olmuştur.

---

³⁰⁵ Turgut, *a.g.e.*, s. 638.

³⁰⁶ Kal, *a.g.e.*, s. 13, 14; Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, s. 142; Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, s. 70-72.

³⁰⁷ Kutay, *Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, s. 155.

³⁰⁸ Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, s.146, 147; Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, s. 79-81.

³⁰⁹ Kılıç Ali, *Atatürk’ün Son Günleri*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955 s. 16, 65.

Şükrü Kaya 17 Ekim 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekâletine, bütün Vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere gönderdiği telgrafta, Atatürk'ün sıhhi durumunda 16 Ekimden itibaren kötüleşme olduğunu ve doktorlara göre hastalığının artmış olduğunu üzülenek bildirdiğini yazmıştır. Bu konuya ilişkin olarak Reısicumhur Umumi Katipliğinden bir rapor yayınlanacağını, ayrıca bu telgrafi gönderdiklerine zaman zaman bilgi verileceğini söylemiştir. Şükrü Kaya, “Memleketin nizam ve intizamının istikrarını ve sükûnunu korumak en önde gelen milli ve resmi vazifemizdir.” sözleriyle görevlerini açıkladıktan sonra, askeri ve jandarma komutanlarının, emniyet amirlerinin ve memurlarının, savcıların durumdan haberdar edilerek, üzüntüden doğabilecek heyecan ve telaşa meydan verilmemesi, zabitanın sıradan işlerini şimdilik bırakarak merkezde toplu ve emirlerinde bulundurulmasını istemiştir. Şükrü Kaya, izinde olanların da görevlerine dönmelerini ve açıkladığı durum hakkında bilgilendirilmelerini yazmıştır.³¹⁰

Şükrü Kaya 17 Ekim 1938 tarihinde, bütün Vilayetlere, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine, Dâhiliye Vekâletine ve Umumi Müfettişliklere gönderdiği başka bir yazıda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yakın zamanda toplanma ihtimalinin bulunduğunu, bunun vilayetlerde bulunan mebuslara şahsen söylenmesini, davet edilmeleri halinde Ankara'da bulunabilmeleri için her türlü aracın hazır bulundurulmalarını istemiştir.

Şükrü Kaya 18 Ekim 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekâletine, Vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere gönderdiği kişiye özel yazıda, Atatürk'ün durumunun düne göre daha iyi olduğu, fakat ciddiyetin devam ettiğini bildirmiş, resmi tebliğın yayınlanması sonrasında halkın merak ve üzüntüsünün artacağını, bu yüzden hükümet yetkilileri, resmi ve milli müesseseler, memurlar ve özellikle Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri ile temasta bulunularak, Atatürk ve inkılâbına bağlılığını, onun eserlerine sahip çıkılarak gösterilebileceğinin söylenmesini istemiştir. Şükrü Kaya bu yazısında düzenin devam edeceğini şu sözleriyle açıklamıştır: “Atatürk'ün eseri milletçe, devletçe ve hükümetçe behemehal (mutlaka) yaşatılacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletın mukadderatına (yazgısına) hakimdir. Türkiye Cumhuriyeti teşkilatı esasıyesi ve kanunları herkesçe mutadır (itaat olunandır). Ve kanunu hâkim kılmak için devletin ve hükümetin kafi (yeterli) kuvvet ve salâhiyeti vardır.” Şükrü

---

³¹⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1433.737.2.

Kaya, mahalli gerekler dikkate alınarak verilen direktif doğrultusunda çalışılmasını, kaymakam ve Parti teşkilatına uygun bir şekilde telkin yapılmasını, ayrıca durumdan kendisinin haberdar edilmesini istemiştir.³¹¹

Samsun valisi Fuat Tuksal 20 Ekim 1938 tarihinde, Cumhuriyet Bayramında Belediye tarafından verilmekte olan balonun, Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısıyla verilmemesinin düşünüldüğünü bildirmiş, diğer şehirlerdeki uygulama hakkında bilgi sormuştur. Afyon valisi aynı tarihte gönderdiği benzer bir yazıyla, her yıl 29/30 Ekim'de yapılan Cumhuriyet Balosunun, bayram eğlencelerin ve tiyatroların yapılıp yapılmayacağı hakkında bilgi istemiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 20 Ekim 1938 tarihinde gönderdiği yazı bu sorulara cevap verecek şekilde hazırlanmıştır. Cumhuriyetin yıl dönümü için yapılan hazırlıklara devam edileceği, her sene Cumhuriyet Bayramında yapılan ziyafet, balo, müsamere, eğlence ve toplantıların ise Atatürk'ün hastalığı dolayısıyla, Büyük Şefe olan sonsuz bağlılık ve duyulan minnetin gereği olarak yapılmayacağı bildirilmiştir.³¹²

Şükrü Kaya 20 Ekim 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekâletine, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine, Vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere gönderdiği yazıda, Atatürk'ün sıhhi durumunda iyilik görüldüğünü, bununla birlikte verilen emir ve direktifler doğrultusunda harekete devam edilmesini istemiştir. Verilen emir ve direktiflerin ne olduğuna dair yazışmalarda bir bilgi olmamakla birlikte, bir ipucunu, aynı gün Kars Valisinin gönderdiği telgrafta bulmak mümkündür. Vali Akif Eyidoğan şunları yazmıştır: “Son 24 saat içinde umumi durum sükût içinde geçmiştir. İstihbarat ve hudut durumu üzerine yüksek direktifleri veçhile hassasiyetimizin berdevam olunduğunu (devam ettirildiğini) arzeylerim.”³¹³

Hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhaluk Renda'nın da katılımıyla, 20 Ekim 1937 tarihinde Dolmabahçe'de toplanmıştır.³¹⁴ Şükrü Kaya 20 Ekim 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekâletine, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine, bütün Vilayetlere ve Umumi Müfettişliklere gönderdiği yazıda, 20 Ekimde Vekiller Heyetinin Dolmabahçe'de toplandığını, Atatürk'ün sağlığının iyiye doğru gitmekte olduğu raporunun mutlulukla okunduğunu bildirmiştir. Şükrü Kaya,

---

³¹¹ a.g.b.

³¹² a.g.b.

³¹³ a.g.b.

³¹⁴ Akşam, 21 Ekim 1938, s. 1.

Umumu Müfettişler ve Valiliklerin, idare şubeleri, resmi ve milli müesseseler, Parti erkân ve üyeleri ile temas kurarak, halkı aydınlatmalarını ve toplantıda kararlaştırılan şu hususları bildirilmelerini istenmiştir: “Ulu Şefin rahatsızlığından mütevellit (kaynaklanan) yeis (elem) ve kederin tahfifine (hafifletilmesine) çalışılması, Atatürk’ün kurduğu rejimin payidar (daimi) ve teşkilatı esasiye ana yasası ile diğer Türk kanunları ahkâmının (hükümlerinin) ve vaziyeti hazıranın (mevcut durumun) muhafaza edileceğinin kendilerine teminile takviye ve tesliye (teselli) edilmeleri tasvip edildi.” Şükrü Kaya ayrıca, bazı vatandaşların gönderdikleri telgraflarıyla, Atatürk’e saygının gereği olarak radyo yayınlarının durdurulmasını teklif ettiklerini, böyle bir hareketin ümitsizlik, yas ve yeis ifade edeceğinden ve hastalıkta iyilik görülmeye başlanıldığından, milleti yeis ve mateme sevk edecek durumun olmaması nedeniyle, yayınların değiştirilmesine gerek görülmediğini, yöneltilecek sorulara bu şekilde açıklamada bulunulmasını istemiştir.³¹⁵

Şükrü Kaya 22 Ekim 1938 tarihinde, Atatürk’ün karaciğer hastalığının seyri sırasında son günlerde görülen fenalığın geçtiğini bildirdiği yazısında, Atatürk’ün hastalığının durumu hakkında ve rejimin devam edeceği ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: “... Hekimlerin reylerine göre (siroz) hastalığı seyrini takip etmektedir. ve hastalık ciddidir. Hükümet en vahim neticeler karşısında teşkilatı esasiye kanunu ahkâmının (hükümlerinin) muhafaza ve tatbiki için aldığı karar ve tedbirlere devam etmektedir. ve edecektir. Umumî Müfettişlikler ve vilayetlerce merkez ve mülhakatta (bağlı yerlerde) alınan tedbirlere yapılan tertiplere devam edilecektir. daimi kumandanlar, Hakimler, devair rüesası (daire başkanları), memurlar, Parti arkadaşları, münevverler (aydınlar), serbest meslek ve mesai eshabı (sahipleri) ile hülasa (özet olarak) halkımızla temasta bulunarak Atatürk rejimi ve Cumhuriyet prensipleri ve teşkilatı esasiye kanunu, milletin hakimiyeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararlarının isabetli ve behemehal (mutlaka) tatbik edileceği fikir ve kanaatleri etrafında his ve kanaat fikri birliği yapılması ve behemehal huzur ve sükunun muhafaza edileceğinin telkininde devam edilmesi rica olunur.”³¹⁶

³¹⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1433.737.2.

³¹⁶ a.g.b.

Kendilerine bildirilen bu tebliğler sonrasında valilerden³¹⁷ gönderilen raporlarda, halkın üzüntüyle Atatürk'ün sağlığı ile ilgili haberleri takip ettiği, asayiş bozacak hiçbir olayın olmadığı bildirilmiştir.

Bu raporlarda halkın Atatürk'e karşı sevgisini ortaya koyan ilginç bilgiler de yer almıştır. Örneğin Kars Valisi Akif Eyidoğan 20 Ekim 1938 tarihinde gönderdiği yazıda, köylülerin Atatürk'ün sağlığı hakkında bilgi almak için nahiyelere kadar gelerek, doyurucu bilgi istediklerini, Reisicumhur Umumi Kâtipliğinin tebliğlerini nahiyelere ve telefonu olan köylere kadar gönderdiklerini, Vilayet ve kazalardaki halkın da radyo başında bilgi aldıklarını söylemiştir. Ayrıca, kasabanın kenar mahallelerinde ve bazı köylerde ihtiyar kadınların, Atatürk'ün sağlığı için oruç tutmaya başladığını bildirmiştir. İzmir Valisi Fazlı Güleç'te, Atatürk'ün sağlığı ile ilgili raporları gazetelerde okuyan okul çocuklarının pek çoğunun ağladığı, Atatürk'ün ömrünün uzaması mümkün ise, kendilerinin kan vermek istediklerini söylemiştir.³¹⁸

Başlangıçta Atatürk'ün hastalığı ile ilgili basında çıkan haberler tepki ile karşılanmasına rağmen, hastalığın ilerlemesi ile birlikte Atatürk'ün sağlığı ile ilgili kamuoyuna bilgi verilmeye başlandığı görülmektedir.

Atatürk'ün hastalığı ile ilgili haberler yazdığı için Ahmet Emin Yalman'ın gazetesi, Celal Bayar'ın talimatı ile Şükrü Kaya tarafından üç ay süreli olarak kapatılmıştı. Ahmet Emin Yalman, Celal Bayar'ın kendisine yüksek sesle, hastalık hakkında bu şekilde yazı yazmanın memlekete suikast anlamına geldiği ikazında bulunduğunu söylemiştir. Ahmet Emin Yalman, Celal Bayar'ın daha sonra haksızlık yaptığını anladığını, gönlünü almak için Amerika'daki sergide kendisine görev verdiğini anlatmıştır.³¹⁹

Şükrü Kaya'nın yukarıda ifade ettiği gibi, Reisicumhur Umumi Katipliğince Atatürk'ün sağlığı hakkındaki tebliğ 17 Ekim 1938 tarihinde yayınlanmıştır. Tebliğde yer alan doktorların raporunda, Atatürk'ün önceki akşama göre daha iyi

---

³¹⁷ “Sivas, Erzincan, Bilecik, Elazığ, Çanakkale, Kastamonu, Bursa, Gümüşhane, Edirne, Malatya, İzmir, Hakkari, Tekirdağ, Kırşehir, İstanbul, Kırklareli, Eskişehir, Ağrı, Van, Ordu, Kayseri, Burdur, Kars, Afyon, Sivas, Yozgat, Mardin, İçel, Diyarbakır, Sinop, Çoruh, Bolu, Trabzon, Urfa, Samsun, Rize, Seyhan, Tunceli, Siirt, Maraş, Tokat, Muğla, Giresun, Kütahya, Konya, Antep, Bitlis, Bingöl, Artvin Valileri.”

³¹⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 1433.737.2.

³¹⁹ Yalman, a.g.e., s. 1085, 1087.

olduğu bildirilmiş, nabız, nefes ve ateşi hakkında bilgi verilmiştir.³²⁰ 20 Ekim 1938 tarihinde yayınlanan tebliğdeki doktorların raporunda, “Asabi ârazlar (sınırlı belirtiler) tamamen geçmiştir. Umumi salah (genel düzelme) artmaktadır” ifadesi ile hastalığı iyileşme belirtilmiştir.³²¹ Ancak 8 Kasım 1938 tarihinde yayınlanan tebliğde, Atatürk’ün hastalığının birden bire normal seyrinden çıkarak ağırlaştığı ve sihi durumu yeniden fenalaştığı bildirilmiştir.³²² 9 Kasım 1938 günü üç kez tebliğ yayınlandığı görülmektedir. Saat 24.00’da yayınlanan son tebliğde, “Umumi ahval vahamete doğru seyretmektedir.” bilgisi yer almıştır. Cumhuriyet gazetesi de haberinde, “Büyük Şefimizin rahatsızlığı bütün ihtimamlara rağmen vahamete doğru seyrediyor.” başlığını kullanmıştır.³²³ Son tebliğle önceden hazırlanan kamuoyuna Atatürk’ün ölüm haberi duyurulmuş, yaşanan kayıp Cumhuriyet gazetesinde, “Büyük Milli Matemimiz.” başlığı ile verilmiştir.³²⁴

3.2. Celal Bayar’ın İkinci Başbakanlık Dönemi

3.2.1. İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

İsmet İnönü’nün başvekillikten ayrılması ile cumhurbaşkanı seçilinceye kadar geçen süre incelendiğinde, Atatürk’ün isteğiyle kendisine karşı saygılı davranıldığı, yaşanan önemli olaylar hakkında bilgi verildiği görülmektedir. İsmet İnönü ise bu dönem ile ilgili olarak, Tevfik Rüştü Aras tarafından büyükelçi olarak görevlendirilerek Türkiye dışına gönderilmek istendiğini söylemiştir. Celal Bayar’ın başvekilliği döneminde, İsmet İnönü’ye karşı olan tavır aşağıda incelenmiştir. Bu incelemeyle, İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığına seçim sürecinin nasıl yaşandığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Atatürk İsmet İnönü ile tartışmasının ertesi günü trenle İstanbul’a giderken, daha önce belirtildiği gibi, İsmet İnönü’ye başvekillikten ayrılması gerektiğini söylemişti. Atatürk bu durumu Hasan Rıza Soyak’a açıklarken, o andan sonra İsmet İnönü’ye eskiden olduğu gibi saygı gösterilmesini istemiştir. Atatürk’ün ikazı şu

³²⁰ Akşam, 18 Ekim 1938, s. 1.

³²¹ Akşam, 21 Ekim 1938, s. 1.

³²² Cumhuriyet, 9 Kasım 1938, s. 1.

³²³ Cumhuriyet, 10 Kasım 1938, s. 1.

³²⁴ Cumhuriyet, 11 Kasım 1938, s. 1.

şekilde olmuştu: "... Biliyorsun ki bizde bilhassa politikacılar arasında, kökleşmiş çok kötü bir itiyad (adet) mevcuttur. Bir adam, makamdan çekildi mi derhal etrafi boşalır, en yakını gibi görünen kimseler tarafından dahi terk edilir... Bu sefer, arkadaşlar bunun aksini yapmalı, bu sakim (yanlış) ihtiyatı, medeni insanlara yakışan hareketleriyle fiilen ortadan kaldırmak yoluna girmelidirler. Bunun içinde İnönü ile teması kesmemeleri, kendisini yalnız bırakmamaları, hürmette asla kusur etmemeleri, hatta eskisinden fazla hürmet etmeleri lazımdır... İşte bunu sağlamaya çalışmalıyız.” Atatürk ertesi sabah trende bulunan milletvekillerini kompartımanına davet ederek onlara da aynı tavsiyelerde bulunmuştur.³²⁵

Falih Rıfki Atay da Atatürk’ün Hasan Rıza Soyak’a söylediklerini benzer şekilde ifade etmiştir.³²⁶ Kılıç Ali’nin aynı konudaki: “Paşam, şimdi sizin teveccühünüzü kaybettiğini anlayacaklar. İsmet Paşa’ya saldırmaya başlarlar!” şeklindeki sözleri üzerine Atatürk: “Haa... İşte ben yaparım ama başkalarına yaptırmam. Böyle bir hareket için kimseye izin vermem. Müsterih olun.” demiştir.³²⁷

Başvekillikten izinli olarak ayrıldıktan sonra, İsmet İnönü katıldığı Tarih Kongresi’ni Atatürk’ün locasından takip etmişti. İsmet İnönü kongreyi izlerken, önündeki programın arkasına, “Beni ne zaman affedeceksiniz?” diye yazıp Atatürk’ün önüne koymuş, Atatürk de altına “Daima arkadaşız.” diye yazarak cevap vermiştir.³²⁸

Ancak Atatürk aynı günlerde eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’u yemeğe çağırarak onunla İsmet İnönü hakkında konuşmuştu. Atatürk sofrada öfkeli bir şekilde İsmet İnönü’ye yönelik olarak: “Efendim hangi işi verdik de biz yardım etmeden başarmıştır? Kütahya muharebelerinde böyle olmamış mıdır? Lausanne’da böyle olmamış mıdır?” diye şikâyette bulunmuştur.³²⁹ Atatürk çevresinde bulunanlara İsmet İnönü’ye saygılı olunması yönünde tavsiyede bulunmasına ve İnönü’ye de daima arkadaşız diyerek affettiğini belirtmesine rağmen, yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’a söylediği bu sözlerden kızgınlığının devam ettiği anlaşılmaktadır.

---

³²⁵ Soyak, **a.g.e.**, s. 672, 673.

³²⁶ Atay, **Çankaya, a.g.e.**, s. 541-542.

³²⁷ Turgut, **a.g.e.**, s. 323-324.

³²⁸ Özden Toker, G. Toker: “50 Cumhuriyet Yılına Mevhibe İnönü Anlatıyor”, **Hürriyet**, 30 Ocak 1974, s. 16; Turgut, **a.g.e.**, s. 325; Salih Bozok, C. S. Bozok, **a.g.e.**, s. 243; Bozok, **a.g.e.**, 137.

³²⁹ Atay, **Çankaya, a.g.e.**, s. 542.

İsmet İnönü başvekillikten ayrıldıktan sonra, 30 Ekim 1937 tarihinde³³⁰ yanında çocukları ve Kazım Özalp'ın oğlu Teoman Özalp ile birlikte maça gittiklerini, bir süre sonra halkın kendisini fark etmesiyle, alkışlamaya ve gösteri yapmaya başladıklarını anlatmıştır. İsmet İnönü gösteriler sonrasında artık stadyumda kalamayacağını değerlendirdiğini ve zorlukla arabaya binip eve gittiğini belirtmiş, sonradan stadyumdaki göstericilerin “Bizi bırakıp nereye gidiyorsun” diye bağırdığını ve çok fena sözler söylediklerini işittiğini, ancak yapacak bir şeyinin olmadığını, bir emrivaki ile karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir.³³¹

Stadyumda İsmet İnönü ile birlikte olan Teoman Özalp, İsmet İnönü'nün maç sonrasında da gösterilerin devam edeceğini anlayarak kendisi ile birlikte arabaya bindiğini, “Bu gibi gösterilerin sonunun nereye varacağı hiç belli olmaz, durmayalım, beni Ankara Palas'a bırakın, sonra sen dön Ömer'le Erdal'ı al bizim eve git, sonra arabayı bana yollayın.” dediğini ifade etmiştir. Teoman Özalp gösteride söylenen sözleri şu şekilde izah etmiştir: “İsmet Paşa övülmüş, Atatürk'e karşı hiçbir söz söylenmemişti.” Stadyumda yaşananlar Atatürk'e yanlış anlatılmış, ancak Atatürk akşam Çankaya'da, olay sırasında arabada bulunan Teoman Özalp'ın babası Kazım Özalp'tan durumu öğrendikten sonra “Konuyu burada kapatalım” demiştir.³³²

Erdal İnönü stadyum hadisesi ile ilgili olarak, maç sonunda kapıdan çıkarken etraflarının sarılarak “Yaşa yaşa” diye bağırdığını, “Bizi bırakma” gibi şeyler söylendiğini ve o kalabalıkta babasını kaybettiklerini söylemiştir.³³³

İsmet İnönü, stadyum hadisesinin Atatürk'ü çok etkilemiş olduğunu ve Atatürk'ün arkadaşlarıyla günlerce bu olayı konuştuğunu söylemiştir.³³⁴ Stadyum olayının Atatürk'e anlatılması sırasında orada bulunanların anlatımından, Atatürk'ün bu olaya tepkisinin iyi yönde olduğu anlaşılmaktadır. Salih Bozok'un heyecanlı bir şekilde gelerek, İsmet İnönü'nün stadyuma gittiğinde halkın kendisini şiddetli bir şekilde alkışladığını haber vermesi üzerine Atatürk'ün tepkisini Hasan Rıza Soyak şu şekilde izah etmiştir: “Atatürk'ün gözleri parladı; yüzüne aşırı mutluluğunu ifade

³³⁰ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 562.

³³¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 548, 549. “*Mevhibe İnönü de eşinin stadyuma gittiğinde kendisine tezahürat yapıldığını, arabaya binip gitmek istediği zaman ise arabasının havaya kaldırılarak, ‘Paşam, paşam bizi nasıl bırakırsın?.. Paşam bizi kimlere bırakıp gidiyorsun?... Paşam bizi sarhoşlara bırakıp gidemezsin...’ şeklinde tezahürat yapıldığını ifade etmiştir.*” Özden Toker, G. Toker, “İnönü'nün Otomobilini Halk Ayağa Kaldırdı”, **Hürriyet**, 31 Ocak 1974, s. 20.

³³² T. Özalp, **a.g.e.**, s. 121.

³³³ İnönü, **Anılar ve Düşünceler-1**, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996, s. 69-72.

³³⁴ İnönü, **Hatıralar**, s. 549.

eden tatlı bir tebessüm yayıldı; ... Gördün mü büyük milleti?!.. Kendisine hizmet edenleri işte böyle daima takdir ve hürmetle karşılar, aferin! Pek memnun oldum.”³³⁵ Kılıç Ali de Atatürk’ün bu tepkisini benzer bir cümleyle anlatmıştır: “Çok memnun oldum. Demek ki millet, büyük farzettığı insanlara saygı göstermesini biliyor.”³³⁶ İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın Marmara Köşkünde Atatürk’e olayı olduğu gibi anlatması sonrasında Atatürk benzer bir tepki göstermiştir: “Bu güzel bir jest, milletin kadir bilirliliğini gösteriyor.”³³⁷

Atatürk’ün stadyum olayındaki bu olumlu tavrı ile ilgili olarak Falih Rıfki Atay, İsmet İnönü ile ayrılış meselesi Atatürk’ün meclisinde açıldığı zamanlar, bazı önemsiz ayrıntılar dışında, Atatürk’ün İsmet İnönü aleyhine konuştuğunu işitmediğini belirtmiştir.³³⁸

İsmet İnönü de, Salih Bozok’un sorusu üzerine Mecliste stadyum hadisesini açıkladıktan bir iki gün sonra, Falih Rıfki Atay’ın kendisini ziyaret ederek, Çankaya’da kendisi aleyhine söylenenlere karşı Atatürk’ün şunları söylediğini belirtmektedir: “Ne olmuş? İnönü bunca zaman devlet hizmetinde bulunmuş, hizmet etmiş, takdir görmüş ve ayrıldığı zaman kendisine nümayiş yapmışlar. Bir milletin hayatında bunlar tabii şeylerdir. Büyük bir millet elbette bunları yapar. Bunu yapmayan millete, millet denilmez. Bundan sonra bu mesele bitmiştir, kapanmıştır. İnönü’yü gördüğünüz yerde hürmet edeceksiniz. Hiçbir aksi tavır göstermeyeceksiniz.” İsmet İnönü Atatürk’ün bu konuşmasından sonra kendisine karşı herkesin tavrının değiştiğini, kendisinin de normal bir hayata girdiğini ifade etmiştir.³³⁹

Mevhibe İnönü de benzer bir şekilde, İsmet İnönü’nün Meclisteki açıklaması üzerine Atatürk’ün: “İsmet Paşayı arayacak, yalnız bırakmayacaksınız... İsmet Paşa memlekete bunca hizmette bulunmuştu. Bu millet çingene millet miydi ki kadir, kıymet bilmeyecekti? Tabii ki İsmet Paşayı sevecek, sayacaklardı. Ona gösterilen bu vefa hepsi için bir teminat değil miydi.” dediğini ifade etmiştir.³⁴⁰

---

³³⁵ Soyak, **a.g.e.**, s. 677.

³³⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 330.

³³⁷ Saner, **a.g.e.**, s. 225.

³³⁸ Atay, **Çankaya**, s. 542, 543.

³³⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 554.

³⁴⁰ Özden Toker, G. Toker, “*İnönü’nün ...*”, **a.g.m.**, s. 20; Bilgehan, **a.g.e.**, s. 258.

İsmet İnönü, Atatürk'ün kendisine: “Rejim aleyhtarlarının bir tek ümidi vardır, bir tek umudu kalmıştır: Aramızda çıkacak bir itilaf... İçerde, dışarıda ümit buna bağlanmıştır. Hatırında olsun bu...”³⁴¹ dediğini ifade etmiştir. Bu sözlerden anlaşılacağı gibi, Atatürk'ün İsmet İnönü'nün saygınlığını korumak istemesinin bir nedeni de, rejim aleyhtarlarını cesaretlendirmemektir. Atatürk, İsmet İnönü'yü şüpheye düşürmemek için olup bitenlerden haberdar etmeyi de amaçlamıştır.

Atatürk; “İsmet Paşa evhamlıdır. Kim bilir neler düşünür? En yakın adamını yanıma aldım ki kendisi hakkında olan bitenden günü gününe haberdar olup rahat olsun. Evhama saplanıp uykusu kaçmasın.”³⁴² diyerek onu şüpheden uzak tutmak istemiştir. Atatürk bu düşünce ile İsmet İnönü'nün yıllarca özel kalem müdürlük görevini yapan Vedit Uzgören'i Kütahya Milletvekili olarak seçirmiş ve yanındaki “Mutad zevat” arasına sokmuştur. Böylece yanında İsmet İnönü aleyhine kimse konuşmayacak ve Atatürk de rahatsız olmayacaktı.³⁴³

İsmet İnönü Atatürk'ün kendisine vermek istediği güven duygusunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bir müddet sonra yeni bir nizam teessür etti. Tamamen şahsi bir gidiş. Benim vesvese vermektan sakınmamı anladı. Adamlarının ağızlarını açıktan tutmağa karar verdi. Benden hiçbir suretle bahsetmemek muraccah (uygun) olacağını kabul etti. Bana da azami derecede emniyet vermek istedi. Vedit'i her akşam yanına çağırmağa başladı. Öyle ki bazıları onun benim yanımda onun adamı görmeye başladılar.”³⁴⁴ Mevhibe İnönü de, kendi evlerine yerleşen eski özel kalem müdürü Vedit Uzgören'in ara sıra Çankaya köşkünden davet edildiğini, bu durumun Vedit Bey'i zor durumda bıraktığını belirtmiş, bir defasında Vedit Bey'in yüzünün hafifçe kızarak kendisine, “Hanımefendi, artık benden size hayır yok.” dediğini belirtmektedir.³⁴⁵ Gerek İsmet İnönü'nün, gerekse eşinin ifadelerinden, Atatürk'ün bu tutumunu pek tasvip etmedikleri anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün İsmet İnönü'ye yönelik bu güven verici davranışına, onu affettiğini söylemesine ve arkadaşlarından ona karşı saygılı olmasını istemesine rağmen, İsmet İnönü ile çok seyrek görüştüğü ve ilişkilerinin de eskisi gibi olmadığı söylenmiştir. Kazım Özalp bu konuya değinerek başvekillikten ayrıldıktan sonra

³⁴¹ İpekçi, **a.g.e.**, s. 13.

³⁴² Turgut, **a.g.e.**, s. 329; Saner, **a.g.e.**, s. 223, 226.

³⁴³ Saner, **a.g.e.**, s. 226.

³⁴⁴ İnönü, **Hatıralar**, s. 619.

³⁴⁵ Özden Toker, G. Toker, “İnönü'nün ...”, **a.g.m.**, s. 20.

Atatürk'ün İsmet İnönü'ye karşı çıkan hiçbir konuşma yapmadığını, ona karşı saygılı davranmaya ve konuşmaya özen gösterdiğini belirtmiş, ancak önceden olduğu gibi sık ve samimi görüşmelerinin devam etmediğini ifade etmiştir.³⁴⁶

İsmet İnönü de Atatürk'ün böyle bir tutum içinde olduğunu söylemiştir. Görevden ayrıldıktan sonra Ege'de yapılan sonbahar tatbikatlarına Atatürk'ün kendisini davet ettiğini belirterek,³⁴⁷ ilişkilerinin eskisi gibi olmadığını şu şekilde izah etmiştir: “Manevralar sırasında münasebetlerimiz, bilhassa dış görünüş itibariyle, eskisi gibiydi. Sık sık beraber oluyorduk. Tartışmalara beraber katılıyorduk. Fakat bu durum daha ziyade kısa ve geçici bir müşterek misafirliğin icabıydı. Yine Ankara'dayız. Resmi münasebet bakımından uzak bulunuyoruz. Resmi vazifeliler yanında, vazifesi olmayanların münasebetlerini az çok uzak tutmaları tabiidir. Bu arada bir iki defa Çankaya'ya çağırdı, beraber sofrada bulunduk.”³⁴⁸

İsmet İnönü safra kesesinden rahatsızlanmış, Fransa'dan Dr. Fisher konsültasyon için Ankara'ya gelmişti. O dönemde İsmet İnönü'nün hastalığının doğal seyrini takip ettiği ve genel durumunun iyi olduğu haberleri gazetelerde yer almıştır.³⁴⁹ İsmet İnönü, Fransa'dan Dr. Fisher geldiğinde, kendisi de rahatsız olduğu için Atatürk'ün ısrar ederek, Dr. Fisher'i kendisine gönderdiğini, Haziran 1938'de tedavi sırasında tekrar büyük bir hastalık yaşadığını ve ölüm tehlikesi geçirdiğini söylemiştir.³⁵⁰ İsmet İnönü, hastalığıyla Atatürk'ün ilgilendiğini şu şekilde açıklamıştır: “Atatürk alakadar oluyordu. Etrafı daha çok alakadar oluyor, iyileşecek miyim, ölecek miyim bunu öğrenmeyi pek istiyorlardı.”³⁵¹

Başvekillikten ayrıldıktan sonraki dönem incelendiğinde İsmet İnönü'nün önemli faaliyetlere katıldığı görülmektedir. Ayrıca yönetim tarafından İsmet İnönü'nün hizmetleri saygıyla anılmış, gelişen önemli olaylar hakkında da kendisine bilgi verilmiştir.

---

³⁴⁶ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 60, 61.

³⁴⁷ “8-12 Ekim 1937 tarihleri arasında yapılan tatbikata Atatürk ve İsmet İnönü birlikte iştirak etmiş ve tatbikat süresince çeşitli defalar görüşmüşlerdi.” Şahingiray, **a.g.e.**, s. 660-662.

³⁴⁸ İnönü, **Hatıralar**, s. 548.

³⁴⁹ Ulus, 10 Haziran 1938, s. 1.

³⁵⁰ İnönü, **Hatıralar**, s. 556; İnönü, **Defterler-1**, s. 353; İpekçi, **a.g.e.**, s. 12.

³⁵¹ İnönü, **Defterler-1**, s. 353.

Yunanistan Başvekili Meteksas Ekim 1937 tarihinde Ankara'ya yaptığı ziyarette, istirahatlı olan İsmet İnönü ile de görüşmüştür.³⁵² Atatürk, Ege'de yapılan sonbahar tatbikatlarına İsmet İnönü'yü davet etmiştir.³⁵³

Atatürk'ün Balkan Antantı Murahhaslarına 27 Şubat 1938 tarihinde verdiği çay ziyafetinde, Yunanistan Başvekili Metaksas, Yugoslavya Başvekili Stoyadinoviç, Balkan devletlerinin Murahhasları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Celal Bayar ve bütün vekiller ile birlikte İsmet İnönü'de katılmıştır.³⁵⁴

Celal Bayar, hükümet programını Mecliste okurken İsmet İnönü hakkında şu övücü ifadeleri kullanmıştır: “Sözlerimin nihayete ermek üzere olduğu şu dakikada derin duygu içinde huzurunuzda bulunurken inkilabın bidayetindenberi zaman zaman refakatinde çalışmak ve fakat asıl maksad için fasilasız arkadaşlık etmek şerefini taşıdığım selefim Malatya mebusu İsmet İnönünü hürmet ve muhabbetle anmayı zevkli bir vazife telakki etmekteyim.”³⁵⁵

Celal Bayar, Merinos fabrikasının açılışında, Atatürk'ün emri ile hitap ettiğini söyleyerek yaptığı konuşmasının hemen başında İsmet İnönü'nün hizmetini dile getirmiştir; “... Bundan iki sene evvel Atatürk rejiminin kıymetli evladı ve büyük elemanı İsmet İnönünün azimkar ve kuvvetli eli ile bu fabrikanın temeli atılmıştı.”³⁵⁶

İsmet İnönü, Sabiha Gökçen'in her hafta yanına gelerek Atatürk'ten haber ve muhabbet getirdiğini, ayrıca Tevfik Rüştü Aras'ın da her hafta kendisini ziyaret ettiğini ifade etmektedir.³⁵⁷ Tevfik Rüştü Aras da önemli konulara ilişkin olarak İsmet İnönü'yü ziyaret ederek bilgilendirdiğini belirtmiştir. Alman İktisat Bakanının Türkiye ziyaretinde imzalanan kredi anlaşması hakkında İsmet İnönü'yü bilgilendirmesi bu duruma bir örnek olarak verilebilir.³⁵⁸ Şükrü Kaya'da kendi vekilliğine bağlı olan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün iç ve dış haber bültenlerinin İsmet İnönü'ye gönderilmediğini öğrenmesi üzerine genel müdürünü ikaz etmiş ve haber bültenlerinin gönderilmesini sağlamıştır.³⁵⁹

---

³⁵² Cumhuriyet, 21 Ekim 1937, s. 1.

³⁵³ İnönü, **Hatıralar**, s. 548.

³⁵⁴ Ayın Tarihi, Sayı:51, **a.g.d.**, s. 73.

³⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, **a.g.e.**, s. 34.

³⁵⁶ Akşam, 3 Şubat 1938, s. 9; Ayın Tarihi, Sayı:51, **a.g.d.**, s. 14.

³⁵⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 620; Bilgehan, **a.g.e.**, s. 264.

³⁵⁸ Aras, **a.g.e.**, s. 186.

³⁵⁹ Saner, **a.g.e.**, s. 227.

Özden Toker, babasının hiçbir zaman Türkiye’de yaşananlardan ve olaylardan kopuk olmadığını, Atatürk’ün arzusu ile her şeyden babasına haber verildiğini, babasının hükümette olmamasına rağmen olayları takip ettiğini, sanki o zamanda Atatürk’ün babasını kendisinden sonra cumhurbaşkanı olmaya hazırlıyormuş gibi bir durumun yaşandığını söylemiştir.³⁶⁰

Celal Bayar’ın İsmet İnönü ile karşılaştığında çok saygılı davranarak hiçbir şeyden alınmamasına özen göstermesi Atatürk’ün çevresinde dile getirilmiş ve Celal Bayar’ın küçüklük hissi ile davranması tenkit konusu yapılmıştır. Ancak Atatürk, saygılı davranışı normal karşılamış ve çevresinde bu tür konuşmalara izin vermemiştir.³⁶¹ Atatürk’ün, İsmet İnönü’yü kendisine şikâyet eden ve çekiştiren kişiyi eleştirirken kullandığı ifadeler oldukça ilginçtir. Atatürk’ün kendisinden sonra İsmet İnönü’nün gelmesini istediği bu sözleri şu şekildedir: “Dün buraya bir saygısız geldi. İnönü’yü bana çekiştiriyor saygısız. İnönü, benim yıllar ve yıllar boyunca mücadele arkadaşım, inkılap arkadaşım. Eh! yorulmuş, istirahata çekilmiş. Niçin aleyhinde bulunuyorsun? Ben ölürüm, reiscumhur o olur. Ben partinin başına geçerim, reiscumhur o olur. Bunun bilinmesi lazım.”³⁶²

Cumhurbaşkanlığı seçiminde nasıl bir sürecin yaşandığı ve hangi adayların öne çıktığı üzerine çeşitli anlatımlar yapılmıştır. Bu anlatımların çerçevesinde, İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı seçim süreci üzerinde durulacaktır.

Atatürk, Dr. Fisher’e muayene olduktan sonra, Şükrü Kaya’ya Dr. Fisher ile görüşmesini ve her şeyi konuşmasını istemişti. Şükrü Kaya, görüşme sırasında Atatürk’ün iki yıl yaşayabileceğini, ancak her an ölmesinin de mümkün olabileceğini öğrenmiştir. Ertesi gün Atatürk Şükrü Kaya’ya her şeyi görüşüp görüşmediğini sormuş, evet cevabı üzerine; “Anladın ya, sen artık Ankara’ya dön, işlerinle meşgul ol.” demiş ve başka bir şey söylemeden Şükrü Kaya’yı göndermişti.

Şükrü Kaya konuyu Celal Bayar’a anlatarak, bir taraftan Atatürk’ün tedavisi ile uğraşırken, diğer taraftan da memleketi idare etmekle, Cumhuriyeti ve Anayasayı korumakla ve Atatürk’ün yerine halefini seçmekle sorumlu olduklarını söylemiştir. Şükrü Kaya Celal Bayar’a, Atatürk’ün hastalık şeklinde değil de, ani bir kaza ile

---

³⁶⁰ Özden Toker, “Özden Toker ile Söyleşi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı:374, Ankara, 2002, s. 110-125.

³⁶¹ Saner, **a.g.e.**, s. 226.

³⁶² İnan, **a.g.e.**, s. 73.

ölümü karşısında tedbiri daha önceden düşünüp, zamanın Başvekili, Meclis Başkanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüşüğünü ve yapılacak şeyler üzerinde uzlaştıklarını, bunların; Meclis toplantı halinde değilse toplantıya çağırılarak Atatürk'ün halefinin seçilmesi, Atatürk'ün cenazesi ile birlikte, hükümetin istifasını Cumhurbaşkanıya vermesi olduğunu söylemiştir. Şükrü Kaya Celal Bayar'a, eğer başka bir tedbiri varsa onu konuşmayı, yoksa planlandığı gibi yapmayı teklif etmiş, Celal Bayar da planlandığı gibi uygulanmasını istemiş ve bu konuda birbirine şeref sözü vermişlerdi.³⁶³

Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün, cumhurbaşkanlığı adayı olarak İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak'ı gördüğünü, kendi değerlendirmesine göre Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanlığını daha uygun bulmakla birlikte, kararı verecek olanın Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu söylediğini belirtmiştir. Hasan Rıza Soyak'a göre Atatürk'ün açıklaması şu şekildedir: “Elbette bunda söz ve intihap hakkı sadece milletin ve onun mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir; yalnız ben bu meseledeki mütalaamı ifade edeceğim. Evvele akla İsmet Paşa gelir; evet! O, memlekete pek büyük hizmetler ifa etmiştir. Fakat nedense umumun sempatisini kazanamadığı görülüyor: bu yüzden durumu pek de cazip olmasa gerek. Bir de Mareşal Fevzi Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş, hem de herkesle iyi geçinmiş, salâhiyet sahiplerinin mütalâalarına daima kıymet vermiştir; kimse ile münazaa halinde değildir. Bu itibarla bence, Devlet Başkanlığı için en münasip arkadaş odur. Filhakika kendisi ordu işleriyle uğraşmaktan çok hazzeder, belki ordudan ayrılmak istemez. Ama Cumhurreisliğinde, aynı zamanda başkomutanlık mevkiinde de olacağı için bu meşguliyetine devam daima mevcut demektir; binaenaleyh, kanuni bir yol bulup kendisi namzet gösterilir ve seçilirse çok iyi olur zannedirim.”³⁶⁴

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün bu sözlerini, Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir ortamda Celal Bayar'a aktardığını, ancak Celal Bayar'dan “... Devlet Reisliği meselesi çok mühimdir ve bu hususta tedbir almak için İsmet İnönü ve diğer arkadaşlarla mutabık olmamız lazımdır. Bunun için de bizzat kendisinin aynı şeyi bize de tekrar etmesi icap eder; herhalde umarım ki görüştüğümüz zaman meseleyi bana da açacaktır.” şeklinde cevap aldığını söylemiştir. Hasan Rıza Soyak, Celal

³⁶³ Saner, a.g.e., s. 243-245.

³⁶⁴ Soyak, a.g.e., s. 717.

Bayar'ın Atatürk ile her görüşmesi sonrasında, bu konudan bahsetmediğini kendisine söylediğini belirtmiştir. Hasan Rıza Soyak ise Atatürk'ün, esas vazifesi hükümetle devlet reisi arasındaki irtibatı sağlamakla görevli olan Umumi Katibine söylediği her şeyin ilgililere intikal ettirileceğini bildiğinden, tekrar söylemeyeceğinin aşıkâr olduğunu söylemiştir. Hasan Rıza Soyak, Celal Bayar'a defalarca konuyu Atatürk'e açmasını, böylece kendi ifadesini kontrol etmesini istediğini, ancak bunun yapılmadığını vurgulamıştır.³⁶⁵

İngiliz Büyükelçisinin, Atatürk'ün hastalığı zamanında hükümete gönderdiği raporlarda, kimin cumhurbaşkanı olacağına ilişkin değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. 5 Ocak 1938 tarihli raporunda, Atatürk'ün ölümü sonrasında düzensizlik olacağını sanmadığını, en güçlü adayların ise Mareşal Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü olduklarını yazılmıştır. İngiliz Büyükelçisinin beklentisine göre Celal Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ve Meclis ile anlaşarak, cumhurbaşkanı olacak kişi belirlenecektir.³⁶⁶

4 Ağustos 1938 tarihli raporunda, Tevfik Rüştü Aras'ın, Atatürk'ün ölmesi durumunda düzenin önceden olduğu gibi devam edeceğine ilişkin olarak kendisini ikna ettiğini belirtmiştir. Atatürk'ün, kendisine halef seçmek konusunu temsilcilerine havale ederse, yöneticilerin zaten Atatürk'ü kimin takip edeceğine dair kendi aralarında anlaştıklarını yazmıştır. İngiliz Büyükelçi, bu kişinin İsmet İnönü olduğunu tahmin ettiğini, ancak kendisine söylenmediği için doğrudan doğruya sormadığını da belirtmiştir. Ayrıca İsmet İnönü'nün sağlığının tamamen iyileştiğini de raporuna eklemiştir.³⁶⁷

10 Ekim 1938 tarihli raporunda, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın ailesini göndermesine karşın, gidişini iki kez ertelediğini yazmıştır. Atatürk'ün halefi olarak Fethi Okyar'ı tayin etmek istediği yönünde söylentiler olduğunu, bunun doğru olması durumunda, Atatürk'ün ölümüyle birlikte bir düzen değişikliği denemesi olabileceğini belirtmiştir. Atatürk'ün isteklerinin önemsenmekle birlikte, Fethi Okyar'ın ülkede ve Büyük Millet Meclisinde yeterli ünü ve itibarı olup olmadığı yönünde kararsız olduğunu söylemiştir. Büyükelçi, kendi kanaatine göre, Atatürk'ün halefi olarak ülkede memnuniyetle karşılanacak olan, çok büyük şöhret ve itibarı

---

³⁶⁵ a.g.e., s. 718.

³⁶⁶ Karakuş, a.g.e., s. B-2.

³⁶⁷ a.g.e., s. B-10.

bulunan ve yetkilerini çabucak kullanabilecek olan kişinin İsmet İnönü olduğunu belirtmiştir. Fevzi Çakmak'ın da yeterince güçlü olduğunu, ancak bu görevi istediğini sanmadığını belirtmiştir.³⁶⁸

İngiliz Büyükelçisi 19 Ekim 1938 tarihli raporunda da, Türk hükümetinin, Atatürk'ün ölümü üzerine yeni cumhurbaşkanını gecikmeden seçmek için, 24 saat içinde toplanacak şekilde tedbirleri aldığına inanıldığını, Fevzi Çakmak ile Fethi Okyar'ın milletvekili olmaması nedeniyle, seçilmelerinin anayasa göre mümkün olmadığını yazmıştır.³⁶⁹

Atatürk'ün hastalanması sonrasında, onu seven büyükelçilerin bazıları gibi Fethi Okyar'da İstanbul'a gelmişti. Hitler'in Çekoslovakya'yı işgali sonrasında savaş ihtimaline karşı olarak, Celal Bayar Tevfik Rüştü Aras'tan büyükelçilerin görevlerine dönmelerini istemiş, ancak Fethi Okyar görev yerine dönmemiştir. Durumu haber alan Atatürk Celal Bayar'a, Fethi Okyar'ın neden İstanbul'da olduğunu sormuş, geçmiş olsun için geldiği cevabı üzerine, Atatürk Celal Bayar'a, hiçbir zaman kullanmadığı sert ifadelerle; "Milletvekili olmak ister, daha çok şey de olmak ister! Yazık... Servet de edinmişti." diye çıkmıştır.³⁷⁰ Fethi Okyar, Atatürk'ün ölümünden sonra, 13 Kasım 1939 tarihinde İstanbul'dan Londra'ya hareket etmiştir.³⁷¹

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı için mücadele ettiğine inandığı kişilerin yaptığı faaliyetleri ve bu kişiler hakkındaki değerlendirmesini anılarında yazmıştır. İsmet İnönü'nün değerlendirmesine göre bu kişilerin faaliyetleri şu şekildedir: "Mareşal, ortalığı bir müddet yokladıktan sonra müstağni (çekingen) vaziyet aldı. Çekilmemin bidayetinde (başlangıcında) korkmuş, bana hiç sokulmamıştı. Sonra eskisinden daha çok sokuldu. Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak Dr. Aras ile beraber bir vasiyet koparmak veya uydurmak için çok çırpındılar. Son ana kadar ümidi muhafaza ettiler. Atatürk'ten, koparamadılar. Şifahen uydurmaya Hasan Rıza Soyak teşebbüs etti. Celal Bayar kabul etmedi... Hastalığın son ağır zamanında Celal Bayar beni haberdar etmeğe, ettirmeğe başladı. Şükrü Kaya Meclisi yeniden intihap ettirmek (seçim yaptırmak) için ciddi teşebbüs aldı. Başvekilde buna taraftar idi... Dr.

---

³⁶⁸ a.g.e., s. B-13.

³⁶⁹ a.g.e., s. B-16.

³⁷⁰ Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, s. 177.

³⁷¹ Ulus, 13 Kasım 1939, s. 2.

Aras, bence mülhem olarak (kendiliğinden), beni memleket dışına bir sefarette filan çıkarmaya teşebbüs etti. Bana itiraf etti. Kati olarak önledim, reddettim. Ondan sonra Atatürk hasta oldukça bana son derece temallüktü (yakındı), iyileştikçe uzakta bir karakter ile tebarüz etti (belirdi). Teşrinisani (Kasım) günleri beni İstanbul'a götürmek için Şükrü Kaya ve onun tertibinde ansızın bir fazla gayret belirdi. Ben de candan istiyordum. Fakat Şükrü Kaya tertibindeki bu gayret yakın arkadaşlarımın dikkatini celpetti. Katiyen bırakmadılar. Onlar haklı ve isabetli çıktılar. Şükrü Kaya İstanbul'a son anda beni götüremediği için pek hiddetli idi. Benim İstanbul'a gitmediğim tek sebebi, Atatürk yalnız bununla müteselli oluyordu (teselli buluyordu). Benim burada kalmam onu bahtiyar ve minnettar ediyordu. Benim burada kalmamı sıhhatim için kendi arzu ettiğini her vesile ile söylüyordu.”³⁷²

Konu üzerine çalışma yapan Eric Jan Zürcher'de İsmet İnönü'ye çok yakın olan değerlendirmelerde bulunmuştur. Eric Jan Zürcher İsmet İnönü'nün düşmanlarının İsmet İnönü'yü Amerika'ya büyükelçi olarak atamak istediklerini, yeni seçime gitmek girişiminde bulduklarını ve Atatürk'ün İsmet İnönü'yü istemediğini yayarak sözlü bir “siyasal vasiyet”ten bile bahsettiklerini belirtmektedir. Eric Jan Zürcher, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini şu dört nedene bağladığı görülmektedir: Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün rakipleri ile işbirliğini reddetmesi, İsmet İnönü'nün hasımlarının kabul gören bir aday bulmayı başaramamaları, hem milletvekillerinin hem de parti bürokratlarının yıllar önce bizzat İsmet İnönü tarafından seçilmesi, askeri liderlerin İsmet İnönü'yü destekleme kararı alması ve Fevzi Çakmak Paşanın Mecliste büyük miktarda destek göreceği kendisine belirtildiği halde aday olmaması.³⁷³

Kazım Özalp, Meclis döneminin sonuna yaklaşılırken, Şükrü Kaya'nın Atatürk'ten sonra yapılacak seçimlerde kışkırtmalar ve karışıklıklar olacağı gerekçesi ile seçim yapılması fikrini ortaya attığını, bazı kişilerin, parti genel sekreteri olarak güçlü konumunu kullanıp yeni Meclise Şükrü Kaya'nın hâkim olmasından endişe duyarak bu girişime karşı çıktığını, kendisinin ise bu fikre katılmadığını, Şükrü Kaya'nın kendisine, “İsmet Paşa benimde adayımdır” dediğini ifade etmektedir.³⁷⁴

³⁷² İnönü, **Hatıralar**, s. 620-621

³⁷³ Eric Jan Zürcher (Düz. Sait Kızılırmak), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 267-268.

³⁷⁴ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 67.

Altemur Kılıç, Atatürk'ün ölümünden sonra babasının bazı kişilerle birlikte, Fevzi Çakmak'ı veya Şükrü Kaya'yı Cumhurbaşkanlığına getirmek için komplo içinde bulduklarının söylendiğini, babasının böyle bir komplo içinde bulunmadığını vurgulamıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra, “Kim Cumhurbaşkanı olacak” sorusuna Kılıç Ali'nin şu cevabı verdiğini belirtmektedir: “Biliyorsunuz şahsen pek sevmem, oda beni sevmez ama önemli olan ülkenin birliği ve devletin devamlılığıdır ve şahsi kusurları ne olursa olsun İsmet Paşa vatansever bir devlet adamıdır. Ve milli birliği devamlılığı ancak o sağlayabilir...”³⁷⁵

Tevfik Rüştü Aras İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesini tasvip ettiğini ve bu seçimi Türkiye'nin geleceği için önemli gördüğünü şu sözleriyle açıklamıştır: “Meclis azalarının bu ittifakı 19 Milyon Türk vatandaşının arzularını hakkıyla ifade etmişti. Her Türk büyük kaybının tesellisini Atatürk'ün yanında 15 seneden fazla müddetle başvekillik yapmış ve daha önce Garp cephesinde yine ona arkadaşlık etmiş olan zatın onun yerine getirilmesinde buluyordu. Ve bu suretle büyük ölüye ağlarken ebedi bildiği Türkiye'nin ikbalini kurmak çaresine tevessül etmiş (girişmiş) oluyordu.”³⁷⁶

Tevfik Rüştü Aras düzenli olarak her hafta İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve görüşmelerde bulunmuştur. İsmet İnönü, kendisinin Amerika'ya büyükelçi olarak atanması konusunu Tevfik Rüştü Aras'a sorduğunda, Tevfik Rüştü Aras'ın, kendisinin her vesile ile Amerika'yı görmek istediğini söylemesi nedeniyle, bunu düşündüğünü söylediğini ifade etmiştir. Ancak İsmet İnönü'nün kesin muhalefeti ve “Seni mesul tutarım” demesi üzerine Tevfik Rüştü Aras bu tasarıdan vazgeçmiştir.³⁷⁷

Tevfik Rüştü Aras ise bu girişimdeki gerçek niyetinin aslında farklı olduğunu belirtmektedir. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün Anadolu Kulübünde otururken kendisini çağırarak, İsmet İnönü hakkında: “Bu zatla beni yalnız bırakırsanız, ömrünüz boyunca teessüf edeceğiniz münakaşalar olabilir.” demesi üzerine, İsmet İnönü'yü Amerika'ya büyükelçi yapmayı düşündüğünü ifade etmektedir.³⁷⁸

İsmet İnönü'nün Atatürk'ü ziyaret etmek için İstanbul'a gitmesi konusunu Celal Bayar ve Kazım Özalp, İsmet İnönü'den daha farklı şekilde anlatmıştır. Celal

---

³⁷⁵ Altemur Kılıç, *Kılıçtan Kılıç'a Bir Dönemin Tanıklığı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005, s. 45.

³⁷⁶ Aras, *a.g.e.*, s. 168-169.

³⁷⁷ İnönü, *Hatıralar*, s. 555.

³⁷⁸ Aras, *a.g.e.*, s. 188.

Bayar, Atatürk'ün komaya girdiği günlerde Kazım Özalp'a "Görüyorsunuz... Durum kesindir. İsmet Paşa acaba neden bir ziyarette bulunmak istemez. Kendisine bir söylesen..." diye istekte bulunmuş, Kazım Özalp'da bu talebi İsmet İnönü'ye iletmiştir. İsmet İnönü bu ziyareti önce uygun görmüş, ancak daha sonra Refik Saydam'ın fikrini almak istemiş, Refik Saydam'ın: "Bunlar sizi bu komplo ile Saraya çekecekler ve orada yok edecekler. Rızam değilim! Eğer siz o trene binerseniz, lokomotifin önüne yatarım, beni çiğnemenen gidemezsiniz." sözleri üzerine İsmet İnönü İstanbul'a gitmekten vazgeçmiştir.³⁷⁹

Kazım Özalp da ziyaret olayını aynı şekilde anlatmakta ve ilave olarak bazı ayrıntılar vermektedir. Kazım Özalp, Celal Bayar'ın bu ziyaret hakkında düşüncesini şu şekilde açıklamıştır: "İyi olur, zaten konuşmalarımızdan bende Atatürk'ün böyle bir ziyareti beklediği intibayı vardır." Kazım Özalp bu ziyaret teklifine İsmet İnönü'nün cevap olarak: "Evet, benim için vicdani bir vazifedir, böyle bir ziyaretten çok huzuru kalp duyarım." dediğini belirtmektedir. Kazım Özalp ziyaretin emniyeti ve ulaştırması için Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve Ali Çetinkaya ile görüştüğünü, bu kişilerin ziyareti pek müsait karşılamaz görünmekle birlikte gerekli şeylerin yapılacağını söylediklerini belirtmiş, ancak ziyarete engel olanın Refik Saydam olduğunu Celal Bayar'ın anlatımına benzer ifadelerle izah etmiştir. Kazım Özalp, İsmet İnönü'nün Atatürk'ü ziyaret girişimi ile ilgili olarak duygularını şu ifade ile açıklamıştır: "Son olacağını tahmin ettiğim bu karşılaşma teşebbüsünü, eski arkadaşlık ve insaniyet duyguları ile yapmıştım. Ayrıca İsmet Paşa'nın güvensizliğine de üzülmüştüm."³⁸⁰

Sabiha Gökçen, Atatürk'ün hastalığı döneminde, Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki ilişkiler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Sabiha Gökçen'in değerlendirmesi şu şekildedir: "Hastalığı süresince bir ağıt vardı: İnönü ağıtı... Kardeşi kadar Kardeşinden de çok sevdiği, devrim arkadaşı, Cumhuriyetin temel ilkelerine en sadık devlet adamı İsmet İnönü için yüreğinde bir ağıt yakmıştı... Atatürk'te İsmet İnönü'nün sevgisi ne ise, İsmet İnönü'de de Atatürk sevgisi o idi... Birbirlerinden sadece sevgi, saygı ve beğeniyle söz ederlerdi..." Sabiha Gökçen, Atatürk'ün İsmet İnönü'yü göremediği, yatağından çıkamadığı günlerde, "İnönü nerede? İnönü ne yapıyor? Durumu ne? " şeklindeki sözleriyle bilgi almak istediğini

³⁷⁹ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, s. 84-85.

³⁸⁰ Kazım Özalp, T. Özalp, *a.g.e.*, s. 62-63.

ve merak içinde olduğunu söylemiştir. Atatürk, Sabiha Gökçen'den, öğretmenlik nedeniyle Ankara'ya gittiği her hafta İsmet İnönü'yü görmesini ve sağlığı hakkında bilgi getirmesini istemiştir.³⁸¹ İsmet İnönü de Sabiha Gökçen'in hemen her hafta pazartesi günü Ankara'ya geldiğinde kendisine gelerek "Atatürk'ten haber ve muhabbetler" getirdiğini ifade etmiştir.³⁸²

Sabiha Gökçen, Atatürk'ün İsmet İnönü hakkında bilgi isteme nedenini, Atatürk'ün etrafında bulunanları suçlayacak şekilde şu sözlerle açıklamıştır: "Çünkü o gün Atatürk'ün etrafında bulunanlar, İnönü ile onun bir araya gelmesini istemiyorlar ve bunun için de maalesef ellerinden geleni yapıyorlardı." Sabiha Gökçen, Atatürk'ün Tevfik Rüştü Aras'a sorduğu, "Tevfik Rüştü Bey, İsmet Paşa'dan ne haber? Bu kadar hasta olduğumu bilmiyor mu? Neden beni arayıp sormuyor kuzum?" sorusuna, Tevfik Rüştü Aras'ın; "Paşam zannedersen sayın İnönü de biraz rahatsızlar!" şeklinde cevap verdiğini söylemiştir. Atatürk'ün İsmet İnönü'nün durumunun ne olduğunu öğrenmesini istedikten sonra da, Tevfik Rüştü Aras'ın; "Kendileri maalesef safra kesesinden fazla muzdaripler! Hem de çok fazla!... Doktorların ifadelerine bakılırsa safra kesesi adeta bitmiş!.. Buna rağmen maalesef doktorları hiç dinlemiyor. Çiftliğe giderek ata biniyor... Sanki Allah geçimden versin, ölümü davet ediyor!" cevabını vermiştir. Bu cevaba Atatürk'ün çok üzüldüğünü belirten Sabiha Gökçen, Atatürk'ün "Vah vah! Çok üzüldüm, çok... Tevekkeli değil beni aramıyor... Buna çok üzüleceğimi biliyor ve bu nedenle sesini duyurmak istemiyor... Onunla ilgilenmeliyiz... Evet, evet, onunla yakından ilgilenmeliyiz!" dediğini ifade etmektedir.

Sabiha Gökçen, Tevfik Rüştü Aras'ın söylediklerinin hemen hepsinin gerçeğe aykırı olduğunu, yaptığı ziyaretlerde İsmet İnönü'nün sağlığının yerinde olduğunu gördüğünü ifade etmiştir. Sabiha Gökçen, durumu Atatürk'e söylemesi halinde onun çok kızacağını ve etrafında bulunanlara karşı güvensizlik duyacağını, bu yüzden susmayı yeğlediğini açıklamıştır. Atatürk Sabiha Gökçen'den İsmet İnönü'yü görmesini, sağlık durumunu öğrenip, kendisinin de zor günler geçirdiğini söylemesini istemiştir. Sabiha Gökçen durumu anlattığında İsmet İnönü'nün; "Yaşamayı lazım... Onsuz bir Türkiye ve onsuz bir dünya... Yok canım, böyle bir şeyi tasavvur etmek bile insana cinnet getirir..." dediğini belirtmiştir. Sabiha

³⁸¹ Gökçen, **a.g.e.**, s. 297-298.

³⁸² İnönü, **Hatıralar**, s. 620.

Gökçen, Tevfik Rüştü Aras'ın İsmet İnönü ile ilgili söylediklerinin, doğrudan doğruya kendi planlaması olduğu kanısında olmadığını söylemiş, konu hakkında fazla bir şey söylemek istemediğini belirtmiştir.³⁸³

Tevfik Rüştü Aras Atatürk'ün Savarona'da kendisine, Hatay nedeniyle rahatsızlığının dışarıda duyulmasının iyi olmayacağını değerlendirerek, "Bu işi halledinceye kadar yabancı doktor getirmenizi istemem, benim bu halimi yabancılar öğrenmemelidir." dediğini belirtmektedir. Bu görüşmeden sonra Tevfik Rüştü Aras Celal Bayar'ı ziyaret ederek, "Haber aldığımı göre Sayın İnönü safrakesesi rahatsızlığıyla evinde yatıyormuş... Her ikisini de kaybetmemek için elimizden geleni yapmalıyız. Bu maksatla Fransız karaciğer mütehassısı Dr. Fisence'yi (Fisher'i) sayın İnönü için getirelim, bu tanınmış mütehassıs burada bulunurken, Atatürk'ümüz de kendisini baktırsa, ne âlâ..." şeklinde teklifte bulunduğu ve bu teklifinin kabul edildiğini söylemiştir. Dr. Fisher ile Ankara'ya giderek İsmet İnönü'yü ziyaret ettiğini belirten Tevfik Rüştü Aras, İsmet İnönü'nün rahatsızlığının oldukça ciddi olduğunu açıklamıştır. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Fisher'in kendisine, Atatürk'ün İsmet İnönü'nün hastalığı ile ilgili sorusuna karşı ne söyleyeceğini sorduğunu, kendisinin de, "Paşanın rahatsızlığının çok ciddi olduğunu, saklamamalıyız." dediğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün Dr. Fisher'e muayene olduktan sonra kendisine, "Fransız doktoru belki sizinle daha idareli konuşmuştur. Halbuki ben onu söylettim. Eski arkadaşımızın benden önce öleceğini öğrendim." dediğini belirtmiştir.³⁸⁴

İsmet İnönü, Atatürk'ün hasta olduğunu öğrendikten sonra Dolmabahçe'ye gitmek için izin istediğini, izin aldıktan sonra kendisini ziyaret ederek bir hafta misafiri olarak kaldığını belirtmekte, Atatürk'ün hastalığının ilerlemesi ile Dr. Fisher'in Atatürk'ü muayene ettikten sonra, kendisinin de rahatsızlanması üzerine Dr. Fisher'i Ankara'ya gönderdiğini ifade etmektedir. İsmet İnönü birkaç günlük tedavi süresinde, hastalığının ağırlaştığını şu şekilde izah etmektedir: "Tedavi esnasında tekrar büyük bir buhran halinde ve tehlikeli bir şekilde hastalık geçirdim." Atatürk'ün kendisinin sağlığı ile sürekli ilgilendiğini belirten İsmet İnönü, kendisinin de Atatürk'ün durumunu yakından takip ettiğini, İstanbul'a gidip Atatürk'ü tekrar

---

³⁸³ Gökçen, a.g.e., s. 298-300.

³⁸⁴ Aras, a.g.e., s. 189-190.

görmek istediğinde ise, Atatürk'ün; “O da benim gibi hasta, yerinden kıpırdamasın” diye haber gönderdiğini ifade etmektedir.³⁸⁵

İsmet İnönü'nün Mecliste büyük, orduda küçük, halkta ise geniş gruplar tarafından sevildiğini belirten Celal Bayar, Meclisteki en büyük akımın İsmet İnönü'yü desteklediğini, Ali Çetinkaya'nın açıktan, Abdülhalik Renda'nın ise perde arkasından³⁸⁶ İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı için çalışmalarında bulunduğunu belirtmektedir. Celal Bayar İsmet İnönü taraftarlarının yaptığı girişimleri şu şekilde izah etmiştir: “Ordunun kilit noktalarında askerler de yoklandı ve yandaşlar sağlandı. ‘Hükümet darbesi’ izlenimi veren bu girişimleri yakın planda izliyordum!” İsmet İnönü taraftarları meclis çoğunluğunu ele geçirdiklerinden rahat olmakla birlikte, yapılacak yeni seçimlerden ve Fevzi Çakmak'ın görevinden istifa ederek Mecliste karşısına ciddi bir rakip olarak çıkmasından endişe duymuşlardı.³⁸⁷

Atatürk'ün hastalığının ağırlaşması ve öleceğinin an meselesi olduğunun anlaşılması üzerine, yerine kimin geçeceği tartışmaları endişeli bir hal almış, bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığında bir toplantı yapılarak cumhurbaşkanlığı seçiminde Ordu olarak takınılacak tavır tespit edilmiştir. Alınan karar şu şekildedir: “Atatürk ölmüştür. Ama onun millet meclisi vardır. Cumhurbaşkanını seçme yetkisi de Millet Meclisine ait bir iştir. Ordu olarak biz bu seçimden uzak kalmalıyız.” Bu toplantının yapıldığını öğrenerek gelen Celal Bayar'a, Genel Kurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz alınan kararı, “Meclisin üzerinde bir kuvvet tanımadığımızı, bunun için de herhangi bir tavsiyeyi düşünmediğimizi, Meclisin en isabetli seçimi yapacağını” sözleriyle açıklamıştır. Asım Gündüz, bu açıklama sonrasında Celal Bayar'ın ferahladığını, onun İsmet İnönü'den çekindiğini ve İsmet İnönü için karar alındığını sandığını ifade etmektedir. Asım Gündüz bu kararı öğrenen Celal Bayar'ın Fevzi Çakmak'a, “Mecliste çoğunluk Mareşal Hazretlerini istiyor. Memlekete hizmetiniz büyüktür. Lütfen Cumhurbaşkanlığını kabul ediniz...” teklifini getirdiğini belirtmiştir. Bu teklif üzerine Fevzi Çakmak: “Hayır Celal Beyefendi, ben

---

³⁸⁵ İnönü, **Hatıralar**, s. 556.

³⁸⁶ “Hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhaluk Renda'nın da katılımıyla, 20 Ekim 1937 tarihinde Dolmabahçe'de toplanmıştı.” Akşam, 21 Ekim 1938, s. 1. “Celal Bayar, bu toplantı sonrasında, Abdülhaluk Renda'nın Ankara'yı arayarak bilgi verdiğini, bunun normal bir toplantı olduğunu bildirdiğini söylemiştir.” Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, s. 191, 192.

³⁸⁷ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 89-90.

politikadan uzak, ordumla sizlere yardımcı olacağım. Asla bir müdahale veya karışıklığı beklemeyin...” cevabını vermiştir.³⁸⁸

Celal Bayar bu konuyla ilgili olarak, kimin cumhurbaşkanı olması gerektiğini Fevzi Çakmak’a sorduğunda “Emrinizdeyim” cevabını aldığını, böylece Ordu’nun Hükümet ve Meclisin emrinde olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir.³⁸⁹ Kazım Özalp’da Milli Müdafaa Vekili olarak ziyaret ettiği Fevzi Çakmak’ın kendisine cumhurbaşkanlığı seçimi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıkladığını belirtmektedir: “Buna Büyük Millet Meclisi karar verecek. Kanun dışında yapılan her türlü propaganda ve hareketlere mani olacağız. Tabii ki namzet İsmet Paşa’dır.”³⁹⁰

Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Asım Gündüz ile konuşarak Genelkurmay Başkanlığında verilen karar hakkında bilgi aldıktan sonra, alınan karara itiraz etmiş, “Olmaz öyle şey ... Mademki Mareşal kabul etmedi, o halde İnönü Cumhurbaşkanı olmalıdır.” demiş ve kendi ordusunun komutanları ile bu konuyu konuştuğunu, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı konusunda karar alındığını söylemiştir. Asım Gündüz, Fahrettin Altay’ın bu kararına gerekçe olarak, milletin daima isim yapmış ve denenmiş kimselerin arkasından gittiğini, madem Mareşal istemiyor o halde İsmet İnönü olmalıdır dediğini, ayrıca Avrupa’daki siyasi ortamın belirsizliği nedeniyle Türkiye’nin başında kuvvetli bir şahsiyetin bulunması gerektiğini ileri sürdüğünü belirtmektedir. Fahrettin Altay bu düşüncelerini Fevzi Çakmak’a da aktarmış, Fevzi Çakmak da Asım Gündüz’ü çağırarak görüşünü sormuştur. Asım Gündüz değerlendirmesini; “Vallahi efendim, bizim kararımız demokrasi prensipleri bakımından doğru ve yerindedir. Ancak, dünyanın karışık durumu, nazilerin, faşistlerin, komünistlerin şahlanmış ihtirasları karşısında Fahrettin Paşa’ya hak vermemek de mümkün değil...” şeklinde yapmıştır.³⁹¹

Kazım Özalp, cumhurbaşkanlığı için konuşulmakta olanları şu şekilde açıklamıştır: “Atatürk mektebinden yetişmiş, onun inkılâplarına inanmış, üstün vasıfları bulunan İsmet Paşa, Hükümetin ve Meclis’in adayı gibi görünüyordu. İsmet Paşa’yı istemeyenler Atatürk’ün ona dargın olduğunu, kendisinden sonra onun

---

³⁸⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 216-217.

³⁸⁹ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 95.

³⁹⁰ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 66.

³⁹¹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 217-218.

Cumhurreisliğini istemediğini, Mareşal Çakmak'ı tavsiye ettiğini belirten propagandalar yapılmaktaydı.” Kazım Özalp, bu gelişmelere rağmen Fevzi Çakmak'ın kendisine “Tabii ki namzet İsmet Paşa'dır.” dediğini belirtmekte, ayrıca Fevzi Çakmak'ın mecliste İsmet Paşa'nın karşısında daha şanslı olmadığını da ifade etmektedir. Kazım Özalp ayrıca Celal Bayar'a Atatürk'ün herhangi bir adayı tasvip edip etmediğini sorduğunda, Celal Bayar'dan “Böyle bir şey yok” cevabını aldığını söylemektedir.³⁹²

Kılıç Ali, Atatürk'ün durumunun çok ağırlaşmış olduğu bir dönemde, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın Cumhurbaşkanlığı konusunu açarak, “Bunu partide mi, yoksa doğrudan doğruya Meclis'te mi belirlemeli?” hususundaki sorusu üzerine, Celal Bayar'ın içtenlikle, “Partiye martiye gerek yok. Bir tek adayımız vardır, o da İnönü'dür.” dediğini belirtmektedir.³⁹³

Celal Bayar cumhurbaşkanlığı konusunu Şükrü Kaya ile görüştüğünü söylemiştir. Celal Bayar'ın; “... Bu makam için Büyük Millet Meclisi'nce İsmet İnönü'nün düşünüldüğünü görüyorum. Bizim vazifemiz, Milli İradenin serbestçe tecellisini sağlamaktır. Şu halde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacaktır. Siz nasıl karşılıyorsunuz?” sorusuna karşı unutamadığını ifade ettiği, Şükrü Kaya'nın tepkisini şöyle anlatmaktadır: “Gözleri yaşardı. Ayağa fırlayarak: ‘Bu kararınızdan dolayı, verin, elinizi öpeceğim’ dedi ve bütün uğraşlarıma rağmen elimi öpmeden beni bırakmadı; o kadar sevinmiş, o kadar ferahlamıştı.”³⁹⁴

İktidar mücadelesi Meclis dışında da devam etmiş, saltanat ve hilafet taraftarları Süleyman Şefik Paşa'nın yönetiminde, “Engel kalkınca, engellenen yerine döner” sloganıyla faaliyete başlamıştı. Celal Bayar gerek Meclisteki gerekse Meclis dışındaki bu gelişmeler karşısında verdiği kararının şu şekilde olduğunu açıklamaktadır: “...1938'lerde yapacağım küçük bir ihmal, bir duraksama, memleketi kardeş kavgasına sürükleyebilir, ‘Hilafet’ ve ‘Cumhuriyet’ kavgasına kapı açabilirdi... Sovyetler birliğinde Lenin'in ölümünden sonra doğan düzensizlik, milyonlarca insanın ölümü, hapsi, sürgünü, sefaletine mal olmuştu. Ben vicdanımın ve aklımın dediğini yaptım. Ülkem kardeş kavgasına düşmedi.”³⁹⁵

³⁹² Kazım Özalp, T. Özalp, a.g.e., s. 66-67.

³⁹³ Turgut, a.g.e., s. 350.

³⁹⁴ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, a.g.e., s. 96.

³⁹⁵ a.g.e., 91-92.

Falih Rıfki Atay, yeni seçimlerin yapılarak İsmet İnönü'nün Meclis'ten çıkartılmasının düşünüldüğünü, kendilerine daha yakın buldukları için Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanı olmasını isteyenlerin bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Celal Bayar'ın dürüst kalarak bu kışkırtmalara kulak vermediğini ve yeni seçimlere taraftar olmadığını söylemiştir. Falih Rıfki Atay ayrıca, Celal Bayar'ın kendisine; “Öyle anlaşılıyor ki, Rusya'da Lenin'den sonra onun tabii halefi Troçki imiş. Yerine Troçki'yi geçirmemek ve Stalin'i geçirmek için milyonlarca insanın kanı dökülmüştür. Bizim böyle facialara tahammülümüz yok.” dediğini ifade etmiştir.³⁹⁶ Falih Rıfki Atay'ın aktardığı bu sözlerin, Celal Bayar'ın yukarıda açıklanan düşüncesiyle aynı olduğu görülmektedir.

Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki tavrının, ikinci kez başvekilliğe atandıktan sonra da övgü ile karşılandığı görülmektedir. İzmir Mebusu Halil Menteşe'nin, ikinci Celal Bayar Hükümetinin güven oylaması sonrasında, söz alarak yaptığı konuşması şu şekildedir: “Celâl Bayar, insan olarak da feragatin timsali müşahhası (somutlaştığı) bir vatanperverdir. Müebbed (ömür boyu) Atanın ölüm haberi beni Milâsta buldu. O gün kaymakamın odasında toplanmıştık. Yeni Reisicumhurun kim olabileceği suali her dilde dolaşıyordu. Celâl Bayar mı, İsmet İnönü mü? Benden reyimi sordular. Şu cevabı verdim: Benim bildiğim Celâl Bayar öyle yüksek bir feragat sahibi insandır ki, kendi lehinde bir cereyan olsa dahi arkadaşlarına İnönü'nü tavsiye edecektir, dedim. Buraya geldiğimde anladım ki Celâl Bayar bu imtihandan olgun bir Devlet adamı ve mahzı feragat (vazgeçmiş, kabullenmiş) bir insan olarak çıkmıştır.”³⁹⁷

Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı da güvenoyu görüşmelerinde aynı konuya değinerek şunları söylemiştir: “Bütün kalbi ile merbut (bağlı) oldukları Atatürkün sıhhatleri üzerinde titrer ve azamî hassasiyetle ihtimamlarını gösterirken indelhace (gerektiği zaman) vicdanı millinin pürüzsüz bir surette tecellisini temin edecek tedbirleri alması, Celâl Bayarın ne kadar vatansever ve kıymettar bir recülü devlet (devlet adamı) olduğunu göstermiştir.”³⁹⁸

³⁹⁶ Atay, **Çankaya, a.g.e.**, s. 543-544.

³⁹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:27, İçtima:4, 16 Kasım 1938, 5'inci İçtima, 1'inci Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1938, s. 53.

³⁹⁸ **a.g.e.**, s. 54.

Atatürk'ün ölümü üzerine, 11 Kasım 1938 günü saat 09.30'da Celal Bayar'ın başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu toplanmıştır. Celal Bayar konuşmasında, saat 11.00'da toplanacak olan Mecliste Teşkilatı Esasiye Kanununun 34'üncü maddesi gereğince cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılacağını belirtmiş, Partinin adayını belirlemek için gizli oyla seçim yapılacağını açıklamıştır. Yapılan oylamada, oylamaya katılan 323 mebusun tamamı İsmet İnönü'yü aday göstermiştir.

Saat 11.00'de Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın başkanlığında toplanan Mecliste önce Başvekil Celal Bayar'ın, Atatürk'ün ölümüne dair teskeresi ve teskerenin ilişğinde yer alan Atatürk'ün ölüm raporu okunmuştur. Gizli olarak yapılan seçim sonrasında, Meclisin ve hazır bulunanların "şiddetli ve sürekli alkışları arasında" Abdülhalik Renda tarafından, oylamaya katılan 348 mebusun tamamının oyu ile Malatya Mebusu İsmet İnönü'nün ittifakla cumhurbaşkanı seçildiği açıklanmıştır. Yemin töreni için verilen arada, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Çankaya'ya giderek seçim sonucunu İsmet İnönü'ye bildirmiştir.

İsmet İnönü seçim üzerine Mecliste yaptığı konuşmasında, milletin yüreğinde Atatürk'ün yaşayacağını söylemiş, geçmişte olduğu gibi gelecekte de, Meclisin başlıca güç kaynağı olacağını açıklamıştır. İsmet İnönü'nün konuşması şu şekildedir: "Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren milletimizin yüreğinde, 'Kemal Atatürk' adı, sevgi ve hürmet içinde ebedi olarak yaşayacaktır... Türk milletinin en feyizli hazinesi: Büyük Millet Meclisidir. Geçmişte büyük zorlukları yenmiş olan Büyük Millet Meclisi, gelecekte de büyük saadetlerin, zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır."³⁹⁹

İsmet İnönü'nün seçimi, kamuoyunda olumlu ve gerekli bir olay olarak değerlendirilmiştir. Dönemin gazeteleri incelendiğinde, kamuoyunun bu düşüncelerini yansıttığı görülmektedir.

Necmettin Sadak yazısında, bulunulan ortamı bir dönüm noktası olarak tanımlamış ve rejimin devamı için İsmet İnönü'nün seçilmesinin yerinde olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: "Memleketin bu dönüm noktasında, sükûn ve istikrarı bozmamak, Atatürk eserini devam ettirmek, inkılâbı yürütmek lazımdı. Bunun ilk şartı tecrübelerden geçmiş, şahsi kudret ve meziyetlerinin yanında, Türk milletinin sıkı birliğini devam ettirecek nüfus ve muhabbet sihrini nefsinde toplamış, bugün

---

³⁹⁹ Cumhuriyet, 12 Kasım 1939, s. 1, 6.

milli vicdanın mümessili olabilecek bir insanı devlet reisliğine seçmekti. Millet meclisi bu büyük mesuliyetli vazifesini, derin matemnin sükun ve ızdırabı içinde, tarihin takdirle yaddettiği sevki tabil (içgüdü) ile yaptı İsmet İnönü'ü ittifaken reisicumhur intihab etti... Türk milleti, telafi edilmez büyük kaybı karşısında kan ağlarken, İsmet İnönü ona şifa dolu bir teselli kaynağı oldu.”⁴⁰⁰

Yunus Nadi seçim üzerine yaptığı değerlendirmesinde, Atatürk'ün ölümü sonrasında tek bir kelime söylenmemiş olmasına rağmen 348 mebusun oyu ile İsmet İnönü'nün ittifakla seçilmesini, Türk milletinin doğru yolu bulmakta şaşmaz bir isabet ve doğruluk gösterdiğinin kanıtı olduğunu yazmıştır.⁴⁰¹

3.2.2. Celal Bayar'ın İkinci Başbakanlık Dönemindeki Gelişmeler

Celal Bayar, yeni cumhurbaşkanının seçilmesi dolayısıyla, Teşkilatı Esasiye Kanununun 44'üncü maddesini gerekçe göstererek, icra vekilleri heyetinin yeniden tayin ve teşkiline imkan vermek için başkanlığındaki heyetin istifasını 11 Kasım 1938 tarihinde İsmet İnönü'ye sunmuştur.⁴⁰² İsmet İnönü aynı tarihli cevabında, istifanın kabul edildiğini, Teşkilatı Esasiye Kanununun 44'üncü maddesi gereğince, yeni kabinenin teşekkül edinceye kadar, Vekiller Heyetinin vekâleten vazifesine devam etmesini istemiştir.⁴⁰³ Fakat aynı gün Celal Bayar'a gönderdiği diğer yazı ile başvekâlete tayin olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “Vukubulan istifaları üzerine münhal olan (boş bulunan) Başvekaleten Zatıdevletlerinin tekrar tayini tensib edilmiştir (uygun görülmüştür). Teşkilatı Esasiye Kanununun 44 üncü maddesi mucibince (gereğince) İcra Vekilleri Heyetinin intihab ve teklifini rica ederim.”⁴⁰⁴ İsmet İnönü, sunulan İcra Vekilleri Heyetini kabul etmiş ve 11 Kasım 1938'de listeyi Türkiye Büyük Millet Meclisine arz etmiştir.⁴⁰⁵

İsmet İnönü Celal Bayar'dan yeni kabineyi kurmasını istediğinde, Celal Bayar'ın yorgunluk ve yaşanan olayları gerekçe göstererek görevi kabul etmek

⁴⁰⁰ Akşam, 12 Kasım 1938, s. 1.

⁴⁰¹ Cumhuriyet, 13 Kasım 1938, s. 1.

⁴⁰² T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 137-7.

⁴⁰³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 137-6.

⁴⁰⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 137-4.

⁴⁰⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 137, 137-2.

istememesi üzerine, kabineyi kurarken telkinde bulunmayacağını, istediği gibi kurabileceğini söyleyerek onu ikna etmiştir. Celal Bayar görevi kabul etmesinin nedenlerini şöyle izah etmektedir: “...Fazla direnmenin hem yakışık almayacağını, hem, memleket hesabına yararlı olmayacağını düşündüm. Çünkü yeni Cumhurbaşkanı gelir gelmez yeni bir Kabine kurması, İsmet Paşa ile benim aramızın açık olmasını isteyenler için, bulunmaz nimet olacaktı! Kabul ettim.” Celal Bayar, eski kabine üyelerini tekrar seçmesi üzerine İsmet İnönü’nün, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’ı ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’yı istemeyerek isimlerini çizdiğini belirtmektedir.⁴⁰⁶

İsmet İnönü bu değişikliğe ilişkin olarak şunları söylemektedir: “İlk hükümet için dâhiliye ve hariciye vekillerini değiştirmesini Celal Bayar’a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti.”⁴⁰⁷ Kazım Özalp’ta, Celal Bayar’ın itirazına rağmen İsmet İnönü’nün, Şükrü Kaya’nın yerine Refik Saydam’ı, Tevfik Rüştü Aras’ın yerine Şükrü Saraçoğlu’nu getirdiğini belirtmektedir.⁴⁰⁸

Atatürk’ün ölümünden 3 gün sonra, gazetelerde Tevfik Rüştü Aras’ın Londra Elçiliğine gönderileceği, Şükrü Kaya’nın ise bir elçiliğe tayin edilmesinden bahsedildiği haberleri yer almıştır.⁴⁰⁹

Ancak görevlendirme yaklaşık iki ay sonra yapılmıştır. İzmir Mebusu olan Tevfik Rüştü Aras’ın Londra Büyükelçiliğine tayini, Hariciye Vekâletinin 12 Ocak 1939 tarihli teskeresi ile teklif edilmiş, aynı gün İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile onanmıştır.⁴¹⁰

Falih Rıfki Atay, İsmet İnönü hükümetlerinin hiçbir zaman dinamik olmadığını, İnönü’nün vekil tipinin “Bürokrat” olduğunu, vekillerden dinamik olanların ise Atatürk tarafından kendisine zorlananlar olduğunu belirtmektedir.⁴¹¹ Yusuf Hikmet Bayur da Atatürk’ün vekiller arasında en çok Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya’yı tuttuğunu belirtmekte ve Atatürk’ün kendisine, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya’yı kastederek: “İnönü bunları istemiyor, ben tutuyorum. Değerleri vardır. İşime yarıyorlar tutuyorum.” dediğini ifade etmektedir. Yusuf

⁴⁰⁶ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 100-101.

⁴⁰⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 621.

⁴⁰⁸ Kazım Özalp, T. Özalp, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁰⁹ Kurun, 13 Kasım 1938, s. 8.

⁴¹⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 85.113.20.

⁴¹¹ Atay, **Çankaya, a.g.e.**, s. 546.

Hikmet Bayur, Tevfik Rüştü Aras ile İsmet İnönü'nü arasında çatışmanın olduğunu, Tevfik Rüştü Aras'ın, İsmet İnönü'nün istediklerini değil Atatürk'ün istediklerini yaptığını belirtmektedir. Yusuf Hikmet Bayur ayrıca, Şükrü Kaya ile İsmet İnönü'nün arasında bir çatışmasının olmadığını, Celal Bayar'ın ise İş Bankası'nda başarılı olarak, ekonomik gelişmelerin ilk hamlesini yaptığını ve yeni fabrikalar açtığını söylemektedir.⁴¹²

Ulus gazetesi, yeni hükümette görev almayan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras hakkında 13 Kasım 1939 tarihinde övgüyle bahseden bir haber yayınlamıştır. Haberde Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin dâhili ve harici davalarından isimleri ayrılmayacak iki inkılâp kahramanı olarak tanımlanmış, hizmetleri övülmüştür. Atatürk'ün emrinde ve hizmetinde, İsmet İnönü ve Celal Bayar ile birlikte çalışan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın, vazife ve sorumluluğunun en nazik zamandan itibaren başladığı belirtilmiştir. On bir yıl dâhiliye vekilliği yapan Şükrü Kaya zamanında, yalnız asayişin ve emniyetin sağlanmakla kalınmadığını, ileri kanunlar ve nizamlar ile hayatın düzenlendiği, şehir ve köylere eserler kazandırıldığı yazılmıştır. On üç yıl hariciye vekilliği yapan Tevfik Rüştü Aras'ın devrinde görülen parlak, şanlı ve itibarlı dönemim başka hiçbir zaman görülmediği vurgulanmıştır. Başarılı hizmetleri olan iki şahsiyetin, Cumhuriyet Halk Partisi ve Meclisin bir uzvu olarak, herkesi tecrübe ve liyakatlerinden yararlandıracakları haberde yer almıştır.⁴¹³

Celal Bayar'ın kurduğu ikinci hükümet şu vekillerden oluşmuştur; Seyhan Mebusu Hilmi Uran Adliye Vekili, Balıkesir Mebusu General Kazım Özalp Milli Müdafaa Vekili, İstanbul Mebusu Dr. Refik Saydam Dâhiliye Vekili, İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Hariciye Vekili, Elaziz (Elazığ) Mebusu Fuat Ağralı Maliye Vekili, Erzincan Mebusu Saffet Arıkan Maarif Vekili, Afyonkarahisar Mebusu Ali Çetinkaya Nafia Vekili, Tekirdağ Mebusu Şakir Kesebir İktisat Vekili, Aydın Mebusu Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, İstanbul Mebusu Rana Tarhan Gümrük ve İnhisarlar Vekili, Manisa Mebusu Faik Kurtoğlu Ziraat Vekili.⁴¹⁴

---

⁴¹² İnan, **a.g.e.**, s. 331-332.

⁴¹³ Ulus, 13 Kasım 1939, s. 1, 2.

⁴¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 137, 137-1.

Celal Bayar'ın kurduğu ikinci hükümette, birinciden farklı olarak, Seyhan mebusu Hilmi Uran Adliye Vekili, İstanbul mebusu Refik Saydam Dâhiliye Vekili, İzmir mebusu Şükrü Saraçoğlu Hariciye Vekili olarak görev almıştır.⁴¹⁵

Hükümette yer alan vekillerden ikisinin yaklaşık bir buçuk ay sonra sağlık gerekçeleri ile ayrıldıkları görülmektedir. Maarif Vekili Saffet Arıkan, tansiyon düşüklüğü ve Şiddetli sürmenaj nedeniyle, İktisat Vekili Şakir Kesebir ise safra kesesi iltihabı nedeniyle uzun süreli tedaviye ihtiyaç duydukları için istifa etmişlerdir. Maarif Vekilliğine İzmir Mebusu Hasan Ali Yücel, İktisat Vekilliğine İzmir Mebusu H sn   akır atanmıştır.⁴¹⁶ İsmet İnönü Şakir Kesebir'in ayrılma nedeninin sağlık olarak gösterildiğini, ancak kendileri tarafından istifa ettirildiğini açıklamıştır.⁴¹⁷

Celal Bayar, ikinci hükümetinin güvenoyu için Meclis'te yaptığı konuşmasında, geçen sene kabul edilen hükümet programından henüz yapılmayanları yapmak azim ve kararında olduğunu, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisinin programını kendilerine rehber aldıklarını söylemiştir. Celal Bayar'ın, Türkiye'nin iç ve dış politikasının değişmeyeceğini söylediği konuşması Şu Şekildedir: "Biz milletimizin Şu an için düşüncelerini Şu suretle hul sa ediyoruz: milletimiz, on beş seneden beri tecrübe edilen Kemalizm rejiminin kendisine verdiği huzur ve s k n içerisinde çalışmak ve kuvvetlenmek istiyor. Mill  hudutlar dâhilinde mesud olmak emelindedir. Bizim haric  siyasetimizdeki: dâhilde sulh, hariçte sulh düsturunun ifadesi, ancak bu suretle tefsir olunabilir. Esası, millettten gelmiştir ve Büyük Şef tarafından ifade edilmiştir... Size programımızın harfiyen ve olduğu gibi tatbik olunacağını söylerken, haric  siyasetimize de bir nebze temas etmek ihtiyacını duyuyorum: Haric  siyasetimizde, değişecek ... hiçbir Şey yoktur, anlaşmalarımıza, dostluklarımıza, ittifaklarımıza... bütün sadakatimizle bağlıyız. Bunları büyük bir azimle yürüteceğiz. Bu sedam (sözüm) size olduğu kadar, bütün dostlarımıza ve müttefiklerimize de bir itimad ve muhabbet sedasıdır."⁴¹⁸

Konya mebusu Naim Haz m Onat yaptığı konuşmasında, Atatürk' n İsmet İnönü'ye sarsılmaz güveni olduğunu, İsmet İnönü'nün de Celâl Bayar'a sağlam

⁴¹⁵ Akşam, 12 Kasım 1938, s. 1.

⁴¹⁶ Akşam, 29 Aralık 1938, s. 1; Cumhuriyet, 13 Kasım 1938, s. 1.

⁴¹⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 621.

⁴¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:27, İçtima:4, **a.g.e.**, s. 51, 52.

güveni olduğunu gördüklerini söylemiştir. Naim Hazîm Onat, Atatürk'ün neden Celal Bayar'ı sevdiğini şu şekilde anlattığını nakletmiştir: “Celâl Bayarı ben niçin severim; bir gün gel Celâl dedim; eline yırtık paralarla dolu bir çuval verdim. O çuvalı aldı, vekâleti bıraktı. Feyzi bütün dünyaya yayılacak kadar bir maliye şahikası (doruğu) vücuda getirdi. Ben Celâli işte bundan dolayı severim.”⁴¹⁹

Mebuslar tarafından yapılan destek konuşmalarından sonra, oylamaya katılan 342 mebusun tamamının kabul oyu ile İkinci Celal Bayar Hükümeti Meclisten güvenoyu almıştır.⁴²⁰

Celal Bayar'ın ikinci başvekillik dönemi incelendiğinde, Atatürk'ten hep övgü ile bahsettiği görülür. İsmet İnönü hakkında da, onun önderliğinde Atatürk'ün gösterdiği hedefe gidileceğinden bahsetmiştir.

Celal Bayar, güvenoyu konuşmasında, İsmet İnönü'nün şahsiyeti ile ilgili olarak övücü sözler söylemiş, cumhurbaşkanlığının başarılı olacağına inandığını açıklamıştır. Celal Bayar'ın sözleri şu şekildedir: “İnkılâbın ve Atatürk rejiminin en mümtaz bir siması ve Türk milletinin büyük evlâdı olan ikinci Reisimiz İnönünün, Cumhur Reislik devrinin, milletimiz için müteyemmen (mübarek, kutlu) ve mesud olmasını temenni ederim, buna şahsan emin olduğumu ifade eylerim.” Celal Bayar konuşmasında Atatürk'ün ölümü ile en önemli devrin yaşanmakta olduğunu söylemiş, Atatürk hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. Celal Bayar konuşmasında Atatürk için şunları söylemiştir: “Bugün biz inkılâb tarihimizin, en acı ve fakat en önemli bir devrini yaşıyoruz: Aziz varlığını her kuvvetin fevkinde telâkki ettiğimiz ve öyle olduğuna da inandığımız Şefimizi kaybettik... Atatürk sadece bize vatanî hizmetler ifa ettiği için sevmiyoruz. Aynı zamanda, tam mânasile kâmil bir insan olduğu için de seviyoruz... Atatürk; Seni sevmek, tebcil etmek (kutsallaştırmak), her Türk vatanseverinin millî ödevi, ve namus borcudur.”⁴²¹

Celal Bayar konuşmasının sonunda da Atatürk'ü takip edeceklerini söylemiştir: “Son söz ... Elemimiz, hicranımız çok büyüktür, fakat inanımız, güvenimiz de o nisbette büyüktür. Atatürkü unutmayacağız. Her zaman tebcil edeceğiz (kutsal göreceğiz). Millet uğrunda azimle yürüyeceğiz.”⁴²²

---

⁴¹⁹ a.g.e., s. 55.

⁴²⁰ a.g.e., s. 52-55.

⁴²¹ a.g.e., s. 51.

⁴²² a.g.e., s. 51, 52.

Celal Bayar, 9'uncu Yerli Malları ve Arttırma Haftası dolayısıyla yaptığı konuşmasında da, Atatürk'ten övgüyle bahsetmiş ve şu ifadeyi kullanmıştır: "Atatürk, seni sevmek, Türk milleti için milli bir ibadettir."⁴²³

Celal Bayar, Birinci Köy ve Zirai Kalkınma Kongresinde, azalara verilen müsamerede yaptığı konuşmada, Atatürk'ün gösterdiği hedefe, İsmet İnönü'nün yönetiminde ilerlediklerini ve başarılı olacaklarına inandığını şu sözlerle açıklamıştır: "İnönü başımızda, Atatürk'ün gösterdiği üstün varlığa, üstün refaha gidiyoruz. Mutlaka muvaffak olacağız ve mutlaka erişeceğiz ve siz, hepiniz, dünyanın en üstün, en refahlı halkı olacaksınız."⁴²⁴

Celal Bayar, 9'uncu Yerli Malları ve Arttırma Haftası dolayısıyla yaptığı konuşmasında, ekonomi üzerinde durarak, ithalat ile ekonominin cihazlanmasına yarayacak makine, alet ve avadanlıkların alındığını, uygulanan kliring sistemiyle, ithalat oranında ihracat yapıldığını söylemiştir. İhracatın beş yıllık ortalaması incelendiğinde, % 85'inin toprak ürünlerinden oluştuğunun görüldüğünü, ithalatın artmasına paralel olarak ihracatın da arttığını, bunun aynı zamanda zirai üretimin arttığı anlamına da geldiğini söylemiştir.

Celal Bayar, 1932 yılında fabrikaların üretim değerinin 138 milyon lira, ithalatın da 86 milyon lira düzeyinde iken, 1937 yılında fabrikaların üretim değerinin 255 milyon liraya, ithalatın da 114 milyon liraya yükseldiğini söylemiştir. Bu rakamlardan, içeride üretim artarken ihracatın da arttığının görüldüğünü, bunun, ülkenin satın alma kuvvetinin ve tüketiminin arttığını gösterdiğini, ekonomik anlamda bu durumun bir müjde oluşturduğunu açıklamıştır.⁴²⁵

Celal Bayar'ın ikinci başvekillik döneminde ilgilendiği konulardan birisi de Karabük'te kurulmakta olan demir çelik fabrikası olmuştur. Karabük fabrikasının işletilmesi için, yapımını üstlenen İngiliz firma temsilcisi ile görüşme yapmıştır.

İngiliz Sefiri, Karabük Demir Çelik Fabrikasının daha iyi ve ahenkli çalışması için alınması gerekli olan tedbirlerin firma temsilcisi ile görüşülmesini talep etmiştir. Celal Bayar bu nedenle 20 Ocak 1939 tarihinde, Karabük Demir Çelik Fabrikasını inşa eden Brassert Firmasının mümessili Hopkinson ile görüşmüştür. Hopkinson görüşmede, Karabük fabrikasının işletme idaresi hakkında bilgi vereceğini, bunun

⁴²³ Cumhuriyet, 13 Aralık 1938, s. 1, 9.

⁴²⁴ Cumhuriyet, 2 Ocak 1939, s. 1, 7.

⁴²⁵ Cumhuriyet, 13 Aralık 1938, s. 1, 9.

için İngiltere'deki benzer bir tesisin örnek alındığını belirtmiş, ancak bunun Türkiye için uygunluğunu iddia edemeyeceğini söylemiştir. Hopkinson'a göre, fabrikanın başına, Karabük'te oturacak iş kabiliyetine sahip, kültürlü bir Türk müdür atanmalı, fabrikanın siyasetini belirleyecek ve önemli konularda süratle karar verecek altı veya yedi kişilik, Ankara'da da bulunabilecek, bir idare heyetinin bulunması gerekliydi. Sümerbank'ın başında bulunanlar meşgul olduklarından, Fabrikanın idaresi Sümerbank'a bırakılmamalıydı. Hopkinson'un Karabük Fabrikasının iyi işletilmesi için tavsiye ettiği ikinci konu, kömür, demir cevheri gibi hammaddelerin temin edilmesi hakkında olmuştur.

Celal Bayar'ın fabrikanın ne zaman faaliyete geçeceği sorusuna Hopkinson, 1 Mart 1939 tarihinde ilk ünitenin, 1 Mayıs 1939 tarihinde çelikhanenin, Temmuz veya Ağustos 1939 ayında da ikinci yüksek fırın ile diğer ünitelerin faaliyete geçeceğini söylemiştir. Celal Bayar, 1 Martta açılacak ünitenin, hammadde yetersizliğinden dolayı, Ağustos ayına ertelenmesinin sakıncası olup olmadığını sormuş, Hopkinson de hammadde olmadan fabrikanın açılmasının doğru olmayacağı, dolayısıyla ertelemenin sakınca yaratmayacağını söylemiştir. Ancak yatırılan büyük sermaye nedeniyle ertelemenin ekonomik olmayacağını da ilave etmiştir.

Hopkinson görüşmede, kendilerinin teklif ettiği lokomotif fabrikası hakkında düşüncelerini sorması üzerine Celal Bayar, detaylı bilgi almadıklarını, düşündükleri konunun, fabrikanın ekonomik olup olmayacağı üzerine olduğunu, eğer ayrıntılı bir plan verilirse inceleyeceklerini söylemiştir.

Celal Bayar görüşmenin sonunda, motor ve uçak motoru yapma kararında olduklarını, Brassert Müessesesinin, lokomotif fabrikasında olduğu gibi, bu fabrikalar için de planlar hazırlayarak yardım edip edemeyeceğini sormuştur. Hopkinson ise, müessesesinin motor, makine ve metalürji alanlarında danışmanlık ve kontrolörlük yaptıklarını, inşaat yapmamalarına rağmen, Karabük Fabrikasının inşaatını üzerlerine almalarının bir istisna oluşturduğunu söylemiştir.⁴²⁶

Bu görüşmenin sonunda Celal Bayar'ın konuşmasından anlaşılmaktadır ki, sanayi alanında yapılmak istenen atılım sadece demir çelik fabrikası ile sınırlı kalmayacaktı. Hükümet, demir çelik sanayisini bir altyapı olarak görmekte ve üzerine motor fabrikası kurmak istemekteydi.

---

⁴²⁶ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1, Yer No: 3.17.1.

Celal Bayar'ın ikinci başvekilliğinde yaşanan en önemli olay, Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayının yapılması olmuştur. Bu kurultayda, Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğünde önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir.

26 Aralık 1939 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 375 kişisi Parti mebusu, 216 kişisi de delege olmak üzere toplam 591 kişinin katıldığı Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı başlamıştır. Kurultayda, dördüncü kurultayda kabul edilen tüzüğün başkanlık ile ilgili değişikliği görüşülmüştür.⁴²⁷

Celal Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayının açılış konuşmasında, toplanma amacını, "... Partimizin, değişmez genel başkanı ve kurucusu" olarak tanımladığı Atatürk'ün ölümü dolayısıyla, parti tüzüğünde yapılması gerekli düzeltmeleri yapmak olarak açıklamıştır. Oluşturulan 30 kişilik komisyonun hazırladığı değişik teklifinin gerekçesinde, şefin rolünün her memlekette ve özellikle partili hayata yeni girmiş olan memleketlerde çok önemli olduğu belirtilmiştir. Değişiklik gerekçesinde, bir siyasi parti içinde üstün vasıflı lider bulmanın güç olduğu, liderin sık sık değişmesinin otorite boşluğu yaratacak olması, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisinin Türkiye'nin kuruluşundan itibaren üstlendiği rol nedenleriyle, Parti Genel Reisliğinin değişmez olmasının kabul edilmesinin, bu yüksek makamın istikrarını sağlamak ve otoritesini desteklemek bakımından, milli çıkarlara daha uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Komisyonca, Partinin kurucusu Atatürk için "Ebedi Şef" ifadesi kullanılırken, yukarıda sayılan gerekçelerle "Milli Şef" tabiri ile İsmet İnönü'nün değişmez genel başkanlığı önerilmiştir.

Teklif edilen yeni maddeler şu şekildedir: İkinci madde; "Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyetinin müessisi olan Kemal Atatürktür.". Üçüncü madde; "Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönüdür.". Dördüncü madde; "Partinin değişmez başkanlığı aşağıdaki üç suretle inhilal edebilir (sona erebilir). A: Vefat. B: Vazife yapamıyacak bir hastalığı sabit olması halinde. C: İstifa. Bu üç şekilden birisi dolayısıyla inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiye mensup şahıslardan bir zatı değişmez genel başkanlığa seçer."

Maddeler kabul edildikten sonra İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. Daha sonra Celal Bayar, genel başkan vekilliğine atanmasından dolayı teşekkür konuşması yapmıştır. Celal Bayar'ın konuşması şu şekildedir: "Genel başkanımız, milli şefimiz,

---

⁴²⁷ Ulus, 26 Aralık 1939, s. 1.

Cumhurreisimiz İsmet İnönü müstesna bir lütuf olmak üzere bendenizi genel başkan vekilliğine tayin buyurmuşlardır. Müvacehenizle – ki büyük milletimizin huzuru demektir - kendilerine arzı şükran ederim. Şefimizin arzuları, sizin yüksek istekleriniz Büyük Partimizin siyasi programile çevrelenen milletin dilekleri demektir. Bunların tahakkuku için bütün kuvvetimle çalışmağı kendi şahsıma şeref borcu, milli bir vazife addederim.”⁴²⁸

Dönemin basını incelendiğinde, Kurultayda “Şef” tabirinin kullanılmasının olumlu karşılandığı görülmektedir. Örneğin Nadir Nadi, Kurultayda Atatürk için bulunan “Ebedi Şeflik” ve İsmet İnönü için bulunan “Değişmez Şeflik” formülünün gerçekten güzel olduğunu yazmıştır. Bu formülün inkılâp tarihinin güzel bir sayfasını oluşturduğunu ve bütün milletin duygu ve hislerine tercüman olduğunu belirtmiştir.⁴²⁹

Falih Rıfki Atay da tabirleri olumlu karşılayanlar arasındadır. Falih Rıfki Atay’ın kullandığı ifade şu şekildedir: “Kendisinde, Türk milletinin tam ve kati birlik iradesini temsil eden Milli Şef’i selamlıyoruz.”⁴³⁰ Falih Rıfki Atay’ın bu cümlesi, aynı zamanda “Milli Şef”in anlamını açıklaması bakımından da önemlidir. Ona göre “Milli Şef” Türk milletinin birliğini temsil etmektedir.

Kurultayda kabul edilen maddeler incelendiğinde, Atatürk için; “Partinin Banisi ve Ebedi Başkanı” ifadesi kullanıldığı halde, “Değişmez Genel Başkanlık” sıfatının İsmet İnönü’nün şahsı ile ilişkilendirilmediği görülmektedir. Çünkü, Değişmez Genel Başkanın, vefat, vazife yapamayacak bir hastalığının sabit olması veya istifası üzerine, kurultayca seçilecek yeni kişi için de “Değişmez Genel Başkanlık” tabiri kullanılmıştır.

Üzerinde durulması gerekli olan ikinci konu da “Milli Şef” tabiridir. “Milli Şef” tabiri yeni kabul edilen tüzükte yer almamıştır. “Milli Şef” komisyon tarafından, ayrıca teşekkür konuşmasında Celal Bayar tarafından kullanılmıştır.

Kurultayda kullanılan “Milli Şef” tabiri üzerinde ileriki yıllarda oldukça fazla durulduğu görülmektedir. Genellikle totaliter yönetimleri çağrıştırdığı söylenen “Milli Şef” tabiri aslında ilk kez bu kurultayda kullanılmamıştır.

⁴²⁸ Akşam, 27 Aralık 1938, s. 1, 8; Cumhuriyet, 27 Aralık 1938, s. 1, 9.

⁴²⁹ Cumhuriyet, 27 Aralık 1938, s. 1.

⁴³⁰ Ulus, 27 Aralık 1938, s. 8.

“Milli Şef” tabirinin basında kullanılması kurultay öncesinde olmuştur. Örneğin Akşam gazetesinin, 17 Aralık 1938 tarihindeki haberinin başlığı şu şekildedir: “Milli Şefin dünkü gezintileri.”⁴³¹

Benzer olarak “Şef” tabiri de daha önce kullanılmıştır. Celal Bayar birinci hükümet programını okurken, Atatürk için 42 kez “Şef” tabiri kullanırken, bir kez de “önder” ifadesini kullanmıştır.⁴³² Aynı görüşmede söz alan tüm mebusların “Şef” tabirini kullandıkları görülmektedir. Örneğin İzmir Mebusu Halil Menteşe “Büyük Şef” ifadesini,⁴³³ Muş mebusu Hakkı Kılıçoğlu “Ulu Şef” ifadesini kullanmıştır.⁴³⁴ Afyon Karahisar Mebusu Berç Türker, Atatürk’ü “Büyük Şef” ve “Ulu Şef” olarak tanımlamıştır.⁴³⁵ Elaziz mebusu Fazıl Ahmed Aykaç’da “Büyük Şef” ifadesini kullanmıştır.⁴³⁶

Kurultayın hemen sonrasında yaşanan önemli bir olay da, yapılan ara seçimler olmuştur. Bu seçimde kazanan adaylar incelendiğinde, bunların bir kısmının Atatürk dönemindeki muhaliflerden oluştuğu görülmektedir.

31 Aralık 1938 tarihinde boş bulunan 13 mebusluk için ara seçim yapılmıştır. Bu seçimde, Cumhuriyet Halk Partisinin göstermiş olduğu adaylar ittifak ile seçimi kazanmıştır. Yeni mebuslar arasında dikkat çeken kişiler; Fethi Okyar, Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Hasan Rıza Soyak ve Milli Müdafaa Vekilliğine kısa bir süre sonra getirilecek olan Naci Tınaz’dır.⁴³⁷ Böylece, ileride değinilecek olan, İsmet İnönü’nün muhalifleri kazanmak için başlattığı girişimi başarılı olmuş, Fethi Okyar, Kazım Karabekir ve Hüseyin Cahit Yalçın Meclise girmiş, Kazım Karabekir daha sonra Meclis Başkanlığına getirilmiştir.⁴³⁸

3.2.3. Celal Bayar’ın İstifası

Celal Bayar’ın istifasından yaklaşık iki hafta önce çeşitli yolsuzluk iddiaları basının ilk sayfalarında yer almıştır. Bu iddiaların bir tanesi hükümette yer alan

⁴³¹ Akşam, 17 Aralık 1938, s. 1.

⁴³² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, a.g.e., s. 19-34.

⁴³³ a.g.e., s. 35.

⁴³⁴ a.g.e., s. 36.

⁴³⁵ a.g.e., s. 37.

⁴³⁶ a.g.e., s. 38.

⁴³⁷ Cumhuriyet, 1 Aralık 1939, s. 1.

⁴³⁸ Gündüz, a.g.e., s. 224.

Kazım Özalp ile ilişkilendirilmiş, diğer iddialar ise Celal Bayar'ın kurduğu Denizbank ile ilgili olmuştur.

Eski Meclis başkanı olan, hükümette Milli Müdafaa Vekili olarak görev yapan Kazım Özalp, hakkında yapılan bir dedikodu sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştır. İsmet İnönü, Emin Sazak'ın Kazım Özalp'ın istifa etmesini istediğini, kendisine karşı dolgunluk bulunduğu için Fırka grubunun bu girişime seyirci kaldığını söylemiştir. İsmet İnönü, icra vekilinin zan altında kalamayacağını, bu olay sonrasında Celal Bayar'a itimat oyu almasının gerekli olduğunu söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar'da İsmet İnönü'ye hak vererek, bunu düşünemediğini, yeni teşebbüste bulunacağını söylemiştir. İsmet İnönü, Kazım Özalp'ın istifa sürecini şu şekilde izah etmektedir: “General Özalp için dedikodu pek çok idi. Kendisini parti grubu reisliğine alarak değiştirmeyi düşündük. Kendisine ben söyledim. Çok infial ile karşıladı. Kabul etmedi. Cevap ve hesap vermeye hazır olduğunu söyledi. Bıraktım... Meseleyi firkada derhal açmak ve neticede itimat reyini istemek lazım idi. İcra vekili zan altında kalmaz... Özalp yalnız tekrar bana geldi. Münakaşaya girmek istemediğini, münakaşa etmeksizin çekilmeği daha muvafık bulunduğunu, temiz olduğunu, himaye edilmesini söylüyordu... Başvekili çağırdım. Çekilmesi takarrür etti (kararlaştırıldı).”⁴³⁹

Kazım Özalp'ın istifasına yol açan gelişmeler 8 Ocak 1939 tarihinde basında yer almıştır. Bu tarihten itibaren gelişen ve 16 Ocak 1939 tarihinde istifa ile son bulan olayları incelemek yerinde olacaktır.

8 Ocak 1939 tarihinde, basında uçak kaçakçılığı ile ilgili haberler yer almıştır. Akşam gazetesi birinci sayfadan verdiği haberinde, “Mühim bir sahtekarlık işi meydana çıkarıldı”, Cumhuriyet gazetesi de, “Büyük bir sahtekarlığın tahkikatı ilerliyor” başlığını kullanmıştır. Haberde, hariciye vekâletinin oldukça önce yaptığı bir tebliğde, bazı kimselerin yurtdışında Türkiye Hükümeti adına sahtekarlık yaptığının tespit edildiği ve ilgili kurumların ikaz edildiği hatırlatılmıştır. Haberde daha sonra, silah satışı yasak olan İspanya'ya 40 uçak satışı için Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp ile Hariciye Vekâleti Müsteşarı B. Ağah'ın imzalarının taklit edilerek, sipariş verildiği belirtilmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁹ İnönü, **Hatıralar**, s. 621, 622.

⁴⁴⁰ Akşam, 8 Ocak 1939, s. 1; Cumhuriyet, 8 Ocak 1939, s. 1.

Dâhiliye Vekili Refik Saydam 9 Ocak 1939 tarihinde, konu ile ilgili açıklamanın Adliye ve Hariciye Vekilleri tarafından aynı gün Meclis Grubunda yapılacağını söylemiş, kendi düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “Gazetelerin neşriyatını gördüm... Matbuatın bu neşriyatı üzerinde şimdilik söyleyecek bir sözüm yoktur. Herhangi bir zat hakkında imada veya imada bulunabilmek için müspet delil sahibi olmak lazımdır. Neşriyatı yakından takip ediyorum. Fikir nizamını muhil (bozan) herhangi bir harekete müsaade edemem.”⁴⁴¹

Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri, basında çıkan bazı haberde eski vekiller Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras’ın da olayla ilişkili olduklarının ima edildiğini hatırlatılmış, yetkili makamların ise bunun kesin olarak asılsız olduğu kanaatinde bulunduğunu yazmıştır. Dâhiliye Vekili Refik Saydam bu yazılar üzerine, böyle iddialarda bulunmak için hayal ürünü sözlerin değil, yazarların elinde delillerin olması gerektiğini söylemiştir.⁴⁴²

Celal Bayar 10 Ocak 1939 tarihinde, iki günden beri basında yer alan uluslar arası uçak kaçakçılığı iddiaları hakkında görüşme yapılmasını Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu toplantısı sırasında talep etmiştir. Teklifin kabul edilmesi sonrasında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamada, Haziran 1938 tarihinde yapılan grup toplantısında, dönemim Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’ın, uluslar arası kaçakçılık örgütünün Türkiye adına İspanya’ya uçak sattığı yolunda ihbar olduğunu, konunun incelendiğini ve adliyeye intikal ettirileceğini söylediğini hatırlatmıştır.

Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamasında konu ile ilgili bilgi vermiştir. Franco İspanya’sının Türkiye sorumlusu Haziran ayı başında, hariciye vekâletine başvurarak, Amerika’dan trenlerle hareket eden çok sayıda uçağın Türkiye’ye ait olup olmadığını sormuştur. 11 Haziran 1938 tarihinde Washington elçiliğinden alınan telgrafta da aynı konu dile getirilmişti. Olayın bir kaçakçılık olduğu hissini uyanması üzerine alınan haberler milli müdafaa vekâletine sorulmuş, 14 Haziranda alınan cevapta böyle bir siparişin olmadığı belirtilmiştir. Washington elçiliğinden gerekli belgeler istenmiş ve 16 Haziran 1938 tarihinde Anadolu Ajansı’na bir yalanlama yapılarak, özel ellerden Türkiye’nin hiçbir yerden uçak almadığı, böyle

⁴⁴¹ Ulus, 10 Ocak 1939, s. 1; Akşam, 10 Ocak 1939, s. 1.

⁴⁴² Akşam, 10 Ocak 1939, s. 13; Cumhuriyet, 10 Ocak 1939, s. 1, 9.

bir alışverişle ilgisinin bulunmadığı yayınlanmıştır. Ayrıca 22 Haziran tarihinde gelen belgeler adliyeye sevk edilmiştir.⁴⁴³

Hariciye vekilinden sonra Adliye Vekili Fikret Sılay, resmi evrakta sahtekarlık suçu işlenmiş olan bu olay hakkında bilgi vermiştir. Halen yurtdışında bulunan König lakaplı Ekrem Hamdi adındaki şahıs, 2 ve 3 Temmuz 1937 tarihinde milli müdafaa vekili müsteşarının ve hariciye vekili müsteşarının imzaları ile iki vekaletin resmi evraklarını taklit ederek, Kanada'daki bir fabrikaya Türkiye adına uçak sipariş etmişti. Fabrika bu siparişi teyit etmek için hariciye vekâletine 17 Ağustos 1937 tarihinde bir yazı yazmış, ancak hariciye vekâletindeki bir memur evrakı işleme almayıp Ekrem Hamdi'ye teslim etmiştir. Ekrem Hamdi'nin 18 Ağustos 1937 tarihindeki siparişi doğrulayan telgrafi sonrasında uçaklar yola çıkarılmıştır. Hariciye vekâletindeki sorumlu memur tutuklanmış, ancak Ekrem Hamdi yurt dışına çıkmıştır. Adliye vekili bu açıklamasından sonra, basında olay ile ilgili yer alan haberlerde, bazı mebus ve devlet memurlarının da olay ile ilgili olduğunun yazıldığını, ancak bunun gerçek olmadığını söylemiştir.⁴⁴⁴

Celal Bayar da yaptığı konuşmada, ellerine yeni bir delil geçmesi durumunda bunun üzerine yürümekten kendilerini hiçbir kuvvetin alıkoyamayacağını söylemiştir. Memleket içine kök budak salan bir durumun olmadığını, bunun, dışarıda bulunan uluslar arası bir şebeke ile birlikte hareket eden birkaç kişinin işi olduğunu açıklamıştır. Celal Bayar konuşmasında, yanlış hareketlere izin vermeyecekleri gibi, suçsuz olan insanların da onurunu koruyacaklarını şu ifadelerle açıklamıştır: “Arkadaşlar, her hangi bir suiistimali büyük yada küçük her hangi bir yolsuzluğu ezmek bizim için kati bir esastır. Bunun yanında aynı ehemmiyetle dikkat edeceğimiz bir nokta daha vardır: masum olan insanların şerefini speküle etmeye meydan bırakmamak... Hükümet, bu iki ucu hassasiyetle gözetmek ve korumak mecburiyetindedir. Kendisini bununla mükellef bilmektedir.”⁴⁴⁵

Celal Bayar basında çıkan haberlerin dikkat çekici olduğunu söylemiştir. İmalı veya yanlış haberler üzerinde durmadığını, bunların her zaman olabileceğini ve düzeltilebileceğini, ancak şahıslara ilişkin haberlerde yazarların eskiden beri dikkat

---

⁴⁴³ Ulus, 11 Ocak 1939, s. 1, 8; Cumhuriyet, 11 Ocak 1939, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı: 62, Ankara, 1-31 Ocak 1939, s. 18, 19.

⁴⁴⁴ Ulus, 11 Ocak 1939, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Sayı:62, **a.g.d.**, s.19, 20.

⁴⁴⁵ Ulus, 11 Ocak 1939, s. 8; Ayın Tarihi, Sayı:62, **a.g.d.**, s. 22, 23.

ettiği hususlara bundan sonra da dikkat etmesini istemiştir. Celal Bayar eleştirdiği konuya ilişkin olarak gazetede yer alan haberi okumuştur. Haber şu şekildedir: “Vapur İstanbul’a gelirken yakalandığı taktirde bir çok esrarın çıkacağından korkan ve o zaman mühim ve yüksek bir yer işgal eden zat, İstanbul’a gelmiş ve Ekrem König’i limana yaklaşan gemiye yaklaşarak müstear (sahte) bir nam ile hazırlattığı pasaportu Ekrem König’e vermiş ve Romanya tarikle ile tekrar Avrupaya gitmesini sağlamıştır.” Celal Bayar, haberde halen mebusluk yapan birkaç kişinin de olayla ilişkili olduğunun söylendiğini, haberdeki ifadelerin çok kesin olarak yazılması nedeniyle okuyan herkesin bunun doğruluğuna inanacağını söylemiştir. Böylesine kesin ifadeleri yazan kişinin elinde deliller olması gerektiğini düşünülerek, adliye vekili ile görüştüğünü ve bu kişinin değerlendirmesine başvurulmasını, muhbir olarak sorgulanmasını istediğini söylemiştir.⁴⁴⁶

Falih Rıfki Atay 12 Ocak 1939 tarihli Ulus gazetesindeki yazısında, olayı basit ve adi bir sahtekârlıktan çıkararak, cumhuriyet hükümetinin şahsiyetleriyle ilgili olduğu iddialarını zorlamanın amacının ne olduğunu sormuştur. Gerek İsmet İnönü’nün, gerekse hükümetlerin bu tür olayların üzerine gittiğini ve halka bilgi verdiğini hatırlatarak, haberlerin nedenini, bazı gazetecilerin skandal tüccarlığından çıkar elde etme isteğiyle açıklamıştır.⁴⁴⁷

Yunus Nadi 13 Ocak 1939 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki yazısında, Celal Bayar’ın ve vekillerin açıklamalarının halk için gayet aydınlatıcı olduğunu, gazetelerde çıkan yazıların ölçsüz olduğunu söyleyen hükümeti haklı bulduğunu yazmıştır.⁴⁴⁸ Aynı tarihte Son Posta gazetesinde yazan Muhittin Birgen’de benzer değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴⁴⁹

Ankara Cumhuriyet Müddei Umumisi (Savcısı), yukarıda alıntısı yapılan Yeni Sabah gazetesi yazarlarının ifadesinin, Celal Bayar’ın direktifi doğrultusunda alındığını belirterek, sonuçta oluşan kanaati şu şekilde açıklamıştır: “... İfadelerine müracaat edilen bütün muharrirler, tahkikatı tenvir edebilecek (aydınlatabilecek) ne bir delil ne de bir ip ucu gösterememişler, hadise hakkındaki malumatı yekdiğerinden aldıklarını ve yazılarını “böyle olabilir” tarzında tahminler yapmak suretile yazmış

---

⁴⁴⁶ Akşam, 11-12 Ocak 1939, s. 1, 10; Ayın Tarihi, Sayı:62, a.g.d., s. 22-24.

⁴⁴⁷ Ulus, 12 Ocak 1939, s. 1, 8.

⁴⁴⁸ Ayın Tarihi, Sayı: 62, a.g.d., s. 68-70.

⁴⁴⁹ a.g.d., s. 70, 71.

olduklarını ifade etmişlerdir... Gazete satışını temin etmek gibi ticari bir maksat ve gayeye matuf (yönelik) bulunmaktadır...”⁴⁵⁰

Hüseyin Cahit Yalçın, 19 Ocak 1939 tarihli Yeni Sabah gazetesindeki yazısında, Ankara Cumhuriyet Savcısı Baha Arıkan’ın elinde hiçbir delil olmadan, haberlerin gazete satışını artırmak için yapıldığını söylemesini eleştirmiş, bunu, gazetecilere yönelik bir hareket olarak değerlendirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah’ta çıkan Ekrem König haberinin bazı maddelerini kendisinin de benimsemediğini, o tarzda yazılmaması gerektiğini belirtmiş, bu haber üzerine kanuni işlemin yapılabileceğini, ancak ithamlar ile gazetecinin şeref ve haysiyetini lekelemeyi doğru bulmadığını yazmıştır.⁴⁵¹

Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Ankara Cumhuriyet Müddei Umumisinin açıklama yaptığı gün, yani 16 Ocak 1939 tarihinde istifa etmiş, yerine Bursa mebusu emekli general Naci Tınaz atanmıştır.⁴⁵² Asım Us Vakıf gazetesinde, uçak kaçakçılığıyla ilgili ithamların Kazım Özalp ile ilgili olmadığı gibi, ikinci ve üçüncü derecede memurlar ile de ilgili olmadığı kanaati bulunurken, hükümetin dikkat ve hassasiyet gösterebilmek için Kazım Özalp’ın istifa ettiğini yazmıştır.⁴⁵³

Celal Bayar Kazım Özalp’ın istifası üzerine Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda 17 Ocak 1939 tarihinde yaptığı konuşmada, 10 Ocak 1939 tarihinde yapılan görüşmede bir konuşmacının, milli müdafaa vekâletinin mühür ve evraklarının taklit edilmesi üzerine açılan soruşturmanın selameti için Kazım Özalp’ın istifa etmesi gerektiğini söylediğini hatırlatarak, Kazım Özalp’ın sırf mahkemenin sağlıklı yürütülebilmesi için istifa ettiğini bildirmiştir.⁴⁵⁴

Almanya’dan sipariş edilen gemilerin istenen özelliklere sahip olmadığı ile ilgili haberlerin de aynı dönemde basında yer aldığı görülmektedir. 17 Ocak 1939 tarihinde, Almanya’da yaptırılan gemilerin şartname ve mukavelelere uygun olmadığı yönünde ileri sürülen iddiaları araştırmak üzere bir komisyon kurulmuştur.

---

⁴⁵⁰ Ulus, 17 Ocak 1939, s. 1, 5; Akşam, 17 Ocak 1939, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Sayı:62, **a.g.d.**, s. 24, 25.

⁴⁵¹ Ayın Tarihi, Sayı: 62, **a.g.d.**, s. 72, 73.

⁴⁵² Akşam, 17-18 Ocak 1939, s. 1; Ulus, 18 Ocak 1939, s. 1; Cumhuriyet, 17 Ocak 1939, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı: 62, **a.g.d.**, s. 8.

⁴⁵³ Ayın Tarihi, Sayı: 62, **a.g.d.**, s. 71, 72.

⁴⁵⁴ Akşam, 18 Ocak 1939, s. 1; Ulus, 18 Ocak 1939, s. 1; Ayın Tarihi, Sayı: 62, **a.g.d.**, s. 26.

Komisyon, iddialar üzerinde, özellikle Etrüsk gemisi üzerinde İstanbul'da incelemelere başlamıştır.⁴⁵⁵

Bir diğer yolsuzluk iddiası Denizbank ile ilgili olmuştur. Denizbank tarafından, Satie (Tesisatı Elektrikiye Türk Anonim Şirketi⁴⁵⁶) Firmasına ait bir binanın, bedelinin üzerinde bir değerle 250 bin liraya satın alındığı haberi 20 Ocak 1939 tarihinde basında yer almıştır. Haberde aynı bina ile Nafia Vekâletinin de ilgilenmiş olduğu, ancak 90 bin liradan yüksek bir fiyat vermediği yazılmıştır. Denizbank'tan konu ile ilgili yapılan açıklamada ise, binanın yıllık kira gelirinin 24 ile 29 bin lira olduğunu, istimplâk meselelerinde yıllık kiranın on katı esas alındığından, bu bedele satın alındığını, Nafia Vekâletinin bina ile ilgilenmiş olduklarından bilgilerinin olmadıkları açıklanmıştır. Denizbank değer kıymeti yapılması için vilayete başvurmuş, başvuru üzerine bir komisyon toplanmıştır.⁴⁵⁷

Celal Bayar'ın istifasından sonra 29 Ocak 1939 tarihinde, Satie binasının satın alınmasındaki keyfiyetten dolayı, Vekiller Heyetinin kararı ile Denizbank'ın üst düzey yöneticilerinden bazılarının işine son verilmiştir.⁴⁵⁸ İktisat Vekâleti Teftiş Heyetinin raporu doğrultusunda, Denizbank Meclis İdare Reisi ile Meclis İdare İktisat Vekilliği Üyesi olan iki kişi ile Genel Müdür Muavininin görevlerine son verilmesi Vekiller Heyetince kabul edilmiştir. Daha önceden de, İktisat Vekâletinin kararı ile bir kişinin memurluğuna son verilmişti.⁴⁵⁹

Son yolsuzluk iddiası İmpeks adında bir firma ile ilgili olmuştur. Celal Bayar 24 Ocak 1939 tarihindeki Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda yaptığı konuşmasında; “Arkadaşlar, size hiç hoşunuza gitmiyecek ve belki de üzecek bir haberi vermek vazifesile mükellefim. Gayet kuvvetli bir membadan (kaynaktan) istihbar ettik ki (İmpeks) adında bir şirket İngilterede bazı müesseselere müracaat etmiş ve kendisine yüzde 4 veya 6 komisyon verildiği taktirde Türkiye ile yapılacak işlerin o müesseselere verilmesini temin edeceklerini söylemişler.” Celal Bayar bu gelişme üzerine derhal, hükümetin ve mali müesseselerin İngiltere ile yapılan işlerini, haberin incelenmesi amacıyla durduklarını, ayrıca İngiltere Hükümetine bu şirketi tanımadıklarını ve hükümet ile ilişkisinin de bulunmadığını bildirdiklerini

⁴⁵⁵ Ayın Tarihi, Sayı:62, **a.g.d.**, s. 8.

⁴⁵⁶ Akşam, 17 Ocak 1939, s. 8.

⁴⁵⁷ Akşam, 20 Ocak 1939, s. 1, 8.

⁴⁵⁸ Ayın Tarihi, Sayı: 62, **a.g.d.**, s. 13.

⁴⁵⁹ Akşam, 29 Ocak 1939, s. 1; Ulus, 29 Ocak 1939, s. 1.

açıklamıştır. Celal Bayar, aldıkları habere göre şirketin, bazı resmi daire ve müesseselerinin memurlarının şirkete dâhil olduğunu iddia ettiğini söylemiştir. Üç ay önce İstanbul’da kurulan bu şirket hakkında, adliyenin ve iktisat vekâletinin inceleme başlattığını, alınacak sonuçların duyurulacağını ilave etmiştir.⁴⁶⁰

İmpeks şirketinin, İngiltere’nin aştığı 16 milyon dolarlık kredi ile yapılacak işlerden yararlanmak ve komisyon almak istediği haberleri basında yer almıştır.⁴⁶¹ İmpeks şirketinin sahiplerinin kardeşinin Denizbank’taki Fen Dairesi Teknoloji şefliği görevinden istifa ettiği, bu arada iki İngiliz’in de konu ile ilişkili olduğu haberleri yazılmıştır.⁴⁶²

İsmet İnönü, Celal Bayar’ın Meclis seçimlerinin yenilenmesi için sabırsızlık gösterdiğini, böyle bir kararın zamanının gelmiş olduğunu söylemiştir. Ancak İsmet İnönü, sarsılmış bir hükümetle iki ay kalmaktan endişe duyduğunu ve Parti reisleri olan Hasan Saka ve Hilmi Uran ile konuşarak kararını verdiğini açıklamıştır. İsmet İnönü Celal Bayar’ın istifasını şu şekilde anlatmaktadır: “Sabahleyin erkenden Celal Bayar’ı çağırdım. İntihaba (seçime) yeni bir hükümetle gitmek lüzumunu söyledim. Kabul etti. Divandan sonra istifasını getirdi.”⁴⁶³

Hilmi Uran ise istifa olayını daha farklı anlatmıştır. İsmet İnönü’nün kendisini ve Hasan Saka’yı çağırdığını, kendi görüşleri alınmadan, Celal Bayar’ın istifa edeceğinin söylendiği görüşmenin şu şekilde geliştiğini açıklamıştır: “Oraya varınca İnönü, hiç bir başlangıca lüzum görmeksizin Celal Bayar’ın hükümetten istifa edeceğini söyledi. Ben, ortada bir istifa sebebi görmediğim için bu habere hayret etmiş ve gayri ihtiyari ‘Niçin, efendim..?’ demiştim. Benim, eğer bir sebep varsa öğrenmekten başka bir maksat taşımayan bu sualimi İnönü lakayt karşıladı ve bir cevap vermiş olmak için de ‘Biribirleriyle geçinmiyorlar, kabine allak bullak dedi.’ Bu tedariksiz verilmiş bir cevaptı ve bence hiç de tatminkâr değildi. Fakat anlaşılıyordu ki İnönü, bize Celal Bayar’ı istifaya davet için verdiği bir kararı tebliğ ediyordu ve parti grup başkanları olarak onu vukuundan evvel öğrenmiş bulunmamızı istiyordu.”⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Akşam, 25 Ocak 1939, s. 1, 8; Ulus, 25 Ocak 1939, s. 1, 8; Cumhuriyet, 25 Ocak 1939, s. 1, 8; Ayın Tarihi, Sayı:62, a.g.d., s. 44.

⁴⁶¹ Akşam, 26-27 Ocak 1939, s. 1.

⁴⁶² Akşam, 27 Ocak 1939, s. 1, 10.

⁴⁶³ İnönü, **Defterler-1**, s. 257; İnönü, **Hatıralar**, s. 622.

⁴⁶⁴ Uran, a.g.e., s. 345.

Cumhuriyet Halk Partisi Divanının, 18 Haziran 1936 tarihinde karar verilmiş olan, hükümet ile parti beraberliğinin sonuçlarını incelemek ve sonuçlar doğrultusunda alınacak kararları belirlemek için 25 Ocak 1939 tarihinde toplanması kararlaştırılmıştı.⁴⁶⁵

Parti Divanı 25 Ocak 1939 tarihinde, saat 11.00'de İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanmıştır. Kırk dakikalık toplantıdan sonra Vekiller Heyeti Celal Bayar'ın başkanlığında toplanmış ve toplantı sonrasında İsmet İnönü'ye istifasını sunmuştur. Saat 15.00'de toplanan Mecliste önce Celal Bayar'ın istifa teskeresi, ardından yeni hükümetin Refik Saydam tarafından kurulmasına dair Cumhurbaşkanlığı teskeresi okunmuştur. Yeni hükümetin oluşturulmasına imkan vermek için Meclis saat 15.10'da görüşmesine ara vermiştir. Saat 16.50'de tekrar toplanan Mecliste yeni hükümetin teşkiline dair Cumhurbaşkanlığı teskeresi okunmuştur. Daha sonra, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda Parti Divanının aldığı seçim kararı görüşülerek kabul edilmiştir.⁴⁶⁶ Seçim kararı 25 Ocak 1939'da alınmakla birlikte, seçimlerin yenileneceğine ilişkin haberlerin daha önceden basında yer aldığı görülmektedir.⁴⁶⁷

Celal Bayar, İsmet İnönü'ye sunduğu istifa yazısında, Partinin yeni seçime yeni bir hükümetle girmesine olanak vermeyi sağlamak için istifa ettiğini belirtmiştir. İstifa yazısı şu şekildedir: "Türkiye B. Millet Meclisi intihabının yenilenmesine Parti divanınca karar verilmiştir. Partimizin intihaba (seçime) yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülahaza ettim. Bu imkanı zati devletlerine vermiş olmak için başvekaletten istifamı arz ve takdim ediyorum." İsmet İnönü istifayı kabul etmiş, siyasi tarihin çetin bir devresi diye tanımladığı cumhurbaşkanlığı seçimini iyi idare etmesinin övgüyle hatırlanacağını belirtmiştir. İsmet İnönü'nün yazısı şu şekildedir: "B.M. Meclisi intihabının yenilenmesi ihtimali üzerine vukubulan istifanız kabul olunmuştur. İktidar mevkiinde geçen hizmet

---

⁴⁶⁵ "18 Haziran 1936 tarihinde alınan kararlar şu şekildeydi: 'C.H.P.nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek amaçları gerçekleştirmesini kolaylaştırmak, Partinin gelişimini hızlandırmak için, Parti faaliyetleri ile Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve beraberlik temin edilmesine genel yönetim kurulunca karar verilmiştir. Bu amaçla; Dahiliye Vekili Genel Yönetim Kuruluna alınmış ve Parti Genel Sekreterliği görevi verilmiştir. Vilayetlerde Parti başkanlığına vilayetin valisi memur kılınmıştır. Umumi Müfettişlikler, sorumluluk sahalarındaki devlet işlerinden sorumlu olduğu gibi, Parti faaliyet ve teşkilatından sorumlu olmuştur.'" Ulus, 25 Ocak 1939, s. 1; Akşam, 25 Ocak 1939, s. 1, 10.

⁴⁶⁶ Akşam, 26 Ocak 1939, s. 1, 13.

⁴⁶⁷ Cumhuriyet, 24 Ocak 1939, s. 1.

zamanınızı takdir ile yadederek size ve arkadaşlarınıza halis teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Siyasi tarihimizin çetin bir devresini yüksek meziyetiniz ile iyi idare etmenizi, milletimiz daima teşekkür ve takdir duygularıyla hatırlayacaktır.”⁴⁶⁸

İsmet İnönü, 25 Ocak 1939 tarihinde, yeni hükümeti kurmakla Refik Saydam’ı şu sözlerle görevlendirmiştir: “Yeni hükümetin teşkiline sizi memur ediyorum. Teşkil edilecek İcra Vekilleri Heyetinin isimlerinin bildirilmesini rica ederim.”⁴⁶⁹

İsmet İnönü, İcra Vekilleri Heyetinin listesini onaylayarak, 25 Ocak 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine arz etmiştir. Başvekil Refik Saydam’ın başkanlığında kurulan yeni hükümette şu kişiler yer almıştır: Konya Mebusu Tevfik Fikret Sılay Adliye Vekili, Bursa Mebusu General Naci Tınaz Mili Müdafaa Vekili, Tekirdağı Mebusu Faik Öztrak Dâhiliye Vekili, İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Hariciye Vekili, Elazık (Elazığ) Mebusu Fuat Ağralı Maliye Vekili, Afyon Mebusu Ali Çetinkaya Nafia Vekili, İzmir Mebusu Hasan Ali Yücel Maarif Vekili, İzmir Mebusu Hüsnü Çakır İktisat Vekili, Aydın Mebusu Dr. Hulûsi Alataş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, İstanbul Mebusu Rana Tarhan Gümrük ve İnhisarlar Vekili, Kütahya Mebusu Muhlis Erkmen Ziraat Vekili.⁴⁷⁰ Yeni hükümette, Celal Bayar hükümetine göre bir değişiklik olmamış, Refik Saydam’dan boşalan Dâhiliye Vekilliğine Faik Öztrak getirilmiştir.

Refik Saydam başvekil olduktan iki gün sonra, yani 27 Ocak 1939 tarihinde yaptığı açıklamada, Celal Bayar’ın istifasına neden olan olaylarla ilgili olarak bilgi vermiştir. Bu açıklama şu şekildedir: “Tayyare kaçakçılığı ve impeks gibi hadiselere âdi zabıta ve adliye vakalarından fazla bir mahiyet verilmesi yersizdir.” Refik Saydam basında tenkidin serbest olduğunu, hükümetin buna sınırlama getirmek niyetinde olmadığını, ancak istenilen tek şeyin haberlerde yalan ve şişirme olmaması, şahısların şerefının korunması olduğunu söylemiştir. Refik Saydam’ın bu konudaki açıklaması şu şekildedir: “Biz matbuat neşriyatını takyid edecek (kayıt ve şarta bağlayacak) değiliz.”⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Akşam, 26 Ocak 1939, s. 13; Ulus, 26 Ocak 1939, s. 1; Cumhuriyet, 26 Ocak 1939, s. 3; Ayn Tarihi, Sayı:62, a.g.d., s. 47, 48.

⁴⁶⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer: 2/10-32, Fihrist: 4867-14.

⁴⁷⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer: 2/10-32, Fihrist: 4867-10, 4867-11, 4867-12.

⁴⁷¹ Akşam, 27 Ocak 1939, s. 1, 2.

Celal Bayar'ın istifasının basında nasıl karşılandığı incelendiğinde, tıpkı İsmet İnönü'nün istifasında olduğu gibi, bu istifanın da siyasi nedenlerinin olmadığı ve uygulanan siyasetin değişmeyeceği yorumlarının yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Atatürk'ün ölümü ve yeni cumhurbaşkanının seçimi sırasındaki Celal Bayar'ın siyasetinden övgüyle bahsedilmiştir.

Asım Us 27 Ocak 1939 tarihinde Vakit'te, Avrupa'da yaşanan gerginliğin bir savaşa yol açılmasının söz konusu olduğu bir dönemde, seçimleri biraz önceye almanın dâhili bir nedenle olmadığını yazmıştır.⁴⁷²

Falih Rıfki Atay 26 Ocak 1939 tarihinde Ulus gazetesinde istifanın gelişimini açıklayarak, Cumhuriyet Halk Partisi Divanının İsmet İnönü'nün başkanlığındaki toplantısında yeni seçimlere karar verdiğini, öğleden sonra toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunca da bu kararın onayladığını, Celal Bayar'ın ilk toplantı arasında vekiller ile görüşerek istifasını verdiğini yazmıştır. Falih Rıfki Atay İsmet İnönü'ye benzer bir şekilde, Atatürk'ün hastalık ve ölüm sürecindeki buhran ve intikal devresinin, Celal Bayar'ın sayesinde sarsıntısız ve sorunsuz geçtiğini belirtmiştir. Bu dönemdeki olaylara Celal Bayar'ın hâkim olmasını sağlayan özelliğinin, Meclisin nizamına olan güveninden ve müstesna vatanseverliğinden kaynaklandığını vurgulamıştır. İsmet İnönü'ye de hizmetlerini vakfeden Celal Bayar'ın iktidar hayatının, cumhuriyet rejiminde, siyasi terbiye olgunluğunun parlak bir örneğini oluşturduğunu söylemiştir.⁴⁷³

Yunus Nadi 26 Ocak 1939 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde, hükümet değişikliğinin bir sebebinin olmadığını, bunun, oluşturulan yeni hükümetteki vekillerin değişmemesinden anlaşıldığını yazmıştır. Parti içinde hükümet değişikliğini, yorulanın yerine daha az yorulanın geçmesi olarak gördüğünü, fikir meselesi olarak değil de mizaç meselesi olarak algıladığını belirtmiş ve buna “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır” sözü ile açıklama getirmiştir. Celal Bayar'ı ömrünü devlete adamış bir kişi olarak nitelemiş ve başvekil olduktan sonra selefi İsmet İnönü'ye bağlılığını dile getirdiğini yazmıştır. Diğer hizmetleri bir yana bırakılsa bile, intikal devresinde üstlendiği vazifeye asil ruhunu yansıttığını belirtmiştir. Yunus Nadi, Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün yerine başvekil olurken söylediği sözü

⁴⁷² Ayın Tarihi, Sayı:62, a.g.d., s. 80, 81.

⁴⁷³ Ulus, 26 Ocak 1939, s. 1, 8.

tekrarlayarak, ortada önemli bir değişim olmadığını, sadece vatan hizmetinde nöbet değiştiren arkadaşlar olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁴

Hüseyin Cahit Yalçın 27 Ocak 1939 tarihinde Yeni Sabah'ta, iktidara hangi hükümet gelirse gelsin, Cumhuriyet Halk Partisinin programını uygulayacağından, siyasette bir değişiklik olmayacağını, bunun dış siyaset için de geçerli olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden hükümet değişikliğinin derin ve esaslı bir anlamı olmadığını, ancak aynı prensiplerin uygulanmasında kişiler arasında bazı farklılıkların olabileceğini belirtmiştir. Celal Bayar'ın hizmetleri hakkında, İsmet İnönü'nün sözlerini hatırlatarak, tarihi bir dönemi yüksek meziyetleri ile gayet iyi idare etmiş olması nedeniyle herkesin şükranını kazandığını söylemiştir.⁴⁷⁵

Şevket Bilgin 27 Ocak 1939 tarihinde Yeni Asır'da, Hüseyin Cahit Yalçın'a benzer değerlendirmelerde bulunarak, Kemalizm'in iç ve dış politikasının değişmediğini, çok partili ülkelerde olduğu gibi bir politika değişikliğinin Türkiye'de görülmediğini yazmıştır.⁴⁷⁶

Celal Bayar'ın istifasını isteyen İsmet İnönü, bunun gerekçeleri hakkında da açıklamada bulunmuştur. İsmet İnönü'nün bazı gerekçeleri yukarıda açıklanmıştır. Bunlar, hükümet hakkında iddiaların bulunması ve birbiriyle geçinememeleri idi. İsmet İnönü bu gerekçelerle birlikte, asıl önemli olan gerekçeyi, ekonominin kötü durumda bulunması olarak açıklamıştır.

İsmet İnönü kendisinin yerine başvekilliğe Celal Bayar'ın getirileceğini öğrendiğinde, bunu uygun karşıladığını şu şekilde ifade etmişti: “Pek münasip olacağını, isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki, samimi kanaatimi söylüyordum. O günkü mevzu bahis olacak olabilecek insanlar arasında ve uzun müddetten beri tenasül etmiş (gerçekleşmiş) olan beraber çalışma devrinde, en iyi seçmenin bu olacağını samimi olarak söyledim.”⁴⁷⁷

İsmet İnönü Celal Bayar'ın başvekillik dönemine ilişkin olarak da olumlu düşüncelere sahip olduğunu şu şekilde açıklamıştı; “Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi memleket çok fenalıklar görürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkarı umumiyesindeki cereyanı

⁴⁷⁴ Cumhuriyet, 26 Ocak 1939, s. 1, 7.

⁴⁷⁵ Ayın Tarihi, Sayı: 62, a.g.d., s. 77, 78.

⁴⁷⁶ a.g.d., s. 78, 79.

⁴⁷⁷ İnönü, **Hatıralar**, s. 547.

gördükten sonra kendisini fitneye ve hırslara kaptırmamak ahlak ve zekasını göstermiştir...⁴⁷⁸

İsmet İnönü Celal Bayar'ı övmekle beraber, hükümet otoritesinin skandallar ile sarsıldığını, en önemli olarak da ekonominin kötü olduğu söylemiştir. Celal Bayar'ın uyguladığı ekonomi politikasını ağır bir dille eleştirerek tasvip etmediğini şu sözlerle açıklamıştır: “Hükümetin otoritesi müteakip çekilmeler... skandallar ile her gün zayıflıyordu. Asıl mesele Celal Bayar'ın mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu politika hiçbir hesaba, istinat etmiyor, devletin mali vaziyeti esasından harap oluyordu. Ticaret, milli para alt üst olmuştu. Bütün bu ahvalin, hatta hükümet azasından gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu. Atatürk zamanında geçen bu usulü artık düzeltmek lazım idi. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek bir hale gelebilirdi.”⁴⁷⁹

İsmet İnönü; “Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek ümidim olsaydı kendisini uzun zaman muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum.”⁴⁸⁰ diyerek Celal Bayar'ın işbaşından uzaklaştırılmasının tek nedeninin düzeltilmesi ümidi olmadığını söylediği ekonomi politikasından kaynaklandığını vurgulamıştır.

İsmet İnönü, Celal Bayar'a yönelik olarak övgü ile bahsetmesine, eğer ekonomi politikasını düzeltme umudu olsa uzun süre başvekillikte kalacağını söylemesine rağmen, Celal Bayar'ın anlattığı olay, İsmet İnönü'nün, dürüstlüğünü övdüğü Celal Bayar dönemine ilişkin inceleme yaptığını göstermektedir. Celal Bayar başvekilliğinin on veya onbeşinci günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün odasına bir iş için girdiğinde, İş Bankası Genel Müdürü ile birlikte kendi dönemine ait hesapların kontrol edildiğini, bankadan aldığı kredinin zamanında yatırılıp yatırılmadığının incelendiğini görmüş ve bu durumu şu şekilde izah etmiştir: “Meğer İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olur olmaz, bir yandan beni Başvekil yapmış, bir yandan da İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş'i makamına çağırarak, benim genel müdürlüğüm sırasındaki önemli evrakı hemen göstermesini ve bir yolsuzluk olup olmadığını araştıracağını söylemiş!”⁴⁸¹

---

⁴⁷⁸ a.g.e., s. 622.

⁴⁷⁹ İnönü, **Defterler-1**, s. 256, 257; İnönü, **Hatıralar**, s. 622.

⁴⁸⁰ İnönü, **Hatıralar**, s. 622; İnönü, **Defterler-1**, s. 257

⁴⁸¹ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 97-98.

İsmet İnönü'nün ekonominin kötü olması gerekçesi üzerinde biraz durmakta fayda vardır. İktisat vekilliği döneminin açıklandığı bölümde belirtildiği gibi, Celal Bayar iktisat vekili olduktan sonra devletçilik politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Celal Bayar'ın 1932 yılında başlattığı devletçilik politikasının 1939 yılına kadar aynı esaslarla uyguladığı görülmektedir.

Celal Bayar'ın iktisat vekili olması ile devletçilik politikası “Beş Yıllık Sanayi Program”ları şeklinde uygulanmıştır. Celal Bayar'ın vekilliğe atanmasından önce, 1931 yılından itibaren hazırlık çalışmaları başlatılan “Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı” İsmet İnönü'nün başvekilliği döneminde uygulanmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Birinciye göre çok daha ayrıntılı olarak planlanan “İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı” da yine İsmet İnönü'nün başvekilliği döneminde planlanmış ve onayına sunulmuştur. Devletçilik politikasına inanan ve gerek hazırlık ve gerekse uygulama aşamalarında, “Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı”nın tamamında, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı”nın ise planlanmasında işbasında bulunan İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın ekonomi programını beğenmemesi kabul edilebilir bir durum olarak görülmemektedir.

5 Haziran 1937'de Anayasaya bir ilke olarak giren devletçilik ve onun uygulama vasıtası olan İktisadi Devlet Teşekkülleri, Türkiye'nin kendine özgü koşulları ve dünya iktisadi bunalımının birlikte yarattığı olumsuz ortama karşın sanayi hareketini başlatmayı başardığı iktisatçılar tarafından kabul edilmektedir.⁴⁸² 1933-1939 yıllarında Türkiye'de sağlanan ortalama % 7.9'luk büyüme oranıyla, dış dünyadaki olumsuz koşullar dikkate alındığında, bu dönemin cumhuriyet tarihinde parlak bir sayfa olduğu görülmektedir.⁴⁸³

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, ilk yapacağı işin muhaliflerin kazanılması olduğunu şu şekilde izah etmektedir: “Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak dâhilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi. Celal Bayar'ı Karabekir ve Hüseyin Cahit ile temas ederek fırkaya girmelerinin ve mebus olmalarını temine memur ettim, tevessül etti (girişimde bulundu), kabul ettiler. Fethi Okyar daha evvelce kabul etmiş idi.”⁴⁸⁴

⁴⁸² Ülken, **a.g.e.**, 108.

⁴⁸³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 72.

⁴⁸⁴ İnönü, **Hatıralar**, s. 623.

Kılıç Ali Atatürk'ün ölümü sonrasında İsviçre'ye giderken İsmet İnönü'ye veda etmek için uğramış ve Atatürk'ten sonra yaratılan havadan duyduğu üzüntüyü şu sözlerle ifade etmişti: “Paşam görüyorum ki memlekette istibdat yıkılmış, hürriyet ilan edilmiş gibi Mecliste, şurada burada bir hava esmektedir.” Kılıç Ali bu görüşmede İsmet İnönü'nün Kazım Karabekir ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın milletvekili yapılması konusunu sorduğunu, kendisinin de Kazım Karabekir için “Çok memnun oldum. Bilirsiniz, Atatürk bu zatın mebus olmasını ne kadar arzu ederdi.” cevabını vermiştir. Kılıç Ali İsmet İnönü'nün sofrasında iken İsmet İnönü'nün, “Haklısın, görüyorum, ıstırapın, yasın büyüktür. Velinimetime ölünceye kadar sadakat gösterdin, bunu hiçbir zaman unutmayacağız.” dediğini, ancak kendisine de baskı uygulandığını şu sözlerle izah etmiştir: “Sofrasına davetli bulunduğum o an dahi gerek şahsımı gerek karımı ayrıca eve giren çıkanlar, hepimiz polisin şiddetli takip ve tarassudu (gözlemi) altında bulunuyorduk.” Kılıç Ali İsviçre de bulunurken yapılan seçimlerde aday gösterilmediği için meclise girememiştir.⁴⁸⁵

İsmet İnönü Asım Gündüz'ü yemeğe davet ederek, kendilerinin çok yorulduklarını söyleyip onları milletvekili olmaya davet etmiştir. Asım Gündüz bu öneriye karşılık olarak, kendisi için ne istiyorsa kabul edeceğini söylemiş, ancak Fevzi Çakmak için bir öneride bulunmuştur. Asım Gündüz'ün önerisi şu şekildedir: “Efendim, Mareşali Genel Kurmaydan ayırmazsanız iyi olur kanısındayım. Yanına ikinci başkan olarak Kazım Orbay'ı verin... Ve Mareşali Almanlar'ın Reich Mareşali gibi, unvanı ile emekli yapmadan, hayatı boyunca fikirlerinden faydalanılmak üzere ayakta tutun. Şunu biliniz ki, Mareşal oradan ayrılırsa çok sarsılacaktır...”

Yaş haddinden dolayı Fevzi Çakmak, Asım Gündüz ve Fahrettin Altay emekliye sevk edilmiştir. Asım Gündüz, Genelkurmay'ın kendilerine tapulu olmadığını ifade ederek, bir gün ayrılımlarının normal olduğunu, ama kendilerinin de sıradan kişiler olmayıp Genelkurmay'ı kuran ve geliştiren kişiler olduğunu belirtmiştir. Fahrettin Altay olmasaydı İsmet İnönü'nün bekli de Cumhurbaşkanlığına kolayca oturamayacağını, Mareşal için ayrı bir formülün bulunması lazım geldiğini ve bunun da yadırganmaması gerektiğini vurgulayarak İsmet İnönü'yü eleştirmiştir. Asım Gündüz ve Fahrettin Altay milletvekili olarak Meclise girmiş, Fevzi Çakmak ise İsmet İnönü'nün kanun çıkarmadan kendi

---

⁴⁸⁵ Kılıç Ali, “Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi”, **Milliyet**, 30 Eylül 1951, s. 1, 7.

yetkisini kullanarak yaverini ve otomobilini hayat boyunca kendisine bırakmasını “Hakkım olmayan bir şeyi kullanmam” diyerek kabul etmemiş ve evine çekilmiştir.⁴⁸⁶

Celal Bayar’ın anlattığı bir olay, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ile birlikte Atatürk döneminin yönetim anlayışının değiştiğine bir örnek teşkil etmektedir. Celal Bayar, yeni kabinenin programı üzerinde çözülmesi gerekli bir problem üzerinde İsmet İnönü ile konuşurken uygun bir formül bulamamaları üzerine, “Atatürk’ün bu konuda bir formülü vardı” sözü sonrasında İsmet İnönü’nün tepkisini şu şekilde anlatmaktadır: “Birden telaşlandı. İki elini havaya kaldırarak: ‘Onu bırak, kendileri bir fikir bulamıyorlar da Atatürk’ün fikrini kullanıyorlar derler.’...”⁴⁸⁷

Tevfik Rüştü Aras, İsmet İnönü’nün Atatürk’ten sonra kendi dönemini başlattığını şu ifadeleriyle açıklamıştır: “Şu ciheti açıklamak lazımdır ki, Yeni Cumhurreisi işlerin sevk ve idaresinde şahsiyeti damgasını derhal belirtti. Bu bakımdan, Türkiye’nin Cumhuriyet devrini, iki yakın arkadaşın devletin en yüksek makamında yekdiğerini takip etmiş olmasıyla beraber her ikisinin de şahsiyetleri mevcut olduğundan Atatürk devri ve İnönü devri diye ayırmak dahi caizdir.”⁴⁸⁸

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olduktan sonra eleştirilen uygulamalarından birisi de kendi resmi ile para bastırması konusudur. Bu konuda ileri sürülen gerekçe, yeterli yeni para olduğu için bu uygulamaya gerek olmadığı yönündedir.

Atatürk döneminin sonlarında, yeni harflerle bastırılmakta olan paraların ilk bölümü olan beş liralara, 15 Ekim 1937 tarihinde piyasanın kullanımına sürülmüş, zaman içinde eski paraların da yenisi ile değiştirilmesi planlanmıştı.⁴⁸⁹ 1 Mart 1938 tarihinden itibaren ise yeni 100 liralara da piyasaya çıkmaya başladığı görülmektedir.⁴⁹⁰

İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığı döneminde İngiltere’de üzerinde kendi resmi olan para bastırmıştır. Tevfik Rüştü Aras, Londra’da büyükelçi olduğu sırada İsmet İnönü’nün resmi ile para basıldığını öğrendikten sonra, Cumhuriyet hükümetinin bu cüreti karşısında hayret içinde kaldığını söylemiştir. Tevfik Rüştü Aras’a göre

⁴⁸⁶ Asım Gündüz (Haz. İhsan İlgar), **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 221-223.

⁴⁸⁷ Bozdağ, **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, s. 101.

⁴⁸⁸ Aras, **a.g.e.**, s. 169.

⁴⁸⁹ Ayın Tarihi, Sayı: 48, **a.g.d.**, s. 8.

⁴⁹⁰ Ayın Tarihi, Sayı: 51, **a.g.d.**, s. 7.

Atatürk'ün resmi ile olan paralardan bir milyar liraya yakın para olduğundan yeni para basılmasına gerek yoktu. Ayrıca, cumhuriyet idarelerinde hayatta olan cumhurbaşkanlarının resimlerinin paraya konulmadığını, bu uygulamanın krallıklarda ve padişahlıklarda olduğunu söylemiştir. Atatürk'ün resminin paraya konulmasının ise zorunluluktan kaynaklandığını, o dönemde resminin konmaması durumunda gericilerin cüret kazanacağını, o zamanki koşullar içerisinde devleti kuran ilk cumhurbaşkanının resmini koymanın doğal olduğunu belirtmiştir.⁴⁹¹

İsmet İnönü, Atatürk döneminin bütün üst düzey yöneticilerini değiştirerek, bu görevlere kendisine yakın olan kişileri getirmiştir. İsmet İnönü bu uygulamayla kendi dönemini kendi kadrosu ile başlatmıştır. Maddi ihtiyaç olmamasına karşın, İsmet İnönü'nün kendi resmi ile para bastırarak, kendi döneminin başlatıldığını göstermek istemiş olabileceği değerlendirilmektedir.

---

⁴⁹¹ Aras, **a.g.e.**, s. 193.

DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHALEFET DÖNEMİNDE CELAL BAYAR (1946-1950)

4.1. Demokrat Parti'nin Kurulması Sürecinde Celal Bayar

4.1.1. Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişin Nedenleri

İsmet İnönü 1945 yılında çok partili hayata geçileceğinin haberini konuşmalarında vermiştir. İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçişle neyi kastettiği konusunda farklı görüşlerin dile getirildiği görülmektedir. Bazıları bunun gerçek anlamda demokrasi isteği olduğunu savunurken, bazıları ise, iktidarını sarsmayacak şekilde sınırlı bir demokrasi olduğunu ileri sürmüştür.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmasında, Türkiye'de demokrasi usullerinin geçmişe dönük olarak hesapları yapılırken, büyük devrimlerin 1923'den 1939'a kadar yapıldığının, son altı yıldır da Dünya Savaşı içinde bulunulduğunun unutulmaması gerektiğini söylemiştir. İsmet İnönü, Cumhuriyetin her devrinde demokratik karakterin korunduğunu, diktatörlüğün hiçbir zaman kabul edilmediğini, bunun Türk milletine yakışmadığını ve zararlı olarak itham edildiğini söylemiştir.

İsmet İnönü konuşmasında, geçmişte iki kez girişimde bulunulan yeni siyasi parti oluşumunun, Hükümetin teşvikine rağmen, çıkan tepkiler nedeniyle başarısız olmasını talihsizlik olarak nitelmiş, ancak demokrasi ve hürriyet ortamının işlemesi ile başka siyasi partinin de kurulmasının mümkün olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü bu düşüncesini şu sözleriyle açıklamıştır: “Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.” İsmet İnönü'nün bu mesajı ile birlikte konuşmasında ön plana çıkan diğer mesajı da toprak taleplerine karşı verdiği cevap olmuştur. Cevap şu şekildedir: “Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz.”¹

İsmet İnönü, çok partili hayata geçişin nedenlerinden birisinin, Cumhuriyetin ne ölçüde yerleştiğini görme ihtiyacından kaynaklandığını, bunun da ancak çok

---

¹ Vatan, 2 Kasım 1945, s. 1, 4.

partili ortamda görülebileceğini şu ifadelerle açıklamıştır: “Beni çokpartili hayata sevk eden sebeplerden birisi de, yapılan icraatın, Cumhuriyet’in ne dereceye kadar memlekete mal olduğunu tecrübe etmek ihtiyacı idi. Aklımız başımızda, dermanımız yerinde, gücümüz, kuvvetimiz mevcut iken, müesseselerin yerleşmiş olduklarını ciddi olarak keşfetmek, bilmek bizim için lüzumludur kanaatindeydim. Bu ancak, çokpartili rejime, serbest hayata girdikten sonra belli olabilirdi.”²

Erdal İnönü, İsmet İnönü’nün Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra 1937 sonbaharında İngilizcesini ilerleterek, İngiliz parlamento tarihini ve demokrasisini ayrıntılı olarak incelediğini belirtmiştir. Erdal İnönü, İsmet İnönü’nün o dönemde arkadaşlarına, bir muhalefet partisine ihtiyaç olduğu ile ilgili söylediklerini şu şekilde açıklamıştır: “Muhalefet partili bir meclis çalışmalarına hayranlığını ve özlemini belirtirdi. Cumhuriyet yönetiminin tek eksiği ona göre Mecliste bir meşru, yasal muhalefet partisinin bulunmaması idi.”³

Metin Toker de benzer olarak, İsmet İnönü’nün, demokratik bir idare tarzına, serbest seçimlere geçme niyeti taşıdığını, bunu 1939 yılındaki açıklanmasında, gayet kesin bir ifade ile belirttiğini söylemiştir. Metin Toker İsmet İnönü’nün, 6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmasında, bu niyetini şu ifadelerle açıkladığını belirtmiştir: “Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri (gelişimi) siyasi hayatımızda mütemadiyen (sürekli olarak) tahakkuk ettirilecektir (gerçekleştirilecektir). Milletın murakabesi (denetimi) idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüte (endişeye) mahal (yer) vermeyecek selabette (sağlamlıkta) olmalıdır.”⁴

Salim Rıfki Burçak ise Metin Toker’den farklı olarak, İsmet İnönü’nün bu sözlerinin, demokrasiye geçişin habercisi anlamı taşımadığını söylemiştir. İlk cümledeki “halkçı bir idare” ve “millet murakabesi” gibi sözlerle kastedilen anlamın sonraki cümlede açıklandığını belirtmiş ve konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: “Onun için, Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüte mahal vermeyecek salabette olacaktır. Büyük Millet Meclisi milletin dahili ve harici bütün

² Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 34.

³ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler-1**, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996, s. 65.

⁴ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 15, 17.

emniyetinin kudretli ve uyanık teminatı olacaktır.” Salim Rıfki Burçak, son cümlede anlatılan ve önceki cümleyi açıklayan şeyin, bütün kudret ve idarenin sadece Türkiye Büyük Millet Meclisinde olduğunu açıklamıştır.⁵

Samet Ağaoğlu, İsmet İnönü'nün hiçbir zaman demokrasi kavramına samimiyetle bağlı olmadığını, devlet adamı olarak şahsi yeterliliğinin büyük olduğunu, ama yine devlet adamı olarak tarihin en büyük Makyevalist yöneticilerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Toplumuna işine geldiği zaman demokrasiyle, işine geldiği zaman tek parti rejimiyle, ancak kontrolü hep kendisinde olacak şekilde yönetmeyi düşünmüş ve istemiş olduğunu belirtmiştir.⁶

Kemal Karpat, İsmet İnönü'nün, Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarını sarsmayacak sınırlı bir demokrasiyi düşündüğünü, yine de antidemokratik kanunların değiştirileceğini söylediğini belirtmiştir.⁷

Celal Bayar, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'deki konuşmasında ve 1 Kasım 1945 tarihindeki Meclis açış konuşmasında demokratik cihazlanmadan bahsettiğini, ancak bundan ne anladığını da konuşmalarında açıkladığını belirtmiş, anladığı şeyin şekil demokrasisi olduğunu vurgulamıştır.⁸

Türkiye'de demokrasiye geçişin, iç ve dış tesirlerin etkisiyle gerçekleştiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların bazılarında, birincil neden olarak dış tesirler gösterilirken, bazılarında ise iç tesirler gösterilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin ekonomik ve siyasal çıkarlarının Batı tarafında olduğu ve Batıya yaklaşması gerektiği ifade edilmiştir. Batıdan, özellikle ABD'den esen havanın, politik sistemin daha demokratik hale gelmedikçe, Türkiye'nin Batıdan gerekli desteği göremeyeceği yönünde olmuştur.⁹

Öte yandan, savaş yıllarında alınan toplumsal, siyasi ve ekonomik tedbirlerin memlekette yarattığı hoşnutsuzluğun çok ciddi boyutlara ulaşmış olduğu, genel kargaşalığa meydan vermemek için, emniyet supabının açılmasının gerekli görüldüğü de ifade edilmiştir.¹⁰

⁵ Salim Rıfki Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, Olgaç Yayınevi, Künyesiz, 1979,

⁶ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 59.

⁷ H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 132.

⁸ Celal Bayar (Der. İsmet Bozdağ), **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman, İstanbul, 1986, s. 37.

⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁰ **a.g.e.**, s. 127, 128.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmesiyle, demokratikleşme yolunda adım atma gereği ortaya çıkmış, buna paralel olarak İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde çok partili yaşama geçişin müjdesini vermiştir. Böylece dış dinamiklerin kaçınılmaz hale getirdiği demokratikleşme, iç dinamikler tarafından da ön plana çıkartılmıştır.¹¹

Yukarıdaki paragrafların düşünce sahibi olan Kemal Karpat, Türkiye'nin tek partili rejimden çok partili rejime geçişini, siyasi, sosyal ve ekonomik iç gelişmeler ile cumhuriyetin temelinde olan liberal fikirlerin hazırladığını ifade etmiştir. Birleşmiş Milletler Anayasasının hazırlanması, İkinci Dünya Savaşında Demokrasi Cephesinin kazanması gibi dış etkenlerin süreci hızlandırmakla birlikte, demokrasiye geçişin, İsmet İnönü'nün tesiriyle Hükümetin aldığı karar sonucu olduğunu belirtmiştir.¹²

Kemal Karpat, dış dünyadaki demokrasi yönündeki baskının etkisinin küçümsenmemekle birlikte, bunu, Türkiye'nin çok partili rejime geçişinde birinci etki saymanın yanlış olacağını, bu görüşün Türkiye'deki sosyal ve kültürel kuvvetlerin inkârı anlamına geleceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Anayasasının kabulü ile Türkiye'nin daha hür bir rejime geçmeyi kabul ettiğini, bunun muhaliflere, tek parti sistemine karşı koyabilmeleri için manevi ve hukuki güç sağladığını da ilave etmiştir.¹³

Salim Rıfki Burçak İsmet İnönü'nün, tek parti döneminde bütün kuvvetler elinde iken, Cumhuriyet Halk Partisini iktidardan düşürme imkânını vatandaşa verdiğini, çok partili rejime kendi iradeleri ile girdiklerini, ne iç ne de dış baskının olmadığını söylediğini belirtmiş, bu konuda İsmet İnönü'nün şu sözüne atıfta bulunmuştur: “Ben hiçbir zor yok iken ve bütün kudret elimde iken, durup dururken çok partili rejime işte böyle bir ödev duygusuna güvenerek girdim.”¹⁴ Salim Rıfki Burçak, bu fikre karşın, İsmet İnönü'nün 1969 yılında Mecliste yaptığı konuşmasında, Türkiye için demokrasinin artık kaçınılmaz hale geldiğini, 1945 ve 1946'da demokratik rejime geçilmeseydi, asıl kanlı ihtilalin o zaman olacağını söylediğini belirtmiştir.¹⁵

---

¹¹ a.g.e., s. 393.

¹² a.g.e., s. 125.

¹³ a.g.e., s. 128, 129.

¹⁴ Burçak, a.g.e., s. 22.

¹⁵ a.g.e., s. 55.

Salim Rıfık Burçak İsmet İnönü'nün, memleketin güvenine sahip olduğu ve istendiği dönemde Cumhurbaşkanı olduğunda, kendisini Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan seçtirdiğini hatırlatmıştır. İkinci Dünya Savaşının tek parti rejimini ve Milli Şefin nüfuz ve otoritesini onarılmayacak şekilde sarstığını, yokluk, pahalılık ve suiistimal nedenleriyle Hükümete karşı memnuniyetsizlik olduğunu, İsmet İnönü'nün memleketi savaşa sokmamak başarısına rağmen itibardan düştüğünü, sarsılmış ve tükenmiş olduğunu söylemiştir.¹⁶

Salim Rıfık Burçak yaptığı bu tespitten sonra, İsmet İnönü'nün demokratik düzene geçişinde, iç olayların etkisi kadar, dünya şartlarının da etki ve baskısıyla, kendisini mecbur hissettiğini ve memleketin güvenliğinin ancak demokratik devletler içinde sağlanabildiğine inandığını söylemiştir. İsmet İnönü'nün, tek partili idareyi sürdürmenin Türkiye'nin iç şartları bakımından olduğu kadar, dünya şartları bakımından da artık imkânsız olduğunu gördüğünü, 1945 baharında suyu yukarı doğru akıtmayı denemediğini vurgulamıştır.

Salim Rıfık Burçak, Türkiye'deki demokratik rejimin iç ve dış şartların zorlaması sonunda kurulmuş olmakla birlikte, İsmet İnönü'nün tek partili otoriter idareyi sürdürmek için irat ve mukavemette bulunmadığını, aksine otoriter rejimin devamı yönündeki Cumhuriyet Halk Partisinin bazı aşırıları tarafından kendisine ısrarlı telkinleri dikkate almama basiretini gösterdiğini, bu basiret sayesinde tek partiden çok partili sisteme geçişin sarsıntısız sağlandığını belirtmiştir.¹⁷

Celal Bayar da konu ile ilgili olarak, İsmet İnönü'nün Türkiye'de demokrasinin kurulmasını istediğini belirtmiştir. Celal Bayar kurdukları Demokrat Parti'nin de Türkiye'de demokrasinin kurulmasını özlediğini ve istediğini vurgulamıştır.¹⁸

4.1.2. Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Celal Bayar'ın Muhalefeti

Celal Bayar'ın, 25 Şubat 1939 tarihinde Başbakanlıktan istifası sonrasında Mecliste her hangi bir konuşma yapmadığı görölmektedir. Celal Bayar'ın istifası

---

¹⁶ a.g.e., s. 25, 26, 35.

¹⁷ a.g.e., s. 41.

¹⁸ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 9.

sonrasında yaptığı ilk konuşma 1944 Yılı Bütçesi üzerine olmuştur. Bu konuşmasında, Mecliste alışık olunmadık bir şekilde, iktidardan ayrıldığı 1938 yılı ile kendisinden sonraki dönemi kıyaslaması ve kötüye gidiş olduğunu söylemesi, ayrıca bazı konularda da eleştiri getirmesi dikkat çekici bir gelişme olarak görülmektedir. Celal Bayar'ın bu konuşması, muhalefet liderliğini üstlenmesinin ilk işareti sayıldığından aşağıda genişçe ele alınmıştır.

Celal Bayar, 1944 Yılı Bütçesinin Meclisteki görüşmelerinde yaptığı konuşmasında, milletvekilliği vazifesini yapmış olmak için söz aldığını belirtmiştir. Konuşmasının başında, hem kendi değerlendirmelerini hem de seçim bölgesindeki seçmenlerinin dilek ve şikâyetlerini söylemeden oy vermesi durumunda, vazifesini yapmamış ve bütçeyi olduğu gibi kabul etmiş olacağını düşündüğünü, oysa bütçe hakkında söylenecek sözü bulunduğunu belirtmiştir.

Celal Bayar'ın üzerinde durduğu ilk konu savunmaya ilişkin bütçe olmuştur. 1944 yılı bütçesinde, adi bütçenin artmasına karşın milli savunmaya ilişkin bütçenin sabit kaldığını, dünya şartları nedeniyle bu durumun dikkatini çektiğini söylemiştir. Dünyanın adeta kasaphaneye döndüğü bir zamanda, bütün dünyanın birbiriyle savaşırken, geleceğin ne gibi sürprizlere yol açabileceği tahmin edilemeyeceğinden, bütün milli gayretlerin ve bütçe imkânlarının, Ordunun güçlendirilmesine yönelik olması gerektiğini, ancak bu sağlandıktan sonra geleceğe güvenle bakılabileceğini belirtmiştir. Ordunun, milletin geleceğini, memleketin kurtuluşunu ve emniyetini her zaman korumakla görevli olduğu için, istediği her şeyi, gerektiğinde bütçenin üstüne çıkarak, ödemeye hazır olunması gerektiğini söylemiştir.¹⁹

Celal Bayar'ın üzerinde durduğu diğer konu, Hükümet borcu meselesi üzerine olmuş, 1938 yılında 534.000.000 lira olan borcun 1943 yılında 1.480.000.000 liraya çıktığını söylemiştir. 1938 yılındaki borcun 210.000.000 lirası dalgalı, kısa vadeli ve vadesiz borçtan oluşurken, 1943 yılındaki borcun 887.000.000 lirasının dalgalı, kısa vadeli ve vadesiz borçtan oluştuğunu belirtmiş, dalgalı borçlardan maliyecilerin korktuğunu, bunu bütçenin düzeni için ciddi bir hastalık olarak gördüklerini hatırlatmıştır. Ayrıca, dalgalı borçların bütçe dışı bırakıldığını ve

---

¹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:7, Cilt:10, İçtima:1, 22 Mayıs 1944, 58. İnikad, 1. Celse, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1944, s. 146, 147.

bu maksatla 40.000.000 lira ayrıldığını belirterek, Maliye Vekilinin bu konuda açıklama yapmasını istemiştir.²⁰

Celal Bayar para meseleleri üzerinde de durarak, 1938 yılında piyasaya çıkarılan toplam para miktarının 194.000.000 lira olduğunu, 1944 yılı Mayıs ayı ortasında ise bu miktarın 890.000.000 liraya çıktığını, üretimin bu miktara yaklaşamayacak kadar az olması nedeniyle, memlekette enflasyonun bulunduğu söylemiştir. Enflasyonun cesaretle söylenmesi durumunda güven yaratılacağını, cesaretle söylenen derdin çaresinin bulunabileceğini, sorunun olduğu gibi söylenmemesi durumunda ise, paranın dayandığı emniyet unsurunun zedeleneceğini, bu durumda çözüm bulunmasının da zorlaşacağını belirtmiştir.²¹

Celal Bayar 1940 yılından sonra, borçların olabildiğince yükseldiği, fiyat ve hayat pahalılığı üzerine büyük etkisi olan piyasadaki para miktarının arttığı bir ortamda, vergi imkânları sonuna kadar zorlandığı için, yapılacak şeyin, bütçede radikal bir şekilde tasarruf sağlanması olduğunu vurgulamıştır.²²

Celal Bayar, İktisat Vekilliğinin verilerine göre, Ankara'da 100 lira ile geçinebilen bir ailenin, 1942 yılı sonunda aynı şartlarda geçinebilmesi için 307 liraya, 1943 yılı sonunda geçinebilmesi için ise 326 liraya ihtiyaç duyduğunun açıklandığını söylemiştir. Memurun üç kat artan geçim giderlerine rağmen, bütçe gereğince, memurlardan kazanç vergisi, denge vergisi ve buhran vergisi alındığını belirtmiştir. Bu vergilerin alınmamasının uygun olduğunu düşündüğünü, bütçe gereği alınan Tayyare (uçak) vergisini ise, milli savunmaya ilişkin olduğu için eleştirmediğini, ancak bunun da 100 lira ve üzerinde geliri olan memurlardan alınmasının uygun olacağını söylemiştir.²³

Celal Bayar, kendisinin bütçeye yönelik değerlendirmelerini bu şekilde açıkladıktan sonra, seçim bölgesi olan İzmirliğin sorunlarını Meclis kürsüsünden dile getireceğine söz verdiğini söyleyerek, bu kapsamda kendisine iletilen, bütün fiyatlarının düşmesi ve sıtma hastalığı için kullanılan ilaçların fiyatlarının yükselmesi ile ilgili olan sorunları açıklamıştır.²⁴

---

²⁰ a.g.e., s. 147.

²¹ a.g.e., s. 148.

²² a.g.e., s. 149.

²³ a.g.e., s. 150.

²⁴ a.g.e., s. 150, 151.

Celal Bayar'ın 1944 Yılı Bütçesine yönelik açıklamaları ve eleştirileri sırasında, Maliye Vekili Fuat Ağralı'nın, hepsine birden cevap vereceğini söylemesine rağmen²⁵, bütçe görüşmeleri sırasında herhangi bir cevap vermediği görülmüştür.

Celal Bayar, Mayıs 1945'de, Hükümetin yedi aylık bütçesinin görüşmeleri sırasında, Meclisin hareketli bir dönem geçirdiğini, genellikle sessiz geçirilen görüşmelerin aksine, bazı milletvekillerinin uzun tenkitler yaptıklarını ve takrir verdiklerini belirtmiştir. O güne kadar görülmemiş bir havanın estiği Mecliste yapılan güvenoyu görüşmelerinde, aralarında kendisi, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın da bulunduğu yedi milletvekilinin güvensizlik oyu verdiğini söylemiştir.²⁶

Metin Toker, Toprak Kanunu Tasarısının Meclisteki görüşmelerinin, Meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesine fırsat verdiğini, ancak siyasi bir muhalefetin daha önceden belirmiş olduğunu ve bunun çekirdeğini Celal Bayar'ın oluşturduğunu ifade etmiştir.²⁷

Celal Bayar'ın 1944 yılı bütçesini eleştirdikten sonra, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki ikinci büyük girişimi, bazı kanunların değiştirilmesi talebiyle, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte verdikleri "Dörtlü Takrir" olmuştur.

Celal Bayar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Atatürk Anayasasının üzerindeki sınırlayıcı hükümlerin kaldırılmasının istenilemez ve düşünülemez olduğunu, fakat Demokrasi Cephesinin zaferi sonrasında, gerekçeleri ortadan kalkmış hükümlerin yerinde kalmasının, Devletin fert hürriyeti anlayışı önünde olmasının, tarihsel gelişim ve Atatürk'ün manevi mirasının reddi anlamına geldiğini, 7 Haziran 1945 tarihinde verdikleri Dörtlü Takriri bu felsefe üzerine inşa ettiklerini söylemiştir.²⁸

Celal Bayar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Parti içindeki kaynaşmaların olduğu dönemde Tevfik Rüştü Aras'ın evinde hemen hemen her hafta toplanarak memleket meselelerini görüştiklerini, bu sohbetlere Adnan Menderes'in de katıldığını söylemiştir. Kısa bir sürede, Cumhuriyet Halk Partisi içinde ıslahat yapma

---

²⁵ a.g.e., s. 149.

²⁶ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 30.

²⁷ Toker, a.g.e., s. 39, 40.

²⁸ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 190, 191.

konusunda fikir birliğinde olduklarını gördüklerini, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün de bu fikri paylaştıklarını açıklamıştır. Celal Bayar, çok partili sisteme gitmeden önce de, tek parti içinde yapılabilecek bazı demokratik denemelerin ve düzeltmelerin olduğunu düşündüğünü, kendisi gibi Cumhuriyet Halk Partisi içindeki bazı kişilerin de, bunun vaktinin geldiğine inandıklarını belirtmiştir.²⁹

Celal Bayar 1950 seçimleri nedeniyle Bursa'da yaptığı konuşmasında Dörtlü Takrir konusuna değinerek, o dönemde içinde buldukları durum hakkında açıklamada bulunmuştur. Celal Bayar o dönemde, kendisinin ve arkadaşlarının vaziyeti yeniden değerlendirmek ve karar almak gerektiğini duyduklarını belirtmiştir. Kendisinin, ya mücadele edeceğini ya da evinde oturacağını, büyük milletin kendisine gösterdiği ilgiye karşılık şükran borcunu ödemek için, inandığı hizmet yolunu seçtiğini söylemiştir.³⁰

Dörtlü Takririn verilmesi fikrinin Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'e ait olduğunu belirten Celal Bayar, bu Takrir sırasında Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ile parti kurma konusunu görüştüğünü söylemiştir.³¹

Şevket Süreyya Aydemir, Dörtlü Takrir ile ilgili olarak Refik Koraltan'ın, demokrasi ilan edildiği halde Cumhuriyet Halk Partisinin bir şef partisi olarak kaldığını, demokrasiye uyum sağlayamadığını, Adnan Menderes ile konuşarak Parti Grubuna ortak bir takrir vermeyi önerdiğini söylediğini aktarmıştır. Fuat Köprülü tarafından esas yazılan Takririn görüşmeleri sırasında, başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere çok fazla hücumla uğranıldığını belirtmiştir.³²

Celal Bayar, kendisi, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün hazırladıkları, Dörtlü Takrir adı verilen Takririn Partide fırtınalar kopardığını, Çankaya'da İsmet İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını, bu toplantılarda, Takririn reddedilmesi ve Takrir sahiplerinin Grupta hırpalanması kararı alındığını söylemiştir. Celal Bayar, 12 Haziran 1945'de Takririn yedi saat boyunca müzakereye konulduğunu, alınan karar gereğince tenkitlere, hakaretlere ve horlanmalara maruz kaldıklarını belirtmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu görüşmelerin sonunda yaptığı konuşmasında, Cumhuriyet Halk Partisinin Takrirden yazıldığı gibi demokratik bir

---

²⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 29-30.

³⁰ Vatan, 10 Mayıs 1950, s. 1, 3.

³¹ Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, s. 84, 85.

³² Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in dramı (1899-1960)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 167.

ıslahata ihtiyacı olmadığını, Takrir sahiplerinin Takriri geri almasını tavsiye ettiğini söylemiştir. Takririn geri alınmaması sonrasında yapılan oylamada Takrir reddedilmiştir.³³

Şevket Süreyya Aydemir, Dörtlü Takririn, İsmet İnönü tarafından demokrasiye geçiş eğilimleri açıklandıktan sonra Parti Grubunda şiddetli tepki ile karşılanmasının akıl ölçüleri ile değil de psikolojik ölçülerle açıklanabileceğini belirtmiştir. Yeni parti kurma söylentilerinin yaygınlaştığı o dönemde, İsmet İnönü'nün giriştiği tecrübenin vakitsiz olduğunu düşünen ve müfritler diye tanımlanan grubun bu hareketini yersiz bulduğunu belirtmiştir.³⁴

Metin Toker, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun meseleyi örtbas ederek Takriri geri aldırma niyetinde olduğunu, Parti içindeki başka bir görüşün de hizip oluşumuna izin verilmeyerek yeni sesin susturulmasını istediğini belirtmiştir. Dörtlü Takrir karşısındaki bu değerlendirmelerden sonra, İsmet İnönü'nün farklı bir teşhis koyduğunu; Takriri imzalayan dört milletvekilinin genel prensiplerde Cumhuriyet Halk Partisinin tezleriyle bağdaşmayan şeyler söylememekle birlikte, muhalefet yapmak arzuları olduğunu anlaşıldığını belirtmiştir. İsmet İnönü Takrire karşı alınacak tavrı içeren değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır: “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler.”³⁵

Erdal İnönü de İsmet İnönü'nün düşüncelerini benzer ifadelerle anlatmıştır. Erdal İnönü, Dörtlü Takririn, yasalarda ve Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğünde, yeni esmeye başlayan demokrasi havasına uygun olarak, bazı değişiklikler istediğini, bunların Cumhuriyet Halk Partisinin yakın zamanda yapması gerekli olan değişiklikler olduğunu, ancak Toprak Yasasının bazı maddelerine karşı grup olarak bir araya gelenlerin hizip oluşturduğu izleniminin bulunduğunu söylemiştir.

Erdal İnönü İsmet İnönü'nün, özellikle bu yüzden, Takririn reddedilmesini istediğini konuşmalarından anladıklarını söylemiştir. İsmet İnönü düşüncelerini şu şekilde açıklamıştı: “Partimizin ilkelerini, temel politikamızı kabul etmeyen insanların yapması gereken şey, başka parti kurarak karşımıza geçip bizimle açıktan

---

³³ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 33-34; Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, s. 85, 86.

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam-2**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 441, 442.

³⁵ Toker, **a.g.e.**, s. 66, 67.

mücadele etmeleridir. Yaptıklarımızı beğenmeyecekler, doğru bulmayacaklar, ama içimizde kalıp kendi aralarında bir hizip oluşturacaklar. İçeriden bizim çalışmamızı etkisiz bırakmaya çalışacaklar. İşte bu olmaz. Buna izin veremem.”³⁶

İsmet İnönü'nün parti içinde hizip istememesi düşüncesi yeni değildir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması aşamasında, Kazım Özalp'ın, Meclisteki muhalefetin Cumhuriyet Halk Partisi içinde yapılması ve daha sonra yeni parti kurulması yönünde yaptığı teklife Fethi Okyar'da destek vermiş, ancak Atatürk, İsmet İnönü'nün buna razı olmadığını söylemiştir. İsmet İnönü'nün Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluş aşamasındaki düşüncelerinin şu şekilde olduğu belirtilmiştir: “Fırkada muhalefet olmaz. Böyle bir muhalefet bir hizip teşkiline müncer (neden) olur. Vaktiyle hizip teşekküllerinden gördüğümüz mazarratlar (zararlar) cümlemizin hatırındadır.”³⁷

12 Haziran 1945'de Dörtlülük Takririn reddedilmesinden bir gün sonra, Celal Bayar'ın Matbuat Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi için girişimde bulunduğu görülmektedir. TBMM Tutanak Dergisinde, 13 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar'ın, Matbuat Kanununun 17'nci maddesine bir fıkra eklenmesine ve 50'nci maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifi yaptığı, bu teklifin İçişleri ve Adalet Komisyonlarına gönderildiği bilgisi yer almakta, ancak daha sonra ne işlem yapıldığına ilişkin her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.³⁸

4.1.3. Demokrat Parti'nin Kuruluşunda Celal Bayar'ın Rolü

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesindeki yazılarından dolayı 25 Eylül 1945'de Cumhuriyet Halk Partisi Parti Divanıca Partiden çıkarılmış,³⁹ Celal Bayar da iki arkadaşına destek vermek için 26 Eylül 1945'de milletvekilliğinden istifa etmiştir. Refik Koraltan da, çıkarılan arkadaşlarına Vatan

³⁶ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler-2**, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996, s. 168.

³⁷ Osman Okyar, M. Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 98-102.

³⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:7, Cilt:18, Toplantı:2, 13 Haziran 1945, 73. Birleşim, 1. Oturum, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1945, s. 238.

³⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 35.

gazetesinde destek vermesi sonucu, 27 Kasım 1945’de Cumhuriyet Halk Partisinden uzaklaştırılmıştır.⁴⁰

Celal Bayar partiyi kurmaya karar verdikten sonra bağımsız çalışabilmek için milletvekilliğinden çekildiğini söylemiştir.⁴¹ Celal Bayar’ın 26 Eylül 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifasını posta ile Meclis Başkanlığına gönderdiği haberi, üç gün sonra basında yer almıştır. Haberde Celal Bayar’ın gazetecileri kabul etmediği ve istifasının sebepleri hakkında açıklamada bulunmamayı tercih ettiği yazılmıştır.⁴² Basında yer alan bilgiye göre, Celal Bayar, “Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına” gönderdiği istifa mektubunda şunları yazmıştır: “İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğimi arzeder, bilvesile derin saygılarımı sunarım.”. Gazetenin verdiği detay haberde, Celal Bayar’ın yeni bir parti kurmayı düşündüğü söylenmekle birlikte, genel kanı olarak, istifasının aktif siyasetten çekilmek olduğuna inanıldığı ve Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmasının beklenmediği bilgisi yer almıştır.⁴³

Celal Bayar’ın istifa haberlerinin basında yer aldığı günlerde Türkiye’nin gündemini oluşturan konunun, Sovyetler Birliğinin Boğazlar üzerindeki taleplerine karşı, Türkiye’nin İngiltere’ye ve Amerika’ya verdiği, Boğazlarda üs verilmeyeceğine ilişkin muhtırası olduğu görülmektedir.⁴⁴ Sovyetler Birliği daha sonra Moskova’da yapılan konferansta, Montrö Anlaşmasının tekrar gözden geçirilmesi ile Kars ve Ardahan’ın kendilerine terk edilmesi taleplerinde bulunmuştur.⁴⁵

Celal Bayar’ın milletvekilliğinden istifası sonrasında yapılan yorumların iki farklı uçta olduğu görülmektedir. Bir grubun istifayı siyasetten çekilmek olarak değerlendirirken, diğer grubun istifayı siyasete yeni bir başlangıç yapmak olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Ahmet Hamdi Başar, Dörtlü Takriri imzalayanların muhalefet partisi kurmak için kararsız ve cesaretsiz olduğunu, parti liderliğini üzerine alma teklifi karşısında Celal Bayar’ın, politikadan çekildiğini, 63 yaşında ve yorgun olduğunu söylediğini,

---

⁴⁰ Burçak, **a.g.e.**, s. 62, 63.

⁴¹ Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, s. 85, 86.

⁴² Vatan, 29 Eylül 1945, s. 1.

⁴³ Vatan, 30 Eylül 1945, s. 1, 3.

⁴⁴ Vatan, 28-30 Eylül 1945, s. 1.

⁴⁵ Vatan, 23 Aralık 1945, s. 1.

kendisine Atatürk'ün memleket idaresini ona bıraktığının hatırlatılması üzerine ise, İsmet İnönü ile uğraşamayacağını, insanı ummadığı akıbetlere sürükleyeceğini söylediğini belirtmiştir.⁴⁶

Cihad Baban, Celal Bayar'ın milletvekilliğinden istifası sonrasında Şükrü Kaya'nın, Celal Bayar'ı iyi tanıdığını, yavaş yavaş siyasetten uzaklaşacağını, İsmet İnönü hayattayken onun karşısına geçerek mücadele etmesinin mümkün ve muhtemel olmadığını söylediğini aktarmıştır. Cihad Baban, Cumhuriyet Halk Partisinin üst düzeyinde bulunanların, istifayı Şükrü Kaya gibi yorumladıklarını ve İsmet İnönü'ye bu şekilde aktardıklarını, Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün kendisine anlattığını belirtmiştir. İsmet İnönü, bu değerlendirme sonrasında Suat Hayri Ürgüplü'den kendi değerlendirmesini istemiş, o da, Celal Bayar'ın inatçı olduğunu, politikayı terk etmeyerek mücadele edeceğine inandığını söylemiş, İsmet İnönü kendisinin de bu fikirde olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

Cihad Baban, milletvekilliğinden çekilmesi sonrasında Celal Bayar ile yaptığı görüşmede, eğer yeni bir parti kurulursa, Serbest Cumhuriyet Fırkasının başına gelenlerin, yeni partinin de başına gelip gelmeyeceği sorusuna Celal Bayar'ın, artık bir daha böyle şeyler olmayacağı cevabını verdiğini belirtmiştir. Cihad Baban'ın, böyle bir emniyet varsa partiyi kuracak mısınız? sorusuna karşılık olarak, Celal Bayar, memleketin şartlarını böyle bir girişim için uygun görürlerse, beraber çalışıp çalışamayacakları sorusu ile karşılık vermiştir.⁴⁸

Ahmet Emin Yalman, Cumhuriyet Halk Partisi saflarında güvendiği ve sevdiği insanlar bulunmasına rağmen, tek partinin karşısında denge ve denetim partisi kurulabilmesi için bütün ümidini Celal Bayar'a bağladığını söylemiştir.⁴⁹

Üzerinde durulan diğer bir nokta da muhalefet partisinin nasıl kurulduğu konusudur. İsmet İnönü'nün muhalefet partisi kurması için Celal Bayar'a teklif getirdiği iddiası olmakla birlikte, bu iddianın doğru olmadığına yönelik anlatımlar oldukça kuvvetli gözükmektedir.

---

⁴⁶ Ahmet Hamdi Başar (Haz.: Murat Koraltürk), **Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 635, 636.

⁴⁷ Cihad Baban, **Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s. 23-25.

⁴⁸ **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁹ Ahmet Emin Yalman (Haz. Erol Şadi Erdinç), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 1997, s. 1316.

Metin Toker İsmet İnönü'nün, muhalefetin Celal Bayar'ın liderliğinde yapılmasını, teşvikten de çok, ısrarla istediğini, Celal Bayar'a defalarca haber gönderdiğini söylemiştir. Metin Toker, Demokrat Parti'nin Celal Bayar'ın idaresinde kurulacağı açıklandıktan sonra, İsmet İnönü'nün emriyle, Falih Rıfki Atay'ın 3 Aralık 1945'de Ulus gazetesinde bir yazı yazdığını açıklamıştır. Metin Toker Falih Rıfki Atay'ın, Celal Bayar'ın Cumhuriyet Halk Partisinde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü ile şöhret yaptığını, bu vasıfta bir liderin karşılarında muhalefet partisi kurmalarından memnun olduklarını yazdığını, bu ifadelerin o tarihte İsmet İnönü'nün gerçek düşünceleri olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

Metin Toker Sebahattin Selek'in, Kazım Özalp'ın kendisine anlattıklarına dayanarak, şunları iddia ettiğini söylemiştir. Kazım Özalp, Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkan Vekili olduğu dönemde, İsmet İnönü'nün kendisini muhalefet Partisi kurması için defalarca Celal Bayar'a gönderdiğini, Celal Bayar'ın ise her defasında böyle bir hareketi düşünmediği cevabını verdiğini belirtmiştir.

Metin Toker bu konuyu İsmet İnönü'ye ve Celal Bayar'a sorduğunu, ikisinin de Kazım Özalp'ın bu kadar kesin bir "demarş" yaptığını hatırlamadıklarını söylemiştir. Metin Toker konu hakkındaki izlenimlerini şu şekilde açıklamıştır: "Fakat İnönü, muhalefet Partisini Bayar'ın kurmasını istediğini, onu teşvike çalıştığını saklamamıştır. Bayar'da, kendisine ısrarlarda bulunulduğunu bildirmiştir."⁵¹

Erdal İnönü, Metin Toker'in yukarıda bahsettiği Sebahattin Selek'in iddiasıyla ilgili olarak, böyle bir önerinin doğrudan doğruya yapılmadığını İsmet İnönü'nün sonraki konuşmalarından anladığını, ancak İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın parti kurmasından memnun olacağını gizlemediğini belirtmiştir. Erdal İnönü İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ı çağırıp ona doğrudan doğruya bir parti kurması önerisinde bulunduğu gibi bir sözü hiçbir zaman söylemediğini, tersine hep böyle bir yönlendirmenin geçerli olmayacağını, iyi karşılanmayacağını söylediğini aktarmıştır.⁵²

Erdal İnönü konuyla ilgili olarak, İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçme kararlılığı görüldükten sonra, istenen partinin kurulamaması üzerine, İsmet

---

⁵⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 40, 41.

⁵¹ **a.g.e.**, s. 67.

⁵² İnönü, **Anılar ve Düşünceler-2**, s. 172.

İnönü'den bir kişiye parti kurma görevi vermesinin istediğini, buna karşılık İsmet İnönü'nün cevabının şu şekilde olduğunu nakletmiştir: “Böyle bir şey yapmak istemiyorum. Çünkü bu hareket ciddi olmaz, inandırıcı olmaz. Gerçek bir muhalefet partisi ısmarlama kurulamaz. Yoksa ben bir an önce kurulmasını istiyorum... Biraz beklersek elbet doğru bir şekilde muhalefet partisinin kurulduğunu göreceğiz.”⁵³

Celal Bayar'ın bir muhalefet partisi kurması için İsmet İnönü'den teklif aldığı ileri sürülse de, dönemin tanıklarının yukarıda aktarılan anlatımlarından, böyle bir teklifin yapılmadığı anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın muhalefet partisi kurmasını arzulamakla birlikte, bu yönde bir girişimde bulunmadığı görülmektedir.

Celal Bayar, kurulacak partinin tüzük ve programı tamamlandıktan ve en çok üzerinde durulan devletçilik maddesi formüle edildikten sonra, partinin adının “Demokrat Parti” olarak belirlendiğini anlatmıştır. Celal Bayar, bu süreç içerisinde, program çalışmalarının bitirildiği gün Cumhuriyet Halk Partisinden istifa ettiğini belirtmiştir.⁵⁴

Metin Toker Celal Bayar'ın kendisine, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmasının son derece zor olduğunu, bunu kendi evinden ayrılmak gibi gördüğünü, ayrılığı ancak bütün kararlarını verdikten sonra yapabildiğini söylediğini aktarmıştır.⁵⁵

Ahmet Hamdi Başar⁵⁶ ise Celal Bayar'ın, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılmaya hakkının olmadığını, yaşı ilerlediğinden politikadan çekilmek istediğini, İsmet İnönü ile uğraşamayacağı için Demokrat Parti'yi kuranlar arasında bulunmayı kesin olarak reddettiğini anlatmıştır. Ahmet Hamdi Başar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de tereddüt ettiğini, kendisinin desteği ile Refik Koraltan'ın, Demokrat Parti'nin kurulması ve Celal Bayar'ın başında bulunması için çok çaba sarf ettiğini ve sonunda bunu başardığını belirtmiştir. Ancak Celal Bayar, Ahmet Hamdi Başar varsa biz yokuz dediğinden, Ahmet Hamdi Başar parti çalışmalarından ayrılmak zorunda kalmıştır.⁵⁷

---

⁵³ a.g.e., s. 171.

⁵⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 47, 48.

⁵⁵ Toker, a.g.e., s. 74.

⁵⁶ “Ahmet Hamdi Başar Demokrat Partisinin kuruluşunda ve program taslağının hazırlanmasında görev almıştı.” Aydemir, *İkinci Adam-2*, s. 444.

⁵⁷ Başar a.g.e., s. 544, 545.

Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras'ın Ankara'daki evinde, Celal Bayar ve Adnan Menderes ile beraber 1945 yılında yaptıkları toplantıda, yeni kurulacak partinin amacını ve programını konuştuklarını anlatmıştır. Tek parti ve tek şef sisteminden herkesin şikâyetçi olduğunu söyleyen Zekeriya Sertel, antidemokratik kanunların kaldırılması gerektiğinin savunulduğunu ve demokrasi üzerinde birleşildiğini anlatmıştır. Zekeriya Sertel, daha sonra partinin kurucuları olarak gösterilen Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün bu çalışmalara katılmadığını belirtmiştir.⁵⁸

Demokrat Parti'nin kurulma süreçlerinde yer alan iki kişinin farklı anlatımlarına Celal Bayar açıklık getirmiştir. Celal Bayar, Dörtlülük Takririn reddedilmesinden sonra parti kurulması için birlikte çalışılmaya başlandığını, o zamana kadar her birinin kendi çevrelerinde parti kurma fikrini ve girişimini ayrı ayrı ele almış olduklarından, hiç kimsenin, parti kurma fikrinin kendisine ait olduğunu söyleyemeyeceğini vurgulamıştır.⁵⁹

Samet Ağaoğlu, Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevinde kendisine anlattıklarına göre, Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinin nasıl yaşandığını nakletmiştir. Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığının ilk günlerinde İsmet İnönü tarafından Çankaya'ya çağırılmış, kendileriyle beraber çalışılacağı, arkadaş olacakları söylenmiş, Celal Bayar ise olumlu veya olumsuz bir cevap vermemiştir. Şükrü Saraçoğlu birkaç gün sonra Celal Bayar'ı davet ederek, Grup Başkan Vekili olmasını teklif etmiş, Celal Bayar ise düşünmek için zaman istemiştir. Celal Bayar, teklifi yenilemek için gelen Refik Şevket İnce'ye, Hükümetin uygulamalarını beğenmediği için Grup Başkan Vekilliğini kabul etmeyeceğini, ancak Müstakil Grup Başkanlığı kabul edebileceğini söylemiştir. Celal Bayar bu düşüncesini İsmet İnönü'ye de söylediğinde, İsmet İnönü'nün, Şükrü Saraçoğlu'nun buna çok üzüleceğini söylediğini belirtmiştir.⁶⁰

Celal Bayar, İsmet İnönü ile görüşmesinden birkaç gün sonra İstanbul'a gittiğinde, Cafer Tayyar Paşa, Hasan Rıza Soyak ve Topçu İhsan'ın da aralarında bulunduğu kişilerin, yeni bir parti kurulması gerektiğini söyleyerek, kendisini bunun için teşvik ettiklerini, kendisinin ise herhangi bir şey söylemediğini belirtmiştir. Daha

⁵⁸ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 224, 225.

⁵⁹ Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, s. 85, 86.

⁶⁰ **a.g.e.**, s. 83, 84.

sonra gittiği İzmir’de, halkın eğilimlerini yansıttığını düşündüğü insanların da aynı yönde teşvikler yaptıklarını söylemiştir. Celal Bayar, o aylar içinde Tevfik Rüştü Aras ile sık sık görüştüğünü, bu görüşmelerde birkaç kez bulunan Adnan Menderes ile de görüşmeler yaptığını, Tevfik Rüştü Aras’ın parti kurulması için ısrar ettiğini belirtmiştir. Celal Bayar, daha sonra Ankara’da Refik Şevket İnce ve Hamit İnce ile temasının olduğunu ve bu iki kardeş ile birlikte parti kurulmasına karar verdiğini açıklamıştır.⁶¹

Celal Bayar parti kurma süreci ve amaçları hakkında bilgi vermiştir. Celal Bayar, bir çok eski dostundan parti kurulmaması yönünde tavsiyeler aldığını, İttihat ve Terakki günlerinden beri tanıdığı Hüseyin Cahit Yalçın’ın kendisine mektup yazarak, parti kurmak için zamanın erken olduğu ikazını yaptığını söylemiştir. Celal Bayar, Serbest Cumhuriyet Fırkasından alınan dersler ve milletin olgunluğuna güvenerek, kurulacak yeni bir partiyle, iktidara gelinmese bile muhalefette yapacağı uyarılarla büyük bir görevi yerine getireceğini değerlendirdiğini, bu şartlar altında yeni partinin kurulmasına karar verilerek, kurucuların büyük katkısı ile tüzük ve program çalışmalarına başlanıldığını belirtmiştir.⁶²

Celal Bayar ve arkadaşlarının yeni parti kurmaya karar verdiği haberi 1 Aralık 1945 tarihinde gazetelerde yer almıştır. Haberde, Kemalizm ideolojisinden, yani tam demokrasiden yana olacak olan partinin adının ve programının henüz belli olmadığı, ancak kısa süre sonra açıklanacağı yazılmıştır.⁶³ Celal Bayar, yeni parti kurma çalışmalarına paralel olarak, 3 Aralık 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinden istifa etmiştir. Haberi veren gazete, yeni partinin kurulmasının Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerinde iyi olarak karşılandığını da belirtmiştir.⁶⁴

Necmettin Sadak, 3 Aralık 1945 tarihinde Akşam gazetesinde, “Bir iyi haber: Celal Bayar’ın kurmak üzere olduğu parti” adlı makalesinde, ayrıntıları henüz belli olmasa da Celal Bayar’ın yeni bir parti kuracak olmasından çok memnun olduğunu yazmıştır. Tanınmış ve denenmiş insanların, sırf vatan sevgisiyle girişecekleri bu işte vatan için mutlaka iyilik ve fayda gördüğünü vurgulamıştır. Necmettin Sadak, kendilerini sevindiren noktayı, yıllardan sonra Cumhuriyet Halk Partisinin karşısına

---

⁶¹ a.g.e., s. 84, 85.

⁶² Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 37, 39.

⁶³ Vatan, 1 Aralık 1945, s. 1, 4.

⁶⁴ Vatan, 4 Aralık 1945, s. 1.

istenilen şekilde ciddi bir partinin çıkmak üzere olması olarak göstermiştir. Celal Bayar'ın bir partinin başına geçmeyi kabul etmesiyle, daha geniş bir demokrasiye doğru harekette en büyük hizmeti yaptığını, Celal Bayar'ın bir parti lideri olmak için bütün şartlara sahip olduğunu, milliyetçi, dürüst ve faziletli olduğunu ispat ettiğini yazmıştır. Lider olarak etrafına topladıkları gibi, karşısındakilere de güven ve saygı telkin edebileceğini, liberal ve şahsi teşebbüse taraftar olarak, ekonomi siyasetinde meslek sahibi olduğunu vurgulamıştır. Necmettin Sadak bütün bunların sonucunda, Celal Bayar'ın parti kuracak olmasını hem memleket hem de Cumhuriyet Halk Partisi için talih eseri olarak saydığını ifade etmiştir.⁶⁵

Ahmet Emin Yalman, aynı tarihli Vatan gazetesinde, “Yeni Parti Kurulurken” başlıklı makalesinde, iki partiye sahip olan Amerika'dan örnek vererek, iki partinin değişimli olarak iktidara gelmesinin, biri iktidarda iken diğerinin denetim görevi üstlenmesinin, o güne kadar keşfedilen en iyi usul olduğunu yazmıştır. Ahmet Emin Yalman, yaptığı temaslar sonrasında, kurulacak olan partinin ihtiyaçları karşılayacak azim ve anlayış içinde olduğunu tespit ettiğini de belirtmiştir.⁶⁶

Hüseyin Cahit Yalçın, 5 Aralık 1945 tarihinde Tanin gazetesinde, demokrasilerde en az iki parti ile denetimin sağlanabileceğini, bunun için en iyi yöntemin de, mevcut partiden ayrılacak kişilerce, esas prensiplerde aynı kalmakla birlikte, bir “kontrol partisi” oluşturulmasının gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Yeni kurulmakta olan partiyi “kontrol partisi” olarak gördüklerini ve gelecek için bunu bir müjde olarak saydıklarını yazmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Celal Bayar'ın sahip olduğu özelliklerini ve geçmişteki başarılarını sayarak, yeni partiye güven duyduklarını vurgulamıştır.⁶⁷

Yeni partinin kurulmakta olduğu haberleri üzerine gazetelerde yapılan çeşitli değerlendirmeler yukarıda anlatılmıştır. Bu değerlendirmelerde iki konunun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, demokrasi adına muhalefet partisinin kurulmasından duyulan memnuniyetin dile getirilmesi, ikincisi ise bu partinin başına Celal Bayar'ın geçecek olmasının, sahip olduğu özellikler nedeniyle, sevindirici bulunduğu ifade edilmesi olmuştur.

---

⁶⁵ Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı: 145, Ankara, 1-31 Aralık 1945, s. 123- 125.

⁶⁶ Vatan, 3 Aralık 1945, s. 1, 3.

⁶⁷ Ayın Tarihi, Sayı: 145, **a.g.d.**, s. 125, 126.

9 Aralık 1945 tarihli Vatan gazetesinde, yeni partinin adının “Demokrat Parti” olacağı ve kanuni işlemlerin yılbaşından önce tamamlanabileceği yazılmıştır. Haberde, eski başvekil olarak en çok Celal Bayar’ın adının geçmesine rağmen, partiyi kuranların, şahsi lideri olmayan, şahıstan çok prensiplere dayanan bir parti kurmak istedikleri yazılmıştır.⁶⁸

Metin Toker Celal Bayar’ın, Demokrat Parti’nin Programı tamamlandığında arkadaşlarına, Programı Hükümete vermeden önce İsmet İnönü’ye getirmek teklifinde bulunduğunu söylemiştir. Metin Toker’in verdiği bilgiye göre, İsmet İnönü’nün hemen randevu vermesiyle, Celal Bayar Demokrat Parti’nin Programı ve rozeti ile Çankaya’ya gitmiştir. İsmet İnönü görüşmede, Programlarında Terakki Perver Fırkasında olduğu gibi, dini inançlara saygılıız şeklinde bir maddenin olup olmadığını sormuş, Celal Bayar, böyle bir maddenin bulunmadığı, laikliğin dinsizlik olmadığını yer aldığı cevabını vermişti. İsmet İnönü’nün, Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız? Dış politikada ayrılık var mı? sorularına Celal Bayar’ın hayır cevabını vermesi üzerine, İsmet İnönü, “O halde, tamam..” demiştir.⁶⁹

Celal Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy, bu görüşme ile ilgili olarak başka bir bilgi daha vermiştir. İsmet İnönü Celal Bayar’dan, “Doğu’da teşkilat kurmasanız nasıl olur?” talebinde bulunmuş, Celal Bayar’ın, “Biz vergi vermiyor muyuz, askere gitmiyor muyuz, demezler mi?” sorusu üzerine, İsmet İnönü, “haklısınız” demiş ve konu kapanmıştır.⁷⁰

Metin Toker, İsmet İnönü’nün irtica ve dış politika konularında çok titiz olduğunu, irticanın baş kaldırmasından korktuğunu, karışık bir dünyada bizzat idare ettiği dış politika sahasında çıkacak bir tartışmanın kendisini ve memleketi zayıf duruma düşürmesinden çekindiğini belirtmiştir. Metin Toker, Celal Bayar’ın muhalefet yıllarında başlıca dikkat ettiği iki konunun bunlar olduğunu söylemiştir.⁷¹

Celal Bayar 5 Ocak 1946 tarihinde Ahmet Emin Yalman’a yaptığı açıklamasında, Demokrat Parti’nin Programının ve Nizamnamesinin hazırlandığını, iki gün sonra İçişleri Bakanlığa başvurarak kanuni izin alacaklarını söylemiştir. Celal

---

⁶⁸ Vatan, 9 Aralık 1945, s. 1

⁶⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 80, 81.

⁷⁰ Celal Bayar (Sad. Nejat Bayramoğlu); **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29, 30.

⁷¹ Toker, **a.g.e.**, s. 90, 91.

Bayar merkezi Ankara’da olacak olan Demokrat Parti’sinin kurucularının, kendisi ile birlikte Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’dan oluştuğunu söylemiştir. Partilerinin resmi yayın organı şeklinde bir gazetelerinin olup olmayacağı sorusuna Celal Bayar, olmayacağını, bütün basının memlekete hizmet için kurulan partiye dostluk ve destek vereceğinden emin olduklarını, o ana kadar da bunu gördüklerini söylemiştir.⁷²

Demokrat Parti’nin kuruluş başvurusu 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanı Hilmi Uran’a verilmiştir. Başvuru aynı gün Hükümet tarafından kabul edilmiş ve partinin kuruluşuna dair resmi ilmühaber partiyi kuranlara teslim edilmiştir.⁷³

Celal Bayar Demokrat Parti’nin kurulması nedeniyle, gazetecilerin sorusu üzerine yaptığı açıklamasında, Anayasada bulunan demokratik özelliği şu şekilde açıklamıştır: “Ana yasa Kemalizmin tam bir ifadesidir. Ana yasada geniş bir demokratik ruh vardır.”. Celal Bayar diğer bir soruya verdiği cevabında, Demokrat Parti’nin danışıklı dövüş şeklinde kurulmadığını, kendilerinin iyi niyetli oldukları, karşılarındakilerin de iyi niyetli olduklarından emin olduklarını söylemiştir. Partinin mali bakımdan kimden yardım göreceği sorusuna Celal Bayar, üyelere yardım alabileceğini, 100 kişinin vereceği 1000’er lira ile toplanacak 100.000 lirayla iki yıl idare edilebileceğini söylemiştir.

Celal Bayar bu açıklamasında, yeni bir devrin başında bulduklarını, bunun halkın huzurunun bozulmadan başarılması gerektiğini, başarı için karşılarındaki Partinin de vazifesinin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca gazetecilerin de bu memleket davasında elbirliği yapmaları gerektiğini, kamuoyuna kendilerini oldukları gibi tanıtmaya vazifelerinin olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Celal Bayar gazetecilere 100.000 lira ile iki yıl Demokrat Parti’nin ihtiyaçlarını karşılayabileceğini söylemişti. Sıtkı Yırcalı para konusunda açıklamada bulunarak, Demokrat Parti’nin yeni kurulduğu dönemde, Celal Bayar’ın İş Bankası hisse senetlerinin yıllık temettülerini hiç almadığı ve bu miktarın 83.000 veya 84.000 liraya ulaştığı haberinin gazetelerde yer aldığını belirtmiştir. Sıtkı Yırcalı haberin çıktığı günlerde, bazı partili arkadaşlarıyla birlikte Celal Bayar’ın yanında bulunurken, Celal Bayar’ın bu parayı Zonguldak’taki “Kömür Havzası İşçi

---

⁷² Vatan, 6 Ocak 1946, s. 1.

⁷³ Vatan, 8 Ocak 1946, s. 1, 3.

⁷⁴ Aynı Yer.

Cemiyeti”ne bağışladığını söylediğini aktarmıştır. Sıtkı Yırcalı, Parti binalarının kiralarının ödenmesi, hatta çekilen telgrafların ve tebliğlerin yayınlanması için para bulamadıklarını, bu yüzden parayı Partiye bağışlamasını istemiştir. Celal Bayar ise, bu sıkıntıları bildiğini, parayı bir kuruluşa değil de Partiye vermesi durumunda, zaman içinde bu para miktarının olduğundan abartılarak büyük gösterileceğini ve suiistimal edileceğini söyleyerek teklifi kabul etmemiştir.⁷⁵ Cihad Baban da benzer bir şekilde, Celal Bayar’ın İş Bankasından eline geçen bu parayı dedikodulara yol açmamak için Zonguldak işçilerine bağışladığını belirtmiştir.⁷⁶

Demokrat Parti’nin Programı incelendiğinde, birinci maddesinde, demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesi ve genel siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesi amacıyla Partinin kurulduğu ifade edilmiştir. Programda, seçimlerin gizli oy ile tek dereceli olarak yapılması istenmiş, yurttaşların oylarının güvence altına alınması için Seçim Kanununda değişiklik gerektiği belirtilmiştir.⁷⁷

Programda laiklik konusunda, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve din düşüncesinin kanunların hazırlanması ve uygulanmasında etkili olmaması gerektiği ifade edilmiş, din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes hürriyetlerinden sayıldığı belirtilmiştir. Dinin siyasi alet olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, serbest düşünceye karşı taassup duygularını harekete geçirmesine asla izin verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁸

Partinin İnkılâpçılık anlayışı, değişen dünya ve ülke şartları karşısında, hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye ulaştırmak ve geçmişte kalan geri ve zararlı şeyleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gerekli bütün hamleleri hemen uygulamaya koymak olarak ifade edilmiştir.⁷⁹

Programda devletçilik, iktisadi anlamda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişletmek ve yurttaşların refah

---

⁷⁵ Sıtkı Yırcalı, “100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan - Hürriyet, Adalet, Musavat, Uhuvvet’den Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir,” **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 230, 231.

⁷⁶ Cihad Baban, “100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan - Bayar’ın Mazhariyeti”, **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 26.

⁷⁷ Vatan, 8 Ocak 1946, s. 5.

⁷⁸ Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı: 146, Ankara, 1-31 Ocak 1946, s. 9; Vatan, 8 Ocak 1946, s. 5.

⁷⁹ Vatan, 8 Ocak 1946, s. 5.

seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse düzenleme, teşvik ve yardım yoluyla, özel girişimin ve sermayenin genel çıkarlara uygun şekilde, süratli gelişmesinde vazife alması olarak tanımlanmıştır. Partinin devletçilik anlayışını, iktisadi şartların ve ihtiyaçların belirleyeceği vurgulanmıştır.⁸⁰

Demokrat Parti'nin Programı, genel hususlar başlığı altında toplanan ve yukarıda özetlenen maddelerin dışında, adalet işleri, milli eğitim işleri, sanayi işleri, ticaret işleri, tarım işleri, orman işleri, maliye işleri, bayındırlık ve ulaştırma işleri ve sağlık işleri başlığı altında toplam 85 maddeden oluşmuştur.⁸¹

Demokrat Parti Nizamnamesinde Partiye üye olma koşulunun geniş olarak tanımlandığı görülmektedir. Nizamnamede Partiye, milli mücadeleye aykırı harekette bulunmamış, Türk milletinin birlik ve istiklalini parçalamayı hedef alan ideolojilere bulaşmamış, ağır hapis veya şeref ve haysiyet kırıcı suçlardan ceza almamış, halkça kötü tanınmamış kişiler arasından, 22 yaşını dolduran vatandaşların girebileceği açıklanmıştır.⁸²

8 Ocak 1945 günü Demokrat Parti kurucularının yaptığı toplantıda, Celal Bayar Demokrat Partisinin Başkanlığına seçilmiştir.⁸³ Demokrat Parti'nin kurulmasının ve başkanlığına Celal Bayar'ın seçilmesinin basında nasıl karşılandığı konusu aşağıda incelenmiştir.

Falih Rıfkı Atay Demokrat Parti'nin kuruluşunu, demokrasi prensibinden hareketle değerlendirmiştir. Falih Rıfkı Atay, 8 Ocak 1946 tarihinde Ulus gazetesinde, Demokrat Parti'nin kurulması üzerine yazdığı yazıda, demokrasi hayatında hissedilen eksiğin doldurulduğunu belirtmiştir. Falih Rıfkı Atay, bu konuda korkularının ve dileklerinin bulunduğunu, korkularının, devrim iktidarına karşı yabancı ideolojilere hizmet edenlerin veya rejim düşmanlarının, Türkiye'de demokrasinin gelişimini baltalaması olduğunu, dileklerinin ise, Türkiye'de Batılı anlamda demokrasinin kurulması olduğunu açıklamıştır. Celal Bayar'ın şahsı ve hayatıyla, cumhuriyetçileri, herhangi bir muhalefet akımına karşı duyulan bu korkulardan uzaklaştıracağını belirtmiştir. Demokrat Parti'nin kurucuları arasında

---

⁸⁰ Ayın Tarihi, Sayı: 146, **a.g.d.**, s. 9; Vatan, 8 Ocak 1946, s. 5.

⁸¹ Ayın Tarihi, Sayı: 146, **a.g.d.**, s. 8; Vatan, 8 Ocak 1946, s. 5.

⁸² Vatan, 9 Ocak 1946, s. 1.

⁸³ Vatan, 9 Ocak 1946, s. 1, 4.

meslekleri ve politikaları şüphe uyandıracak kişilerin olmamasının, güvenlerini ayrıca kuvvetlendirdiğini vurgulamıştır. Celal Bayar'ın demeci ve Partinin Programı üzerinde ayrıca duracağını söylemekle birlikte, Demokrat Parti'yi iyi niyetli olarak karşıladığını belirtmiştir. Falih Rıfkı Atay, rejim düşmanlığı kaygısı olmadığı sürece, iki parti taraftarlarının tartışmalarının, sadece vatan ve halk faydası için olacağını yazmış, maksat vatana hizmet etmek olduktan sonra, bu amaçta bir olanların, hürriyet içinde tartışmalarından daha iyi bir sistem olamayacağını vurgulamıştır.⁸⁴

Necmettin Sadak ise Demokrat Parti'nin Programını ele alarak, ilkelerini değerlendirmiştir. Necmettin Sadak, 9 Ocak 1946 tarihinde Akşam gazetesinde, Demokrat Parti'nin Programının Cumhuriyet Halk Partisi Programının esaslarından farklı olmadığını, Demokrat Parti'nin de cumhuriyetçi, laik, inkılâpçı, halkçı, devletçi ve milliyetçi olduğunu, bu prensiplerin tarifinde bazı görüş ayrılıkları olmakla birlikte, tanımlarının aynı olduğunu yazmıştır. Necmettin Sadak, Demokrat Parti'de milliyetçilik prensibinin daha farklı ve geniş olarak tanımlandığını, devletçilik prensibinde ise, iki parti arasında bir fark bulunmadığını, Demokrat Parti'nin de, devletçiliğe, Türkiye'ye özgü, hiçbir doktrinde yeri olmayan anlam ve önem verdiğini, devlet girişimi ile özel girişimin sınırları tam olarak çizilmeden yan yana yaşatıldığını belirtmiştir. Necmettin Sadak, program hakkındaki düşünceleri ne olursa olsun, Türkiye'de demokrasi hayatının gelişiminde başlangıç olan Demokrat Parti'ye, "hoş geldiniz" dediklerini, çok güç, ancak çok şerefli görevlerinde başarılar dilediklerini yazmıştır.⁸⁵

4.2 Demokrat Parti'nin İlk Muhalefet Yıllarında Celal Bayar

4.2.1. 1946 Yılı Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu

Belediye seçimlerinin Eylül ayından Mayıs ayına alınmasına Demokrat Parti'nin tepki gösterdiği görülmektedir. Celal Bayar'ın 28 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'dan Ankara'ya geldikten sonra, Demokrat Parti Merkezinde, Belediye Seçim Kanununun doğurduğu durum hakkında uzun süreli bir görüşme yapıldığı

---

⁸⁴ Ayın Tarihi, Sayı: 146, a.g.d., s. 16.

⁸⁵ a.g.d., s. 17-19.

haberi basında yer almıştır. Haberde, Demokrat Parti'nin belediye seçimlerine katılıp katılmayacağı henüz belli olmamakla birlikte, katılmaması yönünde büyük bir baskının olduğu bilgisi bulunmaktadır.⁸⁶

Celal Bayar 5 Mayıs 1946 tarihinde, belediye seçimlerinin dört ay önceye alınma gerekçesi olarak gösterilen nedenleri inandırıcı bulmadıklarını, gerçek nedenin Demokrat Parti Teşkilatının ilerlemesine imkân vermeden seçimleri yapmak amacını taşıdığını, bu nedenle seçimlere katılma konusunun görüşüldüğünü açıklamıştır. Celal Bayar, kabul edilen bazı esasları demokrasi prensiplerine uygun bulmakla birlikte, hala tek partili sisteme dayanan kanunların ve mevzuatın mevcut olduğunu belirtmiştir. Demokratik bir gelişme olurken, seçimlerden önce bu kanunların değişmesi, uygulamanın da bu ruha uygun hale getirilmesi gerektiğini, İsmet İnönü'nün son Meclis açış konuşmasında bu konuları millete vaat ettiğini söylemiştir. Celal Bayar, milli iradenin olduğu gibi yansıtılabilmesi için bu değişikliklerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum karşısında Demokrat Parti'nin belediye seçimlerine katılıp katılmama konusunun, seçimlerde gösterilecek başarı ile ilgili olmadığını, memleketin çıkarlarını Partisinin çıkarlarından daha önemli gördüklerini söylemiştir.⁸⁷

İsmet İnönü'nün aynı tarihte Akşehir'de halka hitaben yaptığı konuşmasında seçimler konusu üzerinde durduğu görülmektedir. İsmet İnönü, dünyadaki siyasi durumun kararsız ve karanlık bir şekilde uzun bir sürünceme devresine girdiğini, böyle zamanlarda milletin iradesini açık bir şekilde belli edecek bir durumun sağlanmasının gerekli olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü, seçimin buna imkân vereceğini söyleyerek, seçimlerin yapılması konusunu gündeme getirmiştir.⁸⁸

Demokrat Parti Genel İdare Kurulunca 8 Mayıs 1946 tarihinde, seçimlere katılım ile ilgili olarak bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, belediye seçimlerine katılmayacakları, milletvekili seçimlerine ise, öne alınmadığı takdirde katılacakları açıklanmıştır. Türkiye'nin ve dünyanın durumunda bir değişiklik olmadığı halde, belediye seçimlerinin öne alınmasının, İsmet İnönü'nün milletvekilliği seçimlerinin öne alınmasına karar verildiğini açıklamasının, kamuoyunda olduğu gibi Demokrat Parti Genel İdare Kurulunda da derin bir üzüntüyle karşılandığı belirtilmiştir.

---

⁸⁶ Vatan, 28 Nisan 1946, s. 1.

⁸⁷ Vatan, 6 Mayıs 1946, s. 1, 3.

⁸⁸ Akşam, 6 Mayıs 1946, s. 1, 2; Vatan, 6 Mayıs 1946, s. 1.

Belediye seçimlerinin dört ay, milletvekilliği seçimlerinin bir yıl önceye alınmasının en önemli sebebinin, kararsız ve kararlık olan dünya vaziyetinin bir sürünceme devresine girmesi olarak gösterildiği, oysa bunun son döneme ilişkin olmadığı ve çok önceden anlaşıldığı, yaşanan durumun 1945 sonrasında olduğundan daha az endişe verici olduğu belirtilmiştir. İkinci sebep olarak, memleket idare ve politikasının içerde ve dışarıda daha kararlı bir hale getirilmesinin gösterilmesine karşın, iç ve dış politikada seçimlerin hemen yapılmasını gerektiren bir kararsızlık durumunun görülmediği açıklanmıştır.⁸⁹

Bildiride, Demokrat Parti'nin seçimlere girip girmeme konusunda karar verirken, parti çıkarlarının değil, memleket çıkarlarının düşünüldüğü, bunun sağlanabilmesi için, milli irade ve hâkimiyetin birden fazla parti ile teyit edilmesinin, yurttaş hak ve hürriyetlerinin daha esaslı bir şekilde teminat altına alınmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Hükümet Partisinin aldığı seçimlerin yenilenmesi kararının, demokrasi zihniyetine ve görüşüne aykırı bulunduğu için, Demokrat Parti'nin Belediye seçimlerine katılmayacağı açıklanmıştır. Bununla birlikte, İsmet İnönü'nün son Meclis açılış konuşmasında belirttiği gibi, tek dereceli olmasını istediği 1947 seçimlerinin iktidarı belirleyeceği şeklindeki sözlerinin uygulanması halinde, milletvekili seçimlerine katılacaklarını bildirilmiştir.⁹⁰

Celal Bayar, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu adına yaptığı açıklama hakkında bilgi verirken, Cumhuriyet Halk Partisinin demokrasi anlayışı ile ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Celal Bayar, belediye seçimlerine girmeyeceklerini, milletvekili seçimlerinin de sudan bahanelerle öne alınması durumunda seçime katılmayacaklarını, bunun nedeninin, milli iradenin pürüzsüz bir şekilde ortaya çıkmasını istemelerinden kaynaklandığını açıklamıştır. Celal Bayar, demokrasi fikrinde samimi olmadığını söylediği İktidar Partisinin, seçimlere acele olarak gitmek istediğini, bütün hesaplarının, daima iktidarda kalacak Cumhuriyet Halk Partisinin yanında bir muhalefet partisinin bulunması üzerine olduğunu söylemiştir.⁹¹

---

⁸⁹ Vatan 9 Mayıs 1946, s. 1, 2; Akşam, 9 Mayıs 1946, s. 1, 2.

⁹⁰ Akşam, 9 Mayıs 1946, s. 1, 2.

⁹¹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 53, 54, 56.

Demokrat Parti belediye seçimlerine katılmama kararı almasına rağmen, Ankara’da yapılacak seçimde, sandık başında görevlendirdiği birer parti görevlilerin isimlerini Ankara Belediye Reisliğine gönderdiği haberi basında yer almıştır.⁹²

Seçim tartışmalarının yaşandığı dönemde Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı toplanmıştır. Bu Kurultayda, Demokrat Parti’nin eleştirdiği bazı konular ele alınıp değiştirildiği için, Kurultay kararları ve yaşanan tartışmalar genel hatlarıyla aşağıda incelenmiştir.

10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında, gerek Parti gerekse seçimler ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Kurultayda, değişmez parti başkanlığı usulünün kaldırılarak parti başkanın dört yılda bir seçimle işbaşına gelmesi, “Şef” deyimini yerine parti başkanı ifadesinin kullanılmasının yapılacak değişikliklerle tüzüğe geçirilmesi, 1939 yılında muhalefet yapmak için oluşturulan Müstakil Grubun kaldırılması kararları alınmıştır. Kurultayda ayrıca, seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ve yeni seçimlere gidilmesi kararlaştırılmıştır.⁹³

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, Demokrat Parti ve seçime katılım konularında yaptığı konuşması üzerine bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede, seçimlere katılmama gerekçelerinin açıklandığı ve İsmet İnönü’nün konuşmasına cevap verildiği görülmektedir. Bu beyannamenin önemli yanı, cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığının aynı kişi üzerinde bulunmasının yanlış olduğunun ilk kez dile getirilmiş olmasıdır. Bildiride, İsmet İnönü’nün konuşmasında cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide bulunmasının anayasaya uygun olduğunu söylemesine karşın, bunun yanlış olduğu açıklanmıştır.⁹⁴

İsmet İnönü’nün 17 Temmuz 1946 tarihinde radyoda yaptığı seçim konuşmasında, cumhurbaşkanlığı ve parti genel başkanlığı üzerine yaptığı açıklamalar, kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplandırarak nitelikte olmuştur. İsmet İnönü, kendisine karşı yapılan en büyük eleştirinin cumhurbaşkanı iken parti başkanlığını muhafaza etmesi olduğunu söylemiştir. Bunun bir Anayasa meselesi olduğunu, Anayasanın, devletin bütün kudretini Türkiye Büyük Millet Meclisinde

⁹² Akşam, 14 Mayıs 1946, s. 1.

⁹³ Karpat, **a.g.e.**, s. 197; Burçak, **a.g.e.**, s. 75.

⁹⁴ Akşam, 14 Mayıs 1946, s. 1, 2.

topladığını, cumhurbaşkanının, memleket idaresinde yüksek menfaat ve denge gerektiren durumlarda kullanabileceği bir yetkisinin bulunmadığını, ancak cumhurbaşkanının çoğunluk partisi lideri olacağı düşünüldüğünden, bu sıfatla yüksek menfaat ve denge kurabileceğinin düşünüldüğünü söylemiştir. Cumhurbaşkanının parti başkanı olmasına kanun bakımından bir engel olmadığını vurgulayan İsmet İnönü, Anayasaya göre cumhurbaşkanının bir vazife yürütebilmesi için, Mecliste çoğunluğa dayanması gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda, partisiyle seçime gittiğinde, kazanmak için çalışmasının da doğal olduğunu söylemiştir.

İsmet İnönü, bu değerlendirmesine rağmen, bir kişinin cumhurbaşkanı olduğunda partisi ile ilişkisinin kesilmesini istemenin savunulabilecek bir tez olduğunu, ancak bunun için gerekli tedbirlerin de alınması gerektiğini söylemiştir. Bunun gerçekleşmesi için cumhurbaşkanının milletvekillerinden ayrı bir seçimle seçilmesi, Hükümete ve Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı yetkilerinin bulunması gerektiğini savunmuştur.⁹⁵

Demokrat Parti'nin itirazlarına rağmen, genel seçimler 21 Temmuz 1946 tarihine alınca, seçimlere katılım konusunun örgüte danışılmasına karar verilmiştir. 15 Haziran 1946 tarihinde yapılan bir nevi gayri resmi küçük Kongrede, seçimlere katılma kararı alınmıştır. Demokrat Parti, halkın saygınlığına sahip olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın da desteğini sağlamış, Mareşal Fevzi Çakmak Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olmayı kabul etmiştir.⁹⁶

Seçim kampanyasında Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Parti'yi, Arap harflerinin kabulü ve ezanın Arapça okunma istekleri nedeniyle dini siyasete alet etmekle suçlamıştır.⁹⁷ Demokrat Parti de Cumhuriyet Halk Partisini, dini inançlara devletin müdahale etmesi, devletçilik uygulamasında haksızlık yapılması, köylerdeki ilkokul ve yol yapımında köylülere zahmet yüklemesi nedenleriyle eleştirmiştir.⁹⁸

Celal Bayar, Adana'da yaptığı konuşmasına, uzun zaman önce Atatürk ile birlikte Adana'ya geldikleri zaman yapılan karşılamının hala etkisinde olduğunu, Atatürk'ün açtığı yolda yürüdüklerini, bunun için milletin hâkimiyetini esas tuttuklarını söyleyerek başlamıştır. Celal Bayar, bu konuşmasında Demokrat

---

⁹⁵ Aydın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı: 152, Ankara, 1-31 Temmuz 1946, s. 10, 11.

⁹⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 37, 38.

⁹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 142.

⁹⁸ Burçak, **a.g.e.**, s. 83, 84.

Parti'nin dine bakışı ile ilgili açıklamada bulunmuştur. Celal Bayar, din konusunda Demokrat Parti Nizamnamesinde açık hükümlerin bulunduğunu belirterek, bu hükümler çerçevesinde laikliği değerlendirdiklerini, dini siyasete alet etmeyi ise asla düşünmediklerini açıklamıştır. Celal Bayar'ın bu konuşmasında, iktidarı ele almak için asla acele etmediklerini söylemesi, dikkat çeken bir husus olarak görülmektedir.⁹⁹

Necmettin Sadak, 13 Temmuz 1946'da Akşam gazetesindeki yazısında, Demokrat Parti'nin iktidarı hedeflemesi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Necmettin Sadak, Demokrat Parti'nin kurulduğu ilk aylarda ve ilk seçimde, hemen iktidar mevkiini değil, Mecliste esaslı bir muhalefeti istemesi ve bu hedefe yönelik olarak çalışması, bunu bir başarı kabul etmesi gerektiğini yazmıştır. Demokrat Parti'nin Meclisteki bilinçli kontrol vazifesi ile kısa zamanda sevgi ve güven kazanabileceğini belirtmiştir. Oysa Demokrat Parti'nin daha bir yaşına girmeden iktidar hırsına kapıldığını, bunun imkânsızlığını anlayamadığını söyleyerek bu tutumuna eleştiri getirmiştir. Necmettin Sadak Demokrat Parti'nin, Celal Bayar'ın başlangıçta benimsediği ideale uygun olarak hareket etmesi, iktidarı sonradan gerçekleştirilecek bir gaye olarak görmesi ve kuvvetli bir muhalefet partisi vazifesine razı olması durumunda, seçim sürecinde yaşanan kin ve dedikoduların olmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁰

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimin sonuçlarına göre, Cumhuriyet Halk Partisi 391, Demokrat Parti 62, bağımsızlar ise 12 milletvekilliği kazanmıştır. Demokrat Parti kurucuları olan Celal Bayar, Aydın Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan milletvekili seçilmiştir. Demokrat Parti listesinden seçimlere katılan Fevzi Çakmak da İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir.¹⁰¹

Seçimlerden sonra 5 Ağustos 1946'da toplanan Mecliste, Demokrat Parti cumhurbaşkanlığına Fevzi Çakmak'ı Meclis Başkanlığına ise Yusuf Kemal Tengirşek'i aday göstermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise, Fevzi Çakmak'ı dengeleyebilmek için Kazım Karabekir'i Meclis Başkanlığına aday göstermişti.¹⁰²

---

⁹⁹ Akşam, 30 Haziran 1946, s. 1.

¹⁰⁰ Ayın Tarihi, Sayı: 152, **a.g.d.**, s. 54.

¹⁰¹ Akşam, 24 Temmuz 1946, s. 1.

¹⁰² Eroğul, **a.g.e.**, s. 39.

5 Ağustos 1946 tarihinde Mecliste yapılan seçimde, İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilirken, diğer aday Fevzi Çakmak bu seçimde 58 oy almıştır. Meclis Başkanlığına da Kazım Karabekir 379 oy ile seçilmiştir.¹⁰³

Samet Ağaoğlu Celal Bayar'ın kendisine Fevzi Çakmak'ın neden cumhurbaşkanı adayı olarak Demokrat Parti tarafından gösterildiğini açıkladığını belirtmiştir. Samet Ağaoğlu'nun aktardığına göre, Celal Bayar bu konuda şunları söylemiştir: “Cumhurbaşkanı bizi ve beni azımsıyor; ‘Kazanan parti başkanı Devlet Başkanı olacaktır. Milli Kalkınma (Partisi) kazanırsa onun başkanı Nuri Demirağ; Demokrat Parti kazanırsa onun başkanı Celal Bayar; Halk Partisi kazanırsa, ben Cumhurbaşkanı olacağım.’ diyor. Biz onun halk önünde bizi küçültmek oyununa karşı Mareşali (Fevzi Çakmak'ı) Devlet Başkanı adayı çıkardık ve bu sözünü kendisine iade ettik.”¹⁰⁴

Demokrat Parti Teşkilatının, sandık müşahitleri vasıtasıyla yaptığı hesaba göre, 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Demokrat Parti'nin 279 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisinin ise 186 milletvekilliği kazanmış olması gerekmektedir.¹⁰⁵

Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi her ilden katıldığı halde, Demokrat Parti teşkilatını tamamlayamadığından, 49 ilde katılmıştır.¹⁰⁶ Demokrat Parti'nin 465 milletvekilliği için gösterdiği 273 adaylardan sadece 62 kişisi seçimleri kazanabilmiştir. Demokrat Parti, seçimlerde usulsüzlükler ve baskı yapıldığı gerekçesiyle, seçimlerden hemen sonra itirazda bulunmuş ve 40 bin kişinin katılımı ile İzmir'de, 10 bin kişinin katılımı ile Bursa'da protesto mitingleri düzenlemiştir. Celal Bayar'ın şiddetli bir protestosunu yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri de, sıkıyönetim kararı ile kapatılmıştır.¹⁰⁷

Necmettin Sadak, seçimden sonra 22 Temmuz 1946 tarihindeki Akşam gazetesindeki yazısında, seçimlerle ilgili olarak Demokrat Parti'nin ileri sürdüğü iddialar üzerinde durmuştur. Demokrat Parti'nin iddialarının, “acele” ve “tazyik (baskı)” olarak özetlenebileceğini, ancak bu iddiaların abartıldığını, bu ilk seçimlerin

¹⁰³ Akşam, 6 Ağustos 1946, s. 1.

¹⁰⁴ Samet Ağaoğlu (Haz. Cemil Koçak), **Siyasi Günlük Demokrat Partisi'nin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 52.

¹⁰⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 62.

¹⁰⁶ Burçak, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 38, 39.

Demokrat Parti'nin hoşuna gidecek derecede ideal geçmediği kabul edilse bile, sonucun bundan dolayı değiştiğinin kabul edilemeyeceğini yazmıştır.

Necmettin Sadak'ın yazısında değindiği diğer bir konu da seçimlere Sovyetler Birliğinin gösterdiği ilgi olmuştur. Demokrat Partililerin, "Seçime fesat karıştı" feryatlarının hiçbir yerde iyi tesir bırakmadığını, "can düşmanı" tarafından bu iddiaların kullanılabilceğini, partacılık ihtiraslarının millet üzerindeki tesirinin iyi olmadığını, özellikle düşmanın oyununa gelinmemesi gerektiğini yazmıştır. Necmettin Sadak, Moskova radyosunun seçimler ile kendileri kadar ilgilendiğini, seçimleri kendi çıkarları için uygun bir fırsat bularak, Cumhuriyet Halk Partisinin bir baskı idaresi kurduğunu, milletin bu İktidarı yıkması gerektiği üzerinde durduğunu, bu şekilde Demokrat Partiyi desteklediğini belirtmiştir. Oysa Demokrat Parti'nin iktidara da gelse, olaylar ve gerçeklerle karşı karşıya kaldığında, devlet sorumluluğunu üstleneceklerini ve dış politikanın değişmeyeceğini vurgulamıştır.¹⁰⁸

Celal Bayar'ın dış politikaya ve Sovyetler Birliğinin taleplerine yönelik olarak çeşitli defalar açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Celal Bayar Demokrat Parti Başkanlığına seçilmesinden hemen sonra, 11 Ocak 1946 tarihinde, Demokrat Parti'nin dış siyaseti hakkında bilgi verirken, Atatürk'ün Türkiye istiklalini ve dünya barışını esas tutan dış siyasetinin, partisinin dış politikada takip edeceği yol olduğunu açıklamıştır. Sovyetler Birliğinin talepleri ile ilgili olarak, Türkiye'nin istiklaline ve toprak bütünlüğüne olacak tehdit karşısında, milli şeref ve haysiyetin gereği olarak tek yolda yürünüleceğini, bunun tartışılacak bir siyasi konu olmadığını, milli varlık konusu olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra, dış basın temsilcilerine yaptığı basın toplantısında, iç politika alanında İktidar Partisi ile belki çok çatışacaklarını, ancak memleketin kaderinin dış politikada iki partinin birlikte çalışmasını gerektirdiğini, bu bakımdan dış politikada Cumhuriyet Halk Partisi ile tamamen uyumlu olduklarını söylemiştir. Celal Bayar bu açıklamasının, dış basını tatmin ettiği gibi, Cumhuriyet Halk Partisini de memnun ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰

Celal Bayar'ın bu olumlu değerlendirmelerine karşın, Cumhuriyet Halk Partisinin hoş karşılamadığı değerlendirmede bulunduğu da görülmektedir. Celal

¹⁰⁸ Ayın Tarihi, Sayı: 152, a.g.d., s. 81-83.

¹⁰⁹ Vatan, 11 Ocak 1946, s. 1, 3.

¹¹⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 49, 50.

Bayar'ın bir Amerikalı gazeteciye verdiği beyanatta, "Rivayet edilen Rus isteklerinin hakikatle bir ilgisi yoktur." sözleri 29 Nisan 1946 tarihinde basında yer almıştır. Celal Bayar, İnkılâp Türkiye'si ile Sovyet Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasındaki bütün pürüzleri dostluk havası içinde ortadan kaldırdığını, ortada dava konusunun kalmadığını, Rus-Türk ilişkilerinin uyumlu işbirliği devrini yakından takip etmiş bir insan olarak, bunun aksini kabul etmesinin çok zor olduğunu söylemiştir.¹¹¹

Celal Bayar'ın bu sözleri eleştiri konusu olmuştur. Ulus gazetesi, bu sözlerin nasıl bu kadar kesin olarak söylenebildiğini öğrenmek istediklerini, devletlerin Türkiye'ye karşı olan politikalarının, Demokrat Parti Lideri tarafından değil bizzat devlet yetkililerince söylenebileceğini yazmıştır. Celal Bayar eleştirilere verdiği cevapta, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, 17 Nisan 1946'da verdiği beyana dayanarak bunları söylediğini bildirmiştir. Celal Bayar, Boğazlarda Rusların üs istediğine ilişkin soruya Hasan Saka'nın verdiği cevabın; "Ortada böyle bir mesele yoktur. Mesele boğazları bütün milletlerin kendilerine açmaktan ibarettir." şeklinde olduğunu; Kars, Ardahan ve Boğazlar için bir talep olup olmadığı yönündeki soruya da Hasan Saka'nın, "Rivayetler duydum! Fakat resmi bir talep olmadı." cevabını söylediğini söylemiştir.¹¹²

21 Temmuz 1946 seçimlerinden hemen sonra dikkat çeken bir dış gelişme yaşanmış ve Sovyetler Birliği Türkiye'ye Boğazlar ile ilgili nota vermiştir. Boğazlardan geçiş ile ilgili hükümler içeren notanın en önemli maddesini, Boğazların birlikte savunulma isteği oluşturmaktaydı. 13 Ağustos 1946 tarihinde basında, İngiltere ve Amerika'nın görüşünün, Montreux Anlaşmasının değiştirilmesinin üç büyük devletin isteğiyle değil, uluslar arası bir konferansla mümkün olabileceği, ancak anlaşmayı imzalayan Bulgaristan ve Romanya'nın birbirine karşı düşmanca tutumları nedeniyle, Montreux Anlaşmasını imzalayan tüm devletlerin katılımının mümkün olmayacağı yönünde olduğu haberler çıkmıştır.¹¹³ 20 Ağustos 1946 tarihinde Amerika'nın, Sovyetler Birliği'nin Boğazları müşterek olarak savunma teklifini nota ile reddettiği haberleri basında yer almıştır.¹¹⁴ Türkiye'nin cevabi

---

¹¹¹ Vatan, 29 Nisan 1946, s. 1, 3.

¹¹² Vatan, 7 Mayıs 1946, s. 1, 3.

¹¹³ Akşam, 13 Ağustos 1946, s. 1, 2.

¹¹⁴ Akşam, 20 Ağustos 1946, s. 1.

notası, 22 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliğine verilmiştir.¹¹⁵ Türkiye bu notada, Sovyetler Birliğinin isteklerini reddettiğini bildirmiştir.¹¹⁶

4.2.2 Demokrat Parti'nin Birinci Kongresi

Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı olan Ulus gazetesinin, Demokrat Parti'nin Kongresi nedeniyle yaptığı yorum, demokrasi isteğini göstermesi bakımından önemli görülmüştür. Ulus'un yorumu şu şekildedir: "Bu hadiseyi, karşı partili yeni bir sistemin yerleşmesi bakımından sevinç ve iftiharla karşılıyoruz. Demokrat Parti Kongresindeki görüşmeler ne tarzda inkişaf ederse etsin, öne sürülen fikirler bizim görüşlerimize ne kadar aykırı olursa olsun, biz hâdiseyi sistemin devamı ve bekası bakımından mütalaa etmekteyiz"¹¹⁷

Nihat Erim, 7 Ocak 1947 tarihinde Ulus gazetesinde, bir yıl önce Demokrat Parti'nin kurulması ile memleket çapında başlayan karşı hareketin soysuzlaşmadığı, tersine acemiliklerinden kurtularak olgunluk kazanma yoluna girdiğini yazmıştır. Toplanan Demokrat Parti Kurultayının, her yurtsever Türk tarafından, sahip olduğu siyasi görüş ne olursa olsun, sevinçle ve iftiharla selamlanması gerektiğini belirtmiş, bunun gerekçesini de, iktidarı üstlenenlerin büyük hata ve kusurlardan korunmasının ancak karşı partilerin girişimleri ile sağlanabilmesi olarak göstermiştir.¹¹⁸

7 Ocak 1947 tarihinde toplanan Demokrat Parti'nin Birinci Kongresinde, Celal Bayar yaptığı konuşmasında, Demokrat Parti'nin, İktidar Partisinin geniş hoşgörüsü ve hatta teşviki ile karşılaştığını itiraf etmek gerektiğini, İktidar Partisinin bu tutumunun, yer yer muvazaa (danışıklı dövüş) izlenimini yarattığını söylemiştir. Celal Bayar'ın muvazaa iddialarına karşı verdiği cevap şu şekilde olmuştur: "Halbuki Demokrat Parti, ne kimsenin emrile ne de müsamahasile kurulmuş bir parti değildir. Demokrat Parti sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanarak, ve Türk milletinin olgunluğuna güvenerek kurulmuştur." Celal Bayar konuşmasının devamında, Demokrat Parti'nin hızla gelişmesi sonrasında, İktidar Partisinin okşayıcı ve teşvik edici tavrının değiştiğini de söylemiştir.

¹¹⁵ Akşam, 23 Ağustos 1946, s. 1.

¹¹⁶ Akşam, 24 Ağustos 1946, s. 1.

¹¹⁷ Ulus, 8 Ocak 1946, s. 1.

¹¹⁸ Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 158, Ankara, 1-31 Ocak 1947, s. 31, 32.

Celal Bayar konuşmasında, Cumhuriyet Halk Partisinin son Kurultayında devlet başkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide toplanmasının ele alındığını ve bunun Anayasa gereği olduğunun açıklandığını, oysa o zaman yaptıkları açıklamada da belirttikleri gibi, Anayasanın ve hukuk prensiplerinin böyle bir yoruma açık olmadığını açıklamıştır.¹¹⁹

Celal Bayar esas hedeflerinin, Anayasanın, ruhu ve metniyle bütün mevzuata ve uygulamaya hâkim olması, dolayısıyla demokratik olmayan engellerin ortadan kaldırılması ve milli hâkimiyet esaslarının güvence altına alınması olduğunu söylemiştir. Celal Bayar bu amaca ulaşmak için, yapılması gerekli olan üç maddeyi konuşmasında sıralamıştır. Bunları: Vatandaşın hak ve hürriyetlerini bozucu nitelikte olan, aynı zamanda Anayasanın ruhuna ve metnine uymayan kanunların kaldırılması; vatandaşın oyunun emniyet ve masumiyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak için Seçim Kanununun değiştirilmesi; devlet reisliği ve fiili parti reisliğinin bir kişi üzerinde birleşmemesi esasının kabul edilmesi olarak açıklamıştır. Celal Bayar bu üç maddeyi, herhangi bir partinin görüşü olmaktan çıkarılarak, “milli vicdanda oluşan davalar” olarak isimlendirilebileceğini, bunların çözümlenmesinin, Türk demokrasinin gelişmesi yolunda geçilmesi gerekli olan aşamalar olduğunu söylemiştir.¹²⁰

Celal Bayar’ın bu konuşmasının basında iyi olarak karşılandığı görülmektedir. Necmettin Sadak, Celal Bayar’ın konuşması üzerinde durarak, içindeki tenkit ve ithamlara rağmen, ciddiyeti ve vakarı bakımından takdire değer olduğunu söylemiştir. Bu nutukta ortaya atılan bazı konuları benimsememekle birlikte, bunların bir muhalefet partisi tarafından kabul edilebilecek en uygun şekilde söylenmesinden sevinç duyduğunu belirtmiştir. Celal Bayar’ın, Türk demokrasisinin ilerlemesi için değişik partilere mensup kişilerin elbirliği ile çalışması, yarının hür ve müstakil Türkiye’sinin birlikte kurulması isteğini övgü ile karşılamıştır. Necmettin Sadak, Celal Bayar’ın konuşmasında dile getirdiği üç isteğe ilişkin olarak, kanunlarda değişik yapılmasının, her partinin hakkı ve vazifesi olduğunu, ancak isteklerinin diğer parti tarafından kabul edilmemesi durumunda, gücenmemenin ve bıkkınlık göstermemenin de, bu hakkın ve vazifenin karşı tarafını oluşturduğunu yazmıştır.

¹¹⁹ Vatan, 8 Ocak 1947, s. 1, 5; Ulus, 8 Ocak 1946, s. 4, 5.

¹²⁰ Vatan, 8 Ocak 1947, s. 5; Ulus, 8 Ocak 1946, s. 4, 5.

Necmettin Sadak, Celal Bayar'ın, tek parti idaresinin uzun süre devam etmesinin milli bünyede bazı sakıncalar yarattığını, Demokrat Parti'nin kurulması ile bu idarenin değiştirilmiş olduğunu söylemesini ise eleştirmiştir. Celal Bayar'ın ve Demokrat Parti'nin çok partili devri açmamış olduğunu, yeni bir devir açıldıktan ve imkânlar ortaya konulduktan sonra Demokrat Parti'nin kurulduğunu belirtmiştir.¹²¹

Nadir Nadi de, Celal Bayar'ın açış nutku üzerinde durarak, Celal Bayar'ın istediği üç değişikliğin, Kongrece benimseneceğine inandığını, hatta bu prensiplerin, Cumhuriyet Halk Partisinin bazı üyelerince de kabul edilebilecek nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bunun gerekçesini de, Celal Bayar'ın ileri sürdüğü düşüncelerin, herhangi bir siyasi kanaatin ifadesinden öteye, doğrudan doğruya Anayasaya bağlı bir prensip meselesi olması şeklinde açıklamıştır. Nadir Nadi Celal Bayar'ı destekleyecek şekilde, bu isteklerin Demokrat Parti'nin değil, demokrasinin gereği olduğunu, bunların ele alınmadıkça, Türkiye'de ileri bir demokrasinin kurulamayacağını belirtmiştir.¹²²

Nihat Erim İsmet İnönü'nün 7 Ocak 1946'da kendisini çağırarak Kongre ve Celal Bayar'ın nutku üzerine konuştuklarını, İsmet İnönü'nün canının çok sıkın olarak; "Demek ki yine benimle uğraşıyorlar. Acaba gayretlerimiz boşa mı gidecek" dediğini belirtmiştir. 8 Ocak 1946 tarihindeki Ürdün Kralı ile yapılan görüşmede, İsmet İnönü, davetli olan Celal Bayar ve Fuat Köprülü ile görüşülüp görüşülmediğini sormuş, Hilmi Uran, Celal Bayar'ın keyifsiz göründüğünü, Kongrede işlerin iyi gitmediğinin anlaşıldığını söylemiştir. Bunun üzerine İsmet İnönü'nün, objektif olarak Kongrenin gözlenmesine devam edilmesini, Ulus gazetesinin görüşmeleri olduğu gibi aksettirmesini istediğini, "Bakalım sonunda ne çıkacak. Müfritler (aşırılar) mi, mutediller (ılımlılar) mi kazanacak" dediğini Nihat Erim aktarmıştır.¹²³

Celal Bayar'ın konuşması Kongrede ittifakla kabul edilmiştir. Mümtaz Faik Fenik, 9 Ocak 1946 tarihinde Vatan gazetesinde yazdığı yazısında, Celal Bayar'ın konuşmasının delegeler tarafından heyecanla ve içten olarak karşılandığını, bütün günün bu konuşmanın tahlili ile geçirildiğini yazmıştır.¹²⁴

¹²¹ Ayn Tarihi, Sayı: 158, a.g.d., s. 37-39.

¹²² a.g.d., 41, 42.

¹²³ Nihat Erim (Haz. Ahmet Demirel), **Günlükler-1 (1925-1979)**, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 83, 84.

¹²⁴ Vatan, 9 Ocak 1947, s. 5.

Celal Bayar, Kongreyi bir heyecan ve vatanseverlik tablosu olarak gördüğünü, Kongrenin özetinin, “Demokrasiyi anladım. Kabul ettim. Savunuyorum. Savunacağım” sözleriyle açıklanabileceğini belirtmiştir. Celal Bayar aday belirleme kontenjanı üzerinde durarak, seçimlerde, Partinin fikir kadrosunu sağlamak için Genel Kurula % 10 oranında aday belirleme hakkının verilmesinin istendiğini, Genel Kurula gelen bu teklif üzerine delegelerin büyük tepki göstererek, söz alan konuşmacıların, “tayin” devrinin bittiğini, “seçim” devrinin başladığını dile getirdiklerini söylemiştir. Celal Bayar, seçim hakkı üzerine gösterilen bu özen karşısında duygulandıklarını, iftihar etmemenin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹²⁵

Celal Bayar, Kongredeki Ana Davalar Komisyonun teknik olmaktan çok siyasi olduğundan, Genel Kurulu Adnan Menderes’in temsil ettiğini, illerden gelen en seviyeli kişilerin de bu komisyona seçildiğini söylemiştir. Komisyonun önemli bir görevi olduğu, hazırlayacağı raporun Demokrat Parti’nin genel politikasını belirleyeceği, Kongrenin raporu kabulü halinde Parti programı olarak uygulanacağı Celal Bayar tarafından belirtilmiştir. Celal Bayar, önem verdikleri bu Komisyon çalışmalarına mümkün olduğunca katıldığını, her gün Adnan Menderes’in kendisine bilgi verdiğini ve birlikte durumu gözden geçirdiklerini anlatmıştır.

1946 seçimlerinde yapılanlar haksızlıklardan dolayı Komisyonun bir kısmında ihtilal havasının egemen olduğu, Meclisten çekilerek İktidarı milletle karşı karşıya bırakmanın çıkar yol olarak görüldüğü, buna karşılık ölçülü olunmayı savunan diğer grubun ise ihtilal fikrinin karşısında yer aldığı Celal Bayar tarafından belirtilmiştir. Adnan Menderes’in girişimleri ile Komisyonda ihtilal düşüncesi benimsenmeyerek, “Hürriyet Misakı” kabul edilmiştir. Celal Bayar Adnan Menderes’in, bu girişimi ile Partiyi büyük bir tehlikeden kurtardığını ifade etmiştir.¹²⁶

Kongrede Celal Bayar ittifakla Demokrat Parti Başkanlığa seçilmiştir. Kongrenin sonunda, Celal Bayar’ın nutkunda belirttiği üç madde, “Hürriyet Misakı” adı ile kabul edilmiştir. Hürriyet Misakı: Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, Seçim Kanununun değiştirilmesi ve cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının bir kişide bulunmaması konularından oluşmuştur. Bu maddelerin kabul edilmemesi

---

¹²⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 67, 68.

¹²⁶ **a.g.e.**, s. 69, 70.

durumunda, Meclisten çekilme konusundaki yetkinin Parti Genel İdare Kuruluna verilmesine Kongre tarafından karar verilmiştir.¹²⁷

Nihat Erim İsmet İnönü'nün, Kongrede alınan Meclisi terk etme kararı ile Demokrat Partililerin kendilerini çıkmaza soktuklarını söylediğini ve bunu istismar ettiğini belirtmiştir. İsmet İnönü, değiştirmesiz Meclisi terk ederiz tehdidi altında kanun kabul edilemeyeceğini, bunun, Meclisin itibarını sıfıra indireceğini, esasa girmeden usul bakımından, Demokrat Parti'nin yapacağı kanun tekliflerinin reddedilmesini istemiş, Meclisin kabul etmesi durumunda ise kendisinin veto hakkını kullanacağını söylemiştir. Nihat Erim İsmet İnönü'nün, Demokrat Partililerin kulağına gitmesini istediği bu sözleri ile onların cesaretlerini kırmak istediğini belirtmiştir. Buna rağmen Meclisi terk ederlerse kabahat kendilerinde olacak, Meclisin manevi şahsiyetini baskı altında bırakmak istedikleri ve bunda başarılı olamadıkları için terk etmiş olacaktı. Kanun reddedilmesine rağmen Meclisi terk etmezler ise, burunları kırılacak ve bu tehditleri bir daha kullanamayacaklardı.¹²⁸

İsmet İnönü'nün Kongre sonrasındaki 13 Ocak 1947 tarihli notlarında, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kendisini ziyarete geldiği ve Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ile yaptığı konuşmalar hakkında bilgi verdiği yazılıdır. Kongrede geçen konuşmalardan dolayı Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün üzgün olduğu, Celal Bayar'ın anında müdahale ederek düzeltmeyi düşündüğü, ancak Kongredeki hava nedeniyle buna cesaret edemediği, Hürriyet Misakı'nın kendilerini çıkıp gitmek mecburiyetinde bıraktığı, her üçünün de görüşme isteyerek, bu konuları İsmet İnönü'ye açıklayacakları bu notlarda yazılmıştır.

İsmet İnönü'nün aynı tarihli notlarında, Muammer Eriş'in Celal Bayar'ı ziyaret ettikten sonra kendisine geldiği ve enteresan şeyler anlattığı belirtilmiştir. Notlarda Muammer Eriş'in, Meclisi tehdit kararı almanın doğru mu olduğu sorusuna Celal Bayar'ın, "Meclis normal olsa dediğin doğrudur" cevabını verdiği ve Meclisin normal olmadığını söylediği, bu konuşmadan sonra Muammer Eriş'in kendisine, Demokrat Parti Reislerinin cebir ve şiddet yolunu tuttukları ve bu yoldan memnun oldukları yönünde değerlendirmede bulunduğu yazılmıştır.¹²⁹

---

¹²⁷ Vatan, 11 Ocak 1947, s. 5.

¹²⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 83, 89.

¹²⁹ İsmet İnönü (Haz.: Ahmet Demirel), **Defterler-1 (1919-1973)**, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 447.

İsmet İnönü'nün 14 Ocak 1947 günkü notlarında, Celal Bayar'ın kendisine geldiği, Celal Bayar'ın isteği ile yapılan görüşmede, Kongrede geçen sözlerden dolayı üzgün görüldüğü, İsmet İnönü'ye açıklama yapmayı düşündüklerini, sonra gergin havanın geçmesine karar verdiklerini söylediği yazılmıştır. İsmet İnönü Kazım Özalp'ın, gidilen yolun ihtilal ve isyan yolu olduğunu, endişe duyduğunu söylediğini hatırlatıldıktan sonra, Celal Bayar'ın anarşi yolunu istemediklerini, “Ne yapacağım, bilmiyorum” dediğini yazmıştır.¹³⁰

Kongrenin basında iyi olarak karşılandığı anlaşılmaktadır. Ancak Kongrede kabul edilen Hürriyet Misakı hakkında birbirine zıt iki değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Mümtaz Faik Fenik, kabul edilen Hürriyet Misakı'nı Atlantik Beyannamesine benzetererek, bunun tam anlamıyla bir demokrasi beyannamesi olduğuna inandığını ifade etmiştir.¹³¹

Nihat Erim, Kurultay sonrasında yazdığı yazısında, Hürriyet Misakı ile bazı kanunlarda değişiklik istendiğini, Meclisin, Kurultayda alınan kararları kabul etmemesi durumunda ise Demokrat Parti milletvekillerinin Meclisi terk edeceğinin duyurulduğunu hatırlatmıştır. Bunu, Büyük Millet Meclisi dışındaki bir otorite tarafından, çıkarılacak kanunların dikte ettirilmesi olarak algıladıklarını, baskı ve tehdit ile Meclisin çalıştırılmasının demokrasiye değil istibdada yol açacağını belirtmiştir.

Nihat Erim, Kurultayı ilgi ile izlediklerini, bunu rakip partinin kendi partilerine saldırı için plan yapması olarak görmediklerini, çok partili sistemde baş unsur iktidar partisi ise, hemen onun arkasından gelen ikinci unsurun da karşı parti olduğunu belirtmiştir. Nihat Erim, cumhurbaşkanının parti başkanlığı yapması konusunun Kurultayda önemle üzerinde durulduğunu, cumhurbaşkanının fiili olarak parti başkanlığı yapmamasının savunulduğunu, zaten uygulamada da İsmet İnönü'nün fiili başkanlık yapmadığını, partiler arası davalara ya hiç karışmadığını, ya da uzlaştırmak için rol oynadığını yazmıştır.

Nihat Erim, her şeye rağmen Demokrat Parti Kongresinin başarı ile tamamlandığının söylenebileceğini, başkanlığa Celal Bayar'ın seçilmiş olmasının büyük bir teminat olduğunu, Celal Bayar'ın olgun ve yurtsever bir devlet adamı olduğunun bilindiğini söylemiştir. Bir ara müfrit kanadın, Celal Bayar'ı bertaraf

---

¹³⁰ a.g.e., s. 447.

¹³¹ Vatan, 12 Ocak 1947, s. 5.

ederek Fevzi Çakmak etrafında toplanılmasını istediğini, ancak sonucun böyle çıkmamasının, demokratik hayatın devamı için sevindirici olduğunu vurgulamıştır.

Demokrat Parti Kurultayının, ilk defa bir araya gelen ve değişik düşüncelere sahip kişilerden oluşmasına karşın başarı ile sona erdiğini, bu kişilerin kısa sürede belli kararlar etrafında toplanmasının, Partinin başında bulunanlar için büyük başarı olduğunu belirtmiştir. Nihat Erim, Demokrat Parti'nin kuruluşunu tamamladığını, artık ondan beklenilenin yapıcı bir düşünceyle, düşmanlık duygularından uzak kalarak, Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte Türk milletini daha ileri noktalara götürmek olduğunu yazmıştır.¹³²

Cihat Baban, Nihat Erim'in eleştirisine katılmayarak, Seçim Kanununun emniyet verecek şekilde değiştirilmesinin, Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesinin ve devlet reisinin tarafsızlığının istenmesinin, memleketi istibdada sürüklemeyeceğini, aksine demokrasiye doğru götüreceğini söylemiştir. Cihat Baban, Demokrat Parti'nin Hürriyet Misakı'ndaki hususları Büyük Millet Meclisine değil, Mecliste çoğunluğu elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisine sunacağını, teklifin geldiği yere göre değil, teklifin içeriğine göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³³

Mümtaz Faik Fenik Demokrat Parti Kongresi sırasında Vatan gazetesinde, Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarı bırakmak niyetinde olmadığına ilişkin bir yazı yazmıştır. Mümtaz Faik Fenik bu yazıda, Cumhuriyet Halk Partisinin, Demokrat Parti'nin yeni kurulduğunu, içlerinde sorumlu mevkilere gelecek kişilerin bulunmadığını, bir kabine oluşturacak kadar devlet adamına sahip olmadığını iddia ettiğini hatırlatmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin, bu durum karşısında iktidarı devredemeyeceğini, biraz zaman geçtikten ve tecrübe kazandıktan sonra, iktidarı ele alıp alamayacakları tartışmasını yapabileceklerini savunduğunu belirtmiştir. Mümtaz Faik Fenik, Cumhuriyet Halk Partisinin, Demokrat Parti'nin mevcut durumda yapabileceği şeyin, Mecliste denetleme görevi olduğunu, iktidarın kendilerine ait olduğunu savunduğunu söylemiştir.¹³⁴

Celal Bayar da yıllar sonra yaptığı değerlendirmesinde, Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren, iktidarın kendilerini gölge muhalefet olmaya zorladığını,

¹³² Ayın Tarihi, Sayı: 158, a.g.d., s. 45-48.

¹³³ a.g.d., s. 50-52.

¹³⁴ Vatan, 10 Ocak 1947, s. 5.

güler yüz gösterilmesinin, iki saatte Partinin kurulabilmesinin, ajans ve radyonun Partinin kuruluşunu yayın bültenine almasının sebebinin bu olduğunu söylemiştir. Celal Bayar, Demokrat Parti'nin gerçek muhalefet olduğu anlaşıldıktan sonra, devletin gazabının üzerlerine yöneltildiğini belirtmiştir. Celal Bayar, İktidarın bu şekilde davranarak, gölge muhalefet olunmasını sağlayarak, içte ve dışta demokrasi gösterisi yapmak istediğini, buna razı olunmadığında ise yapamayacağı şeyin olmadığını göstermek istediğini belirtmiştir.¹³⁵

4.2.3. Partiler Arası ilişkiler

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra, Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün, otoriter iktidar anlayışı ile tanınan Recep Peker'i Başbakanlığa ataması, Cumhuriyet Halk Partisinin niyetleri hakkında endişe uyandırdığı ifade edilmiştir.¹³⁶

Tek parti ve kuvvetli şef idaresi taraftarı, uzlaşmaya yanaşmayan, şiddet kullanmaya meyilli olduğu söylenen Recep Peker'in Başbakanlığa atanması, Demokrat Parti'de şüphe uyandırmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi açısından durum değerlendirildiğinde ise, muhalefetin gittikçe saldırgan propagandası ve halktaki hoşnutsuzluğa karşı, Recep Peker gibi kuvvetli bir insanın Başbakanlığa getirilmesi iyi bir çare olarak görülmüştür.¹³⁷ İsmet İnönü Recep Peker'e Başbakanlık görevini verirken, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekilliği görevini vermemiş, böylece Partinin yönetimini ona bırakmamıştır.¹³⁸

Sert tavrı nedeniyle eleştirilen Recep Peker'in tutumunun, partiler arasındaki ilişkide gerginliğe neden olduğu görülmüştür. Maliye Bakanlığı Bütçesinin Mecliste yapılan görüşmelerinde Adnan Menderes'in yaptığı eleştiriler, Recep Peker tarafından ağır ifadeler ile karşılık bulmuş, sonrasında Demokrat Partililer yaklaşık iki hafta süresince Meclis çalışmalarına katılmamıştır.

18 Aralık 1946 tarihinde Maliye Bakanlığının Bütçesi Meclise sunulmuştu. Gerekçesi kısa olan bu bütçenin tatmin edici olmadığı dile getirilmiştir. Muhalefet adına konuşan Adnan Menderes, bütçede sıhhat ve isabet olmadığını, milli

¹³⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 71, 72.

¹³⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 39.

¹³⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 148, 149.

¹³⁸ Burçak, **a.g.e.**, s. 101.

politikanın her şeyden önce bir iktisadi teşkilatlanma ve cihazlanma işi olduğunu, maliyecî düşünceyle iktisadi kalkınmanın sağlanamayacağını söylemiştir.¹³⁹

Celal Bayar konu ile ilgili olarak, Mecliste bütçe görüşmeleri yapılırken, Maliye Bakanının konuşması sonrasında kürsüye gelen Adnan Menderes'in bütçe üzerine eleştirilerini dile getirdiğini belirtmiştir. Eleştiriler sonrasında Recep Peker yaptığı konuşmasında, Adnan Menderes için, "kötümser ve psikopat bir ruhun ..." ifadesini kullanması üzerine, Demokrat Partililerce tepki gösterilmiş, Celal Bayar'ın ikazı ile Meclis görüşmeleri terk edilmiştir. Celal Bayar, İsmet İnönü'nün girişimi ile iki kez Meclise dönülmesi için görüşmeler yapıldığını, Meclisten çekilmeyi isteyenlerin bulunmasına rağmen, Adnan Menderes'in, iki hafta sonra toplanacak Demokrat Parti Kongresi öncesinde Meclise dönülmesini savunduğunu ve yaptığı girişimlerle, 28 Aralık 1946'da Meclise dönüldüğünü belirtmiştir.¹⁴⁰

Yaşanan boykot ile ilgili bilgi veren Nihat Erim, İsmet İnönü'nün olaydan sonra Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yü çağırarak konuştuğunu, sorunu çözmek ve Meclise dönüşü sağlamak için hazırladığı tebliği gösterdiğini, Celal Bayar ve Fuat Köprülü'nün ise, Parti Gruplarından karar almak gerektiğini söyleyerek ayrıldığını anlatmıştır. Nihat Erim, tekrar gelen Fuat Köprülü'nün, Celal Bayar'da dahil olmak üzere bazı yöneticileri kınadığını, İsmet İnönü'nün ise, Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yü himaye edici bir lisan kullanarak, içinde buldukları zor şartların takdir edilmesi gerektiğini, içlerinde aşırıların bulunduğunu söylediğini, Fuat Köprülü'nün de bunu onayladığını belirtmiştir. İsmet İnönü bu görüşmede, temasın kesilmeyerek daima görüşmeye özen gösterilmesini istemiş, temasın kesilmesinin iyi olmadığını söylemiştir.¹⁴¹

Boş bulunan 9 milletvekilliği için 6 Nisan 1947 tarihinde İstanbul, Balıkesir, Tekirdağ ve Kastamonu'da yapılacak seçimlere¹⁴² katılmama kararını Demokrat Parti bir beyanname ile duyurmuştur. Beyannamede, Demokrat Parti'nin milletin sevgi ve güvenine dayanan yolda imanla yürüyeceği belirtilmiş, seçimlerin sorumluluğunun tamamen Hükümet Partisine bırakılmak zorunla kalındığı, Türk milletine üzüntüyle bildirildiği ifade edilmiştir. Celal Bayar seçim üzerine yaptığı

¹³⁹ Aydemir, **Menderes'in dramı (1899-1960)**, s. 171.

¹⁴⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 63, 64.

¹⁴¹ Erim, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁴² Vatan, 6 Nisan 1947, s. 1.

konusmasında, antidemokratik kanunlar üzerinde ısrar edildiği takdirde Meclisten bile çekilmek zorunda kalabileceklerini açıklamıştır.¹⁴³

Demokrat Parti seçimlere girmeme kararı almasına rağmen, seçimlerin hemen öncesinde ve sonrasında Ege ve Marmara Bölgesinde çeşitli mitingler yaparak, seçimlere katılmama gerekçelerini açıkladıkları, seçim emniyeti başta olmak üzere Partilerinin görüşlerini anlattıkları görülmektedir.

Demokrat Parti'nin 5 Nisan 1947 tarihinde İzmir'de düzenlediği mitingde Celal Bayar, Demokrat Parti'nin kurulduğu günden beri hedef olduğu iftiralara ve hücumlara cevap verdiği bir konuşma yapmıştır. Celal Bayar konuşmasında, Demokrat Parti'nin, vatandaşlık haklarına ve insanlık haysiyetine hürmeti esas tutan kanunlar ile bu kanunların kusursuz ve tam olarak uygulanmasına dayanan hürriyet şeklinin, Türkiye'de gerçekleşmesini amaç edindiğini söylemiştir.¹⁴⁴

Celal Bayar İzmir'de bulunduğu süre içinde, ekonomik meseleler üzerine de görüşlerini açıklamıştır. Atatürk'ün ifade ettiği gibi, ne sosyalizmden ne de kapitalizmden ilham aldıklarını, kendi zamanında kurulan tesislerin memleketteki mevcut boşluğu doldurmak için yapıldığını söylemiştir. Celal Bayar devletçilik üzerinde de durarak, özel teşebbüsün esas olduğunu, özel teşebbüsün yetmediği durumlarda devlet eliyle milli ihtiyaçların giderilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁵

Demokrat Partili yöneticiler İzmir'den ayrıldıktan sonra Balıkesir'e gelmiş ve 8 Nisan 1947 tarihinde bir miting düzenlemişlerdi. Celal Bayar mitingde yaptığı konuşmada seçim sistemi ve seçim emniyeti üzerinde durmuştur. Celal Bayar, Anayasanın bütün hürriyetleri korumuş olduğunu, Demokrat Parti'nin halktan aldığı kuvvetle, Anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlere vatandaşların tam olarak sahip olması için uğraş verdiğini söylemiştir. Emniyetli bir seçim sisteminin milli iradeyi tam olarak sağlayacağını, seçimin sonucundan korkan bazı kimselerin, memleketi kime teslim edeceklerini sorduklarını, kendilerinin bu soruya, asıl sahibi olan millete teslim etmeleri gerektiği cevabını verdiklerini açıklamıştır. Celal Bayar, bunun şartının ise, Anayasanın rehberliğinde, emniyetli seçim yapmak olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

---

¹⁴³ Vatan, 4 Nisan 1947, s. 1.

¹⁴⁴ Vatan, 6 Nisan 1947, s. 1.

¹⁴⁵ Vatan, 7 Nisan 1947, s. 1.

¹⁴⁶ Vatan, 9 Nisan 1947, s. 1, 5.

Celal Bayar'ın Bandırma'da konuşturulmadığı haberinin basında yer aldığı görülmektedir. Celal Bayar Karacabey'de yaptığı konuşmasında geçmiş seçimleri ele alarak, tekrar seçim emniyeti üzerinde durmuştur. 1946 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde, bazı vilayetlerin seçimlerinin yenilenmesini istemediklerini, sadece seçimlerde yolsuzlukların yapıldığını ve incelenmesini istediklerini, ancak bu isteklerinin gerekli görülmeyerek inceleme yapılmadığını anlatmıştır. Daha sonra vilayet meclisi seçimleri ve muhtarlık seçimlerinin yapıldığını, bunların da nasıl uygulandığının herkesçe bilindiğini söylemiştir.

Celal Bayar, 6 Nisan 1947 tarihindeki seçimlere girmediklerini, eğer dürüst bir seçim yapılırsa ve tek bir sandalye kazanılmasa bile kendilerini tatmin edilmiş sayacaklarını ve milletin sempatisini kazanmak için çalışacaklarını söylemiştir. Kendilerinin sandalye peşinde koşmadıklarını, milletin irade ve hâkimiyetini teyit etmek istediklerini söylemiştir.

Celal Bayar konuşmasında, köylünün demokratik haklarını kullanması üzerinde de durmuştur. Seçimlerde özellikle köylünün, haksız ve kanunsuz davranışlarla karşılaştığını, bu duruma ilgisiz kalmayarak inceleme yaptıklarını ve Meclise bir taktir verdiklerini, ancak cevap alamadıklarını açıklamıştır. Bu nedenle Demokrat Parti'nin, memlekette her şeyden önce seçim emniyetinin sağlanmasını esas aldığını ve bunun sağlanması için çalıştığını belirtmiştir. Celal Bayar, köylülerin siyasete girmemesi yönünde yapılan değerlendirmeye katılmadıklarını, 18 milyonun 12 milyonunu oluşturan köylülerin, siyasi haklarını kullanmalarını, düşüncelerini paylaşan siyasi partilere girebilmelerini savunduklarını açıklamıştır. Köylünün devlet işleri hakkında görüşe sahip olduğunu, köylünün serbestçe seçebilmesi, seçtikleri kişilerin vazifelerini yapmaması durumunda da seçtiklerini değiştirebilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁷

Mayıs 1947 tarihinde, Mecliste sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri sırasında tartışmalı bir ortam yaşanmış, konu hakkında Recep Peker ile Celal Bayar söz alarak sıkıyönetim hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

Görüşmeler sırasında Demokrat Parti milletvekili B. Hasan Dinçer yaptığı konuşmasında, kapatılan iki gazete konusunda, Milli Savunma Bakanının bizzat emir verdiğinin söylendiğini, bu yüzden Bakanın konu hakkında açıklama yapmasını

---

¹⁴⁷ Vatan, 12 Nisan 1947, s. 1, 3.

istediğini ifade etmiştir. Görüşmeler hakkında yapılan konuşmaların basında geniş bir şekilde yer bulduğu, Recep Peker'in ve Celal Bayar'ın konuşmalarının geniş olarak yansıtıldığı görülmektedir.¹⁴⁸

Mecliste sıkıyönetimin uzatılması isteği üzerine yapılan görüşmelerde, eleştiriler üzerine söz alan Başbakan Recep Peker, uzatılmasını istedikleri sıkıyönetimin, Türkiye Devletinin mevcudiyetini ve bekasını temin eden kanunlardan bir tanesi olduğunu, diğer kanunlardan aşağı olmadığını söylemiştir. Sıkıyönetimin başında bulunanların, diğer devlet çalışanları gibi, aynı şeref ve vazife anlayışıyla, devletin ve halkın hukukunu gözeten anlayış içinde hizmet yaptıklarını belirtmiştir. Sıkıyönetimin kimin elinde ve ne zaman tatbik edilirse edilsin, vatandaşları baskı altında tutmak amacıyla uygulandığını söylemenin insafsızlık olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁹

Recep Peker, altı ilde yedi yıldır uygulanmakta olan sıkıyönetimin uygulanma gerekçelerinin şekil değiştirmekle birlikte, esas sebebinin halen devam ettiğini belirtmiştir. Balkanlardan bir Nazi saldırısı beklenmediğini, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, top ve tüfek sesleri duyulmadan, ne zaman ve nerede zayıf varlıkları avlayacağı belli olmayan güçlerin ortaya çıktığını, top sesleri duyulmadığı sürece, bu tür tehlikeleri görüşü eksik olanların sezemediği ortamda, Türkiye'nin uyanık bulunması gerektiğini söylemiştir. Hangi sabah memleket içinde istila kuvvetleri ile çatışmak mecburiyetinde kalınacağını sezilemeyeceğini, bu ihtimale karşı hazırlıklı olunması gerektiğini anlatmıştır. Recep Peker, Türkiye'den fiili olarak toprak parçası istendiğini hatırlatarak, günün koşullarının zorunlu kıldığı asgari tedbirleri aldıklarını ifade etmiştir. Harp olduğunda yurdun her yerinin tehlike altında kalabileceğini, Doğu Bölgelerinde de benzer tehlikelerin bulunduğunu, ancak Doğu Bölgelerinin iç şartlarının farklı olması, İstanbul'a benzememesi nedeniyle, bu türde bir tedbirin Doğuda düşünülmediğini söylemiştir.¹⁵⁰

Celal Bayar sıkıyönetimin uzatılması isteği üzerine Mecliste yaptığı konuşmasında, Hükümet tarafından dış politika konusunda yeterince aydınlatılmadıklarını veya aydınlatılmadıklarını, Başbakanın ve Devlet Başkanının

---

¹⁴⁸ Akşam, 29 Mayıs 1947, s. 1, 2.

¹⁴⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Cilt:5, Toplantı:1, 28 Mayıs 1947, 65. Birleşim, 2. Oturum, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1947, s. 249.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 251, 252.

basında yazan beyanlarını okuduğunu, yazılan bu dış politika esaslarına Demokrat Parti'nin katıldığını belirtmiştir.

Celal Bayar, sıkıyönetimin İstanbul'un stratejik konumundan dolayı gerekli olduğunun söylendiğini, eğer sadece askeri bakımdan vazife yapılsaydı, memleketin siyasi hayatına karışılmasaydı, Demokrat Parti'nin mesele üzerinde bu kadar durmayacağını belirtmiştir. Bir vatandaşın veya bir gazetenin, 21 Temmuz seçimlerinin yanlış yapıldığını, kanunsuz olduğunu ve incelenmesi gerektiğini söylemesi gibi doğal bir durum karşısında, bu kişinin sıkıyönetimle neden ilişkilendirildiğini anlayamadıklarını söylemiştir. Kendi düşüncelerine göre, İstanbul'da sıkıyönetimin devam ettirilmek istenmesinin, İstanbul basını ve kamuoyunu baskı altında tutmak isteğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. İstanbul'un müessese ve yayın bakımından birinci şehir olması nedeniyle, İstanbul'un baskı altına alınmasının bütün memleket basınına baskı altına almak demek olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹

Recep Peker Celal Bayar'a verdiği cevapta, seçim sonrasında, devletin en kudretli, şerefli irade kaynağı ve nüfus vasıtası olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşru olmadığı ve milletin haklarının gasp edildiği sözünün her gün dalga dalga yayıldığını, İstanbul'un stratejik vaziyetini düşünmekle görevli olan sıkıyönetim komutanının, bu sözün, vazife bölgesine tesir ettiği yönündeki değerlendirmesinin doğru olduğunu söylemiştir. Sıkıyönetim komutanının, kanunun kendisine verdiği yetkiye dayanarak, vazifesi icabı gerekli gördüğü şeylerin yayınlanmasına yasak koyabileceğini belirtmiştir.¹⁵²

Yapılan görüşmeler sonrasında, Hükümetin teklif ettiği şekilde, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde, 23 Haziran 1947 tarihinden itibaren sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması kabul edilmiştir.¹⁵³

4.2.4. 12 Temmuz 1947 Beyannamesi

Celal Bayar, iktidar muhalefet ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den bir davet aldığını, görüşmede İsmet İnönü'nün

---

¹⁵¹ a.g.e., s. 253-254.

¹⁵² a.g.e., s. 255.

¹⁵³ a.g.e., s. 256.

Devlet Reisi olarak Hükümetle aralarını bulmak istediğini söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar görüşmede, eğer demokrasi kurulacak ve bu kuruluş milli huzur bozulmadan yapılacaksa, Recep Peker Hükümetinin politikasını mutlaka değiştirmesi gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Celal Bayar, İsmet İnönü'nün de, Hükümetle görüşmelerini sağlayarak, karşılıklı görüşlerin açıklanması imkânını yaratacağını, ortak noktaları bulmanın ve uzlaşmanın ondan sonra kolay olacağını söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar İsmet İnönü'nün, idare edeceği görüşmelerde uzlaşılan noktaları beyanname ile millete duyurarak huzurun sağlanmasına yardımcı olacağını söylediğini, kendisinin de bu fikri kabul ettiğini açıklamıştır. Celal Bayar görüşme sonrası Parti Genel Merkezinde arkadaşlarına bilgi vermiş, görüşmelerin sürdürülmesi kararı alınmıştır.¹⁵⁴

Celal Bayar Demokrat Parti'nin bu süreçte iç yapısı hakkında bilgi vererek, bir grubun İsmet İnönü'nün Devlet Başkanı olarak müdahalesinden ve çıkaracağı bildirden bir fayda sağlanmayacağına inandığını, dışı dışı mücadele ederek ve eğer bu yol Demokrat Partiyi ihtilale sürükleyecekse, ihtilalin içine atlayarak, mücadele etmeyi savunduğunu, ılımlı grubun ise bu fikre karşı çıktığını ve gruplar arasında tartışma yaşandığı belirtmiştir. Celal Bayar bu anlaşmazlık karşısında, kendisinin düşüncesini söylemeden arada bulunmaya ve tesir etmemeye dikkat ettiğini söylemiştir.¹⁵⁵

Metin Toker, İsmet İnönü'nün 7 Haziran 1947 tarihinde Celal Bayar ile Çankaya'ya görüştüğünü ve şikâyetinin ne olduğunu sorduğunu, Celal Bayar'ın, Demokrat Parti'nin, idare mekanizmasının baskısı altında olduğunu söylediğini belirtmiştir. İsmet İnönü şikâyetleri Recep Peker'e iletmış, ancak bunların aslının olmadığı cevabını almıştır. Metin Toker, İsmet İnönü'nün birkaç gün sonra Recep Peker'e, meselenin kendi yanında karşılıklı tartışılmasını, sonra da bir tebliğ ile memlekete duyurulmasını söylediğini belirtmiştir.¹⁵⁶

İsmet İnönü, 7 Haziran 1947 tarihinde Celal Bayar ile yaptığı görüşmede, Celal Bayar'ın, İdare Amirlerinin şiddetli baskısına maruz kalmalarından, teşkilatlarının baskıyla kapatılmasından, Demokrat Partililerin dövülmesinden ve işlerinden çıkartılmasından şikâyetçi olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, karşı tarafın,

---

¹⁵⁴ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 79, 80.

¹⁵⁵ **a.g.e.**, s. 79, 80.

¹⁵⁶ Toker, **a.g.e.**, s. 181.

Demokrat Partiyi ihtilal metotları takip etmek ve suikastlar teşvik ve telkin etmek gibi kanun dışı hareketler içinde gördüğünü, bu yüzden aradaki emniyet havasının bozulduğunu, esas sorunun bu olduğunu söylemek istediğini, ancak Celal Bayar'ın bunu şiddetle reddederek, kanun dışı hareketlerin mizaçlarına ve prensiplerine uymadığını söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar Tokat'ta yaşanan hadiseleri incelemek için birkaç milletvekili göndereceğini, ancak inceleme dosyasını bir tarafa atıp, köylülere dava açmamalarını, bir sonuç alamayacaklarını söyleyeceklerini anlatmıştır. İsmet İnönü ise, kendilerinin adalet cihazı olmadığını, sorunlarını Meclis kürsüsünden anlatmaları gerektiğini, Hükümetin ve Meclis çoğunluğunun kendilerine hak vermeseler bile ellerindeki vasıtanın bundan ibaret olduğunu, bunu iyi bir şekilde ve sabırla kullanmaları durumunda haksızlığı düzeltmek için tesirli olacağını söylediğini, Celal Bayar'ın bunu kabul eder görünmediğini belirtmiştir.

Görüşmede, Celal Bayar seçimlerde yapılan haksızlıktan bahsederek, yüzlerce milletvekilliğinin kendilerinden alındığını söylemesi üzerine İsmet İnönü, Meclisteki çoğunluğun Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hakıyla kazanıldığından vicdanen bir endişesi olup olmadığını sormuş, yeterince aday göstermediklerinden, çoğunluğun Cumhuriyet Halk Partisinde olacağı cevabını aldığını belirtmiştir.

İsmet İnönü görüşmede, Celal Bayar'ın söylemeyi önceden tasarladığı birkaç konuyu özellikle dile getirdiğini belirtmiştir. İsmet İnönü Celal Bayar'ın bu kapsamda: Partisinin hatiplerinin sözlerinden ve hareketlerinden kendisinin sorumlu olduğunu; Partinin hareketlerine ve şahıslarına hâkim olduğunu; müfritlerin (aşırıların) olması durumunda haklarında gereken işlemi yapma gücü bulunduğunu; İsmet İnönü'nün arzusu dışında Mecliste ve Partide bir hareket olmayacağına inandığını; ordunun politikaya karıştırılmasının karşısında olduğunu söylediğini açıklamıştır.

İsmet İnönü Celal Bayar'a, anlattıklarını Hükümete ve arkadaşlarına söyleyeceğini, bir çıkar yol bulmaya çalışacağını, kendisini tekrar arayacağını söylemiş ve görüşme sona ermiştir. İsmet İnönü Recep Peker'e aynı akşam konuşmaları aktardığını ve yayınlanacak tamimi hatırlattığını, ancak Recep Peker'in ise uzunca bir zaman Demokrat Partililerle görüşülmemesini ve teması kesmesini istediğini belirtmiştir.¹⁵⁷

---

¹⁵⁷ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 454, 456.

İsmet İnönü Celal Bayar'ı 11 Haziran 1947'de çağırarak, şikâyetlerini Hükümete ve Cumhuriyet Halk Partisine elinden geldiği kadarıyla anlattığını, onların da şikâyetlerinin bulunduğunu söylediğini belirtmiştir. İsmet İnönü, Hükümet ile karşılıklı görüşerek şikâyetleri söylemenin, aradaki güven duygusunu artıracaklarını söyleyerek bir toplantı yapılmasını önermiş, bu teklif Celal Bayar tarafından kabul edilmiştir. İsmet İnönü, kendilerinin birkaç kişi olacağından, Fuat Köprülü ve birkaç kişi ile birlikte görüşmeye katılmasını istemesine rağmen, Celal Bayar'ın, arkadaşlarıyla konuyu görüşeceğini ve yalnız gelebileceğini söylediğini belirtmiştir.¹⁵⁸

14 Haziran 1947'deki görüşmeye İsmet İnönü ile birlikte, Recep Peker ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen katılırken, Celal Bayar yalnız olarak katılmıştır. Görüşmede, Celal Bayar'ın İdare Amirlerinin baskısından şikâyetçi olması üzerine, Recep Peker baskı olmadığını, iddia edilen olayların her zaman görülebilen sıradan olaylar olduğunu, bu konularda hesap vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Recep Peker, Demokrat Parti'ye karşı saygılı olduğunu, kimseye bunun aksini emretmediğini söylemiş, izlenen ihtilal metotlarından şikâyetçi olmuştur. Celal Bayar ise, ihtilal fikri ve metodu suçlamasını kesin olarak reddetmiştir.

İsmet İnönü, karşılıklı bu kadar sert sözlerin sakin ve saygılı olarak söylenmesinin, konuşmanın kesilmesine engel olduğunu belirtmiştir. Recep Peker görüşmede, muhalefet partisinin çalışmasını ve rejimin yerleşmesini arzuladığını, ihtilal edebiyatından bahsedilmemesini istediğini söylemiş, ileriye dönük iyi geçinme hislerine sahip olduğunu dile getirmiştir. Celal Bayar da, geçmişin olayları ile değil gelecekle ilgilendiklerini belirtmiştir. İsmet İnönü bu görüşme sırasında, ileriki günlerde tartışma konusu yapılan, iktidara gelmek ile ilgili Celal Bayar'ın şu ifadeyi kullandığını notlarına yazmıştır: "... İktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılâp vazifesi yaptığını inandığını söylüyordu."

İsmet İnönü, toplantının iyi bir hava içinde sonuçlandığını, Celal Bayar'ın, arkadaşlarıyla görüşükten sonra haber vereceğini söylediğini, kendisini uğurlayan Mümtaz Ökmen'e: "Siz beni dinleyiniz: benim bir şey yapmamı istiyorsanız, bana bir iki fiiliyat gösteriniz." dediğini belirtmiştir. İsmet İnönü'nün görüşme ile ilgili

---

¹⁵⁸ a.g.e., s. 456, 457.

olarak notlarına Celal Bayar hakkında şu notları aldığı görülmektedir: “Celal Bey davalarını bilerek ve muvaffakiyetle konuşuyor. Çok idman etmiş... Partisinin hareketinden mesuliyeti kabul ediyor ve hâkim olduğunu söylüyor. [Belirtmeği iltizam ederek (gerekli görerek)]”¹⁵⁹

Celal Bayar bu görüşme ile ilgili olarak verdiği bilgide, İsmet İnönü tarafından tekrar Çankaya’ya davet edildiğini, kendisinin yalnız gitmesine karşın Recep Peker’in ve bütün kabinenin hazır bulunduğunu söylemiştir. Görüşmede Celal Bayar üzerlerindeki baskıdan şikâyetçi olurken, Recep Peker ihtilale karşı memleketi korumak için tedbir aldığını, baskının muhalefetin sabit fikri olduğunu, kendi politikalarının değişmesi için önce muhalefetin politikasının değişmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar, yaklaşık iki buçuk saat süren görüşmede tarafların tutumlarını değiştirmemesi nedeniyle sonuç alınmadığını açıklamıştır.¹⁶⁰

Nihat Erim, İsmet İnönü’nün Celal Bayar ile 14 Haziran 1947 tarihli görüşmesinden sonra kendisini çağırdığını, Recep Peker’in de katıldığı görüşmede Celal Bayar’ın tavrını “sürpriz” olarak tanımladığını, gayet yumuşak konuştuğunu ve sadece idareden baskı gördüklerini, antidemokratik dediği kanunlardan hiç bahsetmediğini söylediğini nakletmiştir. İsmet İnönü, bu son görüşmeden herkesin memnun olduğunu, Recep Peker’in boynuna sarılıp kendisini öptüğünü söylemiştir.¹⁶¹

Samet Ağaoğlu, Celal Bayar’ın İsmet İnönü ile 16 Haziran 1947 tarihinde¹⁶² yaptığı görüşme hakkında, Celal Bayar’ın kendisine anlattıklarına göre açıklamada bulunmuştur. Görüşmede, bir tarafta Recep Peker, Mümtaz Ökmen, Şükrü Saraçoğlu ve Hilmi Uran bulunurken, diğer tarafta Celal Bayar yalnız olarak bulunmuş, İsmet İnönü ise hakem rolünde görüşmeye katılmıştır. Bu toplantıdan iki gün önce, İsmet İnönü Celal Bayar’ı davet ederek, görüşmeye yukarıda isimleri yazılan kişilerin katılacağını, Celal Bayar’ın da birkaç kişiyle, özellikle Fuat Köprülü ile birlikte gelmesini istemiştir. Celal Bayar ise yalnız geleceğini, bu kararı verdiğini, ısrarlara rağmen yalnız gitmek kararını değiştirmedeğini söylemiştir. Celal Bayar, Genel İdare

¹⁵⁹ a.g.e., s. 458, 460.

¹⁶⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 81, 82.

¹⁶¹ Erim, a.g.e., s. 138.

¹⁶² “*Celal Bayar’ın 16 Haziran 1947 tarihinde yapıldığını belirttiği görüşmeyi, İsmet İnönü ve Nihat Erim 14 Haziran 1947 olarak kaydetmiştir. Benzer bir tarih farklılığı bir önceki görüşmede de görülmektedir. Celal Bayar’ın 12 Haziran 1947 tarihinde yapıldığı belirttiği görüşmeyi, İsmet İnönü 11 Haziran 1947 olarak kaydetmiştir.*”

Kurulunda, verdiği bu kararın gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: “Bu suretle aramızdaki tesânüdü (dayanışmayı) belirttim ve bu konuşmaya fazla ehemmiyet vermediğimizi anlatmış oldum.”¹⁶³

İsmet İnönü ile Celal Bayar’ın görüşüklerine dair basında çeşitli yorumların yapılması sonrasında, Ulus gazetesinde konu ile ilgili açıklama yapılmıştır. Açıklamada, birkaç kez yalnız olarak veya Recep Peker’in de katılımıyla İsmet İnönü ile Celal Bayar’ın görüşme yaptıkları, Devlet Reisinin bu tür görüşmelerinin, Türkiye’de yeni başlayan politika devrinin gereklerinden olduğu yazılmıştır. Bu görüşmelerde, Celal Bayar’ın antidemokratik kanunların değiştirilmesi üzerine Demokrat Parti’nin görüşlerini açıkladığı, İsmet İnönü’nün de, dünyanın durumunun karışık olduğu bir dönemde, iç politikada her iki partinin tam bir birliğe yönelmesinin memleketin hayrına olacağını ifade ettiği belirtilmiştir. Celal Bayar’ın, kendilerinin de bu düşüncede oldukları, antidemokratik kanunların değişmesi ile bu isteğin kendiliğinden gerçekleşeceğini söylediği belirtilmiştir.¹⁶⁴

İsmet İnönü Celal Bayar’ın 17 Haziran 1947 tarihinde görüşme talebinde bulunduğunu, gerçekleştirilen toplantıda Celal Bayar’ın, görüşmeleri arkadaşlarına anlattığını, arkadaşlarının İsmet İnönü’nün tutumundan çok memnun olduklarını, şükran ve minnetlerini ilettiklerini söylediğini belirtmiştir. Celal Bayar daha sonra düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “Vaziyet üzerine şu kanaati muhafaza ediyoruz. İdare tarafından Partimiz üzerinde baskı vardır”. İsmet İnönü, Recep Peker ile görüşme konusunu açtığında Celal Bayar’ın: “Kafi görüşüldü. İki taraf aynı noktada duruyoruz.” şeklinde cevap verdiğini söylemiştir. İsmet İnönü, daha önce görüşülen beyanat ya da karşılıklı soru cevap fikrini açtığında da, Celal Bayar’ın bu konuda çekindiği noktayı şu şekilde açıkladığını belirtmiştir: “Kanun dışı hareket, ihtilal teşebbüsleri düşünmüyoruz demek bile gücüme gidiyor.”¹⁶⁵

Nihat Erim’in 21 Haziran 1947 tarihli notlarında, İsmet İnönü’nün, Celal Bayar ile görüşmesinde, Hükümetin temastan çok memnun olduğunu, kendi bakımından yapılabilecek olanları yapacağını söylediğini yazmıştır. Celal Bayar, fiili bir şey yapılıp yapılmayacağını sormuş, İsmet İnönü de, karşılıklı olarak birbirlerini dinleyerek şikâyetleri öğrendiklerini, ona göre tedbir alınacağını söylemiştir. Nihat

¹⁶³ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük Demokrat Partisi’nin Kuruluşu**, s. 78.

¹⁶⁴ Akşam, 16 Haziran 1947, s. 1.

¹⁶⁵ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 460, 461.

Erim, İsmet İnönü'nün bu görüşme hakkında, kendilerinin, anlaşma olsun, yumuşama sağlansın diye şikâyetlerini asgaride tuttuklarını, Celal Bayar'ın ise bunu unuttuğunu söylediğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Nihat Erim, Celal Bayar ile 26 Haziran 1947 tarihli görüşmesi ile ilgili olarak İsmet İnönü'nün, niçin kendisi ile görüşmek istediğini anlayamadığını, açık bir şey söylemediğini ve istemediğini, Sivas'a hareketinden önce kendisi tarafından kabul edilmek istediğini söylediğini nakletmiştir. Nihat Erim'in anlattığına göre, İsmet İnönü görüşme sırasında, her şeyin emniyet meselesi olduğunu, önce bunun kurulmasının gerekli olduğunu söylemiş, Celal Bayar da, seçim emniyetinin önce geldiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü, bunu sağlamayı kendisi için bir vazife saydığını ve yapacağını söylemiştir. İsmet İnönü, görüşme hakkında bir tebliğ yazılmasını isteyip istemediğini sormuş, Celal Bayar'ın isteği ile orada kısa bir tebliğ yazılmıştır.¹⁶⁷

İsmet İnönü 26 Haziran 1947 tarihinde Celal Bayar görüşmesi ile ilgili olarak şu notları yazmıştır: “Hiç birşey konuşmak üzere gelmemiş. Sadece görüşmüş olmak için zannederim. Tebliğ yaptım. Memnun oldu.”¹⁶⁸

İsmet İnönü'nün 26 Haziran 1947'de memleket meselelerini, Sivas'a gidecek olan Celal Bayar ile görüştüğüne dair bir haber basında yer almıştır. Haberde, anlaşmazlık konularının büyük kısmının, İsmet İnönü'nün müdahalesi ile çözümleneceği yönünde belirtiler olduğundan bahsedilmiştir. Görüşmenin bir özelliğinin, ortaya konulan memleket meselelerinin bütün açıklığı ile ele alınması, karşılıklı istek ve şikâyetlerin etraflıca görüşülmesi olduğu haberde yer almıştır.¹⁶⁹

Celal Bayar Sivas'ta yaptığı konuşmasında, eski arkadaşlık bağları taşıdığını ve aralarında şahsi bir sorun olmadığını söylediği, Başbakan Recep Peker ile uzun bir görüşme yaptığını, görüş ve kanaatlerinin kendilerini medeni mücadeleye sevk ettiğini söylemiştir. Celal Bayar, Recep Peker'e Demokrat Parti'nin kurulduğu günden beri karşılaştığı zorlukları, seçim zamanı uğradığı baskıyı anlattığını ve bunların önlenmesini istediğini, ancak olumlu bir sonuca varamadıklarını açıklamıştır. Celal Bayar, görüşmede yönelttiği, Demokrat Parti Hükümetin

---

¹⁶⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁶⁷ **a.g.e.**, s.143, 144.

¹⁶⁸ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 463.

¹⁶⁹ Akşam, 27 Haziran 1947, s. 1.

düşmanlığına maruz mu? sorusuna “hayır” cevabını, benzer şekilde, Hükümet Demokrat Partiye karşı tarafsız mı? sorusuna da, “şüphemiz mi var!” cevabını aldığını açıklamıştır. Celal Bayar, Demokrat Parti mensuplarının eşit muamele göreceklere dair tebligat yapılması isteğinin Recep Peker tarafında uygun karşılamadığını da söylemiştir.

Celal Bayar Sivas konuşmasında, İsmet İnönü ile görüşmeleri hakkında da bilgi vererek, çeşitli defalar görüşme yaptıklarını söylemiştir. İsmet İnönü’nün, memlekette çeşitli partilerin kurulmasını ve demokrasinin ilerlemesini samimi olarak istediğini söylediğini belirten Celal Bayar, taraf tutmama adına bunu saklamaması gerektiğini düşündüğünü açıklamıştır. Celal Bayar İsmet İnönü’den, mevcut baskının kaldırılması için yol göstermesini rica ettiğini söylemiştir. İsmet İnönü de, muhtemelen Hükümetle görüşmesi sonrasında, baskının kaldırılacağını Hükümetin vaat edeceğini belirtmiştir.¹⁷⁰

Metin Toker, Celal Bayar’ın Sivas konuşmasında bahsettiği, Recep Peker’in uygun karşılamadığını söylediği tebliğ hakkında bilgi vermiştir. Recep Peker, Celal Bayar ile görüşmesini İsmet İnönü’ye anlatırken, Celal Bayar’ın kurnazlık yaparak, sanki bir durum varmış gibi kendisine tamim yayımlatmak, sonra da bunu delil olarak kullanmak istediğini söylemiştir. Recep Peker, Celal Bayar’ın Sivas konuşmasında açıkladığı gibi, toplantıdaki sorulara hayır cevabını verdiğini, çünkü hiçbir idare makamının, şu kişi Demokrat Partilidir diye ona haksızlık etmediğini belirtmiştir.¹⁷¹

Nihat Erim Celal Bayar’ın Sivas konuşmasını okuduktan sonra, iki aylık suskunluğunu bozarak cevap yazmaya karar verdiğini, Celal Bayar’ın konuşması hakkında görüşünü soran İsmet İnönü’ye yazı yazacağını söylediğini, İsmet İnönü’nün de buna onay verdiğini söylemiştir. Nihat Erim ayrıca, hiddetli olan Recep Peker’in, Celal Bayar’ın Sivas konuşmasını olumsuz olarak değerlendirdiğini ve Demokrat Partililerin yola gelmeyeceğini, kendilerinin vazifelerini yaptıklarından vicdanen rahat olduğunu, iki üç gün içinde beyanatta bulunacağını söylediğini belirtmiştir.¹⁷²

Recep Peker’in, Celal Bayar’ın Sivas’ta yaptığı konuşmaya sert bir karşılık verdiği görülmektedir. Recep Peker verdiği cevapta, Celal Bayar’ın isteklerine

---

¹⁷⁰ Akşam, 28 Haziran 1947, s. 1, 2.

¹⁷¹ Toker, **a.g.e.**, s. 177.

¹⁷² Erim, **a.g.e.**, s. 145.

karşılık olarak, Hükümetin Demokrat Parti mensuplarına düşmanlık beslediği iddiasının tamamen haksız olduğunu söylediğini, bu şikâyetlerin tekrarlanması ile Demokrat Parti yöneticilerinin, Cumhuriyet Halk Partisine ve Hükümete fena gözle bakmak eğilimini sürdürmek istediklerini açıklamıştır. Celal Bayar'ın görüşmede Demokrat Partiye yapılan baskının kaldırılması için idare teşkilata bir tamim yapılmasını istediğini, ancak böyle bir baskının olmadığını, idare amirlerine, böyle bir baskıyı kabul eder gibi ihtarda bulunmanın haksız ve yersiz olduğunu açıklayarak reddettiğini söylemiştir. Recep Peker, baskının delillerini istediğinde Celal Bayar'ın, her zaman ve her yerde olabilecek örnekler verdiğini ve dosyalarının olduğunu söylediğini, bunları istediğini ve bizzat ilgileneceğini, sorumluları cezalandıracağını söylediğini belirtmiştir.

Recep Peker, Celal Bayar'ın İsmet İnönü ile görüşmeleri hakkında söylediklerini, büyük ve hayırlı bir amaç için yapılan bu görüşmelerin içeriğinin resmi tebligatla yayınlanmadan önce, tek taraflı olarak açıklanmasını, en esaslı noktanın saptırılarak ifade edilmesini şiddetle kınadığını söylemiştir. Recep Peker görüşmeler hakkında açıklamada bulunarak, Cumhurbaşkanının huzurunda yapılan görüşmelerde, Demokrat Parti'ye karşı baskıdan şikâyetçi olduğunu, kendilerinin de bunun delillerini istediklerini belirtmiştir. Celal Bayar'ın, bazı partili arkadaşlarının hareketlerini düzenleyeceğini söylemesi üzerine biraz ümide kapıldıklarını ifade etmiştir. Celal Bayar'ın, Demokrat Parti'nin, o anki haliyle iktidara geçmesinin düşünülemediğini söylemesinin, nitelik ve nicelik bakımından bir hükümet kurmak için yeterli unsurlara sahip olmadığını açıklamasının, tahriksiz, tecavüzsüz ve tehditsiz bir muhalefet partisi olarak çalışma yoluna girdikleri yönünde kendilerine fikir verdiğini belirtmiştir. Recep Peker ayrıca, Celal Bayar'ın isteği üzerine, mevcut olan bir baskıyı kaldırmak için değil, iyiliğe ve anlayışa doğru açıldığı izlenimi veren olumlu havayı beslemek için elinden geleni yapacağını Cumhurbaşkanına söylediğini de vurgulamıştır.¹⁷³

Celal Bayar da Recep Peker'e, benzer sertlikte yaptığı konuşmasıyla 7 Temmuz 1947 tarihinde karşılık vermiştir. Celal Bayar verdiği cevapta, Recep Peker'in yaptığı beyanatta, iç politikada, memleket ve dünya şartlarının gereğini yerine getirmek yeteneğinden yoksun olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Bu

---

¹⁷³ Akşam, 2 Temmuz 1947, s. 1, 2.

beyanatın, her türlü değişiklik ve yeniliğe meydan bırakmak istemeyen bir görüşün ve ruh halinin ifadesi olduğunu vurgulamıştır. Celal Bayar, Recep Peker Kabinesinin işbaşına gelmesiyle birlikte, Hükümetin bir şiddet kabinesi haline geldiğini, o zamana kadar yavaşta olsa atılmakta olan adımların devrildiğini, bazı kanunların hafifletilecek yerde ağırlaştırıldığını, Matbuat Kanununda yapılan değişiklikler ile cezaların iki katına çıkarıldığını ve Ceza Kanununa bazı yeni ilaveler yapıldığını, bununla basının etki altına alınmasının amaçladığını söylemiştir.

Celal Bayar, Recep Peker'in kendisine attığı, Demokrat Parti'nin hükümeti devralacak nitelikte olmadığına ilişkin sözlerinin gerçek olmadığını açıklamıştır. Recep Peker Kabinesinin, İsmet İnönü'nün takip ettiği yüksek gayeyi ve memleketin gerçek ihtiyaçlarını takdir etmekten uzak olduğunu söylemiştir.¹⁷⁴

Nihat Erim, Recep Peker'in Demokrat Parti'nin hükümeti devralması konusundaki açıklamasına Celal Bayar'ın çok içerlediğini, kendisini partisine jurnal ettiğini, kendisinin aslında elli milletvekili ile iktidar alınmaz demek istediğini söylediğini belirtmiştir.¹⁷⁵ Yukarıda açıklandığı gibi, İsmet İnönü Celal Bayar'ın hükümeti devralmakla ilgili sözlerini şu şekilde not etmişti: "... İktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılap vazifesi yaptığina inandığını söylüyordu."¹⁷⁶

İsmet İnönü'nün Celal Bayar ile 7 Temmuz 1947 tarihinde tekrar görüştüğü haberi basında yer almıştır. Haberde, Celal Bayar ile Recep Peker arasında yaşanan son tartışmalar nedeniyle, Cumhurbaşkanı tarafından yayınlanacak olan demecin görüşmede ele alındığı, görüşmenin bir fikir teatisi şeklinde geçtiğinin tahmin edildiği yazılmıştır.¹⁷⁷

İsmet İnönü, 7 Temmuz 1947 tarihinde yapılan bu görüşmede, Celal Bayar'ın Recep Peker'e verdiği cevap üzerine konuştuklarını, Celal Bayar'ın yayınlanacak beyanname hakkındaki taleplerini söylediğini belirtmiştir. İsmet İnönü Celal Bayar'ın beyanname ile ilgili sözlerini şu şekilde not almıştır: "Benim (İsmet İnönü'nün), siyasi hayatımda birinci derecede mühim bir vesika saydıklarını takdirle söyledi.". İsmet İnönü Celal Bayar ile 10 Temmuz 1947 tarihinde beyanname üzerine

---

¹⁷⁴ Akşam, 8 Temmuz 1947, s. 1, 2.

¹⁷⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁷⁶ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 459.

¹⁷⁷ Akşam, 8 Temmuz 1947, s. 1.

tekrar görüştüklerini ve yayınlanacak beyanname üzerinde uzlaşmaya vardıklarını belirtmiştir.¹⁷⁸

Celal Bayar, beyanname görüşmeleri sırasında Demokrat Partide yaşanan görüş ayrılıkları hakkında bilgi vermiş ve hangi gerekçe ile beyannamenin yayınlanmasını kabul ettiğine ilişkin açıklamada bulunmuştur.

Celal Bayar, Çankaya'da görüşmeler devam ederken ikiye bölünmüş olan Genel Kurulda tartışmaların devam ettiğini, haklı tarafları olan her iki tarafı uzlaştırmakta zorlukla karşılaştığını belirtmiştir. Çıkacak beyannameden yana olanlar, baskı altındaki teşkilatın biraz rahatlayacağını, ihtiyaçları olan ancak Partiye gelmek istemeyen değerlerin katılımının bu şekilde sağlanacağını savunurken; beyannameye karşı olanlar, İsmet İnönü'nün Devlet Başkanı ve Cumhuriyet Halk Partisinin Değişmez Genel Başkanı olarak demokrasi oyunu oynamak istediğini, bunun için de Demokrat Parti'nin onun nüfuzuna girmesini arzuladığını savunmaktaydılar.

Celal Bayar, bir taraftan teşkilatın kanunsuzluktan ve baskıdan kurtulmasını istediğini, diğer taraftan ise muvazaa iddiası karşısında Partinin parçalanmaması için beyannameye imza atmanın muhtemel zararlarını düşündüğünü belirtmiştir. Celal Bayar, İktidarın, beyanname fikri ile Demokrat Partiyi parçalamak fikri olsa bile, beyannamenin reddedilmesi durumunda da parçalanma engellenemeyeceği için, zararı olsa bile doğru yolda yürürken olması fikrini benimseyerek ılımlılar grubuna katıldığını, Genel Kurulda beyannamenin yayınlanmasının kabul edildiğini açıklamıştır.¹⁷⁹

İsmet İnönü üzerinde uzlaşma sağlanan Beyannamesini 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlamıştır. Beyannamede, görüşme sürecinde yaşananları anlatarak, 7 Haziran 1947 tarihinde Celal Bayar ile görüştüğünü, Celal Bayar'ın idare mekanizmasının baskısından şikâyetçi olduğunu, konuyu görüştüğü Başbakan Recep Peker'in ise, baskıyı kabul etmeyerek, idarenin memleketin huzurunu bozan tahrirler nedeniyle güç durumda kaldığını söylediğini belirtmiştir. 14 Haziran 1947 tarihinde düzenlediği toplantıda, Celal Bayar ile Recep Peker'in uzlaşma sağlayamadığını, Celal Bayar'ın, Partisinin baskı altında olduğunu söylediğini ve kanun dışı hareketler ile ihtilal usulleri tatbik ettiği iddialarını reddettiğini, Recep Peker'in ise baskı

¹⁷⁸ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 466.

¹⁷⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 85, 86.

yapıldığını kabul etmediğini ve şikâyetleri incelemeye hazır olduğunu söylediğini belirtmiştir. İsmet İnönü, 14 Haziran 1947 tarihindeki bu görüşmede, Celal Bayar'ın baskı olduğu yönündeki şikâyetini tekrarladığını, Recep Peker'in de Mecliste partiler arası ilişkilerde iyileşme olduğunu, üzerlerine düşen vazifeleri sadakatle yerine getireceğini söylediğini açıklamıştır. İsmet İnönü 24 Haziran 1947 tarihinde beyannameyi Celal Bayar'a verdiği, daha sonra Celal Bayar'ın Sivas beyanının ve yaşanan tartışmaların da kamuoyunca bilinmekte olduğunu belirtmiştir.

İsmet İnönü Beyannamesinde, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi onaylamayacağını beyan etmesini, bir teminat olarak kabul ederek Celal Bayar'a söylediğini; muhalefet liderinin, kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif partinin çalışması için şart olan kanun içinde kalma esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettiğini Başbakana söylediğini belirtmiştir.

İsmet İnönü, iktidarın ve muhalefetin kanunlar çerçevesinde ve emniyet içinde çalışması gerektiğini açıkladığı Beyannamesinde düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metodları ile çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde, ben, devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi (eşit) derecede vazifeli görürüm... Varmak istediğim netice başlıca iki parti arasındaki temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, benim gözümde çok emniyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih (gönlü rahat) olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı içinde düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman, yalnızca ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için, siyasi hayatımızı idare eden, İktidarda ve Muhalefetteki Liderlerin samimi yardımlarını isterim.”¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ Akşam, 12 Temmuz 1947, s. 1, 2.

Beyannamenin yayınlanmasının, Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı Ulus gazetesi ile Demokrat Parti taraftarı Kuvvet gazetesi tarafından olumlu olarak karşılandığı haberi basında yer almıştır. Ulus gazetesinin baş makalesinde, İsmet İnönü'nün Beyannamesinin yaşanan tartışmalara son vermek amacını taşıdığı, artık karşılıklı iddiaların bir tarafa bırakılarak, gözlerin İsmet İnönü ile birlikte ileriye çevrilmesi gerektiği, ileride her iki tarafı da sevindirecek bir zeminin bulunduğu ve kısa zamanda büyük mesafe alınacağına inanıldığı belirtilmiştir.

Fuat Köprülü de Kuvvet gazetesindeki makalesinde, bir buçuk yıldır ümit kırıcı aşamalar geçiren “demokrasi inkılâbının” artık mesut bir devreye girdiğini yazmıştır. Fuat Köprülü yazısında, Türk milletine yayınlanan bu tebliğin, dünya ve memleket şartlarını samimiyet ve cesaretle kavrayan tarafsız bir Devlet Reisinin, en bunalımlı bir devrede aldığı en isabetli kararının parlak bir ifadesi olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü'yü, memlekette yeni bir hayat açacak olan bu çok isabetli karardan dolayı tebrik etmiş, süratle gelişecek yeni yolda açık kalple ve samimiyetle çalışmanın, her vatandaşın milli görevi olduğunu söylemiştir.¹⁸¹

Kuvvet gazetesi Beyannameyi olumlu bularak, İsmet İnönü'nün sözlerinin tam bir tarafsızlık içinde olduğunu belirtmiştir. Bu sözleri yorumlayanların, demokratik Türkiye'nin siyasi hayatında artık baskının değil, eşitliğin hâkim olacağı bir devrin açılacağını anlaması ve ona göre davranması gerektiği yazılmıştır. Hala tek parti zihniyetiyle hareket etmek isteyen grubun artık Cumhuriyet Halk Partisinde de taraftar bulamayacağı belirtilmiştir. Devlet Başkanının işaret ettiği yolun partilerce takip edilecek yol olduğu, bu yolu takip etmesini bilmeyenlerin hüsrana uğrayacağı, Türk milletinin artık demokrasi ve hürriyet yoluna çıkmış olduğu ifade edilmiştir.

Kuvvet Gazetesi, İsmet İnönü'nün tarafsız bir Devlet Başkanı olarak yayınladığı son tebliğin, içinde açık bir kayıt olmamasına rağmen, Türk milletinin tam bir demokrasiye ve hürriyete kavuşacağını ilk belirtisi olarak kabul edildiği, bu yüzden geniş halk kesiminde büyük bir memnuniyet uyandırdığı ve ferahlık sağladığı belirtilmiştir.¹⁸²

Kemal Karpat Beyannamenin önemi üzerinde durarak, 12 Temmuz Beyannamesinin Türkiye'deki siyasi parti hayatının gelişmesinde en önemli

¹⁸¹ a.g.g., s. 1.

¹⁸² Akşam, 13 Temmuz 1947, s. 1.

belgelerden birisi olarak tarihteki yerini aldığını belirtmiştir.¹⁸³ Salim Rıfık Burçak da İsmet İnönü'nün rolü üzerinde durarak, İsmet İnönü'nün, mevcut tansiyonda hiç rolü yokmuş gibi, partiler arasında taraf olmaktan uzaklaşarak hakem rolünü üstlendiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

12 Temmuz Beyannamesinin, hem Demokrat Partiye hem de Cumhuriyet Halk Partisine önemli etkileri olmuştur. Demokrat Partide, ayrılmalara ve yeni bir Partinin kurulmasına neden olurken, Cumhuriyet Halk Partisinde Hükümetin istifasına neden olmuştur. Aşağıda bu gelişmeler incelenmiştir.

İsmet İnönü, 27 Temmuz 1947 tarihindeki görüşmede, Celal Bayar'ın Beyannameyi sert bulduğunu, Hükümet ile vaziyetlerinin belli olduğunu ve bu kadarının elde edilebildiğinin anlaşıldığını söylediğini belirtmiştir. İsmet İnönü, “İlerliyor muyuz? Müsterih olayım mı? Cesaretim artsın mı?” şeklindeki sorularına Celal Bayar'ın “Evet” cevabını verdiğini söylemiştir. İsmet İnönü, ne kadar zamanda hâkim olacağını, altı ay, bir yıl sürer mi? şeklindeki sorusuna Celal Bayar'ın verdiği cevabı şu şekilde nakletmiştir: “‘O kadar sürmez’ dedi ve toplandı. ‘Zaten hâkimdim.’”¹⁸⁵

Celal Bayar, fikir ayrılıklarının partide çözülmeye neden olmadan önce, İstişari Kongreyi 20 Temmuz 1947'de toplantıya çağırdığını, gelen delegelerin tıpkı Genel Kurulun iki kanadı gibi düşünmekte olduklarını gördüğünü söylemiştir. Bir taraf, Beyannameyi Demokrat Parti için çok kıymetli bir “Devlet Vesikası” olarak görürken, diğer taraf oyuna gelindiği kuşkusu içinde bulunmaktaydı. Celal Bayar, genellikle üzerinde durulan noktanın, İsmet İnönü'nün samimi olup olmadığı konusu üzerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Celal Bayar yaptığı konuşmada, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamakla, eğer bir çıkarı varsa samimi olduğunu, eğer bir çıkarı yoksa samimi olmadığını söylemiş ve delegelere, İsmet İnönü'nün çıkarı olup olmadığı sorusunu yöneltmiştir. Evet cevabının alınması ile İsmet İnönü'nün samimi olduğu sonucuna varılmıştır. Celal Bayar'ın, Beyannamenin fiili sonuçlarının görülmesini tavsiye etmesi üzerine, Kongrede oy birliği ile 12 Temmuz Beyannamesinin fiili sonuçlarının beklenmesi kararı alınmıştır.¹⁸⁶

---

¹⁸³ Karpat, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁸⁴ Burçak, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁸⁵ İnönü, **Defterler-1 (1919-1973)**, s. 469.

¹⁸⁶ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 90.

Celal Bayar, alınan bu karara rağmen Genel Kurulda ve teşkilatta tartışmaların durmadığını belirtmiştir. Celal Bayar, Genel Kuruldaki bazı kişilerin mizaçlarından dolayı, 12 Temmuz Beyannamesi olmasa bile başka nedenlerle aykırılıklarını sürdüreceklerini, bu yüzden taraflardan birisini feda etmenin karar zamanının geldiğini belirtmiştir. Önce Sadık Aldoğan ve dört arkadaşı Partiden çıkarılmış, ancak fırtına dinmeyince Genel Yönetim Kurulundaki dört kişi Parti Haysiyet Divanı kararı ile Partiden çıkarılmıştır. Daha sonra 10 milletvekili, Genel İdare Kurulunu tahakkümle suçlayarak “Müstakil Demokratlar” adıyla Partiden ayrılmıştır. Celal Bayar, 12 Temmuz Beyannamesinin ortaya çıkardığı ihtilaflar ve mizaç farklılıkları nedeniyle, Demokrat Parti’nin küçük Grubundan 21 milletvekilinin ayrıldığını belirtmiştir.

Celal Bayar yıllar sonra yaptığı değerlendirmesinde, Partiden ayrılan kişilerin “Dişe diş, başa baş” mücadele görüşünü savunurken, kendilerinin, masumiyetin ve samimiyetin daha güçlü bir silah olduğu görüşünü savunduklarını belirtmiştir. Celal Bayar kendilerinin haklı olduğunu, karşı tarafın düşüncelerinin bir kısmının uygulanması halinde bile, Türk demokrasisinin bulunduğu aşamaya gelemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁷

Salim Rıfık Burçak, Demokrat Parti’de 12 Temmuz Beyannamesi sonrasında görüş ayrılığının ortaya çıktığını, ılımlı taraf ile aşırı taraf arasında mücadele yaşandığını belirtmiştir. Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ılımlı kanadın temsilcileri olmuştur. Yusuf Hikmet Bayur ve Kenan Öner ise, Demokrat Parti’nin Cumhuriyet Halk Partisi ile gizli anlaşma yaptığını ve danışıklı dövüş halinde bulunduğunu, ciddi ve samimi mücadele yapmadığını söyleyerek eleştiri getirmişlerdi. Demokrat Parti Haysiyet Divanı 10 Mart 1948’de beş milletvekilini, Parti disiplinine aykırı hareketten dolayı Demokrat Parti’den çıkarmıştır. Aynı gün, altı kişi Genel İdare Kurulunun izlediği politikayı beğenmeyerek ve Partiyi yıkacağını ileri sürerek, Genel Kuruldan ayrılmıştır. Demokrat Parti Genel Merkezi bu altı kişiyi Haysiyet Divanına vermiş ve bu kişiler de Partiden çıkartılmıştır.¹⁸⁸

Demokrat Parti’den ayrılanlar ve uzaklaştırılanlar tarafından 6 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi kurulmuştur. Kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner yer almıştır. Millet Partisi, Demokrat

¹⁸⁷ a.g.e., s. 90, 91.

¹⁸⁸ Burçak, a.g.e., s. 151, 154.

Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisini devirerek iktidara geçmeyi istemediğini, sadece muhalefette kalmak için gizli anlaşma yaptığını ve danışıklı dövüş halinde bulunduğunu halka açıklamıştır.¹⁸⁹

Celal Bayar, İktidarın, baskı yoluyla muhalefetin gelişimini engelleyemeyince, muhalefetin parçalanması yolunu seçtiğini, bu şekilde çoğunluk sistemine göre iktidarda kalabileceğini hesapladığını belirtmiştir. Celal Bayar, Recep Peker'in istifası ile kurulan Hasan Saka Hükümetinin, Millet Partisinin kurulduğu günlerde, antidemokratik kanunları temelden inkâr ettiğini ve eskisinden pek değişik olmayan yeni Seçim Kanunu getirmek istediğini söylemiştir.

Hükümetin, bu uygulamasıyla, Millet Partisinin haklı olduğu izlenimini yaratmak istediğini belirten Celal Bayar, Seçim Kanunu ile ilgili isteklerinin kabul edilmemesi üzerine komisyonu terk ettiklerini ve Demokrat Parti'nin bu Kanunla hiçbir seçime girmeyeceğini açıkladığını belirtmiştir.¹⁹⁰

12 Temmuz Beyannamesi Cumhuriyet Halk Partisi içinde de hareketlenmelere neden olmuştur. Beyannameden yaklaşık iki ay sonra Recep Peker Başbakanlıktan istifa etmiştir. İsmet İnönü'nün Parti Genel Başkanlığından ayrılacağı endişesi Partililerce duyulmuş, bu konu Cumhuriyet Halk Partisinin 7'nci Kurultayında da gündeme gelmiştir.

27 Ağustos 1947 tarihinde, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda yapılan açık oylamada, 35 oya karşı 303 oyla Recep Peker güvenoyu almıştır. 5 Eylül 1947'de Meclis Grubunun onayını alarak bazı bakanları değiştirmesine karşın, Recep Peker sağlık durumunu gerekçe göstererek 9 Eylül 1947'de Başbakanlıktan istifa etmiştir.¹⁹¹

İsmet İnönü'nün, 1946 seçimleri sonrasında Recep Peker'i, onun tutumunun ne yönde olduğunu bilerek ve isteyerek Başbakanlığa getirdiği, ancak muhalefetin artan baskısı karşısında, tek parti döneminden kalan otoriter yönetimle devam etmenin imkânsızlığını görerek politikasını değiştirdiği ve kuvvetini halktan almaya özen göstererek Recep Peker'i gözden çıkarttığı yorumları yapılmıştır.¹⁹²

---

¹⁸⁹ a.g.e., 156, 158, 159.

¹⁹⁰ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 92.

¹⁹¹ Burçak, 134.

¹⁹² a.g.e., s. 148, 149.

11 Temmuz 1947 tarihinde Çankaya’da, Hilmi Uran, Şükrü Sökmensüer, Hasan Ali Yücel ile diğer Partililerin de bulunduğu yemek sırasında, radyoda Beyannamesi okunduktan sonra İsmet İnönü herkesin fikrini sormuştur. Nihat Erim, bu soruya Hilmi Uran ve diğer partililerin, İsmet İnönü’nün Partiden ayrılacağından endişe ettikleri cevabını verdiklerini aktarmıştır. İsmet İnönü bunun üzerine açıklamada bulunarak, “Eski Hal devam edemez. Bunu aklınızdan çıkarın.” demiştir. Şükrü Sökmensüer’in baskı olmadığını ispata çalışması üzerine, İsmet İnönü’nün konuşmasını Nihat Erim şu şekilde aktarmıştır: “‘Birbirimizi mi aldatacağız efendim? Baskı yapılmıştır. Valiler Halk Partisi için çalışmıştır ve bizden takdir ve teşvik görmüştür. Vaziyeti olduğu gibi görmek lazımdır. Bundan sonra yaptırmayacağım. Bir taraftan böyle beyanname neşret, öte yandan bildiğini oku. Ben buna meydan vermeyeceğim.’ dedi. Tekrar İstanbul kısmi milletvekilliği seçimlerine temas etti. ‘Beni aldattılar. Başbakan, genel sekreteri gönderdim. Seçimin dürüst yapılması için sıkı talimat verdim. Böyle olduğu halde sandıklara pusula tıktılar. Söyleyin bana ben parti şefi miyim yoksa birtakım külhanbeylerinin maskarası mıyım? Bütün dünyaya beni rezil ettiler. Bundan sonra yaptırmayacağım.’”¹⁹³

Nihat Erim İsmet İnönü’nün, kendisi öldükten sonra çatışma olacağını, sonra gerçek liderin ortaya çıkarak herkesi etrafında toplayacağını söylediğini belirtmiştir. Nihat Erim ise bu fikre katılmamış, çatışmanın İsmet İnönü hayatta iken olması gerektiğini söylemiştir. Nihat Erim’e göre, İsmet İnönü partiler üstü kalmalıydı ve rejimin yerleşmesi ona bağlıydı. Demokrat Partililerin de onun yardımına ihtiyacı vardı.¹⁹⁴

17 Kasım 1947 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 7’nci Kurultayında, Demokrat Parti’nin üzerinde durduğu konu olan, İsmet İnönü’nün hem Devlet Başkanı hem de Parti Başkanı olması konusu ele alınmıştır. Tüzükte yapılan değişiklikle, parti genel başkanının cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda, görev süresince genel başkanın yetkilerinin genel başkan yardımcısına verilmesi kabul

---

¹⁹³ Erim, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁹⁴ **a.g.e.**, s. 147.

edilmiştir.¹⁹⁵ Yapılan bu tüzük değişikliği ile kuvvetin genel başkan yerine, parti kurultayında toplanması hedeflenmiştir.¹⁹⁶

Nihat Erim, Cumhuriyet Halk Partisinin 7'nci Kurultayında, Recep Peker taraftarlarının, İsmet İnönü'nün başkanlıktan tamamen ayrılması tezini savunarak, Recep Peker'i genel başkanlığa seçmek istediklerini belirtmiştir. Nihat Erim, İsmet İnönü'nün kendisi ile konuşmasından, ismen genel başkan olarak kalmak istediği izlenimini aldığını söylemiştir. Nihat Erim'e göre bunun nedeni, ya Recep Peker'in seçilmesi endişesinden, ya da Partiyi büsbütün elden bırakmak istememesinden kaynaklanmıştır. Nihat Erim, İsmet İnönü'nün ayrılmasını Partinin geleceği için gerekli olarak gördüğünü, bu konuda bir makale yazdığını belirtmektedir.

İsmet İnönü 23 Kasım 1947'de, "Bu şartlar altında bırakamam" diyerek kararını açıklamıştır. Nihat Erim, 23 Kasım 1947'de görüştüğü Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in, İsmet İnönü'nün genel başkanlığı bırakmasını istediğini, bu görüşmede Adnan Menderes'in; "Sık sık görüşelim, içimizin ateşini döküyoruz.", Fuat Köprülü'nün de; "İki tarafın müfritlerini bertaraf ettikten sonra şöyle elbirliği ile müşterek bir şey yapalım." dediğini aktarmıştır.¹⁹⁷

4.3. Demokrat Parti'nin İktidar Sürecinde Celal Bayar

4.3.1. 1948 Ara Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu

1948 ara seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisinin girişimi ile kanunlarda, seçimlere ilişkin bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda 13 Ocak 1948'de kabul edilen, "Gizli oy açık tasnif" ilkesi, 8 Temmuz 1948 tarihinde kanunlaşmıştır. Bununla birlikte, parti temsilcilerinin seçim kurullarına katılımı da kabul edilmiştir. Demokrat Parti ise, 1948 ara seçimlerine girmek için iki şart ileri sürmüştür. Bunlar, seçimlerin hâkim denetiminde yapılması ve seçim suçlarının, Memurin Muhakemet Kanunu

---

¹⁹⁵ Burçak, **a.g.e.**, 142, 143.

¹⁹⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 176, 177.

¹⁹⁷ Erim, **a.g.e.**, s. 226-228.

kapsamı dışında bırakılmasıydı. Bu iki istek de kabul edilmediği için, Demokrat Parti 16 Ekim 1948’de yapılan ara seçimlere katılmamıştır.¹⁹⁸

Celal Bayar, Demokrat Parti Genel Yönetim Kurulunda, Seçim Kanunu ve seçime girme konularında ihtilafın çıktığını belirtmiştir. Seçim Kanunun çok kötü çıkması üzerine, Kurulda bir grup, 12 Temmuz Beyannamesine güvenmenin hata olduğunu savunurken, diğer grup İsmet İnönü’nün Kanunu geri göndereceğini, aksi halde devlet adamı olarak tezada düşeceğini savunmuştu. Seçimlere girilmesini isteyen grup, bunun Partinin varlık nedeni olduğunu savunurken, girmek istemeyen diğer grup, seçimlere girilmesi durumunda Seçim Kanunu değişiklik çalışmalarının anlamını kaybedeceğini ve büyük seçimler için tuzağa düşüleceğini savunmuştu. Celal Bayar, kendisinin seçimlere girilmemesi taraftarı olduğunu, seçimlere girilmesi durumunda, Millet Partisinin muvazaa iddialarına bir delil verileceğinden endişe ettiğini, bu yüzden İstişari Kongreyi topladığını açıklamıştır.

Celal Bayar, Kongre sırasında teşkilatın sapasağlam ayakta durduğunun görüldüğünü, Millet Partisinin etkisiyle muhalefetin bölünmesine imkân verilmediğinin anlaşıldığını söylemiştir. Kongrede görüşmeler sonrasında ara seçimlere katılmama kararı alınmıştır. Celal Bayar, seçimlere katılma taraftarı olanların ard niyetli olmadığı için verilen karara uyduklarını, bu denemenin Genel İdare Kurulunda bölünmelere neden olmadan, üyelerin birbirini anlayan demokratik yapılı insanlardan oluştuğunu gösterdiğini, böylece ne tabanda, ne de tavanda bir ayrılığa düşülmeden İkinci Kongrenin hazırlıklarına başlanıldığını belirtmiştir.¹⁹⁹

Celal Bayar yukarıdaki açıklamasında, Millet Partisinin muvazaa iddialarına bir delil vermektен endişe ederek, 16 Ekim 1948 tarihinde yapılacak ara seçimlere katılmak istemediğini söylemişti. Büyük Millet Meclisinde 22 Şubat 1949 tarihinde yapılan görüşmelerde, muvazaa iddialarının dile getirilmesi sonrasında, Celal Bayar söz almış ve Demokrat Parti’nin kurulma amacından başlayarak muvazaa iddialarına kadar çeşitli konularda açıklama yapmıştır. Bu açıklama genel hatlarıyla aşağıda ele alınmıştır.

Celal Bayar konuşmasında Türk milletinin, memlekette hakiki demokrasinin meydana gelmesi için devletin çeşitli partilerce yönetilmesinin zorunlu olduğuna inandığını, kendilerinin bu zorunluluğu dikkate alarak Demokrat Parti’yi

¹⁹⁸ Burçak, **a.g.e.**, s. 161-163.

¹⁹⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 92-94.

kurduklarını belirtmiştir. Cumhuriyet kanunlarının verdiği imkânlar dâhilinde, genel mitinglerde millet karşısında arzularını açıklamaktan kaçınmadıklarını, bunların çeşitli yorumlara uğrayarak, bazılarının Demokrat Parti'nin milleti ihtilale götürüldüğünü, bazılarının da muvazaa iddiasında bulunduğunu söylemiştir. Celal Bayar, Demokrat Parti'nin milletin iradesini ortaya koymasına aracı olmak ve fikirlerini millet huzurunda tartışmak istediğini, ihtilali asla akıllarından geçirmedini açıklamıştır. Bir tarafın, memleketi ihtilale götürecektir kadar şiddet uyguladıklarını, diğer tarafın ise muvazaa iddiasında bulunduğunu, Demokrat Parti'nin ise bu iki zıt iddianın ortasında, kendi yolunda yürüdüğünü belirtmiştir.

Celal Bayar, memlekette önemli bir yer tutan partinin elbette memlekete karşı vazifesinin bulunduğunu, Başbakanla ve Cumhurbaşkanıyla temas etmesinin gayet doğal olduğunu belirtmiştir. Memleketin ihtiyaç ve dertlerini Başbakana söyleyeceklerini, gerektiğinde Cumhurbaşkanıyı ikaz etmeyi milli bir vazife olarak göreceğini, milleti temsil eden Mecliste, gerçekleşmesini istedikleri fikirlerini ve programlarını şiddetle savunacaklarını, bütün bunlara muvazaa denemeyeceğini açıklamıştır. Celal Bayar, tekrar ede ede bayatlayan muvazaa iddialarının, Meclise kadar getirme cesaretinde bulunulduğunu, zaten tutmamış olan muvazaa iddiasını şiddetle reddettiklerini belirtmiştir.²⁰⁰

Başbakan Şemsettin Günaltay Celal Bayar'ın konuşması sonrasında söz alarak onu destekleyici bir konuşma yapmıştır. Şemsettin Günaltay, demokrasilerde muhalefetin, düşmanlık duygusu beslemeksizin karşılıklı oturup konuşmak, memleket işlerinde fikirleri münakaşa etmek demek olduğunu belirtmiştir. Mecliste en şiddetli tartışmaları yaptıktan sonra dışarıda hiçbir düşmanlık duymadan birbirlerinin elini sıktıklarını, düşmanlık duymadan mücadele eden insanlar olmalarının gerektiğini, demokrasinin de ancak bu şekilde gelişebileceğini söylemiştir. Şemsettin Günaltay, bu düşünceler nedeniyle, Celal Bayar'ın açık sözlerini, demokrasi hayatında yeni bir gelişimin başlangıcı olarak saydıklarını söylemiştir.²⁰¹

---

²⁰⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Cilt:16, Toplantı:3, 22 Şubat 1949, 49. Birleşim, 3. Oturum, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1949, s. 409.

²⁰¹ a.g.e., s. 410.

4.3.2. Demokrat Parti'nin İkinci Kongresi

Salim Rıfki Burçak, Demokrat Parti'den çıkartılanların “Müstakil Demokratlar” adıyla toplandıklarını ve Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinde Partiyi ele geçirmek için mücadeleye başladıklarını ifade etmiştir. Bu kişiler, “Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildir.” isimli bir broşür de hazırlamışlardı.²⁰²

Nadir Nadi Kongre öncesindeki yazısında, Hürriyet Misakı konusuna değinerek, Hürriyet Misakı'nın gerçekleştirilememe nedenini, Demokrat Parti'nin gerçek gücü ile Mecliste temsil edilen gücü arasındaki orantısızlığa bağlamakla birlikte, asıl nedeninin ödenekler meselesi yüzünden parti grubunda ortaya çıkan ayrılıktan kaynaklandığını belirtmiştir. Nadir Nadi, eğer Millet Partisi ile Müstakil Demokratlar Demokrat Parti'den ayrılmamış olsaydı, Hürriyet Misakı'nın gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.²⁰³

Demokrat Partide İkinci Kongresi öncesinde yaşanan hava üzerine inceleme yapan Ahmet Emin Yalman, Demokrat Partililerin, birlik içinde kalınmasını ve parti içindeki uyum ve sevgi havasının korunmasını, hem memleket hesabına hem de Partinin varlığı ve başarısı hesabına esas dava olarak gördüklerini belirtmiştir. Muhalefeti birleştirmek adına Millet Partisinin, Müstakil Demokratların ve diğerlerinin baltalama girişimlerinin sonuçsuz kaldığını, tersine olarak delegelerin hassasiyet ve basiretlerini kuvvetlendirdiğini yazmıştır. Delegelerin, bazı unsurların Millet Partisine ve Müstakil Demokratlara katılmasının, Parti içinde bir parçalanmaya yol açmadığı, bünyeyi kuvvetlendirdiğine inandığını belirtmiştir.²⁰⁴

Celal Bayar da Kongre öncesindeki havayı değerlendirerek, Demokrat Parti'den ayrılanların, Genel İdare Kuruluna yönelik suçlamalarını ağırlaştırması ile delegelerin gözündeki değerlerini yitirdiklerini belirtmiştir. Celal Bayar, teşkilatın kısa sürede, bölünmenin kimin yararına olacağını fark ettiğini ve sağduyunun bütün Kongre boyunca devam ettiğini, böylece çetin davalardan birisinin, daha Kongre başlarken çözümlendiğini söylemiştir.²⁰⁵

²⁰² Burçak, **a.g.e.**, s. 168.

²⁰³ Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 187, Ankara, 1-30 Haziran 1949, s. 11; Vatan, 25 Haziran 1949, s. 74.

²⁰⁴ Vatan, 20 Haziran 1949, s. 1.

²⁰⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 96, 97.

Celal Bayar Kongrede yürütülen fikir çalışmaları ile ilgili olarak bilgi vermiştir. Celal Bayar açıklamasında: Ana Davalar Komisyonunun Partinin genel politikasına yön verdiğini; Tüzük Komisyonunun, iktidara yürüyen bir Partide, Genel Başkan, Genel İdare Kurulu ve Parti Meclis Grubunun yetkilerinin neler olduğu ve birbirine karışmadan nasıl çalışacakları üzerinde durduğunu; Propaganda Komitesinin ise Partiye karşı yöneltilen çürütücü propaganda ile mücadele yollarını araştırdığını ve Cumhuriyet Halk Partisinin fısıltı gazetesine karşı direnme çarelerini aradığını söylemiştir.²⁰⁶

Celal Bayar, Kongredeki genel görüşmelerde ele alınan konuların başında, 1950 seçimlerinin 1946 seçimlerine benzeme endişesinin geldiğini söylemiştir. İkinci olarak ele alınan konunun da, Cumhuriyet Halk Partisinin tutumu ve Hasan Saka Hükümetinin çıkardığı Seçim Kanunu belli olduktan sonra, neden milletin sinesine dönülmediği ve Hürriyet Misakı'nın neden yürürlüğe konulmadığı üzerine olduğunu belirtmiştir. Kongrede görüşülen diğer hususların da, aşırı akımlar, dış politika ve ayrılan milletvekilleri konularından oluştuğunu açıklamıştır.

Celal Bayar konuşmasında bu konulara tek tek cevap verdiğini, ihtilal partisi olmadıklarını, kanun sınırları içinde mücadele edeceklerini ve başarıya ulaşacaklarını, dış politikada devlet ile birlikte olduklarını, aşırı akımlarla mücadele edeceklerini açıkladığını belirtmiş, Türkiye'de demokrasinin tarihini yazacakların, bu uzun konuşmasını dikkatle incelemek gereğini hissedeceklerini söylemiştir.²⁰⁷

Celal Bayar, Adnan Menderes'in başkanlığındaki Ana Davalar Komisyonunun, İktidar sözcülerinin sonradan "Milli Husumet (Düşmanlık) Andı" adını verdikleri, "Hürriyet Andı"nı hazırladıklarını belirtmiştir. Celal Bayar Adnan Menderes'in sık sık kendisi ile temas ederek komisyondaki sert havayı aktardığını, kendisinin fikrini aldığı söylemiştir. Delejelere sağduyu hâkim olmakla birlikte, sabırlarının taşıdığını ve oylarını çaldırmamak kararında olduklarını, kanun çerçevesinde mücadele etme fikrinde bulduklarını belirtmiştir.²⁰⁸

Celal Bayar, Kongrede oy birliği ile kabul edilen "Hürriyet Andı"nın, kimseyi açmaza sokmak için hazırlanmış bir belge olmadığını, Hükümeti ve yetkilileri uyarak milletin haklarının korunacağını hatırlattığını söylemiştir. 1946 seçimlerini

---

²⁰⁶ a.g.e., s. 97.

²⁰⁷ Aynı Yer.

²⁰⁸ Aynı Yer.

tekrar niyetinde olanların, milletin düşmanlığı ile karşılaşacağını, bu hakkı savunmayı “ihtilal hazırlığı” gerekçesi ile karşılamak isteyenlere, “milli iradenin önüne çıkmayın” mesajını verdiğini açıklamıştır. Celal Bayar “Devri sabık yaratmamak” prensibinin de, önceden işlenmiş siyasi suçların ve hataların etkisiyle, idarecilerin vicdan savunması içinde kalmalarını sağlamak için Parti politikası olarak benimsendiğini belirtmiştir.²⁰⁹

20 Haziran 1949 tarihinde toplanan Demokrat Parti’nin İkinci Kongresinde, Celal Bayar, Genel İdare Heyetinin Raporunu okumuştur. Celal Bayar raporda, Demokrat Parti’nin kurulmasından sonra, tek parti zihniyetini temsil eden ve memleketi bu düşünceye göre idare etmiş olan Cumhuriyet Halk Partisinin, yeni akımları ne kadar benimsemiş görünürse görünsün, mümkün olduğu kadar geçmişi korumaya ve savunmaya yöneldiğini belirtmiştir. Parti içinde farklı düşünenler olmakla birlikte, Cumhuriyet Halk Partisinin, hürriyet ve demokrasi hareketi karşısına dikilmiş bir teşekkül olma özelliğinin halen devam ettiği vurgulanmıştır. Celal Bayar, Demokrat Parti’nin iç siyasette aşırı sağ ve aşırı sol akımlara şiddetle karşı koyduğunu, dış siyasette ise Hükümetin daima desteklenerek milli birliğin ve siyasi istikrarın gösterildiğini, hürriyet mücadelesine başlandığında ortaya çıkacak sarsıntıları kendi hesabına kullanmayı düşünen düşmanlara bu fırsatın verilmediğini belirtmiştir.

Celal Bayar konuşmasında, Birinci Kongreden sonra meydana gelen önemli olaylar hakkında bilgi vermiştir. Demokrat Parti’nin “Hürriyet Misakı”nı uygulamak çabasına karşı, İktidarın buna “Hürriyeti Baltalama Misakı” adını vererek sert tepki gösterdiğini, sert ve amansız bir mücadele sonrasında Devlet Başkanının 12 Temmuz 1947’de Beyanname yayınladığını belirtmiştir. İktidarın, bir yandan Partinin temellerini sarsmak için zor ve şiddet kullanırken, diğer yandan, Parti içinde ayrılıklar yaratarak içten çökertmek gayreti gösterdiğini, ancak Parti teşkilatının uyanıklığı ve milletin gösterdiği sevgi ile bu girişim başarısız kaldığını anlatmıştır.

12 Temmuz Beyannamesinin, bu hakikati kabul ettiği ve Cumhuriyet Halk Partisinin yürüdüğü hatalı yola devam edemeyeceğinin bir belgesi olduğu için, önemli olduğunu vurgulamıştır. 12 Temmuz Beyannamesinin, Hürriyet Misakı’nın gerçekleştirilmesi yolunda ileri bir aşama olduğunu kabul etmiştir. Celal Bayar

---

²⁰⁹ a.g.e., s. 98.

konusmasında, şiddet ve yıldırma politikasının en büyük taraftarı olan Recep Peker kabinesinin düşmesini, baskıların biraz da olsa hafiflemesini, İstanbul ile birkaç vilayeti ve basını baskı altında bulandıran sıkıyönetimin kalkmasını, Polis Vazife Salahiyet ve Seçim Kanununda önemsiz de olsa bazı değişikliklerin yapılmasını 12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan olumlu havanın sonuçları olarak göstermiştir. Eğer Parti içinde bozguncu hareket başlamamış olsaydı, Hürriyet Misakı'nın uygulanmasında daha ileri bir aşamada bulunulacağını belirtilmiştir.

Celal Bayar'a göre, Parti içindeki gelişmeler nedeniyle, İktidarın demokratik gelişime mukavemeti artmış ve bekleme dönemine girmiştir. Partideki bozguncuların girişimlerinin boşa çıkartılması sonrasında İktidar tekrar demokratik gelişime taraftar görünmek zorunda kalmıştır. Bozguncular, Partiden ayrıldıktan ve yeni Parti kurduktan sonra da Demokrat Parti ile uğraşmaktan vazgeçmemiş, özellikle İkinci Kongrede bozgun havası estirmek için büyük çaba göstermiştir. Bozguncular, Kongrede bir sarsıntı yaratmak ümidine girerken, Hükümet de, açık taahhütlerine rağmen, beklemeye geçmiş, hareket şeklini belirlemek için Kongrenin sonucunu beklemeye başlamıştır.

Celal Bayar gelişmeleri bu şekilde açıkladıktan sonra, Hürriyet Misakı'nda gelinen aşama ile bilgi vermiştir. Bu bilgiye göre, Antidemokratik kanunların çoğu değişmemiş, milletin iradesini serbestçe ortaya koyacak şekilde emniyetli bir Seçim Kanunu oluşturulamamış ve Devlet Reisliği ile Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığı ne hukuken, ne de fiilen birbirinden ayrılmamıştır. Bu nedenlerle Hürriyet Misakı'nın tamamıyla gerçekleştirildiğinin iddia edilemeyeceğini, ancak Hürriyet Misakı'nın kabul edildiği dönemdeki memleketin şartlarıyla kıyaslanırsa, Hürriyet Misakı'nın amacını oluşturan demokratik gelişme yolunda önemli kazançlar elde edilmiş olduğunun da inkâr edilemeyeceği belirtilmiştir. Bir memlekette yeni bir hukuki nizam ve sistem tesisinin ilk şartı düşünce değişikliği olduğundan, memleketteki demokratik inkılâbın gelişmesine yönelik manevi hazırlığın başarılmasında Demokrat Parti'nin başarılı sayılması gerektiği ifade edilmiştir.

Celal Bayar, Hürriyet Misakı'nın gerçekleştirilememiş olmasına rağmen neden Meclisten çekilmediklerine yönelik olarak yaptığı açıklamada, Partiden ayrılan milletvekillerinin, Meclisten ayrılma durumunda milletvekilliğini kaybetme endişesiyle, bu kararı verecek olan Genel Kurula karşı çıktıklarını söylemiştir. Genel

Kurul ile Meclis Grubu arasında anlaşmazlık şeklinde gösterilmek istenen tertibin nedeninin bu olduğunu belirtmiştir. Meclisten çekilme kararı verildiği takdirde, birçok milletvekilinin Meclisten ayrılmayacağı, fakat Partiden ayrılacağına görüldüğünü, ödenek zamları meselesinde başlayan ve Meclis Grubunun parçalanmasına yol açan diğer bir olayın da buna bir örnek olduğunu belirtmiştir. Celal Bayar, bütün bu ayrılıklar sonuçlanıncaya kadar açıklanan gerekçeler nedeniyle, ayrılık gerçekleşikten sonra ise artık beklenen tesir ve sonuçların elde edilemeyeceği nedeniyle, Meclisten çekilme kararının Genel Kurulca verilemediğini açıklamıştır.²¹⁰

Celal Bayar bu açıklamaları sonrasında, cevap bulunmasını istediği meseleye dönerek, antidemokratik kanunlar değiştirilmez ve Seçim Kanunu emniyet verecek ve adli teminatı sağlayacak şekle dönüştürülemez ise, ayrıca 21 Temmuzda uygulanan yöntemin benzer şekilde gelecek seçimlerde de uygulanmak istenmesi durumunda, uygulanacak hareket tarzının ne olacağını sormuş, Kongrenin bu konuda gerekli yöntemi bulacağını belirtmiştir.²¹¹

Kongrede söz alan konuşmacılar, Genel İdare Heyetinin Raporunu onayladıklarını açıklamış, bozguncu hareketleri kınamıştır. Bu arada İktidar Partisine şiddetli hücumda bulunulmuş, Demokrat Parti'nin ihtilal havası yarattığı ithamları reddedilmiştir.²¹²

Kongrede Genel İdare Heyetinin Raporu ittifakla kabul edilmiştir. Celal Bayar, konuşmacılardan sonra yaptığı konuşmasında, konuşmacılarının % 90'ının raporu onayladığını belirtmiştir. Celal Bayar, hayatlarında en çok söz konusu olan şeyin 12 Temmuz Beyannamesi olduğunu, son defa olarak, bu konudaki düşüncelerini açıklayacağını söylemiştir. 12 Temmuz Beyannamesinin, hem 21 Temmuz seçimlerinde hem de yayınlandığı dönemde, Hükümetin millete karşı aldığı tavrın ve baskısının bir tepkisi olduğunu; 21 Temmuz seçimlerindeki hareketlerin ve daha sonraki Recep Peker Hükümetinin tedhiş ve baskı politikasının yürümeyeceğine dair kanaatin ifadesi olduğunu belirtmiştir. Celal Bayar, beyanname sırasında karşılarında iki yolun bulunduğunu, bunlardan birincisinin ihtilal yolu olduğunu, ikincisinin ise, zaman kaybetmekle birlikte, memlekette asayiş koruyacak olan,

---

²¹⁰ Vatan, 21 Haziran 1949, s. 1, 6.

²¹¹ a.g.g., s. 7.

²¹² Vatan, 23 Haziran 1949, s. 1.

istikrar yolu olduğunu ve taraftarlarına güvenerek ikinci yolu seçtiklerini söylemiştir.²¹³

25 Haziran 1949 tarihinde yapılan seçimde, Celal Bayar ittifakla başkanlığa seçilmiştir. Genel İdare Heyetine seçilenler arasında Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de yer almıştır.²¹⁴

Kongrenin son gününde milletvekili adaylarının seçim usulü hakkında uzun görüşmeler yaşanmıştır. Celal Bayar konu hakkında yaptığı konuşmasında, her seçim bölgesinden o bölgede tanınanların seçilecek olduğunu hatırlatmış, ancak seçimlerde çoğunluğu kazandıktan sonra, devleti idare edecek kişilerin seçilmiş olmasının gerektiğini belirtmiştir. Bazı bilgili insanların dış siyaseti iyi savunacaklarını, bazı profesörlerin de uzmanlık alanlarında kendilerini aydınlatmalarının gerektiğini söylemiştir. Bu kişilerin her hangi bir vilayette kendilerini tanıtmadıkları için bilgilerinden yoksun kalacaklarını, tanınmamış ama liyakatli insanların da seçimine imkân vermek için, aday belirleme yetkinin Genel Kurula verilmesini istemiş, oranın ne olacağının önemli olmadığını²¹⁵ ifade etmiştir. Bu yetkinin, Genel Kurula imtiyaz vermek veya mahalli kurulun hakkını küçük görmek olmadığını, davanın büyüklüğü dolayısıyla buna ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir.²¹⁶

Kongrede yapılan görüşmeler sonucunda adayların % 20'sinin Genel İdare Kurulu tarafından gösterilmesi yönündeki tüzük değişikliği kabul edilmiştir. Tüzükte yapılan diğer önemli bir değişiklik, parti başkanının devlet başkanlığına seçilmesi durumunda, devlet başkanlığı görevini yürüttüğü sürece parti başkanlığından çekilmesi esası kabul edilmiştir.²¹⁷

Dönem içindeki basın incelendiğinde, Kongreye ve Celal Bayar'ın konuşmalarına büyük bir ilgi gösterdiği, görüşmeleri detaylı olarak kamuoyuna yansıttığı görülmektedir. Basında Celal Bayar'ın konuşmalarının genelde iyi olarak değerlendirildiği de anlaşılmaktadır.

Mümtaz Faik Fenik, Celal Bayar'ın Kongrede yaptığı konuşma üzerine yazdığı yazıda, Celal Bayar'ın nutkunun, Türkiye'nin siyasi tarihinde ve demokrasi

---

²¹³ Vatan, 24 Haziran 1949, s. 1, 2.

²¹⁴ Ayın Tarihi, Sayı: 187, **a.g.d.**, s. 11; Vatan, 25 Haziran 1949, s. 1.

²¹⁵ "Ayın Tarihi dergisinde, Celal Bayar'ın adayların % 25'inin Genel Kurul tarafından gösterilmesini istediği belirtilmiştir." Ayın Tarihi, Sayı: 187, **a.g.d.**, s. 13.

²¹⁶ Ayın Tarihi, Sayı: 187, **a.g.d.**, s. 13; Vatan, 26 Haziran 1949, s. 1, 4.

²¹⁷ Ayın Tarihi, Sayı: 187, **a.g.d.**, s. 13.

hayatında en şerefli ve kıymetli bir vesika olarak yerini alacağını belirtmiştir. Celal Bayar'ın konuşmasında, Demokrat Parti'yi ihtilal metotları uygulamakla suçlayanlara açık bir cevap verildiğini, memlekette sükûn ve istikrarı esas alan Demokrat Parti'nin, amacına erişmek için zaman kaybını kardeş kanı dökmeye tercih ettiğini söylediğini vurgulamıştır. Celal Bayar'ın nutkunun uzun alkışlar ve onaylayıcı sözlerle delegeler tarafından desteklendiğini de vurgulamıştır.²¹⁸

Nadir Nadi de benzer olarak, Genel İdare Kurulunun raporu üzerine üç gün boyunca yapılan görüşmelerden sonra, Celal Bayar'ın kurul adına yaptığı konuşmanın her bakımdan sağduyu örneği sayılacak kadar doğru, inandırıcı ve dört başı mamur bir eser olduğunu yazmıştır. Konuşma sonrasında Kongre üyelerinin büyük alkışının, konuşmanın üyelerce benimsendiğini gösterdiğini, aynı şekilde memlekette de olumlu yankılar yaratacağını belirtmiştir. Demokrat Parti'nin üç yıl boyunca kuruluş ve tutunuş döneminin sancılarını yaşadığını, İkinci Kongrenin yaşanan bu savaşların sonucunu belli ettiğini, Celal Bayar'ın konuşmasından sonra ise yeni bir devrin açıldığını söylemiştir.²¹⁹

Yeni Sabah gazetesi Celal Bayar'ın konuşmasında ilk göze çarpan özelliğin, her şeyi açık olarak söylemek istemesi ve gizli bir şeyin kalmamasına özen göstermesi olduğunu yazmıştır. Muvazaa iddiasını tekrar ele alarak, bunun doğru olmadığına ilişkin örnekler verdiğini belirtmiştir. Gazete ayrıca, durumun eski zamandan değişik olmadığını, geçmişte “Hürriyet Misakı” denilen şimdi ise “Milli Ant” adını alan konuların, hiçbir kayda tabi tutulmadan verilmesi gerektiğini, bunun yapılırken de bir lütuf yapıyormuş gibi değil, milletin hakkını sahibine veriyormuş gibi yapılması gerektiğini vurgulamıştır.²²⁰

Yeni Sabah gazetesinin Kongreye olumlu yaklaşmasına rağmen, Celal Bayar'ın Genel Başkanlığa seçilmesini eleştirdiği görülmektedir. Celal Bayar'ın Genel Başkanlığa seçilmesi üzerine yaptığı yorumda, Demokrat Parti'nin kurulmasında, ilk dört müteşebbis ve Takrir sahibinin hisselerinin olduğunun inkâr edilemeyeceğini, ancak politika hayatında, kişilerin eskiden yaptığı hizmetlere

---

²¹⁸ a.g.d., s. 86, 87.

²¹⁹ a.g.d., s. 87.

²²⁰ a.g.d., s. 88, 89.

dayanarak işbaşında tutulmalarının ne mümkün ne de gerekli olduğunu belirtmiştir.²²¹

Mümtaz Faik Fenik 28 Haziran 1949 tarihinde Zafer gazetesindeki yazısında, Celal Bayar'ın yaptığı konuşmayla, Kongredeki konuşmacıların yarattığı heyecanlı havayı dağıttığını, Partinin gelecekteki çalışmalarında basiret ve itidalin en önemli unsur olması gerektiğini savunduğunu belirtmiştir. Konuşmasında, Türk milletinin seçim zamanı, kanunları hâkim kılmak için bir mucize yaratacağını söylediğini, ihtilal ve isyan iddialarını şiddetle reddettiğini ifade etmiştir. Mümtaz Faik Fenik, Celal Bayar'ın basiret ve vatanseverlikle yaptığı konuşmasından sonra, Celal Bayar'ın vatandaşı isyana teşvik ettiğini iddia etmenin, aslında memlekette yeni bir baskı ve tedhiş havası yaratarak herkesi sindirmeye çalışmaktan başka bir anlam taşımayacağını savunmuştur.²²²

Yavuz Abadan 28 Haziran 1949 tarihinde Ulus gazetesindeki yazısında, Kongrenin gürültülü bir miting gibi başlayıp bittiğini, hatırda kalan izlenimin, taşkın mizaçlı bir çok delegenin, anarşik bir isyan propagandasını millete telkin etmeye çalışması olduğunu belirtmiştir. Celal Bayar'ın biraz gecikerek arkadaşlarını akıl ve mantığa davet eden konuşmasında, Demokrat Parti'nin 12 Temmuz Beyannamesinden önce, ya ihtilal ya da dağılma şıklarından birisini tercih etmek durumunda kaldığını saklayamadığını söylemiştir. 12 Temmuz Beyannamesin Demokrat Parti'yi, her iki halde de sonu hiçlik olan kötü sonuçtan kurtardığını ifade etmiştir.²²³

Yavuz Abadan 30 Haziran 1949 tarihli yazısında da Kongrenin, bütün sağduyulu vatandaşların hayret ve üzüntüyle karşıladıklarına şüphe etmediği “Milli Husumet Andı” ile sona erdiğini belirtmiştir. Demokrat Parti'nin İkinci Kongresinin tam bir iflasla sona erdiğini, meşru hakların savunulması maskesi altında birbirini takip eden isyan nutuklarının, Demokrat Parti'nin fikri cevher, siyasi sevk ve idareden yoksun başiboş olduğunu ispatladığını söylemiştir.²²⁴

Kongrenin bitiminde Hükümet tarafından yayınlanan bildiride, Milli Ant adı ile kararlaştırılan hususların, yol gösterdiği zihniyet bakımından, bir hukuk ve nizam

---

²²¹ a.g.d., s. 90, 91.

²²² a.g.d., s. 94, 95.

²²³ a.g.d., s. 96, 97.

²²⁴ a.g.d., s. 97, 98.

devleti ile uyuşmadığı belirtilmiştir.²²⁵ Demokrat Parti tedhiş havası yaratmakla itham edilerek, siyasi teşekküllerin tedhiş usulleri ile vatandaşın vicdanına tahakküm etmesine (hükmetmesine) kesinlikle izin verilmeyeceği bildirilmiştir.²²⁶

Celal Bayar yaptığı açıklamada, Hükümet tarafından yayınlanan bildirinin, Kongre sonuçlarının yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Celal Bayar amaçlarının, tek parti zihniyetinin idamesinin devam ettirilmesinde ısrar edilmesi ve yapılacak seçimlerde 21 Temmuz metotlarının uygulanması halinde, oluşacak ciddi vaziyeti hatırlatmak, bunun sorumluluğuna katılacak İktidarın yanlış yoldan sakınmasını istemek olduğunu söylemiştir. Demokrat Parti'nin geçmişte olduğu gibi gelecekte de, bütün gayretini memlekette demokratik bir idarenin kurulması ve hukuk devleti prensiplerinin tam olarak uygulanması üzerine yoğunlaştıracağını, içte ve dışta bir düzen, istikrar ve ilerleme unsuru olma özelliğine devam edeceğini belirtmiştir.²²⁷

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin İkinci Kongreden parçalanmadan çıkması sonrasında, İktidar basını ve sözcülerinin “Hürriyet Andı”nı “Milli Husumet (Düşmanlık) Andı”na çevirerek hücumla başladıklarını, Hükümetin bir bildiri yayımlayarak Demokrat Parti'nin kardeş kavgasına yol açtığını, şartların devam etmesi halinde yeni kanunlarla yeni tedbirlerin getirileceğini sert bir dille bildirdiğini, kendisinin ise Hükümet bildirisinin ciddiyetle bağdaşmadığını söylemekle yetindiğini belirtmiştir. Celal Bayar, İktidar çevrelerinde gizli toplantılar yapıldığını ve Demokrat Parti'nin kapatılması çareleri üzerinde görüşmelerde bulunulduğunu da ilave etmiştir. Celal Bayar iddialarını destekleyecek şekilde, Denizli milletvekili Abidin Ege'nin yaptığı açıklamayla niyetlerini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Abidin Ege, Hükümet ve Ordunun Partilerinin direktifleri ile hareket ettiğini, Ordu ve bütün kuvvetler ellerinde iken kendilerini iktidardan devirmek isteyenleri bir anda yok edeceklerini söylemiştir. Celal Bayar buna karşı yaptığı açıklamada, İktidarın çok tehlikeli bir yolda olduğu, resmi kişilerden, Hükümet Teşkilatını ve kahraman Orduyu siyasete karıştırmanın hesabını çok açık olarak istemenin hakları olduğunu söylemiştir.²²⁸

---

²²⁵ a.g.d., s. 13.

²²⁶ Vatan, 28 Haziran 1949, s. 1.

²²⁷ Vatan, 29 Haziran 1949, s. 1, 3; Ayın Tarihi, Sayı: 187, a.g.d., s. 58.

²²⁸ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 98, 99.

4.3.3. 1950 Seçimlerinde Celal Bayar

Salim Rıfık Burçak, 1946 ile 1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisinin gerek Partisini, gerekse rejimi liberalleştirdiğini belirtmiş, bu dönemde gerçekleştirilen önemli değişiklikleri şu şekilde açıklamıştır: 1946'daki Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında değişmez genel başkanlık yerine seçim usulün kabul edilmesi; 1947'deki Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında genel başkanın cumhurbaşkanı olması durumunda yetkilerinin genel başkan vekiline bırakılması; Demokrat Parti'nin istediği şekilde, İstanbul ve çevresinde yedi yıl süren sıkıyönetimin 22 Aralık 1947'de kaldırılması; tek dereceli seçimin kabul edilmesi; Demokrat Parti'nin antidemokratik kanunların başında saydığı Polis Vazife Salahiyetleri Kanununun Şubat 1948'de değiştirilmesi (Bu kanun idare amirlerine şüpheli gördükleri kişileri üç ay boyunca zabıta kontrolünde bulundurma yetkisi vermektedir.); üniversitelere idari ve ilmi muhtariyet verilmesi; Basın Kanununda yapılan değişiklik ile gazete kapatma yetkisinin hükümetten alınıp mahkemelere verilmesi; özel din okullarının açılmasına izin verilmesi; İmam-Hatip okullarının açılması; Mayıs 1949'da İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması; 31 Ekim 1949'da İlahiyat Fakültesinin kurulması; Seçim Kanununda gizli oy açık seçim ilkesinin kabulü; Seçim Kanununun uzlaşma sağlanarak değiştirilmesi.²²⁹

Seçim öncesinde Seçim Kanunu Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin uzlaşması sonucu kabul edilmiştir. Seçim Kanununun hazırlanma süreci incelendiğinde, önce Cumhuriyet Halk Partisi teknik komitesinin hazırladığı seçim kanunu tasarısı İlim Kuruluna teslim edilmiştir. İlim Kurulu, verilen tasarımı bir yana bırakarak, siyasi partilerin görüşlerini almış ve bir taslak hazırlamıştır. Bu tasarıda, Demokrat Parti'nin isteği olan, adli teminat ve seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesi konuları da yer almıştır. Hükümet, seçim emniyeti ile ilgili konuları olduğu gibi, uygulamada sakınca doğuracağını değerlendirdiği konuları ise değiştirerek Meclise sunmuştur. 16 Şubat 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin oyları ile Seçim Kanunu kabul edilmiştir.²³⁰

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinin milletvekili adaylarını açıklamasından bir gün sonra, 24 Nisan 1950 tarihinde milletvekili adaylarını

²²⁹ Burçak, a.g.e., s. 194, 195.

²³⁰ a.g.e., s. 191.

açıklamıştır. Listede sekiz bağımsız aday yer alırken, sekiz kişi de iki yerden aday gösterilmiştir.²³¹

Demokrat Parti'nin milletvekili listesinde bağımsız aday olarak yer alan Ali Fuat Cebesoy, amaçlarının ve düşüncelerinin aynı olması nedeniyle artık bağımsız kalamayacağını söylemiş ve 29 Nisan 1949 tarihinde Demokrat Parti'ye girdiğini açıklamıştır.²³²

Liderlerin seçim meydanlarında yaptığı konuşmalardaki önemli konular aşağıda ele alınmıştır. Bu konulara genel hatlarıyla bakıldığında, Celal Bayar'ın seçim konuşmalarında, Seçim Kanunu, seçimlerin emniyeti, dış politika, Atatürk İnkılâpları ve ekonomi konuları üzerinde durduğu görülmektedir. Celal Bayar Seçim Kanununu yeterli gördüklerini ve memnun olduklarını, hâkim denetiminde yapılacak olmasının seçim emniyetini sağlayacağına inandığını söylemiştir. Celal Bayar dış politika konusunda, Türkiye'nin konumundan ve kendisinden istenen toprak taleplerinden dolayı Batı Dünyası içinde yer alması gerektiğini, bu yüzden Hükümetin dış politikasını desteklediklerini belirtmiştir. Celal Bayar Atatürk İnkılâplarını korumak konusunda da Hükümetle hemfikir olduklarını belirtmiş ve Demokrat Parti'nin Atatürk'ün inkılâbını tamamlamak iddiasında olduğunu söylemiştir. Ayrıca ülke ekonomisinin iflasla karşı karşıya olduğunu belirtmiş, bütçenin ülke koşullarıyla orantılı olmasını istemiştir.

İsmet İnönü seçim konuşmalarında, kendisi hakkında yapılan diktatör eleştirilerine cevap vermiştir. Demokrat Parti'nin Kongrede aldığı kararları eleştirerek, demokrasi idaresinin gelişimi için şiddet usullerinin terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet İnönü, Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesinin, seçimlere birkaç gün kalmasına rağmen yayınlanmamasını da eleştirmiştir.

Liderlerin ana hatlarıyla açıklanan konuşmalarının detayı aşağıda ele alınmıştır. Celal Bayar Bolu yolunda iken Göynük'te yaptığı açıklamada, geçmişin değerlendirmesini yaparak, dört seneden beri memlekette demokrasinin yerleşmesi için mücadele ettiklerini, mücadelenin zaman zaman şiddetlendiğini, zaman zaman ise dengeli yolu bulduğunu söylemiştir.²³³

---

²³¹ Cumhuriyet, 25 Nisan 1950, s. 1.

²³² Cumhuriyet, 30 Nisan 1950, s. 1.

²³³ Cumhuriyet, 29 Nisan 1950, s. 1, 3.

Celal Bayar Bolu'da yaptığı konuşmasında seçim emniyeti üzerinde durmuştur. Başbakanın İstanbul'daki konuşmasında, seçimlerin tam anlamıyla emniyet içinde yapılacağını, vatandaşların hiçbir şeyden çekinmeden sandık başına gideceğini söylediğini hatırlatarak, bunun kendilerinin özlediği bir tutum olduğunu açıklamıştır. Celal Bayar, yeni Seçim Kanununun çıktığını ve seçimi hâkimlerin idare edeceğini, bu yüzden kanun bakımından endişe taşımadıklarını, seçim sisteminin idaresinde önemli bir şikâyetlerinin olmadığını söylemiştir. Ancak Seçim Kanunu gereğince, idare heyetinin de seçimde görev alacağını, bütün olarak bir meslek grubunu itham etmeye hakları olmamakla birlikte, bazılarının zihniyet etkisiyle veya hoş görünmek kaygısıyla suiistimale müsait olabileceğini, dikkatlerinin bunun üzerinde olacağını belirtmiştir.²³⁴

Celal Bayar Kastamonu'da yaptığı konuşmasında da, Seçim Kanunu, dış politika ve mali durum konuları üzerinde durmuştur. Yeni kabul edilen Kanununun 1946 yılındaki Kanuna göre ileri olduğunu ve güven verdiğini, bu anlamda kötü tarafları eleştirmek kadar iyi tarafları söylemenin de kendileri için vazife olduğunu belirtmiştir. 1946 yılındaki hâkim zihniyetin yıkıldığını, artık baskı yapılmayacağını resmen açıkladığını ve bu vaadin doğru olmasını dilediklerini söylemiştir. Celal Bayar, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın, Atatürk inkılâbını korumak için iki partinin mutabık kaldıklarını söylediğini, bunun tamamıyla doğru olduğunu açıklamıştır.

Celal Bayar, Başbakanla mutabık oldukları diğer bir konunun da dış politika olduğunu söylemiştir. Savaşın bittiğini ancak barışın sağlanamayarak dünyanın Anglo-Saksonlar ve Sovyetler olarak ikiye ayrıldığını, Türkiye'nin, coğrafi konumu çok hassas olduğundan, bağımsız politika uygulayamayacağı ve geleceğini iki cepheden birine bağlaması gerektiğini belirtmiştir. Bir tarafın hürriyet ve demokrasi davası için çalışırken, diğer tarafın hürriyeti sınırladığını ve Türkiye'nin topraklarına göz diktiğini, Türkiye'nin bu yüzden demokrasi ve hürriyet davası güdenlerin yanında olması gerektiğini, Hükümet dış politikada doğru yolu bulduğu için onlarla beraber olduklarını açıklamıştır.

Celal Bayar, Hükümetin mali durumunun bozuk olduğunu ve bir iflas ile karşı karşıya bulunduğunu, Marshall planının kısmen de olsa yardıma koşmaması halinde, iflasın gerçekleşeceğini açıklamıştır. Taşıma su ile değirmenin

---

²³⁴ Cumhuriyet, 30 Nisan 1950, s. 1, 3.

dönmeyeceğini, iktisadi ve mali politikaların Türkiye'nin imkânlarına göre ayarlanması gerektiğini söylemiştir.²³⁵

Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde, “Mutabık mıyız” başlığı ile Celal Bayar'ın Hükümetle uzlaştığı konular üzerinde durmuştur. Celal Bayar'ın, dış politika ve Atatürk İnkılâplarının korunmasında Hükümetle aynı fikirde olmasını övmüştür. Bulunulan coğrafyada gereğince, hürriyet ve istiklal bekçiliğini yapan cephe içinde yer alınmasının partiler üstü bir konu olduğunu belirtmiştir. Atatürk İnkılâplarından özellikle laiklik üzerinde durarak, bu prensiple oynamanın tehlikeli olduğunu, beş yıl öncesine kadar sıkı sıkıya bağlı olunan yasaklara karşı, din alanında daha hoşgörülü olunması yönünde bazı görüşlerin belirlediğini, Atatürk'ün koyduğu yasakların vicdan hürriyetini kısıtlayıcı olmadığını, tersine vicdan hürriyetini korumayı amaçladığını söylemiştir.²³⁶

Celal Bayar Samsun'da 2 Mayıs 1950 tarihinde yaptığı konuşmasında, Demokrat Parti'nin Atatürk'ün inkılâbını tamamlamak iddiasıyla ortaya atılmış bir milli teşekkül olduğunu söylemiştir. İşçi hakları konusuna değinerek, işçinin İktidarın vesayeti altında bulunduğunu, oysa bütün medeni memleketlerde işçinin kendi geleceğini kendisinin eline aldığını belirtmiştir. Demokrat Parti'nin işçilere grev hakkını tanıyacağını, bu hakkın Türk işçisi tarafından kötüye kullanılmayacağına inandığını söylemiştir.

Celal Bayar, İktidarın 1946 seçimlerindeki zihniyetini değiştirerek, başka bir metodu açık ve kapalı olarak uygulandığını, bu metotla, İktidar Partisinin bir takım vaatlerde bulunarak vatandaşı kandırmakta olduğunu belirtmiştir. Başbakanın gerek kendisine gerekse halka, emniyetli bir seçim yapılacağı sözü verdiğini, ancak seçim cihazının yanında işleyen idare cihazında yapılan yanlışlıklara son verilmesini istemiştir.²³⁷

İsmet İnönü İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada, seçimlerin sonuçlarının ne olursa olsun kadere boyun eğmek gerektiğini söylemiştir. Memleketinin bir gün, “Senin zamanın geçti” dediğinde minnettar olacağını da ilave etmiştir.²³⁸

---

²³⁵ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²³⁶ Cumhuriyet, 2 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²³⁷ Cumhuriyet, 3 Mayıs 1950, s. 1, 4; Vatan, 3 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²³⁸ Vatan, 4 Mayıs 1950, s. 1.

Celal Bayar 6 Mayıs 1950 tarihinde Diyarbakır'da yaptığı konuşmasında, vatandaşlar arasında Doğulu Batılı ayrımı olmadığını vurgulamıştır. Diyarbakır'ın tarih ve kültür bakımından önemli olduğunu belirtmiş, ancak kültür bakımından geri kaldığını söylemiştir. Atatürk'ün son arzuları arasında Doğuda bir üniversitenin kurulması olduğunu, Demokrat Parti'nin Doğuda bir üniversite kurmak konusunda kararlı olduğunu açıklamıştır. Celal Bayar konuşmasında hayat pahalılığı üzerinde durarak, üretimin ve vatandaşın gelirin artmadığını, oysa Hükümetin sadece vergileri artırma yoluna gittiğini belirtmiştir. On senede on bir iktisat ve ticaret vekilinin değiştiğini, her vekilin kendi görüşüne göre hareket ettiğini, oysa bir hükümetin dayandığı partinin bir programının olması gerektiğini vurgulamıştır.²³⁹

Celal Bayar aynı gün Elazığ'da yaptığı konuşmada da benzer şekilde, vatani Doğu Batı diye ayırmadan bir bütün halinde kabul ettiklerini, Partisinin, Doğu illerinin kültür ve toprak reformu üzerinde önemle durduğunu söylemiştir. Celal Bayar, bazı aksaklıklarına rağmen Seçim Kanununun Demokrat Parti'nin eseri olduğunu belirtmiştir. Hâkimlerin vazifelerini hakkıyla yaptıklarını, İdare Amirlerinin ise adli teşkilatı kendilerine örnek almadıklarını ve bu durumun ülkeye zarar verdiğini söylemiştir. Geçmişe perde çekmeye hazır olduklarını, ancak gelecek için güvence istediklerini belirten Celal Bayar, vatandaşın istediği partiyi oylarıyla iktidara getirme kudretine sahip olmasını, aynı şekilde oylarıyla da iktidarı düşürebilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴⁰

Başbakan Şemsettin Günaltay yaptığı konuşmada Seçim Kanununa değinerek, yeni Seçim Kanununun halk idaresinin sağlam temelini oluşturduğunu söylemiştir. Şemsettin Günaltay konuşmasında, meçhul ve korkunç sondan bahsederek, seçmenlerin ağır sorumluluğunun olduğunu hatırlatmıştır.²⁴¹

İsmet İnönü 6 Mayıs 1950 tarihinde Çanakkale'nin Biga ilçesinde yaptığı konuşmada, Çanakkaleli Demokrat Partililerle görüşme imkânı bulamadığını, bunun kendi kabahati değil, Demokrat Parti'nin Kongrede aldığı kararların bir sonucu olduğunu söylemiştir. Kendisi hakkında yapılan diktatör eleştirilerine cevap vererek, seçim zamanında en az otuz yerde toplantılar yapılan diktatörlük ve seçim zamanında

---

²³⁹ Vatan, 7 Mayıs 1950, s. 1, 4.

²⁴⁰ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1950, s. 1, 3; Vatan, 7 Mayıs 1950, s. 1, 4.

²⁴¹ Cumhuriyet, 3 Mayıs 1950, s. 1.

diyar diyar dolaşarak kendisini seçmene beğendirmeye çalışan diktatörün görülüp görülmediğini sormuştur.²⁴²

İsmet İnönü, 7 Mayıs 1950 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmasında, demokrasi idaresinin gelişimi için şiddet usullerinin terk edilmesi gerektiğini belirtmiş, Demokrat Parti'nin Kongresinde alınan ve “düşmanlık kararı” olarak tanımladığı konuları eleştirmiştir. Demokrat Partili vatandaşların Cumhurbaşkanı ile resmi veya özel herhangi bir temasta bulunmamasının, Kongrede alınan karar gereğince olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü, yaşanan ekonomik sıkıntının katlanılmak zorunda olunan askeri harcamalar nedeniyle olduğunu, Celal Bayar'ın, askeri bütçenin indirilmesi yoluyla mali sıkıntıya çözüm bulmak düşüncesinde olup olmadığını açıklamasını istediğini söylemiştir.²⁴³

Celal Bayar 8 Mayıs 1950 tarihinde Adana'da yaptığı konuşmada Seçim Kanunu üzerinde durarak, Seçim Kanununun partiler üzerinde olacak şekilde, doğrudan doğruya milletin hâkimiyetini sağlaması için adli teminat istediklerini, isteklerinin tamamıyla Kanunda yer almamakla birlikte, seçim emniyetinin sağlandığını söylemiştir. Bütün istediklerinin, millet iradesi ile hükümetlerin iş başına gelmesinin, beğenilmediği takdirde gene millet iradesi ile çekilmesinin bir gelenek haline gelmesi olduğunu açıklamıştır. Zaman zaman bazı yerlerden şikâyetler almakla birlikte, bunların genel olmadığını, bu durumun İktidarda bir zihniyet değişikliğinin işareti olduğunu söylemiştir.²⁴⁴

İsmet İnönü aynı tarihte İzmit'te yaptığı konuşmada iç ve dış emniyet konusu üzerinde durmuştur. Seçim konuşmalarında dış politika üzerinde hiç durmadığını, uygulanan dış politikanın bütün vatandaşlar tarafından benimsendiğini görmekten memnun olduğunu söylemiştir. İç politika meselelerinde, yurtta dirlik ve düzenlik meselesinin, vatandaşların her siyasi hareketine hâkim olması ve bütün siyasi hareketlerin üzerinde emniyetle tutulması gerektiğini söylemiştir.²⁴⁵

Celal Bayar 10 Mayıs 1950 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmada, İsmet İnönü'nün Bursa konuşmasında kendisine soru sorduğunu ve cevabını beklediğini söylediğini, ne kadar kudret sahibi olsa da hiç kimseye cevap vermeye

---

²⁴² Cumhuriyet, 7 Mayıs 1950, s. 1, 3; Vatan, 7 Mayıs 1950, s. 1, 4.

²⁴³ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁴⁴ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950, s. 1, 3; Vatan, 9 Mayıs 1950, s. 1, 7.

²⁴⁵ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950, s. 1, 4.

mecburiyetinin olmadığını, kendilerine ancak Türk milletinin soru sorabileceğini ve kendilerinin de cevap vermeye mecbur olduğunu söylemiştir. Celal Bayar İsmet İnönü'nün, bütçenin askeri ihtiyaçlar için harcandığını söylendiğini, oysa maliyeci bir arkadaşı ile bütçede yaptığı incelemeye göre, asıl harcamanın sivil ihtiyaçlar için yapıldığını tespit ettiğini açıklamıştır. Bütçedeki artış oranının, sivil ihtiyaçlarda % 425 olmasına karşın askeri harcamalarda % 271 olduğunu belirtmiştir. 1950 yılı bütçe açığının borçlanmalar yoluyla değil, Marshall yardımı ile kapatıldığını ve bütçenin memleketin gücü ile orantılı olmadığını, taşıma su ile değirmenin dönmeceğini söylemiştir.²⁴⁶

İsmet İnönü aynı gün İstanbul'da yapılan mitingde, partiler arasındaki demokratik ilişkileri etkileyen sebeplerin aşılmaz olmadığını, şiddet usullerinin cesaretle engellenmesi durumunda, çok partili hayatta, büyük milli ihtiyaçlar ortaya çıktığı zaman elbirliği ile çalışmak imkânının bulunacağını söylemiştir. Mevcut şiddet kararlarının yakın bir tarihte kaldıracaklarına ya da kaldırmayı yetkili organlarına teklif edeceklerine dair Demokrat Parti'den bir söz alamadıklarını da ilave etmiştir.²⁴⁷

Seçim mitinglerindeki tartışma konularından birisinin de seçim beyannameleri üzerine olduğu görülmektedir. İsmet İnönü Ege seyahatinde bulunurken, 5 Mayıs 1950 tarihinde, Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesinin olmaması üzerinde durmuş, Celal Bayar'a rastladığı yerde Seçim Beyannamesini kendisinden isteyeceğini söylemiştir.²⁴⁸

Celal Bayar Malatya'da 7 Mayıs 1950 tarihinde yaptığı konuşmada, Demokrat Parti'nin Programının olmadığını söylendiğini, oysa bütün memleketin ihtiyaçlarına cevap veren uygulamalı bir programlarının olduğunu, milletin güveni ile iktidara geldiklerinde, programın fiili sonuçlarının görüleceğini açıklamıştır. Konuşmasında İsmet İnönü'ye cevap vererek, Partisinin Seçim Beyannamesinin yakında açıklanacağını, Cumhuriyet Halk Partisinin Seçim Beyannamesini incelediklerinde ise, eskiden beri tekrarlanan konular olduğunu gördüklerini söylemiştir.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Cumhuriyet, 10 Mayıs 1950, s. 1, 4; Vatan, 10 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁴⁷ Cumhuriyet, 10 Mayıs 1950, s. 1, 4; Vatan, 10 Mayıs 1950, s. 1, 6.

²⁴⁸ Vatan, 6 Mayıs 1950, s. 1.

²⁴⁹ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1950, s. 1, 3; Vatan, 3 Mayıs 1950, s. 1, 4.

İsmet İnönü 7 Mayıs 1950 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmada, Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesi bulunmadığından, Cumhuriyet Halk Partisinin eksikleri olarak nelerin görüldüğünü, memlekete yapıcı olarak ne fikirler getirildiğini, 7 Mayıs tarihine gelinmesine rağmen henüz öğrenemediklerini söylemiştir. Seçim öncesinde karşı fikirlerin tartışılması için üç gün süre kaldığı halde, memleketin geleceğinde sorumluluk iddia eden bir siyasi partinin kıymetli fikirlerini kamuoyundan bu kadar saklı tutulmasını anlamının güç olduğunu, tartışmak için halkı yeterli zamandan mahrum etmeye haklarının olmadığını söylemiştir.²⁵⁰

İsmet İnönü'nün 5 Mayıs 1950 tarihinde, Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesinin olmadığı yönündeki açıklamasından iki gün önce, yani 3 Mayıs 1950 tarihinde, Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesinin hazırlandığı ve birkaç gün sonra Ankara'ya gelecek olan Celal Bayar'ın programa son şeklini vereceği haberi basında yer almıştır.²⁵¹

Basında 8 Mayıs 1950 tarihinde yer alan başka bir haberde, seçim propagandalarının 11 Mayıs 1950 tarihinde sona erecek olması hatırlatılarak, Parti adına radyoda yapılan konuşmaların derli toplu hale getirilerek Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesi adı altında yayınlanacağı bilgisi görülmüştür.²⁵²

Bu gelişmelerden sonra Demokrat Parti'nin Seçim Beyannamesi, 8 Mayıs 1950 tarihinde yayınlanmış, yayınlandığı haberi 9 Mayıs 1950 tarihinde basında yer almıştır.²⁵³ Beyanname incelendiğinde iki konunun dikkat çektiği görülmektedir. Bunlar: İktidar değişikliğinde memlekette maddi ve ruhi hiçbir değişikliğe meydan verilmeyeceği; Anayasada, vatandaşın hak ve hürriyetleri ile devlet düzenini teminat altına alacak esaslı değişikliklerin yapılacağı konularından oluşmuştur.²⁵⁴

Seçimlerin tam bir sükûn içinde geçtiği ve seçime katılım oranının tahminlerin üzerinde gerçekleşerek, % 80'i aştığı haberleri 15 Mayıs 1950 tarihli basında yer almıştır. Celal Bayar aynı gün yaptığı açıklamasında, seçimlerle ilgili hiçbir şikâyet almadıklarını söylemiştir. Gazetecilerin sorusu üzerine, en öncelikli

---

²⁵⁰ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵¹ Vatan, 3 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵² Cumhuriyet, 8 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵³ Vatan, 9 Mayıs 1950, s. 1; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵⁴ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1950, s. 1.

konunun antidemokratik kanunların çıkarılmasını önleyecek bir sistemin kurulması olduğunu açıklamıştır.²⁵⁵

Ahmet Emin Yalman, seçim izlenimleri üzerine yazdığı makalesinde, sandık başında vatani görevini yerine getirmek üzere insanların huzurlu ve ağırbaşlı olarak sıraya girdiğini gördüğünü, bu manzaranın ne 1946'daki asabi ve huzursuz havaya, ne de ara seçimlerin alakasızlığına benzemediğini yazmıştır. Gördüklerinin ve memleketin diğer taraflarıyla ilgili olarak işittiklerinin kendisine verdiği izlenimin, 1950 seçimlerinin, hangi partinin ve kişilerin lehine sonuçlanırsa sonuçlansın, memleketin esas davayı kazandığı yönünde olduğunu belirtmiştir. Ahmet Emin Yalman izlenimleri sonucunda, Türkiye'de hak ve hürriyetin, istikrarlı bir milli hâkimiyet rejiminin temellerinin atılması gününün geldiğine inandığını açıklamıştır.²⁵⁶

14 Mayıs 1950 seçimlerine katılım oranı % 88.88 olarak gerçekleşmiştir. Seçim sonuçlarına göre, Demokrat Parti 396, Cumhuriyet Halk Partisi 68, Millet Partisi 1 ve bağımsızlar 7 milletvekili kazanmıştır.²⁵⁷

4.3.4. Demokrat Parti'nin İktidarı Devralması ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Cumhurbaşkanlığından yayınlanan bildiride, 15 Mayıs 1950 günü akşama doğru, seçim sonuçlarının Demokrat Parti'nin çoğunluğu kazanacağını göstermesi üzerine, Hükümetin çekilmek ve yerini çoğunluğu kazanan Partinin bakanlar kuruluna teslim etmek arzusunu gösterdiği, İsmet İnönü'nün Celal Bayar'ı çağırarak, Hükümetin çekileceği ve Demokrat Parti tarafından bir bakanlar kurulunun oluşturulmasının istendiği belirtilmiştir. Celal Bayar'ın 16 Mayıs'ta cevabını getirdiği, Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce Hükümeti oluşturmak için az zaman olduğu ve Meclis toplanıncaya kadar Hükümetin işbaşında bulunmasını istediği açıklanmıştır. İsmet İnönü'nün bunun üzerine Hükümetin çekilme arzusunu

²⁵⁵ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁵⁶ Vatan, 15 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁵⁷ Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 198, Ankara, 1-31 Mayıs 1950, s. 12.

kabul etmeyerek Meclis açılıncaya kadar göreve devam etmesini istediği bildirilmiştir.²⁵⁸

Celal Bayar da benzer olarak, İsmet İnönü'nün kendisini 16 Mayıs 1950 tarihinde Çankaya'ya davet ederek tebrik ettiğini ve kendisinin zaten milletvekili olması nedeniyle, hemen Hükümet kurma görevini vermeye hazır olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Kendisinin ise bu teklif karşısında, Meclisin toplanması için bir hafta süre olduğunu, bir hafta için yeni Hükümet kurmak yerine mevcut Hükümetin devam etmesini, Meclisin toplanması ile birlikte iktidarın ve Hükümetin devralınmasının uygun olacağını söylediğini, İsmet İnönü'nün de durumu hemen telefonla ilgililere bildirdiğini belirtmiştir.²⁵⁹

Celal Bayar, 15 Mayıs sabahında Demokrat Parti'nin büyük çoğunluğu kazandığının anlaşıldığını, iktidara geldiklerinde hangi hizmetlerin yapılacağını ve hangilerine öncelik verileceğini bildiğini, ancak kimin cumhurbaşkanı olacağı, hükümeti kimin kuracağı ve kimlerin hükümete gireceği konusunu daha önce düşünmediğini, bu nedenle yoğun bir çalışma içine girdiğini söylemiştir.²⁶⁰

Celal Bayar cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine yaptığı açıklamasında, Partide çeşitli fikirlerin bulunduğunu, cumhurbaşkanlığı için Ali Fuat Cebesoy'un, Halil Özyörük'in ve kendisinin adının geçtiğini, başbakanlık görevi için ise Fuat Köprülü'nün ve Adnan Menderes'in konuşulduğunu, Adnan Menderes'in de Fuat Köprülü'nün başbakanlığını destekleyerek, kendisini başbakan yardımcılığına hazırladığını belirtmiştir.²⁶¹

17 Mayıs 1950 tarihli Vatan gazetesinin manşetinde, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin kuvvetle muhtemel olduğu haberi görülmektedir.²⁶² Bu konuyla ilgili olarak Sıtkı Yırcalı, arkadaşlarıyla daha önce yaptıkları temaslarda, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar'ın, Meclis başkanlığına da Refik Koraltan'ın adaylığı üzerinde ittifak sağlandığını, başbakanlığa ise Adnan Menderes'in düşünüldüğünü açıklamıştır. 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanmasından sonra yapılan ilk Genel İdare Kurulu toplantısında, Meclis Başkanlık Divanı, cumhurbaşkanı ve başbakan adayları üzerine görüşmeler yapılmıştır. Sıtkı Yırcalı bu

²⁵⁸ a.g.e., s. 10; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1950, s. 1; Vatan, 17 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁵⁹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 104, 105.

²⁶⁰ a.g.e., s. 104.

²⁶¹ a.g.e., s. 107.

²⁶² Vatan, 17 Mayıs 1950, s. 1.

toplantıda, başbakan adayının sorulması üzerine Celal Bayar'ın, bir arkadaşın istekli olduğunu, fakat Adnan Menderes'in seçilmesinin zorunlu olduğunu söylediğini nakletmiştir.²⁶³

Sıtkı Yırcalı bu toplantıda, cumhurbaşkanı adayı olarak Celal Bayar'ın, Meclis başkanı adayı olarak Refik Koraltan'ın belirlendiğini, başbakan adayının ise, Meclis Grubunca cumhurbaşkanı ve Meclis başkanının belirlenmesinden sonra konuşulmasına karar verildiğini belirtmiştir. Meclis Grubu ilk toplantısında belirlenen adayları hemen ittifakla seçmiştir.

Celal Bayar cumhurbaşkanı adayı olarak seçildiğinden toplantı Fuat Köprülü'nün başkanlığında başlamıştı. Başbakanlık teklifi için birkaç kişinin söz alması üzerine, kenarda oturan Celal Bayar söz isteyerek, Anayasaya göre başbakanı seçmenin cumhurbaşkanının yetkisinde olduğunu belirterek, Millet Meclisi kendisini cumhurbaşkanı seçtiği takdirde, Adnan Menderes'i başbakanlığa getireceğini söylemiştir.²⁶⁴

Celal Bayar Demokrat Parti'nin ilk Meclis Grubu toplantısına kendisinin katılmadığını söylemiştir. Celal Bayar, bütün milletvekillerini tanıması nedeniyle, cumhurbaşkanlığı seçimi için kendisinin de aday gösterileceğini bildiği için, rahat görüşmelerine imkân tanımak amacıyla toplantıya katılmadığını, Meclis Grubunun yaptığı toplantıda kendisinin cumhurbaşkanı adayı olarak seçildiğini belirtmiştir. Celal Bayar cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin tamamen dışında kalması ile ilgili olarak yaptığı açıklamasında, hayatı boyunca hiçbir göreve talip olmadığını, ancak verilen hiçbir görevi de reddetmediğini açıklamıştır.²⁶⁵

Celal Yardımcı, Celal Bayar'ın bu açıklamasını destekleyecek şekilde, 1950 yılında Demokrat Parti'nin seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanması sonrasında, Meclisin arzusu ve kararı ile Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olduğunu, kendisinin ise cumhurbaşkanlığını istemediğini belirtmiştir.²⁶⁶

Celal Bayar hem İstanbul hem de Bursa'dan milletvekili seçildiğinden, cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde birisini tercih etmesi gerekmektedir. Celal Bayar

---

²⁶³ Yırcalı, **a.g.e.**, s. 229, 230.

²⁶⁴ Aynı Yer.

²⁶⁵ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 106, 107.

²⁶⁶ Celal Yardımcı, "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Celal Bayar", **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 206.

şahsen böyle bir tercih yapamadığından, noter huzurunda çekilen kura sonucunda İstanbul Milletvekili olarak kalmıştır.²⁶⁷

20 Mayıs 1950 tarihinde toplanan Demokrat Parti Meclis Grubunun, cumhurbaşkanlığı için Celal Bayar'ı aday gösterme kararı aldığı haberi basında yer almıştır.²⁶⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi 22 Mayıs 1950 tarihinde yaptığı toplantısında, Meclis Başkanlığına Refik Koraltan'ı seçerken, Celal Bayar'ı 387 oy ile Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. İsmet İnönü cumhurbaşkanlığı seçimde 66 oy almıştır.²⁶⁹

Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına seçildikten 10 dakika sonra ilk olarak basın mensuplarının tebriklerini kabul etmiş ve onların gene en yakın dostu olarak kalacağını, her zaman ve her yerde onlarla görüşmekten zevk duyacağını söylemiştir.²⁷⁰

Celal Bayar, Adnan Menderes'in kendisine bir ziyaret yaparak, Fuat Köprülü'nün başbakanlığa getirilmesini istediğini belirtmiştir. Celal Bayar bu isteğe karşı çıkararak, kendisinin başbakanlığa atanacağını söylediğini, Fuat Köprülü'nün tecrübeli ve değerli bir bilim adamı olduğunu, kabinede kendisine bir yer verilebileceğini, örneğin dışişleri bakanlığı için uygun olabileceğini, ancak buna kendisinin karar vereceğini söylediğini açıklamıştır. Celal Bayar ayrıca, Başbakanlık görevi ile birlikte Parti Genel Başkanlığı görevinin de kendisinde olması gerektiğini söylediğini belirtmiştir.²⁷¹

23 Mayıs 1950 tarihinde Celal Bayar'ın başkanlığında ilk Bakanlar Kurulu toplantısı yapılmıştır. Toplantıda, Hükümet Programı üzerine konuşulduğu, 29 Mayıs Mecliste görüşülecek Hükümet Programının önce Demokrat Parti Meclis Grubunda tartışılacağı, daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna verileceği bilgisi basında yer almıştır.²⁷²

Celal Bayar 23 Mayıs 1950 tarihinde İsmet İnönü'yü evinde ziyaret etmiş, bunun bir nezaket ziyareti olduğu haberi basında yer almıştır. İsmet İnönü aynı gün yayınladığı bildiride, cumhurbaşkanlığı süresinin bittiğini ve Cumhuriyet Halk

---

²⁶⁷ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950, s. 4.

²⁶⁸ Vatan, 21 Mayıs 1950, s. 1, 6; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950, s. 1.

²⁶⁹ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950, s. 1; Vatan, 17 Mayıs 1950, s. 1, 4.

²⁷⁰ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1950, s. 1, 4.

²⁷¹ Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 103, 104.

²⁷² Cumhuriyet, 24 Mayıs 1950, s. 1; Vatan, 24 Mayıs 1950, s. 1.

Partisinin Başkanlığına fiili olarak başladığını duyurmuştur. Bildiride, artık görevlerinin iktidarı denetlemek olduğu belirtilerek, memlekette birlik ve düzenin sağlanmasının, vatanın bütünlüğünün korunmasının partiler ve siyaset üstü olduğu vurgulanmıştır.²⁷³

İsmet İnönü'nün son dönemde göstermiş olduğu tavrın Demokrat Partililerce övgüyle karşılandığı görülmektedir. Örneğin, Mümtaz Faik Fenik 23 Mayıs 1950 tarihinde Zafer gazetesindeki yazısında, İsmet İnönü'yü överek, memlekete yaptığı büyük hizmetlerin unutulmayacağını, harpte nasıl düşmanı yenip zafere ulaşmışsa, milli iradenin tam olarak sağlanması sonucu siyasette yenilince, durumu olduğu gibi kabul ederek gene bir şeref kazandığını ve millete karşı görevini yapan bir devlet adamı rahatlığı ile işbaşından ayrıldığını belirtmiştir.

Mümtaz Faik Fenik bu yazısında ayrıca, seçim sonuçlarını bir inkılâp olarak görmüş ve bunun başarısının Celal Bayar'a ait olduğunu belirtmiştir. Celal Bayar'ın arkadaşları ile birlikte beş yıllık mücadele sonucunda, memlekette son ve kati sözün millette olduğunu İktidara kabul ettirdiklerini, bunun da inkılâpların en büyüğü olduğunu yazmıştır. Yürütülen davanın Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi olmadığını, bir demokrasi inkılâbının zaferi olduğunu vurgulamıştır. Bu duruma ulaşmayı sağlayan etkenlerin başında, Celal Bayar'ın kuvvetli azim ve imanı, mücadelecisi ve teşkilatçisi ruhu, memlekete hizmet etme arzusu olduğunu söylemiştir. Celal Bayar'ın, demokratik bir idarede, bir cumhurbaşkanının çalışma şekli ve hayatı hakkında ilk güzel örneğini verdiğini, memleketin, onun iktisadi sahadaki geniş bilgisinden ve tecrübesinden yararlanacağını belirtmiştir.²⁷⁴

Yapılan yorumlarda, Demokrat Parti'nin başında Celal Bayar gibi bir devlet adamı ve usta bir politikacı olmasaydı, Türk demokrasisinin bir macera ile sonuçlanmasının mümkün olduğu, 12 Temmuz Beyannamesinin İsmet İnönü'nün hizmet ve şeref hanesine yazıldığı gibi, Demokrat Parti'yi, parçalamak pahasına, iktidara götürmek başarısının Celal Bayar'ın şeref hanesine yazılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁵

Mükerrem Sarol, tek parti dönemi alışkanlıklarının bütün ağırlığı ile hüküm sürdüğü, çeşitli siyasi baskıların ve çekişmelerin memleket havasını nefes alınamaz

²⁷³ Cumhuriyet, 24 Mayıs 1950, s. 1, 3.

²⁷⁴ Ayın Tarihi, Sayı: 198, a.g.d., s. 109, 110.

²⁷⁵ İsmet Bozdağ, "Cumhuriyetle Birlikte Celal Bayar", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 157, 1986, s. 8.

hale getirdiği bunalımlı devrelerde, Demokrat Parti'nin başında, Celal Bayar gibi soğukkanlı, yüreği vatan ve Atatürk sevgisi ile dolu bir lider bulunmasaydı, Demokrat Parti'yi muhafaza etmenin, ya da iktidara getirmenin belki de mümkün olamayacağını belirtmiştir.²⁷⁶

Demokrat Parti mensuplarının ve taraftarlarının, seçim zaferini bir inkılâp gibi değerlendikleri ve Demokrat Parti'yi iktidara taşıma başarisını Celal Bayar'a yúkladıkları görúlmektedir.

Celal Bayar'ın ise, bu başarıların nedenlerini farklı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Celal Bayar, memlekette milli hâkimiyetin tam manası ile gerçekleşmesinin, her şeyden önce milletin son beş yılda büyük bir anlayış ve fedakârlık ile yaptığı mücadelenin sonucu olduğunu söylemiştir. Ancak Celal Bayar süreci bir buçuk asır öncesine kadar götürülerek, Mithat Paşa'nın, Namık Kemal'in, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinin de bunda payı olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁷

Celal Bayar'ın yaptığı bu değerlendirmesinden, başarının nedenini kişiselleştirmekten kaçındığı görúlmektedir. Celal Bayar başarının nedenini, bir buçuk asırdan beri yaşanılan gelişmelere bağlamış, ancak asıl olarak son beş yıl içinde Türk milletinin göstermiş olduğu mücadelesinin sonucu olduğunu kabul etmiştir.

---

²⁷⁶ Múkerrem Sarol, "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Bayar Çizgisi" **Tercüman**, İstanbul, 1982, s. 162.

²⁷⁷ Vatan, 26 Mayıs 1950, s. 1, 4.

SONUÇ

Celal Bayar üzerine yapılan çalışmalarda objektif olmayan yargıların fazla sayıda bulunduğu tespit edilmiştir. Celal Bayar'ın, taraftarlarınca abartılı olarak övülürken, karşıtları tarafından da abartılı olarak yerildiği görülmektedir. Örneğin taraftarlarınca, kooperatifçiliğin ilk kez onun tarafından İzmir'de uygulandığı, yada Osmanlı Meclisi Mebusanda işgallere karşı ve hükümetin tutumuna karşı eleştirilerin ilk kez onun tarafından dile getirdiği söylenmiştir. Yapılan incelemede ise, Celal Bayar'ın kooperatifçilik uygulamasının ve sözlerinin ilk olmadığı görülmüştür.

Celal Bayar'ın Lozan Konferansında yerine getirdiği görevler ile ilgili değişik anlatımların yapıldığı da görülmüştür. Lozan Konferansına iktisat müşaviri olarak katılan Celal Bayar'ın, dış borçların altın ile ödenmesinin karara bağlandığını öğrendikten sonra, İsmet İnönü'ye altın ile borç ödeme konusunun çok ağır olacağı yönünde ikazda bulunduğu, bunun sonucunda borçların altın olarak ödenmesinin kabul edilmediği ifade edilmiştir. Oysa Lozan Konferansı tutanakları incelendiğinde, bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, Lozan Konferansında Celal Bayar'ın, Yunanistan'ın elinde bulunacak Adaların her zaman sorun çıkarmaya aday olacağını İsmet İnönü'ye söylediği, ancak İsmet İnönü'nün Adaları almak istemediği şeklinde iddiada bulunulmuştur. Oysa, İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin karasularındaki adalar ile Bozcaada ve İmroz'un Türkiye'ye ait olması gerektiğini söylediği, diğer büyük adaların ise, tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlık olmasını istediği görülmektedir.

Celal Bayar'ın karşıtlarınca abartılı olarak yerilmesine, şeker sanayisi ile ilgili iddialardan örnek vermek mümkündür. Celal Bayar'ın iktisat vekilliği döneminde, şeker satış fiyatlarının, düşük kapasite ile çalışan yerli fabrikaların yüksek maliyetine göre hesaplandığı, bu maliyetin çok altında ithal edilen şeker üzerinden, özel şirketlerin haksız kazanç sağladığı iddia edilmiştir. Oysa kanunla yapılan düzenlemeyle, senelik üretim miktarı ile ithal edilecek şeker miktarının hükümetçe belirlendiği, ithal şekerden elde edilen gelirin hazineye bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Celal Bayar'ın siyasi hayatının İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Katib-i Mesullüğü ile başladığı görülmektedir. Celal Bayar'ın bu dönemde, İttihat ve

Terakki Fırkasının politikalarına, özellikle “Milli İktisat” politikasına paralel olarak başarılı çalışmalar yaptığı, Türklere iktisadi alanda yer açma gayreti içinde olduğu anlaşılmaktadır. Balkan Savaşı sonrasında, Ege Bölgesinden Yunanistan’a yapılan Rum göçünün sorunsuz olarak gerçekleşmesinde de önemli rol oynamıştır.

Celal Bayar iktisat vekili olduktan sonra devletçilik uygulamalarında değişikliğe gidilmiştir. Devletçilik, dünyadaki ekonomik sistemlerden bazı uygulamalar almakla birlikte, Türkiye’nin koşullarına uygun ve Türkiye’ye özgü bir sistem olmuştur. Devletçilik anlayışı Sümerbank modeli ile ortaya konulmuş, sanayileşme sürecinde özel sektörle uzlaşan devletçi bir politika uygulanmıştır.

Celal Bayar’ın İktisat Vekilliği Döneminde özel sektöre karşı tavrı incelendiğinde, tekstil alanında özel sektörün yaklaşımını eleştirdiği, şeker sanayisi ve madencilikte devletçiliği zorunlu gördüğü anlaşılmaktadır. Bu uygulamaları, özel sektöre karşı olduğu anlamına gelmemektedir. Özel sektörü yetersiz gördüğünden, ihtiyaç duyulan ilerlemenin özel teşebbüsten beklenemeyeceği sonucuna vardığından, bazen de kamu yararının korunmasını esas aldığından, bazı sektörlerde devlet girişiminin gerekliliğine inanmıştır.

Celal Bayar’ın İsmet İnönü’nün yerine başvekilliğe atanma nedeninin nasıl algılandığı incelendiğinde, Atatürk’ün, başlangıçta memleketin şartları nedeniyle İsmet İnönü’yü başvekil yaptığı, ancak şartların değişmesiyle birlikte, yeni şartların üstesinden gelebilecek olan Celal Bayar’ı başvekil olarak tercih ettiği görüşünün, ortak bir kanı olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu kanıya göre Atatürk ekonomi alanında atılım yapmak istemiş ve bunun için Celal Bayar’ı başvekilliğe atamıştır.

1932 ile 1937 yılları arasında ekonominin yönetimi Celal Bayar’da olmuş ve iyi sonuçlar elde edildiği iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir. Atatürk’ün Celal Bayar’ı, zaten Celal Bayar’ın yönetiminde olan ekonomiyi yönetmek için, başvekil yaptığı yorumları kanımızca uygun değildir. Celal Bayar’ın başvekil olması, Atatürk ile İsmet İnönü arasında, Hatay Meselesi, Nyon Konferansı ve Orman Çiftliği konularındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanmıştır.

Atatürk bu sorunların bir değerlendirme farklılığından kaynaklanan geçici sorunlardan değil, uygulanmak istenen politikaların farklılığından kaynaklandığını ve bu farklılığın da kalıcı olduğunu görmüştür. Atatürk bu yüzden, öncelik verdiği alan olan, iktisadi alanda başarılı bulunduğu Celal Bayar’ın başvekilliğini tercih etmiştir.

Celal Bayar'ın Başvekillik Dönemi incelendiğinde, bu dönemde Mecliste, Hükümette ve Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminde önemli bir değişikliğe gidilmediği, uygulanmakta olan politikalara mevcut yöneticilerle devam edildiği görülmektedir. Mevcut politikaların ve yöneticilerin devam ettirilmesi anlayışının tek istisnasını, Şubat 1937'de kurulan Siyasi Müsteşarlık Teşkilatının, Celal Bayar'ın Başvekil olmasından yaklaşık bir ay sonra kaldırılması oluşturmuştur.

Dönemin tanıklarının da belirttiği gibi, siyasi müsteşarlığı benimsemeyen Atatürk, İsmet İnönü'nün Başvekilliği Döneminde değil de, Celal Bayar'ın Başvekilliği Döneminde, Siyasi Müsteşarlığın kaldırılmasını istemiştir. Atatürk'ün bu şekilde davranmasında, uygulama sonuçlarını görmek isteği bulunmakla birlikte, yönetimde sorunlar yaşadığı İsmet İnönü ile yeni bir sorun çıkarmak istememesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Atatürk ile İsmet İnönü arasında Siyasi Müsteşarlık nedeniyle bir tartışma yaşanmamıştır. Bununla birlikte, uzun yıllar beraberce devlet görevinde bulunduktan sonra, yönetim anlayışlarında ortaya çıkan farklılıkları göstermesi bakımından Siyasi Müsteşarlık önemli bir gösterge oluşturmuştur. İsmet İnönü Siyasi Müsteşarlığın, yenilik getireceğini ve verimli olacağını savunurken, Atatürk Siyasi Müsteşarlığın hükümet içinde zafiyet doğuracağını düşünmüş ve "rejimin istiklali" için kaldırılmasını istemiştir.

Celal Bayar'ın Başvekilliği Döneminde, Atatürk'ün dış politika konularında ve özellikle Hatay sorununun çözüm sürecinde, iç politikada ise ordu komutanlarının ve valilerin tayininde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Celal Bayar'ın bu sınırlamalar dışında, ekonomi politikası başta olmak üzere, diğer alanlardaki politikaları yürüttüğü, ancak önemli kararlar öncesinde Atatürk ile koordine bulunduğu görülmektedir.

İsmet İnönü'nün, muhtemel cumhurbaşkanı adayları olan Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Fevzi Çakmak'a karşı kullandığı suçlayıcı tavır dikkat çekicidir. İsmet İnönü'nün ifadelerinden, cumhurbaşkanlığını kendisi için doğal bir hak olarak gördüğü, diğer adayların girişimlerini, kendi hakkına karşı bir tecavüz olarak algıladığı anlaşılmaktadır.

İsmet İnönü tarafından şekillendirilmiş olan Meclisin, cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü'yü desteklemesi doğal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Celal

Bayar, Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı dönemde, seçimler yolu ile Meclisi yenileme yoluna gitmeyerek, İsmet İnönü'nün seçilme ortamını korumuştur. Celal Bayar, rejimin devamı için, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesini istemiştir.

İsmet İnönü'nün Celal Bayar'a başvekillik görevini verme konusunda kararsızlık yaşadığı görülmektedir. Ancak, yeni bir hükümet kurmayı sakıncalı görerek Celal Bayar'ı başvekilliğe atamış, böylece rejimin devam ettiğini göstermek istemiştir.

İsmet İnönü böyle düşünmekle birlikte, yeni hükümetinin kuruluşuna müdahale etmiş, Tefik Rüştü Aras'ı ve Şükrü Kaya'yı hükümet dışı bırakmıştır. Daha sonra başvekilliğe getireceği Refik Saydam'ı Dâhiliye Vekilliğine, Şükrü Saraçoğlu'nu Hariciye Vekilliğine getirerek Hükümette etkili olmayı amaçlamıştır. Bu nedenle Celal Bayar'ın İkinci Başvekillik Dönemini, icraat döneminden çok bir geçiş dönemi olmuştur.

İsmet İnönü'nün Başvekilliği Döneminde olan ve daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna ve kamuoyuna gerekli bilgi verilen uluslar arası uçak kaçakçılığı iddialarının, yaşandığı dönemde üzerinde durulmazken, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde tekrar gündeme getirilmesinin maksatlı olduğu ve Celal Bayar Hükümetini gözden düşürmek amacını taşıdığı değerlendirilmektedir.

Refik Saydam Başvekil olduktan iki gün sonra Celal Bayar'ın Başvekillikten istifasına neden olan olayları “âdi zabıta ve adliye vakaları” olarak tanımlaması bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Celal Bayar Hükümetinde Dâhiliye Vekili olarak görev yapan Refik Saydam, iddiaların basında yer aldığı günlerde buna benzer bir açıklamada bulunmamıştı.

İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ı işbaşından uzaklaştırmasının tek nedeni olarak gösterdiği ekonomi politikası üzerinde durulacak olursa, Celal Bayar'ın iktisat vekili olması ile devletçilik politikasının “Beş Yıllık Sanayi Program”ları şeklinde uygulamaya konulduğu görülmektedir. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı”nın gerek hazırlık ve gerekse uygulama aşamalarında, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı”nın ise planlanmasında işbaşında bulunan İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın ekonomi programını beğenmemesi kabul edilebilir bir durum olarak görülmemektedir. 1933-1939 yılları arasında Türkiye’de ortalama % 7.9'luk büyüme oranının sağlanması, Celal Bayar döneminin başarısını göstermektedir.

Celal Bayar'ın istifa ettirilmesinin gerçek nedeninin ekonomi politikaları değil, İsmet İnönü'nün kendi döneminde kendi ekibiyle birlikte çalışmak istemesi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gerçekleştirilmesi, basın kullanılarak Celal Bayar döneminin sorgulanması ve yıpratılması şeklinde uygulanmıştır.

İsmet İnönü, Atatürk döneminde yönetime getirilmeyen ve muhalif olarak kalan Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın gibi kişiler ile birlikte Ali Fethi Okyar'ı yönetime getirmesine paralel olarak, Atatürk döneminin değişmez yöneticileri olan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'yı, Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp'ı ve Başvekil Celal Bayar'ı işbaşından uzaklaştırmış, bu mevkilere kendisinin çalışmak istediği kişileri getirmiştir. Bu kişilerin değiştirilmesi, aynı zamanda Atatürk döneminin yönetim anlayışının da değiştiği ve İsmet İnönü döneminin başladığı anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde iç ve dış etkilerden hangisinin daha etkili olduğu yönünde çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür. Kanımızca, iç ve dış etkiler ortamı hazırlamış olmakla birlikte, belirleyici olan, İsmet İnönü'nün ortaya çıkan durumu kavraması ve aksi yöndeki baskıları dikkate almadan çok partili hayata geçiş sürecini hızlandırmasıdır.

Celal Bayar'ın muhalefet partisi kurması ve bu partinin başında bulunması için genel bir isteğin dile getirildiği görülmektedir. Bu isteğin, Celal Bayar'ın eski bir başvekil olarak devlet tecrübesinin bulunmasından ve rejime bağlılığının bilinmesinden kaynaklandığı gibi, İsmet İnönü'nün karşısına çıkacak ve mücadele edebilecek tek kişi olarak görülmesinden de kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olmasına rağmen, partiler arası ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde, 12 Temmuz 1947 tarihli beyannamesiyle, partiler arası sorunlarda, partiler üstü bir konumda bulunarak, tarafsız bir hakem rolünü üstlenmiş ve bu konum partiler tarafından da benimsenmiştir.

Celal Bayar, Demokrat Parti'nin parçalanmasına neden olsa da, Parti içindeki bir grubun, şiddet usulleri uygulanması yönündeki isteklerini kabul etmeyerek, yasal zeminde muhalefet yapılmasını sağlamıştır. Celal Bayar'ın bu tutumunun, Türk demokrasi tarihinde üçüncü kez denenen çok partili hayatın başarıya ulaşmasında çok önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Celal Bayar'ın Cumhuriyet Dönemi siyasi hayatı bir bütün olarak ele alındığında, İsmet İnönü ile yolunun çakıştığı bazen de çatıştığı görülmektedir. Atatürk Döneminde, Celal Bayar'ın icraatları Atatürk tarafından benimsenmiş, başarılarından dolayı tercih edilmiş ve hep bir üst görevlere getirilmiştir. Sonuçta İsmet İnönü'nün yerine başvekil olmuştur. Ancak Atatürk'ün ölümü sonrasında başvekillikten ayrılmak zorunda kalmıştır.

Celal Bayar İkinci Dünya Savaşı sonrasında inisiyatif olarak siyasi hayatına kendisi yön vermiştir. Çok partili hayatta, kendi liderliğinde muhalefeti toplamayı başarmış ve İsmet İnönü ile siyasi mücadele içine girmiştir. Bu mücadele sonrasında başarılı olarak iktidarı İsmet İnönü'den devralmıştır. Böylece, geçmişte Atatürk'ten aldığı desteğin yerine artık halkın desteğini koymayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşivler:

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi
TBMM Arşivi
T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi
T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

2. Resmi Yayınlar:

Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
TBMM Zabıt Cerideleri
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları
TBMM Tutanak Dergileri

3. Gazete ve Dergiler:

a. Gazeteler:

Akşam
Cumhuriyet
Dünya
Hakimiyet-i Milliye
Kurun
Hürriyet
Milliyet
Ulus
Vatan

b. Dergiler:

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Ayın Tarihi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Maya
Meydan
Parlamento
Popüler Tarih
Silahlı Kuvvetler Dergisi
Toplumsal Tarih
Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi
Türk Edebiyatı

4. Kitaplar:

Afet, İnan (Haz. Arı İnan); **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Afetinan, A.; **Ellinci Yılında Tarihten Geleceğe**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1973.

Ağaoğlu, Samet; **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Ağaoğlu, Samet (Haz. Cemil Koçak); **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Aghatabay, Cahide Zengin; **Mübadelenin Zorunlu Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

Ahmad, Feroz; **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

Aker, M. Şefik (Haz. Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz); **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1919)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Akşin, A. Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Akşin, Sina; **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998.

Akyüz, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975.

Albayrak, Mustafa; **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Aras, Tevfik Rüştü; **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Arı, Kemal; **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Armaoğlu Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

_____ ; **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

Arslan, İsmet (Haz.); **Çerkez Ethem Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-1 T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. kurultayında (1919-1938)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1945.

_____; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-3 (1918-1937)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954.

_____; **Nutuk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

Atay, Falih Rıfkı; **Babamız Atatürk, Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi**, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.

_____; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

Avcıoğlu, Doğan; **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 3. Kitap**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.

_____; **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın-1**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam-1**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

_____; **İkinci Adam-2**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

_____; **İkinci Adam-3**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

_____; **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Aysan, Mustafa; **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

_____; **Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa, 1997.

Baban, Cihat; **Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1933-1937) II**, Büyük İstanbul Derneği, İstanbul, 1974.

_____; **Yayımlanmamış Belgelerle Atatürk**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1981.

Barlas, Mehmet; **Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Başar, Ahmet Hamdi (Haz. Murat Koraltürk); **Ahmet Hamdi Başar'ın Notları-1 "Gazi Bana Çok Kızmış"**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Bayar, Celal; **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-1**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-2**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-3**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-5**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-6**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-7**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş-8**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayar, Celal (Der. İsmet Bozdağ); **Atatürk Gibi Düşünmek**, Truva Yayınları, İstanbul, 1998.

_____ ; **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman, İstanbul, 1986.

Bayar, Celal (Sad. Nejat Bayramoğlu); **Şark Raporu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

Berber, Engin (Çev. ve Haz.); **İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü**, Akademi Kitapevi, İzmir, 1998.

Bilgehan, Gülsün; **Mevhibe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.

Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

_____ ; **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006.

Bozdağ, İsmet; **Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1972.

_____ ; **Celal Bayar; Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul, 1986.

_____ ; **Atatürk'ün Fikir Sofrası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2002.

_____ ; **Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

Bozok, Salih, C. S. Bozok; **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

Bozok, Salih (Haz. Can Dünder); **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Burçak, Salim Rıfkı; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, Olgaç Yayınevi, Künyesiz, 1979.

Cebesoy, Ali Fuat; **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1981.

_____ ; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Cem, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.

Çağlayangil, İhsan Sabri (Haz. Tanju Cılızoğlu); **Kader Bizi Una Değil, Üne İtti Çağlayangil'in Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Çarıklı, Hacim Muhittin; **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Künyesiz, 1967.

Çarıklı, Turgut (Haz. Y. Hakan Erdem); **Babam Hacim Muhittin Çarıklı Bir Kuvayı Milliyecinin Yaşam Öyküsü**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Çoker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönem 1919-1923 1. Cilt**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Dünder, Can; **Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü**, Milliyet Yayınevi, İstanbul, 1994.

Efe, Ahmet; **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

Erdal, İbrahim; **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Erim, Nihat (Haz. Ahmet Demirel); **Günlükler-1 (1925-1979)**, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 2005.

Eroğul, Cem; **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Goloğlu, Mahmut; **Tek Partili Cumhuriyet-2 (1931-1938)**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.

Gökçen, Sabiha (Der. Oktay Verel); **Atatürk'le Bir Ömür**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar; **1919–1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası (Olaylarla Türk Dış Politikası)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1993.

_____; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1918-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Gürsoy, Nilüfer; **Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Gündüz, Asım (Haz. İhsan Ilgar); **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

İğdemir, Uluğ; **Yılların İçinden Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İlgüral, Mücteba; **Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999.

İnönü Erdal; **Anılar ve Düşünceler-1**, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996.

_____; **Anılar ve Düşünceler-2**, İdea İletişim Hizmetleri, İstanbul, 1996.

İnönü, İsmet (Haz. Sabahattin Selek); **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

İnönü İsmet (Haz. Ahmet Demirel); **Defterler-1 (1919-1973)**, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul, 2001.

İpekçi, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Kal, Nazmi; **Atatürk ile Yaşayanlar-Celal Bayar (Anılar)**, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Künyesiz, Tarihsiz.

Karaca, Taha Niyazi; **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Karakuş, Erdoğan; **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Karpat, H. Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Keyder, Kemal; **75 Yılda Paranın Serüveni “İş Bankası Nasıl Kuruldu”**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Kılıç, Ali; **Atatürk'ün Son Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____; **Atatürk'ün Hususiyetleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kılıç Altemur; **Kılıçtan Kılıç'a Bir Dönemin Tanıklığı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005.

Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Kocabaşoğlu, Uygur (Der.); **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Kocatürk, Utkan; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Koçak, Cemil; **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

_____; **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Kuruç, Bilsay; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2. Cilt (1933-1935)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993.

_____; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Kutay, Cemal; **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982.

_____; **Celal Bayar: Bir Türk'ün Biyografisi**, Kemal Onan Basımevi, Künyesiz, Tarihsiz.

Mango, Andrew (Çev. Füsün Doruker); **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.

Mazıcı, Nurşen; **Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, Der Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

Meray, Seha L.; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt:1, Kitap:1**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt:1, Kitap:2**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt:3**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler İkinci Takım, Cilt:1, Kitap:1**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler İkinci Takım, Cilt:1, Kitap:2**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Moralı, Nail; **Mütarekede İzmir Olayları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Okyar, Osman, M. Seyitdanlıoğlu; **Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Oran, Baskın (Editör); **Türk Dış Politikası Cilt:1 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Öktem, Haydar Rüştü (Haz. Zeki Arıkan); **Mütareke ve İşgal Anıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Özalp, Kazım; **Milli Mücadele-1 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Özalp, Kazım, Teoman Özalp; **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz, 1998.

Özalp, Teoman; **Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2006.

Özdemir, Hikmet; **Atatürk ve İngiltere "Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi"**, Künyesiz, Tarihsiz.

Öztoprak, İzzet; **Atatürk Orman Çiftliği Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

_____; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Saner, Nejat; **Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)**, Milliyet Yayınları, Künyesiz, 1975.

Saray, Mehmet; **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Sarihan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

_____ ; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü-IV**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

Sevgen, Nazmi (Top. ve Haz.); **Celal Bayar Diyor ki 1920-1950 Nutuk-Hitabe-Beyanat-Hasbıhal**, Künyesiz, İstanbul, 1951.

Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Soydan, Mahmut (Haz. Nejdet Bilgi); **Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Soysal, İlhami; **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1985.

Sökmen, Tayfur; **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Sökmenşür, Cevat; **Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım**, Karınca Matbaacılık ve Tic. Koll. Şti, İzmir, Tarihsiz.

Şahingiray, Özel; **Atatürk'ün Nöbet Defteri**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1955.

Tekeli İlhan, Suat İlkin; **Cumhuriyetin Harcı-2 Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ ; **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1982.

Tezel, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Toker, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Toprak Zafer; **İttihad – Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Tosun, Ramazan; **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Türk-Rum Nüfus Mübadelesi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2002.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1944.

_____; **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Arba Yayınları, İstanbul, 1994.

Tural, Mehmet Akif; **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Turan, Mustafa; **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Turgut, Hulusi (Der.); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk İstiklal Harbi VII nci Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1975.

Uran, Hilmi; **Hatıralarım**, Künyesiz, Ankara, 1959.

Us, Asım; **1930-1950 Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.

Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

Ülken, Yüksel; **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Ünal, Muhittin (Haz.); **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1994.

Ünaydın, Ruşen Eşref; **Atatürk, Dil ve Tarih Kurumları Hatıralar VII**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954.

Yalçın, E. Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınları, Ankara, 2000.

Yalman, Ahmet Emin (Haz. Erol Şadi Erdinç); **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 1997.

Yavuz, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Yerasimos, Stefanos; **Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Milli Mücadele”ye**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

Yiğit, Nuyan; **Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2004.

Zürcher, Eric Jan (Düz. Sait Kızıllırmak); **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

5. Makaleler:

Akçora, Ergüenez; “*Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri (Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara, 2002.

Akşit, Baha; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Baban, Cihad; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan-Bayar'ın Mazhariyeti*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Bayar, Celal; “*Atatürk ne Sosyalistti ne de Liberal*”, **Meydan** Sayı: 16, İstanbul, 1965.

_____; “*Milli Mücadele Yılları*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı:156, 1986.

_____; “*Celal Bayar'dan Bir Hatıra: Mustafa Kemal*”, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı: 256, 2008.

_____; “*Cumhuriyetimizin Karşılaştığı İlk Meseleler: Türk Milli Ekonomisine Giriş*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 20, İstanbul, Ekim 1986.

_____; “*Milli Ekonominin Kuruluşu VIII inci Artırım ve Yerli Mallar Haftası (1937)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 22, İstanbul, Aralık 1986.

Bozdağ, İsmet; “*Cumhuriyetten Önce Celal Bayar*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı:156, 1986.

_____; “*Cumhuriyetle Birlikte Celal Bayar*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı:157, 1986.

Çapa, Mesut; “*İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:VII, Sayı: 21, Ankara, Temmuz 1991.

Çokum, Sevinç; “*Umurbey'de Bir Gün*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı:156, 1986.

Çukurova, Bülent; “*Celal Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 20, 1991.

Gökay, Fahreddin Kerim; “100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Tarihinin Ünlü Devlet Adamı Sayın Celal Bayar”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Gürsoy Bilge; “*Büyük Babam Celal Bayar*”, **Maya**, Yıl:4, Sayı:43, Mayıs1983.

Gürsoy, Nilüfer; “*Milli Mücadele ve Bayar*”, **Parlamento**, Sayı: 80, Ankara. 1991.
Herbert, Melzig; “*Atatürk*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:44-45-46, İstanbul, 1988.

_____ ; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan-Celal Bayar'ı Hatırlarken*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

İnönü, Erdal; “*Erdal İnönü ile bir Söyleşi*”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 376, Ankara, Nisan 2003.

Kocatürk, Utkan; “*Ölümünün 3. Yılında Çeşitli Yönleriyle Celal Bayar*”, **Parlamento**, Sayı: 58, Ankara, 1989.

Kutay, Cemal; “*Celal Bayar Üzerine*”, **Türk Edebiyatı**, Sayı:156, 1986.

_____ ; “*Ölümünün 3. Yılında Tarihi Kişiliğiyle Celal Bayar*”, **Parlamento**, Sayı: 58, Ankara, 1989.

Makal, Tahir Kutsi; “*Edebiyat ve Sanatın Dostu*”, **Maya**, Sayı: 43, Mayıs 1983.

_____ ; “*Celal Bayar Yüz Yaşında*”, **Maya**, Sayı: 43, Mayıs 1983.

Önder, Necmettin; “*Bayar'la Bir Sohbet*”, **Maya**, Sayı: 43, Mayıs 1983.

Sarıнай, Yusuf; “*Atatürk'ün Hatay Politikası (Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası)*”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara, 2002.

Sarol, Mükerrerem; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan, Bayar Çizgisi*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Selvi, Haluk; “*İstanbul Hükümeti'nin Kuvâ-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XV, Sayı: 44, Ankara, Temmuz 1999.

Şahin, Mustafa; “*Şeker Tarihimizden Bir Parça*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:14, İstanbul, 2000.

Toker, Özden; “*Özden Toker ile bir Söyleşi*”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 374, Ankara, Ekim 2002.

Toprak, Zafer; “*Cumhuriyet ve Bankacılık*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 80, İstanbul, 2000.

Toptan, Fatih; “*Karabük Demir Çelik*”, **Popüler Tarih**, Sayı: 61, İstanbul, 2005.

Uz, Behçet; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Muhterem Mahmut Celal Bey'i Nerede ve Nasıl Tanıdım?*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Yardımcı, Celal; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan-Celal Bayar*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

Yırcalı, Sıtkı; “*100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan - Hürriyet, Adalet, Musavat, Uhuvvet'den Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir*”, **Tercüman**, İstanbul, 1982.

EKLER

EK-1: İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'in 1 Mart 1920 Tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye, Birlikte Yaptıkları Mücadelenin Sonuçlarının Alındığını Bildiren Yazısı (ATASE Arşivi, Kutu No.: 865, Gömlek No.:150, Belge No.:150-1).

EK-2: Mahmut Celal Bey'in Bursa'dan 10-11 Nisan 1920 Tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya, Anzavur İsyanına Karşı Alınan Tedbirleri Bildiren Yazısı (ATASE Arşivi, Kutu No.:11, Gömlek No.:87, Belge No.: 87-1,2).

EK-3: Başvekil İsmet İnönü'nün Atatürk'ten İzin İsteği Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 121).

EK-4: Atatürk'ün İsmet İnönü'ye, Celal Bayar'ın Vekaleten Başvekilliğe Atandığını Bildiren Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV, D: 51, F: 121-2).

EK-5: Başvekil İsmet İnönü'nün Başvekillikten İstifa Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 125).

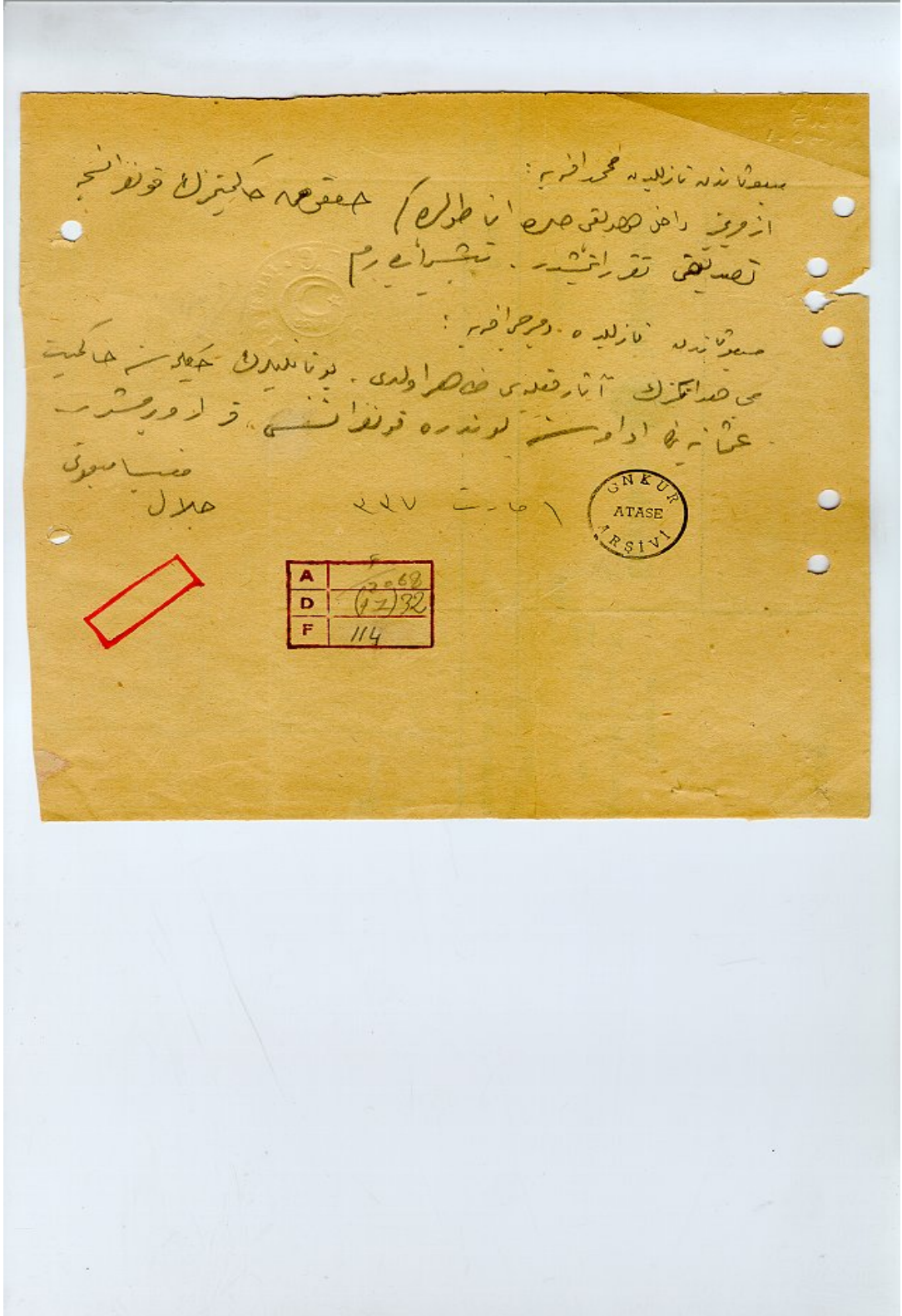
EK-6: Atatürk'ün Celal Bayar'ı Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Yardımcılığına Görevlendirme Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 126-1).

Ek-7: Başvekil Celal Bayar'ın Yunanistan'dan Atatürk'e gönderdiği, Türk-Yunan Anlaşmasının İmzalandığını Bildiren Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-6, D: 54, F: 27-1).

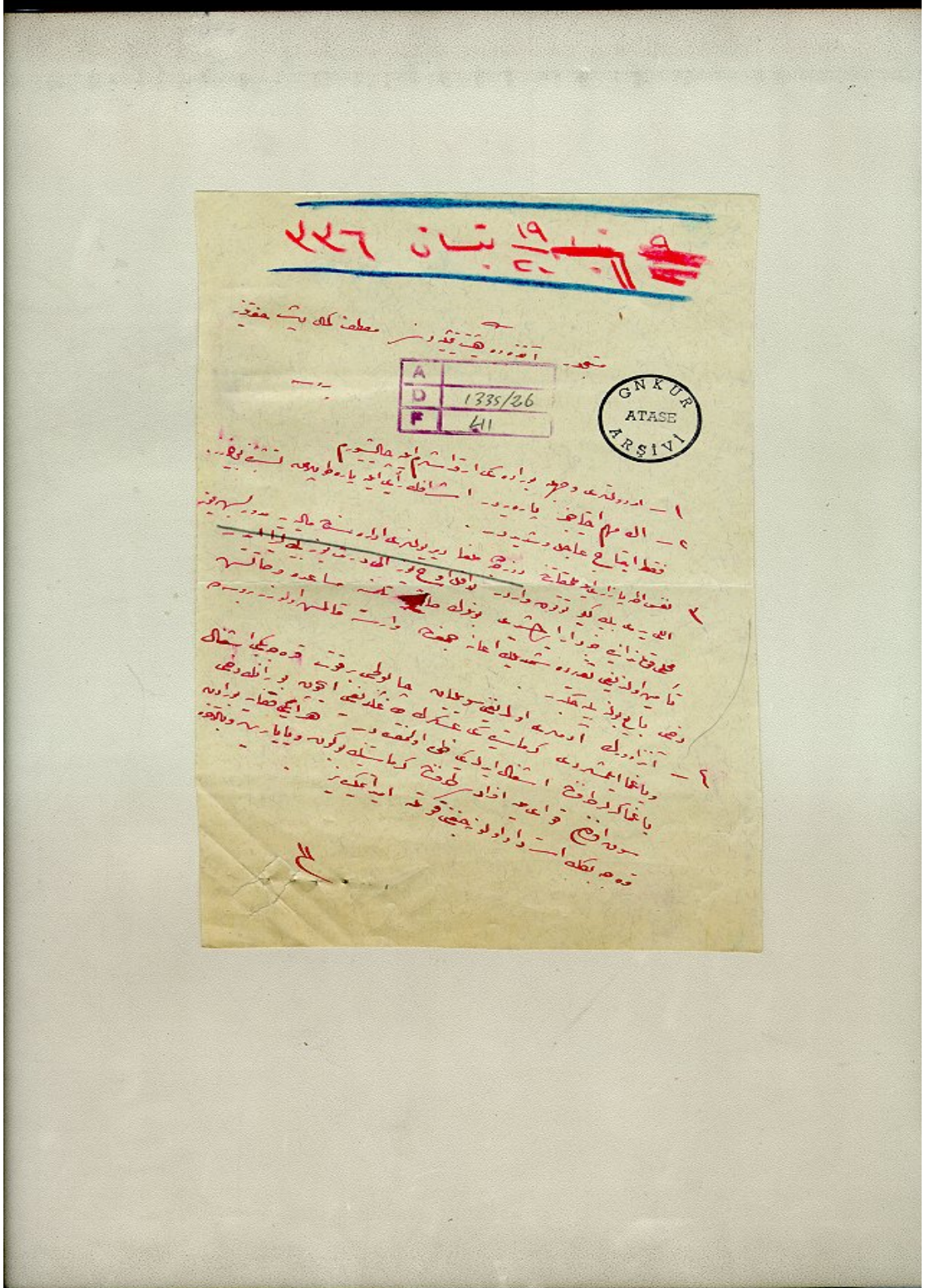
EK-8: Atatürk'ün Siyasi Müsteşarlığın Kaldırılmasına İlişkin Yazısı (T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-3, D: 51, F: 128-1, 128-2, 128-3, 128-4, 128-5, 128-6, 128-7, 128-8).

EK-9: Başvekil Celal Bayar'ın Siyasi Müsteşarların Hangi Gerekçe ile İstifa Ettiklerini Bildiren Yazısı (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 21.121.7).

EK-1: İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'in 1 Mart 1920 Tarihinde Demirci Mehmet Efe'ye, Birlikte Yaptıkları Mücadelenin Sonuçlarının Alındığını Bildiren Yazısı.

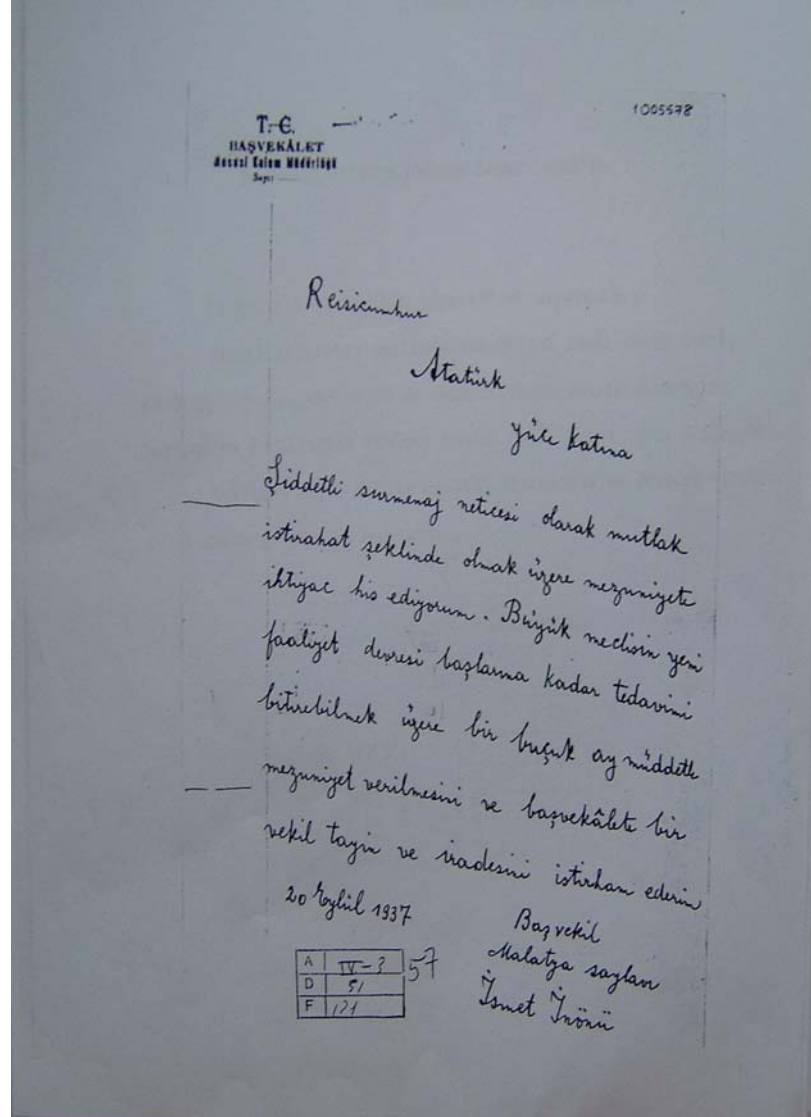

EK-2: Mahmut Celal Bey'in Bursa'dan 10-11 Nisan 1920 Tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya, Anzavur İsyanına Karşı Alınan Tedbirleri Bildiren Yazısı.

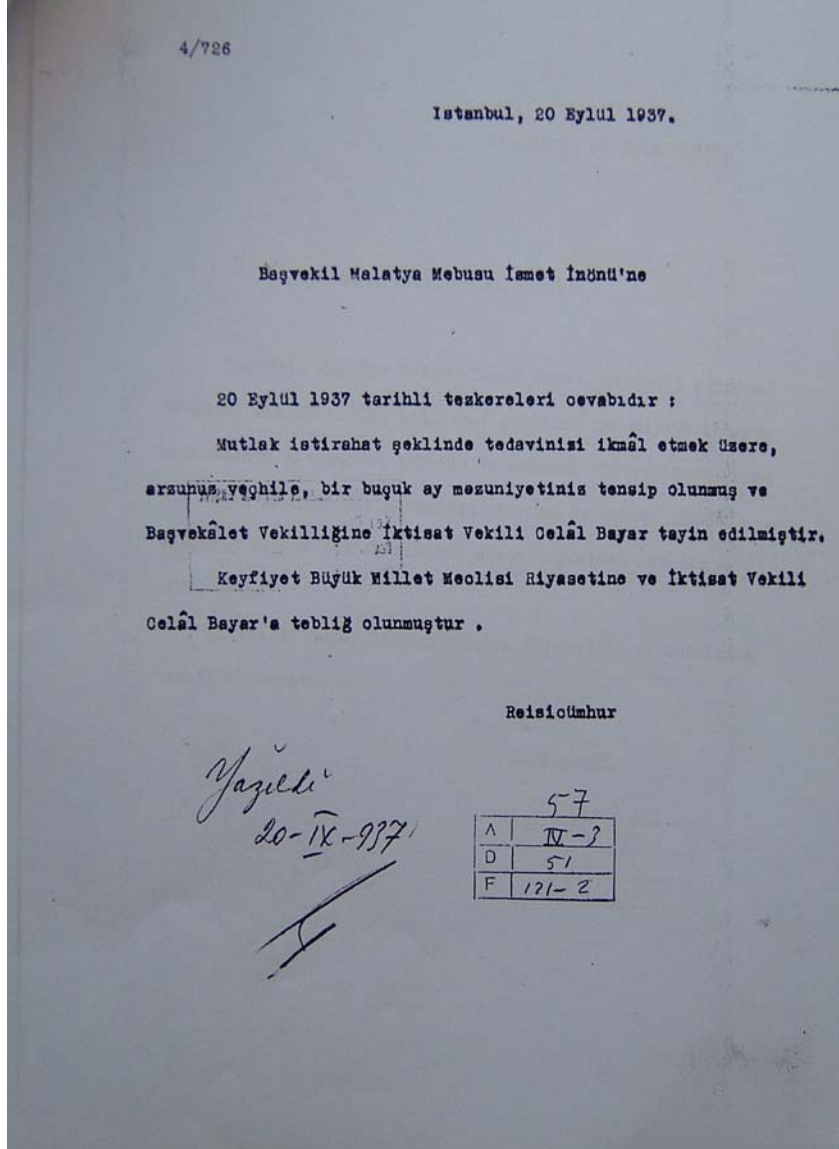

EK-3: Başvekil İsmet İnönü'nün Atatürk'ten İzin İsteği Yazısı.

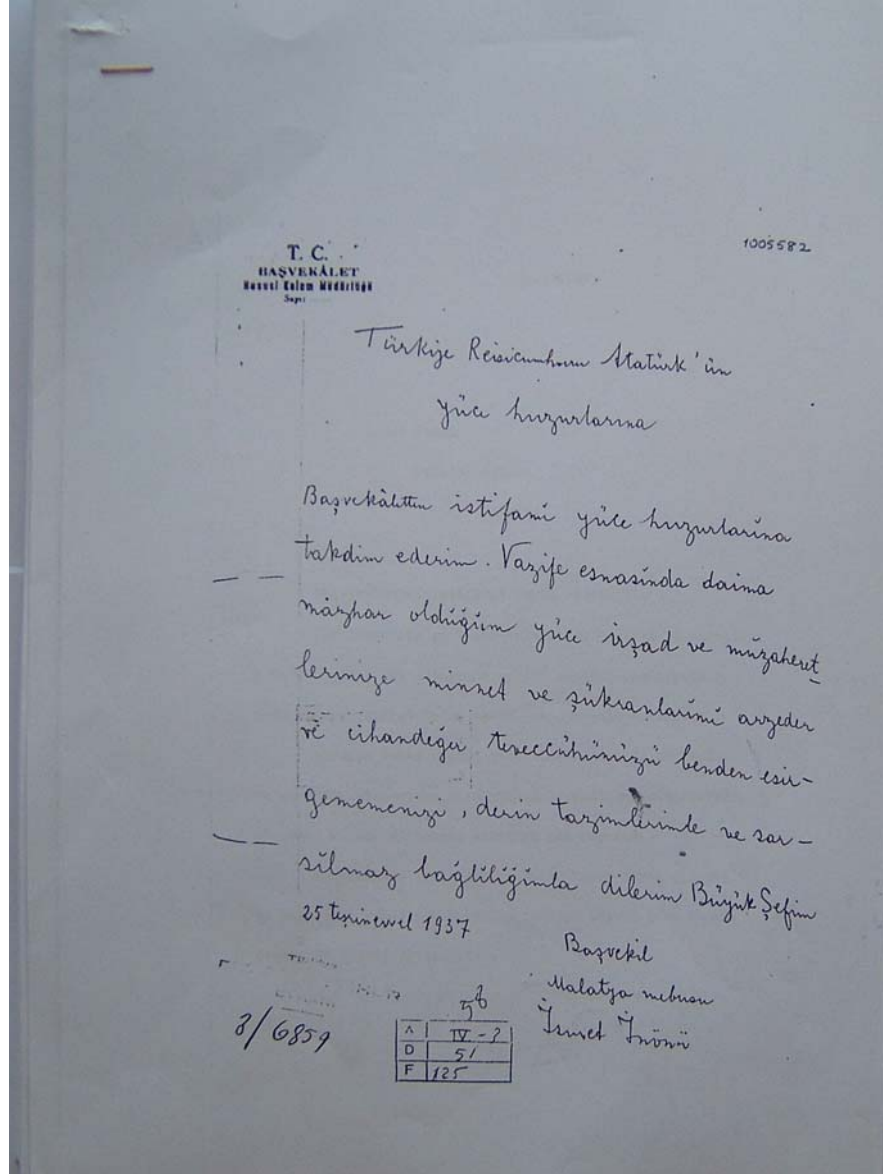

EK-4: Atatürk'ün İsmet İnönü'ye, Celal Bayar'ın Vekaleten Başvekilliğe Atandığını Bildiren Yazısı.

EK-5: Başvekil İsmet İnönü'nün Başvekillikten İstifa Yazısı.

ÖZGEÇMİŞ

Gültekin Kamil Birlik 1965 yılında Samsun'da doğmuştur. 2004-2007 tarihleri arasında Gazi Üniversitesinde T.C. Tarihi alanında yüksek lisansını bitirmiştir. 2007-2011 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde doktora eğitimini tamamlamıştır. Evli ve iki çocuk babasıdır.